

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A

MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

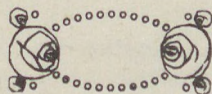
SZERKESZTI

DR. HARSÁNYI PÁL

XXV. ÉVFOLYAM

1926

KIADJA A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TÁMOGATÁSÁVAL

STÁDIUM SAJTÓVÁLLALAT R.T., BUDAPEST

1928

25-27

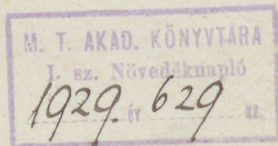
1926-27

300714

TARTALOM:

1. Harsányi Pál: Előszó	1. oldal
2. Telcs Ede: A társulat 25 éves jubileumára készült plakett	2. "
3. Zimmermann Lajos dr.: 1901—1926. A 25 éves Magyar Numizmatikai Társulat	3. "
4. Zimmermann Lajos dr.: A társulat alapításának 25. évfordulója alkalmából tartott ünnepi ülés	22. "
5. Hóman Bálint dr.: Történettudomány és numizmatika	26. "
6. Gohl Odön dr.: Barbár aprópénzeink és darabolási rendszereik	31. "
7. Abondio, Antonio: Mária a gyermek Jézussal. (Plakett)	36. "
8. Alföldi András dr.: Anyaggyűjtés a római pénzek Magyarországon készült egykorú utánzatainak osztályozásához. (Magyar és német szöveg.) I.—VI. képestáblával	37. "
9. Huszonöt koronás bankjegy tervezet 1919. évi május hó 2-iki kelettel	48. "
10. Jónás Elemér dr.: Adatok Viminacium állami pénzveréséhez. VII.—VIII. képestáblával	49. "
11. Szántó Gergely »Toldi« sorozatának 3 érme	54. "
12. Laffranchi Lodovico: A tertrarchia verdejegynélküli denáiról. (Magyar és olasz szöveg.) IX. képes-táblával	55. "
13. A. A.: Gallienus császár győzelmi számai és légios pénzei	63. "
14. A. A.: A római császárkor hivatalos frazeológiájának megértéséhez	81. "
15. Leszih Andor: Albert király ismeretlen denárai	89. "
16. Kovács Ferenc: Magyar pénzforgalom az Anjouk korában. I. Az 1301—1350. évi pénzforgalom általános jellemzése. (Első közlemény.) Függelék. Pénztörténeti regesták	90. "
17. Szántó Gergely »Toldi« sorozatának 2 érme	109. "
18. Ernyey József: Kísérletek a körmöcbányai pénzverő áthelyezésére. (1524—1640.)	110. "
19. Faludi Géza dr.: Blandrata György dr. csegele	133. "
20. Ernyey József: Lázár György kéziratot éremtana a XVIII. századból	135. "
21. Magyar 10 koronás ércpénz tervezete a kommunizmus idejéből	137. "
22. Schulek Alfréd dr.: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. I. Károly Róbert. (X.—XIV. képes-táblával)	138. "
23. Jónás Elemér dr.: A Nemzeti Múzeum Éremtárának új szerzeményeiből. (VIII. képestáblával)	196. "
24. Múzeumok, gyűjtemények. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. M. Kir. Hadi történelmi Múzeum. Debrecen város Múzeuma és a Déri-Múzeum. Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeum. Kiskúnfélegyházi városi Múzeum. Miskolci Múzeum. Nyiregyháza. Pápai ref. főiskola. Sümegi áll. Darnay-Múzeum. Szeged városi Múzeum	198. "
25. Társulati élet	206. "
26. E füzet tartalmának német kivonata	209. "
27. E füzet tartalmának francia kivonata	220. "

A NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

1926. ÉVI (XXV.) ÉVFOLYAMÁNAK

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓJA.

A. A. (Alföldi András) 63—80., 81—89. — Abondio (Ant.) 36. — Acus aurea regni 110. — Adatok a C. N. H. III.-hoz 13. — Adattár 10. — Adauctus Voigt 110. — Aemilianus 50. — Aequitas 52. — Aera (viminaciumi) 50. — Aes grave 10., 16. — Akadémiai Értesítő 194. — Alba 189. — Albert 117. — - magy. kir. 89. — Albrecht (I.) 180. — Alexandria 69. — -i verde 61. — Alföldi András 13., 16., 18., 19., 20., 21., 29., 37—48., 81—89., 207., 208. — Allectus 84. — Alpok 71. — Altbunzlau 112. — Altenburg (Deutsch) 72. — Amade I. 125. — „A magyar királyság pénzügyei...” 138. s köv. — Anjoukori okm.-tár 151., 172., 178., 181., 193., 194. — -kori pénzforg. 90. — Antik pénz 20. — Antiochia 49. — -i verde 61., 69., 197. — Antoninianusok 49. s köv., 64. — Antoninus Pius medaillonja 196., 197. — Appel 168. — Apollo Hyperboreos 196. — Apulum 72. — Aquileja 55. s köv. — Aquineum 56., 57. — -i kiránd., 6., 11., 16. — Arany János 54., 109. — Aranykrízis 150. — -verés 110. — Archaeologia Hungarica 196. — -i Értesítő 110., 139., 142., 154., 160., 166., 176., 179., 180., 182., 185. s köv., 193., 195., 198., XIV. t. — - Közlemények 194. — Arolsen 81. — Artemis 196. — As 64. — Asselin gyűjt. 69. — Attila 135. — Audoleon 34. — Augustus 57., 84. — Aureolus 87. — Aureusok 64. s köv. — Aurelius Victor 75., 84. — „Az Érem” 138.

Ábrahám Vilmos 13. — Áldor Gyula 6. — - gyűjt. 41. s köv. — Államsegély 6., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20. — Árúmegállítási jog 185. — Átlagsúly 163., 166.

Babelon Ernő 11., 74. s köv., 196. — Babies József 4., 19. — Babonig István 187. — Bábenbergi oroszlan 179. — Bagatino 186. — Bahrfeidt Miksa 12., 17., 24. — Emil 24. — Bakabánya 117. — Bakányi István 150. — Baksay 136. — Balambér 135. — Balaton-kávéház 3. — Balbinus 111. — Balogh Albin 161., 177., 193. — - Jenő 22. — Banalis 91. — Bankjegytervezet (25 kor.) 48. — Banduri 69., 81., 86. — Banner János 205. — Barbárpénzek 11., 18. (Dess.). (Alexandros-típusú) 31. (Audoleon-feliratú) 34., (aprópénzek) 31—36.; (aranypénzek) 31—32., (Biatic) 31., (bronzpénzek) 31., (Ciecin) 31. (dáciai) 35., (ezüstpénzek) 32—36., (kagylótípusú) 31., (nagypénzek) 31. s köv., (noricumi faj) 33., (Pallas-fejes) 31., (rézpénzek) 36., (tálalakú) 35. — Barabás 152., 193. — Samu 95. — Baráthetűk 144. — Baross János gyűjt. 15. — Bars megye 123. — Bartalos-gyűjt. 180. — Bassarabits Sándor gyűjt. 14., 20. — Báni denár 91. s köv. — Bárczay 142. 143. 159., 193. — Beck Lajos 48. — Beck Ö. Fülöp 137. — Beer I. 186. — Beheim. Beham. Bohemus Bernát 113. s köv. — Bertold 113., 114. — - friedheimi 113. — - v. Beheimstein 113. — - v. Haggenberg 113. — - v. Khagen 113. — - v. Schwarbach 113. — Tamás 115. — Belházy-gyűjt. 9. — János 27., 89., 147., 193., 194. — Bellus 135. — Benedek-rendi főgimn. (esztergomi) 6., (győri) 8. — Bernhard 69., 72. — Berán Lajos 10., 16., 20., 21. — Bercoldt 140., 164., 182., 194. — Berlin (Ber-

lino) 56. s köv., 64., 82. — Bernegger Mátyás 26. — Beszterce 112., 116., 122. — -i verde 145. — Bethlen G. 123. — Bécs 38., 72., 81., 82., 122. — -i denár 91. s köv. — -i denárok forgalmi területe 95. — -i fillér (denár) 174. — -i utánveretek 172., 179. — -márka 92. s köv. — Béla (IV.) 180. — Bécs 122. s köv. — Bél Mátyás 120., 137. — Bélaváry 131., 132. — Bélesváros 111. — Bélvár 111. — BIATEC, BIAT, BIA felirat 31., 33. — Bibliothèque National 197., 198. — Bielz 35. — Billon 81. s köv. — Biragius 136., 137. — Bizánci pénzek 19. — Blagay-család 176. 186. — Blanchet Hadrián 11., 24. — Blandrata György 133—135. — Bloemstein 123. — Boeckay 121., 130., 132. — Bogudineci 177. — Bodhanezky 149., 152. s köv., 181., 188., 193., 194. — Bohemus (Beheim, Beham) Bernát 113. s köv. — Bolesláv (I.) 111., 112., (II.) 111. — Boncompagni gyűjt. 81. — Bononia 56., 57. — Born br. 122. — Botka T. 125. — Böhm F. H. Károly 160., 177. s köv., 193. — Lénárd 177. — Börzsönyi Arnold 29. — Bracislaw 111. — Brebiriek 186. — Brenner Ferenc 18. — - szöve. 124. — Brescia 60. — Breslau 114. — British Museum 69., 81., 82., 197., 198. — Brunszmid József 38. — Brünn 112. — Brűx 112. — Buchenau 176. — Buckhman 132. — Buda 114., 115., 189. — - pecsétje 143. 145. — Budai márka 92. s köv. — - pénzverő 164. s köv. — - sírkő 88. — Budapest 38., 39., 41—48., 56. s köv., 64., 83. — -i Szemle 114., 191., 192., 105. — Buletinul Soc. Num. Romane 40. — Burkhardt 132., 157., 194.

Cigati Memmo 17., 24. — Caligula 88. — Cech 110. — Caementum 122. — Carnuntum 72. — Cavinus 135. — Cesano L. 67., 71. — Cicero 83. s köv. — Cifra gyűjt. 43. — Cimentatio 122. — Cimentezés 123. — Cimentkunst 122. — Cizicus (Cyzicus) 56. s köv. — Clinton 72. — Clodius Celsius 88. — Cohortes praet. 67., 71., 78. — Combustio 150., 152., 158. — Commodus 84. — Comptes rendus... arch. de St. Petersburg 196. — Congrès internat. de num. (Bruxelles) 11., 32. — Constantinus (I.) 19., 41. s köv., 85. — (II.) 45. s köv. — Chlorus 85. — Codex diplom. 192., 194. — Coistobocus 35. — Cornaggia 82. — - G. 51., 64. — - gyűjt. 57. s köv., 64. s köv. — Cornelia Supera 50., 51. — Cornides Dániel 26., 136., 137. — „Corpus Nummorum Hungariae” 138. s köv., 195., I. köt. 27., 30., III. köt. 12., 13., 30. — javítása 139. — - következtetlenségei 138. — - új kiadása 140. — Cotinus nép 34. — Crispus 41. s köv. — Cristianus 135. — Cromer 185. — Czákó Elemér 198. — Czaslau 111. — Czirbesz András 19.

Csák Máté 180., 181. — - pénze 179., 180. — Cseh garas 93., 94. — - pénzverés 110. s köv. — Csereforgalom 90. s köv. — Csernyánszky 136.

Dacia 50., 67. — Dannenberg Herrmann 28., 182. — Darabolási rendszer 31—36. — Darnay-múzeum 205. — Dávid Ferenc 134. — Debrecen város múzeuma 200 s köv. — Debreceni László 110. — - Num. Társ. 207. — Decennália 64. — Deininger

H. F. 115. — De la Tour 31. s. köv. — Denárok ki-
válogatása 149. — Demole Jenő 22. — Denarii ba-
nales 94. — - boni 94. — - Grecienses 94. — - lati
94. — - magistrales 94. — - parvi, parvuli 95. —
- Viennenses 94. — - Zagrabienses 94. — Denarius
Budensis 95. — - Hungaricalis 95. — - regalis 95.
— - Ungaricalis 95. — Denármárkák 94. — Dessau
68., 71. s. köv., 85. — Despinitis Péter 4. —
Dessewffy Miklós gr. 10., 16., (barbárpénzei) 11.,
17., (halála) 14., (könyvtára) 15., (táblái idézve)
31–36. — Déri-gyűjtemény katalógusa 202. —
-múzeum 200., 202., 203. — Deutsch-Altenburg
72. — Diana Lucifera 196. — Dietrichstein br. 124.
— Diiovis 76. — Dio Cass. 84., 85. 88. — Diocle-
tianus 56. s. köv. — - pénzverése 17. — - Tetrarchie
55. — Dindorf 88. — Diósgyőr 117. — Ditmar 111.
— Dobóczy István XIV. t. — Dóczy András 123.,
131. — - Apollónia 120. — - János 114. — Do-
manig 113. — Domaszewski 63., 87. — Domitianus
84. s. köv., 88. — Drachma 35. — Dryantilla 72. —
Dubovec 116. — Dubravicky János 115. — Dubra-
vius 112. — Dukatenisen 122. — Duna völgye 71.
— Dupondius 64. — Durchschnittgewicht 163. —
Dusán István 155., 157. — Dümmler 111. — Dwor-
schak 174., 194.

Ebenberger Gy. 129. s. köv. — Eckhart F. 140.,
191., 192., 194. — Eckhel 63., 68., 73. — Eger 112.
— Egyetemi Könyvtár 98. s. köv. — Einzinger
Ferenc 18. — Elberling-gyűjt. 82. — Elsholtz
121. — Endre (III.) 180. — Ennius 83. — Eravis-
kus-pénzek 34. — Ernő főhg. 118., 119. — Ernuszt
112. — Ernyey József 110–135., 135–137. — Erzsé-
bet kir. 110. — - Népakadémia 24. — Eszláry Ist-
ván 15., 16., 17., 207. — Esztergom 115. — - i ki-
ránd. 6., 18. — - verde 145. — Ethnographia 111.
— Etruria 75., 81. — Eutropius 86. — Ezüstmárka
93., 94. — Exner Károly 11.

Éber Lászlóné 6. — Érdy (Luczenbacher) Já-
nos 26., 134., 160., 185., 186., 194. — - Kálmán 180.,
185., 186. — „Érem“ folyóirat 17., 19., 20., 23., 25. —
-gyűjtemények (régí magyarok) 20., 26. — hami-
sítványok kiáll. 12. — -kedvelők Egyesülete 7., 19.

Éremleletek: Anadolki 42. s. köv. — Ara-
nyosmedgyesi 35. — Bajóti 53. — Balatonfüredi
175. 176., 180. — Balkán államok 35. — Banoveci
(Új) [Novi-Banoveci] 41. s. köv. — Banostori 44. —
Baranyamegyei 32. — Belovármegyei 33. — Be-
regmegyei 35. — Bogudincei XIV. t. — Borsod-
megyei 34. — Brigetioi 20. — Budakeszi 184.,
XIV. t. — Budapesti 34., 176. — Búji 31. — Csáká-
nyi 176. — Csepregi 173., 185. — Dalji 41., 43., 44.,
46. — Debreceni 201. — Dél-Magyarországi XIV.
t. — Dobóczy-féle lelet 178. — Dunapentelei 45.,
197. — Dunaszekesői 33. — Erdélyi 35. — Eszéki
(Osijek) 41., 43., 44. — Érmelléki 200. — Érmihály-
falvi 175., 176., 179., 180. — Fehértemplomi 148.,
149., 177. — Felvidéki 35. — Gallishegyi 35. — Ga-
ram-Hernádközi 34. — Gerjeni 33. — Gömörmegyei
34. — Görög 18. — Győri (takér-) 18. — Gyurgye-
váci 33. — Haláppusztai 201. — Harkai 31. — He-
vesmegyei 34. — Hortobágyi 201. — Horvátország
36. — Hrtkovcei 42., 45. — Hunyadmegyei 35. —
Hoki 41., 43. — Jahrendorfi 31. — Keleti 35. —
Kiskunhalasi 42. — Kostolaci 44. — Kozareváci
33. — Krévei 184. — Kudsiri 35. — Kupinovi 44.
— Lajbach-Ljubljana 78. — Lapujtői 32., 34. —

Lovácskahegyi 35. — Magyar (XIII. századi) 19.
— Mitrovicai 41., 43. s. köv. — Nagybiszteteci 34. —
Nagyszombati 175., 176., 180 — Nagytétényi 40.,
41., 44., 45., 47., 48. — Nemessóki 185. — Német-
jándorfi 31., 33. — -sóki 173. — Niederrentgeni 69.
— Nógrádmegyei 32., 34. — Noricum 33. — Nyit-
rai 173. — Paltingi 173., XIV. t. — Petrovcei 45. —
Pilini 34. — Pilismaróti 34. — Pipóhegyi 201. —
Rákosmezei 176. — Regölyi 33. — Rétei 33. — Ri-
chárdpusztai 6. — Romániai 32. — Sárszentke-
reszti 180. — -szentmihályi 176. — Simmeringi 33.
— Sisaki 42. s. köv. — Slankamen (Stari) 41., 44. —
Sólyomkövi 148., XIV. t., 155. s. köv., 160., 166., 170.,
178., 184. — Sotini 41. s. köv. — Surduki 42., 45. —
Századi 33. — Szentmihályi XIV. t. — Szekszárdi
31. — Szerbiai 44. — Szerencsi 89. — Szokolováci
148., 149., 177. s. köv., XIV. t. — Tacsai 32. — Tápó-
sápi 178., XIV. t., 157. — Tolnamegyei 32. — Tomi-
42. — Tótfalusi 33. — Újszegedi 157., XIV. t. —
Veresmarti 32. — Vinkovcei 41. s. köv. — Visnyei
20., 49. s. köv., 197., 207. — Vukovári 45. — Zagyva-
szentjakabi 180., XIV. t. — Zalaszentgróthi 176.,
180. — Zalánkemeni (Ó) 41., 44. — Zichy-Új-
falusi 34.

Éremleletek árverése 8., 9., 10., (Duplumoké
11.), 12., 13., 15. — Érem mint ékszer 18. — -tan,
-leirő 29., 30. — -vásár 9., 11., 12., 15. — Érmés
márka 95. — Érmészeti különlegességek 19. —
Évenkénti pénzűjtés 140., 141. —

Fabriczy I. 128. — Fadrusz János-érem 10. —
Falerius (Faleri, Falerii) 74., 79., — Faludi Géza
12., 17., 19., 20., 133–135. — Fälschungen 37., 39.,
49. — Faluszövetség 20. — Fehérvár 111. — Fejér-
codex dipl. 90. s. köv. — - György 26., 194. — - Jó-
zsef, 3., 4., 6., 145., 147., 151. — Fejérpataky László
29., 152., 194. — Fejérvármegyei múzeum 203. —
Fekete-tenger 40. — Felsőbánya 189. — Felső-
bányai verde 145. — Felicitas 53. — Ferdinánd I.
114. s. köv. — Ferto 91. — Fessler 158. — Fiala Ed-
várd 28., 32., 111., 112., 146. — Ficzal Antal 181. —
Finály Gábor 4., 5., 6., 11., 12., 16., 194. — - Hen-
rik 164., 194. — - (metrológiája) 6., 27. — Fides 68.
— Finom ezüstmárka 94. — Firenze 81. — Fleisch
Gy. 123., 129., 131., 132. — Fogel József 113. — Fol-
lis 55. s. köv. — Forráskiadványok 29. — Forster
Gyula 4. — Fortunátus Imre 112. s. köv. — Förster
Irma 14. — Fraknoi Vilmos 6., 114. — Frazéológia
81. s. köv. — Friedensburg 171. s. köv., 194. — Frie-
desheim 113. — Friedländer 77. — Frigyes főhg.
8., 23. — Fuggerek 112., 113., 116., 122., 125., 126. —
— Raymond 125. — Fülöp száz-kóburg-gótai hg. 8.

Gallia 38., 71., 72. — Gallienus 38., 49., 51. s.
köv., 63. s. köv., 81. s. köv. — Gallus 50. — Galster
H. 54. — Garas Magyarországon (első) 160., 165. —
- cseh 161., 170. — - kiverési éve 166. — pénzverő-
mester 161. — - számítás 165. — - tipológiai egye-
zése 162. — - új 165. — Gellértfürdő 88. — Gelzer
M. 84. — Gereke 83. — Gerevich Tibor 36. — Ger-
gel I. 131. — Gerin Pál 55. — Gerl Károly 7., 9. —
Germania 67. — Germanicus 63., 68., 71., 73. — Ger-
vasius 168. — Gépnyomás 118. s. köv. — Gicha 111.
— Gieger br. 124. — Gordianus 49. — Goyau 72.
— Gira 161. — Gnecci Ferenc 11., 64. s. köv., 81. s.
köv., 196., 197. — Gohl Ödön I. 3., 4., 7., 8., 9., 10.,
11., 13., 16., 17., 18., 19., 21., 22., 23., 28., 29., 31–
36., 39., 135., 194., 198. — Goldene Landsnadel 110.

— Gratianus 196. — Greiner Mihály 20. — Gugi-
inger-érem 137. — Farkas 125. — Guil 135. —
Gurtler Farkas 123. — Gutkeled István 153., 160. —
Günther Antal 183. —

Gyergyó-Szt.-Miklós 43. — Gyoleskendő-pénz
111. — Győri Lajos 20., 203., 207. — kiránd. 8. —
Győzelemszámok 67., 69., 71., 74. — Gyulafehérvár
165., 189. — i verde 145. — Gyűjtemények 198. s
köv. — Gyűjtés specializálása 16., 27.

Habich György 22. — Hadrianus 84. — Had-
történelmi Múzeum 24., 199., 200., 207. — Hag Dá-
vid 118. s köv., 123., 124., 126. s köv. — Halász Gá-
bor 6., 7., 8. — Hagan 65. — Hall 113. — Halle 20.
— Haller 114., 115. — Hamburger L. (Kat.) 54. —
Hanovius 26. — Hantos Elemér 48. — Harduin
63. — Harkó Gyula 120., 121. — Harsányi Pál 2.,
11., 12., 13., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 28., 29.,
38., 134., 138., 175. 180., 193., 194. — Hauser Leon-
hárd 115. — Head Barclay Vince 11. — Henrik 111.
— III. 111. — Herodotos 85. — Hill György 22. —
Himelreich Baltazar 125., 126. — Hillebrand Jenő
196. — Häbling 174. — Helbing-cég 38., 40., 46., 47.
— Heraldika 142. s köv. — Hercules 75. — Hibrid-
érem 51. — Hirsch kat. 82. — Historia Augusta
86. s köv. — Hiteles mérleg 149. — Hoffiller Vik-
tor 38. — Hoffman I. 128., 129. — Hohl 72. — Holl-
schek-gyűjt. 64. — Horányi 122. — Horkovich-
gyűjt. 34. — Hornyánszky Gyula 89. — Horváth-
gyűjt. 45. — Márk 125. — Hóman Bálint 16., 17.,
20., 21., 22., 23., 25., 26–30., 90. s köv., 112., 138. s
köv., 160. s köv., 187., 190 s köv., 194., 198., 207. —
Högves Ferenc 19. — Huszth 117. — Hűségsszámok
67., 71., 73., 74. — Hybrid 82., 83. — Hydatus 56.,
57. — Hymelreych Baltazar 115. — Hypolitus 172.

Iapodok 32. — Ibrahim Ibn Jakub 111. — Iglau
112. — Illyésházy 130., 131. — Imhof-Blumer Fri-
gyes 11., (emlékezte) 20. — Ingenuus 71., 73. —
Intercisa 196. — Ipoly mester 172. — Irott forrá-
sok 141., 151. — István (V.) 160., 174., 180. — főhg.
szálloda 4. — Itália 38., 67. — Ivánfi 142., 143., 194.

Jahrbuch d. Kunsthist. Sammlungen 113., 115.
— János (I., cseh) 161. — kir. 115. — Zsigmond
133., 134. — Járványos betegségek emlékei 19. —
Jeszenszky Alajos 13., 159., 175. — Géza 10., 19.,
20., 29., 55., 139., 157., 184., 193., 194., 207. — Jó-
nás Elemér 16., 18., 19., 20., 38., 49–54, 196 s köv.,
207. — Jóna-múzeum 205. — József főhg. 8., 23. —
Jullian C. 87., 88. — Julianus 38. — Julius Caesar
83. — Philippus 50. — Juppiter 75., 76.

Kachelmann 194., 145., 153. — Kamarabérlet-
szerződés 151., 161., 163. s köv. — Kamaragróf 110.
— Kammerer Ernő 4. — Kanabé Dezső 20., 203.,
207. — Kanyaró Ferenc 134. — Kaprinay István
26., 30. — Kanny Rezső 19., 200. — Karthago 56.,
62. — Kassa 110., 118., 145. — Katancsieh Péter 20.
— Katona Béla étterme 9. — István 26. —
Katzianer 115. — Kaurzim 111. — Kazay Sámuel
136. — Káptalani tizedlajstrom 152., (erdélyi) 179.
— Károly Róbert 17., 138. s köv. — ezüstpénzei-
nek átlagsúlyai 148., 149. — pénzeinek fontosabb
leletei, XIV. tábla. — Keeskeméti Ötvös Péter 110.
— Keeske 75. s köv. — Kelta pénzek (Keltische
Münzen) 39. — Kenner Frigyes 31., 33., 85. — Ke-
reskedelmi ezüstmárka 94. — Keresztelő-érem 19.
— Keresztény vésnök (Christ) 40. — Kertay Vik-

tor 193. — Kémery Mikó Gyula 20., 203., 207. —
Kémlésmester 114. — Kényszerbevéltás 163., 190.,
191. — Kézisajtó 124. — Khop Gy 132. — Kiállít-
ás (emlékérmék) 19., (Falu Szöv.) 20. — Kilé-
nyi Hugó 4., 5., 9., 13., 16., 19. — Kiskunfélegy-
házi Múzeum 203. — Kiss Ferenc 184. — Lajos
205. — Kispénzek 166. — Kiss Zoltán 10. — Kiszely
Imre 181. — Kiválogatás 163. — Kjöbenhavn 54.
— Klattau 112. — Klebelsberg Kúno 17. — Em-
lékkönyv 36. — Klebs 72. — Klemene József 38.
— Kock 84. — Koerfer István 14. — Kolb 67. —
Kopenhága 82. — Kollányi F. 123. — Kolonics 130.
— Kolozsvár 146. — Komputációk 91. — Kongresz-
szus 11. (Bruxelles), 12. (III. nemzetközi Rómá-
ban), — Konrád hg. 111. — Konric Kristóf 116. —
Kornemann 83., 84. — Koronázási pénzek és ér-
mek 14. — Korrend (Chronologia) 138. s köv. —
Koson-aranyak 17. — Kovachich Márton György
26., 169., 192., 194. — Kováts Ferenc 17., 18., 19., 29.,
30., 90–109., 138., 194. — Ede 147., 155., 156., 194. —
Körmöcbánya 110–135., 162., 165., 189. — i ka-
maragrófok 113. s köv. — i szövetség 110. —
pénzverője 110. s köv., 156., 157. — i kiránd. 9.,
(emlékérmé) 9., 10., (gyűjteményei) 9., (pénzverde
tört.) 9., (pénzverde áth.) 15., 110. s köv. — Krakó
112. — Krizskó Pál 113., 125. — Kropf Lajos 150.,
153., 165., 168., 176., 190., 194. — Köln 73. — Köpke
111. — Köstler 111. — Krünitz 183. — Kubitschek
86. — Kunváry Fülöp 4., 5. — Kutasy 117., 120. —
Kuttenberg 112., 119., 161. — Kuzsinszky Bálint 23.,
88. — Külföldi Múzeumok 24. — Num. Társula-
tok 24.

Laffranchi L. 18., 22., 49., 52., 55–62., 85–
86., (gyűjt. 58. s köv.). — Lafranko Gyula 22. —
Lajos (II.) 114., 115., 116. — Lajos Géza 13. — Lan-
desmann József 20. — Pál 20. — Langelsfeld 113.,
115. — Langsfelder 122. — László (IV.) 160., 174. —
Lazár Ágost 135. — György 135–137. — érem-
tana 135–137. — János 135. — Lechfeld 111. —
„Leitmünzen“ 141. — Lendeczky Mihály 16. —
Lenz József 4. — Laurentius 135. — László (V.)
110.) 122. — Legio 67., 71. s köv. — s pénzek 78.
(- számai) 67. — Leiser I. 128. s köv. — Lelet-adat-
ok 141., 151. — Lenormet L. 196. — Leszih Andor
11., 89., 205. — Levéltárak 90. s köv. — i Közle-
mények 115. — Libertas 81. s köv. — Rudensium
184. — recepta 81. s köv. — (reddita) 81. s köv. —
Libra 92. — Libussa 110. — Licinius I. és II.
45., 57. — Lienpacher 123., 131. — Lippa 189. — i
verde 145. — Lippay Károly 12., 16. — Listius
püsp. 118. — Literáti Sámuel 135. — Ljubec 187.,
194. — Loehr Ágost Oktáv 16., 24. — London (Lon-
dinium, Londra) 56. s köv. 64. s köv. — Lotharin-
giai Ferenc 20. — Löfkovits Arthur 200. — Lu-
czenbacher (Érdy) János 184., 194. — Lugdunum
55. s köv., 68., 71., 76. — Luschin Arnold 11., 140. s
köv., 160., 163., 172., 188., 193., 194.

Macrianus 71., 73., 74. — Macrinus 85. — Mad-
rid 65. 81. — Magnentius 85. — Magnus Maximus
85. — Magyar arany 184. — külföldön 12. —
„Egvetemes Éremtár“ (C. N. H.) 27., 138. s köv. —
Gazdaságtörténelmi Szemle 194. — i műkin-
esek hazahozatala 14. — Nemzeti Bank 48. —
Nemzeti Múzeum 3., 5., 6., 7., 8., 10., 14., 18., 39.
51., 52., 54., 64., 134., 146. s köv. — Bank
48. — Érem- és Régiségár 24. — Éremtára
(100 éves) 11., 23., 26., 28., 31. s köv., 135., 148., 150.,

154., 156., 157., 159., 162., 196., 198., 199. — Főig. 24. — Széchenyi orsz. könyvt. 5., 26. — Széchenyi F. gyűjt. 11. — Magyar Numizmatikai Társulat. — alapítása 27. — — arcepesarnoka 21. — — debreceni csoportja 20. — — emlékérmek 2., 7., 11., 15., 16. — — felolvasóülései 16–20., 22. — — helyiségei 9., 11. — — hősi halottai 13. — — jubiláris plakettje 2., (zsetonjai) 11., 15. — — kiállításai 10., 13. — — könyvtára 8. — — Közlönyének I. évf. 5. — — özszejövetelei 15. — — tagsági érme 7. — — története 3–22. — — ünnepi ülése 22–25. — — zsetonjai (10 éves) 11., (20 éves) 15. — Magyaróvári pénzverő 115. — Magyar Pénztörténet 138. s. köv. — — tallérok 17. — — tallérverés Corpusa 15. — — Tört. Társ. 5., 29. — — Tud. Akadémia 4., 7., 8., 9., 12., 22., 24., 27., 29., 30., 98. s. köv. — Majláth Béla 4. — Majuscula 144. — Mal Josip 78. — Malin 112. — Mamertius 84. — Mamertinus 89. — Mansfeld betörése 124. — Marca 92. s. köv. — Marca argenti 93. — — becsüs 96. — Budensium 95. — — denarium ban. 95. — — fini 93. — — grossorum 96. — — mercurionalis 93. — — latorum den. 95., 96. — — puri 93. — — Ungaricum den. 95. — Marcus 76. — Mariniana 51., 52., 77. — Marinius 77. — Marosi Arnold 21., 24., 203. — Mars 88. (— Gradivus) 88. — Maschgo B. 117. — Maskó-falva 136. Mattingly Harold 22., 84. — Matunák Mihály 110. — Maurice 86. — Maxentius 85. — Maximianus 56. s. köv. — Maximinus Thrax 85. — Mayer Miksa 196. — Máday 136. — Máhr Pál gyűjt. 89. — Málusz Elemér 99. — Mária királyné 114. s. köv. — Máriás 21. — Márkák 92 s. köv. — Mátyás (I.) 90., 110., 122. — Mátyás főhg. 119. s. köv., 131., 132. — Medaillon 64., 66., 75., 76. — Mediolanum 67., 74., 78., 83. — Mellen-Burghart 194. — Mellenus 136. — Melnik 112. — Menadier Károly 65. — Merseburgi krón. 111. — Merskraut Pál 130. — Mesterjegy 145., 146. — Metrológiai adatok 141., 146. s. köv. — Meyer Ed. 84., 85. — Migh bán 187. — Milani 60., 61. — Milano 56. s. köv., 65. s. köv., 82. — Mihalik József 10. — Mikovinyi 136. — Miksa (I.) 113. — Miksa főhg. 119. — Mílesz József gyűjteménye 203. — Müller zu Aichholz 17. — — Jakab Ferdinánd 26., 151., 194. — Minuscula 144. — Miskolci múzeum 204. — Mitnhofer János 132. — Mitteilungen aus dem Stadtarchiv in Köln 91. — — d. Num. Gesellschaft 174., 180., 194. — — für Münzensammler 24. — Moesia 49., 67., 72., 88. — — i győzelem 50. — — helytartója 50. — — (Pax) 50. — Moffat 97. — Moldoványi István 6. — Mommsen 72., 83., 85. — Monatsblatt 31., 146., 172., 194. — Montecuccoli 124. — Montenuovo 140., 144., 156., 162., 164., 175., 182., 185., 186., 194. — Monumenta Eccl. Strig. 90. — — Germ. Script. 111. — — Vatic. 91., 146., 150., 152., 154., 164. 167. s. köv., 177., 194. — Morosini 173. — Mosonmegyei Tört. és Rég. Társ. gyűjt. 10. — Muffat 154. — Murányi Gyula 15. — Muret-Chabouillet 31. s. köv. — Múzeumok 198. s. köv. — — és Könyvt. Orsz. Főfel. 5., 10. — Műemlékek Orsz. Biz. 5. — Müllenhof 32. — Müller 135. — München 38. — Münsterberg Rudolf 19., 25., 85. — Münzforschertag (Halle) 20. — Münzsammler 18.

Nachahmungen von röm. Münzen 37. s. köv. — Nagy Imre 151., 179., 194. — — József 203. — — — La-jos 158. — — Leo (lázári) 13. — — — Sándor 35. — — Nagybánya 110. — Nagyszeben 110. — Nagyszombat-egyetem 136. — Nagy Zoltán 13., 15., 19., 20., 207. — Nagyvárad 189. — — i verde 145. —

Narodnie Noviny 110. — Napoly 65. — Nekesei Demeter 153. — Nemzeti Múzeum 98. s. köv. — Nero 89. — Neszlinger György 129. — Newald I. 115., 119., 120., 121., 123., 146. — Nicomedia 61., 62. — — Niesse 72. — Niklovits Károly 147. — Nitsch A. 131. — Nonnos 33. — Norden 83. — Noricum 71. — Nosharskhy Gy. 128. — Nuber Károly 3., 4., 10., 145., 146., 173., 175., 181., 195. — Nuntaler 117. — Numismatic Chronicle 63. — Numizmatikai Társulat 140. — — tiszteletbeli tagjai 208. — Num. Zeitschrift (Wien) 31., 33., 49., 51., 55., 60., 63., 64., 67. s. köv., 76. s. köv., 83., 85. s. köv., 89., 112., 113., 119., 147., 150., 160., 175., 180., 183. 184., 194., 195. és XIV. t. — Nyáry A. 143., 164., 195. — Nyiregyházi Múzeum 205. — Nyitra 189. — — i kirándulás 13. — — számítás 170. — — verde 145.

Octavianus 85. — Odenathus 74. — Oehringen 31. — Oest. Blätt. f. Litter. u. Kunst 173., XIV. t. — Oesterr. Münzprägungen 17. — Offenbánya 189. — — i verde 145. — Öhegy 112. — Oklevelek: János kir., Buda (1527. nov. 18.) 125. — — körmöci levéltár 125., 126. s. köv. — Mária királyné, Pozsony (1524. jan. 13.) 124., (1524. jan. 27.) 125. — Oklevéltárak 90. s. köv. — Okmánytár (Anjou) 90. (L. még Anjoukori Okm.) — Oláh Miklós 115., 117. — Oman C. 63. — Országos Levéltár 98. s. köv. — Orsz. Rég. és Embert. Társ. 5., 23. — — (Évkönyve) 53., 135. — Orsini címer 186. — Ortway 114. — Orvosi érmek 17. — Osi néptörzs 34. — Ott János 7. — Ottó 111., 180.

Pacatus 85., 88. — Pagament 163. — Pallas-fejes pénzek 31. — Palóczy Edgár 19., 20., 135., 207. — Paludamentumok mellkép 51. — Panegyricus 71. — Pannonia 19., 40. (sup. inf.) 67., 72. — Papp Antal 23. — Parmesanus 135. — Pauer János 176. — Paulovics István 196. — Pauly-Wissowa 196. — Pákh Albert 181. — Pákozdi Károly 3., 4. — Pálffy István 123. — Páncélos mellkép 51. — Pápai adószedők számadásai 150., 152., 160., 161., 169. — — érmek 18. — — főiskola gyűjteménye 205. — Páris (Parigi) 56., 64. s. köv., 82. — Pázmány Péter 123., 124. — Peer Jakab 26. — Pelem Bernát 124., 125. — Pekár Gyula 198. — Pengő 21. — Pensa 91., 92., 149. — Persicus 73. — — Maximus 49. — Pertz 111. — Petri Mór 181. — Péch Antal 114., 115., 121., 181., 195. — Pécsi verde 154. — Pénzhamisítás 7., 38., 39., 114., 124., 192., (Bregetióban) 20 — Pénzláb 18. — — politika 90., 91. — — forgalom 116. — — rontás 116., 117. — — súly 18. — — újítás 95. — — (alakja) 20., (amulet) 38., (antik) 20., (értékmérése) 92., (forgalom) 18., 90. s. köv., (középkori) 17., (metrológiája) 20. — — verés 19., (Árpád-házi) 20., (technikája) 20., (új) 21., 116., 117. — Pénzverő 161., 123., 124., 145. — — budapesti 207. — — gép 118. s. köv. — — lippai 179. — — szlavin 172. — — helyek 189. — — elszakítása 15. — — kamarák 168. — — jegyek 144., 145., 164., 168. — — súlyok 92 — Pénzverési regálé 92. — Péter 135. — Pfinn István 21. — Philippus Arabs 49., 50. — Philologus 87. — Piaci pénzforg. 90. — Pichler Frigyes 33. — Pick 18. — — Adolf 4. — — Behrendt 25., 49., 50., 51. — Pietas 76. — Pink Károly 38., 54. — Pilsen 112. — Pisek 112. — Pisethaus 118. — Pizetumjog 110., 116., 117., 120., 123. — Pizetarius 117. — Plinius 85., 188. — — ifj. 84. — Podmaniczky 115. — Podhradezky 184., 185., 195. — Pokorny László 4. —

Polgár Iván 21. — Pompeius 85. — Pongrácz József 205. — Pontifex Maximus 49. — Postumus 68., 71. s köv., 87., 88. — Pozsony 10. — - pénzverője 114., 118. — Pór Antal 142., 189., 195. — Posta Béla 174., 176., 195. — Pray György 26., 141., 195. — Prandeis 124. — Prága 110. s köv. — - pénzverése 110. — Prägestempel 39. — - stöcke 39. — Premysl 110. — Preuss Hanns 114. — Probátor 110. — Procopius Béla 15., 18. — Proletárdiktatúra 14. — Protestáns Szemle 72. — Proskovszky 116. — Providentia 53. — Proy Máttyás 129. — Próhapézn 110., 117., 118. — Próbátűz 117., 118., 120., 122., 124. — - joga 114. — Purezpiller Mihály 132. — Purébi Győző 22.

Quelen 65. — Quinarius 34., 66. — (arany) 78.

Radmacher Mihály 129. s köv. — Radna 189. — Radnai verde 145. — Radvánszky Antal 136. — - János 135. — - gyűjt. 135—137. — Ramon gyűjt. 60. — Rappach 118., 119., 121. — Rampacher Pál 9., 10. — Rappach 127. — Rappe 161., 195. — Ractia 40., 67. — Ratio Educationis 136. — Rauscher 136. — Rákóczi 124. — - Ferenc (II.) (pénzei és emlékérméi) 9. — Regalianus 70. s köv., 83. — Regesták 91. — Regling Kurt 13., 20., 25., 72., 198. — Regesták 98. s köv. — Resch A. 134. — Revue Historique 72. — Revue Num. 74. — Reinach S. 197. — Reitzenstein R. 84., 95. — Reutter Ulrich 129., 130. — Réthy László 3., 4., 5., 7., 11., 13., 23., 27., 28., 30., 138. s köv., 160., 162., 166., 176., 180. s köv., 185. s köv., 195. — - Zsigmond 4. — Rhé Gyula 29. — Révai-lex. 145. — Rickl Antal 20. — Ripostiglio della Venera 60. — Ritterling E. 63., 70., 71., 73. — Rivista Ital. di Num. 40., 41., 44., 45., 47. s köv., 58., 71., 86. — Rohde Tivadar 9., 89. — Roger Adolf 4., 72. — Rollin 81. — Roppel 119. — Rouillus 135. — Rostovtzeff 72. — Roth 67. — Róbert Károly 17., 110., 120., 138. s köv. — Róma 50., 52., 55. s köv., 63. s köv., 81., 83. — - istennő 71. — - i pénzek 17., (antiochiai veretek) 49., (aprópénz) 38. — - gyűjtése 19. — - hamisítása 38., 39., 40. — - istennő 71. — - pénzverés vége 18. — - pénzverő 63. s köv., 74. (A tetrarchia denárai) 55. s köv. (ticinumi típus) 40., (utánzatai) 37. s köv. — -verde 197., (verdejegy nélküli denárok) 55. s köv., (Viminacium pénzverése) 49—54. — Rómer Flóris 160., 176., 177., 195. — Rubigallus 120., 123. — Rudolf 119., 121. — Rupp Jakab 26., 27., 28., 89., 120., 122., 134., 135., 141. s köv., 160. s köv., 185 s köv., 189., 190., 195. — Rusehek Antal 8. — Ruzicka Leon 25.

Saevissima dominatio 81. s köv. — Saigerung 147., 163. — Salamon Ferenc 27., 152., 153., 161., 163., 165., 168., 172., 183., 185., 195. — Salernói angyal 178. — Salonina 51., 53., 63., 68., 77., 86. — Saloninus 51., 53., 64., 70., 72., 73., 75., 77. — Sarmaticus 73. — Sarmizegetusa 198. — Sapor 74. — Sauermann 114. — Saurman 146. — Saxo 111. — Sáfár János 122. — Scheidegaden 115., 117., 122. — Schlesinger József 4. — Schiller 72. — Schilling Gyula 173. — Schimkó Dániel 164. — Schmideg 180. — Schmidt 140., 152. — - Béla 19. — - F. A. 115., 116., 121., 195. — Schönwisner István 26., 28., 30., 120., 142., 145. s köv., 160., 161., 165. s köv., 182., 185. s köv., 191., 195. — Schröter András 124. — Schulek Alfréd 10., 17., 18., 138. s köv. — Schwarz E. 130. — - Gottfried 26. — Schwengler Márton 126. — Schweidnitz 114. — Schulmann 82. —

Schulz 84. — Scordiscusok 32. — Selmec 112. s köv. — -bányai verde 145. — Seneca 88. — Septimius Severus 85. — Severeano 40., 42. s köv. — Sesterius 64. — Sichert György 130. — Simic-gyűjt. 45. — Sipőcz Jenő 23. — Sirmiumi verde 145. — Sisacia 55. s köv., 63. sköv., 74. — Slávik I. 136. — Smolik 161. — Soc. Int. Numismatique 4. — Sokh János 129., 130. — - Mihály 128. — Soltész Elek 16., 17., 19. — Somssich János gr., 15., 16. — Somogy megye 49. — Spaan M. 131. — Spagna 60. — Spitihnev 111. — Spölin 132. — Stein A. 68., 72., 87., 128. — - E. 50. — Stainer A. 128. — Státer és részei 31. — Steinberger I. 121. — Stephani Ludolf 196. — Stirbicz I. 129., 131. — Stöhr Géza 16., 18., 19., 20., 136., 207. — Strack P. 198. — Streichnadel 123. — Streichnadel 127., 128. — Stückelberg E. A. 18. — Subic Mladen 187. — Súly (törvényes és forgalmi) 147. — Sümegi Múzeum 205. — Svoronos Nep. János 11.

Szabó Ferenc 4. — Szakirodalom 141., 152. — Szalay Gyula 204. — Szapolyai 115. — - párt 112. — Szatmár 189. — Szatmári verde 145. — Számítási márka 92., 150. — - módok 91. — Szántó Gergely 54. 109. — Szeged 146. — Szegedi egyetemi gyűjteménye 205. — - Múzeum 205. — Szekfü Gyula 151., 158., 182., 183., 195. — Szemlér Mihály 3., 4. — Szende Pál 48. — Szentgáli Károly 10., 11., 12., 13., 15., 16., 17., 19., 20., 21., 23., 25., 138., 207. — Szent István 111., 135. — - Vencel 110. s köv. — Szerb Matapán 186. — Szerechen (kamara-bérlő) 172. — Szerémség 94. — Széchenyi Bertalan gr. 23. — - Ferenc 11., 182., 198. — - katalógus 110., 114., 117., 134., 151., 153., 157., 163., 194. — Székely István (dobai) 136. — Székesfehérvár saját pénze 176. — - i kiránd. 12., 21. — - i Múzeum 203. — - i Múzeum-Egyesület 24. — - verde 145. — Sziglák 20. — Sziklai Jenő 3., 4., 13., 16., 18., 19., 144., 161. — Szilágyi Sándor 142., 186., 195. — Szinnyei 136. — Szivák Imre 3., 4., 9., 11. — - halála 12. — Szlavónia 94. — Szomolnokbányai verde 145., 166., 189. — Szomolnoki verde 157., 182. — Sztudinka Béla 19.

Tacitus 84. — TAO felirat 34. — Talentum 92. — Tanácsköztársaság 137. — Tanini 65., 81., 82. — Tarraco 51., 60., 63. — Traianus 50., 84. s köv., (-aldunai útja) 50., (restituált érme) 50. — Társadalomtudomány 89. — Technikai különlegességek 19. — Telcs Ede 2., 9., 10., 18. — Telkibánya 189. — - i verde 145. — Területvédő Liga 14. — Territoriális pénzforg. 90. — Teschen 122., 128. — Tetradrachmon 31., 35., 36. — Tetrarchia 55. s köv., 73. — Tetricus 38. — Thaly Kálmán 9., 135. — Thallóczy Lajos 27., 152., 181., 191., 195. — Theodosius 85. — Thindl P. 128. s köv. — Thököly (Teggeli) 127., 126. — - Sebestyén 119. — Thuróczy 165. — Thurzó 117., 122. — - Elek 112. s köv. — - György 123. — - János 112. — - Kristóf 115. — - Miklós 131. — Szaniszló 123. — Ticinium 56. s köv. — Tillemont 72. — Tipológiai adatok 141. s köv. — - egyezések 162. s köv. — Tirol munkások 121. — Toldy 164. — - L. 195. — - Miklós 54., 109. — Tollus 136. — Topsis Samu 4. — Tört. Szemle 90. — - Tár 95., 151., 152., 193. 195. — Trau gyűjt. 64. s köv., 82. — Trajanus 198. — - Decius 50., 53. — Trautson Sixtus P. báró 36. — Trebonianus Gallus 52., 53. — Trenkó József 16. — Treviri 55. s köv. — Tribunicia potestas 64. — Trier 180. — Truhelka 154., 160., 178. 186., 195.,

XIV. t. — Tud. Egyetem (Erzsébet, Pécs) 24. (Pázmány Péter, Budapest) 24. — Tudománytár 194. — Tudományos Társulatok és Intézmények 17. — Turin 81., 111., 194. — Turóc vármegye 119.

Ugrin 179. — Uhersky Belvár 111. — Újhely Kálmán 13. — Umbilicus nummi 56., 57. — Ungerfeind 113. — Ung megye 160., 161., 166. — Unitáriusok 133. s köv. — Uros (I.) 187. — (II.) Milutin 186., 187. — Ursini-család 186. — Usow 112. — Új Magyar Múzeum 186. — Ürvölgy 112.

Valutareform 17. — Valerianus 49., 51. s köv., 63., 69., 70. s köv., 83., 86. — Vailant 82. — Vallás- és közokt. min. 6., 9., 10., 11., 13., 15, 17, 22, 23., 28 — Valens 196. — Valentinianus (I.) 196. — Valerianus (antoninianusa és aureusa) 197. — Vallon zsoldosok 121. — Valter 135. — Varga Béla 5., 12., 19. — Varjú Elemér 24., 198. — Vasárnapi Újság 182. — Vatikán 82. — Valuta 190. — Vegyesházi pénzek 138. s köv. Veiovis 76. — Velvar 111. — Vencel 111., 180. — (II.) 160., 161. — Venus 53. — Verancesics 117. — Verdejegynélküli denárok 55. s köv. — Verde-technika 170., 171. — Vergilius 76. — Vermuth 135. — Verőtövek 39., 120., 122. — Vexiot 121. — Victoria 40., 68., 70., 71., 74., 77. — Vidák Özséb 159. — -gyűjt. 175. — Viddin 56., 57. — Vienna 55. s köv. — Vierordt gyűjt. 82. — Viminacium 49. s köv., 69., 76., (p-énzeinek Corpora) 54. — Vindobona 72. — Virágbokor-vendéglő 6. — Visegrádi verde 145., 182. — Vittorio Emanuele II. 25. — Vodica János 187. — Voetter Ottó 17., 38., 49., 51., 52., 55. s köv., 63. s köv., 82. s köv., 197., 207., (Atlasz) 49., 51., 53., 64. s köv., 82. s köv.,

(gyűjteménye) 41. s köv., 82. — Vogler 118. — Voigt 110. — Volusianus 52. — Vota decennalia 57. — Váry Szabó Elemér 14., 15. — Városgazdaság 91. — Városi élet 91. s köv.

Walla József id. 8., 11., 12. — - ifj. 9., 13. — Webb 63 s köv., 81. s köv. — Weber-árv. 66. — Weichardt Valdemár 21. — Weigel D. 128., 129., 131., 132. — L. 128. — Wendenstein 123. — Wenger M. 128. — Werfenstein 119. — Werneckher I. 115. — Wertheim Pál 13., 21. — Weszerle József (táblái) 10., 12., 26., 27., 30., 137., 138., 160., 185. s köv., 177., 182., 195. — Wickert 69., 72., 77., 87. — Wiczay 69. — Wien 39., 41—48., 54., 55., 64., 128. s köv. — Windischgrätz-gyűjt. 32., 55. s köv., 146. — Wien. Num. Zeitschr. 147., 150., 160., 175., 180., 183., 184., 194., 195., XIV. t. — Wisinger Mór 4. — Witte Alfons 11., 196. — Wochenschrift für Klass. Philologie 72. — Woyciechovsky Vilmos 13., 14., 16. — Wöber 172.

Zachár Antal ifj. 6. — Zanetti 186., 187. — Zágráb (Zagreb) 38., 39., 41—48., 64., 83., 85., 145., 172. — Zápolya J. 133. — Zdiar 111. — Zecca 55. — Zeitschrift d. Savigny-Stift. f. Rechtsgesch. Germ. 91. — Zeitschrift für Num. 64., 65., 69., 73. 75., 77., 81. s köv. — Zemplén m. 89. — Zichy Jenő gr. 4. — Zimmermann Lajos 3—25., 139., 193., 195. 207., 208. — Znaim 112. — Zoltai Lajos 200 s köv. — Zombor 43. — Zonaras 77., 86. — Zólyom 117. — Zvikost 111.

Zsidók pénzverése 19. — Zsigmond 112. — Zsámbokrét (Turóc) 135. — Zsilinszky Endre 21.

ELŐSZÓ.

Jól tudom, hogy a Numizmatikai Közlöny jubiláris évfolyamának első lapjára írott minden egyes szavamból az öröm ujjongásának kellene kihangzani, lelkesednem kellene azon, hogy a Magyar Numizmatikai Társulat főnnállásának 25 éves ünnepét méltóképen megülhette s a Numizmatikai Közlöny XXV. évfolyama is napvilágot láthat. Nagy elégtétel ez a mult fáradozásaiért és nagy reményekre jogosító kötelezettség jövőndő munkálkodásunkra!... És mégis bizonyos elfogódottsággal és lehangoltsággal írom e sorokat, mert erősen érzem, hogy ennek a lapnak kitöltése nem az én tollamra várt, hanem azéra, aki Társulatunk megbízásából 1902-ben ezt a Közlönyt megindította, az első évfolyamot megnyitó „Beköszöntő“-jében célját és feladatát körvonalazta; aki a maga fáradhatatlan és sokoldalú munkásságával, munkatársainak buzdításával és irányításával, a numizmatika körébe vágó minden egyes adatnak szinte rajongó gyűjtögetésével és közzétételével a Numizmatikai Közlönyt a történelmi Magyarország határain túl is elismertté és méltanyolttá tette!... Nem „előszó“ vagy „beköszöntő“, hanem „beszámoló“ illetné meg igazság szerint e helyet, amelyben az érdemes szerkesztő szemlét tartana a megjelent évfolyamok felett, méltatná azoknak tudományos eredményeit s öntudattal állapítaná meg, hogy eleget tett a rábízott nehéz feladatnak!

Kegyetlen játéka a Sorsnak, hogy ez nem így történhetett! Szeretett elnökünk, dr. Gohl Ödön, a Numizmatikai Közlöny-nek önzetlen, buzgó, széleslátókörű és nagy tudású szerkesztője, a barbár pénzeknek külföldön is elismert szaktekintélye, magyar nemzeti kultúránknak lelkes harcosa, megrendült egészségi állapota miatt épen szerkesztősége 25-ik évében volt kénytelen ezen tudományos missziójáról lemondani. Akik körében éltünk s évek során át figyelhettük munkálkodását a Numizmatikai Közlöny szerkesztése körül, igen jól tudjuk, hogy milyen sok szeretettel csüggött Ő a numizmatika körébe vágó minden kérdésen és minden emléken. Amikor évtizedeken keresztül hazai barbár pénzeink tudományos rendszerbe foglalásán dolgozott, nemcsak a numizmatika ezen ágát művelte Ő, hanem egyszersmind a *Magyar Föld* történelméhez gyűjtött a gyérszavú írásos emlékek mellé beszédes érmészeti adatokat. Amikor Buda és Budapest emlékérméivel foglalkozott, nemcsak a megírt történelem adatait illusztrálta a szétszórta numizmatikai emlékek összegyűjtött sorozataival, hanem általuk az egyes korok művészeti életére is világot kívánt deríteni. Amikor a sokak által lekicsinyelt robot-bárcákat szedte össze és tette közzé, nemcsak egy nagyon elhanyagolt gyűjtési ág megkedveltetését célozta, hanem művelődéstörténetünk enemű emlékeit rehabilitálni is akarta az éremszerű tárgyak birodalmában. Sokoldalú érdeklődése, a legkülönbözőbb numizmatikai emlékeknek és adatoknak a Numizmatikai Közlöny részére való megszerzése által érte el azt, hogy Társulatunk folyóirata mindig olyan gazdag és változatos volt.

Kedves kötelességemnek tartottam dr. Gohl Ödönnek a Numizmatikai Közlöny eddigi szerkesztése körüli érdemeit pár szóban e helyen is leszögezni. Hogy micsoda nagy veszteség Társulatunkra az Ő szerkesztőségtől való megválása, talán én látom és én érzem legjobban, akinek vállaira a közgyűlés megbízásából a Közlöny jubiláris évfolyamának szerkesztése nehezedik. Szerencse, hogy nagyérdemű elődöm egészségi állapota annyira javult, hogy jóakarató tanácsát és útbaigazítását a szerkesztés körül lépten-nyomon igénybe vehetem. Hogy szellemi frissesége és régi munkajereje sem hagyta el, mutatja jelen

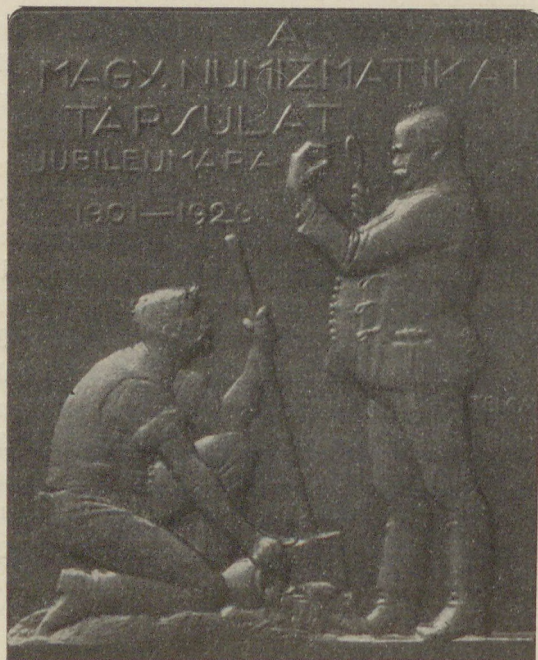
évfolyamunkban megjelenő cikke „*Barbár aprópénzeink és darabolási rendszereik*” címmel, melynek még folytatását is ígéri*)

A személyi változás a közéletben rendesen irány- és programváltozást is szokott jelenteni. Mikor én a Numizmatikai Közlöny szerkesztését átveszem, ezen megszokott tény alól kivételt kívánok tenni. Program gyanánt nem tűzök ki új célokat és nem jelölök meg új irányelveket. Egyszerűen tovább akarok építeni azon az alapon, amelyen a Numizmatikai Közlöny előbbi évfolyamai nyugodtak. Arra kívánok törekedni, hogy Társulatunk folyóirata a jövőben is *magyar és a tudomány színvonalán álló* maradjon. Igyekezni fogok főképen olyan közleményeket és tanulmányokat gyűjteni össze, amelyek a magyar pénztörténethez szolgáltatnak adatokat és ennek körében világítanak — vagy fejtenek meg eddig megoldatlan kérdéseket; mert ez elsősorban a *mi nemzeti feladatunk*, amelynek teljesítését tőlünk várja a tudomány! E mellett készséggel adok közre minden egyetemes pénztörténeti szempontból fontos cikket és tanulmányt is, hogy ezáltal a külföld tudományos munkálkodásába bekapcsolódjunk s annak érdeklődését megnyerjük. Ez utóbbi cél érdekében megkísérlem a külföldet is érdeklő dolgozatoknak idegen nyelven való közlését, aminek következményeképpen Közlönyünk szélesebb körben leendő elterjedését és külföldi szakembereknek munkatársakul való megnyerését remélem.

Adja Isten, hogy tagtársaim segítségével és közreműködésével a Numizmatikai Közlöny jövődő évfolyamai méltó folytatásai lehessenek az eddig megjelenteknek!

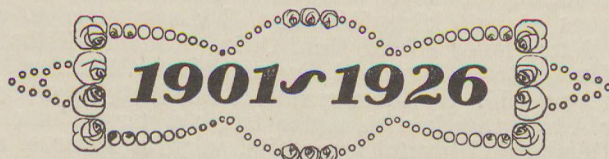
1927. szeptember.

Harsányi Pál.

A társulat 25 éves jubileumára készült egyoldalú plakett.
Teles Ede műve. A plakett méretei 100×128. mm.

*) Jelen évfolyamunk megjelenése közben ért bennünket dr. Gohl Ödön váratlan halálának lesújtó híre. Életét és munkásságát legközelebbi közgyűlésünkön és a Numizmatikai Közlöny következő évfolyamában ismertetjük.

A 25 éves Magyar Numizmatikai Társulat.

Az 1901. évi május hó 14-én megalakult Magyar Numizmatikai Társulat az 1926. évi május hó 13-án ünnepelte működésének huszonötödik évét. A társulat ezen negyedszázados működéséről kívánunk az alábbiakban beszámolni.

Egy negyed évszázad tekintélyes időszak még egy nemzet történetében is, annál nagyobb egy társulat életében. Ha egy társulat élete útján elérte ezt a mérföldkövet, nyugodtan mondhatják azok, akik azt létesítették, hogy nem hiábavaló munkát végeztek.

Ezzel az elégtétellel állunk meg mi is társulatunk életének útján ennél az első XXV-ös jelzésű mérföldkőnél és ünnepeljük azt a sikert, amelyet huszonöt éves munkánkkal elértünk, de joggal ünnepeljük azokat is, akiknek lelkes munkája és fáradozása hozta létre ezt a szép eredményt.

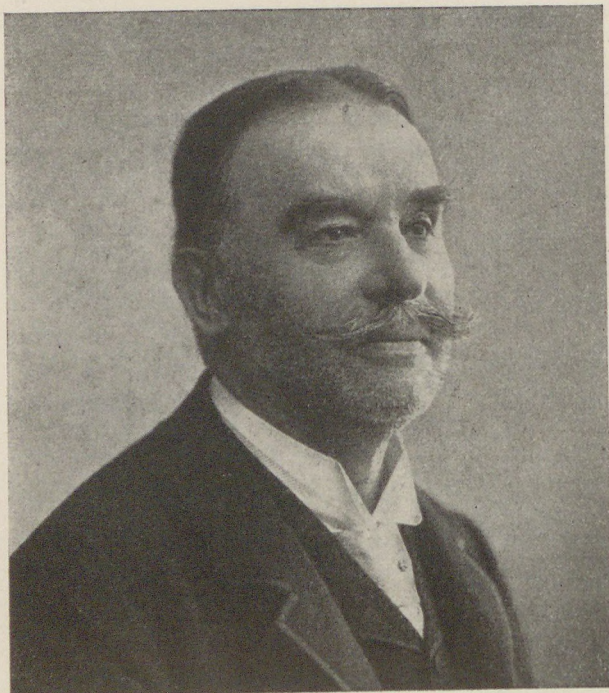
Ha végignézzünk a társulatnak alább vázolt történetén, egész sorát látjuk az önzetlen emberek eredményes munkájának. Társulatunk barátait csak az a gondolat vezette: szolgálni a tudományt s ezzel a magyar haza nagyságát. S éppen ez az eszméleti közösség volt az erő, amely jó és rossz napokon, a legnagyobb egyetértésben nyilvánuló közös munkára serkentette társulatunk tagjait. Az eredmény pedig előttünk áll: a huszonöt éves Magyar Numizmatikai Társulat.

A társulatnak 25 évvel ezelőtt történt megalapítása azon szükségérzetből fakadt, hogy egy közös kapocs létesüljön a numizmatikának elszórta működő kedvelői és művelői között. Az alapítók a társulatnak elsősorban azon hivatást szánták, hogy közös működésre össze hozzák mindazokat, kik egyrészt éremgyűjtéssel, másrészt pedig a numizmatikával tudományosan foglalkoznak. Midőn pedig a társulat megkezdte működését, kitűnt, hogy nemcsak az egyesek érdekének volt hivatva szolgálni, hanem annak létesítése közérdek is volt.

A társulat alapítása előtt hazánkban a numizmatikát egymástól jóformán teljesen különállón művelték, egyrészt a Magyar Nemzeti Múzeumnak s még néhány vidéki nevesebb gyűjteménynek tisztviselői, kiknek egyrésze a gyűjtemények fejlesztése és rendezése mellett tudományosan is foglalkozott a numizmatikával, másrészt pedig a gyűjtőknek elég tekintélyes száma, akik előtt viszont a múzeumoknak részben tudományosan feldolgozott éremanyaga a dolog természetéből folyólag alig volt hozzáférhető. De az éremgyűjtők egymás között sem érintkeztek, mert nem volt meg a kapocs, amely őket összehozza és összetartja. Más országokban, fejlettebb viszonyok között, rendszerint az éremkereskedők üzletei létesítették az első összeköttetéseket a gyűjtők között. Nálunk még erre is alig volt alkalom, mert ezidőben ezen téren csak egy komolyabb kereskedő, Fejér József működött s a gyűjtőknek érintkezése nála is kezdetleges volt. Mégis a társulat megalapításánál neki is szerepe jutott. Az 1901. év tavaszán a fentemlített éremkereskedő helyiségeben vetődött fel először Nuber Károly, az ismert névvel bíró szakértő és Zimmermann Lajos, jelen sorok írója között egy olyan társulat eszméje, amely elsősorban arra lesz hivatva, hogy a hazai éremgyűjtőket tömörítse s elhatározták, hogy megkísérlik egy társulat létesítését, amely ezen hiányt hivatva lesz megszüntetni. Az eszmét nyomban követte a tett, amennyiben éremgyűjtő-ismerőseiket egy 1901. évi május hó 7-én tartandó előértekezletre hívták meg, mely meghívás folytán aznap délután a Rákóczi-úton levő „Balaton”-kávéházban egy öttagú, névszerint Nuber Károly, dr. Pákozdi Károly, Szemplér Mihály, Sziklay Jenő és Zimmermann Lajosból álló társaság gyűlt össze és élénk eszmecsere után elhatározta, hogy a felvetett eszmét ezegyszer nem hagyja elaludni s le fogja küzdeni azt a közönyt, amely eddig minden e téren mutakozó törekvést megfojtott. Elhatározták, hogy egy rövid tájékoztató felhívást küldenek szét s némileg ellátják a napisajtót is a társulat alakításának hírével. Összeköttetésbe lépnek a magyarországi numizmatikai tudomány központjával, a Magyar Nemzeti Múzeummal és protektort keresnek, ki ügybuzgóságán és tudásán kívül nevével és összeköttetéseivel fogja elősegíteni ezen eszmét. A Magyar Nemzeti Múzeum dr. Réthy László és Gohl Ödön személyében csatlakozott ezen eszméhez, protektorunk pedig dr. Szivák Imre országgyűlési képviselő lett.

Az ideát a megvalósulás követte, mert 1901. évi május hó 14-én este megtartottuk a M. Tudományos Akadémia engedelmével elsőemeleti kisebb tanácsstermében, dr. Szivák Imre elnöklete alatt ideiglenes alakuló közgyűlésünket. E közgyűlésen 17-en vettek részt, névszerint: dr. Despinits Péter, Fejér József, Gohl Ödön, Kunváry Fülöp, Lenz József, Nuber Károly, dr. Pákozdi Károly, Réthy Zsigmond, Szemlér Mihály, Sziklay Jenő, dr. Szivák Imre ideiglenes elnök, Wisinger Mór és Zimmermann Lajos ideiglenes jegyző. Mint vendégek Pick Adolf és Roger Adolf, akik később tagjai lettek a társulatnak s Topscher Samu a m. kir. főfémjelző és fémbeváltó hivatal igazgatója, végül a fővárosi sajtó egy képviselője voltak jelen. A közgyűlés kimondotta a megalakulást és nyomban meg is alakult 1 alapító és 12 rendes taggal. A közgyűlés egyéb tárgyát a társulat nevének megállapítása mellett alapszabályainak elfogadása képezte.

Az elfogadott alapszabályok a kormányhatósági jóváhagyást 1901. évi július 15-én 70.670/IX. 1901. szám alatt nyerték el.

Dr. Szivák Imre,
a társulat első elnöke, majd tiszteletbeli elnöke (1901–1912.)

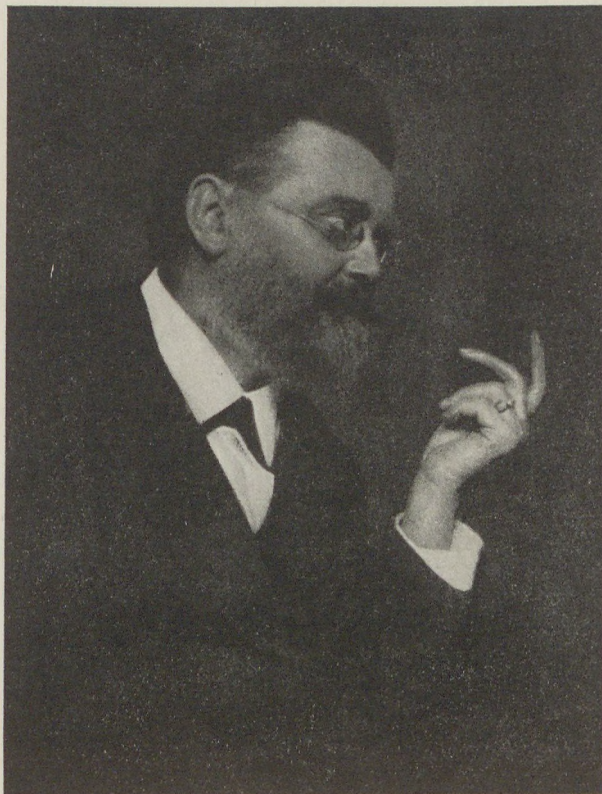
Ezen időponttól kezdve egy éven át a társulat csendes, de buzgó működést folytatott a taggyűjtés terén. A vezetők érezték, hogy a társulat csak úgy lesz képes céljait megvalósítani, hogyha mindjárt nagyobb erővel lát ezek kiviteléhez, kevés taggal pedig ez nem lett volna lehetséges. Az ideiglenes vezetőség azért nyomban a közgyűlés után, 1901. május 18-án s az azt követő napokon felhívást bocsátott ki a magyar társadalomhoz, buzdítván azt ezen eszme támogatására. Ugyanazon szövegű felhívást egy második kiadásban 1902. február 15-én küldötték ismét szét, aminek meg is volt az eredménye, mert midőn a társulat 1902. évi június hó 15-én megtartotta végleges alakuló közgyűlését, elnökünk már tényleges 103 tagról, ezek között 8 alapító tagról volt képes beszámolni. E közgyűlésen ismét dr. Szivák Imre elnökölt s kívülről részt vettek azon Fejér József, Gohl Ödön, Kilényi Hugó, Kunváry Fülöp, Majláth Béla, Nuber Károly, dr. Pákozdi Károly, Pokorny László, Schlesinger József, Szemlér Mihály, Sziklay Jenő és Zimmermann Lajos mint jegyző, valamint a napisajtó egy képviselője, mint tizennegyedik. A társulat a közgyűlésen kimondotta végleges megalakulását, megválasztotta az elnök-

séget és pedig tiszteletbeli elnök dr. Szivák Imre, elnök dr. Réthy László, alelnök Sziklay Jenő lett s megalakították ezenkívül az első választmányt és pedig: Babics József, dr. Despinits Péter, dr. Finály Gábor, Forster Gyula, Gohl Ödön, dr. Kammerer Ernő, Kilényi Hugó, Kunváry Fülöp, dr. Pákozdi Károly, Szabó Ferenc, gróf Zichy Jenő és Zimmermann Lajos tagokból. Számvizsgálók lettek: Fejér József és Majláth Béla. A közgyűlés főbb mozzanata volt a választmányynak adott azon utasítás, hogy mielőbb teremtsen meg a társulat folyóiratát. Ezenkívül kimondotta a közgyűlés a Párizsban megalakult „Société Internationale Numismatique“-ba való belépést és felkérte Gohl Ödönt ezen társulat folyóiratának előadójául.

Néhány napra rá, 1902. június 21-én volt az első választmányi ülés s ezen megalakították a tisztkart is. Titkár lett Zimmermann Lajos, pénztáros Kunváry Fülöp, ellenőr Kilényi Hugó, a gyűjtemény és könyvtár őre dr. Finály Gábor s a kiadni szándékolt Közlöny szerkesztője Gohl Ödön. A társulat végleges megalakulásáról s működése megkezdéséről a társulat elnöksége a tagokat körlevélben értesítette, buzdítván őket, hogy a társulat életéből vegyék ki ők is a részüket.

Ezen időponttól kell számítanunk társulatunknak tulajdonképeni életét, mely először csak a Tudományos Akadémiában tartott választmányi üléseken nyilvánult, 1902. december 18-tól fogva azonban az „István főherceg“ szálloda éttermének külön helyiségében kezdet-

ben havonként egyszer, majd később közkívánatra havonként kétszer rendezett összejöveteleken is. Az 1902. december 11-én tartott harmadik választmányi ülésén szerkesztőnk Gohl Ödön bemutatta a választmánynak az első magyar numizmatikai folyóiratnak a Numizmatikai Közlönynek legelső évfolyamát. Ez volt a társulat első igazi eredménye. Ugyanezen választmányi ülésen mutatta be a titkár azon átiratokat, melyeket a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága, annak érem- és régiségosztálya, Széchenyi orsz. könyvtára, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, a Műemlékek Országos Bizottsága, az Országos Régészeti és Embertani Társulat és a Magyar Történelmi Társulat intézett a társulathoz,

Dr. Réthy László,
a társulat elnöke 1902—1914-ig.

üdvözlőlvén azt megalakulása alkalmából. Ezzel a társulat a többi tudományos alakulatok által hivatalosan is elismertetett.

A társulatnak ez évi működése még főképen a taggyűjtésre szorítkozott s emellett ajándékok útján igyekezett könyvtárának és gyűjteményének alapját megvetni. Ugyancsak a könyvtár gyarapítására, szintűgy a tagoknak a külföld numizmatikai mozgalmában való tájékoztatására a társulat ezen időtől kezdve arra törekedett, hogy bel- és külföldi numizmatikai, régészeti és történelemtudományi szakközlönyökkel a Numizmatikai Közlönyt illetőleg csereviszonyokat létesítsen.

A tagok gyűjtését a társulat vezetői oly eredményesen folytatták, hogy az 1903. évi március hó 29-én tartott közgyűlésen a titkár jelentésében 183 tagról s ezek között 10 alapító tagról számolhatott be. E közgyűlés egyébként újólág megválasztja az eddigi elnökséget, továbbbi egy évre. A kisorsolt dr. Finály Gábor, Kilényi Hugó és Kunváry Fülöp választmányi tagok pedig újabb három évre választattak meg s új tag gyanánt a választmányba Varga Béla került.

Az 1903. év április hó 14-én tartott választmányi ülésen a mult évi tisztikart egy újabbbi évre választották meg, jegyző pedig Varga Béla lett. Az ezen ülés után tartott rendkívüli közgyűlés tárgya kizárólag az alapszabályok módosítása volt, melyek 1903. május 23-án 50783/III. a.—1903. szám alatt elnyerték a m. kir. belügyminiszter jóváhagyását.

Ugyanezen év május 24-ik napján rendezte a társulat első kirándulását, még pedig Aquincumba, a tagok élénk részvétele és dr. Finály Gábor tagtársunk szakszerű kalauzoslása mellett.

Tekintettel szerény anyagi helyzetére, a társulat ez év folyamán azzal a kérelemmel fordult a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterhez, hogy a társulatot államsegélyben részesítse. E kérvénynek azonban eredménye nem volt, miről az év végén nyertünk értesülést.

A tagok szaporítása s a társulat megerősítése céljából ez év végén egy új felhívást bocsátott ki az elnökség, ami ismét szép eredménnyel járt. A tagok a társulati életből is lassan kivették a maguk részét, különösen az összejöveteleken, melyeket 1904. év eleje óta a „Virágbokor“ című vendéglő külön helyiségében tartottak meg.

1904. február 5-én tartotta meg a társulat a Tudományos Akadémiában első felolvasó ülését, melyen dr. Finály Gábor „Finály Henrik magyar metrológiája“ címen ismertette édes-

Sziklay Jenő,
a társulat alelnöke 1901—1923-ig.

atyjának numizmatikai és a numizmatikával rokon tudományos működését. E felolvasást rövidre rá, március 4-én, ugyancsak az akadémiában követte Éber Lászlóné tagtársunk felolvasása, aki az általa a Magyar Nemzeti Múzeumban feldolgozott richárdpusztai árpádkori éremleletet ismertette egy érdekes előadás keretében.

Tudományos működésünk középpontjában akkor is a Numizmatikai Közlöny állott, melynek 1903. évi II. évfolyama bő és mély tudományu tartalommal jelent meg.

Az 1904. év március hó 27-én tartott közgyűlésen az eddigi elnökséget újra megválasztották, mint új tagok pedig Fraknói Vilmos, Halász Gábor és dr. Moldoványi István kerültek a választmányba. Ugyanakkor választották meg az első felügyelő-bizottságot Aldor Gyula, Fejér József és ifj. Zachár Antal személyében. A társulat ekkor a titkári jelentés szerint 13 alapító és 239 rendes tagból, összesen tehát 252 tagból állott.

A tisztkarban ez évben nem esett változás. Legfőbb törekvése volt a válaszmánynak ez évben is, hogy a társulat helyiségének kérdését megoldja, sajnos, eredménytelenül, mert államsegély iránti kérelmünk ismét sikertelen maradt.

A társulat 1904. június 29-én jól sikerült kirándulást rendezett Esztergomba, amelyen a hercegprímási gyűjtemények mellett a szent Benedek-rendi főgimnázium és egy magángyűjtőnek nagyobb éremgyűjteményét tették a tagok tanulmányuk tárgyává.

Tagjainak régi óhaját teljesítette a társulat, midőn az 1904. év végén kieszközölt a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságánál, hogy annak hírneves éremgyűjteménye négy

csoportban a társulat tagjainak bemutattassék. E bemutatások elseje 1904. november 27-én volt, mely alkalommal Gohl Ödön múzeumi őr volt oly szíves a múzeum emlékérméit és az osztrák tartományok pénzeit megmutatni. Ezt követte december 18-án a magyar pénzek bemutatása, melyeket dr. Réthy László igazgatóőr kísért érdekes magyarázatokkal. Majd 1905. január 15-én ismét Gohl Ödön ismertette a Nemzeti Múzeum ókori pénzeinek gazdag gyűjteményét.

Tudományos működésünk ez évben két felolvasásban is megnyilvánult. 1904. december 7-én dr. Zimmermann Lajos olvasta fel a Tudományos Akadémiában, igen érdekes bemutatások mellett „Régipénzhamisítás és régipénzhamisítók“ című tanulmányát, amely felolvasás egy láncszeme volt amaz akciónak, melyet társulatunk az akkor hazánkban egy rossz-hírű egyén által igen nagy mértékben úzótt régipénzhamisítás meggátlására indított. A társulat véletlenül megszerezte egy fővárosi vésnőknél az említett régipénzhamisító által megrendelt eredeti verőtüveket s oly érmekeket is kapott, amelyek ezen verőtüvekkel verettek s ugyancsak általa hozattak forgalomba. Miután ezzel kétségtelen bizonyítékait bírta ezen egyén működésének, kérvényével fordult a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterhez, melyben felhívta annak figyelmét ama körülményre, hogy ez az egyén éppen a minisztérium engedélyével hamis éremgyűjteményét mutatja be a középiskolákban s helyezi el ily módon hamisítványait a vidéki gyűjteményekben. Ezen kérvényünknek meg is volt az elvárt eredménye, mert a minisztérium megvonta az évekkal ezelőtt adott éremmutogatási engedélyét. A mi részünkről azzal fejeztük be mozgalmunkat, hogy szerkesztőnk egy gondosan összeállított kimutatásban közölte a Numizmatikai Közlöny III. évfolyamában a legismertebb magyar éremhamisítványok jegyzékét. Egyébként ez időre

Tagsági érem.

A legelső magyar tallér mintájára véste Gerl Károly.

esik azon törekvésünk, hogy társulatunk gyűjteményét főképen éremhamisítványok beszerzésével gyarapítsuk, ami igen szép eredménnyel járt.

Harmadik felolvasó ülésünkön. 1905. március 16-án, Halász Gábor tagtársunk olvasta fel az akadémiában „A magyar papírpénzekről“ szóló értekezését.

Az 1905. március 25-én megtartott közgyűlésen a választások a régi választmányból új választás alá került tagoknak megerősítését eredményezték, a felügyelő-bizottságba pedig mint új tag Ott János került. A titkári jelentés szerint a társulatnak akkor 17 alapító és 259 rendes, összesen tehát 276 tagja volt. Ki kell emelnünk itt azon körülményt, hogy a taggyűlésnek az előző évben az adott nagy lendületet, hogy kérelmünkre a m. kir. belügyminiszter úr egy rendeletével társulatunkat különös figyelmébe ajánlotta a hazai törvényhatóságoknak, minek folytán több törvényhatóság alapítvánnyal lépett be tagjaink sorába. A közgyűlés után megtartott első választmányi ülés az eddigi tisztikart erősítette meg hivatalában.

Az előző társulati évben megkezdett bemutatások sorozatát dr. Réthy László igazgató őr 1905. április 16-án zárta le, mely napon bemutatta a társulat tagjainak a Magyar Nemzeti Múzeum erdélyi és külföldi közép- és újkori pénzeit.

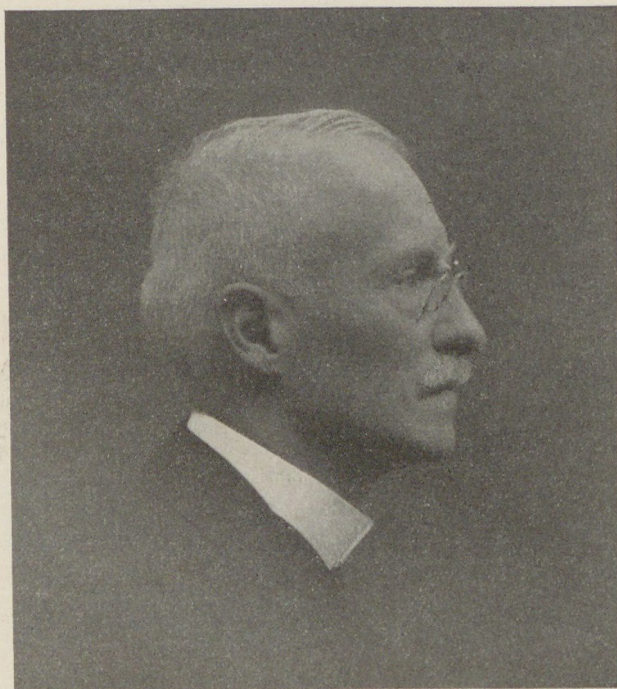
Az éremverés szépművészeti oldalának művelése tekintetében első lépésünk is ez időre esik, mert 1905. évi közgyűlésünk után szétküldtük tagjainknak a Gerl Károly által a legrégibb magyar tallér mintájára véselt és a körmőcbányai pénzverdében kiverett társulati tagsági érmünket.

Fel kell említenünk, hogy részben társulatunk tagjainak támogatásával alakult meg ez év május havában az Éremkedvelők Egyesülete, amellyel azóta is kölcsönös tagsági viszonyban állunk s vezetőségében helyfoglaló tagjaink révén is szoros viszonyt tartunk fenn, örömmel látván annak fejlődését.

Az 1905. július havában társulatunk könyvtárát és gyűjteményét a Tudományos Akadémia elnökségének jóvoltából az Akadémia egyik helyiségében rendelkezésünkre bocsátott szekrényben helyeztük el s ettől kezdődik a könyvtár rendezése és rendszeres használata.

A felolvasások sorozatában az ötödiket, 1906. március 22-én, ismét Halász Gábor tagtársunk tartotta, ki „A magyar szabadságharc állami papírpénzei” címen olvasta fel alapos tanulmányát az Akadémia termében szép számban összegyűlt hallgatóság előtt.

Társulatunk fennállásának első öt évét az 1906. április 1-én tartott közgyűlés zárta le, a régi választmányból új választás alá került tagokat s a felügyelő bizottságot újólág megválasztva. Tagjaink száma akkor 294 volt, még pedig 29 alapító és 265 rendes tag. Az alapító tagok között ki kell emelnünk az elmúlt év folyamán belépett József és Frigyes főherceg Ő császári és királyi Fenségeit és Fülöp szász-kóburg-gótai herceg Ő királyi fenségét.

Dr. Gohl Ödön,

a társulat alelnöke (1915—1920), majd elnöke (1920—1927), a Numizmatikai Közlöny megalapítója és 24 éven át szerkesztője.

A közgyűlést követő választmányi ülésen a tisztikarban nem történt változás, hanem a régi maradt meg.

Ez évben is a társulat ismét egy, ha a résztvevők számát illetőleg nem is, egyébként azonban igen sikerült kirándulást rendezett június 10-én Győrbe. A kirándult tagok megtekintették a szent Benedek-rendi főgimnázium hírneves éremgyűjteményét és a város nevezetességeit, ez utóbbiak között a székesegyház kincstárát és Ruschek Antal apátkanonok magángyűjteményét.

Ugyancsak ez év őszén, november 11-én, a társulat tagjainak meghívása mellett nyitotta meg Walla József alapító tagunk Numizmatikai Múzeumát Gizella-uti házában.

Egy nagy horderejű ügyünket sikerült ez évben megvalósítanunk s tagjainkat egy értékes kedvezményhez juttatnunk. A kincstár tulajdonába jutott éremleletek tudvalevőleg, miután a Magyar Nemzeti Múzeumon kívül még két vidéki múzeum kezén mentek keresztül kiválasztás végett, eddig a m. kir. főfelmjelző és fémbeváltó hivatal által nyilvános árverésen elárvereztettek, ami pedig megmaradt, be lón olvasztva. Társulatunk kezdetben az árverésről hivatalos értesítést nyert s tagjainak figyelmét külön meghívóban hívta fel azokra; többet azonban érdekükben nem tehetett. Az 1906. év nyarán kérvényt adtunk be a m. kir. pénzügyminiszter úrhoz, kérvén őt, hogy biztosíték ellenében egy évi időtartamra adja az elárverezés előtt az éremleleteket hozzánk letétbe, hogy tagjaink azokból gondosan kiválaszthassák a gyűjteményeikbe beváló darabokat. E kérésünk teljesült is, amennyiben a

pénzügyminiszter 1907. január 20-án kelt leiratával az engedélyt megadta s ez év tavaszán már át is vettünk kilenc leletet, amelyeket szakszerűen feldolgoztunk és jegyzékbe foglaltunk össze.

Az 1907. március 24-én tartott közgyűlésen, amelyen már 33 alapító és 265 rendes tagot, tehát 298 tagot mutatott ki a társulat, az elnökség került választás alá, mely alkalommal az eddigiek közé alelnökül Kilényi Hugó miniszteri tanácsost választották meg, a választmányba pedig mint új tagok Rampacher Pál és Telcs Ede kerültek. Az eddigi felügyelő bizottságot pedig ifj. Walla Józseffel mint póttaggal kiegészítették. Minthogy pedig társulatunk fellendülését saját helyiség nélkül nem várhattuk, több lelkes tagtársunk a közgyűlésen hozzájuk intézett felhívás folytán több évre kötelezte magát egy létesítendő társulati helyiség költségéhez bizonyos összeggel való hozzájárulásra, mely lépés azután döntő befolyású lett a helyiség kérdésében.

A következő társulati évben a tisztikar illetőleg nem volt változás.

II. Rákóczi Ferenc, a nagy fejedelem emlékének szentelte a társulat 1907. április 16-án rendezett hatodik felolvasó ülését, amelyen Rohde Tivadar, Bécsben élő tagtársunk által német nyelven írt és dr. Zimmermann Lajos által lefordított, kibővített és átdolgozott „II. Rákóczi Ferenc pénzei“ című értekezést olvasta fel Rampacher Pál, aki saját „II. Rákóczi Ferenc emlékérméi“ című tanulmányát is előadta. A felolvasó ülés értékét Thaly Kálmán, a Rákóczi-korszak ősz történetírójának felszólalása is emelte.

A társulatnak ezidőben legsikerültebb kirándulása az 1907. május 20. és 21-én Rampacher Pál által rendezett kétnapos körmöcbányai kirándulás volt, amely nemcsak a résztvevő tagok száma tekintetében — résztvevő 34 tag és 11 vendég, — mondható sikerültnek, hanem a program érdekessége okából is kiemelkedett a többi kirándulások közül. Az első napon, május 20-án Körmöcbánya szabad királyi és főbányaváros érem- és régiség-gyűjteményét tekintette meg a társulat, majd a város dísztermében hetedik felolvasó ülését tartotta igen nagy számban megjelent közönség jelenlétében, amelyen Rampacher Pál „A Belházy-gyűjtemény; adalékok a körmöcbányai pénzverde történetéhez“ című tartalmas értekezését olvasta fel. Az első napot díszvacsora zárta le. Másnap, május 21-én, a társulat tagjai megtekintették az aranybányát, a pénzverdét és a hirneves Belházy-féle gyűjteményt, végül egy közös ebédnél búcsúztak el a vendégszerető város megjelent előkelőségeitől.

A társulat körmöcbányai kirándulásának emlékére vert érem. Telcs Ede műve.

Részint lelkes tagjainknak a közgyűlésen tett kötelező nyilatkozatait, részint az időközben megérkezett azon értesítés, hogy a vallás- és közoktatásügyi m. kir. kormány tiszteletbeli elnökünk, dr. Szivák Imre érvelése és hathatós közbenjárása által meggyőzve, részünkre 600 korona állámsegélyt utalványozott ki, lehetővé tette a társulat saját helyiségének megteremtését, úgy, hogy 1907. május 14-én már utolsó választmányi ülésünket tarthattuk a Tudományos Akadémiában. A társulat ugyanis május hó folyamán kibérelte a IV. ker., Kaplony-utca 7. számú háznak II. emelet, 13. számú kétszobás helyiségét és tagjaink áldozatkészsége folytán, nagyrészt ajándékok útján, részint pedig saját költségén be-bútorozta. Már a június 13-án tartott választmányi ülésünket saját helyiségünkben tarthattuk. A közhasználatnak azonban csak július hó végén adhattuk át s azontúl ott tartjuk összezejöveleteinket; vacsoráinkat pedig Katona Béla közelfekvő éttermében rendeztük. A társulat könyvtára és gyűjteménye is végre méltó elhelyezéshez jutott.

A főfémjelző és fémbeváltó hivataltól átvett kilenc lelet feldolgozása után azok jegyzéke a Numizmatikai Közlöny mellékleteként szétküldetvén, a társulati első éremvásár 1907. augusztus 15-étől november 28-áig rendeztetett. A kiválasztott jobb darabok ez utóbbi napon árvereztettek el. Ezen új intézményünket azonnal siker koronázta, mert az átvett 2938 éremből 1187 darabot vettek meg tagjaink.

Gerl Károly körmöcbányai éremvő művészi hagyatékából helyiségünkben kiállítást rendeztünk, mely december 8-án nyílt meg és két héten át látogatták azt a társulaton kívül álló vendégek is. A kiállításnak erkölcsi sikere mellett szép anyagi eredménye is volt, amennyiben 73 darab öntött és vert érmét, plasztelin művet és gipszmodellt adtunk el s tekintélyes összeget juttattunk a művész hátramaradottainak.

Tudományos törekvéseink során itt kell felemlítenünk, hogy a társulat Gohl Ödön régebbi, még 1903. évben tett indítványa folytán elhatározta ez évben, hogy Weszerle

József hátrahagyott érmészeti tábláiból második kiadást rendez s ehhez el is nyerte a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságának engedélyét.

Könyvtárunk gyarapítása céljából felkínáltuk ez évben a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének, hogy megfelelő segély ellenében azt nyilvános szakkönyvtárrá alakítsuk, e kérelmünk azonban nem volt teljesíthető, ellenben a főfelügyelőség már előzőleg körlevélben felhívta az alája rendelt intézetek és múzeumok figyelmét társulatunkra, ami a tagok szaporítása szempontjából szép eredménnyel járt.

Az 1908. március 26-án tartott közgyűlésen 36 alapító és 307 rendes tagunk, összesen tehát 343 tagunk volt. A közgyűlésen a választmányba új tagként Mihalik József, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének előadója jutott. Ugyanezen közgyűlés felhatalmazást adott a társulat növekvő adminisztrációjára való tekintettel, hogy annak megkönnyítésére segédtisztségek szerveztessenek. Ezen felhatalmazás alapján a választmány egyelőre egy másodtitkári és egy másodkönyvtárosi tisztséget szervezett s az előbbi Rampacher Pál, utóbbit Schulek Alfréd doktorral töltötte be egy-egy évre. A társulat tisztikarában egyébként változás nem állt be.

A saját helyiséggel járó előnyöket kihasználandó, a társulat kebelén Nuber Károly alapító tagtársunk „Itáliai és különösen római nehéz érc (aes grave) érmeiből” egy érdekes bemutatást rendezett, amelyet 1908. április 30-án szakszerű kíséző magyarázattal nyitott meg. A kiállítás egyébként élénk látogatottságnak örvendett május 14-én történt bezárásáig.

Ez év tavaszán és nyarán a társulat résztvett a Numizmatikai Közlöny eddig megjelent kötetei kiállításával a londoni magyar kiállítás tanügyi csoportjában, melyért arany éremről szőlő diplomát nyert el; magát az érmet aranyozott bronz példányban szereztek meg.

A kincstár tulajdonába jutott éremleletek közül ez évben 25-öt vettünk át és azokat feldolgozva és katalogizálva mint társulati második éremvásárt 1908. november 9-től december 9-ig bocsátottuk tagjaink rendelkezésére, míg a kiválasztott jobb darabok december 10-én árvereztettek el.

Az éremverés szépművészeti részét ez évben egy új intézménnyel gazdagítottuk, amennyiben Rampacher Pál másodtitkárunk kezdeményezése és rendezése mellett helyiségünkben magyar éremművészek műveiből több éven át állandó kiállítást tartottunk fenn, annak 1908. november 26-án történt megnyitása óta.

Ugyanezen évben verettük ki a múlt évben rendezett körmöcbányai kirándulásunk emlékeztetőre készült s Telcs Ede művészetét dicsőítő érmünket.

Társulatunk közbenjárására Pozsony városa megrendelte és anyagilag támogatta Berán Lajos tagtársunkat egy Fadrusz János-érem létesítésében.

Az 1908. évre is elnyertük a m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter úr részéről a 600 korona államsegélyt.

Az 1909. március 25-iki közgyűlésen tagjaink száma 363 volt és pedig 39 alapító és 324 rendes tag. Mint új választmányi tagok Desseffy Miklós gróf, Kiss Zoltán és Szentgáli Károly jutottak a választmányba. A tisztikarban pedig az a változás állott be, hogy Kiss Zoltán lett a társulat jegyzője, Szentgáli Károly pedig másodkönyvtáros.

Az ezt követő társulati év igen csendes volt s a társulat vezetői inkább csak arra törekedtek, hogy a már meglevő intézményeket megerősítsék és a társulatot ezzel konszolidálják. Ehhez hozzájárult, hogy az 1909. évre is megkaptuk a 600 korona államsegélyt, amely vagyoni egyensúlyunkat volt hivatva fenntartani.

Új intézményünk csak a másodtitkárunk által kezdeményezett és tagjaink duplum és felesleges éremanyagából rendezett társulati éremárverés volt, melyből ezen társulati évben kettőt rendeztünk, 1909. június 3-án az első, 1910. február 24-én a másodikat.

Ez évben jelent meg először a Numizmatikai Közlönyben, a Numizmatikai Adattár, amely Jeszenszky Géza tagtársunknak az 1908. évi közgyűlésen elfogadott indítványa folytán létesült. Ebben numizmatikai, pénztörténeti és metrologiai érdekű eredeti adatokat, feljegyzéseket és okiratokat publikáltunk s ezekből gyűjteményt létesítettünk, megmentvén azokat a feledés veszélyétől. Sajnos, anyagi okokból ezen közleményünk csak rendszertelenül jelent meg, utóbb pedig kénytelenek voltunk annak megjelenését teljesen elejteni.

Ki kell emelnünk társulati életünk során Gohl Ödön tiszteletére 1910. január 27-én tartott vacsoránkat, melyet az alkalommal rendeztünk, hogy szerkesztőnket a kolozsvári tudomány egyetem tiszteletbeli bölcsészdoktori címmel tüntette ki.

Tudományos működésünk során kell kiemelnünk, hogy ez évben a Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egyesület egész éremgyűjteményét mi határoztuk meg s ebben Szentgáli Károly másodkönyvtárosunk buzgólkodott leginkább.

Az 1910. március 31-iki közgyűlésünkön társulatunk 375 tagot számlált, közte 39 alapító és 336 rendes tagot. Az elnökség, a választmány egy része s a felügyelő-bizottság választás alá kerülván, a régi maradt, szintűgy a tisztikarban sem történt ez évben változás.

Társulatunk tizedik évét 1910. április 24-én egy érdekes bemutatással kezdte meg, amennyiben Walla József kereskedelmi tanácsos, alapító tagunk mutatta be immár másodszor, saját otthonában tetemesen megszaporodott becses éremgyűjteményét.

Társulatunkat ez évben június 26-án a Bruxellesben „Congrès international de numismatique et de l'art de la médaille contemporaine“ néven rendezett nemzetközi numizmatikai kongresszuson dr. Gohl Ödön szerkesztőnk méltón képviselte s adta át társulatunk üdvözlét a kongresszus elnökségének.

A főfémjelző és fémbeváltó hivataltól még egy mult évi pénzügyminiszteri engedély folytán biztosítékmentesen kapjuk letétbe a leleteket s ez évben nyolc leletet bocsátottunk a társulati harmadik éremvásárban tagjaink rendelkezésére. A tagok duplumaiból 1910. december 9-én és 10-én rendeztük a társulati harmadik éremárverést.

Miután a fellendülő társulati élet és főképen könyvtárunk és egyéb helyet igénylő intézményeink (állandó kiállítás, éremárverés) folytán társulati helyiségeink szűkekné bizonyultak, örömmel ragadtuk meg az alkalmat, midőn Walla József alapító tagunk felkínálta, hogy VIII., Csepregy-utca 4. számú házában a II. emeleti 15. számú lakást nagy költséggel és áldozatok árán számunkra átalakíttatja s tényleg 1910. augusztus 1-je óta társulatunk helyiségeit oda helyezte át s ettől fogva már a társulathoz méltó keretben rendezhetjük itt közgyűléseinket, felolvasásainkat és bemutatásainkat is.

A társulat tudományos eredményei során rá kell mutatnunk a mindinkább terjedelmesebb és becsesebb tartalommal megjelenő Numizmatikai Közlöny IX. évfolyamának utolsó füzeté mellett megjelent külön mellékletre: „Gróf Desseffy Miklós barbár pénzei“ című, 18 képes táblával díszített és szerkesztőnk hivatott tollából eredő magyarázatokkal ellátott műre, melyet minden tagunk a gróf úr ajándékaképpen kapott meg.

Az 1910. év végén, december 29-én, ünnepeltük meg Leszli Andor tagtársunk indítványára 100 éves évfordulóját ama nagyfontosságú eseménynek, hogy gróf Széchenyi Ferenc hírneves éremgyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta s ezzel megvetette a gyűjtemény nagyságának alapját. Az ünnepély a társulat helyiségében rendezett VIII. felolvasó ülés keretében folyt le, melyen dr. Harsányi Pál, a Magyar Nemzeti Múzeum segédőre olvasta fel „A Magyar Nemzeti Múzeum 100 éves éremtára“ című érdekes adatokat tartalmazó értekezését.

A társulat 10 éves fennállásának emlékére vert zseton. Szentgáli Károly tervei után véste Exner Károly.

Az 1910-ik évben nehéz anyagi helyzettel kellett megküzdenuünk, mert tartalékaink kiapadtak s államsegélyünket csak 400 koronában folyósította a vallás- és közoktatási m. kir. kormány. Ellenben az 1911. évre dr. Szivák Imre tiszteletbeli elnökünk hathatós közbenjárására államsegélyünk összege 1000 koronára emeltetett fel. Az 1911. évi március hó 10-én tartott közgyűlésünkön 42 alapító és 339 rendes taggal, összesen tehát 381 taggal léptünk át a társulat fennállásának második évtizedébe s amidőn a közgyűlésünkön működésünk első évtizedéről számoltunk be, megállapíthattuk, hogy a mostoha viszonyokat tekintve, amelyekben a társulat működését elkezdette és folytatta, mégis sokat produkált. Megtörte a közömbösség jegét, amely a magyar társadalmat elzárta az ily tudományos törekvések elől, összegyűjtött egy lelkes sereget, amely teljes önzetlenséggel szolgálta a társulat kitűzött céljait, de a nagyközönség közönyét még mindig nem volt képes leküzdeni. Ezzel a feladattal lépett át a társulat működésének második évtizedébe.

A társulat 10 éves fennállását ünneplő jubileumi közgyűlés megválasztja tiszteletbeli tagokul Babelon Ernő, Blanchet Hadrián, Bahrfeldt Emil, Gnechhi Ferenc, Gohl Ödön, Head Barclay Vince, Imhoof-Blumer Frigyes, Luschin Arnold, Réthy László, Svoronos Nep. János és Witte Alfonz urakat, a numizmatika tudományos művelése terén szerzett érdemeik elismeréséül.

Az 1911. évi közgyűlést követő választmányi ülésen a társulat ügyészévé dr. Zimmermann Lajost és másodkönyvtárossá Szentgáli Károlyt választották meg.

Ez év június hó 12-ikén társulatunk második kirándulását rendezte Aquincumba, ugyancsak dr. Finály Gábor kalauzolása és szakszerű előadása mellett.

A társulat 10 éves fennállásának jubileumát egy zseton kiveretésével örökítette meg, melyet Szentgáli Károly antik motívumok alapulvételével készült terve szerint Exner Károly vésett.

Ez évben a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1000 korona államsegélyt engedélyezett a társulatnak, melyet az általunk felvetett gondolathoz képest ahhoz kötött, hogy

a Numizmatikai Közlöny minden ezévi füzetéből 50–50 példányt tartozunk az általa kijelölt tanítóképző-intézeteknek ingyen megküldeni, amely kötelességünknek szívesen tettünk eleget, mert hiszen ezzel nagymértékben láttuk előmozdítva a numizmatika népszerűsítésének ügyét.

Szentgáli Károly buzgóságának és szaktudásának köszönhetjük a társulat gyűjteményéből rendezett éremhamisítvány-kiállítást, amely azóta is betölti néhány tárlószekrényünket és oktatja a gyűjtőket a hamisítások elleni védekezésre. Ugyancsak ezen évben rendeztük társulati IV. éremárverésünket jelentékeny sikerrel.

Weszerle József hátrahagyott érmészeti tábláinak I. kötete, a képestáblák része, a társulat által forgalomba hozott második kiadásban ez évben jelent meg, nagy öröme az azon gyűjtőknek, kik eddig e műhöz nem jutottak. Sajnos, hogy a mű megígért szövegrészét a mai napig sem tudtuk kiadni, részint mert kezdetben annak megírása járt nehézségekkel, utóbb pedig a nyomdai költségek óriási emelkedése folytán nem tudtunk erre anyagi fedezetet szerezni.

Társulatunkat ezen 11-ik évben súlyos csapás érte, szeretett tiszteletbeli elnökünknek, Szivák Imrének 1912. március 20-án történt elhalálózásával.

Az 1912. évi március hó 28-iki közgyűlésen 11 tiszteletbeli tagról, 44 alapító tagról és 336 rendes tagról, összesen 391 tagról számolunk be. A választmányba új tagok gyanánt dr. Faludi Géza, dr. Harsányi Pál és id. Walla József kerültek. Tiszteletbeli tagul megválasztottuk dr. Bahrfeldt Miksa, német birodalmi altábornagyot, a kiváló numizmatikai író.

A társulat 12-ik évében megtartott első választmányi ülés a gyűjtemény- és könyvtárári tisztségek kettéválasztása folytán a könyvtár örévé megválasztja dr. Finály Gábort, a gyűjtemény örévé pedig Szentgáli Károlyt. A másodtitkári és másodkönyvtárosi tisztségeket megszünteti. A pénztárosi teendőket dr. Zimmermann Lajos vállalta, kit ezen választmányi ülés most már pénztárossá is megválasztott.

Az 1912. évi március hó 28-ikán rendezett IX. felolvasó ülésünkön dr. Harsányi Pál „Magyar aranyak külföldön” című, érdekes bemutatásokkal kapcsolatos felolvasást tartott.

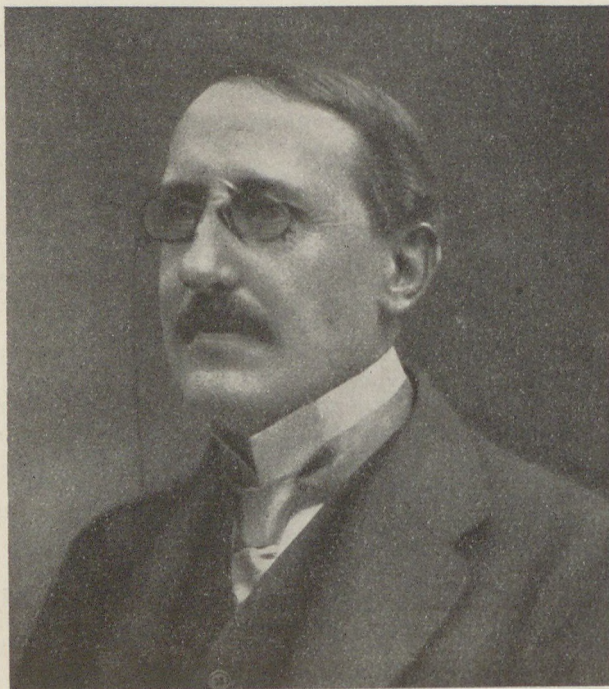
Előterjesztésünkre a Tudományos Akadémia három évre 600–600 korona évi segélyt szavazott meg a Corpus Nummorum Hungariae III-ik kötetének előmunkálataira, nevezetesen rajzok készítésére, azon engedéllyel, hogy e rajzok után saját költségünkön kliséket készíthettünk, melyeket azután a Közlönyben is felhasználhatunk. Államsegély címén ez évben 1000 koronát kaptunk.

A társulatot a Rómában tartott III-ik nemzetközi archaeologiai kongresszuson dr. Gohl Ödön képviselte.

Ezen társulati évben rendeztük az V. és VI. társulati éremárverést tagjaink fölösleges érmeiből, valamint a IV. társulati éremvásárunkat, a m. kir. főfémjelző- és fémbeváltó-hivataltól átvett leletekből.

Az 1913. évi március hó 27-iki közgyűlésen tiszteletbeli elnöki tisztségre Dessewffy Miklós gróftot választottuk meg s a választmányba új tagok gyanánt Lippay Károly és Varga Béla társulati tagokat. Ekkor 12 tiszteletbeli tagunk, 44 alapító tagunk és 327 rendes tagunk, vagyis összesen 383 tagunk volt.

A társulat 13-ik évének működése igen csendes volt s ha visszagondolunk az 1913. év végén s az 1914. év elején uralkodott rettenetes gazdasági pangásra, amely minden vonalon éreztette hatását, megtaláljuk ennek magyarázatát is. Kénytelenek voltunk ezen

Gróf Dessewffy Miklós,
a társulat tiszteletbeli elnöke 1913–1918-ig.

pangás nyomása alatt havonkénti két összefüveteleinknek számát havonkénti egyre leszállítani. Az 1000 korona államsegélyt megkaptuk ez évre is.

Kiemelkedő eseményünk ez évben a május hó 22-ikén Székesfehérvárra rendezett kirándulásunk volt, melynek rendezése Szentgáli Károly érdemeit gyarapította s ebben neki Wertheim Pál székesfehérvári tagtársunk nagyban segédkezett.

Fel kell említenünk az ezévi események közül Ujhely Kálmán hírneves és óriási arányú, Ferenc József-vonatkozású éremgyűjteményének bemutatását, mely Ujhely Kálmán lakásában 1914. évi február hó 1-én volt.

Az ez évben tartott VII. társulati éremárverésünk igen gyenge eredménnyel járt, ami a gazdasági helyzetnek tulajdonítható.

Az 1914. évi március hó 26-án tartott közgyűlésünkön a felügyelőbizottságba új rendes tag gyanánt ifj. Walla József került, új póttag pedig Ábrahám Vilmos lett. Taglétszámunk volt 12 tiszteletbeli, 45 alapító és 341 rendes tag, összesen 398 tag.

A társulat 14-ik évét nyitrai kirándulásunk nyitja meg, mely Nagy Zoltán és Szentgáli Károly rendezése és Jeszenszky Alajos kanonok úr meleg vendégszeretete mellett 1914. június hó 7-én tartatott meg.

Örvendetes esemény gyanánt kell felemlítenem, hogy az ezévi Közlönyben, mégpedig a XIV. évfolyam 2-ik füzetében indul meg a Corpus Nummorum Hungariae III. részére vonatkozó és dr. Harsányi Pál szakszerű tollát dícsérő cikksorozat „Adatok a C.N.H. III. kötetéhez” címen.

Kitört a világháború, mely szegény hazánkra oly végzetes következményekkel járt. Kinek van most kedve szórakozni, kedvtelések után futni, hiszen alig van család, melynek egyik vagy másik tagja nem áldozza fel vérét a hazáért. Természetes, hogy ez a tudományos életre is visszahatást gyakorol s nem csoda, hogyha társulatunkban a legnagyobb mértékű pangás következett be.

Nagy csapás volt társulatunkra szeretett elnökünk, dr. Réthy Lászlónak 1914. évi november hó 24-ikén bekövetkezett halála, akit őszinte részvéttel sirattunk meg.

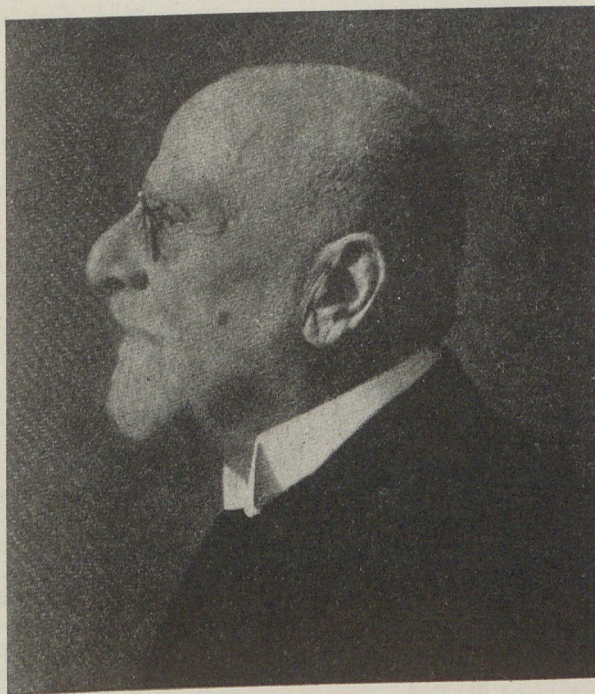
Ez évben a vallás- és közoktatásügyi kormánytól az 1000 korona államsegélyünket szintén megkaptuk.

Az 1915. évi március hó 25-én tartott közgyűlésünkön társulatunk elnökévé megválasztottuk Kilényi Hugót, alelnök pedig Sziklay Jenő mellett dr. Gohl Ödön szerkesztőnk lett. Új választmányi tagok lettek dr. Alföldi András és Ujhely Kálmán. A felügyelőbizottságba mint új póttag Woyciechovsky Vilmos került. E közgyűlés megválasztotta tiszteletbeli tagul dr. Regling Kurt német tudóst. A tagok létszáma 12 tiszteletbeli, 45 alapító és 328 rendes tagból, összesen 385 tagból állott.

A társulat 15-ik éve természetesen a rettenetes háború nyomása alatt állott, s noha társulatunk vezetősége mindent megtett, hogy a társulati életet fejlessze, az bizony csak kis mértékben sikerült. Szomorú kötelességünknek tesszünk eleget, midőn felemlítjük, hogy ez évben két tagtársunk, Lajos Géza tartalékos hadnagy és lázári Nagy Leó huszárkapitány hősi halált halt. Emléküket kegyelettel őrizzük meg.

A háborúval kapcsolatosan emeljük ki, hogy ez évben rendezte a társulat helyiségében Ujhely Kálmán tagtársunk háborús érmekből és jelvényekből összeállított hatalmas kiállítását, mely több éven át díszítette tárlószekrényeinket.

Az 1000 korona államsegélyt még e nehéz viszonyok között is folyósította nekünk a közoktatásügyi kormány.

Kilényi Hugó,

a társulat alelnöke (1907—1915), majd elnöke (1915—1920), végre tiszteletbeli elnöke (1921—1924).

Az 1916. évi március hó 30-ikán tartott közgyűlésen 13 tiszteletbeli, 46 alapító és 324 rendes tagról, összesen 383 tagról számolunk be.

A társulat 16-ik éve természetesen folyton a háború jegyében állott, belső életünk igen csendes s az éremgyűjtéssel való foglalkozást s ezzel együtt a társulati élet élénkségét megbénít a az időközben kiadott fémkiviteli tilalom is, mely megnehezíti a külfölddel való összeköttetésünket. Az ezen való könnyítést társulatunk nem tudta kieszközölni a pénzügyminisztertől.

Az év legvégén volt IV. Károly királyunk koronázása. Ezzel kapcsolatosan memorandumot adtunk be, hogy a kormány ne szakítsa meg a koronázási érmek évszázados sorozatát s veressen ki a koronázásra a millenniumi korona mintájára koronázási pénzeket. Kérvényünk azonban válasz nélkül s eredménytelen maradt.

Államsegélyünket ez évben is 1000 korona erejéig kiutalták. Persze ennek csekély volta már akkor is éreztette hatását s kénytelenek voltunk Közlönyünk terjedelmét redukálni, amennyiben ez évben a Közlöny csak 16 és $\frac{1}{2}$ ívnyi terjedelemben jelent meg.

Jelentős esemény volt társulatunk gyűjteményének történetében az, midőn néhai Bassarabits Sándor m. kir. honvédezsere-nek éremgyűjteményét özvegye, szül. Förster Irma jelen sorok írójának kezdeményezésére és közbenjárására végrendelileg a társulatra hagyta s azt sikerült is, némi nehézségek leküzdése után, megszerezni a társulat számára. A gyűjtemény a duplumok kiselejtezése után állott 54 arany, 1153 ezüst és 39 egyéb fémről vert éremből, összesen tehát 1246 darabból. Kegyelettel őrizzük meg az adományozóknak emlékét azáltal, hogy arcképeiket a helyiségünkben helyeztük el s neveiket a tagnévsorban, mint értékes hagyományt tevők nevét, örök időkre feltüntettük.

Az 1917. évi március hó 29-ikén tartott közgyűlésen a felügyelő-bizottság rendes tagja lett Woyciechovsky Vilmos, póttagja Váry Szabó Elemér. Ekkor 13 tiszteletbeli, 50 alapító és 317 rendes, összesen tehát 380 tagunk volt.

A társulat 17-ik éve a fokozott háborús pangás és az általános nyomor jegyében áll. Bekövetkezett a rettegett széninség, úgy hogy a téli hónapokban meg kellett szüntetnünk hivatalos óráinkat s választmányi üléseinket is felváltva egyes választmányi tagjaink lakásán kellett megtartanunk.

Az 1000 korona erejéig kiutalt évi rendes és a Közlöny céljaira kiutalt 3918 korona rendkívüli államsegély dacára Közlönyünk ez évben csak 18 ívnyi terjedelemben, két kettős füzetben jelenhetett meg. A társulati élet különösebb és kiemelkedő momentumáról nem is lehet ez évben beszámolni.

Az 1918. évi március hó 28-iki közgyűlésen 13 tiszteletbeli, 57 alapító és 307 rendes tagról számolunk be, taglétszámunk tehát 377 volt.

A társulat 18-ik éve hozta meg a háborúnak szomorú végét, hadseregünk összeroppanását, a forradalmat, az ország nagy részének megszállását, elszakítását, a nyomor fokozottabb mértékét, a széninség emelkedését s kell-e még hosszasan magyaráznunk, hogy ez milyen visszahatással volt társulatunkra? Ehhez járult a társulati helyiség megmentése miatti gondunk és fáradozásunk, amely azonban mégis csak sikerrel járt, ha küzdelmek árán is.

Fájdalmas veszteség érte társulatunkat ez évben nagyrabecsült tiszteletbeli elnökünknek, gróf Dessewffy Miklósnak 1918. október hó 16-án bekövetkezett elhalálozásával, kinek emlékét kegyelettel fogjuk megőrizni.

A monarchia széllhullásával volt kapcsolatos azon lépésünk, hogy a Habsburg-ház családi kincstárában Bécsben elhelyezett magyar és magyar vonatkozású műkincsek hazahozatala iránti akcióhoz csatlakoztunk és becses adatokat nyújtottunk numizmatikai kincsek megmentése terén, sajnos máig is eredménytelenül.

Az ország szétdarabolásával kapcsolatosan alakult Területvédő Ligához való csatlakozásunk becsületbeli kötelességünk volt.

Az államsegélyt ez évben 1000 korona erejéig utalták ki és így csak tagjaink bőkezűségének köszönhetjük, hogy a Közlöny ez évi évfolyamát kisebb terjedelemben, két füzetben adhattuk ki, de ezek közül az egyik füzetet elkésve, az 1919. év nyarán.

Ezévi közgyűlésünkön 13 tiszteletbeli, 62 alapító és 307 rendes tagról, összesen 382 tagról számolhatunk be, új választmányi tag lett dr. Koerfer István. S ha figyelembe vesszük, hogy e közgyűlésünk 1919. évi március hó 27-ikén volt, alig egy héttel a proletárdiktatúra kitörése után, megmondottunk mindent, hogy milyen hangulatban és auspiciumok mellett indult meg társulatunk életének 19-ik éve.

Ez év természetesen a küzdelmek sorozata volt. A proletárdiktatúra alatt semmiféle társulati életet sem voltunk képesek kifejtetni; éremgyűjteményeink elrejtve; a napi események izgalma, a megélhetésért való napi küzdelem töltötte be egész életműködésünket. De keresztlüszgített ezen is a magyarok Istene s a vörös uralom sem a társulaton, sem

a numizmatikán nem hagyott nyomokat. Keresztülvergődtünk a román megszálláson is, örömmel állapítva meg, hogy noha nagy veszélyben forgott a Magyar Nemzeti Múzeum éremgyűjteménye, mégis épen került ki a nagy veszedelemből. Persze az ország szétdarabolása lelkünk mélyéből és fájdalmasan sújtja társulatunkat is, hiszen hogy mit jelent a magyar numizmatikának az, hogy Körömbánya, Nagybánya, Gyulafehérvár, Pozsony, Munkács, Kassa, Szomolnok, Kolozsvár, Brassó, Fogaras, a magyar és erdélyi pénzverésnek ezen büszke nevei mind megszállott és elszakított területen fekszenek s a régi pénzverőhelyek közül csak a REGIA CIVITAS maradt meg Csonka-Magyarország területén, nem kell külön megmagyaráznunk. Csak az maradt vigaszunk, hogy a körömbányai pénzverdét sikerült valahogyan megmenteni s az most Budapesten kezdte meg működését.

Köszönettel emlékezünk meg a közoktatási kormány kegyéről, mely ez évben 4000 korona államsegélyt juttatott társulatunknak, de ennek segítségével sem voltunk képesek a Közlöny 1919. évi évfolyamát kiadni s kénytelenek voltunk annak megjelenését a következő évre elhalasztani.

A társulat tisztikarában az a változás történt, hogy a hosszú éveken át volt könyvtár-őrünk, dr. Finály Gábor nagy elfoglaltsága miatt megvált e tisztségtől s azt dr. Alföldi András vette át.

Az 1920. év elején bonyolítottuk le a társulati V. éremvásárt a főfémjelző- és fémbevéltőhivatal által rendelkezésünkre bocsátott és a háborús évek alatt nálunk volt lele-
tekből, még pedig szép eredménnyel.

Az 1920. évi március hó 18-ikán megtartott közgyűlésen 13 tiszteletbeli, 65 alapító és 306 rendes tagról, összesen 384 tagról számoltunk be. Új választmányi tag dr. Procopius Béla lett, új felügyelőbizottsági tagok Nagy Zoltán és Váry Szabó Elemér lettek, póttag pedig dr. Eszláry István. Tartottunk ezen rendes közgyűlésen kívül 1920. évi április hó 8-ikán egy rendkívüli közgyűlést is, amely főképen alapszabálymódosításokkal foglalkozott.

A világháború és a proletárdiktatúra után fel-
lendül a társulati élet s örömmel látjuk, mi, az „öre-
gek“, hogy egy lelkes fiatal gárda karolta fel a hazai
numizmatika felvirágoztatásának ügyét. A társulati
életnek élénkebb lüktetését a látogatott összeje-
veleik tanúsítják s azokat ismét havonként kétszer
rendezzük meg.

Az összejeveleteken kerültek beváltásra, illetve
házi aukcióra a főfémjelző- és fémbevéltőhivatal által
indított fémbevéltési akcióból származó érmek, melyeket
úgy szereztünk meg, hogy érték ugyanannyi súlyú más,
numizmatikai értékkel nem bíró arany és ezüst érme-
ket tartoztunk beszolgáltatni, tehát tagjaink szinte
változatos éremanyaghoz.

A közoktatási kormány ez évben az 5000 korona rendes államsegélyen felül a Tud.
Akadémia útján 500 korona segélyt, a szabadoktatási tanács útján 2000 korona segélyt ju-
tatott a társulatnak. Ezzel, valamint tagjaink bőkezű adományaival sikerült kiadnunk a Köz-
löny 1919—1920. egyesített évfolyamát egy szerény terjedelmű füzetben.

Társulatunk könyvtára is értékes ajándékkal szaporodott, mert néhai tiszteletbeli el-
nökünk Dessewffy Miklós grófnak özvegye kegyes volt néhai férje intencióihoz képest férje
numizmatikai könyvtárát és a „Barbár pénzek“ című munka megmaradt példányaait ne-
künk ajándékozni.

Tudományos működésünk egy nagyjelentőségű eseménye Somssich János gróf ala-
pító tagtársunk adománya a magyar tallérverés Corpusának megírására. A mű elkészítését
megbízási alapon oldottuk meg s dr. Harsányi Pál tagtársunk volt oly szíves azt magára
vállalni. A mű kéziratanyaga együtt is van, sajnos, az illusztrációk miatt még késik annak
megjelentése.

Néhai Murányi Gyula szobrászművész tagtársunk végrendeletében a társulatra hagyta
érmei és plakettjeinek Bécsben volt verőtőveit azzal a kikötéssel, hogy az ezekkel verendő
érmek jövedelmét budapesti nyilvános műtárlatok keretén belül kitűzendő pályadíjakra
fordítsuk. A nemesen elgondolt hagyományt átvettük s igyekezni fogunk az örökhagyó in-
tencióinak megfelelni.

Dr. Baross János tagtársunk nagyarányú görög éremgyűjteményét 1920. évi május hó
24-ikén mutatta be társulatunk tagjainak.

A társulat 20 éves fennállásának emlékére vert, Szentgáli Károly tervei alapján vé-
sett jubileumi zseton a jubiláris közgyűlésen került bemutatásra s élénk elismerésre talált.
A társulat két elhunyt, négy élő érdemes tagjának megörökítésére egy éremnek veretése

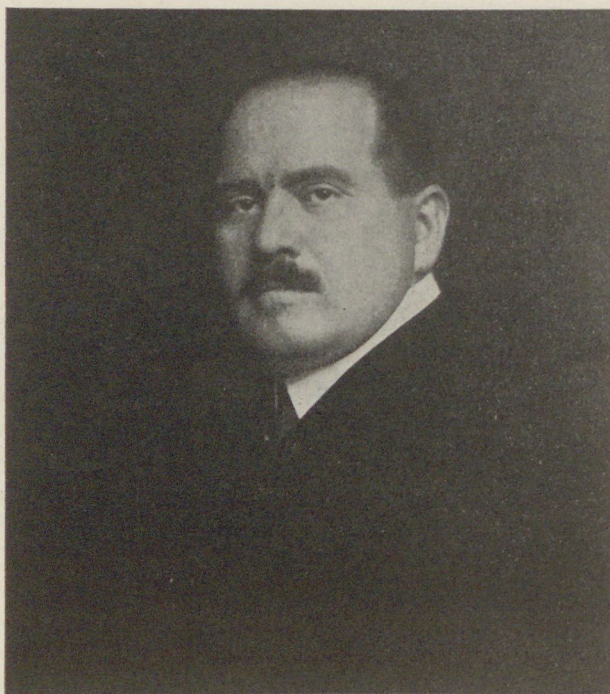

A társulat 20 éves fennállására Szent-
gáli Károly tervei után vert zseton.

vétetett tervbe, amelynek elkészítését tagtársunk, Berán Lajos, a hírneves éremművész vállalta el.

Az 1921. évi március 31-ikén tartott második jubileumi közgyűlésen taglétszámunk 13 tiszteletbeli, 67 alapító és 309 rendes tagból, összesen 389 tagból állott. A társulat tiszteletbeli elnökéül megválasztotta a közgyűlés Kilényi Hugó eddigi elnökünket, elnökké dr. Gohl Ödönt, alelnökké pedig Sziklay Jenő eddigi alelnök mellé dr. Zimmermann Lajost, az ügyvezetéssel bízva meg őt. — Új választmányi tagok lettek dr. Eszláry István, dr. Hóman Bálint, dr. Soltész Elek, gr. Somssich János és Woyciechowski Vilmos. A felügyelőbizottságba új tag gyanánt Lendeczky Mihály került, póttag pedig Trenkó József lett. A közgyűlés megválasztotta tiszteletbeli tagokká az elhunyt Dessewffy Miklós grótot, továbbá Kilényi Hugót, Szentgáli Károlyt és dr. Zimmermann Lajost, a társulat felvirágoztatása terén szerzett érdemeik elismeréséül, — végül dr. Loehr Ágost Oktáv kiváló osztrák tudóst.

A közgyűlést követő első választmányi ülésen a tisztkart egészítették ki két másodkönyvtárosi állás szervezésével, amelyekre dr. Jónás Elemért és Stöhr Gézát választották meg.

Dr. Zimmermann Lajos,
a társulat titkára (1901—1921), majd 1921 óta ügyvezető alelnöke.

A társulat 21-ik évében az előbb említett fiatal gárda erős munkába áll, ami új életet és szép lendületet hoz a társulatba. Ennek eredményei nem is maradnak el.

A rendes 2000 korona államsegélyen felül még külön 5000 korona állami segélyt kaptunk és ki kell emelnünk Somssich János grófnak, társulatunk lelkes tagjának, főnemesi körökben kifejtett eredményes gyűjtő akcióját.

Ezévben elhatároztuk, hogy egy második, különösen a kezdő gyűjtők nevelését előmozdító folyóiratot fogunk kiadni.

Felolvasó üléseink ezévben már egészen sorozatosak voltak, amit dr. Alföldi András érdeméül kell kiemelnünk, aki azok rendezését elvállalta.

Az 1921. évi május hó 28-án tartott felolvasó ülésen dr. Harsányi Pál olvasta fel „Szempontok az éremgyűjtésben” című felette érdekes tanulmányát és propagálta abban a gyűjtés specializálásának előnyeit. Ugyanezen az ülésen mutatta be Lippay Károly római nehézcé éremsorozatát tanulságos magyarázatok mellett.

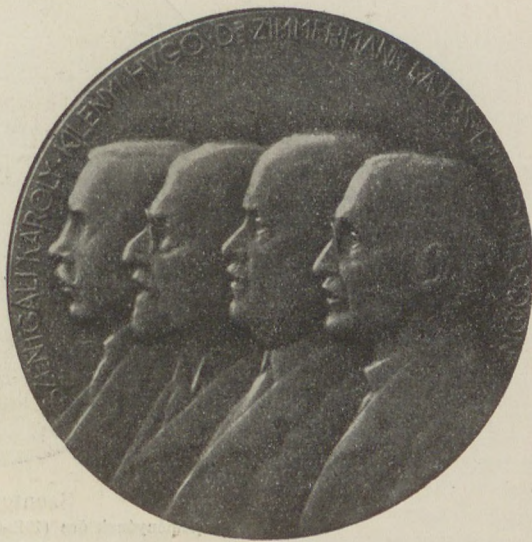
Ez évben június hó 3-án harmadik kirándulásunkat rendeztük Aquincumba dr. Finály Gábor nagy szaktudásra valló kalauzolásával.

A téli felolvasó ülés sorozatát 1921. december 28-ikán kezdtük meg, mely ülésen dr. Gohl Ödön elnökünk megnyitó beszéde után dr. Hóman Bálint olvasott fel „Károly Róbert valutareformja“ címen s fűzött ezen témához igen értékes reflexiókat a numizmatika helyzetéről a történelemtudományok között s a tudományos numizmatika igazi eszközeiről és céljairól, — mely témához egy érdekes vita is csatlakozott. — Ugyanezen ülésen Szentgáli Károly olvasott fel „A római pénzek habitusáról“ és mutatott be értékes és tanulmányos éremanyagot.

Az 1922. évi január 26-án dr. Eszláry István ismertette a magyar éremvereteket is tartalmazó Miller Aichholz-féle „Oesterr. Münzprägungen von 1519 bis 1918.“ című hatalmas művet, nagy szakértelemmel és áttekintéssel. Utána dr. Faludi Géza olvasott fel „Magyar vonatkozású orvosi érmekről“ és mutatta be hatalmas ily vonatkozású gyűjteményét.

Az 1922. évi február hó 23-án, dr. Harsányi Pál sok történelmi adatokat tartalmazó felolvasását tartotta meg a „magyar tallérok“-ról, mely felolvasást az tette élénké, hogy ugyanakkor dr. Zimmermann Lajos nagy ízléssel állította ki magyar tallér-gyűjteményét.

Az 1922. március 30-án tartott közgyűlésen 18 tiszteletbeli, 67 alapító és 326 rendes tagunk, vagyis 411 tagunk volt. A választmányba mint új tag dr. Schulek Alfréd került. Tiszteletbeli tagul megválasztottuk Voetter Ottó bécsi és Cagiati Memmo nápolyi tudóst.

A társulat 20 éves fennállása alkalmából a társulattal szemben érdemeket szerzett tagjai tiszteletére vert emlékérem. Berán Lajos műve.

A 22-ik társulati év mozgalmas életről tesz tanuságot, bár a gazdasági helyzet nyomása alatt áll. Kellemes emlékeket hagyott hátra dr. Bahrfeldt Miksa tiszteletbeli tagnak 1923. november 13-án társulatunkban történt látogatása, amelyen a Koson aranyakról rögtönzött egy előadást. A látogatást barátságos vacsora zárta be.

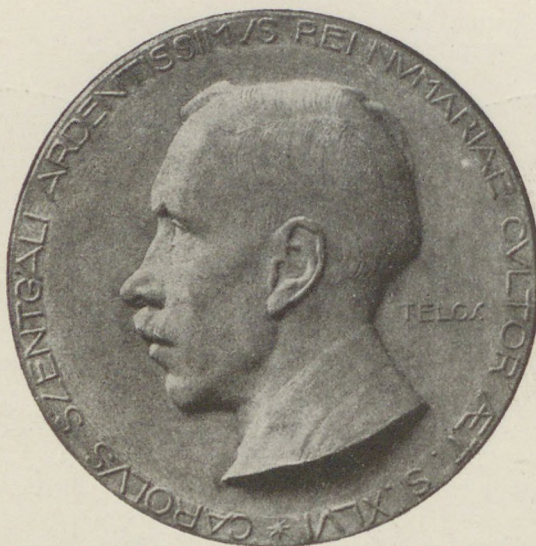
Allamsegély címén az 1922—1923. költségvetési évre 20.000 koronát kaptunk, amely lehetővé tette a Numizmatikai Közlöny ez évben megjelent XX. évfolyamának kiadását.

Ezen társulati évben jelent meg Az Érem című második folyóiratunknak I. évfolyama, amely ezen folyóiratunk szerkesztőjének Szentgáli Károlynak nemcsak szaktudását dicséri, de azt a szeretetet is, amellyel tudományosakunk terjesztése érdekében viseltetik. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 200 példányra fizetett elő e folyóiratunkból.

Ez évben alakult meg gróf Klebelsberg Kuno, vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr kezdeményezésére a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége, amelynek tagjai sorába léptünk.

A két évvel ezelőtt oly szépen megindult felolvasó esték sorozata nagyszerű lendülettel folytatódik, mert ezen társulati évben 7 felolvasó ülést, illetve bemutatót rendeztünk. Az előző évi közgyűlés napján 1922. évi március hó 30-án dr. Kovács Ferenc olvasta fel: „A középkori pénz“ című nagyértékű tanulmányát. Április 27-én dr. Soltész Elek olvasott fel „Diocletianus és császártársainak pénzverése“ címen, bemutatva avval kapcsolatosan

nagyszerű gyűjteményének egy részét. Ugyanaznap Stöhr Géza ismertette E. A. Stückelberg: „Der Münzsammler“ című kézikönyvét. Május 26-án dr. Alföldi András olvasta fel: „Római pénzverés vége Pannoniában“ című mélyen szántó tanulmányát és dr. Procopius Béla mutatta be érdekes magyarázatok kapcsán pápai érmeinek egy szép sorozatát. Szeptember 23-án dr. Gohl Ödön mutatta be egy kisebb számú külön meghívott közönségnek a Magyar Nemzeti Múzeumban levő gróf Dessewffy Miklós-féle barbár és görög éremgyűjteményt. December 28-án dr. Jónás Elemér ismertette: „Laffranchi: La Monetazione di Agosto“ című művet és dr. Alföldi András tartott egy szabad előadást németországi tanulmányútról. Az 1923. évi január hó 25-én dr. Kováts Ferenc: „Pénzláb és pénzsúly a multban“ címen olvasott fel. Ugyanaznap dr. Alföldi András és dr. Zimmermann Lajos mutattak be érdekesebb érmeiket. Február 22-én dr. Gohl Ödön tartott felolvasást a „Magyarországi görög éremleletek és a balkáni pénzforgalom“-ról, sok érdekes adatot publikálva. Ugyanaznap Telcs Ede „A modern emlékéremről“ tartott egy ismertető előadást és mutatta be saját legújabb műveit, valamint több tanítványának sikerültebb munkáit. Az aznapi ülésen még dr. Schulek Alfréd mutatott be igen érdekes és értékes régipénzeket.

Szentgáli Károly,
a társulat gyűjteményének őre (1912-től), majd titkára, „Az Érem“ szerkesztője.
Egyoldalú érem, Telcs Ede műve.

Az 1923. március 29-én tartott közgyűlésen 20 tiszteletbeli tag, 77 alapító tag, 325 rendes tag, összesen 422 tag volt.

A társulat 23-ik éve elég csendesen folyt le, de határozottan haladó irányzatról tanúskodik.

A tisztkarban az a változás állott be, hogy Sziklay Jenő, a társulatnak alapítása óta alelnöke ezen tisztségéről korára való tekintettel lemondott, szintúgy lemondott a könyvtári tisztségről dr. Alföldi András is, akit a debreceni egyetem tanárává neveztek ki.

Ez évben 20.000 korona rendes, majd kétízben 500.000 korona rendkívüli államsegélyt kaptunk.

Az 1923. június 3-án Esztergomba rendeztünk egy kitűnően sikerült kirándulást, amelynek rendezéséért az elismerés Brenner Ferenc és Einczinger Ferenc tagtársakat illeti.

Ez évben 2 aukciót is tartottunk a társulati tagok gyűjtési kedvének fellendítésére.

Ezen társulati évben ugyancsak 7 felolvasó ülésünk volt. Az 1923. évi március hó 29-ikén tartott közgyűlésen dr. Harsányi Pál mutatta be érdekes előadás kapcsán az „1919-ben előkerült győri tallérleletet“. Április 26-ikán dr. Gohl Ödön elnökünk tartotta „Az antik érem mint ékszer és díszítmény“ című tartalmas felolvasását, ugyanaznap ismertette Stöhr Géza tagtársunk „Pick: Die Münzkunde in der Altertumswissenschaft“ című kitűnő művet. Május 24-én volt a következő felolvasó ülésünk, amelyen dr. Jónás Elemér „Carus és fiai pénzverése“ címen készült doktori disszertációját olvasta fel s ugyanazon estén dr. Alföldi András ismertetett több újabban megjelent numizmatikai művet. A nyári szü-

net után november 27-én tartottuk meg első felolvasó ülésünket, amelyen dr. Gohl Ödön elnökünk kezdte meg „Érmészeti különlegességek“ című sorozatos felolvasását s olvasta fel annak első részét „Különleges éremanyagok“ címen. Utána dr. Faludi Géza olvasott fel „Emlékezés dr. Hőgyes Ferencről“ címen és mutatta be ezen igen érdekes tehetségnek kispasztikai műveit. December 27-én dr. Gohl Ödön folytatta megkezdett előadássorozatát s felolvasta annak második részét „Különleges éremalakok“ címen. Ezen felolvasó ülésünket dr. Sztudinka Béla bemutatása élénkitette, aki keresztelő érmeinek nagyszerű sorozatát mutatta be s adott elő róluk érdekes magyarázatokat. Az 1924. évi január hó 31-én volt a következő ülésünk, amelyen dr. Gohl Ödön elnökünk fejezte be felolvasó ciklusát „Technikai különlegességek“ címen. Ugyanaznap Varga Béla tagtársunk kezdte meg magyarországi papírpénzeinek bemutatását, amennyiben bemutatta érdekes előadás kapcsán ezen papírpénzeknek 1918. év végéig terjedő gazdag sorozatát. Február 28-iki ülésünkön dr. Alföldi András „A római történelem egy jelentős dátuma a numizmatika világánál“ címen értekezett s Varga Béla mutatta be magyar papírpénzeinek 1919-től 1924-ig terjedő nagy tömegét.

Az 1924. március 24-iki közgyűlésnek 20 tiszteletbeli tagról, 81 alapító tagról, 326 rendes tagról, vagyis összesen 427 tagról számoltunk be. Az elnökségben az a változás állott be, hogy az évközben lemondott Sziklay Jenő helyébe Babics József alapító tagtársunkat választottuk meg alelnökké. A választmányba mint új tagok dr. Kováts Ferenc és Stöhr Géza jutottak. Új tiszteletbeli tag dr. Münsterberg Rudolf bécsi tudós lett.

A társulat 24-ik évében nagy veszteség ért bennünket Kilényi Hugó tiszteletbeli elnökünk és Babics József alelnökünk halálával, akiket őszinte, mély fájdalommal gyászoltunk. A tisztikarban viszont az a változás állott be, hogy Stöhr Géza lett a könyvtár őre és az egyik másodkönyvtárosi tisztséget megszüntettük. A társulati élet a nehéz gazdasági viszonyok dacára meggy tovább, ha nem is emelkedik.

A Numizmatikai Közlönynek XXI—XXII (1922—1923.) évfolyama és Az Érem II. évfolyama nagy anyagi áldozatok árán jelent meg ez évben, amit az ez évre kiutalt 3.400.000 korona államségély tett lehetővé.

A társulat tudományos működésének eredményes voltát a felolvasások szép sorozata jellemzi. Az 1924. évi március hó 27-ikén tartott közgyűlésen dr. Harsányi Pál „Két XIII. századi magyar éremlelet“ címen olvasott fel és mutatott be érdekes érmekeket. Április 24-ikén Palóczi Edgár tartotta „Római pénzgyűjtés a török hódoltság korában“ című igen érdekes és sok új adatot feltáró felolvasását; ugyanakkor Szentgáli Károly mutatta be és ismertette a gyűjteményében levő bizánci pénzeket. A nyári szünet után november 27-ikén Stöhr Géza „A zsidók pénzverése az ókorban“ című felolvasásával kezdődött az új évszak, amely érdekes és tanulságos előadás napján még Jeszenszky Géza alapító tag mutatott be ritkább magyar érmekeket. December 18-ikán ismét Palóczi Edgár tanárt látja a felolvasóasztal, midőn „A párhusok és pénzverésük“ címen ismertett oly témát, amelyet a tagok nagyrésze eddig nem igen ismert. Ugyanezen a napon volt Nagy Zoltán alapítótagnak feltűnést keltő felolvasása „Emlékezés Czirbesz Andrásról“ címen, melynek keretében egy elfelejtett magyar numizmatikusnak életét és munkáit ismertette, valamint bemutatta eredetiben e tudósnek egy kéziratban maradt munkáját is. Az 1925. évi január 29-ikén dr. Soltész Elek „Nagy Constantinus harca az egyeduradalomért. Numizmatikai bizonyítékok“ címen tartott felolvasást és mutatott be ezen korszakra vonatkozó érmekeket. Aznap még dr. Jónás Elemér ismertette dr. Alföldi András „Untergang der Römerherrschaft in Pannonien“ című német nyelven megjelent és igen sok fontos numizmatikai anyagot is tartalmazó művét. A február 26-iki felolvasási napot dr. Faludi Géza kötötte le magának „A járványos betegségek numizmatikai emlékei“ című felolvasásával és erre vonatkozó gyönyörű éremanyagának bemutatásával.

Nagy örömünkre szolgált, hogy testvéregyesületünk, az Éremkedvelők Egyesülete az Iparművészeti Muzeumban ez évben egy emlékéremkiállítást rendezett és meglelégedéssel kell megállapítanunk, hogy azon társulatunk tagjai is erősen kivették részüket.

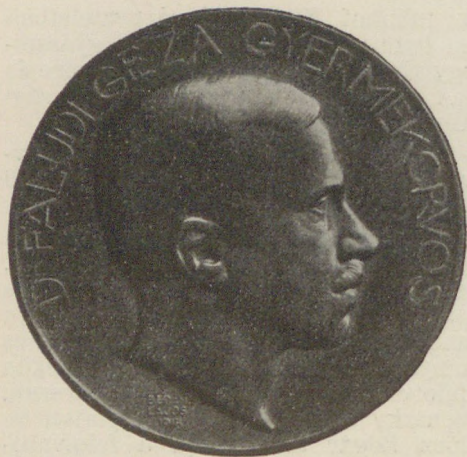
A hazai pénzverés szempontjából kötelességet véltünk teljesíteni, midőn ez évben egy memorandumot adtunk be a Pénzügyminiszter Úrhoz a pénzverdének mielőbbi felállítása tárgyában.

Az 1925. március 26-iki közgyűlésen 21 tiszteletbeli, 81 alapító és 329 rendes, összesen 431 tagunk volt. Az elhunyt Babics József helyébe dr. Faludi Gézát választottuk meg alelnökké, új választmányi tag Jeszenszky Géza lett és a felügyelőbizottságba dr. Karny Rezsőt mint új tagot és Schmidt Bélát mint póttagot választottuk meg.

A társulatnak 25-ik éve ha nem mutat is fel különösebb emelkedést vagy lendületet, mégis a szorgalmas munkának szép eredményeiről tesz tanuságot. Belső életének esemé-

nyeiből kiemelkedik a debreceni csoportunknak megalakítása. Ennek formai megalakulása 1925. évi november hó 26. napján történt. A csoportnak két osztálya van, egy numizmatikai és egy régészeti. Az egész csoportnak elnöke Rickl Antal, a numizmatikai osztály ügyvezető elnöke Kanabé Dezső tanár, a régészeti osztálynak ügyvezető alelnöke pedig dr. Greiner Mihály igazgató. A most említettek mellett azonban különösen nagy elismerés illeti Kémery Mikó Gyula tagtársunkat, akinek buzgalma hozta tulajdonképpen létre a csoportot. Kiemeljük, hogy a csoport igen lelkes működést fejt ki, havonként üléseket tart és azon felolvasásokat és bemutatásokat. E téren pedig Györi Lajos tagtársunk tűnik ki, aki már több felolvasást tartott. E csoport megalakulása és fejlődése remélhetőleg buzdítólag fog hatni többi vidéki kulturális gócpontjainkra s további csoportok alakításához fog vezetni.

Társulatunkat nagy veszteség érte 1925. évi március 27-ikén. Landesmann Pál rendes tagtársunk, a fiatal és szimpatikus joghallgató elhalálozásával. Édesatyja Landesmann József, hogy fiának a társulat kebelében emléket állítson, 10.000.000 koronát kitevő adományával egy Landesmann Pál könyvtáralap elnevezésű alapot létesített, melynek kamatjővedelme a társulat könyvtárának gyarapítását fogja szolgálni. Kegyelettel fia emléke iránt több nagyobb összeget is bocsátott rendelkezésünkre, összesen 8.300.000 koronát, amellyel a nehéz gazdasági viszonyokat erősen megérző társulatunknak helyzetén segített. Itt említjük meg, hogy a könyvtáralapot azóta is évről-évre tekintélyes adományokkal gyarapítja, úgy hogy annak kamatjővedelmeiből már több szép művel szaporíthattuk könyvtárunkat.

Dr. Faludi Géza,

a társulatnak 1925 óta alelnöke. (A Berán Lajos által készített emlékérem előlapja.)

A Numizmatikai Közlöny elnökünk és szerkesztőnk betegsége miatt késett. Hogy az mégis megjelenhessen, a választmány az ő helyettesítésére egy Jeszenszky Géza, Szentgáli Károly és az ügyv. alelnökből álló bizottságot rendelt ki. Ezzel szemben Az Érem című folyóiratunk zavartalanul jelenik meg, azonban az is a tervezett évi 2—3 füzet helyett 1—1 füzet terjedelemben, de annál értékesebb tartalommal. Az anyagi terheinken az 1925—1926. költségvetési évekre a vallás- és közoktatásügyi kormány által kiutalt 3.000.000 korona államsegély mellett Landesmann József úrnak a már fentebb is megemlített bőkezűsége könnyítette.

Tudományos működésünk sorában említjük fel, hogy a Halléban 1925. szeptember 30, október 1, 2 és 3-án tartott Vierter Deutscher Münzforscher-tag-on társulatunkat dr. Harsányi Pál és dr. Alföldi András választmányi tagok képviselték.

A felolvasások terén ismét egy hosszú díszes sorozattal bizonyítottuk be, hogy komoly tudományos munkát fejtünk ki. A mult közgyűlés napján 1925. március 26-án Szentgáli Károly tartott felolvasást „Az antik pénz metrológiája és alakja” címen.

Április 30-án Jeszenszky Géza olvasta fel „Lotharingiai Ferenc magyarországi pénzverése” című tartalmas értekezletét és Stöhr Géza „Régi magyar éremgyűjtemények jegyzékei” címen olvasott fel, bemutatva a budapesti tudomány egyetem gyűjteményének régi katalógusait. Május 28-án Palóczi Edgár „Katancsich Peter emlékezete halálának 100-ik évfordulója alkalmával” címen olvasott fel, Stöhr Géza pedig szakkönyveket, közte Regling Kurt legújabb művét ismertette. November 26-án ismét Stöhr Géza ült a felolvasószéken és előadta „Imhoof Blumer Frigyes emlékezete” címen értekezését, majd dr. Harsányi Pál tájékoztatót bennünket a Halléban tartott Vierter Deutscher Münzforschertag-ról. Az 1926. január 28-án Szentgáli Károly olvasta fel „Brigetio római hamispénzei” című tanulmányát, bemutatva ezzel kapcsolatos régipénzeket. Ugyanaznap Nagy Zoltán „A Faluszövetség kiállításai és a numizmatika” címen ismertette a Faluszövetség kiállításain az éremgyűjtés érdekében kifejtett hatásos propagandáját. Február 25-én Jeszenszky Géza ismertette az árpádházi pénzek előforduló szízlákra vonatkozó tanulmányát „Adalékok az árpádházi pénzverés technikájához” címen és Stöhr Géza ismertetett szakkönyveket. Április 22-én dr. Jónás Elemér „A visnyei római éremlelet” című tartalmas értekezését olvasta fel és Szentgáli Károly a Bassarabits-féle, a társulatra hagyományozott éremgyűjteményt mutatta be, miután ezt a legnagyobb szakértelemmel feldolgozta. A május 13-iki ünnepi ülésen dr. Hóman Bálint a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója tartott nagy hatású előadást „Történettudomány és numizmatika” címen és Szentgáli Károly „A hazai föld éremkincsei” című tartalmas értekezését olvasta fel.

A társulat az új pénznemünk elnevezése és művészi formában való kiveretése tárgyában is indított illetékes helyen mozgalmat. Először az új pénznem elnevezése tárgyában egy alaposan elkészült memorandumot nyújtott be vitéz Bajcsy Zsilinszky Endre nemzeti képviselő úr útján a Pénzügyminiszter úrhoz. Ebben az új pénznem elnevezését pengőnek, esetleg máriásnak javasolta. Ezen memorandum tartalmát egy nagy hírlapi propagandára is felhasználta. Mint köztudomású, a siker nem maradt el, az új pénznemet pengőnek nevezték el és ezt ily módon társulatunk eredményeként jogosult elkönyvelni. Utóbb egy újabb memorandumot intéztünk a Pénzügyminiszter Úrhoz, melyben felkértük, hogy az új pénz külső megjelenési alakját egy nyilvános művészeti pályázat útján döntse el. Ennek annyiban meg is volt az eredménye, hogy a pályázatot megtartották.

Az éremverés szépművészeti oldalát a társulat ez évben a dr. Gohl Ödön elnökünk és dr. Zimmermann Lajos ügyvezető alelnök képmásával készült öntött plakettel művelte,

Dr. Gohl Ödön

tiszteletére 25 éves működése emlékére készült öntött plakett. Berán Lajos műve. A plakett méretei 111×172 mm.

Dr. Zimmermann Lajos

tiszteletére 25 éves működése emlékére készült öntött plakett. Berán Lajos műve. A plakett méretei 112×172 mm.

amely plakettekkel a társulat mindkettőnek 25 éves működését kívánta jutalmazni. Ezek az igen jól sikerült művek Berán Lajos művészi kezét dicsérik.

A vidéki propagandát az 1925. június 7-én Székesfehérvárra rendezett kirándulás képviseli, amely mintegy 40 tagtársunk és hozzátartozóik részvételével fényesen sikerültnek mondható. A városi hatóság fogadása után megtekintettük Wertheim Pál éremgyűjteményét, majd Marosi Arnold tanár vezetése mellett a helybeli múzeumot, azután dr. Polgár Iván tanár vezetése mellett a város műemlékeit, végül a délutánt Pfinn István vendégszerető szőlőbirtokán töltöttük. A rendezés súlyos munkája Weichardt Valdemár székesfehérvári tagtársunk és Szentgáli Károly érdeme volt.

A hazai numizmatika s a társulat elhunyt és élő nagyjai, elhunyt és élő tiszteletbeli tagjai emlékét kívánta az a megindított mozgalom szolgálni, hogy arcképeiket fokozatosan beszereztük. Ezek díszítik ma a társulat helyiségeinek falait és szolgálnak buzdításul mindazoknak, akik szeretettel foglalkoznak az általunk felkarolt tudományszakkal.

Az 1926. évi május hó 13-án tartott közgyűlésen, amelyen társulatunk 25 éves fennállását ünnepeltük meg, taglétszámunk 439 tag volt, még pedig 21 tiszteletbeli tag, 82 alapító tag és 336 rendes tag. E közgyűlésen megválasztottuk még tiszteletbeli tagokká dr. Alföldi András, dr. Harsányi Pál és dr. Hóman Bálint eddigi rendes tagjainkat, mint a hazai

numizmatika kiváló művelőit, továbbá dr. Demole Jenő kiváló svájci, dr. Habich György, a kiváló német, dr. Hill György és Mattingly Harold, a nagy tekintélynek örvendő angol és Laffranchi Lajos, az elismert nevű olasz, numizmatikával foglalkozó tudósokat. A választmányban és tisztikarban változás nem történt, csak a felügyelőbizottságba került mint új tag Lafranko Gyula.

A maradandó emlékü ünnepi közgyűlés hatása alatt zártuk le a társulat működésének 25-ik évét azzal a kívánsággal, hogy az elmúlt évek szolgáljanak buzdításul újabb és újabb évtizedek üdvös és eredményes működésére.)*

Dr. Zimmermann Lajos.

A társulat alapításának 25. évfordulója alkalmából tartott ünnepi ülés.

Ünnepi ülésre gyűltek össze 1926. évi május hó 13-án a Magyar Tudományos Akadémia előadótermében mindazok, akik részint magában a társulatban működve, részint azon kívül állva örömlüknek akartak kifejezést adni afelett, hogy a Magyar Numizmatikai Társulat, a magyar történelemtudomány ezen nagyfontosságú szakának hivatott művelője, eredményes működésének huszonötödik évét lezárta.

Eljöttek az ünnepi ülésre mindazok, akik átérték annak fontosságát, hogy hazánkban a numizmatikának mint tudomány szaknak önálló irányító szerve van s hogy ez a szerv immár egy negyedszázadon át a várakozásnak megfelelően tesz eleget a vállalt kötelezettségének. Eljött a magas kormány és a székesfőváros képviselője, eljöttek a hazai tudományos intézmények és társulatok kiküldöttei vagy eljuttatták az ünnepélyre írásban kifejezett üzeneteiket. Megérkeztek a művelt külföldiek, testületeknek és a numizmatika világhírű tudós művelőinek, elismerései is nagyszámban hozzánk juttatott levélbeli és távirati szerencsekívánataik alakjában. A nyilatkozatok tömegei egytől egyig kiemelték azt a sikeres munkásságot, amelyet társulatunk 25 éves pályafutása alatt kifejtett s a művelt külföldről érkezett szerencsekívánatok egytől egyig azt tanúsították, hogy ez a munka ott is nagy elismerésre talált, ahol egyébként nem ítélik meg mindig tárgyilagosan a magyar nemzet tudományos törekvéseit.

Ez a méltó módon és ünnepélyes keretek között lefolyt ülés, amelyet két mélyenszántó előadás tett felejthetetlenné, újabb bizonyosságot szolgáltatott nekünk, hogy a munka, amelyet elvégeztünk, eredményes volt, de egyben buzdításul szolgálhat a jövőre nézve nekünk is és azoknak is, akik utánunk át fogják venni a társulat vezetését, újabb és még szebb eredményekre törekvő működésre.

Az ünnepi ülést a társulat elnökének, dr. Gohl Ödönnek sajnálatos betegsége miatt *dr. Zimmermann Lajos* ügyvezető alelnök nyitotta meg, meleg szavakkal üdvözölve a megjelenteket. Legelső sorban üdvözölte a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr képviselőjét dr. Hóman Bálint Nemzeti Múzeumi főigazgató urat, azután a székesfőváros képviselőjében megjelent dr. Purébl Győző tanácsnok urat, majd a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárát, dr. Balogh Jenő urat, akik mindig szeretetteljes támogatói voltak a társulat ügyének. Üdvözölte azután mindazokat, akiket névleg nem sorolt fel, de akik eljöttek a társulattal ünnepelni és megjelenésükkel emelték az ülésnek fényét és díszét. Megemlékezett mindazokról, akik 25 évvel ezelőtt ugyancsak az Akadémia termében jelen voltak és megalakították a társulatot. „Elfogult vagyok“, — mondotta, — mert hiszen akaratlanul is eszembe jut az a verőfényes nap, amelyen az alakuló közgyűlést megtartottuk. Ugyanilyen verőfényes nap volt az is, mint a mai, de én szinte úgy érzem, hogy akkor mégis csak fényesebben sütött az, mint a mai napon. Talán azért, mert akkor 25 évvel fiatalabb szív dobogott keblünkben, talán azért, mert még egy egész emberi élet állott akkor

*) Felolvasatott a Magyar Numizmatikai Társulatnak 1926. évi június hó 13-án tartott évi rendes közgyűlésén.

előttünk, telve reményekkel és telve duzzadó energiával, amely cselekvésre ösztönzött bennünket? Vagy talán azért, mert az a nap nemcsak ezt a kis Csonka-Magyarországot ragyogtatta be, hanem az egész Nagymagyarország határait vonta be arany fényével, az egész nagy és boldog magyar hazát s juttatott annak melege által boldog és megelégedett életet. De bármi volt is az oka annak, hogy a verőfényes napnak fényét szebbnek láttuk, bizonyos az, hogy törhetetlen tettvágygal láttunk akkor hozzá, hogy a társulatot megalapítsuk és hogy nem végeztünk meddő munkát, bizonyítja az azóta eltelt 25 év és a mai ünnepi ülésünk, amelyen ez a díszes közönség összegyűlt.

További beszéde során röviden vázolta a 25 év történetét, küzdelmes és örömteljes napjait, majd az elért eredményeket. Kiemelte mindazok érdemeit, akik a társulat és a társulaton át a hazai tudomány érdekében önzetlen működést fejtettek ki. Megemlékezett az úttörőkről, dr. Réthy Lászlóról, a társulat első elnökéről, dr. Gohl Ödönről, a társulat jelenlegi elnökéről s az első magyar numizmatikai folyóirat, a Numizmatikai Közlöny megteremtőjéről és 24 éven át szerkesztőjéről; Szentgáli Károlyról, aki a társulat másik folyóiratát, Az Érem című folyóiratot szerkeszti. Nekik köszönhetjük elsősorban, hogy a társulatot a külföld is megismerte mint olyant, amely komoly és nagyon is számbavehető tudományos működést fejt ki. De megemlékezett mindazokról, akiknek nevét inkább csak a társulat kebelén belül ismerik, de nem csekély mértékben becsülik önzetlen és lelkes munkájukért. Mindezek segítségével a társulat kivette a maga részét a magyar kultúra terjesztésének hazafias munkájában és jóleső érzéssel tartja meg ünnepi ülését, amely az elismerésnek látható nyilvánulása. Ezzel megnyitotta az ünnepi ülést. Bejelentette egyben, hogy József főherceg tábornagy úr Ő királyi Fensége, Frigyes királyi herceg tábornagy úr Ő Fensége, mindketten a társulat alapító tagjai, továbbá gróf Széchenyi Bertalan úr Őnagyméltósága, végre Papp Antal érsek úr Őnagyméltósága levélileg mentették ki távolmaradásukat.

A Vallás- és Közoktatásügyi m. kir. Miniszter Úr megbízásából és képviselőjében dr. Hóman Bálint, Nemzeti Múzeumi főigazgató úr mentette ki Őnagyméltóságának távolmaradását s adta át a Miniszter Úr üdvözlését. A felolvasott átiratban Őnagyméltósága melegen üdvözölte a társulatot 25 éves fennállása alkalmából és teljes mértékben méltányolta azon kiváló érdemeket, melyeket a társulat a magyar éremtudomány felvirágoztatása körül szerzett. Kiemeli, hogy a magyar numizmatika ügyének előmozdítása különös gondoskodásának tárgya lévén, a Magyar Nemzeti Múzeumban az éremtár önálló szervezetét kívánja kiépíteni. Figyelemmel kíván lenni a numizmatika szempontjaira a vidéki múzeumok, leletek és ásatások ügyének rendezésénél is, mely irányban törvényjavaslatot fog előterjeszteni. Reméli, hogy ezen fontos kérdések rendezése a numizmatika fellendülését lesz hivatva biztosítani és számít ezen törekvéseiben a társulat teljes támogatására.

Budapest székesfőváros képviselőjében dr. Purébl Győző tanácsnok szólalt fel ezután és átadta Budapest székesfőváros polgármesterének, dr. Sipócz Jenő úrnak, a székesfőváros tanácsának és a közoktatásügyi ügyosztálynak üdvözlését, felolvassa a tanács üdvözlő átiratát. Megigéri a főváros nevében, hogy ha a társulatnak bármikor szüksége lesz a főváros támogatására, készséggel fog rendelkezésére állani.

A Budapesti Pázmány Péter Tudomány Egyetem és annak bölcsészeti kara képviselőjében üdvözölte azután a társulatot dr. Kuzsinszky Bálint egyetemi tanár, egyben mint az Országos Magyar Régészeti Társulat elnöke is átadta a társulat üdvözlését. Kiemelte, hogy a társulat alapítása előtti időben csak a tudományegyetem bölcsészeti karán működő érem- és régiségtani tanszék tanárai és a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői kultiválták hazánkban a numizmatikát. Nagy fellendülést jelentett ezen tudományszak terén a Magyar Numizmatikai Társulatnak 25 évvel ezelőtt történt megalapítása, amelyet ő, mint az egyetem érem- és régiségtani tanszékének tanára s mint a Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárához beosztott tisztviselő örömmel üdvözölt. Ebben a reményben nem csalatkozott, mert a társulat oly eredményeket ért el, melyekre megelégedéssel tekinthet vissza s oly jövőt kíván a társulatnak, amelyben virágzása mindig biztosítva lesz.

Felolvasásra került ezután a *Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának* átirata, melyben kiemeli azon bensőséges és áldásos kapcsolatokat, amelyek a Magyar Nemzeti Múzeum és a társulat között fennállottak s tisztelettel köszönti a társulatot, mint a magyar történelemtudomány és éremművészet kiváló harcosát.

A *Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára igazgatójának*, Varju Elemér igazgató úrnak felolvasásra került átirata kiemeli, hogy az érem- és régiségtár a társulatot valóságos testvérintézménynek tekinti. Mindkettő nemzeti történetünk emlékeit iparkodik megmenteni az elpusztulástól és a magyar föld multjának maradványait keresgeti össze, hogy azokat a történetírás szolgálatába állíthassa. A múzeum keze nem érhet el mindenüvé, ezért van szüksége a gyűjtők társaságára. De mivel a gyűjtők élete rövidebb mint a múzeumé, az egyesek által összehozott tudományos fontosságú és gyakran hézagpótló emlékek utoljára is a nemzeti kincsházba, a múzeumba kerülnek és itt teljesítik tudományos és népművelő rendeltetésüket. Ebben látja a társulat legfontosabb rendeltetését.

Bemutatásra került ezután a *Magyar Tudományos Akadémia* elnökségének és a pécsi *Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem* rektorának átirata, majd a *Műemlékek Országos Bizottságának* írásbeli üdvözlője. Ugyancsak levélileg üdvözölte a társulatot az *Erzsébet Népakadémia* elnöksége is.

Felszólalt ezek után a *Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeum Egyesület* nevében *Marosi Arnold* tanár, aki mint elsőrangú munkatársat üdvözli a társulatot.

Elnök előadta ezután, hogy a következő átiratok érkeztek be, amelyekben a társulatot 25 éves jubileuma alkalmából melegen üdvözlik:

Társulatok: A társulat debreceni csoportja, Éremkedvelők Egyesülete, Magyar Néprajzi Társaság, Magyar Nyelvtudományi Társaság, Levélbélyeggyűjtők Első Hazai Egyesülete, Vereinigte Numismatische Gesellschaften Deutschlands und Österreichs (Wien), Numismatische Gesellschaft in Wien, Verein für Geschichte der Stadt Wien, Geschichtsverein für Kärnten (Klagenfurt), Preussische Akademie der Wissenschaften (Berlin), Berliner Numismatische Gesellschaft, Gesellschaft für Münzkunde in Karlsruhe, Frankfurter Numismatische Gesellschaft, Numismatische Gesellschaft zu Dresden, Numismatische Gesellschaft Halle a. Saale, Numismatische Gesellschaft zu Leipzig, Numismatische Gesellschaft Wiesbaden-Mainz, Numismatischer Verein für Niedersachsen (Hannover), Verein der Münzforscher und Münzfreunde Westfalen (Hagen), Württembergischer Verein für Münzkunde (Stuttgart), Pfälzischer Notgeldsammlerbund (Kaiserslautern), Wissenschaftliche Gesellschaft für Reinisch-Westfälische Notgeldkunde (Hagen), Société Numismatique Tschecoslovak (Praha), Zwiazek Numizmatyków Lwowskich (Lwow, Lengyelország), Australian Numismatic Society (Sydney), Numismatic Society of South Australia, Numismatic Society of Victoria (Melbourne.)

Egyetemek, főiskolák: Református főiskola (Pápa), Numismatischer Lehrapparat der Universität in Wien, Archäologisch-Epigraphisches Seminar der Universität Graz.

Múzeumok és könyvtárak: Magyar Királyi Hadtörténelmi Múzeum, Borsod-Miskolci Múzeum, Veszprémi Múzeum, Bundessammlung von Medaillen, Münzen und Geldzeichen in Wien, Niederösterreichische Landessammlungen in Wien, Städtisches Museum Carolino-Augustum in Salzburg, Badisches Münzkabinet in Karlsruhe, Herzogliches Münzkabinet in Gotha, Sächsisches Münzkabinet in Dresden, Staatliches Münzkabinet in Dresden, Staatliches Münzkabinet zu Berlin, Mainzer Stadtbibliothek, Schweizerisches Landesmuseum in Zürich, Museo Civico di Padova, Museo Civico di Storia ed Arte Trieste, Musée National Croate, Section d'archéologie et d'histoire, Zagreb, Musée de Poznan, Musée national de Cracovie (Lengyelország), Kauno Miesto Muzėjus, Kauno (Lettország).

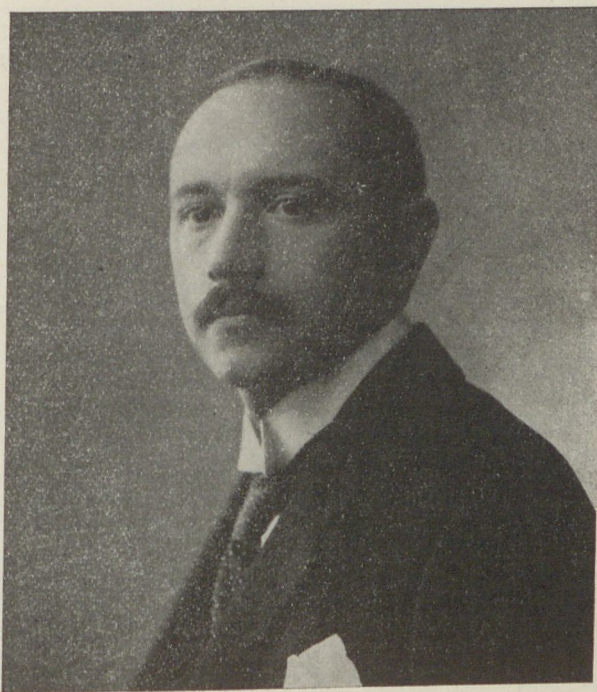
Numizmatikai folyóirat szerkesztősége: Mitteilungen für Münzensammler, Frankfurt a. Main.

A társulat tiszteletbeli tagjai: dr. Bahrfeldt Emil (Berlin), dr. Bahrfeldt Miksa (Halle a. S.), Blanchet Adrien (Paris), Cagiati Memmo (Nápoly), dr. Loehr Ágost Oktáv

(Wien), dr. Münsterberg Rudolf (Wien), dr. Regling Kurt (Berlin). — *Más kiváló numizmatikusok:* dr. Pick Behrendt (Gotha), Ruzicka Leon (Wien).

Elnök az üdvözlő átiratok ismertetése után felkérte *Dr. Hóman Bálint* egyetemi nyilvános rendes tanár, nemzeti múzeumi főigazgató urat, hogy tartsa meg előadását.

Dr. Hóman Bálint foglalta el ezekután a felolvasóasztalt és megtartotta „*Történet-tudomány és numizmatika*“ című előadását, amelyet t. tagjaink és olvasóink a Közlöny jelen évfolyamában egész terjedelmében találhatnak meg. Az elnök a felolvasás után meleg hangon köszönte meg a sok tanulságot magában rejtő előadást és a társulat nevében ígé-
teret tett, hogy az abban lefektetettelveket és gondolatokat a társulat élénken fogja felkarolni. Majd Szentgáli Károly igazgató urat kéri fel, hogy tartsa meg a felolvasását.

Dr. Hóman Bálint,
egyetemi tanár, a M. Nemz. Múzeum főigazgatója, a társulat
tiszteltbeli tagja.

Szentgáli Károly ezekután „*A hazai föld éremkincsei*“ című értekezését olvasta fel, amelyet t. tagjaink részére Az Érem V. évfolyamában egész terjedelmében fogunk közölni.

Elnök hálás szavakkal köszöni meg *Szentgáli Károly* igazgató úrnak tartalmas és óriási anyagot felölelő előadását, majd ismételten megköszöni a megjelenteknek azon szeretetét és ragaszkodását, melyet társulatunkkal szemben az ünnepi ülésen való részvételükkel is tanusítottak s azon ígérettel zárja be az ünnepi ülést, hogy a társulat jövőben is mindig meg fogja tenni a magyar hazával és a numizmatikával, mint tudományszakkal szemben vállalt kötelezettségét.

Meg kell említenünk azt is, hogy *Vittorio Emanuele II.*, az olasz király Öfelsége, a numizmatikai tudománynak nagylelkű támogatója és maga is kiváló éremgyűjtő, magyarországi követe útján fejezte ki levélileg szerencsekívánatait a társulat 25 éves fennállása alkalmából, amely levél azonban csak az ünnepi ülés után jutott hozzánk, úgy hogy azt az ülésen nem tudtuk bemutatni. Ezt, mint a társulatot ért kitüntetést, örömmel vettük tudomásul.

Dr. Zimmermann Lajos.

Történettudomány és numizmatika.*)

Amidőn a Magyar Numizmatikai Társulat elnöksége felszólított, hogy a mai ünnepi ülésen előadást tartsak, némi zavarban voltam a tárgy megválasztása tekintetében. Talán helyes lett volna egy új történelmi problémának, oly kérdésnek megvilágítása, amelyet eddig még nem tárgyaltak, mégis úgy véltem, alkalmoszerűbb és helyesebb lesz, ha a mai ünnepi ülésen rövid áttekintést adva, visszapillantok a magyar numizmatika immár három százados történetére és megjelölni igyekszem azokat a feladatokat, amelyek a numizmatika terén a magyar tudományra s elsősorban a mi Társulatunkra várnak. Tárgyam természetéből következik, hogy oly megállapítások is lesznek előadásomban, amelyeket tagtársaink egy része maguktól értetődőknek, közismert dolgoknak fog tartani, amelyeket azonban ma épen a 25 éves jubileum alkalmából szükségesnek tartok felemlíteni.

A magyar numizmatika 300 éves történetén végigtekintve — mert hiszen Bernegger Mátyás éremtábláival, az 1629-ben megjelent első magyar éremrajzokkal kezdődik szakirodalmunk, — meglepégedéssel állapíthatjuk meg, hogy a magyar gyűjtők és tudósok lelkes buzgalommal vették ki részüket a numizmatika terén világszerte folyó munkából. Sajnálattal kell azonban megállapítanunk azt is, hogy a magyar numizmatikai irodalom nem minden korszakban tudott lépést tartani a külföld tudományosságával. Lelkes és áldozatkész amatőr-gyűjtőkben hazánkban sohasem volt hiány. A történeti dokumentumként és kuriózumként egyaránt megbecsült antik pénzek gyűjtése nagy reneszánsz-fejedelmünk, Mátyás király óta sohasem múlta divatját. A XVI—XVII. századi főurak közül nem egynek volt értékes antik gyűjteménye s ezeknek száma a XVIII-ik században csak szaporodott. Ugyanebben az időben megindult a magyar pénzek gyűjtése is. A XVIII. és XIX. század fordulóján főrangú amatőröknek és tudós professzoroknak hosszú sora gyűjtötte Magyarországon a numizmatika hazai emlékeit. Gyűjteményeik közül nem egy a jelesebb Münzkabinetekkel vetekedett. Ezek a magángyűjtemények lettek később alapjává múzeumaink — elsősorban a Nemzeti Múzeum — és iskoláink rendszeres éremtárainak. A gyűjtésnek ez a nemes szenvedélye a XIX. században sem lankadt el, úgy hogy ma az éremgyűjtők száma százakra rúg.

A magyar pénzek gyűjtésével egyidőben a XVIII. század derekán indult meg az érmek történetkritikai vizsgálata. Nem szólva Schwarz Gottfried és a német Hanovius első úttörő kísérleteiről, kritikai történetírásunk úttörő munkásai — Kaprinay, Pray György, Cornides, Katona István stb. — alapvető kronológiai, heraldikai és egyéb történetkritikai kérdések tisztázására rendszeresen felhasználták a numizmatikai forrásokat. Velük veszi kezdetét a történelem segéttudományként művelt magyar numizmatika első virágzásának félszázados korszaka. Kaprinay István majd Peer Jakab már az ismeretek rendszerezésére, a magyar éremtan feldolgozására is kísérletet tettek, archaeologiai tudományunk meg-alapítója, Schönwisner István pedig egykori rendtársa — Kaprinay — tervét megvalósítva, 1801-ben hatalmas kötetben adta ki az első összefoglaló magyar éremtani kézikönyvet, majd hat évvel utóbb az Országos Széchényi Könyvtár éremgyűjteményének, a Magyar Nemzeti Múzeum későbbi Éremtára alapjának, három kötetes leíró katalógusát. Kovachich Márton György, Miller Jakab Ferdinánd néhány évtizeddel később Weszerle József a numizmatika okleveles forrásainak és éremanyagának rendszeres összegyűjtésével szereztek érdemeket; utóbbi egy kéziratot és rézbemetszett éremtáblák hosszú sorát hagyományozta a Magyar Nemzeti Múzeumra. Velük zárult a magyar numizmatika első, adatgyűjtő korszaka.

A következő korban már nem tudtunk lépést tartani a külfölddel. A XIX. század harmadik évtizedével beköszöntött reformkorszak, mint általában történetírásunk terén, a numizmatikai kutatás terén is a hanyatlás kora volt. Rupp Jakab és Érdy (Luczenbacher) János, akár csak a jezsuita okmánytárakat kiaknázó történész kortársuk, Fejér György, csak a megelőző kor tudósainak, elsősorban Weszerle Józsefnek kiadatlan hagyatékát aknázták ki és ezek anyaggyűjtését bocsátották közre. Önálló kutatásnak, kritikai munkának vajmi kevés nyomát látjuk. Ez a helyzet később sem javult, pedig az elnyomatás éveiben a történelmi kutató kedv hazánkban nagy lendületet vett s a kiegyezés után a történelmi részletkutatásnak valóságos aranykora következett be. A numizmatika terén nem így volt.

*) A Magyar Numizmatikai Társulat jubiláris ünnepi ülésén tartott előadás.

Az Archaeologiai Értesítő, az Archaeologiai Közlemények és más történeti folyóiratok hasábjain elszórt, ötletszerű és bizony többnyire nagyon felületes leletismertetések sivár sorozatában a tudománnyal foglalkozók számára üde oázist jelentenek Finály Henrik és Belházy János korukban egyedülálló módszeres metrológiai tanulmányai, Thallóczy Lajosnak a pénzverés adminisztrációját és pénzügyi jelentőségét megvilágító értekezése. Példájuk sajnos, követésre nem talált. A zseniális Salamon Ferenc ugyan a pénztörténet terén is megcsillogtatta fantáziáját, de kísérlete csak homályos problémák teljes összebonyolítására volt alkalmas.

A meddőségnek e szomorú évtizedeiben kezdte gyűjtögetni Réthy László, a Nemzeti Múzeum Éremtárának buzgó tisztviselője és társulatunk első elnöke az anyagot a Magyar Egyetemes Éremtárhoz. 1899-ben végre az Akadémia kiadásában napvilágot látott a Corpus Nummorum Hungariae első füzet, hosszú évtized óta az első összefoglaló éremtani forráskiadvány. Réthy Corpusa sikerült tipológiai rendszerezésével igen nagy haladást jelentett Rupp, Weszler és társai önkényes kronológiai rendszerbe foglalt éremsorozataihoz képest. Sajnos azonban a módszeres előmunkák hiánya Réthyt is megakadályozta a tökéletes munkában. Ellentétben a XIX. század második felében a metrológiai és pénztörténeti publikációs elvekkel, Réthy nem igen volt tekintettel a metrológiai és pénztörténeti összefüggésekre, hanem pusztán tipológiai szempontból osztályozta az érmekeket. Hogy nagy botlásokat még sem követett el, ez fejlett kritikai érzékének köszönhető, annak, hogy laza hipotézisek helyett megelégedett inkább a pozitívumoknak, vagyis ebben az esetben féleredményeknek közlésével. Munkája új korszak előhírnöke volt.

Korszakos fordulót a magyar numizmatika terén a tudósoknak, éremgyűjtőknek és műpártolóknak egy lelkes kis csoportja idézett elő, akik 1901. május 14-én itt a Magyar Tudományos Akadémia szomszéd termében megalakították a *Magyar Numizmatikai Társulatot* és elhatározták a *Numizmatikai Közöny* megindítását. A Társulat megalakításával a pénztudomány iránt érdeklődő szakemberek egy táborba tömörülve, vállvetett erővel szervezeten fogtak a munkához. Az eredmény nem sokáig váratott magára. A gyűjtők és kutatók folytonos érintkezése meghozta gyümölcsét és a Numizmatikai Közöny huszonnégy évfolyamában számos tudományos módszerességgel kidolgozott leletismertetés és a tanulmányoknak hosszú sorozata jelöli a magyar numizmatikai tudomány fejlődését. Negyedszázad alatt gazdag új forrásanyag került napvilágra; fontos részletkérdések tárgyalása adott ösztönzést új vizsgálatokra. A magyar *ἀρχαιολογία* hatalmas lendületet vett, de még mindig szemünkbe ötlenek a fiatal és hosszú pangás után újraéledő tudományokra jellemző hibák és fogyatékoságok, a magyar pénztudomány még mindig küzd a közel száz esztendő sorvadás utóbajaival, még mindig kiütözik rajta a lábadozó beteg tétova bizonytalansága.

A Numizmatikai Társulatnak és szakfolyóiratának megalapítói felismerték a haladásához vezető utat, de néha még megbotlottak és a helyes útról letérve, mellékványokra kalandoztak. A kóros tünetek egyik oka a túlzásba vitt specializálódás, amely részben a XIX. század tudományának specializáló irányára, részben pedig a kuriózumokért könnyen hevülő gyűjtők egyoldalú, nem egyszer módszertelen érdeklődésére vezethető vissza. Ez a túlzásba vitt specializálódás, a kuriózumgyűjtésnek szinte öncéllá emelése a numizmatikát elszigetelte a testvértudományoktól és útját vágta tudományos elismertetésének is. A történeti összefüggéseket és az egyetemes szempontokat szem előtt tartó, kellőn értékelő szakférfiak mellett a gyűjtők és kutatók egyrésze ma is egészen szűk körre korlátozza érdeklődését, alárendelt jelentőségű problémák megoldására pazarolja tehetségét és energiáját. Numizmatikusaink egy része a numizmatika kizárólagos feladatát a gyűjtésben s az (re)penz és velük rokon alakban jelentkező tárgyak: bárcák, zsetonok, reklámecikkek, üzleti termékek külsejének leírásában, esetlegesen összehordott rendszeres gyűjteményeknek, ércspecialításoknak, individuumoknak gyakran ritkaság szempontjából is felesleges, részletező ismertetésében látja és érzéketlenül megy el a történelmi összefüggések, az egyetemes fejlődés szempontjából fontos alapvető problémák mellett. Ennek a téves felfogásnak köszönhető az a sajátságos jelenség, amelyet fájdalommal ugyan, de konstatálnunk kell, hogy tudományos közvéleményünkben a numizmatika még ma is, sőt ma az újra éledő szintézis korában inkább, mint bármikor, a gyűjtők nemes, de tudományos szempontból nem épen jelentős kedvteléseként szerepel. A magyar numizmatika

híveinek legfontosabb feladata az, hogy erre a lesújtó ítéletre rácsfoljanak s a numizmatikát a maga elszigeteltségéből kiemelve, a tudományok rendszerében az őt megillető helyre emeljék. *De ezt a célt csak helyes célkitűzéssel és a kitűzött célt mindig szem előtt tartó rendszeres és módszeres munkával lehet elérni.*

A tudomány haladásának, a tudós munka eredményességének és az eredmények tudományos elismertetésének első és legfontosabb előfeltétele a munka tudatossága. A tudomány munkásának az illető tudományág rendeltetésével, a tudományok egyetemes rendszerében elfoglalt helyzetével teljesen tisztában kell lennie és az ezek ismeretén alapuló célkitűzéssel kell munkájába indulnia. Egy tudomány művelője sem fog értékes eredményt elérni, ha saját speciális tudományát a vele összefüggő többi tudományoktól elszigetelten műveli. *Szaktudományunkat öncélként művelve is, mindig figyelemmel kell lennünk a szerves egészet alkotó egyetemes tudomány szempontjaira.* Ebből az alapelvből kiindulva, nézzük: milyen feladatok várnak reánk a numizmatika terén, milyen célkitűzéssel juthatunk el a tudományos elismertetéshez s melyek azok a módszertani feladatok, amelyeket a magyar numizmatikának el kell végeznie?

A numizmatika vagy pénztudomány a történettudomány egyik ága. Célja egy az emberi társadalom fejlődésében fontos szerepet betöltő gazdasági intézmény, a pénz fejlődésének és történeti szerepének megismerése és megismertetése. A cél szolgálatában vizsgálja a pénz külső és belső tulajdonságait, rendszerét, gazdasági és társadalmi vonatkozásait önmagukban és más történelmi folyamatokkal való összefüggésükben. Történelmi természetéhez és céljához képest a numizmatika módszere is történeti: feladata — módszertani értelemben — valamely fejlődési folyamat maradványaként korunkra jutott forrásanyagának rendszeres összegyűjtése, kritikája és tudományos feldolgozása.

A rendszeres összegyűjtés feladata elsősorban a múzeumokra, másodsorban pedig az amatőrgyűjtőkre hárul. A Nemzeti Múzeum elsőrendű feladata a Magyarország területén a honfoglalás előtt és azóta forgalomba volt érc- és egyéb pénzek és rokon tárgyak sorozatainak, egyes fajok eltérő változatainak, tudományos szempontból fontos leletegyszeknek, valamint a tudományos összehasonlítás és az éremtani oktatás szempontjából fontos külföldi sorozatoknak is a lehetőség határáig teljességre törekvő gyűjtése. A vidéki múzeumok egy-egy szűkebbterületi körzet érem- és pénzanyagának gyűjtésére vannak hivatva.

A magángyűjtők gyűjtési körét egyéni kedvtelésük szabályozza. Örvendetesen tapasztaljuk azonban, hogy mindinkább tért hódít a tudományos szempontból egyedül értékes speciális irányú gyűjtés, amely téren az amatőrök tudományos szempontból is jelentős eredményeket érhetnek el. A speciális irányú magángyűjtemények értékesen egészítik ki az általános irányú közgyűjteményeket. Csak a legteljesebb elismeréssel szólhatok a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárában azelőtt érdemes elnökünk, Gohl Ödön, most Harsányi Pál vezetése alatt folyó komoly és fontos munkáról. Teljes elismerést érdemelnek vidéki múzeumigazgatóink is, különösen azoknak lelkes törekvései, akik a numizmatika terén speciális munkát fejtenek ki. Mégis sajnálattal látjuk, hogy a gazdasági viszonyok romlása, az anyagi eszközök hiánya, a helyszűke, a leletek és ásatások ügyének rendezetlensége, vidéken sok helyt a szakértelem hiánya is gátolja a magyar múzeumokat anyaggyűjtő hivatásuk rendszeres és teljes betöltésében. Remélhető, hogy a közeli jövőben e téren örvendetes változás fog bekövetkezni, amennyiben a kultuszminiszter úr Ó Excellenciája — mint a mai ülésen felolvasott iratából kitűnik, — lehetővé tette, hogy a Nemzeti Múzeum Éremtárát adminisztratív tekintetben önálló osztállyá fejlesszük és helyiségeit lényegesen kibővítve, az Éremtár munkáját és jövő fejlődését elősegítsük. Ugyancsak a közeli jövőben fogja a törvényhozás elé terjeszteni a vidéki múzeumok, leletek és ásatások ügyének rendezéséről szóló törvényjavaslatot, amelynek életbeléptétől a múzeális gyűjtőmunka előbbrehaladását és numizmatikai gyűjteményeink felvirágzását is reméljük.

A numizmatikai forrásanyag — érmek, pénzverő eszközök, oklevelek és egyéb források — kritikájával és publikálásával a numizmatikai tudománnyal gyakran még ma is tévesen azonosított leíró éremtan foglalkozik. A közkeletű numizmatikai kézikönyvek — Schönwisner, Rupp, Réthy, Dannenberg, Fiala stb. kiadványai, — valamint a gyűjtemény- és leletismertető közlemények voltaképpen forráskiadványok és a numizmatikában ugyanazt a szerepet töltik be, mint a történettudományban az oklevéltárak, a monументák és a különböző természetű történeti emlékeket publikáló forráskiadványok.

nyaiban, ami szabályozólag fog hatni más intézmények és magánosok publikációira is. Mai jubileumi gyűlésünk legméltóbb megünneplése volna egy ilyen alapvető jelentőségű tudományos munkát megindítása; erre nézve mai közgyűlésünkön javaslatot is leszek bátor beterjeszteni.

A forráspublikáció szabályainak kidolgozása mellett elsőrendű feladatként áll előttünk a Corpus Nummorum Hungariae folytatólagos kiadása és első köteteinek szükségessé vált revíziója. Bár a nehéz gazdasági viszonyok korlátokat szabnak tervezgetéseink elé, társulatunknak módot kell találnia arra, hogy ez az alapvető forráskiadvány mielőbb teljesebben álljon a kutatók rendelkezésére. A Magyar Tudományos Akadémia segítségéhez kell ismét fordulnunk, amely a multban is lehetővé tette tudományunk e fontos forráskiadványának megjelenését.

A leíró éremtan művelői a forrásanyag kritikája során már szembe kerülnek a numizmatikával kapcsolatos alapvető történettudományi problémákkal, de ezek megoldása, tudományos feldolgozása tulajdonképpen kívül esik a leíró éremtan körén. A numizmatikai forrásanyagból levonható kronológiai, írástörténeti, heraldikai, iparművészeti, archaeológiai, ipar- és gazdaságtörténeti tanulságok értékesítése az illető történettudományi ágak speciális művelőinek hivatása. A pénz történeti szerepének és fejlődésének az egyetemes fejlődés keretében való vizsgálata azonban a numizmatikának mint önálló történeti tudománynak legsajátosabb feladatkörébe tartozik, sőt a numizmatikának ez a feldolgozás voltaképeni tudományos feladata. A pénz és a vele rokon tárgyak minden oldalú vizsgálatára kiterjeszkedő, de elsősorban mégis gazdaságtörténeti szempontból művelt pénztörténet tudománya nem egyéb az anyaggyűjtést és az anyag kritikáját követelő numizmatikai feldolgozásnál. A numizmatika csak a pénztörténet rendszeres művelésével tölti be teljesen hivatását és a Magyar Numizmatikai Társulatnak elsőrendű tudományos feladata a magyar pénztörténet intenzív művelésének előmozdítása. Illusztris tagtársunk, Kovács Ferenc professzor a Magyar Történettudomány Kézikönyve kiadójának — A Magyar Történelmi Társulatnak — megbízásából évek óta dolgozik a magyar pénztörténet összefoglaló kézikönyvén. Szükséges volna azonban a részletkutatások elmélyítése is. A pénztörténet homályos problémáinak tisztázása számos bonyolult történelmi problémánkat fogja a teljes megoldás felé vinni. Ezért a fiatalabb tudósnevezdek munkakedvét felébreszten elsőrendű kötelességünk. Fontos volna, hogy egyetemeink az eddigénél nagyobb gondot fordítsanak a pénztudomány alapelemeinek és problémáinak ismertetésére és ilyen módon muzeális gyűjteményeinket és társulatunk táborkarát a szakmunkára alaposan kiképzett numizmatákkal lássák el. Szükség van erre, mert a numizmatika tudományos feladatait csak módszeresen képzett és a speciális szempontokon túl az általános fejlődést is értékelő történészek oldhatják meg. Az éremtan kritikai eredményeit mellőzve, a pénztörténet hipotézisek útvesztőjébe téved, viszont az általános szempontokat mellőző, a külső összefüggéseket negligáló éremkutatás képtelen a pénztörténet fejlődésjelenségeinek megfigyelésére. A pénztörténet, mint minden történeti tudomány, eredménnyel csak úgy művelhető, ha az speciális numizmatikai tanulmányok mellett állandóan és folytonosan szem előtt tartja az általános pénztörténeti szempontokat is.

Nem akartam részletekbe bocsátkozni, nem akartam az egyes részletterületeken megoldásra váró feladatokat felsorolni, csupán a legégetőbb hiányokra és azokra az alapvető szempontokra kívántam rámutatni, amelyeknek figyelembevétele nélkül egészséges fejlődés el sem képzelhető és rá akartam mutatni arra az útra, amelyen haladva célunkat elérhetjük. Példaként nem kell idegenbe mennünk, csak vissza kell térnünk Kaprinay, Schönwisner, Weszerle, Réthy és társaik hagyományaihoz. Ragaszkodnunk kell a Társulat eredeti célkitűzéséhez s követnünk kell a numizmatikai tudomány művelésében nagy sikerekkel dicsekvő jeles tagtársainkat. Ezen az úton haladva biztosan célhoz érünk. Társulatunkban meg van az erő, vezetőségében és tagjaiban meg van a tehetség ennek a nagy feladatnak megoldásához. Azt hiszem, vállvetett erővel el fogják érni a magyar numizmatika tudományának felvirágozását.

Dr. Hóman Bálint.

Barbár aprópénzeink és darabolási rendszereik.

A hazai területen települt barbár népek által utánzott görög ezüstpénzek zömét tetradrachmonok alkották.

Ezen nagyobb fajta ezüstpénzekon kívül a hazai barbpénzek több csoportjában kisebb fajtákat is ismerünk, melyeknek egy része a saját csoportjukbeli nagyobb fajtákkal azonos vagy hasonló típusú, más részük ellenben a nagypénzekétől teljesen eltérő típusukkal és lényegesen különböző stíljével kelti fel figyelmünket és csak a leletekben való ismételt együttes előfordulásuk, úgyszintén az egyes fajokon olvasható nevek révén lehetett biztos kapcsolatot állapítani meg az összetartozó kis és nagy nominálisok között. Vannak végül kizárólag aprópénzekből álló olyan barbár pénzcsoportok is, melyekhez hozzátartozó nagypénzeket eddig nem ismerünk vagy legalább nem tudtunk megállapítani, sem pedig a leletekben együtt nem találtunk.

Tartsunk tehát szemlét barbár arany-, ezüst- és bronz-(réz)kispénzeink, vagy népiesen szólva *aprópénzeink* fölött, melyeknek egy része még a barbpénzek gyűjtői előtt sem ismeretes, amennyiben jóval ritkébbak a hozzájuk tartozó nagyobb fajta pénzeknél.

A felsorolandó kispénzek átlagos súlyát egybevetve a velük összetartozó egy-egy csoportbeli nagyobb pénzek súlyával és föltéve azt a kérdést, hogy amazok súly- és érték dolgában hányadrészt képviselik a nagypénzeknek? egyes csoportokra nézve hozzávetően a következő eredményekre jutunk.

A) Aranypénzek.

(A fajták számozását a Num. Közl. X. 52—70. l. megjelent „*Barbár aranypénzeink*” c. közleményem alapján idézem.)

1. A *Német-jándorfi* (*Jahrendorf*) 1—4. fajta, nagyobbára 6·4—6·6 gr. súlyú státereknek feles részei a szintén kagylótípusú 5—7. fajta 2·99—3·47 gr. súlyú félstáterek. A 8—9. fajta (Num. Közl. X. 61. l. 23. kép és Dess. 491—492. sz.) pénzek (hátlapjukon 2 dudorodás zeg-zugos keretben) a státernek harmadrészei, míg a 7—8. fajta (Num. Közl. X. 61. l. 24. kép) 0·75—0·85 gr.-os kispénzeket, melyeket Kenner (Wien. Num. Zeitschr. XXVII. 83. l.) $\frac{1}{6}$ státereknek mondott, inkább $\frac{1}{8}$ vagy $\frac{1}{9}$ státereknek, vagyis a fönti félstáter negyedrészeinek vagy a harmadstáter harmadrészeinek tekintem. A Dess. 495—499. sz. 0·84—0·95 gr. súlyú kis aranypénzek a státernek $\frac{1}{6}$ vagy $\frac{1}{8}$ részei lehettek. Ugyanez áll a föntiekkel azonos típusú, de *BIATEC*, *BIAT* és *BIA* feliratú aranypénzekről is. (Num. Közl. X. 59. l. 10—12. sz.) A Dess. 125. és 495—499. sz. kis aranypénzek 0·84—0·95 gr. súlyukkal az aranystáternek valószínűleg $\frac{1}{8}$ részét képviselik, tekintetbe vévén azt, hogy ilyen kisméretű érmek darabolását kevésbé pontosan végezték és inkább könnyebbre, mint túlsúlyosra adagolták. Végül vannak igen apró 6—7·5 mm. átmérőjű, ezen csoportba tartozó 0·25 és 0·264 gr. súlyú aranypénzek a Nemzeti Múzeum éremtárában. Ezek a státernek $\frac{1}{24}$ részei. Típusaikat leírni nehéz, mert csak hosszúkás dudorodásokból állanak.

2. A *CIECIN* csoportbeli (a Num. Közl.-ben *Pallasfejes pénzek*-nek is nevezett) aranypénzek (Num. Közl. X. 61. l. 25. kép és Dess. 131—133., 472., 709—711., 713—714. sz.) igen fejlett, sőt bonyolultnak is nevezhető darabolási rendszerről tanúskodnak. (Kenner írt róluk a *Monatsblatt* III. 358. és 365—366. lapjain.) Ezeknek státerje 8·25—8·3 gr. súllyal bír. A 2·52—2·8 gr. súlyú példányok $\frac{1}{3}$ státerek, az igen ritka 1·5 gr.-os példány (Kenner említi, Oehringenben találták) $\frac{1}{6}$ státernek felel meg. Vannak azután 0·95—1·08 gr. súlyú darabok is, melyekről Kenner nem nyilatkozik. Ezeket csakis $\frac{1}{8}$ státereknek minősíthetem (ideális súlyuk 1·03 lenne). A 0·7—0·86 gr. súlyú példányok $\frac{1}{9}$ státerek (ideális súlyuk 0·91 gr.). Végül a 0·31—0·34 gr. súlyú legkisebb fajták $\frac{1}{24}$ státerek. Kenner igen tetszetősen fokozatosan harmadoló ($\frac{1}{3}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{12}$ és $\frac{1}{24}$) darabolási rendszert állapított meg. Meglehet, hogy igaza van, de az ismert példányok súlyadatai szerint mégis kénytelen voltam feltételezni $\frac{1}{8}$ darabolású részdarabokat is. Magyarországból különben csak a *harkai* és *szekszárdi* $\frac{1}{3}$ státereket ismerem. (A búji, Dess. 130. sz. érem Alexandros-típusú pénz, tehát nem tartozik ide).

3. De la Tour 9842. sz. alatt, úgyszintén Muret-Chabouillet szöveggönyvében is egy 3·05 gr.-os kis aranypénzt találunk közzétéve, mely a nálunk kizáróan ezüsből ismeretes

Dess. 246—250. sz. *tolnamegyei kispénzeknek* bélyegváltozata, melyek a Dess. 240. sz. nagypénzekhez kapcsolódnak. Ez az egyetlen ismert aranypéldány; sem a leírás helyes-
ségét, sem a példány hitelességét nincs módomban ellenőrizni, de annyira elszigetelten áll
a tolnamegyei ezüst- és rézpénzek közt, hogy szokatlansága miatt egyelőre tartózkodom
a következtetésektől.

B) Ezüstpénzek.

1. A Num. Közl. VI. 61. l. 34. sz. képen és Dess. 256., 257., 770. sz. a. ábrázolt
nagyobb és kisebb fajta, úgy ezüst-, mint rézpénzeket Müllenhof¹⁾ alapján a *scordiscusoknak*
tulajdonítottam, azonban lehetséges, hogy a *iapodoknak* a pénzei. A nagy ezüstpénzek
10—11½ gr., a nagy rézpénzek 7½—9 gr. súlyúak. Az azonos típusú kis ezüstpénzek
(Dess. 711. sz.) 2—2½ gr., a kispénzek majdnem 2 gr. súlyban verettek. Úgy az ezüst-,
mint a réz kispénz a megfelelő nagypénzeknek ¼ részét képviseli. Van a Nemzeti Múzeum
éremtárában egy 5·72 gr. súlyú, 20 mm. átm. ezüst példány is, mely a nagypénzeknek
a felét érte.

2. A Num. Közl. XIV. 61. l. és Dess. 256., 1199—1201. sz. a. ábrázolt, részben való-
színűleg a Dunántúl déli részében otthonos nagy ezüstpénzeknek, a fokozatos típusromlás és
ezzel kapcsolatos átváltozás folytán több változata ismeretes. Ilyenek a Num. Közl. VI.
59—60. l. 28—32. sz. és a Dess. 261—279. és 1203—1207. sz. érmek és ezeknek további
bélyegváltozatai. A Num. Közl. VI. 60. l. 32. sz., Dess. 276—279. sz. fajták Nógrádban
(lapujtói lelet), a Dess. 268—274. sz. fajták pedig Dáciában otthonosak (tacsi és való-
színűen romániai leletek is).

A Num. Közl. X. 26. l. 13. sz. 5. képalatti aprópénzt (0·80 gr., 8 mm. átm.) szintén ezen
csoportba osztom be, még pedig mint 1/16-nyi részdarabjára 14 gr. körüli súlyú fönti nagypénzeknek.

A jobb stílusú (Dess. 265., 267. és 1199. sz. stb. fajta) nagypénzekhez tartozik, melyeknek
súlya 13—14½ gr. között váltakozik, valószínűen mint annak 1/3 értéke a Dess. 241. sz.
(4·99 gr.) és egy más változatot képviselő 3—4 gr. súlyú kispénz (N. M. átm. 17 mm.),
ez utóbbi mint 1/4 rész.

Ugyancsak bizvást a fönnebb felsorolt nagypénzváltozatok egyikéhez tartozik a Win-
dischgrätz-gyűjt.²⁾ 2833. sz. (3·2—3·3 gr.) és a Dess. 763. sz. 3·1—3·6 gr. súlyú kispénzek,
továbbá a Dess. 244. sz. fajnak pár változata (3·05 gr. és 2·57—2·71 gr. N. M.) és egy
korábbi kispénz, derékban kettészakadt balfelé forduló lóval vagy lovaggal (2·44 gr. N. M.).

3. A Num. Közl. VI. 59. l. 30. sz. és Dess. 261. és 1206—1207. sz. (7·3, 8·7, 9·7 és
10·8 gr.-os példányokban ismert) fajtához, — mely már igen romlott stílusú és az előlapján
mutakozó félköríves keretrész révén kelt különös érdeklődést, — szintén tartoznak apró-
pénzek (a Dess. 244. sz.-hoz hasonló), melyeknek előlapján a fej előtti két kis félköríves
keretrész, hátlapjukon pedig a nagypénzekéhez hasonló sisakdísz és a lófej azonos stílusa
bizonyítja az összetartozást. Ezeknek súlya 2·12, 2·17 és 2·55 gr. és egy változatuk félkör-
ívvel a fej előtt 2·45 gr. (N. M.). Valószínű, hogy a nagypénzek 1/4 részének felelnek meg.

Ezen sorozathoz csatlósnám még mint legkisebb pénzeket a Numizmatikai Közlöny X.
25. l. 4. képen ábrázolt 0·55 gr., 8—8·3 mm. átm. *Veresmarton* (Baranya m.) lelt kispénzt.
Ez a változó súlyú nagypénzeknek 1/16, vagy 1/20 része lehetett. Azonban egyetlen és egy-
magában külön talált darabról lévén szó, nem tekintem még véglegesen igazoltnak ezen
csoporthoz való tartozását.

4. A *nógrádmegyei* (Dess. 276—279. sz.) fajtához, melyek (egy valamivel kisebb,
11·07 gr. súlyú példányon kívül) többnyire 13·7—13·9 gr., ritkábban 14 gr. fölötti (14·2 gr.-ig)
súlyúak, hozzájuk igen rokongyártmányú, de úgy a fejet, mint a lovagot kevésbé hiányosan
feltüntető aprópénzek tartoznak (N. M. és Dess. 769. sz.). Ezeknek is több bélyegváltozata
van és súlyuk 3—3½ gr. közt váltakozik. Nyilvánvaló, hogy a nagypénzeknek negyedei voltak.

5. A Dess. 246—250. sz. *tolnamegyei* ezüst aprópénzek számos bélyegváltozataikkal
egyikei a legismertebb és leggyakoribb hazai barbárpénzeknek. A zeg-zugos diadém,
a himlőhelyes arc könnyen megjegyezhető típus-alkatrészek. Ezen 2½ gr. fölötti átlagos

¹⁾ Müllenhof: Deutsche Alterthumskunde II. köt. és E. Gohl: Note sur les monnaies barbares
de la Hongrie a *Memoires du Congrès international de numismatique*, Bruxelles, 1910. 649. l.
²⁾ E. Fiala: Coll. Windisch—Grätz.

súlyú aprópénzcsoporthoz tartoznak a Dess. 240. sz. és hasonló tolnamegyei (főképen Regöly, Szárazd, Gerjen határában lelt) pénzekhez kapcsolódik, mint azok negyedrészenek megfelelő kispénz. Nem hallgathatom el a De la Tour-féle atlasz 9842. sz. 3·05 gr. súlyú ilyenfajta, de aranyból vert kispénz említését, amelynek csak ezen egy példányáról van tudomásom.

Ugyanezen csoporthoz tartoznak a Dess. 240. sz.-hoz hasonló veretű és ugyanazon főnnebb felsorolt lelőhelyekről való rézpénzeknek is, melyeknek súlya 8—8½ gr. közt váltakozik. Ezekhez tartoznak mint ¼ részes kispénzek a Dess. 246—250. sz. ezüst kispénzekhez hasonló 2 gr. körüli súlyú kis rézpénzek is.

6. Az előbbi éremcsoporthoz szoros tipológiai kapcsolatban vannak a *dunaszekcsői* vezérleletből ismert (Num. Közl. XIV. 2—10. l.), de egyébütt is szórványosan lelt, többféle nagyságú kisebb és nagyobb aprópénzek. Hozzájuk tartozó nagypénzeket nem ismerünk. Megjegyzendő, hogy ebben a leletben a Dess. 246—251. sz. a. típusú főnnebb tárgyalat aprópénzek, rézből verve, szintén képviselve voltak, ami a típusrokonsággal kapcsolatban eléggé bizonyítja e két éremcsoporthoz rokonságát.

7. A Dess. 1208—1209. sz. érmekhez hasonló, (hanem magasabb és keskenyebb homlokú) Pichler¹⁾ I. k. IV. t. 73. sz., De la Tour 9807. (Muret-Chabouillet 9806—9808.) sz., 12·8, 13·6, 13·9 gr. súlyú, valószínűen dunántúli ezüstpénzekhez tartoznak, kétségtelenül a velük azonos típusú Dess. 243. sz. 3 gr. körüli súlyú aprópénzek, mint a nagypénzek ¼-es részdarabjai.

8. A 17·1 gr. átlagos súlyú ezüstpénzekhez tartozó Rétén és Simmeringen lelt aprópénzek átlagos súlya, amit 157 fölmért darab alapján²⁾ állapítottam meg, 2·34 gr. Ez a nagy ezüstpénzek ⅓ részének felel meg a valóságban. Kenner (Num. Zeitschr. XXVII. k. 62. l.) 2·8 gr. normális, illetve ideális súly alapján vert ⅓-oknak minősíti ezeket.

Az egyetlen (bécsi) példányban ismert BIATEC nevet viselő denár nagyságú ezüstpénz (Num. Zeitschr. XXVII. k. III. t. 12. kép) 6·09 gr. súlyú és a 17 grammos nagy ezüstpénzeknek ⅓ részét képviseli. A közép nagyságú *Nonnos*-pénz, melynek egyetlen példányát Jándorfban lelték, (Num. Zeitschr. XXVII. k. III. t. 13. kép) 6·49 grammot nyom és szintén ⅓ részét éri a nagy ezüstpénzeknek (Kenner i. h. 62—63. l.). A *Nonnos* nevet viselő rétei és simmeringi 2·335 és 2·20 grammos kis ezüstpénzekre ugyanazon megállapítás érvényes, melyet főnnebb a rétei és simmeringi felírat nélküli kispénzekre vonatkoztattam.

Ami a Biatec-féle 6½ gr.-os aranystátérekhez való értékviszonyukat illeti, a 17·1 gr.-os ezüstpénzek (1 : 13⅓, vagyis 3 : 40 fémértékviszony alapján számítva) amannak ⅕ részét, a kis ezüstpénzek pedig ⅓ részét érik.³⁾

9. A *tótfalusi* leletet a Num. Közl. III. köt.-ben 2 képes táblával megjelent leírásból ismerjük. Tipológiai rokonságban van a valamivel könnyebb, a Biatec-csoportbeli rétei és simmeringi kispénzekkel. Nagypénzek nem tartoznak hozzájuk. Átlagos súlyuk 2·52 gr. Mint szokatlanul súlyos példányt emlitem meg a Num. Közl. III. 59. l. 37. sz. és II. t. 30. képen ábrázolt fajnak egy ismeretlen lelőhelyű példányát (N. M.), melyek átmérője 20—17 mm., súlya pedig 3·26 gr. (Az 5 tótfalusi példány súlya 2·50—2·68 gr.)

10. Ugy a rétei, mint a tótfalusi kispénzekkel rokontípusú, de kisebb, 8—8·5 mm. átm. és 0·46 gr. súlyú apró pénzdaráb van a Nemz. Múz. éremtárában; előlapja a Num. Közl. III. k. III. t. 34. sz.-hoz hasonló, de a két szélső pontsor hiányzik. Hátlapján a ló balfelé halad, szügye és fara egy-egy kerek dudorral van ábrázolva. Lelelőhelye ismeretlen. Meglehet, hogy noricumai faj, de a hazai fajokkal való rokonsága miatt főlemlítettem itten. (V. ö. De la Tour 9964 B.)

11. A *kozareváci* és *gyurgyeváci* (Belovár megye) leletekből ismert Dess. 479., (477—480. sz.) érmek előlapjával rokon és a Dess. 475. sz. érem hátlapját kisebbítve másoló (a Dess. 80. és 86. sz. varasdi pénzekkel is rokon hátlapú) aprópénz van a Nemz. Múz. éremtárában (az előlapon a félkörű száj közvetlen az orr alatt van, a pontozott diadém kétsoros, a haj nem palmettás. A hátlapon a ló bordái nem látszanak). Ennek átm. 12 mm., súlya 0·92 gr. Hozzá tartozó nagypénzt eddig nem lehetett megállapítani. Meglehet, hogy noricumai faj.

¹⁾ Repertorium.

²⁾ E. Gohl: Note sur les monn. barb. de la Hongrie (Bruxelles. 1910), 654. l.

³⁾ E. Gohl: Note sur les monn. barb. 654. l.

12. Az *eraviszkus* néptörzs pénzeinek (Num. Közl. I. 17—45. l.) súlya átlag 3·2—3·5 gr. A. Dess. 513. sz. kispénz, — (a római Naevia, Babelon 6. sz.-ról vett Vénus-fej jobbra, gyöngyös nyakékkal, hasonlóan a Num. Közl. I. 22. l. 18. sz. érem előlapján levőhöz, hátlapján pedig az u. ott (26., 27. l.) 37—39. sz. eraviszkus pénzek hátlapjához hasonló dárдавető lovag jobbra) — 1·60 gr. súllyal bír és 13—15 mm. átmérőjű. (Allítólag Budapesten lelték.) Ez a kispénz kétségtelenül eraviszkus veret és az ismert eraviszkus „denárok”-nak feles darabja, vagyis „*quinarius*”. Egyetlen ismert példány.

Az eddig ismertetett fajok a Dunántúlba, kis részben a Dráva-Száva közébe tartoznak. A Dunától északra eső és a további országrészek kispénzeit a következőkben írom le:

13. A nógrádmegyei *Lapujtón* és *Pilinben* előkerült régi leletekből ismeretesek a Num. Közl. III. 6. l. 13. kép, X. 25. l. 2—3. kép, Dess. 280., 802. sz. 10—11½ gr. súlyú, 18—20 mm. átmérőjű vastag pénzek, melyeket a cotinus szomszédságra való tekintettel, talán az *osi törzsnek* lehetne tulajdonítani. Ugyancsak Lapujtón, az előbbiekkel együtt, nagyszámú és különböző nagyságú ezüst aprópénzt is leltek. Ezek közül a nagyobbakon 2 sorban c-alakú hajfürtöket, a hátlapon a Num. Közl. X. 25. l. 3. képhez hasonló lovast látunk. Ezeknek súlya 11—13 mm. átm. mellett 2·2—2·6 gr. Ezek tehát ¼-es részdarabok. A hasonló típusú legkisebb fajták átmérője 6½—7 mm., súlyuk pedig 0·54—0·61 gr. Ezeket súlyuk alapján csakis a nagypénzek 1/20 részeinek minősíthetem.

A szintén Lapujtón lelt Dess. 276—279. sz. pénzekről és a hozzájuk tartozó ¼-es kispénzekről már fennebb a 4. sz. alatt megemlékeztem.

14. A Dunától északra eső vidéken, részben Nógrád- és Heves-, esetleg Gömörmegyében is otthonos az *Audoleon* feliratú és az ezekkel stílusban és típusban rokon barbárpénzek nagy csoportja. Egyik változatuknak, a Dess. 776. sz.-nak (a magas sisakú lovag előtt Δ fönn a mezőben) 13·3—13·66 gr. súlyú példányai ismeretesek. Ehhez tartoznak a majdnem azonos típusú 3·11 és 3·23 gr. súlyú kispénzek (N. M.), melyek ¼ részei az imént idézett nagypénzeknek.

15. A *nagybisztereci* leletben előfordult egy kisebb fajta ezüstpénz (Num. Közl. X. 57. l. 8. kép, 15 mm. átm., 2·10 gr.), mely a madáralakú kétlábú ló révén nevezetes. Ehhez hasonlóak, előlapjukon igen korcs fejű jobbra, a ló körül legtöbbször pontok nélkül, 3·1, 2·6—2·11 gr. súllyal, a nagybiszterecihez hasonlóan 5 ponttal a ló körül, (1·68 gr.) bizonytalan lelőhelyről a Nemz. Múz. éremtárában találhatók. Dess. 287. sz. (6 ponttal) 1·77 gr., 1195. sz. (pontok nélkül) 2·63 gr. Biztosan hozzájuk tartozó nagypénzeket nem ismerek. Azon föltevést, hogy esetleg a cotinusok pénzei, együttes előfordulásuk Nagybiszterecen, csak gyöngén támogatja, mert csak egy példányról van szó. A golyócskák vagy pontok a ló körül többet nyomnak a latban, ellenben a ló stílusa teljesen más, sőt esetleg galli-cizmusnak minősíthető, amennyiben gall pénzekben gyakran fordul elő kétlábú, halfarkú tengeri ló (v. ö. a római capricornus). A Dunától északra fekvő országrészben kell szűkebb hazáját keresni. Különben a ló feje a lapujtói (l. ott 13. sz. a.) kispénzekéhez hasonló.

16. A Garamtól a Hernádig fekvő vidéken otthonosak az általam a cotinusoknak tulajdonított (Num. Közl. III. 5. l. 1—9. kép, Dess. 1188—1193., 281—283., 799., 800. sz.) ezüst-, ritkábban rézpénzek. Az ezüstpénzek 19—21 mm. átm.-vel 10—10½ és 11½ gr. körüli súlyúak, de van egy 13·27 gr.-os példány is (Dess. 799. sz.). Egy 8·75 gr.-os darab (N. M.) csak mint túlkönnyű darab szerepel. Azonban egy 6·45 gr.-os (14—16·5 mm. átm.) példány (N. M.), szintúgy a TAO fölíratú 5·31 gr., 16 mm. átm. (Dess. 283. sz.) és 5·83 gr. (De la Tour 9894. sz.) példányok is, már külön pénznem-számba mentek és több mint valószínű, hogy feles darabjai voltak a nagypénzeknek. Végül egy 2·30 gr. (13½—14 mm. átm.) kispénz (N. M.) ló helyett rézsütösen rovátkolt körrel, mint legkisebb egység ismeretes, de egyetlen példány lévén, nem dönthető el, hogy ¼ vagy más hányadrészét képviselte-e a nagypénzeknek. Vannak még a nagypénzekkel azonos típusú bronzpénzek 5·63 gr. (16 mm. átm.) és 4·42 gr. (15—14 mm. átm.) súlyúak. Ezeknek az ezüstpénzekhez való értékviszonyát alig lehet megállapítani, mert a két fémnek a cotinus földön való értékviszonya ismeretlen.

17. A Dess. 325. (De la Tour 9731.) sz. pénzek földrajzi beosztása még kétséges. Hátlapjuknak a Zichy-újfalusi lelettel való rokonsága a Dunántúl északkeleti részébe utalná őket, de előlapjuk itt teljesen idegen. A nógrádmegyei Horkovich-gyűjteményben mint azon vidékről való lelet szerepelt, de biztosat itt sem tudtak róla. Egyes példányok súlya 12·2—13½ gr. körül váltakozik. A Nemz. Múz. éremtárában van egy majdnem egészen azonos fejű

kispénz, hátlapján dárdát vagy pálcát tartó férfi és baloldalt zeg-zugos vonal. Súlya 2·80 gr., átm. 14—15 mm. Ez mint negyedrés, hozzáillik a fönebbi nagypénzhez. Beosztása még föltételes.

18. Az ugyancsak bizonytalan földrajzi beosztású Dess. 292. és 1177. sz. pénzfaj 12·75 és 13—13·63 gr. közti súlyú példányokban ismeretes. *Borsod megyében* és *Pilis-maróton* fordult elő leletképen. Egy 3·68 gr. súlyú (16 mm. átm.) kispénz, hasonló (de nem azonos) fejjel, a lovas mögötti jegy nélkül s a ló előtt tüskés köröcskével (N. M.), úgyszintén egy másik kispénz, csupasz arcú fővel, a nagypénzekével azonos lovassal, de jegy nélkül (3·45 gr., 15—16 mm. átm. N. M.), igen közelállóknak látszanak az imént idézett nagypénzhez. Egyikük igen valószínűleg hozzá is tartozik, még pedig mint $\frac{1}{4}$ része a nagy egységnek.

19. Hasonlóképen csak valószínűség alapján említendő egy másik csoport. A Dess. 110—112. sz. felvidéki északnyugati 12 gr. körüli súlyú nagypénzhez közel állónak látszik a Dess. 113. sz. 3·2—3·4 gr. súlyú kispénz, úgyszintén egy másik kispénz (csupaszarcú fej jobbra, ló jobbra, fölötté a nagypénzen lévővel azonos virág, alatta triquetrum és Π , vagy Γ , 4·37 gr., 15 $\frac{1}{2}$ mm. átm. N. M.). Az előbbi $\frac{1}{4}$, az utóbbi pedig $\frac{1}{3}$ részét képviselné a nagypénznek, ha valóban egymáshoz tartoznak.

Az imént felsorolt 13—19. tételszámú pénzek a *Felvidék nyugati és középső* részébe tartozó fajok. A *keleti* országrészekben otthonos fajokat a következőkben sorolom fel:

20. A Num. Közl. II. 57. l. 1. kép és XIV. 13. l. 1—4. kép és Dess. 448—450. 1229—1231. sz. pénzek a coistoboci törzsnek tulajdonított (Num. Közl. II. 57. l. 2. kép és XIV. 13. l. 5—8. kép és Dess. 443—447., 807., 1232—1233. sz.) pénzeknek társaságában fordultak elő az aranyosmedgyesi leletben, különben pedig bizonyos tipológiai és technikai rokonságban is látszanak lenni amazokkal. Súlyuk 11 $\frac{1}{2}$ —11 $\frac{3}{4}$ gr. közt ingadozik.

Egy 8·55 gr. példányt (Dess. 449. sz.) is ismerünk.

Van a Nemz. Múz. éremtárában egy 18 mm. átmérőjű, 2·44 gr. súlyú vékony kispénz, melynek hátlapja határozottan rávall az előbbiekkal való összetartozásra. (A lovag feje négyküllös kerék alakú, a ló feje a coistobocus pénzekben levővel rokon, pontozott lábai pedig az imént idézett nagypénzekkel szoros kapcsolatban vannak. Végérvényes ítélettől tartózkodva, a még több hasonló példány kerül elő, a 8 $\frac{1}{2}$ gr.-os darabot esetleg a nagypénz $\frac{2}{3}$, a 2·44 gr.-os érmet pedig $\frac{1}{3}$ részének vélhetjük.

21. A Dess. 1224. sz. pénzeket Beregmegyéből, névszerint a Munkács melletti Gallis-hegyi leletből és egyéb szórványos példányokból ismerjük. Súlyuk 12·88—14·92 gr. közt váltakozik. Ezen pénzekkel teljesen azonos típusú, 14 $\frac{1}{2}$ —15 $\frac{1}{2}$ mm. átmérőjű, 3·46 gr. súlyú kispénz található a Nemz. Múz. éremtárában. Ez a nagypénzek $\frac{1}{4}$ részének értékét képviseli.

22. Ugyancsak Munkács mellett, a Lovácska-hegyen találták a Dess. 805. sz., 16—17 mm. átm. 3·36 gr. súlyú kispénzt (csupasz arcú koszorús fej balra; koszorút és pajzsot tartva balfelé haladó férfi, gyöngyös körben). Hozzá tartozó nagypénzt eddigelé nem lehetett megállapítani.

23. A Dess. 231. sz. és De la Tour 9840. sz. (Muret-Chabouillet 9840—9841. sz.) pénznek súlya 12·78, 13·25 és 13·70 gr. Ezekkel azonos típusú (hanem a fej jobbfelé van fordulva) kispénz van a Nemz. Múz.-ban. Ennek súlya 3·29 gr. (átm. 15—16 mm.). Ez a fönti nagypénz $\frac{1}{4}$ részének felel meg.

Megjegyzendő, hogy biztos lelőhelyek hiányában még nem állapítható meg, vajjon hazai, vagy pedig esetleg déli vagy délkeleti szomszédos vidéken otthonosak-e ezek a pénzek?

24. A régi *kudsi* (Hunyadm.) leletben, mely csupa nagy dáciai tálalakú pénzekből (úgy mint Bielz III. t. 2—3. sz., IV. t. 1. sz. változatai, Dess. 1258—1259. sz.) állt, egy 18 $\frac{1}{2}$ mm. átm.-jű 2·45 gr. súlyú kispénz is volt, mely anyag, gyártás, stíl dolgában a vele együtt lelt 10—13 gr. közt ingadozó súlyú pénzekkel azonos, de típusban különbözik tőlük (N. M. Arch. Ért. régi foly. III. 90. l. 5. kép). Bizvást föltehető, hogy együtt voltak forgalomban és ezen esetben a nagyon ingadozó súlyú nagypénzek $\frac{1}{4}$ vagy $\frac{1}{6}$ részének felelt meg.

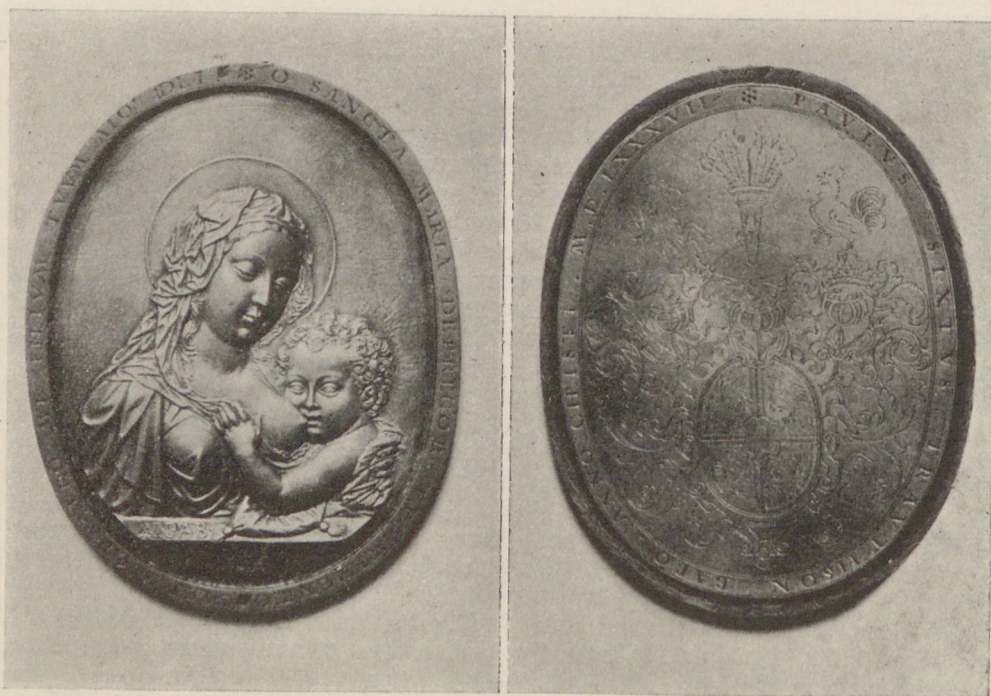
25. Nagy Sándor drachmáinak barbár utánzatai elég gyakoriak a déli részekben, Erdélyben, úgyszintén a szomszédos Balkán-államokban. Igen különböznek egymástól stílből, gyártásban, súlyban. Mindenesetre a tetradrachmonok $\frac{1}{4}$ részét képviselték, de azt, hogy melyik változatuk tartozik a Nagy Sándor tetradrachmái barbár utánzatainak melyik változatához, csak az egyes változatok keletkezési és lelőhelyének megállapítása után lehetne

szigorú stílkritikával megállapítani. Különbösen legalább is nagyrészen délfelől behurcolt példányokról, nem pedig hazánk területén vert pénzekről van szó ezen esetben.

A felsorolt adatok tanulságait összegezve azt látjuk, hogy a Trianon-előtti értelemben vett hazai terület nagy részében, úgyszólván az egész országban, Horvátországban is, a barbár pénzverés korábbi időszakától kezdve mindvégig vertek a nagy arany-, ezüst- és rézpénzek (úgynevezett tetradrachmonok) mellett kisebb arany-, ezüst- és rézpénzeket is. A darabolási rendszer általában $\frac{1}{4}$ -es volt.

Ha erőm engedi, legközelebb újra részletesen visszatérek még a Num. Közl. lapjain barbár arany- és rézpénzeink darabolási rendszerére. Akkorra szeretném összeállítani típusok szerint ezen aprópénzek lelőhelyeit, valamint veretési idejük sorrendjét (chronológiáját) s szeretném megkísérteni azon kérdés megfejtését is, hogy az egyes fajokat miféle népek készítették és használták kereskedelmi forgalmukban, valamint azon probléma megoldását, hogy micsoda gazdasági okok és körülmények kényszerítették az akkori barbár népeket arra, hogy a nemes aranyról az ezüstön keresztül a rézpénzre is áttérjenek.

Dr. Gohl Ödön.

Mária a gyermek Jézussal. Antonio Abondio (AN·AB·) jelzésével. Hátlapjára illesztett ezüst lemezzel egykorú keretbe foglalva. Fölül fül nyoma. Az előlap keretén „O SANCTA MARIA DEPRECOR TE MEMENTO MEI ORA PRO ME FILIVM TVVM ATQ: DEI ✱ bevésített körirat; a hátlapot képező lemezen a báró Trautson Sixtus Pál cimere és PAVLV·S·SIXTUS·TRAVTHSON·BARO·ANNO·CHRISTI·M·D·LXXXVII ✱ körirat. Ezüst, 87·5–110 mm. M. N. Múzeum. (V. ö. Klebelsberg Emlékkönyv. Budapest, 1925. 479. l. és 496. l. 29. jegyz., meg X. tábla 4. sz. Gerevich Tibor nagybecsű tanulmányának idevágó részeivel.)

Materialien zur Klassifizierung der gleichzeitigen Nachahmungen von römischen Münzen aus Ungarn und den Nachbarländern.

Viele Ursachen wirkten dabei mit, dass dieses spröde und scheinbar anspruchslose Material bisher von den Numismatikern recht stiefmütterlich behandelt wurde. Am allermeisten trug sicherlich die Schwierigkeit einer exacten Beschreibung daran Schuld. Tatsache ist, dass sich diese Typen nicht in der Weise wie die staatlichen Prägungen beschreiben lassen, ja selbst der Versuch einer derartigen Beschreibung wirkt eher hinderlich bei der Bestimmung und stört den Überblick, lässt ausserdem die einzig und allein wesentlichen stilistischen Momente ausser acht. Deshalb entschlossen wir uns, anstatt der gebräuchlichen Beschreibung einfach möglichst gute Reproduktionen zu bringen; im Texte registrieren wir nur die nötigen Angaben (Provenienz, Gewicht, Fundort, Grundtypus) und geben einige stilkritische Bemerkungen.

Steht irgend eine antike Nachahmung einer römischen Münze dem Original nahe, dann pflegt man ruhig von einer alten Fälschung zu sprechen, besonders dann, wenn das Gewicht leichter als das gesetzlich bestimmte ist. Wenn nun auch noch das Münzbild verworren und roh gearbeitet ist, so erblickt man darin nur allzuleicht das Erzeugnis eines in der Nachbarschaft des Limes hausenden Barbarenstammes. Die Probleme sind hier indessen nicht so einfacher Natur. Wo uns genug Material zur Verfügung steht, dort können wir entwicklungsgeschichtliche Reihen wiederherstellen, die in diesen primitiven Münzbetrieben ebenso zustande gekommen sind, wie früher bei der keltischen Prägung. Diese Serien weisen oft ganz leichte, manchmal sehr schwere Exemplare auf, ebenso Stücke von vorzüglicher Ausführung und solche, die gänzlich verwilderte Münzbilder zeigen und dennoch Glieder ein und derselben Kette sind. Auch die Fundangaben können nicht einzeln Auskunft über den Ort, die Ursache der Herstellung, sowie Wirkungsradius der betreffenden Fabrik geben.

Unsere Aufgabe ist es also, soviel Material als möglich nebst genauen Gewichts- und Fundangaben zu sammeln und dieses in guten Abbildungen zu fixieren, um auf Grund dessen dann die einzelnen Typengruppen sondern und die entwicklungsgeschichtliche Reihenfolge wiederherstellen zu können.

Anyaggyűjtés a római pénzek Magyarországon készült egykorú utánzatainak osztályozásához.

Sokféle oka van annak, hogy a numizmatikusok eddig keveset foglalkoztak e durva és igénytelen anyaggal, de leginkább talán a leírás nehézsége tartotta vissza őket. Tény az, hogy ezeket a típusokat leírni nem is lehet úgy, mint az állami vereteket; sőt az ilyenforma leírás kísérlete is inkább csak hátráltat a meghatározásnál és zavar az áttekintésben, ezenfelül az egyedül lényeges stilisztikai momentumokat figyelmen kívül hagyja. Mindezt mi a leírást egyszerűen jó reprodukciókkal helyettesítjük; a szövegben csak a szükséges adatokat regisztráljuk, a stilisztikai összefüggésekre vonatkozó megjegyzések kíséretében.

Ha valamely római pénz antik utánzata az eredetihez közel áll, nyugodtan rá szokták mondani, hogy hamisítók műve, különösen, ha súlya a törvényesnél könnyebb; ha meg az éremkép kuszált és durva, mindjárt kész az ítélet, hogy ez valamely határmenti barbár népgyártmánya. A problémák azonban itt nem így egyszerűek. Mert látni fogjuk, hogy ahol az anyag elég bőven folyik, ott a primitív eszközökkel és szakképzetlenül dolgozó pénzkészítőknél mindig fellépő gyors típusromlás fejlődéstörténeti sorozatok rekonstruálására ad alkalmat és ezek kere-tében esetleg egészen súlyos és egész könnyű, valamint kitűnő kivitelű és egészen elvadult rajzú darabok szerves összetartozása derülhet ki. Azután a lelőhely-adatoknak minél nagyobb számban való összegyűjtése is feltétlen szükséges ahhoz, hogy a készítők kilétéről ítéletet alkothassunk, az egyes csoportok forgalmi sugarát megállapíthassuk.

Teendők tehát az, hogy minél nagyobb anyagot gyűjtsünk egybe pontos lelőhely- és súly-adatokkal, jó ábrákkal, amelyek alapján azután az egyes típuscsoportokat különválaszthassuk

Es sei betont, dass die unten mitgeteilte Serie eben nur zur Bekämpfung der Anfangsschwierigkeiten reicht, jedoch andererseits genügen wird, der weiteren Sammlung und Schlichtung der Materials eine erste Grundlage zu schaffen. Eine Mitarbeit ist uns von jeder Seite her erwünscht!

Man steht hier eigentlich vier hauptsächlichen Erscheinungen gegenüber. Am Auffallendsten ist die erhebliche Menge von Imitationen, die bei uns die enormen Massen der Kupfermünzen in den Inflationsperioden um 320, dann um 350 und kurz darauf unter Julian begleiten, — gewissermassen ähnlich wie in Gallien unter Tetricus. Es sind dies die Erzeugnisse von Fälscherbanden, die in grossem Masstabe arbeiteten; die sporadisch auftretenden, bescheideneren Verbrecher wermieden in der Regel die mühsame Prägung und gossen ihre Münzen. Die im Westen, (besonders Treviri) gang und gäbe Privatmanipulation der staatlichen Münzarbeiter aus der konstantinischen Zeit (Maurice, Num. Const. Bd. I., S. 424) konnte in den donauländischen Münzstätten nicht Fuss fassen. Andererseits haben wir zahlreiche Sorten, die ganz sicher Hinterlassenschaft barbarischer Stämme bilden, während die Provenienz der primitiven Münzamulette mit Halbmond noch geklärt werden muss.

Eine chronologisch-methodische Reihenfolge der einzelnen Münzgruppen konnte hier aus äusseren Gründen nicht gegeben werden. Doch werde ich eine jede Gruppe mit römischen Nummern bezeichnen, um die Zitierung zu erleichtern. Zum Schlusse spreche ich noch allen denjenigen meinen aufrichtigen Dank aus, die meine Arbeit gefördert haben; diesmal möchte ich namentlich die Herren Prof. Dr. Viktor Hoffiller und Josef Clemenc (Zagreb), Dr. Karl Pink (Wien), Dr. Paul Harsányi und Dr. Elemér Jónás (Budapest) und die Firma Helbing (München) nennen.

I. Nachahmungen des zwischen 317 und 330 n. Chr. geprägten römischen Kleingeldes.

Wen ich von dieser Gruppe gleich zum ersten Male 233 Stücke vorführen konnte, so verdanke ich das in erster Reihe Prof. Josip Brunsmid, der im Kroatischen Nationalmuseum reichhaltiges Material zusammentrug, sorgfältig die ihm bekanntgewordenen Fundorte verzeichnend. Ebenfalls gute Dienste leisteten die zahlreichen Stücke der Sammlung Voetter, die sowohl zufolge Aussage des Eigentümers als auf Grund der stilistischen Zusammenhänge zum grossen Teile aus Ungarn herkommen. Auch im Ungarischen Nationalmu-

és fejlődéstörténeti sorokba igazíthassuk. Hangsúlyoznom kell, hogy az alábbiakban közlendő anyag csak éppen a kezdet néhezsegéin segít túl, de viszont elég lesz arra, hogy megalkossa a keretet a további anyag elhelyezésére és közlésére, amihez minél több munkatársat kérünk!

Így azután ki fog derülni, hogy nagyjában négyféle jelenséggel állunk itt szemben. Legfeljebb a nagy inflációk pénzarádatát kísérő utánzattömeg: mint Itáliában Gallienus utolsó éveiben, Galliában Tetricus idejében, úgy a Duna mentén 320 körül, majd 350 táján és Julianus alatt imitálják óriási mennyiségben az úgyis csak zsákban megmért aprópénzt. Ez nagyarányú bűnszövetkezetek munkája; az időben elszórva jelentkező kisebb hamisító-bandák rendszerint nem verik, csak öntik pénzeiket. De van olyan anyagunk is elég szép számmal, amely biztosan barbár törzsek hagyománya, míg a kezdetleges kivitelű pénz-amuletek provenienciáját további leletek vannak hivatva tisztázni. — Meg szeretném jegyezni még, hogy az egyes csoportokat tisztán külső, praktikus szempontok szerint sorozva közlöm majd egymás után; mégis mindeniket római számmal látom el a citálás megkönnyítésére. — Végül még csak köszönetet kell mondanom még dr. Hoffiller Viktor, dr. Clemenc József (Zágráb), dr. Pink Károly (Bécs), dr. Harsányi Pál és dr. Jónás Elemér (Budapest) uraknak, akik munkámat tőlük telhetőleg mindenben segítették, azután a Helbing-cégnek (München), amely szintén kitűnő gipszmásolatokkal segített.

I. csoport. A 317–330 közt vert, 3·10–3·20 gramm átlagsúlyú római aprópénz utánzatai.

Ha mindjárt elsőre 233 darabot tudok ezekből bemutatni, az első sorban dr. Brunsmid József érdeme, aki a horvát nemzeti múzeumban igen nagy anyagot szedett össze, gondosan feljegyezve a lelőhelyeket; ugyancsak igen hasznos szolgálatot tesznek a Voetter-féle gyűjteménynek (Voetter bevallása és a fejlődési sorok tanulsága szerint is) első sorban Magyarországról származó darabjai,

seum wurde das Sammeln auf diesem Gebiete durch Dr. E. Gohl stets zielbewusst aus geübt.

Vorläufig habe ich ausser den Beständen der drei grossen Nationalsammlungen (in der Liste mit „Zagreb“, „Budapest“, „Wien“ bezeichnet) kein anderes Material zur Aufarbeitung herangezogen. Die systematische Ausbeutung der verschiedenen kleineren Sammlungen wird die hier in Angriff genommene Rekonstruktion in grossem Maasse fördern. Jetzt will ich noch einige vorläufige Beobachtungen mitteilen.

1. Man verwendete zweifelsohne sehr weiche Prägestempel, denn zwischen den 233 Stücken finden sich nur äusserst selten solche mit gleichen Stempeln, obzwar die typologische Verwandtschaft der einzelnen Exemplare sich immer wieder beobachten lässt. Diese Ähnlichkeit der Typen ist ein Überbleibsel von entwicklungsgeschichtlichen Serien, die dadurch entstanden, dass man — wie z. B. früher bei den keltischen Münzen — bei Anfertigung der Prägestöcke nicht die als Grundlage dienenden amtlichen Prägungen heranzog, sondern stets die letztbenützten Stempel nachahmte. Der rasche Wechsel der Prägestempel verursachte des Öfteren, dass die Degenerationsserien der zusammengehörigen Vorder- und Rückseiten von einander geschieden wurden und in mannigfaltigen Kombinationen vor uns erscheinen. Eine vorschnelle Bezeichnung als barbarisches Fabrikat oder Falschmünzerarbeit verhütet die Tatsache, dass die verschiedenen Arbeiter *einer Werkstätte* den Grundtypus einmal in ein, — manchmal sehr geschickt angebrachtes — dekoratives Schema zusammenfassen, ein anderesmal in rohe Linien zerfallen lassen, was bei ihrem verschiedenen Können nur natürlich ist.

2. Es gibt Serien mit höherem (z. B. Nr. 1—15) und mit niedrigerem (z. B. Nr. 64—79) Durchschnittsgewichte. Wird auch bei einer genügend grossen Anzahl Stücken das gesetzliche Gewicht (3.10—3.20 Gr.), überschritten, so ist das kein Beweis, dass dies keine Fälschungen sein können. Liess sich auch die Entstehung solcher Stücke mit Übergewicht infolge der primitiven Behelfe nicht vermeiden, so erreichte man doch, dass auf ein Pfund bedeutend mehr Stücke gingen als von den offiziellen Münzen. Ausserdem fiel ihnen der Gewinn des Staates — der Unterschied zwischen Metallwert und Nominalwert — zu.

3. Die überwiegende Mehrzahl der angeführten Fundorte liegt auf römischen Gebiete, weshalb etwaige barbarische Nachahmungen eher Ausnahmen sein könnten. Das Gros sind

míg a Magyar Nemzeti Múzeumban dr. Gohl Ödön is mindig gondot fordított a gyűjtési ág művelésére. — Így tehát csak 3 nagy nemzeti gyűjtemény anyaga van itt feldolgozva („Zagreb“, „Budapest“ és „Wien“ jelzéssel). Mivel még a különféle lokális gyűjtemények anyagának rendszeres kiaknázása hatalmasan ki fogja bővíteni az itt megkezdett rekonstrukciót, most csak éppen néhány kínálkozó eredményt akarok leszögezni:

1. Kétségtelenül roppant puha verőőveket használnak, mert 233 közül legfeljebb 1—2 azonos bélyegű darab van, dacára a tömérdek hasonló és egymáshoz rendkívül közel álló verőbélyegnek. Mivel nem az alapul szolgáló hivatalos veretekről, *hanem mindig a legutolsó verőtő után* készítik az újakat, igen sok bélyegromlási sorozat áll elő, — akárcsak a kelta pénzeknél — amelyek közül sok már most is nyilvánvalóan jelentkezik. A verőbélyegek gyors változása miatt igen sokszor tapasztalható, hogy az elő- és hátlapok romlási sorai különválnak és össze-vissza kereszteződnek. A típus-romlásnak két főiránya van: az alaptípusnak csinos és rendezett dekoratív sémában való összevonása és az egyes részleteknek egyre jobban elvaduló és széteső formákkal való lerögzítése. Megállapítható, hogy e két jelenség egy műhely keretében is váltogatja egymást, ami — a különféle tudású vésnökök mellett — természetes is.

2. Vannak nagyobb (p. o. 1—15. sz.) és kisebb (p. o. 64—79. sz.) átlagsúlyú sorozatok. Ha elég sok darab felülmulja is a törvényes súlyt, az nem vall az ellen, hogy hamisítókval állunk szemben. T. i. végeredményben így is sokkal több darabot vertek ki egy római fontból, mint az állami verdék és azonkívül az állam hasznát (a fémérték és névérték különbözetét) így is zsebre vágták. Gondosabb mérícskélésre idejük sem volt, eszközük sem elég.

3. A felfigyelt lelőhelyek túlnyomó többsége római területről, a provinciákból való, tehát — legfeljebb egész szórványos kivétellel — hamisítók műve az egész csoport. A részletes felsoro-

Fälschungen. Wie aus unserer Liste ersichtlich, sind nicht nur einzelne Münzen, sondern auch die typologischen Reihen untereinander vielfach verwandt; auch finden sich im Rahmen eines *jeden* Revers-Typus solche hybride Vorderseiten, welche die Fabrikation der verschiedenen Rückseitenbilder an gleichem Ort und zu gleicher Zeit bezeugen. Man stellt sich also bereits jetzt die Frage, ob diese massenhaft geprägte Münsserie, die zumeist die Produkte von Siscia nachahmte und von Pannonien bis wenigstens zum Schwarzen Meere und bis Raetien im Umlauf war, nicht gar etwa durch einen einzigen, gross angelegten Fälscherbetrieb in Verkehr gebracht wurde? Soviel sehen wir indess schon heute, dass man zwar etwaige kleine Sonderunternehmungen immer in Betracht ziehen muss, doch ist weitaus die Mehrzahl zu mindest *in sehr wenigen* Offizinen entstanden.

4. Unter den Graveuren unserer stärksten typologischen Reihe war auch ein *Christ*, der — zweifellos als wundertätiges Schutzmittel — überall, wo er nur konnte, das Zeichen des Kreuzes anbrachte. (Den Kenner dieser Zeit wird dies nicht sehr verwundern. Denn in den zwanziger Jahren des IV. Jahrhunderts n. Chr. hatten sich bereits unzählige Untertanen des Römerreiches zum Christentum bekehrt, unter ihnen gar mancher Missetäter.) Teilweise befinden sich diese Kreuze auf dem zwischen den beiden Victorien stehenden Altar, in Nachahmung eines Details der Typen von Ticinum von diesem Graveur auf seine, sonst Siscia imitierenden Fälschmünzen übertragen (Nr. 4–7). Ganz ohne Vorlage ist das Kreuz auf Nr. 14 im Felde der Rückseite. Von demselben Graveur, der sonst die Buchstaben ziemlich nachlässig behandelt, stammen auch die auf der Fahne des Typus VIRTVS EXERCIT in sorgfältig gezeichnete, schöne Kreuze umgewandelten X-Buchstaben (Nr. 166 und 175–176 usw.).

Von der Literatur war mir der Aufsatz Dr. Severeano's (*Buletinul Societatii Numismatice Romane* XX. 1925) nützlich; seine Exemplare habe ich soweit eingereiht, als die schwachen Abbildungen eine nähere Prüfung erlaubten. Die herangezogenen Stücke der *Auktion Helbing* von 12. Oktober 1926 stammen aus dem Besitze eines Sammlers von Budapest und sind zweifellos alle in Ungarn gefunden worden. In dem Münzschatze von Nagytétény waren nebst 10,561 Münzen 24 gleichzeitige Fälschungen, die ich in meiner Publikation (*Riv. Ital. di Num.* 1921, S.-A., S. 78) unter Nr. 467–472 summarisch aufgezählt und hier näher beschrieben habe.

láshoz fűzött megjegyzésekből látható, hogy nemcsak az egyes pénzek, hanem a kialakuló szűkebb stílus-romlási sorozatok is keresztül-kasul összefüggenek egymással; úgyszintén *minden* hátlapi típus keretében előfordul olyan hybrid előlap, mely egy másik hátlap-utánzat csoportjával fűzi azt össze. Így tehát már most felmerül a kérdés, hogy vajjon nem egyetlen nagy hamisítószövetkezet műve ez az egész, óriási mennyiségben kiveret és Pannoniától legalább a Fekete-tengerig meg Raetiáig forgott pénz-tömeg? Ezt azonban végleg csak a várt új anyag fogja eldönteni.

4. A legerősebben képviselt csoport egyik vésnőke *keresztény* volt, aki, ahol csak tehette, odabiggyesztette a kereszt jegyét, — kétségtelenül mint csodatévő elhárítóját a büntetésnek. (A laikus, aki csodálkozni fog ezen, ne feledje el, hogy nem az első keresztények magaserkölcsei társadalmával állunk szemben itt, hanem a IV. század huszas éveiben vagyunk, amikor már óriási tömegek tértek a Krisztus hitére — köztük a sok gonosz.) A keresztnek egy része a két Victoria közt álló oltáron van, amit a ticinumi állami típusokról vitt át az ő sisciai utánzatú vereteire ez a vésnők (4–7. sz.), azután egyszer a hátlapi mezőbe rak keresztet feltűnő helyre (14. sz.); ugyanettől az embertől származnak a VIRTVS EXERCIT típus zászlóján az X betűkből *szándékosan* átalakított keresztetek is (166. és 175–176. sz.).

Az irodalomból hasznomra volt dr. Severeano cikke (*Buletinul Societatii Numismatice Romane* XX. 1925), amelynek táblájáról átvettem mindazon példányokat, amelyeknek besorolását a gyenge reprodukció megengedte. A citált Helbing-féle aukció példányairól meg kell jegyezmem, hogy egy budapesti gyűjtő-kereskedő tulajdonából valók s kétségtelenül mind magyarországi lehelvények. Saját cikkemet idézem a *Rivista Italiana di Num.* 1921. évi kötetéből, a nagytétényi leletből valókhöz, ahol 10.561 római pénz kíséretében 24 egykorú hamisítvány is előfordult, melyeket ott (különnyomat, 78-ik l.) 467–472. sz. alatt sommásan említettem.

1. Nachahmungen der Rückseite: VICT[ORIAE] LAETAE PRINC PERP

Nr.	Sammlung	Gewicht	Der nachgeahmte Typus		Fundort	Abgebild. Tafel	Spezielle Merkmale	Literatur
			Vorderseite des	Typus der Münzstätte				
1	Zagreb	2'63	Constantinus I.	Siscia	Mitrovica	I. 1.	Kopfform gemeinsam mit Taf. I. 2—7, 14 und Taf. VI. 1—4. Im Abschn. $\overline{\Lambda IS}$.	
2	"	3'60	"	"	Unbekannt	I. 2.	An der Rs. im Kranze VoT P N Im Abschn. SIS	
3	Budapest	3'30	"	"	"	I. 3.	Wie zuletzt.	
4	Zagreb	2'95	"	"	Vinkovci	I. 4.	Am Altar Kreuz Abschn.: TIT	
5	"	2'75	"	"	Dalj	I. 5.	Wie zuletzt.	
6	"	2'43	"	"	Vinkovci	I. 6.	" „ Sehr abgewetzt.	
7	"	3'09	"	"	Osijek	I. 7.	" „	
8	Wien		"	"	(Aus Samml. Voetter)	VI. 4.	Gehören eng zusammen. (Kopf wie bisher.) Im Abschn. ESIS	
9	Zagreb	3'34	"	"	Mitrovica	I. 14.		
10	Budapest	4'25	Crispus	"	Unbekannt	I. 9.	Kopftypus gemeinsam mit Taf. I. 8, VI. 6; aber auch Taf. V. 24 gehört hierher. Über den Altar NT O IT, am Altar Kreuz; unten TIT	
11	Wien		"	"	(Aus Samml. Voetter)	VI. 5.		
12	Budapest	2'28	"	"	Unbekannt	I. 8.	Kopf, Altar u. Abschn. wie zuletzt, Rs. i. F. NT PP	
13	Wien		"	"	(Aus Samml. Voetter)	VI. 6.	Kopf aus dem letzten Typus degeneriert. Rs. i. F. T PP; unten $\overline{\Lambda IS}$	
14	Zagreb	2'83	Constantinus I.	"	Unbekannt	I. 11.	Rs. i. Felde + OO PP; unten $\overline{\Lambda IS}$	
15	Budapest	3'08	"	"	Einst Samml. Aldor	I. 10.	Arbeit des Graveurs der Stücke Taf. I. 1—7 u. s. w.	
16	Zagreb	3'20	"	"	Mitrovica	I. 15.	Der Kopf fast identisch mit dem des folgenden St. Beachte an der Rs. in der Legende die Buchstabe Ω	
17	"	4'57	"	"	Vinkovci	I. 16.	Rs. statt der Binde des Kranzes ein Ω In der Rs. — Legende wieder ein Ω	
18	"	2'65	"	"	"	I. 17.	Kopf verwandt mit dem Vorhergehenden?	
19	"	3'20	"	"	Mitrovica	I. 18.	In der Averslegende ein Ω	
20	"	1'99	"	"	Stari Slan- kamen	I. 19.	Rs. i. F. $\Omega IO U$	
21	Budapest	2'63	Crispus	"	Nagy-tény	I. 20.	Die wellenartig geschwungene Buchstaben gemeinsam mit Taf. I. 21, III. 27—30, VI. 13. Im Felde ähnlich wie zuletzt.	Riv. Ital. di Num. 1921, op. c. Nr. 470.
22	"	4'73	"	"	(Einst Samml. Aldor)	I. 21.	Von demselben Graveur, wie Taf. I. 20 u. s. w.	
23	Wien		Constantinus I.	"	(Einst Samml. Voetter)	VI. 13.	Zwischen den Buchstaben der Legende oft ∞ , wie bei Taf. I. 20. —	
24	Budapest	3'34	" ?	"	Vorm. Samml. Aldor	III. 27.	Im Abschn. $\overline{O \infty O}$	
25	Zagreb	3'84	"	"	Vinkovci	III. 28.	Die Rückseite gehört stilistisch zu der letztgenannten. Im Kranze $\infty \infty \infty$	
26	Budapest	2'40	"	"	Ilok	III. 29.	Die Rs. mit dem letzten eng zusammengehörig.	
27	Zagreb	2'61	"	"	Osijek	I. 22.	Kopf verwandt mit den folgenden Abb.	
28	"	1'93	"	"	Mitrovica	I. 23.	Kopf verwandt mit den folgenden vier Abb.	
29	"	2'63	"	"	Novi Banovci	—	In Fabrik dem vorherigen ähnlich.	
30	"	2'—	"	"	Sotin	I. 24.	Rs im Kranze IIT II.	

No.	Sammlung	Gewicht	Der nachgeahmte Typus		Fundort	Abgebildet: Tafel	Spezielle Merkmale	Literatur
			Vorderseite des	Typus der Münzstätte				
31	Zagreb	3·45	Constantinus I.	Siscia	Sisak	I. 25.	Rs. im Kranze IIT II.	
32	Budapest	2·59	"	"	Unbekannt	I. 27.	" " " "	
33	Zagreb	2·93	"	"	Vinkovci	I. 26.	" " " "	
34	Budapest	2·71	"	"	(Einst Samml. Aldor)	I. 28.	{Rs. Kranz wie zuletzt; der Kopf gehört zu dem Stempeln Taf. I. 29, III. 1—2.	
35	"	3·30	"	"	Unbekannt	I. 29.		
36	Zagreb	3·67	"	"	Sotin	I. 30.	Die Rs. mit Taf. I. 23 verwandt.	
37	"	2·44	"	"	Surduk	II. 17.	{Die Köpfe verwandt.	
38	Wien	"	"	"	(Ehemals Samml. Voetter)	VI. 26.		
39	Zagreb	3·50	"	"	Novi Banovci	II. 23.		
40	"	3·46	"	"	Sotin	II. 25.	Der Kopf gehört zu der nämlichen Stempelabfolge mit Taf. VI. 12 und Taf. II. 14.	
41	Wien	"	"	"	(Ehemals Samml. Voetter)	VI. 12.	{Die Stempel beider Seiten eng verwandt.	
42	Budapest	3·52	"	"	Unbekannt	II. 14.		
43	"	2·73	Crispus	"	"	II. 15.	Die Rs. gehört mit Taf. II. 24 zusammen.	
44	"	3·43	Constantinus I.	"	"	II. 24.		
45	"	3·32	(Legende eines der Caesaren?)	"	"	II. 16.	Der Kopf wahrscheinlich verwandt mit dem Vorherigen.	
46	"	3·47	Constantinus I.	"	"	I. 34.	Rs. scheint mit Taf. II. 16 zusammen zu gehören.	
47	"	2·80	"	"	(Einst Samml. Aldor)	II. 3.	Vs. und Rs. scheinen mit Nr. 45—46 verwandt zu sein.	
48	Wien	"	"	"	(Einst Samml. Voetter)	VI. 30.	Beide Seiten mit Nr. 47 streng zusammengehörig.	
49	"	"	"	"	"	VI. 29.	Von derselben Stempelabfolge wie Nr. 44—48; vgl. die Rs. mit Taf. I. 34.	
50	Zagreb	4·13	"	"	Hrtkovci	II. 33.	Die Vs. vgl. mit Taf. III. 18—19; (die Rs. mit Taf. VI. 29 ?)	
51	Budapest	3·52	"	"	Unbekannt	III. 31.	Vs. von der Fabrik des vorausgehenden Stückes ? Rs. mit Taf. I. 35 verwandt ?	
52	Zagreb	3·58	"	"	Vinkovci	I. 35.	{Die Rückseiten eng verwandt	
53	Coll. Severeano?	"	"	"	Anadolkiöi (Tomi.)	"		Severeano o. c. Taf. I. 8.
54	"	"	Crispus	"	"	"	Rs. mit Taf. I. 35 verwandt; Vs. mit Taf. V. 24 und VI. 6.	Severeano o. c. Taf. I. 16.
55	Wien	"	"	"	(Ehemals Voetter)	VI. 7.	Im Abschn. <u>ISIST</u> Die Vs. fast gleich im Stempel, die Rs. verwandt.	
56	Zagreb	2·25	"	"	Sotin	III. 25.	" " <u>NIN</u>	
57	Budapest	2·59	Constantinus I.	"	Unbekannt	II. 19.	{Eng verwandte Stempel (Vs. u. Rs. gleichsam.)	
58	"	2·45	"	"	"	II. 20.		
59	"	2·47	"	"	"	III. 21.	Der Kopf scheint mit den 2 vorherigen zusammen zu gehören.	
60	"	2·88	"	"	Kiskúnhalas	II. 5.	(Der Fundort liegt im Barbaricum !)	
61	Wien	"	"	"	(Einst Samml. Voetter)	VI. 24.	Der Kopf gehört in der Stempelreihe von III. 21; vielleicht stammt auch Taf. II. 5 von hierher.	
62	"	"	"	"	"	VI. 23.	Der Kopf ist mit Taf. II. 19—20 eng verwandt, vgl. die Nase mit Taf. VI. 24.	

Nr.	Sammlung	Gewicht	Der nachgeahmte Typus		Fundort	Abgebild.: Tafel	Spezielle Merkmale	Literatur
			Vorderseite des	Typus der Münzstätte				
63	Wien		Constantinus I.	Siscia	(Einst Samml. Voetter)	VI. 11.	Die verwilderteste Vs.; Rs. typologisch noch viel besser!	
64	Zagreb	3.10	"	"	Mitrovica	III. 1.	Die langgezogene Nase und eigenartliches Profil hält die Köpfe Taf. III. 1—8, I. 28—9, VI. 31 sicher zusammen. Nr. 64—68 bilden eine engere Gruppe mit kleinen Köpfen; Nr. 64 dem Original noch ganz nahe.	
65	"	1.69	"	"	Unbekannt	III. 2.		
66	Budapest	1.87	"	"	"		Nr. 67. vielleicht gegossen; seine Rs. gleicht etwas an Taf. III. 4.	
67	"	2.56	"	"	"			
68	Zagreb	2.14	"	"	Ilok			
69	"	2.97	"	"	Dalj	III. 3.	Vs. Taf. VI. 31 sehr nahestehend.	
70	"	2.57	"	"	Sotin	II. 18.	Nach Kopfform der letzten Reihe ähnlich.	
71	"	2.21	"	"	Mitrovica	III. 4.	Die weitere Degeneration der Stempelreihe dieser Vorderseite bieten Taf. III. 4—8, 15, 17 und VI. 20.	
72	"	2.71	"	"	Unbekannt	III. 5.	Eine andere Abzweigung desselben barbarisierten Grundtypus zeigen die Vorderseiten Nr. 73—77 auf. Eine ebenfalls geschlossene Serie geben die Rs. Taf. III. 8—12, 14, 19, 30, Taf. II. 27, Taf. VI. 17, 19; besonders von den punktierten Kranzen der Victorien erkenntlich.	
73	"	2.16	"	"	"	III. 8.		
74	Budapest	2.51	"	"	Gekauft in Zombor	III. 9.		
75	Zagreb	2.55	"	"	Sisak, in der Kulpa	III. 10.		
76	"	2.37	"	"	Unbekannt	III. 11.		
77	Coll. Severeano?		"	"	Anadolkiol (Tomi.)			Severeano o. c. Taf. I. 17.
78	Zagreb	3.19	"	"	Mitrovica	III. 15.		
79	"	2.37	"	"	Novi Banovci	III. 17.	Die Rs. geht mit Taf. III. 18 und Severeano Taf. I. 11 zusammen. Im Abschn. $\infty \Delta \infty$	
80	Wien		"	"	(Einst Samml. Voetter)	VI. 16.		
81	"		"	"	"	VI. 18.		
82	"		"	"	"	VI. 19.	Die Köpfe gehören in derselben Stempelabfolge.	
83	"		"	"	"	VI. 17.		
84	Zagreb	2.31	"	"	"	III. 12.		
85	Wien		"	"	(Einst Samml. Voetter)	VI. 10.		
86	Zagreb	1.26	"	"	Surduk	III. 13.		
87	Budapest	2.17	"	"	Unbekannt	III. 14.	Vs. und Rs. eng verwandt.	
88	Coll. Severeano?		"	"	Anadolkiol (Tomi.)			Severeano o. c. Taf. I. 15.
89	"		"	"	"		Vielleicht auch von den letzten abhängeriger Typus.	Severeano o. c. Taf. I. 18.
90	Zagreb	1.85	"	"	Osijek	III. 16.	Die Rs. scheint zu den, ad Nr. 73—77 bezeichneten zu gehören.	
91	Wien		"	"	(Vor. Samml. Voetter)	VI. 15.		
92	Budapest	2.48	"	"	Unbekannt	III. 20.	Im Kranze $\cup I$ wie auf Taf. III. 30.	
93	"	1.91	"	"	"	III. 19.		
94	"	2.91	"	"	Aus d. Samml. Cifra in Gyergyószék-Miklós	III. 18.	Vgl. das zu Nr. 79 bemerkte.	
95	Coll. Severeano		"	"	Anadolkiol (Tomi.)			Severeano o. c. Taf. I. 14.

Nr.	Sammlung	Gewicht	Der nachgeahmte Typus		Fundort	Abgebildet: Tafel	Spezielle Merkmale	Literatur
			Vorderseite des	Typus der Münzstätte				
96	Zagreb	3.48	Constantinus I.	Siscia	M. Mitrovica	III. 22.	Sowohl die Averse mit dem sonderbar geformten Kopfe, wie die Rückseiten stammen von derselben Stempelreihe. (Vielleicht auch die Rs. Taf. VI. 29.)	Severeano, o. c. Taf. I. 6.
97	Budapest	2.69	„	„		III. 23.		
98	Zagreb	3.08	„	„		III. 24.		
99	Coll. Severeano		„	„	Anadoljkioi (Tomi.)			
100	Zagreb	2.36	„	„	Mitrovica	III. 26.	Vgl. das Münzzeichen mit Taf. III. 27.	
101	Budapest	2.63	„	„	Unbekannt	III. 30.	Die Averse scheinen verwandt zu sein.	
102	Zagreb	2.12	„	„	Sisak, aus der Kulpa	II. 6.		
103	Budapest	2.15	„	„	Unbekannt	III. 32.		
104	Zagreb	2.60	„	„	Mitrovica	III. 33.		
105	„	3.04	„	„	Vinkovci	III. 34.	Rs. wahrscheinlich zum Typus Taf. I. 1—11 gehörig.	
106	„	2.62	„	„	Sotin	III. 35.	Die Rs. vielleicht mit Taf. I. 13 verwandt.	
107	„	3.16	„	„	Stari Slankamen	II. 1.		
108	„	2.59	„	„	Mitrovica	II. 2.	Rs. mit Taf. VI. 29—30 zusammengehörig?	
109	Budapest	3.16	„	„	Unbekannt	II. 4.	Sehr abgewetzt.	
110	Zagreb	3.14	„	„	Banostor	II. 7.		
111	„	2.69	„	„	Osijek	II. 8.	Die Köpfe vermutlich von derselben Stempelreihe.	
112	Budapest	2.68	„	„	Unbekannt	II. 9.		
113	„	1.48	„	„	„	II. 21.	Gegossen?	
114	Zagreb	3.27	„	„	„	II. 22.		
115	„	1.76	„	„	Novi Banovci	II. 10.	Gegossen?	
116	Budapest	3.25	„	„	Nagyttény	II. 11.		
117	Zagreb	3.32	„	„	Novi Banovci	II. 12.		
118	„	1.98	„	„	Aus Serbien	II. 13.		
119	Budapest	1.89	„	„	Unbekannt	II. 26.		
120	Zagreb	2.41	„	„	Mitrovica	IV. 35.		
121	Budapest		„	„	Unbekannt	II. 27.	Die Rs. mit Taf. III. 10—11 zusammengehend.	
122	Zagreb	2.80	„	„	Dalj	II. 28.		
123	Budapest	2.49	„	„	Um Kostolac (Serbien)	II. 29.	(Gohl beschreibt das Stück, als „sarmatisch“.)	
124	Zagreb	2.18	„	„	Kupinovo	II. 30.	Die Rückseiten-Stempel einander sehr nahestehend; die Vs. von Nr. 124 zu der Reihe Taf. III. 4—8 gehörend.	
125	Wien		„	„	(Vormals S. Voetter)	VI. 20		
126	Zagreb	1.85	„	„	Mitrovica	II. 31.	Beiderseitige Stempel dieser drei Stücke von derselben typologischen Reihe.	
127	Coll. Severeano		„	„	Anadoljkioi (Tomi.)			
128	„		„	„	„			

		</						

N r.	Sammlung	Gewicht	Der nachgeahmte Typus		Fundort	Abgebildet: Tafel	Spezielle Merkmale	Literatur
			Vorderside des	Typus der Münzstätte				
129	Budapest	2'13	Constantinus I.	Siscia	Dunapentele	II. 32.		
130	Zagreb	2'46	"	"	Hrtkovci	II. 34.		
131	Budapest	2'68	Constantinus II.	"	Dunapentele	II. 35.		
132	Zagreb	2'65	Crispus	"	Vukovar	I. 12.	Die Rs. vielleicht Taf. I. 18 ähnlich.	
133	Budapest	3'31	"	"	(Einst Samml. A. Horváth.)	I. 13.		
134	Zagreb	2'10	Constantinus II. oder Licinius II.	"	Sisak	I. 31.	} Stempelgleiche Stücke?	
135	"	3'05	"	"	aus der Kulpa Petrovci bei Ruma	I. 32.		
136	"	2'72	Einer der Caesaren	"	(Aus d. Samml. Simic.)	I. 33.		
137	Wien		Constantinus I.	"	(Einst Samml. Voetter.)	VI. 8.	Dem Original sehr nahestehend.	
138	"		Crispus	"	"	VI. 9.	Rs. wahrscheinlich mit Taf. I. 13 verwandt.	
139	"		Constantinus I.	"	"	VI. 14.		
140	"		"	"	"	VI. 21.		
141	"		"	"	Vormals Samml. Voetter.)	VI. 21.		
142	"		"	"	"	VI. 22.		
143	"		"	"	"	VI. 25.	Die Rs. aus der Stempelreihe wie Taf. I. 5, 9, 11.	
144	"		"	"	"	VI. 27.		
145	"		"	"	"	VI. 28.		
146	Zagreb	2'60	"	Lugdunum	N. Banovci	V. 30.		
147	"	2'—	"	Treviri	Unbekannt	V. 31.		
148	"	2'37	"	"	Surduk	V. 32.		Riv. Ital. di Num. 1921 Nr. 470.
149	Budapest	2'25	"	"	Nagy-tétény			
150	"	2'19	"	Lugdunum-Treviri	Unbekannt	V. 34.		
151	Zagreb	2'10	"	Ticinum	Petrovci	V. 35.		
152	Budapest	2'72	"	Ticinum?	Unbekannt	V. 33.		
153	Zagreb	3'68	"	Siscia	Mitrovica		Rs. weitere Verderbung des Typus Taf. III. 22 und VI. 29.	
154	Coll. Severeano?		"	"	Anadolkioi (Tomi.)		Vs. Taf. III. 6 ähnlich.	Severeano, o. c. Taf. I. 10.
155	"		"	"	"		Rs. mit Taf. III. 17—18. zu vergleichen.	Ebendort, Taf. I. 11.
156	"		"	"	"		Vs. vgl. mit Taf. III. 10, VI. 20.	Ebendort, Taf. I. 19.
2. Rückseite: VIRTVS EXERCIT — VOTX[X]								
157	Budapest	2'52	Licinius oder Constantinus I.	Siscia	Nagy-tétény	V. 1.	} Von derselben Stempelfolge.	Riv. Ital. di Num. 1921. Nr. 471.
158	"	2'24	"	"	Unbekannt	V. 2.		
159	"	2'40	"	"	"	V. 3.		

Nr.	Sammlung	Gewicht	Der nachgeahmte Typus		Fundort	Abgebildet: Tafel	Spezielle Merkmale	Literatur
			Vorderseite des	Typus der Münzstätte				
160	Budapest	2·24	Licinius oder Constantinus I.	Siscia	Unbekannt	V. 4.		
161	"	2·20	Constantinus II.	Av.: Westliche Münzstätte Rs.: Siscia	"	V. 5.	Die Rs. vgl. mit Taf. V. 11.	Auktionskatal. Helbing, 12. X. 1926, Nr. 1505.
162	Zagreb	2—	Constantinus I.	Siscia	Mitrovica	V. 6.		
163	Budapest	2·24	"	"	Unbekannt	V. 7.		
164	"	2·55	"	"	"	V. 8.		
165	"	2·50	"	"	"	V. 9.	Verwandte Vs.-Stempel: Taf. V. 11, VI. 1—3.	
166	"	3·10	"	"	"	V. 11.	Verwandte Vs.-Stempel: Taf. V. 9, VI. 1—3. Verwandte Rs. Stempel: Taf. V. 5, VI. 1—3.	
167	"	2·73	"	"	"	V. 10.		
168	?	3·10	Licinius I.	"	"	V. 12.	Verwandter Stempel: Taf. VI. 33.	Aukt. Helbing 12. X. 1926, Nr. 1497.
169	Budapest	2·70	Licinius I. oder Constantinus I.	"	"	V. 13.		
170	Zagreb	2·80	Crispus?	Treviri?	"	V. 14.		
171	?	3·20	Crispus	Siscia	"	V. 15.		Aukt. Helbing 12. X. 1926, Nr. 1499.
172	Budapest	2·54	"	"	"	V. 16.		
173	"	3·47	"	"	"	V. 17.	Die Kopfseiten sind verwandt; vielleicht vertreten sie die weitere Entwicklung der Stempelpreihe von Taf. V. 15—16 und 29.	
174	"	2·44	"	"	"	V. 18.		
175	Zagreb	1·96	"	"	"	V. 19.	Die beiden Stücke fast (aber nicht ganz!) stempelgleich. — An der Fahne der Rs. ein absichtlich gemachter Kreuz statt des X, wie auch bei Taf. V. 11.	
176	"	1·79	"	"	"	V. 20.		
177	Coll. Severeano?		"	"	Anadolokioi (Tomi.)	—	Die Vs. vgl. mit Taf. V. 17.	Severeano o. c. Taf. I. 22.
178	Budapest	2·96	"	"	Unbekannt	V. 29.		
179	Zagreb	2·45	"	"	"	V. 21.		
180	Budapest	2·90	"	"	"	V. 22.	Die zwei Vs.-en untereinander verwandt, wahrscheinlich auch mit dem folgenden Stück.	
181	"	2·20	"	"	"	V. 23.		
182	"	2·36	"	"	"	V. 24.	Die Vs. mit Taf. I. 8—9 und VI. 5—6 zusammengehörig; an der Fahne der Rs. (statt der X) zwei Kreuze.	
183	Zagreb	2·62	"	"	Dalj	V. 25.		
184	"	2·22	Licinius	"	Sisak, aus der Kulpa	V. 26.		
185	Budapest	2·41	"	"	Unbekannt	V. 27.		
186	Zagreb	2·54	Constantinus I.	"	Mitrovica	V. 28.		
187	Wien		"	"	(Ehemals Voetter)	VI. 1.		
188	"		"	"	"	VI. 2.	Von der Stempelfolge von Taf. V. 9 und 11; vgl. noch Taf. VI. 4 und I. 1 ff.	
189	"		"	"	"	VI. 3.		
190	"		"	"	"	VI. 31.	Die Vs. mit Taf. III. 3 verwandt.	
191	"		"	"	"	VI. 32.	Die Vs. mit Taf. V. 15—20 zu vergleichen.	
192	"		"	"	"	VI. 34.	Die Vs. passt zu Taf. V. 16.	

Nachahmungen der thessalonicensicher Rs.: VOT XX MULT XXX im Kranze.

Nr.	Sammlung	Gewicht	Der nachgeahmte Typus		Fundort	Abgebild- et: Tafel	Spezielle Merkmale	Literatur
			Vorderseite des	Typus der Münzstätte				
194	Budapest	2'39	Constantinus I	Vs.: Siscia	Unbekannt	III. 6.	} Die Vorderseiten von der Reihe von Taf. III. 1—5. u. s. w.	Severeano o. c. Taf. I. 23. Ebendorf Taf. I. 24.
195	Zagreb	2'45	„	„ „	„	III. 7.		
196	Budapest	3'15	Crispus ?	„ „	„	IV. 34.	Die Vs. vielleicht zu Taf. V. 21 passend.	
197	„	2'51	Constantinus	„ „	„	IV. 33.	Die nachgeahmte Rs. ist hier die der Caesaren: VOTVMVLTXCAESS.	
198	Coll. Severeano?		„	„ „	Anadolkiói (Tomi.)		Vgl. die Vs. mit Taf. VI. 31 und III. 3—4 und 8.	
199	„		„	„ „	„			

3. Nachahmungen der Rückseiten DN CONSTANTINI MAX AVG — VOT XX oder CAESARVM NOSTRORVM — VOTV (oder X.)

200	?	2'30	Constantinus I. ?	Siscia	Unbekannt	IV. 1.	Die Rs.-n. hängen zusammen.	Helbing, o. c. No. 1504.
201	Zagreb	1'93	„	Thessalonica ?	Sisak, a. d. Kulpa	IV. 2.		
202	Budapest	1'60	Einer der Caesaren	„	Unbekannt	IV. 3.	Nahe verwandte Stücke.	Helbing, o. c. Nr. 1502. Ebendorf, Nr. 1501. Ebendorf, Nr. 1500. Ebendorf, Nr. 1503.
203	?	1'20	„	„	„	IV. 4.		
204	?	1'40	„	„	„	IV. 5.		
205	?	2'10	„	„	„	IV. 6.		
206	Budapest	1'96	„	Siscia	Nagytétény	IV. 7.	Nahe verwandte Stücke.	Riv. Ital. di Num. 1921. Nr. 467.
207	„	2'48	Constantinus I.	Thessalonica ?	„	IV. 8.		„
208	Zagreb	2'22	„	„	Novi Banovci	IV. 9.		
209	Budapest	2'59	Constantinus I. ?	Siscia	Unbekannt	IV. 10.		
210	„	1'90	Ein Caesar	„	Nagytétény	IV. 11.	Vgl. das Münzzeichen mit Taf. V. 13.	Riv. Ital. di Num. 1921. Nr. 468.
211	„	2'69	„ „	„	Unbekannt	IV. 12.	Alle aus der selben Werkstatt.	Severeano, o. c. Taf. I. 1.
212	„	2'31	„ „	„	„	IV. 13.		
213	„	2'39	„ „	„	„	IV. 14.		
214	Coll. Severeano?	—	„ „	„	Anadolkiói (Tomi.)	—		
215	Budapest	2'45	„ „	„	Unbekannt	IV. 15.	Vgl. Taf. IV. 18.	Riv. Ital. I. c.
216	„	2'41	„ „	„	„	IV. 19.		
217	„	3'35	„ „	„	Nagytétény	IV. 16.		
218	„	1'49	Constantinus I.	„	Unbekannt	IV. 17.		
219	„	3'52	„	„	Nagytétény	IV. 18.	Vielleicht doch staatliche Prägung.	Riv. Ital. I. c.
220	„	2'17	„	„	Unbekannt	IV. 20.		
221	„	3'40	„	Aquileia ?	Nagytétény	IV. 21.		Riv. Ital. I. c.
222	„	2'65	„	Arelate	„	IV. 22.		„

Nr.	Sammlung	Gewicht	Der nachgeahmte Typus		Fundort	Abgebildet: Tafel	Spezielle Merkmale	Literatur
			Vorderside des	Typus der Münzstätte				
223	Budapest	2'13	Crispus	Treviri	Nagyttény	IV. 23.		Rivista Ital., l. c.
224	"	2'52	Constantinus II.	"	"	IV. 24.	Vielleicht doch staatliche Prägung.	"
225	Zagreb	2'06	Constantinus I.	Siscia	Unbekannt	IV. 30.	Gegossen!	
226	Wien	"	"	"	Einst S. Voetter	IV. 35.	Die Vs. gehört zu den VIRTVSEXERCIT — Reversen!	

4. Nachahmungen der Rückseite PROVIDENTIAE AVGG (CAESS) mit Lagertor.

227	Budapest	2'63	Licinius	Heraclea?	Unbekannt	IV. 29.	(Nachahmung des Typus einer früheren Emission.)	
228	"	3'33	Constantinus II. caes.	"	Nagyttény	IV. 25.	Gegossen nach einer Originalprägung.	Rivista Ital., l. c.
229	"	2'06	Constantinus I.	Siscia	"	IV. 26.	Alle diese Stücke stammen von der selben Werkstätte; die Vs. Taf. IV. 26 zeigt auch mit IV. 8 Verwandtschaft!	"
230	"	2'45	"	"	"	IV. 27.		"
231	"	2'92	"	"	"	IV. 28.		"
232	Zagreb	2'06	"	"	Unbekannt	IV. 31.		
233	Budapest	2'13	"	"	"	IV. 32.		

Altöldi András.

Huszonöt koronás bankjegy tervezete, 1919. május 2-iki kelettel, Szende Pál kormányzó, Beck Lajos vezértitkár és Hantos Elemér főtanácsos aláírásával. Fehér alapon sötét, vörösesbarna nyomással. Mindkét oldala ugyanaz. Az eredeti darab méretei 151×106 mm. Eddigél csak a M. Nemz. Múzeum darabja ismeretes. Érdekes rajta a keltezés. Nyilvánvalóan egy a Károlyi forradalom idejében tervezett Magyar Nemzeti Bank bankjegyének próbája ez, amely bank azután a proletár diktatúra kitörése miatt nem alakított meg, minél fogva a bankjegy sem került kibocsátásra. V. ö. Num. Közl. XXIII–XXIV. évf. 45. l.

Adatok Viminacium állami pénzveréséhez.

A *visnyei* (Somogy vm.) nagy ezüstpénzleletben¹⁾ került napfényre Philippus arabs császárnak az az antoninianusa, amely arra ösztönzött, hogy Viminacium állami pénzverésének problémájával behatóan foglalkozzam.

Ezen pénzdarabnak — amelynek fontossága abban áll, hogy az eddigi kutatások eredményénél jóval nagyobb, sőt teljesen *rendszeres* állami ezüstpénzverésre enged következtetni e kolóniában — leírása a következő:

Av: IMP M IVL PHILIPPVS AVG P (sic!) A császár sugárkoronás mellképe jobbra, paludamentumban.

Rv: ADVENTVS AVGG. A császár balra haladó lovon ül, jobbát üdvözlésre emeli, baljában sceptrumot tart, köpenye mögötte lebeg. (L. VII. t. 2. sz.; hátlaptípusát leírja Cohen a művében 3. szám alatt.)²⁾

Amint tudjuk, O. Voetter volt az úttörő a Viminaciumban vert állami ezüstpénzek elismerésében.³⁾ Ezen alapra építve L. Laffranchi⁴⁾ rendszeresen feldolgozza Valerianus és Gallienus császárok viminaciumi antoninianusvereteit s kimutatja, hogy a Voetter által *tarracoi* eredetű⁵⁾ pénzeknek vélt antoninianusok *Viminaciumban* készültek. Azt az éremsorozatot pedig, amelyet Voetter „Atlasz“-ának XXV. tábláján Moesiába osztott be,⁶⁾ antiochiai veretűeknek minősíti.⁷⁾

Azon antoninianus-sorozatot — amely egyébként Philippus első viminaciumi emissziója, — a következő körirat jellemzi:

IMP C M IVL PHILIPPVS P F AVG PM⁸⁾

Jellemző a szokatlan helyen, a körirat végén álló P M, amely a jelen esetben kétségtelenül Persicus Maximus-nak és nem Pontifex Maximus-nak rövidítése. Az ezen előlappal vert hátlaptípusok előfordulnak még a fenti körirat olyformán való módosításával is, hogy a P M rövidítés a császármellkép alatti mezőben van elhelyezve. Ilyen előlap a következő hátlaptípusokkal fordul elő:

SPAS FVNDATA CVM PERSIS	(Coh. 114. sz.)
SPES FELICITATIS ORBIS	(Coh. 219. sz.)
VIRTVS EXERCITVS	(Coh. 245. sz.)

A P M rövidítésnek a fentemlített módon való elhelyezése viminaciumi specialitás s csak ezen emisszióban fordul elő.

Ezekhez az ismert viminaciumi antoninianus emissziókhoz csatlakozik a fennt leírt *visnyei* pénzdarab. Előlapjának körirata mindeddig egyedül csak a koloniális viminaciumi bronzpénzekről volt ismeretes.

B. Picknek „Die antiken Münzen Nord-Griechenlands“ c. művében — amely Viminacium koloniális bronzpénzverését is tárgyalja, — a 38. old. 96–98. száma alatt írja le azokat az éremtípusokat, amelyeknek körirata az előlapon P M, néha ehelyett P I, vagy csak egyedül P betűvel végződik.

A mellékelt képestáblákon két ilyen koloniális bronzpénzt láthatunk. Az egyik előlapjának körirata P-vel (VII. t., 4. sz.), a másiké P I-vel végződik (VII. t., 5. sz.). Ezekkel összevetve a *visnyei leletből* előkerült antoninianusnak P betűvel végződő köriratát, össze-

1) Az 1924. évben találták, az egész lelet súlya mintegy 12 kilogramm volt, amelynek legnagyobb részét meg lehetett menteni a tudományos feldolgozás számára.

2) Az egyszerű Cohen jelzés alatt mindig Cohen II. kiadása értendő.

3) V. ö. O. Voetter: „Die römischen Münzen des Kaisers Gordianus III. und deren antike Fälschungen.“ Num. Zeitschr. XXV. (1893.) 410. s. köv. ll.

4) V. ö. L. Laffranchi: „I diversi stili nella monetazione romana. V.“ („Le monete degli imperatori Valeriano e Gallieno coniate a Viminacium e ad Antiochia.“) Riv. Ital. di Num. XXI. (1908.) 119. s. köv. ll.

5) V. ö. O. Voetter: „Die Münzen des Kaisers Gallienus und seiner Familie.“ Num. Zeitschr. XXXII. (1900.) 138. s. köv. ll.

6) L. O. Voetter i. m. Num. Zeitschr. XXXIII. (1901.) 102. s. köv. ll.

7) V. ö. L. Laffranchi i. m. 210. l.

8) L. VII. t., 3. sz., ahol ezen emisszió egyik típusa látható.

hasonlítva a betűk stilusával s a portrékkal, meggyőződhetünk arról, hogy ez a pénzdarab a többiekkel egy és ugyanazon verdéből került ki.

A VII. tábla 1. képén látjuk egy ugyancsak ADVENTVS AVGG hátlapköriratú antoninianusát Philippus Arabsnak. Ez azonban Róma verdéjében készült. Különösen a portré s a betűtípusok azok, amelyek összevetve a Viminaciumban készütekkel, határozott stíluskülönbséget mutatnak.

Ezen pénzek datálására vonatkozóan útbaigazítással szolgál a PAX FVNDATA CVM PERSIS köriratú hátlap típus, amely a békekötésre már mint befejezett tényre utal.

Philippus Kr. u. 244. július havának végén már Rómába érkezett.⁹⁾ Tehát akkor vagy az ezt követő időszakban kellett a viminaciumi verdéből a bennünket jelenleg érdeklő emisszióknak kibocsájtásra kerülnie. Időmeghatározásunkat megerősíti az a tény is, hogy a köriratukban P M (Persicus Maximus) rövidítéssel végződő koloniális bronzpénzek — amelyeket Pick i. m. Phil'ppus 96–98. száma alatt ír le — mindig a viminaciumi aera ANV jelzésével vannak ellátva.¹⁰⁾

Ugyancsak a visnyei leletből származik Traianus Deciusnak a VII. t. 6. ábráján látható antoninianusa.

Av: IMP TRAIANVS DECIVS AVG. A császár mellképe sugárkoronával j., paludamentumban.

Rv: PAX AVGVSTI. Álló, jobbra néző Pax. Jobb kezében babérág, baljában sceptrumot tart. (Coh. Trai. Decius, 91. sz.)

Összehasonlítva a VII. t. 7. sz. ábráján látható viminaciumi koloniális bronzpénzzel, meggyőződhetünk arról, hogy mind egy verdében készültek, mivel a portré és a betűtípusok azonossága emellett szólunk.

Ezt bizonyítja még a hátlap ábrázolása is. T. i. ugyanebben az időpontban jelenik meg a koloniális bronzpénzekben az eddigi állandó hátlap típus helyett egy új éremkép, amely a fent említett antoninianusával azonos. Ezen a provinciát megszemélyesítő női alak — aki a két felsőmoesia-i légióknak hadijelvénye között áll, — babérágot és sceptrumot tart, eltérően előbbi ábrázolásától.¹¹⁾ Ez a „*Moesia-Pax*“ típus — amint Pick nevezi¹²⁾ — csakis Traianus Decius uralma kezdetén fordul elő a kolónia pénzverésében, mert történelmi vonatkozással bír.

Aemilianus császárnak (Kr. u. 253. májusától augusztusig uralkodott) viminaciumi antoninianusvereteiként jelölhetők meg a jellegzetes IMP M AEMIL AEMILIANVS P F AVG köriratú, Coh. 31., 58. és 63. számú ezüstpénzei. Azonban főként a portré azonossága alapján megállapítható, hogy ugyanott verték a VII. t. 8. ábráján található antoninianustípust is:

Av: IMP AEMILIANVS PIVS FEL AVG. A császár sugárkoronás mellképe j., paludamentumban.

Rv: SPES PVBLICA. Spes siet b., felemelt jobb kezében virág, baljával ruháját emeli. (Coh. Aemilianus, 47. sz.)

Ha azonban Aemilianus veret Viminaciumban ezüstpénzt, — ami természetes, hiszen már Gallus uralma idejében helytartója Moesiának és itt proklamálták csapatai, — akkor feltételezhető, hogy feleségének, Cornelia Superának is vertek e helyen antoninianusokat. Mint ilyeneket tekinthetjük a VII. t. 9. és 10. ábráján látható antoninianusait:

⁹⁾ L. E. Stein, R. E. (Julius Philippus) 759. l.

¹⁰⁾ Pick i. m. (Philippus 99. sz.) leír egy ugyanezen évből származó koloniális bronzpénzt, hátlapján Victoriával. Ez az érem csakis a perzsa hadjáratra vonatkozhatik, bár Pick a császárnak egy moesia-i győzelmére gondol (l. i. m. 28. l.).

¹¹⁾ L. i. m. 44. és 45. l.; 123. és 126. típus.

¹²⁾ L. i. m. 28. old.: „Der Antritt des Decius in demselben Jahre (AN. XI.) kündigt sich durch einen anderen neuen Typus an, die Frau mit Zweig und Scepter, die römische Pax, wegen der Thiere Moesia-Pax; wir haben dieselben Typen gleichzeitig auch in Dacia gefunden; hier wie dort feiern sie die Wiederherstellung des Friedens an der unteren Donau.“ Egyébként ebben az időben verhetők Viminaciumban a nagy császárnak, Traianusnak emlékére azt a restituált érmet, amelynek hátlapja (VIA TRAIANA) a dákok elleni hadjáratokban kiépített aldunai útra vonatkozik. (V. ö. Coh. Traianus, 667. sz.)

Av: C CORNEL SVPERA AVG. A császárnő diadémós mellképe j., félholddal.
Rv: VESTA. Vesta áll b., jobbjában paterát, baljában sceptrumot tart. (Coh.
Corn. Supera, 5. sz.)

Ha ezeknek hátlaptípusát összevetjük Salonina hasonló ábrázolású pénzeivel (l. VII. t. 11. sz., VIII. t. 29. és 30. sz.), azonnal kitűnik, hogy ezek egy verdeből származnak. A körirat betűi, Vesta ábrázolása teljesen egy és ugyanaz.

Mivel pedig Salonina VII. t. 11. számú ábráján látható antoninianustípusának (Coh. Salonina, 137. sz.) rokon vereteiről már G. Cornaggia¹³⁾ megállapította, hogy viminaciumi eredetűek, nem lehet kétségünk afelől sem, hogy Cornelia Superának ezen antoninianusai is e verdehelyen készültek.

A VII. tábla 3. sorában (12–17. sz.) Valerianus viminaciumi antoninianusvereteinek előlaptípusait látjuk, kronológiai sorrendben. Az első emisszió — amelyben Gallienus még nem szerepel, — azt bizonyítja, hogy e verdehely abban az időben még csak három officínával működött.

Valerianus nevével e következő köriratok fordulnak elő:

- a) IMP P LIC VALERIANO AVG (VII. t. 12. sz.)
- b) IMP VALERIANVS P AVG (VII. t. 13. és 14. sz.)
- c) IMP VALERIANVS P F AVG (VII. t. 15., 16. és 17. sz.)

E köriratok viszont a következő mellképábrázolásokkal vannak kapcsolatban:

I. *Paludamentumos mellképpel.*

1. A császár sugárkoronás mellképe paludamentumban j., a hátoldalaról tekintve. (L. VII. t. 12. és 13. sz.) Az ezen típusú portrék az a) és b) körirattal fordulnak elő.

2. A császár sugárkoronás mellképe j., a mell felől tekintve. (L. VII. t. 14. és 15. sz.) Ez a típus előfordul a b) és c) köriratokkal.

II. *Páncélos mellképpel.*

1. A császár sugárkoronás mellképe páncélban j., a hát felől tekintve. (L. VII. t. 16. sz.) Csak a c) körirattal fordul elő.

2. A császár sugárkoronás mellképe páncélban j., a mell felől tekintve. (L. VII. t. 17. sz.) Csak a c) körirattal jön elő.

A felsorolt előlaptípusok adják meg annak lehetőségét, hogy Valerianus császár Viminaciumban vert antoninianusait emissziók szerint csoportosíthassuk.

Valerianusnak a VII. t. 15. számú ábráján látható antoninianusa különös figyelmet érdemel speciális, csak a trónörökös (caesar) megillető hátlaptípusa miatt. Ezen hibrid pénzdarab által mutatható ki, hogy Valerianus caesarnak, Gallienus idősebbik fia számára is vertek Viminaciumban antoninianusokat. Voetter ezen éremnek — amelynek egyetlen eddig ismert példánya a M. N. Múzeumban van, — fontosságát már az Atlaszhoz írt szövegben kiemelte, azonban ő még ezt az éremcsoportot, ahová a szóbanlévő pénzdarabot becsatolta, Tarracóban vertnek mondja.¹⁴⁾

Valerianus caesar Viminaciumban készült antoninianusainak különválasztása — amint látni fogjuk, — ezen hibrid érem és egy közös ismertetőjelük segítségével nem jár nehézséggel.

Valerianus császár felesége, Mariniana császárné számára AN·XV· és AN·XVI· évjellel vertek koloniális bronzpénzeket Viminaciumban.¹⁵⁾ Ezek a ritka érmek — mint a

¹³⁾ G. Cornaggia: „Gli antoniniani del III. secolo nel ripostiglio di via S. Maria e Stampatori a Torino.“ L. a 241. l. 2. jegyzetét. Salonina szóban lévő antoninianusának képe a II. t. 63 × 64 sz. alatt; a 269. oldalon Viminaciumhoz beosztva.

¹⁴⁾ „Dieser Revers (PIETAS AVGG) gehört, wie der vorher erwähnte PRINCIPI IVVENT dem Saloninus an und ist ein zweiter Beweis, dass auch Saloninus-Münzen in diese Münzstätte (Tarraco) einzuteilen sind. Ich bin jedoch noch nicht im Stande ihre Erkennungszeichen zu präzisieren.“ Num. Zeitschr. XXXII. (1900.) 1.

¹⁵⁾ L. Pick i. m. 59. l. 191. sz. AN·XV· és a M. N. Múzeum Pick előtt ismeretlen AN·XVI· jelzésű pénzét a VII. t. 20. sz. ábráján.

viminaciumi koloniális pénzek legnagyobb része — igen kopottan kerülnek ki a földből. A M. N. Múzeum egy kiváló fenntartású zöld patinával borított példányán azonban tisztán látható az éremkép. (L. VII. t. 20. sz.)

Az első pillanatra szembetűnik ezen a portré jól sikerült kivitele s a betűtípusok tiszta és szabályos volta, ami a provinciális bronzpénzeknél kivétel. A viminaciumi vésnök legalább is oly jót alkotott, mint a főváros verdéjében működő társai, kiktől joggal elsőrendű munkát várnánk.

A VII. t. 18. sz. (Coh. Mariniana, 4. sz.) és 19. sz. (Coh. Mariniana, 3. sz.) antoninianusai Róma verdéjében készültek. A 19. sz. ábrán látható pénzdarab készült időrendben véve későbbben. Ezt bizonyítja a Róma városi verdét különösen jellemző kusza, rendetlen betűelhelyezésű körirat, amely Valerianus és Gallienus emisszióin még nem lelhető fel. Ha ezeket az antoninianusokat a VII. t. 21. sz. ábráján látható ezüstpénzzel összehasonlítjuk (Coh. Mariniana, 16. sz.), lényeges stílskülönbséget találunk ezek kivitelében. Viszont látni fogjuk, hogy ennek portréja és betűtípusai ugyanazon műhelyből kerültek ki, mint a VII. t. 20. sz. ábráján található viminaciumi koloniális bronzpénz. Bizonyítja az a körülmény is ezen antoninianusnak Viminaciumból való származását, hogy e típusból nem ismerünk nagy és középbronzokat, amelyek Rómában minden antoninianusfajból készültek.

Gallienus első viminaciumi veretei közé tartozik a VIII. t. 23. sz. ábráján látható antoninianus. Ha ennek előlapját a következő (VIII. t. 24. sz.) éremmel — amely egy középbronzpénz — összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy ezek a portré kivitelében is, a betűk típusában is annyira megegyeznek, hogy egy és ugyanazon verdéből kellett kikerülniök.

Ez a bronzpénz a következő:

Av: IMP C P LIC GALLIENVS AVG. A császár babérkoszorús mellképe j. paludamentumban.

Rv: AEQVITAS AVGG. (S C nélkül!) Aequitas áll b., jobb kezében mérleget, baljában bőségszarút tart. (Coh. Gallienus, 32. sz.)

Már Laffranchi leírt idézett cikkében olyan viminaciumi középbronzokat,¹⁷⁾ amelyek nem a koloniális bronzpénzek ismert hátlaptypusával készültek, hanem az állami veretek egyik-másik ábrázolásával. Amint ez az újonnan felbukkant darab is bizonyítja, még kell, hogy Valerianus korának nagy éremanyagában több, hasonló viminaciumi eredetű, állami veretű bronzpénz legyen, de ezek jelenleg ismeretlenek előttünk.

Gallienus viminaciumi pénzverésének utolsó periodusához tartoznak a VIII. tábla 25–28. sz. képein bemutatott antoninianusok. A visnyei leletnek a VIII. t. 25. sz. ábráján látható antoninianusa új előlapkörirattal gyarapította Gallienus viminaciumi pénztípusait.¹⁸⁾

Av: IMP GALLIENVS PIVS FEL AVG. A császár sugárkoronás mellképe j. páncélban.

Rv: SALVS AVGG. Salus áll j., bal kezében kígyót, jobbában paterát tart. (Coh. n. h.; a revers a 936. számú típus.)

Sem Voetter, sem Laffranchi nem ismerték még e köriratot.

Gallienus következő antoninianusai (VIII. t. 26–28. sz.) szorosan egy csoportba tartoznak, amit teljesen egyező portréik is bizonyítanak. Ezek között előfordulnak a hát-lapon az egyik mezőben elhelyezett, csillaggal jelzett darabok is. Igen ritkák; eddig csak a két következő, különböző hátlaptypusú darabot ismerem:

¹⁶⁾ V. ö. L. Laffranchi i. m. 208. l.

¹⁷⁾ V. ö. L. Laffranchi i. m. 208. s. köv. l.

¹⁸⁾ A gazdag visnyei leletből származik a következő, új hátlaptypust képviselő antoninianusa Gallienusnak (VII. t. 22. sz.).

Av: IMP C P LIC GALLIENVS AVG. A császár sugárkoronás mellképe j. paludamentumban.

Rv: PAX AVGG. Álló Pax j. néz, felemelt jobbában babérágot tart. Balkezében könnyedén rövid sceptrumot tart, amely részsütösen áll. (Coh. n. h.; Voetter sem ismeri.)

Ez a pénzdarab Róma verdéjéből került ki. Érdekes, hogy a visnyei leletből e hátlaptypussal egy Trebonianus Gallus és egy Volusianus is került elő.

1. Av: IMP GALLIENVS P AVG. A császár sugárkoronás mellképe j. páncélban.
Rv: PROVID AVGG. Providentia áll b., bal kezében bőségszarút, a jobb-
ban rövid botot tart. Magas fejdísz visel. A jobb mezőben csillag.
(Cohen, Gallienus n. h.)

A visnyei leletből származik (VIII. t. 27. sz.):

2. Av: Mint az előbbinél.
Rv: SAECVLI FELICITAS. Felicitas áll b., jobb kezében hosszúnyelű cadu-
ceust, baljában bőségszarút tart. A jobb mezőben csillag. (cf. Cohen,
Gallienus 926. sz.)

Ezt a darabot közli Voetter Atlaszában a XV. tábla 51. sz. ábráján. (I. VIII. t. 26. sz.)

Ugyanezen emisszióból származik Saloninának a következő két antoninianusa:

1. Av: CORN SALONINA AVG. A császárné diadémós mellképe j. félholddal.
Rv: IVNO REGINA. Juno áll, balra néz, kinyújtott jobb kezében patera,
baljában rézsútosan tartott sceptrum. A bal mezőben csillag. (cf. Cohen,
Salonina 58. sz.)

Voetter közli Atlaszában a XV. tábla 53. ábráján (I. VIII. t. 32. sz. csillaggal;
a 31. ábrán csillag nélkül):

2. Av: Mint az előbbinél.
Rv: VENERI GENETRICI. Venus áll, balra néz, felemelt jobb kezében almát,
baljában sceptrumot tart. A bal mezőben csillag. (Paris, Bibliothèque
Nationale. Cohen, Salonina 112. sz.)

Hasonló, csillagos jelzésű darabokat Valerianustól mindezekig nem ismerek, bár
valószínű, hogy ilyeneket az ő számára is vertek.

Salonina VESTA köriratú antoninianusa (I. VIII. t. 29. és 30. sz.) előfordul Vesta kis
és nagy alakjával. A portré is mutat különbséget. Stílusukból ítélve a nagy alakos változat
a korábbi típus.

Speciálisan viminaciumi hátlaptípusa van Salonina következő antoninianusainak
(I. VIII. t. 33. és 34. sz.):

- Av: CORN SALONINA AVG. A császárné jobbra néző diadémós mellképe fél-
holddal.
Rv: BENERI (sic!) GENETRICI. Venus áll, balra néz, felemelt jobbában almát
tart, baljában sceptrum. (Cohen, Salonina 21. sz.)

A másik:

- Av: Mint az előbbinél.
Rv: VENEREM GENETRICEM. Az ábra mint az előbbinél, csak az almát tartó
jobbát nem emeli magasra. (Cohen, Salonina 110. sz.)

Gallienus idősebbik fiának, Valerianus caesarnak viminaciumi eredetű antoninianusai
a már fent említett hibrid érem (I. VIII. t. 15. sz.) segítségével kimutathatók. Itt verték
a Cohen által tévesen Saloninusnak, Gallienus ifjabb fiának tulajdonított s általa ezen
caesarnak pénzei között leírt Coh, 29., 45., 46. és 47. számú antoninianusokat.

Mindezeket a viminaciumi vereteket egy különös ismertetőjel teszi még könnyebben
felismerhetőkké: *t. i. a caesar sugárkoronájáról a fül mögött a nyakra lecsüngő
szalagszerű dísz.* (I. VIII. t. 36. és 37. sz. ábrákat.)

Valerianus caesar viminaciumi antoninianusainak előlapján a trónörökös mellképe a
háttal felőli nézetben látható (I. VIII. t. 36. sz.); néha azonban előfordul az egyszerűbb
típus is. (I. VIII. t. 37. sz.)

E cikk részletkutatásaim eredményeit főbb vonásaiban foglalja össze. Traianus Decius,
Trebonianus Gallus és Volusianus viminaciumi antoninianusvereteivel e helyen nem foglal-
koztam, mert azokról már a bajóti¹⁹⁾ lelettel kapcsolatban volt szó.

¹⁹⁾ L. Jónás E.: A bajóti római ezüstpénzlelet és tanulságai, (Traianus Decius és Trebonianus
Gallus pénzverése Vincinaciumban). Az Orsz. M. Régészeti Társulat Évkönyve, II. évfolyamában (1923—26).

Nagy szükség volna azonban a viminaciumi állami verde pénzeinek *teljes Corpusára*, mert, hogy tisztán láthassuk ezen kolónia évszázadok homályába merült pénzverésének történetét, ahhoz az itt vert állami pénzeknek időrendben, emissziók szerint csoportosított sorrendje adhatja meg csak a lehetőséget.

A VII. és VIII. képestábla ábráinak mutatója.

M. N. Múzeum: 1., 4., 8., 9., 12., 15., 16., 17., 18., 20., 23., 29., 31., 33. és 39. sz.

„ „ „ (a *visnyei leletből*): 2., 3., 6., 11., 13., 14., 21., 22., 25., 26., 27., 30., 35., 36., 37. és 38. sz.

Wien: 5., 7., 10., 28. és 32. sz.

Kjöbenhavn: 34. sz.

L. Hamburger, Aukt. Kat. (1925. október): 19. (No. 1448) és 24. (No. 1455) sz.

Gipszmásolatok küldéséért ezúton is köszönetet mondok dr. *K. Pink* (Wien) és dr. *H. Galster* (Kjöbenhavn) uraknak.

Dr. Jónás Elemér.

1.

2.

3.

Szántó Gergely szobrász-művész „*Toldi*” sorozata. Egyoldalú bronz-plakettek, átmérőjük 81 mm. (Folytatás a 109. oldalon.)

1. *Toldi a nyomó-rúddal.* (V. ö. Arany „*Toldi*”-jának I. énekével.)

2. *Toldi a malom-követ.* (V. ö. Arany „*Toldi*”-jának III. énekével.)

3. *Toldi a farkasokkal.* (V. ö. Arany „*Toldi*”-jának V. énekével.)

SUI DENARI DELLA TETRARCHIA MANCANTI DELL'INDICE DI ZECCA.

La letteratura numismatica attende ancora un lavoro di sintesi ove i denari della riforma di Diocleziano trovino la loro sistemazione geografica e cronologica: la descrizione alfabetica di Cohen non appagando — per ragioni ovvie — i bisogni della Scienza.

Nessuno avendo sinora intrapreso un lavoro di questo genere, è spiegabile come non siasi menomamente affacciato il problema degli esemplari senza sigla di zecca. E' noto che per effetto della riforma, tanto sui cosiddetti *folles* quanto sui denari e gli aurei, divenne usuale l'indice di zecca che prima costituiva una singolarissima eccezione: però su di un cospicuo numero di denari, che abbiamo motivo di ritenere appartenenti alle prime emissioni, la sigla di zecca rimane ancora assente.

Il dubbio che di questi denari si dovesse rintracciare l'origine in varie zecche latenti, oltre alle due di facile identificazione: Roma e Treviri, non si presentò neanche al compianto Voetter, come si deduce dai suoi lavori. Infatti nella monografia sulla Tetrarchia, il cui oggetto è la monetazione di rame, là dove fa un '*excursus* sull' argento ¹⁾ attribuisce bensì i denari coi soli ordinali d'officina alle zecche di Treviri e di Roma, però non accenna ne per esse ne per Siscia ed Aquileia, ad esemplari col campo e l'esergo assolutamente vuoti, e perciò identificabili esclusivamente dallo stile.

La monografia del Voetter essendo tuttora in corso di pubblicazione, si poteva attendere, in seguito, un cenno sulla questione, senonchè egli ci anticipò le sue conclusioni in due cataloghi di collezioni ordinate per zecca²⁾, ove queste monete sono assegnate in blocco

1) *Die Kupferprägungen der Diocletianischen Tetrarchie*. nella „Num. Zeitschrift“ di Vienna:

<i>Lugdunum</i>	50.	Band	(1917)	Tafel	23.
<i>Treviri</i> :	51.	„	(1918)	„	21
<i>Siscia</i> :	53.	„	(1920)	„	10.
<i>Aquileia</i> :	56.	„	(1923)	„	6.
<i>Roma</i> .	58.	„	(1925)	„	10.

2) *Collection Windischgrätz* VI. Band, 2. Auflage, Wien 1904. Seite 110—111. Sammlung Paul Gerin. Wien 1921., Seite 149—152.

A TETRARCHIA VERDEJEGYNÉLKÜLI DENÁRAIRÓL. *)

A numizmatikai irodalom még mindig várja azt az összefoglaló munkát, melyben a Diocletianus-féle reform denárai megtalálják földrajzi és időrendi beosztásukat. Cohen betűrendes leírásai több okból nem elégítik ki a tudományt.

Mint ahogy idáig senki sem vállalkozott ilyen munkára, érthető, hogy a verdejegynélküli denárok kérdése teljesen megfejtetlen. Tudvalévő, hogy a reform következtében szokásba jött úgy az úgynevezett *follesokon*, mint a denárokon és aranyakon a verdét megjelölni, ami eleinte igen különös és kivételes volt, mégis tekintélyes számú denáron hiányzik még a verdejegy, melyeket indokoltan az első kibocsátásból valóknak tartunk.

Mint boldogult Voetter munkáiból kitetszik, elkerülte figyelmét, hogy ezen denárok eredetét több meg nem fejtett verdében kell keresnünk kettő kivételével, melyeket kétségtelenül Rómához és Trevirihez kell beosztanunk. Ámbár a tetrarchiáról szóló monografiájában, mely a rézpénzverést tárgyalja és amelyben kitér az ezüstre is, ¹⁾ azon denárokat, melyek csupán az officinák számozását viselik, a treviri és római verdéknek tulajdonítja, mégsem nyújt útbaigazítást sem az említett verdékből, sem a Sisciából és Aquilejából kikerült

*) E tanulmányt Jeszenszky Géza tagtársunk volt szíves olaszból magyarra fordítani. Szerk.

¹⁾ *Der Kupferprägungen der Diocletianischen Tetrarchien* a „Wiener Numismatische Zeitschrift“-ban.

<i>Lugdunum</i>	: 50-ik	kötet	(1917)	23. tábla.
<i>Treviri</i>	: 51-ik	„	(1918)	21. „
<i>Siscia</i>	: 53-ik	„	(1920)	10. „
<i>Aquileia</i>	: 56-ik	„	(1923)	6. „
<i>Roma</i>	: 58-ik	„	(1925)	10. „

alla zecca di Londinium. Il pensiero del Voetter sulla questione è perciò esattamente conosciuto: sarà quindi a suo posto una critica di cui gli scopi e i limiti sono ben definiti.

Un primo confronto frà i denari anonimi, e quelli stilisticamente analoghi muniti di sigla, mi ha condotto, assai facilmente, all'identificazione delle zecche latenti, questa identificazione venne poi saffragata *a fortiori* da altri confronti cogli aurei e coi *folles*.

Con ciò sono arrivato alla conclusione che in almeno sei zecche: Treviri, Roma, Aquileia, Ticinum, Siscia, Cizicus, durante un primo tempo, ed in una sola: Karthago durante un secondo tempo, furono emessi denari senza sigla nè numero d'officina. Contrariamente alla opinione del Voetter si dovrà invece ammettere che Londinium e Lugdunum non emisero denari di alcun genere durante la Tetrarchia.

Per ora le mie ricerche non mi hanno permesso di dare il catalogo completo degli esemplari di tutti i quattro imperatori in ognuna delle zecche: l'andamento generale della numismatica di quest'epoca ci fa però intuire il completamento laddove è noto sinora anche un solo nominativo imperiale. La mia nota attuale reca perciò l'instradamento alla futura integrazione del catalogo, ed una parte del merito va ai direttori dei Musei che mi inviarono modelli: Londra, Parigi, Berlino, Budapest, Milano e, soprattutto, Vienna, la cui collezione è la piu ricca di esemplari delle monete in questione.

* * *

Il primo tempo dei denari a zecca latente è rappresentato dal tipo mostrandoci la veduta prospettica di un *castellum* turrito, con porta ³⁾ senza battenti, davanti al quale i quattro imperatori sacrificano su di un tripode. Questo tipo è accompagnato da tre differenti leggende, abbreviate in diverse varianti: *virtus militum*, la piu comune, *victoria sarmatica*, *providentiae augg* ed allude sinteticamente — secondo mè — a due eventi storici: l'erezione nel paese dei Sarmati, sull'opposta riva del Danubio, dei castelli *contra Aquincum*, (di fronte a Buda) e *contra Bononia* (di fronte a Widdin) avvenuta, teste Hydatius, nel 294 dopo le vittorie dell'anno precedente che procurarono a Diocleziano ed a Massimiano il cognome

³⁾ Sotto l'arco della porta, il piu delle volte, si osserva l' *umbilicus nummi*, cioè il punto centrale ove si fissò il compasso dello *sculptor* nel tracciare il cerchio perlinato.

azon példányok felől, melyeken a mező és a szelvény teljesen üresek s ennél fogva csak stílusuk alapján határozhatók meg.

Mínthogy Voetter monografiája eddig még nem jelent meg, várható volt, hogy a kérdés megvilágítására sort kerít. Azonban verdejegy szerint rendezett két gyűjtemény katalógusban ²⁾ közli következtetéseit, ahol ezen érmekeket mind a londoniumi verdéhez osztja be. Voetter véleménye eszerint teljesen ismeretes lévén, helyénvaló lesz a szabatos célkitűzésű és kellőleg körvonalozott kritika. — Ezen jegytelen denárok és a velük egy stílusú denárok összehasonlítása első pillantásra igen könnyen rávezetett az ismeretlen verdék megfejtésére. Ezt a megfejtést megerősítette az aranyakkal és follisokkal való további összehasonlítás.

Ezzel azon eredményre jutottam, hogy az első időszakban legalább hat verde: *Treviri, Róma, Aquileja, Ticinum, Siscia, Cyzicus*, később egyedül *Karthagó* bocsátott ki off cina- és verdejegy nélküli denárokat. Voetter véleményével szemben ki kell emelni, hogy Londinium és Lugdunum a tetrarchia alatt egyáltalában semmiféle denárt sem bocsátott ki.

Kutatásaim eddig nem engedték meg, hogy mind a négy császár valamennyi verdében készült példányainak teljes jegyzékét nyújtsam; ezen korszak érmészetének általános fejlettsége mégis lehetővé teszi a kiegészítést, ha eddig a négy közül csak egy császárnak a nevét ismerjük is. Jelen soraim az eljövendő teljes jegyzék úttörői; de az érdem egy része azon múzeumnak igazgatóit illeti, kik másolatokat küldeni szívesek voltak: London, Páris, Berlin, Budapest, Milanó és mindenekfelett Bécs, melynek gyűjteménye a leggazdagabb a kérdéses érmekekben.

* * *

²⁾ Collection Windisch-Graetz VI. köt., 2-ik kiad., Bécs, 1920., 119—111. oldal. Sammlung Paul Gerin, Bécs 1921, 149—152. oldal.

sarmaticus maximus tertium: e la celebrazione dei *vota decennalia* di Diocleziano nel 294 e di Massimiano nel 296. Ho infatti verificato che il tipo dell'imperatore oppure del *genio augusti* sacrificante in occasione delle *supplicationes* per *vota suscepta et soluta* è usuale nella monetazione romana da Augusto a Licinio.

L'indicazione cronologica del tipo si accorda colla indicazione di tempo dello stile, che dimostra iniziata nel 294, cioè un'anno prima di quella dei *folles*, la coniazione dei denari: di ciò avremo la dimostrazione trattando delle singole zecche.⁴⁾

a) *Treviri*.

A questa zecca vanno assegnate, oltre alle monete attribuite da Hettner e da Voetter anche quelle che il Voetter stesso, erroneamente, attribuì a Lugdunum.

La prima emissione dei denari di Treviri si mostra contemporanea a quelle degli antoniniani con *PTR*, assegnati agli anni 293–295, che recano il campo liscio oppure con C e D, (Tav. IX. n. 1) e pure contemporanea a quella degli aurei con *TR*, di forte rilievo, che nel diritto sembrano prodotti dai medesimi conii, dei denari. Voetter non ha poi osservata l'identità di conio fra i denari pure coi numeri C, D, e quelli coll'esergo liscio da lui assegnati a Londinium. Questi denari con, e senza lettere sono analoghi agli antoniniani.

Descrivo le varianti senza C D a mè note:

R) VIRTVS—MILITVM (Tav. IX. n. 2).

D) DIOCLETI—ANVSAVG (Tav. IX. n. 3) *Vienna*.

D) MAXIMI—ANVSAVG (Tav. IX. n. 4) *Vienna*.

D) CONSTAN—TIVSNOBC (Tav. IX. n. 5) *Vienna, Londra*.

D) MAXIMI—ANVSNBC (Tav. IX. n. 6) *Colle Cornaggia*.

R) VICTORIA—SARMAT (Tav. IX. n. 7).

D) CONSTAN—TIVSNOBC (Tav. IX. n. 5). *Vienna*.

4) Per quanto riguarda la paleografia delle leggende si tenga presente che generalmente la abbreviazione AVC. ha il C: solo Treviri e Roma usano tanto il C che il G. Quando invece abbiamo in fine due consonanti tutte le zecche usano AVGG.

A megfejtellen verdék denárait az első időszakban egy toronyos várac (castellum) perspektivikus képe jellemzi, ajtószárny nélküli kapuval,³⁾ mely előtt a négy császár egy triposon áldozatot mutat be. Ez a típus három különböző többféleképen rövidített körirattal fordul elő, leggyakoribb közöttük a *virtus militum* és egybehangzóan két történelmi tényre vonatkozik a *victoria sarmatica* és *providentiae augg*: arra, hogy a sarmaták földjén a Duna tulsó partján *contra Aquincum* (Budával szemben) és *Contra Bononia* (Viddinnel szemben) erődítményeket emeltek. Történt ez Hydatius szerint 294-ben, amikor az előző év győzelmei után megszerezték Diocletianus és Maximianus a *sarmaticus maximus tertium* mellékneveket és Diocletianus 294-ben, Maximianus 296-ban ünnepelte a *vota decennalia*kat. Tényleg megállapítottam, hogy az imperatornak a *supplicationes per vota suscepta et soluta* alkalmával *genio augusti* típusa szokásos a római pénzverésben Augustustól Liciniusig.

A típus időrendi ismérvei megegyeznek a korszak stílusának jellegével és igazolják, hogy a denárokat 294-ben, tehát egy évvel a follesok előtt kezdik el verni. Az egyes verdék tárgyalásánál ezt bizonyítani is fogjuk.⁴⁾

a) *Treviri*.

Ezen verdéhez osztandók be azon darabokon kívül melyeket Hettner és Voetter ide osztottak, azon pénzek is, melyeket Voetter maga tévesen Lugdunumnak tulajdonított.

³⁾ A kapú bolthajtása alatt a legtöbb esetben látható az *umbilicus nummi*, vagyis a za pont, ahol a vésnök körzőjét beszúrta.

⁴⁾ Hogy mennyire figyelembe kell venni a körirat betűinek jellegét, mutatja az, hogy az AVC rövidítés általában C-vel végződik, csupán Treviri és Róma használnak úgy C-t, mint G-t. Ha ellenben a rövidítés végén két mássalhangzó van, akkor valamennyi verde AVGG-ot használ.

La seconda emissione comprende esemplari di diametro ridotto, cioè di mm $16\frac{1}{2}$ al limite esterno del cerchio perlinato, laddove nella emissione precedente abbiamo mm 18. Questa emissione comprende esemplari con C e D all'esergo, ed esemplari con la clava — talvolta espressa da una linea di punti — che risultano comunissimi e furono dal Voetter attribuiti a Lugdunum, non tenendo conto che quando al D) vi è la semplice testa invece del busto, un medesimo conio ha servito per gli uni e per gli altri. La clava all'esergo dei denari sembra corrispondere alla lettera H (Herculi?) che si trova talvolta sotto le teste nella emissione dei *follis* con $\frac{A|\Gamma}{T R}$, B. C. A questa emissione è pure coeva quella degli aurei con $\overline{P T}$.⁵⁾

Segue una terza emissione di denari di 18 mm. ma colle teste di scarso rilievo, ed il tondino sottile: la paleografia delle leggende è un po' modificata e si assomiglia a quella dei *follis* con $\frac{A|\star}{T R}$, B.

Vi fanno parte i seguenti esemplari senza numero d'officina all'esergo, a me noti:
R) VIRTVS—MILITVM. (Tav. IX. n. 8.)

D) IMPMAX—IMIANVSAVG (Tav. IX. n. 9). Colle Cornaggia.

D) MAXIMI—ANVSNC (Tav. IX. n. 10). Colle Cornaggia, Colle Laffranchi.

A questa emissione sembra collegarsi il denaro di Massimiano, a Vienna, col fulmine all'esergo. riportato dal Voetter.

b) Roma.

Roma emette, intorno agli anni 294—95, contemporaneamente agi aurei con $\overline{P R}$ ed agli antoniniani, numerosi denari di bello stile senza indice di zecca e di officina, che qui riporto.

R) VIRTVS—MILITVM (Tav. IX. n. 12).

D) DIOCLETI—ANVSAVG (Tav. IX. n. 13). Parigi, Budapest.

D) MAXIMI—ANVSAVG (Tav. IX. n. 14). Budapest.

D) MAXIMIA—NVSAVG (Tav. IX. n. 15). Vienna, Londra.

) Cfr il mio lavoro in Riv Ital. di Num. a 1910. p. 31—33.

Az első treviri kibocsátás denárai egykorúak a $\overline{P T R}$ -es 293—295. évi antoninianusokkal melyeknek mezeje vagy sima, vagy C és D jegyű és ugyancsak egykorúak a $\overline{T R}$ -es erős reliefű aranyakkal, melyek úgy látszik, ugyanazon verőövekkel készültek, mint a denárok előlapjai. Voetter nem figyelte meg a C és D műhely-jegyű denároknak és az általa Londiniumhoz beosztott sima szelvényű denárok veretének azonos voltát. Ezen denárok, akár betűsek, akár betűnélküliek, megegyeznek az antoninianusokkal.

Az előttem ismeretes C és D nélküli változatok leírását lásd az olasz szövegben!

A második sorozat csökkentett átmérőjű darabokból áll, a gyöngyör külső szélén $16\frac{1}{2}$ mm., holott az előző kibocsátás 18 mm-es. Ebben az emissióban vannak olyan darabok, melyeken a szelvényben C és D betűk állnak és olyanok, amelyeken Hercules bunkóját ábrázolták, néha csak pontozott vonallal jelképezve. Ezek a legközönségesebbek és Voetter ezeket Lugdunumnak tulajdonítja, nem véve figyelembe, hogy amikor az előlapon a mellkép helyett egyszerű fej van, ugyanazon bélyegvas szolgált mindkét fajtának a verésére. Ugy látszik, hogy Hercules bunkója a denárok szelvényében annak a H hetűnek (Herculi?) felel meg, melyet néha a $\frac{A|\Gamma}{T R}$ B. C jegyű follisokon a fejek alatt találunk.

Ezzel a kibocsátással bizonyára egykorú a $\overline{P T}$ jegyű aranyak sorozata.⁵⁾

Következik egy harmadik, 18 mm-es denársorozat, azonban a fejek reliefje kevésbé magas és a lapka vékony. A körirat betűinek jellege némileg eltérő és a $\frac{A|\star}{T R}$, B jegyű follisokéhoz hasonló.

E példányokon verdejelzés nincs; én a következőket ismerem:

Hátlap: VIRTVS—MILITVM (IX. t. 8.).

⁵⁾ V. ö. cikkemet a Rivista Italiana di Numismatica 1910-i évfolyamában, 31—36. oldal.

- D) CONSIAN—TIVSCAES (Tav. IX. n. 16). *Milano, Berlino.*
D) MAXIMIA—NVSCAES (Tav. IX. n. 17). *Vienna, Berlino, Londra, Budapest, Coll^e Laffranchi.*
R) VICTORIA—SARMAT (Tav. IX. n. 18).
D) MAXIMIA—NVSAVG (Tav. IX. n. 15). *Vienna.*
R) VICTORI—ASARMAT (Tav. IX. n. 19).
D) DIOCLET—IANVSAVG (Tav. IX. n. 20). *Vienna.*
D) MAXIMIA—NVSPFAVG (Tav. IX. n. 21). *Vienna, Conio degli aurei.*
R) VICTOR—IASARM (Tav. IX. n. 22).
D) DIOCLETI—ANVSAVG (Tav. IX. n. 13). *Vienna, Berlino.*
D) MAXIMIA—NVSAVG (Tav. IX. n. 15). *Vienna.*
R) VICTORI—ASARMATI (Tav. IX. n. 23).
D) CONSTAN—TIVSCAES (Tav. IX. n. 16). *Vienna.*
R) VICTORI—ASARMA (Tav. IX. n. 24).
D) MAXIMI—ANVSAVG (Tav. IX. n. 14).
D) CONSTAN—TIVSCAES (Tav. IX. n. 16). *Vienna.*
R) PROVIDE—NTIAAVGG (Tav. IX. n. 25).
D) MAXIMIA—NVSAVG (Tav. IX. n. 15). *Budapest.*
D) MAXIMIA—NVSCAES (Tav. IX. n. 17). *Milano.*
D) CONSTAN—TIVS CAES (Tav. IX. n. 16). *Berlino.*
R) PROVIDEN—TIAAVGG (Tav. IX. n. 26).
D) CONSTAN—TIVSCAES (Tav. IX. n. 16). *Londra.*

A questi esemplari fanno seguito quelli con $\overline{R}$ oppure cogli ordinali di officina in numeri greci da $\overline{A}$ a $\overline{Z}$ (Tav. IX. n. 11) e piu tardi sino a Θ , analoghi ai *folles* degli anno 295—98. Coeve a questi denari sono numerose imitazioni barbariche, talvolta coll'esergo liscio.

Előlap: IMPMAX—IMIANVS AVG (IX. t. 9.), Cornaggia gyűjt.

„ : MAXIMI—ANVSNC (IX. t. 10.) Cornaggia és Laffranchi gyűjt.

Úgy látszik, ezen kibocsátáshoz csatlakozik Maximianus egy Bécsben őrzött denárja villámmal a szelvényben.

b) Róma.

Róma 294—295. körül a $\overline{PR}$ aranyakkal és antoninianusokkal egyidejűleg nagyszámú szép stílusú denárt bocsátott ki verdejegy és officinajegy nélkül. (Leírás az olasz szövegben!)

Ezek után következnek olyan $\overline{R}$ jegyű denárok, melyek az officinaszámot görög számjegyekkel jelzik $\overline{A}$ — $\overline{Z}$ -ig, később $\overline{\Theta}$ -ig. Ezek a 295—298-iki follisokhoz hasonlóak. Ezen denárokkal egykorú sok barbareszk utánzat, néha sima szelvénnel.

c) Aquileja.

Ez a 295-ben megnyílt verde nyilvánvalóan a római verde sarjadéka. Tekintve a stílus hasonlóságát, bajos a pontos elkülönítés, mégis azt állítom, hogy a következő darabokat Aquilejában és nem Rómában verték:

Hátlap: VIRTVS—MILITVM (IX. t. 27.)

Előlap: MAXIMIAVSAVC (IX. t. 28.), *Bécs.*

Hátlap: VICTORI—ASARMAT (IX. t. 29.)

Előlap: DIOCLETIANVSAVC (IX. t. 31.)

c) *Aquileia.*

Questa zecca aperta nel 295 costituisce evidentemente una figliazione di quella di Roma. Data la rassomiglianza stilistica un confronto per l'identificazione esatta riesce difficile, tuttavia ritengo che gli esemplari seguenti appartengono ad Aquileia e non a Roma:

- R) VIRTVS—MILITVM (Tav. IX. n. 27).
- D) MAXIMIANVSAVC (Tav. IX. n. 28). *Vienna.*
- R) VICTORI—ASARMAT (Tav. IX. n. 29).
- D) DIOCLETIANVSAVC (Tav. IX. n. 31).
- R) PROVIDE—NTIAAVGG (Tav. IX. n. 30).
- D) DIOCLETIANVSAVC (Tav. IX. n. 31) *Vienna.*

d) *Ticinum.*⁶⁾

Per quanto mi consta, Ticinum in questo tempo non emise che denari senza indice ne di zecca ne d'officina, i quali risultano abbastanza comuni. L'identita di stile fra di essi ed i *foliis* antoniniani e quinari con $\overline{T}$, poi coi *folliis* con $\overline{PT}$ $\overline{ST}$ è perfetta.

- R) VIRTVS—MILITVM (Tav. IX. n. 32).
- D) DIOCLETI—ANVSAVC (Tav. IX. n. 33). *Vienna, Londra, Berlino, Brescia.*
- D) MAXIMIA—NVSAVC (Tav. IX. n. 34). *Vienna, Coll^e Laffr. Coll^e Cornaggia.*
- D) CONTANTI—VSCAESAR (Tav. IX. n. 35). *Vienna.*

⁶⁾ Di recente il compianto Voetter nella „Num. Zeitschrift“ di Vienna, anno 1926 p. 145 - 154. tornò a sostenere la favola della zecca di Tarraco che sembrava ormai dimenticata. Il suo motivo principale era, questa volta, costituito dalle monete della Coll^e Ramon di Barcellona (1892). Queste monete però non risultano trovate in Spagna ma bensì acquistate a Parigi ed in Italia dopo che i numismatici austriaci e francesi avevano divulgata la pretesa zecca di Tarraco. Anche in Italia però vi fu uno scrittore: il Milani, il quale pur avendo gli elementi (Ripostiglio della Venera) per distruggere questa teoria, trascurò qualsiasi indagine limitandosi a seguire pedissequamente i numismatici succitati.

In quanto ai PB coi VOT XX e X, dai confronti coi *folliis*, che egli riproduce (Tab. II.) si ha la negazione della sua tesi: basta osservare le peculiarità paleografiche della lettera M per convincersene. Se poi questi PB vengono confrontati coi *folliis* di Ticinum si comprende subito che essi appartengono a questa zecca anziché ad Aquileia la quale per la 3^a officina usa il Γ non il T.

Hátlap: PROVIDE—NTIAAVGG (IX. t. 30.)
Előlap: DIOCLETIANVSAVC (IX. t. 31.) *Bécs.*

d) *Ticinum.*⁶⁾

Tudtommal Ticinum ez időben csak verde- és officinajegy nélküli denárokat bocsátott ki, melyek elég közönségesek. Stílusuk teljesen azonos a T jegyű *folliis*ok, antoninianusok és quinasok stílusával, valamint a $\overline{PT}$ és $\overline{ST}$ *folliis*okéval. (Körirataikat lásd az olasz szövegben!)

e) *Siscia.*

Ez a verde sok jegytelen denárt bocsátott ki egyidőben az első *folliis*okkal. Tekintve a stílust, ezen denárok kibocsátása, úgy látszik, egy $\overline{SIS}$ (C) és egy $\overline{*SIS}$ jegyű kibocsátás közé esik. (Körirataikat lásd az olasz szövegben!)

f) *Cyzicus.*

A $\overline{CM}$ és $\overline{C}$ jegyű denárok előtt vagy talán velük egyidejűleg ez a verde a következő jegytelen denárokat bocsátotta ki:

⁶⁾ A sajnos már néhai Voetter a „Wiener Numismatische Zeitschrift“ 19. ki évfolyamának 145—154. oldalán visszatér és fenntartja a tarracoi verde már ellefedettnek látszó meséjét. Fő érveit ezúttal a barcelonai Ramon-féle gyűjteményből (1892.) meríti. Azonban ezeket a pénzeket nem Spanyolországban találták, hanem Párisban és Olaszországban szerezték, azután, hogy osztrák és

- D) MAXIMIAN—VSCAESAR (Tav. IX. n. 36). *Milano.*
 R) VICTORIA—SARMAT (Tav. IX. n. 37).
 D) DIOCLETİ—ANVSAVC (Tav. IX. n. 33). *Vienna, Londra, Berlino.*
 D) MAXIMIA—NVSAVC (Tav. IX. n. 34). *Londra, Berlino.*
 D) CONSTANTİ—VSCAESAR (Tav. IX. n. 35). *Vienna.*
 D) MAXIMIAN—VSCAESAR (Tav. IX. n. 36). *Londra.*

e) *Siscia.*

Questa zecca emise numerosi denari senza sigla, contemporaneamente ai primi *foliis*. Tenendo conto dello stile, l'emissione di questi denari sembra collocarsi fra una, ignota al Voetter con $\overline{\text{SIS}}$ (Tav. IX. n. 38, 39) ed un'altra con $\overline{\text{SIS}}$ (Tav. IX. n. 48).

- R) VIRTVS—MILITVM (Tav. IX. 40, 41 n).
 D) DIOCLETİ—ANVS AVG (Tav. IX. n. 42) *Vienna.*
 D) DIOCLETIA—NVSAVG (Tav. IX. n. 43) *Vienna.*
 D) MAXIMIA—NVSAVG (Tav. IX. n. 44) *Londra.*
 D) CONSTANTİ—VSCAESAR (Tav. IX. n. 45.) *Vienna.*
 D) MAXIMIAN—VSCAESAR (Tav. IX. n. 46) *Vienna.*
 R) VIRTVSM—ILITVM (Tav. IX. n. 47).
 D) DIOCLETİ—ANVSAVG (Tav. IX. n. 42) *Milano.*
 D) MAXIMIAN—VSCAESAR (Tav. IX. n. 46) *Vienna.*
 R) VICTORIA—SARMATIC (Tav. IX. n. 49).
 D) DIOCLETİ—ANVSAVC *Milano, Vienna.*
 R) VICTORIA SARMAT (Tav. IX. n. 50).
 D) DIOCLETİ—ANVSAVC (Tav. IX. n. 42) *Budapest.*
 D) CONSTANTİ—VSCAESAR (Tav. IX. n. 45).
 R) PROVIDEN—TIAAVGG (Tav. IX. n. 51).
 D) DIOCLETİ—ANVSAVC (Tav. IX. n. 42) *Vienna.*

Hátlap: VICTORIA—SARMATICA (IX. t. 52.)

Előlap: DIOCLETİ—ANVSAVG (IX. t. 55.), *Bécs.*

Hátlap: VICTORI—ASARMATICA (IX. t. 53.)

Előlap: DIOCLETİ—ANVSAVC (IX. t. 55.), *Bécs.*

Hátlap: PROVIDEN—TIAAVGG (IX. t. 56.)

Előlap: CONSTANTİ—VSCAESAR (IX. t. 58.), *Milano.*

Nem tudtam megállapítani, hogy a heracleai, antiochiai és alexandriai verdék verték-e a kérdéses denárokat. Nicomedia 297—298. körül felváltja Cyziust az arany- és ezüstverésben.

* * *

A jegytelen denárok második időszakát a fogadalmi koszorúba foglalt XCVI értékjelzést viselő kivételes jellegű darabok képviselik. Ezeket a 303—304. években bocsátották

francia numizmatikusok elterjesztették az állítólagos tarracoi verde hírét. Olaszországban is akadt egy író, Milani, („Ripostiglio della Venera“) aki ámbár ezen feltevés lerontására megvoltak az eszközei, mindenféle aggályt félretéve, céljával a nevezett numizmatikusok szolgálai követtséget tűzte ki. Ami a *Vot XX* és *Vot X* kisbronzokat illeti, ha azokat a Milani II. tábláján közölt folliisokkal hasonlítjuk össze, máris megvan az ő tételének cáfolata: elég az M betű sajátosság alakját néznünk, hogy Milani tévedéséről meggyőződünk. Ha pedig ezeket a kisbronzokat a ticinumi folliisokkal hasonlítjuk össze, rögtön látjuk, hogy ennek a verdének a termékei, inkább mind Aquiléjéé, mely a harmadik officinát nem T-vel, hanem Γ-val jelöli.

f) *Cizicus*.

Prima, o forse anche contemporaneamente, ai denari con $\overline{\text{CM}}$ (Tav. IX. n. 57) e $\overline{\text{C}}$ questa zecca emise i seguenti denari senza sigla:

R) VICTORIA—SARMATICA (Tav. IX. n. 52).

D) DIOCLETI—ANVSAVG (Tav. IX. n. 55) *Vienna*.

R) VICTORI—ASARMATICA (Tav. IX. n. 53).

D) DIOCLETI—ANVSAVC (Tav. IX. n. 55) *Vienna*.

R) PROVIDEN—TIAVGG (Tav. IX. n. 56).

D) CONSTANTI—VSCAESAR (Tav. IX. n. 58) *Milano*.

Non ho potuto stabilire se anche le zecche di Heraclea, Antiochia, ed Alessandria, coniarono i denari in questione. Nicomedia succede, verso il 297—98, a Cizicus per la monetazione d'argento e d'oro.

* * *

Il secondo tempo dei denari senza sigla è rappresentato dal tipo eccezionale della corona votiva racchiudente la cifra XCVI, emesso negli anni 303—304, in occasione dei vicennalia di Diocleziano e di Massimiano, in tre zecche dei domini di quest ultimo: Ticinum, Aquileia, Karthago. L'emissione è contemporanea a quella degli aurei colla corona votiva racchiudente: XX. *Diocletiani Aug* e XX. *Maximiani Aug*, conati a Ticinum e ad Aquileia, presso la residenza di Massimiano, nonchè a Nicomedia residenza di Diocleziano; ed è anche contemporanea dei PB di Ticinum coi *Vot XX*. per gli augusti ed i *Vot X*. per i cesari, già accenati in nota.

Laddove gli esemplari delle altre due zecche hanno le rispettive sigle $\overline{\text{T}}$ ed $\overline{\text{AQ}}$, quelli di Karthago, come si vede, non hanno sigla.

R) XC || VI in due linee entro corona (Tav. IX. n. 59),

D) DIOCLETI—ANVS AVG (Tav. IX. n. 60).

D) MAXIMIA—NVS AVG (Tav. IX. n. 61).

D) CONSTANT—IVS CAES (Tav. IX. n. 62).

D) MAXIMIA—NVS CAES (Tav. IX. n. 63).

Milano, Aprile 1927.

Lodovico Laffranchi.

ki Diocletianus és Maximianus 20 éves uralkodása ünnepének örömére az utóbbi birodalmának három verdéjében: Ticinumban, Aquilejában és Karthagóban. Ez az emissió egykorú azon aranyakkal, melyek fogadalmi koszorúban XX *Diocletiani Aug.* és XX *Maximiani Aug* felírást viselnek és Maximianus székvárosának közelében Ticinumban és Aquilejában vezettek, nemkülömben Nicomediában Diocletianus székhelyén; és egykorú azon ticinumi kisbronzokkal is, melyek az említett augustusoknál *Vot XX*, a caesaroknál pedig *Vot X* felírást viselnek. Ezzel szemben a másik két verde denárai a megfelelő $\overline{\text{T}}$ és $\overline{\text{AQ}}$ jegyet viselik, a karthagoiak meg, amint láttuk, jegytelenek.

Hátlap: XC | VI a koszorúban két sorban.

Előlap: DIOCLETI ANVS AVC.

„ MAXIMIA NVS AVC.

„ COMSTANT IVS CAES.

„ MAXIMIA NVS CAES.

Milano, 1927 április havában.

Lodovico Laffranchi.

Gallienus császár győzelmi számai és légióspénzei.

Kiváló historikusok foglalkoztak azon számok jelentésének megfejtésével, amelyek részint Gallienus győzelmeinek ismétlődését jelzik, vagy győzelmi jelzői (főleg: *Germanicus*) után állanak és azokkal, amelyek a légiók császárhűségének megújuló bizonyosságait regisztrálják feliratos köveken és pénzekben. Azonban megoldás helyett csak kitűnő példáját adták annak, hogy bármily éleselméjű tartalmi kritika gyakorlása sem pótolja a speciális numizmatikai módszer ismeretének hiányát és hogy amint p. o. egy kéziratot nem lehet datálni az írástörténet ismerete nélkül, úgy numizmatikai emlékeket se bírálhatunk keletkezési körülményeik és az organikus összefüggések negligálásával.

Így ha Domaszewski¹⁾ azt hiszi, hogy a *sextum pia*, *sextum fidelis* csapatjelző Gallienus hatodik évében adományozódott s így tovább a többi, tehát ez nem volna más, mint a császár önálló kormányzásának évente megújított datálása, kezdve Valerianus keletre távozásától, — úgy ez csak önkényes hipotézis, amelyet már Harduin is megkockáztatott más formában és amelyet Eckhel régen visszautasított²⁾; úgy lát-szik C. Oman³⁾ sem tudta, hogy e feltevessel már mások is próbálkoztak, mert nemrég ő is előadta. A római csapatok történetének most elhunyt legnagyobb ismerője, E. Ritterling sem jutott sokkal tovább⁴⁾, ha tisztán látta is Domaszewski feltevésének tarthatatlanságát.

A mi első dolgunk ezek után csak az lehet, hogy a numizmatikai tényállást rekonstruáljuk: a forrásanyag megoszlását pénzverdék és emissiók szerint.

a) Róma.

Gallienusnak atyjával való közös uralkodása korából a római pénzverő előbbinek két típusán számolva a germánok legyőzésének második, illetőleg harmadik megismétlését:

1. VICTORIAE AVG IT(erum) GERM(anicae). Victoria b. áll. lábánál fogoly. — C²1198—1199 = Voetter, *Num. Zeitschr.* 1908, 85. l. és IV. t. 39. sz. = Webb, *The Rom. Imp. Coinage* V. 1, 83. l., 178. sz.

2. GERMANICVS MAXIMVS TER(tium). Trophaeum két fogollyal. — C²307 = Voetter, *id. m.* 85. l. és IV. t., 40. sz. = Webb, *id. m.*, 81. l., 141. sz.

Voetter 257-re datálja mind a kettőt, Webb 256—7-re; amíg azonban el nem dönthető exakt módon, hogy a velük járó előlapok melyik esztendőben lehetségesek először, addig a lehető legtágabb időközt, a 255—257 éveket vehetjük fel csak időhatározásnak.

Valerianus halála után nemsokára nagy, parádés hátlap-sorozat tűnik fel a ró mavárosi pénzverde gyártotta aprópénzek („antoninianus“-ok) tömegén, amelyet Voetter alapvető osztályozása⁵⁾ tárt fel első ízben és egyedül. Voetter rekonstrukcióját sikerült lényegesen kiegészíteni, többek közt pontos dátumot nyújtó típusokkal, a

¹⁾ A. v. Domaszewski, *Rh. Mus.* 57 (1902), 516. l.; *Philol.* 65 (1905) 346. l., 15. jegyz.

²⁾ Eckhel, *D. n.* VII, 404. l.

³⁾ C. Oman, *Num. Chron.* 1918, 80. és kk. II. — Úgy látom, a szerző a Gallienus fiáról szóló újabb irodalmat sem használta.

⁴⁾ E. Ritterling, *PWRE* XII, 1342. és k. hasáb.

⁵⁾ *Num. Zeitschr.* XXXII, 130—131. l. (A IOVI STATORI a 130. lapon téves és IOVI VLTORI akart lenni) Salonina idetartozó hátlapját, mint témánkra nem tartozót, elmellőztem a táblázatból. (L. Voetter, *i. h.*)

mellékel két táblázaton.¹⁾ Az egész emissió tulajdonképen két részre oszlik. Az egyiknek díszesebb típusai egy nagy győzelemnek, a Gallienus „harmadik győzelmé”-nek ünneplésére készültek, csekély számban és rövid ideig; a másodiknak hátlapjai ugyanezt az eseményt egyszerűbb, az átlag-vésnökök tömegprodukcója részére alkalmas ábrázolásokkal örökítik meg és óriási mennyiségben, hosszú ideig (4—5 évig) gyártódnak tovább.

Az I. táblázat szemlélteti az előbbi sort²⁾; balról haladva az első két (datált) típus teljesen hiányzik Voetter művében, az utolsó négy pedig tévesen Sisciába volt beosztva és így most elsőízben látszik tisztán az eredeti összefüggés. A két datált hátlap csak valamivel későbbben kapcsolódik be, mikor az új emissió aránylag súlyos és nagy példányait alaposan megcsappantotta már az akkori nagy bessz: a COS III PP a Kr. u. 261. évet jelenti, de még szűkebb datálást ad a P M TR P X COS III PP, amennyiben Gallienus negyedik konzulátusa csak 261 december 10.-étől 31.-éig esett össze a tizedik *tribunicia potestas*-szal; tévedésre nem gondolhatunk, mert az alább említendő, ugyanilyen típusú medaillon P M TRI P X PP COS V körirata arra vall, hogy 262 jan. 1.-én a beállott címváltozást nyomon követte az előbbi éremfelirat megfelelő átjavítása. Ezen évszámok hátlati képek és a császárnak Rómába való visszaérkezését hirdető (ADVENTVS AVG) ábrázolás mellett az oroszlánrész a „harmadik győzelem” és ennek szülője, a VIRTUS AVG(*usti*) dicsőítése esik.

A II. táblázaton összeállított széria csak a decennália (262—3 Kr. u.) elé eső részét nyújtja a tömegmissiónak³⁾, amely Voetternél már teljesen és jól van rekonstruálva; a mi kimutatásunk csak néhány új előlapi variánst ad és pontosan körülhatárolja az ismert anyagot⁴⁾. — Új szint viszont egyedül a bosszuló Jupiter képe hoz e sorozatban a „harmadik győzelem” ünnepléséhez.

Az antoninianusokon kívül a római verde bronzokat (sestertius-, dupondius- és ass-okat), aureusokat és medaillonokat is bocsátott ki ezen alkalomra, amelyek közül a következőket ismerem:

¹⁾ A *Zeitschr. f. Num.* XXXIX. kötetében táblákkal fog megjelenni ez a cikk, amelyeken az újonnan beosztott anyag idetartozását az előlapok azonossága bizonyítja be.

²⁾ A táblázatokon használt rövidítések:

B. = Berlin, Münzkabinett (Kaiser Friedrich Museum).

Bp. = M. Nemz. Múzeum.

Cornaggia = Gianluigi Cornaggia-Medici-Castiglioni gróf magángyűjteménye Milánóban.

Gnecchi = Fr. Gnecchi gyűjteménye Rómában (Museo Nazionale).

Ho. = Hollschek gyűjt., Bécs.

L. = London, British Museum, Cabinet of Coins and Medals.

Trau = F. Trau gyűjt., Bécs.

Páris = Bibl. Nat., Paris.

Vo. = A bécsi éremtárban őrzött Voetter Ottó-féle gyűjtemény.

Voetter (és utána római szám) = Voetter két litografált atlasza Gallienus pénzeiről (bécsi kiadás!).

W. = Wien, Münzkabinett, Kunsthistorisches Museum.

Z. = Zágráb, horvát nemzeti múzeum.

³⁾ Néhány később bekapcsolódó típusról legközelebb szövegek máshol; a közölt típusoknak 263 után gyártott példányával egészen leromlott vésetű és megfogyott átmérőjű kis pénzecskék.

⁴⁾ Voetter munkáinak ismert hiánya, hogy sohasem jelzi a közölt anyag provenienciáját; az atlaszokban sokszor az előlapok és hátlapok összefüggését sem lehet felismerni. Ez nem von le érdeméből, de igen megnehezíti a használhatóságot és ellenőrzést. — *Num. Z.* 1908. V. t. 13. 17. sz.; VI. t. 20—27. sz. tévesen osztja emissióknak darabjait Voetter Saloninus életében vert típusok (258—9 Kr. u.) közé!

β) Aureusok.

1	PM TR P X COS III P P. Quadriga b.	GALLIENVS AVG. „Son buste cuirassé à gauche avec le casque radié, tenant une haste et un bouclier.“	C ² 836 Tanini nyomán; innen = Webb V/1, 132 l. 20 sz. = Men. ¹⁾ 130 sz.
2	PAX AVG b. áll. V — —	Sugárk fej j.	Madrid.
3	VICTORIA AVG. III. Victoria b. lép koszorú és pálmával. — — —	GALLIENVS AVG. Páncélos mellk. sugárk.-val j.	C ² 1116 = Men. 175 = Webb 137 l. 84 sz. — Paris, 477 gr.
4	U. az.	GALLIENVS AVG. Fej sugárk. j.	Men. 174. — Napoli.
5	U. az. T — —	U. az.	Gnecchi, <i>R. I. N.</i> 1889, 463 l., 135 sz. = Men. 176. — Roma, Mus. Naz. (= Gnecchi), 460 gr; London (lyukas), 449 gr (= Webbnél a szám téves, l. alább).
6	U. az. T — —	Av. = 3 sz.	Men. 177 (= Kat. O'Hagan 650).
7	U. az. — — —	GALLIENVS AVG. Babérk., páncélos mellk. j.	C ² 1117 = Men. 173. — Paris, 215 gr.
8	VIRTVS AVG. Mars b. áll globus és lándzsával. — P —	GALLIENVS AVG. Fej sugárk. j.	C ² 1218 = 1220 = Men. 195 (= Webb V/1, 138 l. 90 sz. összevon több Av.-t, ami zavart okoz). — Men. 4 példányt ismer.
9	U. az. — P —	GALLIENVS AVG. Páncélos mellk. sugárk. j.	Men. 196 (= Kat. Quelen. 1716)
10	GENIVS AVG. b. áll patera és bőségszaruvál; jobbra signum.	Av. = 7 sz.	Men. 63 (= Webb 134 l. 44 sz.) — Napoli.

γ) Bronzok.

A Voetter-féle *Atlas* VIII—XI. tábláin között bronzokat egy-két típussal kipótolhatjuk minden külön anyaggyűjtés nélkül is. Ha nem is kapunk így teljes képet, de annyi kiviláglik, hogy az antoninianus-emissió típusai térnek itt is vissza:

Avers		ADVENTVS AVG. Balra lovagló császár — — Gnecchi, <i>Medagl.</i> 154 t., 13. sz.	IOVI VLTORI villámmal j. lép és visszanez S C Voetter, <i>Atlas</i> — IX, 30.	VICTORIA AVG. III S C Victoria b. lép. Voetter, <i>Atlas</i> VIII 10, 18, 33, 40.	VICTORIA AVG. S C b. lép pálmá- g és koszorúval. Voetter, <i>Atlas</i> IX, 39.	VICTORIA AVG. pálmatorzsre erő- sített pajzsra írja: III. S C C ² 1089.	GENIVS AVG. pa- tera és bőségszaru- val b. áll; j. 1 sig- num. S C Voetter, <i>Atlas</i> XI, 30.	PAX AVG. b. áll. S C Voetter, <i>Atlas</i> VIII, 3, 9, 17, stb.	VIRTVS AVG. S C Mars j. áll globussal és lánd- zsával
IMP GALLIENVS PF AVG.	Babérkoszorús, köpe- nyes mellk. előnézet- ben, jobbra	Gnecchi, Med. III. köt. 52 l. 37 sz. (Gnecchi gyűjt.) AE II.		Voetter, <i>Atl</i> VIII, 7, AE. I.		C ² 1089. AE. I.		Voetter, <i>Atl</i> . VIII, 7, AE. I.	Voetter, <i>Atl</i> . VIII, 7, AE. I.
	Babérkoszorús, páncé- los mellk. j.			Voetter, <i>Atl</i> . VIII, 15, AE. I.				Voetter, <i>Atl</i> . VIII, 15, AE. I.	

¹⁾ Men. = Karl Menadier, *Zeitschr. f. Num.* XXXI. (1914), 92. és kk. II. Hogy a nála 3. sz. alatt közölt darab milánói v. római veretű-e, autopszia vagy másolat nélkül nem lehet eldönteni.

λ Bronzok.

Avers		ADVENTVS AVG. Balra lovagló császár — Gnecchi, <i>Medagl.</i> 154 t., 13. sz.	IOVI VLTORI villámmal j. lép és visszahív S C Voetter, <i>Atlas</i> — IX. 30.	AICTORIA AVG. III S C Victori b. lép. Voetter <i>Atlas</i> VIII 10, 18, 33, 40.	VICTORIA AVG. S C b. lép yalm- ág és koszorúval. Voetter, <i>Atlas</i> IX. 50.	VICTORIA AVG. pálmatorzsre erő- sített pajzsra írja : III. S C C ² 1089	GENIVS AVG. pu- tera és bőségszaru- val b. áll : j. 1 sig- num. S C Voetter, <i>Atlas</i> XI. 30.	PAX AVG. b. áll. S C Voetter, <i>Atlas</i> VIII, 3, 9, 17, stb.	VIRTVS AVG. S C Mars j. áll. — globussal és lánd- zsával
IMP GALLIENVS AVG.	Babérkoszorús, köpe- nyes mellk., előlről, balra		Voetter, <i>Atl.</i> VIII, 37, AE. I.	Voetter, <i>Atl.</i> VIII, 37, AE. I.			C ² 303. AE. I.	Voetter, <i>Atl.</i> VIII, 37, AE. I.	Voetter, <i>Atl.</i> VIII, 37, AE. I.
	Babérkoszorús, páncé- los mellk. j.		Voetter, <i>Atl.</i> IX, 28. AE. I.		Voetter, <i>Atl.</i> IX, 58. AE. 9.			Voetter, <i>Atl.</i> VIII, 1 : XI, 8. AE. I. és AE. II.	Voetter, <i>Atl.</i> IX, 5, 7. AE. I. AE. II.
	Sugárk. páncélos mell- kép, j.							Voetter, <i>Atl.</i> XI, 7, AE. 1.	
	Sugárk., köpenyes mell- kép, j. a háta felől			Voetter, <i>Atl.</i> X, 28, AE. I.			Voetter, <i>Atl.</i> XI, 29. AE. I.	Voetter, <i>Atl.</i> XI, 1.	
GALLIENVS PF AVG.	Babérkoszorús fej j.			Voetter, <i>Atl.</i> VIII, 31, AE. II.					

δ) Medaillonok.

Számos és nagyérdekű típus elveszésével kell számolnunk a medaillonokat ille-
tőleg; a ráánkmaradt anyagban mindössze két idevonatkozót találtam:

1	Br. M.	PM TR P X P P COS V. Quadriga b.	IMP GALLIENVS PF AVG. Babérk. mellk. díszruhában, sasos sceptrummal b.	C ² 838 = Gnecchi, <i>Medagl.</i> II. 109 l., 31 sz. és 114 t. 9 sz., aki két példányt ismer (Paris és Wéber-aukció).
2	Br. M.	VICT GAL AVG III. Victoria bigában b.	IMP GALLIENVS PIUS FELIX AVG. Babérk., köpenyes mellkép j., előnézetben, pajzs és lándzsával.	C ² 1038 = Gnecchi, <i>id. m.</i> II. 109 l., 32 sz. és 114 t., 10 sz. (Paris).

Előfordul még néhány quinár is, aranyból és fehérfémből egyaránt; újat nem
adván, mellőzzük őket.

b) *Mediolanum.*

A milánói verde megnyitáskor elsőnek gyártott hatalmas emissió keretében verték ki a híres légiós sorozatot, melyet nem kell bővebben ismertetnünk; elég J. v. Kolb alapvető cikkére¹⁾ meg Voetter rajzaira²⁾ utalni. A légiós hátlapokon a csapat-

nevek után szintén számok fordulnak elő, jelezve, hogy hány háborúban őrizték meg e csapatok a császárhűséget. Itt adjuk tartományok szerint csoportosítva³⁾ az előforduló csapattesteket és hűség-számaikat:

Italia (ill. Roma)	<i>cohortes praetoriae</i>	VP VF	VIP VIF	VII P VII F
	<i>legio II. Parthica</i>	VP VF	VIP VIF	VII P VII F
Germania superior	<i>I. Minervia</i>	—	VIP VIF	VII P VII F
	<i>XXX. Ulpia</i>	—	VIP VIF	VII P VII F
Germania superior	<i>VIII. Augusta</i>	VP VF	VIP VIF	VII P VII F
	<i>XXII. Primigenia</i>	—	VIP VIF	VII P VII F
Raetia	<i>III. Italica</i>	—	VIP VIF	VII P VII F
Noricum	<i>II. Italica</i>	VP VF	VIP VIF	VII P VII F
Pannonia superior	<i>X. Gemina</i>	—	VIP VIF	— ⁴⁾
	<i>XIII. Gemina</i>	—	VIP VIF	—
Pannonia inferior	<i>I. Adiutrix</i>	VP VF	VIP VIF	VII P VII F
	<i>II. Adiutrix</i>	—	VIP VIF	VII P VII F
Moesia superior	<i>III. Flavia</i>	—	VIP VIF	VII P VII F
	<i>VII. Claudia</i>	—	VIP VIF	VII P VII F
Daciae tres	<i>V. Macedonica</i>	—	VIP VIF	—
	<i>XIII. Gemina</i>	—	VIP VIF	—
Moesia inferior	<i>I. Italica</i>	—	VIP VIF	—
	<i>XI. Claudia</i>	—	VIP VIF	— ⁵⁾

Ezen soktípusú, de nagyon kevés ideig vert szériához közvetlenül csatlakozik a FIDES EXERC(itus) VIII feliratú hátlap; a vele egyidejű, ritkább VICTORIA AVG VII és a kissé gyakrabban találkozó VICTORIA AVG VIII köriratok pedig azért igen fontosak ezúttal ráknézve, mert egyenlő és megfelelő számozásuk kétségtelenül bizonyítja, hogy a légiós pénzek hűségsszámai és a győzelmek mellé írt számjegyek egy és ugyanazon számításra mennek vissza.

Nem kevésbé jelentős itt számunkra, hogy mindezekkel azonos verési periódusban a milánói emissióban is feltűnnek (a kísérő ADVENTVS AVG, VIRTVS AVG, stb. típussal együtt) a római verdéből már megismert, tehát centrális rendeletre készített típusok a harmadik győzelem említésével. Ennek egyedül lehetséges ma-

¹⁾ Num. Zeitschr. V, 65. és kk. ll.

²⁾ Voetter, Atlas, XVII. tábla; v. ö. Num. Zeitschr. XXXII, 143. és kk. ll.

³⁾ Mint ezt már v. Domaszewski, Rh. Mus. 57 (1902), 514. és k. l. és utána E. Ritterling is megtette PWRE XII, 1041—2. hasáb. R. kifelejtja a *cohortes praetoriae*-t és összekeveri e sort a lugdunumi GALLIENVS CVM EXERC SVO hátlapok kal; Kolb neve helyett „Roth“-ot ír; súlyosabb ennél azonban, ha Domaszewski két britanniai légió nem létező pénzeit is említi (*id. h.*) és ebből következtetéseket von le.

⁴⁾ A C⁵³². sz., amely Gneecchi nyomán a X. Gemina hátlapját VII P VII F számozással hozza, téves; ugyanis a Gneecchi-gyűjtemény ott leírt darabja, melynek lenyomata L. Cesano szívességéből előttem fekszik, VI P VI F-t mutat

⁵⁾ A Voetter gyűjt.-ben van egy magábanálló darab VII P VII F végű felirással; ezt nyugodtan kivételnek vehetjük.

gyarázata, mivel a III semmi közvetlen vonatkozásba a VII és VIII számokkal nem hozható, az, hogy itt kétféle számozás fut párhuzamosan; csak az a kérdés, hogy a milánói nagyobb számok melyike felel meg a főleg Rómában otthonos kisebbnek, amire még visszatérünk.

Ezekből az antoninianusokból alábbiakat tudom a másolat-apparátusból összeállítani, — beleszámítva a közönséges billon-bélyegekkkel vert aureusokat is:

Avers	VICTORIA AVG VII. b. lépő Victoria. Voetter, <i>Atlas</i> XVII, 56.	VICTORIA AVG VIII. b. lépő Victoria. Voetter, <i>Atlas</i> XVII, 57—58.	FIDES EXERC VIII. Fides b. áll egy leszűrt és egy részütt föl emelt signumot tartva kezeiben. — Voetter, <i>Atlas</i> XVII, 41—42.	VICT GAL AVG [III.] Szemben álló, b. forduló Victoria, j.-jában koszorúval, b.-jában pálma-ággal. Voetter. —; C ² —.	VICT GAL AVG III. Három Victoria. Voetter, <i>Atlas</i> XVI, 36.	VICT GAL AV[G] III. Jobbra siető Victoria.
IMP GALLIENVS AVG Voetter, <i>Atlas</i> XVI, 35.					— Vo.	
GALLIENVS AVG	Voetter, <i>Atlas</i> XVII, 6.	— — W.	S — Vo; Z.	— — Cor-naggia, R. I. N. 1918.		— — Paris, aureus
	Voetter, <i>Atlas</i> XVII, 1.	— — Vo.	S — Vo.	— — W; Z.		
	Voetter, <i>Atlas</i> XVII, 4.		S — Bp.	— — Vo; W; Bp.	— — Z.	— — Gnechi.
	Voetter, <i>Atlas</i> XVII, 2.	— — Z.	— — Bp.	— — P Vo.		
	Voetter, <i>Atlas</i> XVII, 18.	— — W aureus. — — Ho.	S — Vo.	— — W; Bp.		— — Trau.
	Voetter, <i>Atlas</i> XVII, 8.				— — Paris	
	CONCORDIA AVGG Gall. és Salonina mellképei j.				— — W, aureus.	

c) Lugdunum.

A Gallienus számára csak 257- vagy 258-tól 260-ig vert lyoni pénzverő későbbi²⁾ kibocsátványai között tűnik fel az egyetlen bennünket érdeklő típus:

GERMANICVS MAX(imus) V(quintum). Trophaeum két fogollyal. = Voetter, *Atlas*, XXI t. 18, 26, 38 sz. Ugyanekkor feltűnik az előlapokon is (Voetter *id. m.* XXI t., 45 sz.) a GALLIENVS AVG GERM V címzés. — Ugyanez a hátlap Postumus első pénzein is szerepel, (C² 84—87 sz.) természetesen mint hybrid bélyeg;³⁾ téves tehát itt Postumus önálló győzelmi számaint látni.⁴⁾

¹⁾ A kiegészített hasta nem látszik; azért hiszem, hogy nem V állt a helyén, mert az összes ismert VICT GAL AVG legendák után III jön. A típus különben kiadatlan volt eddig és én csak ezt a zágrábi példányt ismerem.

²⁾ Num. Zeitschr. XXXIII, 74. és kk. II.

³⁾ Voetter, Num. Zeitschr. 1908, 99. I. leszegezte már ezt.

⁴⁾ Amint Dessau *Eph. Ep.* VII (1892), 434, Eckhel, *D. N.* VII, 439. I. nyomán és A. Stein, *PWRE* III, 16600. hasáb, Cohen² (a 84—7. számhoz) tették.

d) *Rosszul olvasott győzelem-számozások.*

1. VICT GER II. — C² 1044 Wiczay nyomán (AE. II.). Talán GERM volt a helyes szöveg. (Az IMP GALLIENVS PF AVG előlap egyedül Viminaciumban volna lehetséges oly korán, mint a „2-ik germán győzelem“ a pénzekre került; l. alább.)

2. VICTORIA AVG II. — C² 1114 tévedésből, mert a British Museum idézett aranya lyukas az egyik hasta helyén. (Átveszi a hibát Voetter, *Num. Z.* 1908 92. l.) — C² 1115 Az Asselin-gyűjt.-ből citált ilyen legendájú kisbronzot; a nieder-rentgeni lelet is leír $\frac{T|}{-}$ jeggyel két variánst is; azt gondolnám, hogy mindez téves VICTORIA AVG III helyett.

3. VICTORIA AVG VI $\frac{S|C}{-}$. — C² 1127 Wiczay nyomán (AE. I.). Római típusnak nézem, ahol a VI nem fordulhat elő.

4. VICTORIA AVG VII $\frac{T|}{-}$. Men. 179. A műhelyjegy ró mavárosi, tehát a VII nem fér vele össze.

5. VICTORIA AVG IIII. — C² Banduri után, aki egy réteső lábú VII-est olvashatott rosszul.

Különösen azért soroltam fel részletesen e tévesen publikált típusokat, mert Webb új művébe is áttmentek¹⁾ s így számos félreértés okozói lehetnek, ha ki nem irtjuk őket:

Áttérve a győzelmi számoknak viszonyára a kor történeti eseményeivel, legjobbnak látszik a mediolanumi tényállásból kiindulni. Amint megjegyeztük már, itt kétféle számozást találunk: a túlnyomó részben használt VII és VIII jelzés mellett, ha igen csekély mennyiségben is, de ugyanazon emissión belül, megjelenik a Rómában egyidejűleg és egyedül található III is. Mivel ezeket egy és ugyanazon számsorból valóknak venni lehetetlen, kérdés, hogy a kétféle számlálás milyen viszonyban áll egymáshoz.

Nézzük ehhez kissé a mediolanumi verde kronológiáját.²⁾ A legkorábbi datált érem itt³⁾ a TRIB POT VIII COSIII, (azaz Kr. u. 260) évszámot viseli, de még szorosabban is körülzárhatjuk azt az időt, amikor ez a verde üzembe helyeződött, a következő kritériumok alapján. A legelőször gyártott antoninianusok közt ott van Valerianusnak két típusa is (SECVRIT PERPET és FORTVNA REDVX⁴⁾); ugyancsak két Augustust említ Gallienus első reverse (VICTORIA AVGG) és Saloninus caesaré is (ADVENTVS AVGG), de ezeknek verőtüveit a lehető legrövidebb időn belül kivonják a forgalomból és ezentúl teljesen eltűnik Valerianusnak minden nyoma is: megérkezett tehát közben az idősebb császár katasztrófájának híre, melyet Egyiptomban 260 szeptemberének folyamán⁵⁾ fudtak meg, Itáliában tehát október előtt a következményeit nem vonhatták le. De mivel másfelől⁶⁾ nyilvánvaló, hogy 261 január 1-én Gallienus már teljesen elejtette fogságba esett atyja nevének a kormányzatban való szerepeltetését, tehát a 260-ik év utolsó két hónapjának eseménye volt ez a változás a milánói verdében, amely éppen hogy munkába fogott akkor. Kr. u. 260 ok-

¹⁾ Bernhart, *Handb.* I, 247. l. is felvette őket a hátlapok lajstromába, megtoldva egy antiochiai VII C(os) szelvénynek a VICTORIA AVG-hoz való olvasásával.

1. = Webb V 1., 169 l., 435 sz.

2. = „ V 1., 137 l., 83 sz.

3. = „ V 1., 165 l., 399 sz.

4. = „ V 1., 137 l., 86 sz.

5. = „ V 1., 177 l., 528 sz.

²⁾ L. még *Zeitschr. f. Num.* XXXVII (1927), 201. és k. l.

³⁾ *Ugyanott* és *id. m.* IX. tábla, 1. sz.

⁴⁾ *Id. m.* 201. l., 1. jegyz.

⁵⁾ 260 aug. 29-én még nem tudták ezt Alexandriában, mert még elkezdik a L H évszámot venni Valerianus előlapjaival is; viszont a *P. Oxy.* 1476 szerint 260 szept. 29-én már Macrianus és Quietus nevével datálnak Egyiptomban. Lásd Wickert, *PWRE* XIII, 493. hasáb.

⁶⁾ Mert, amint Wickert (*id. h.*) figyelmeztet rá, az eddigi gyakorlat ellenére magánemberrel veszi fel a konzuli méltóságot Gallienus.

tóberénél korábban tehát nem kezdődött el az a dús, roppant sok típusból álló emissió, amelynek egyik része a légiós-sorozat.

Ebbe a legelső periódusba, a 260. év végére tartoznak a legkorábbi előlapokkal járó,¹⁾ Gallienus III-ik győzelmét dicsőítő típusok, amely győzelem ezért időben másra, mint a pannoniai ellencsászárnak, Regalianusnak legyőzésére nem igen vonatkozhatik. Verésük belenyúlik a 261. évbe is, mert a Gnecehi-pélánynak azonos előlapja van a párisi éremtár PMTRP VIII COS III PP típusú darabjával. Nem sokkal későbbi az előbbinél a VICTORIA AVG VII típus sem, amennyiben ezen sem fordul elő még verdejegy; ezért, ha jó bőven a 261. év első felére datáljuk, nem célozhat másra ez sem, mint Regalianus uzurpációjának letörésére, s így a római III-nak egyenlőnek kell lennie a milánói VII. értelmével.

Amint kimutatásunk szemlélteti, a VICTORIA AVG VIII már beleesik az emissiónak P és S jegyekkel szignált részébe;²⁾ a VIII nem jelenthet mást, mint Macrianusnak 261 nyarán történt legyőzését.

Így hát tisztában vagyunk már a kétféle számítással. A római verde III. győzelme természetesen ugyanakkor került a pénzekre, mint Milánóban: 260 végén. Mert ha a római emissióba belevegyülő datált hátlapok 261-ből és 261 decemberéből valók is, nem felejtendő el Voetter megállapítása,³⁾ hogy az IMP GALLIENVS AVG felirású aversek előbbieik régebbi modorú páncélábrázolásukkal, mint a GALLIENVS AVG legendájúak, tehát a III. győzelem hirdetése is előbből való, mint a COS III és P M TRP COS III PP köriratú típusok. Ezenkívül Saloninus caesar utolsó veretei is elérik még ennek a kibocsátványnak az eljét, amely itt is pontosan utolsó pénzeihez illeszkedik. Ezek alapján a római városi győzelem-jelzés három háborúja:

victoria I = az alamannok kiverése Itáliából,

victoria II = Ingenuus leverése,

victoria III = Regalianus legyőzése.

Ebben tehát csak azokat a nagy harceseményeket regisztrálták, amelyek Valerianusnak a perzsák ellen való távozása óta történtek, mióta Gallienus hivatalosan is átvette ettől a birodalom nyugati haderejének parancsnokságát.⁴⁾ Politikailag jelentős lépés ez: Gallienus annyira megtagad minden közösséget atyja katasztrofális végű rezsímjével, hogy még a Valerianus auspiciumai alatt kivívott saját győzelmeit is elmellőzi 260 után, szinte tüntetésszerűen.

Természetesen ezeket a 257 előtti, uralomra lépésétől (253) fogva kiküzdött háborúnyeréseket eredetileg szintén hasonló módon könyvelték (a római verde 255—7

¹⁾ Voetter (*Atlas*, XVI. tábla, 35—36. sz.) is helyesen osztotta be már, amit ismert közülük.

²⁾ Amelyet Voetter, *Num. Zeitschr.* XXXII, 144. l. nagyjában körvonalozott, összevegyítve a jegynélküliekkel kissé. (A VOTA VICENNALIA tévedés nála, DECENNALIA helyett; hibás a VICTOR PRAET AVG is, VICT AET AVG helyett!)

³⁾ *U. ott*, 130. l. — Az egyes emissiók több sorozatból is összetevődhetnek, melyek egymás után jöhettek csak esetleg forgalomba.

⁴⁾ Ritterling (*PWRE* XII, 1341. hasáb) helyesen vonatkoztatja a hadsereg felosztására a két uralkodó közt a Lugdunumban vert GALLIENVS CVM EXERC(itu) SVO feliratú pénzeit. (L. öket Voetter, *Num. Z.* XXXIII, 74. és kk. II.)

közt felírott második és harmadik germán-verése mutatják ezt) és a milánói verde magasabb győzelmi számai nem is érthetők másképen, mint hogy 253-tól kezdődnek. A lugdunumi verde győzelemszámai segítik igazolni ezt, melyek Postumus felléptéig összesen ¹⁾ öt diadalt hirdetnek; még pedig mindet a germánokon. Ebben az ötben benne kellett lennie az alamannok megfutamításának is Milánó környékén, amely 258-nál később nem történhetett, mert Zosimos szerint Itália elárasztásakor Gallienus még az Alpok túlsó felén hadakozik a germán népekkel.²⁾ Ezt érthetné ugyan valaki talán arra is, hogy a Duna völgyében viaskodott a gótok és társaikkal, de egy eddig nem értékesített, pompás numizmatikai emlék kétségtelenné teszi, hogy Galliáról van itt szó. Egy lugdunumi veretű (tehát eo ipso 257—260 közt készült) billon ez,³⁾ ROMA REDVX köriratú hátlappal, amelyen Róma istennő vezet vissza a lovon ülő, kezét védőleg előterjesztő imperátort, az örök város felé. A panegyricus-irodalomban gyakori kép ez: a veszélyben lévő *urbs aeterna* megszemélyesítője maga repül a császárhoz, hogy segítő karját sűrgesse. Két rokonkorú példa eléggé illusztrálhatja ezt. *Roma ipsa... supplices tibi manus tendens... clamavit* — mondja az egyik ⁴⁾ —: *Quousque hoc, Maximiane, patiar me quati, te quiescere stb. Iam ad te supplices manus Roma tendebat*, — beszéli a császár előtt a másik.⁵⁾ Így hát a mi pénzünk is csak arra célozhat, hogy a *dea Roma* visszakövetelte Galliától császáriját, hogy elűzze a pusztító alamannokat.

Ha az öt germán győzelmet, köztük a most említettet is, hozzávesszük a római III-ban foglalt Ingenuus- és Regalianus-féle harcokhoz, kijön a milánói verde VII. száma, melyet Macrianus leverése hamarosan VIII-ra növel.

Már föntebb, az anyag bemutatásánál kitűnt, hogy a légiók hűségsszámai a milánói — 253-tól induló — győzelemszámokkal megegyeznek: a VICTORIA AVG VII egyszerre verődik a légiók VII P VII F jelzőjével és a VICTORIA AVG VIII a mintegy a légiós-sorozat helyébe lépő FIDES EXERC VIII reversszel párhuzamos. Ennek az eljárásnak széles körben való alkalmazásáról tanuskodik az, hogy a *legio V. Macedonica* a *III pia*, *III fidelis* melléknevet viseli egy 256 és 258 közt állított dáciai feliratos kövön.⁶⁾ Némi bonyodalmat csak az okoz, hogy a frissen aratott VII-ik győzelem előtt a VI-on kívül az előzőt is kiírják néhány csapat neve mellé; ennek különleges oka lesz.⁷⁾ Ezen bizonytalanságtól eltekintve, két nagy horderejű tényt szögeznek le ezek a számok, egyszer azzal, hogy hiányzanak a légiók bizonyos csoportjánál, egyszer pedig azáltal, hogy egy másik csoportnak hűségét igazolják Gallienushoz keletkezésük időpontjában.

Már Ritterling gondolt rá, legalább is a két felsőpannoniai légiót illetőleg, hogy esetleg valamely lázadásra vezethető vissza a „VII.” hűségjelző kivételképen előforduló hiánya. Most, hogy tudjuk, miszerint a „VII.” győzelem Regalianus felkelésére

¹⁾ Mivel a GERMANIOVS MAX(imus) V(quintum) hátlap átmegegy Postumus első vereteire.

²⁾ Zos. I, 37., 2.

³⁾ Gneecchi, *Riv. Ital. di Num.* I (1888), IV. t., 9. sz. (Gneecchi-gyűjt.; Cesano kérésére kereste, de nem találta a római Museo Nazionale által megszerzett anyagban.)

⁴⁾ *Inc. pan. Maxim. et Const. d. 10—11.*

⁵⁾ *Inc. pan. Const. d. 14.*

⁶⁾ Dessau *ILS* 4345. A dátum Valerianus Caesar szerepléséből folyik.

⁷⁾ Nem látszik lehetetlennek, hogy az VP VF jelzővel található légiók az V. győzelem, tehát az alamann háború résztvevői; ez esetben Gallienus a Rajnától a *VIII. Augusta*-t hozta volna, magához vonva Noricumból a *II. Italica*-t és Pannoniából a *I. adutrix*-et, míg a *cohortes praetoriae* és a Róma mellett állomásozott *II. Parthica* résztvétele magától értetődik.

vonatkozik, ez a feltevés kibővített formában bizonyosságra emelkedik. Világos ugyanis, hogy az a négy légio, amelyik a „hetedszer kegyeletörző, hetedszer hűséges“ jelzõt nem nyeri el, nem más, mint a Regalianussal élükön felzendült csapatok:

legio X. Gemina: Vindobona helyőrsége Felső-Pannoniában,

legio XIII. Gemina: Carnuntum helyőrsége Felső-Pannoniában,

legio XIII. Gemina: Apulum helyőrsége Dáciában, amelyről azonban igen kétes, hogy az ekkortájt sorsára hagyott tartományban vesztegelt-e még,¹⁾

legio XI. Claudia: Durostorum helyőrsége Alsó-Moesiában.

Regalianus (és Dryantilla) pénzei köztudomás szerint legnagyobbbrészt éppen nyugati Pannoniában kerülnek elő, főleg Carnuntum helyén, amiért is már régóta biztos volt a Bécs és Deutsch-Altenburg helyén táborozott két csapattest résztvétele ebben a lázadásban; annál értékesebb pénzeinknek a másik két légiora vonatkozó bizonyossága, amely megerősíti az irodalomnak egy eddig levegőben lógó adatát.²⁾ Az *Epitome de Caesaribus* (32, 3) szerint ugyanis Regalianus *in Moesia* lázadt fel és a *triginta tyranni* biográfiáinak e trónostromlóról szóló fejezete (10, 1) is azt állítja, hogy *Regilianus* (sic!) *denique in Illyrico ducatum gerens imperator est factus auctoribus imperii Moesis*, stb. Ez tehát igaz és a *XI. Claudia* zászlóbontását illeti; a *XIII. Gemina* szerepét nehéz közelebbről meghatározni, mert nem tudjuk, mely ideiglenes állomáshelyen érte őt ez az uzurpáció.

A másik, nem kevésbé fontos történeti tanulságot a négy germániai légio jelenléte és hűségesnek nevezése nyújtja, amely dolog alkalmat ad Postumus uzurpációjának végleges időmeghatározására.

A régebbi történetírás rendesen Kr. u. 258-ra tette Postumus uralkodásának kezdetét, amiben a modernnek is többnyire követték³⁾ őket, míg némelyek 259-re⁴⁾ vagy 260-ra⁵⁾ tették ezt az eseményt. A kérdés eldöntésének tulajdonképeni nehézsége abban áll, hogy az irodalmi források ellentmondanak egymásnak arra nézve, hogy ez az ellenesászár Gallienus idősebb fiának, Valerianus Caesarnak († 258.) vagy a fiatalabb Saloninusnak († 260.) megölése árán jutott-e Gallia uralmához. Ez az alternatíva is csak akkor formulázódott meg ily élesen, amikor Regling érdeméből,⁶⁾ Voetter⁷⁾ és Kubitschek segítségével⁸⁾ tisztázódott a két császárfi különválasztása a pénzek és emlékek, valamint uralmuk ideje is. A probléma irodalmi részét illetőleg elég Reglinget idéznünk;⁹⁾ mióta ő e vitát kellő beállítással helyezte, döntés nem történt.

¹⁾ Lásd *Prot. Szemle* XXXV (1926), 624. l. 1.

²⁾ A régi és modern irodalmat összeállította ehhez A. Stein, *PWRE* IA, 462. és k. ll.

³⁾ Például: Th. Bernhart, *Polit. Gesch. d. r. Reiches von Valerian bis zu Diokletians Regierungsantritt* (1867), 283. és k. l.; Herzog, *Gesch. u. System d. r. Staatsverfassung* II (1887), 554. l., 3. jegyzet; A. Stein, *PWRE* III 1658 és k. l.; Dessau, *ILS* 561. sz., 1. jegyzet; C. Jullian, *Hist. de la Gaule* IV³ (1924) 572. l. és u. o. 4. jegyzet; Niese-Hohl, *Grundr. d. r. Gesch.*⁵ (1923), 374. l.; Domaszewski, *Philol.* 65 (1906), 349. l.; H. Schiller, *Gesch. d. r. Kaiserzeit* I, 2 (1883), 833. l.; M.-A. Roger, *Revue Historique* 61 (1896), 1—9. ll. — Mommsen, *R. G.* V⁴ 151. l., 1. jegyzet 258 v. 259-et gondol.

⁴⁾ Goyau, *Chronol. de l'empire rom.* (1891) 312. l. Rostovtzeff, *Soc. and Econ. Hist. of the R. E.* (1926), 391. l. — Klebs, *PIR* I, 311. l. 259 és 260 közt válogat, de látja a nehézségeket.

⁵⁾ Tillemont, *Hist. de emp.* III, 448—50. ll. (ed. Paris); Clinton, *Fasti rom.* I, 284. l.

⁶⁾ *Wochenschr. f. kl. Philol.* 1904, 610. és kk. ll.; *Num. Zeitschr.* 1908, 115—120. ll.

⁷⁾ *Num. Zeitschr.* 1908, 78—101. ll.

⁸⁾ *Ugyanott*, 102—114. ll.

⁹⁾ *Num. Zeitschr.* 1908, 118—120. ll. — A nehézségeket hangsúlyozza utána C. Jullian (*id. h.*) és Wickert, *PWRE* XIII, 245. és 345—6. hasáb.

Most, hogy a légiós hátlapok pontos dátumát tudjuk, kitűnik az is, hogy a rajnai csapatok 260 végéig megőrizték Gallienushoz való hűségüket, tehát Postumus lázadása nem az idősebb fiú halálával (258) függött össze, hanem Saloninus vesztével. Az esemény időpontját még szorosabban körülhatárolja az, hogy közvetlenül Valerianus halála után gyártott légiós pénzek mellett Salonius hátlapjai is¹⁾ aránylag nagy mennyiségben készülnek,²⁾ (holott a család részére vert hányad mindig csak töredéke szokott lenni a császáréhoz képest) és így a caesar halála és a rajnai légiók elpártolása 260 legvége előtt nem következhetett be.

Ezzel szemben nem tudom megmagyarázni a hispániai és britanniai ezredek kimaradását a légiós-szériából, ami annál érthetlenebb, mert egy sirmiumi felirat (CIL III. 3228 = Dessau ILS 546) arra vall, hogy az Ingenuus vagy Regalianus ellen Pannoniába jött britanniai (és germániai) vexillációk nálunk ragadtak Postumus lázadásának kitörésekor. Ritterling³⁾ azt hiszi, hogy ezen egységek távolléte a hű csapatok enumerációjából Postumus proklamációjával hozandó összefüggésbe, ami nem hihető. Már csak azért sem, mert az ő mozgalma keletről nyugat felé terjedt, nem pedig Anglia és Spanyolország felől Germánia irányába, (mint Ritterling hipotézise ezt feltételezné a rajnai légiók Gallienus-hű volta miatt); sőt éppen Kölnben ölette meg Postumus Saloninus caesart, miután a csapatok hozzáállottak és innen indulva növelte hatalmát. Ez okból tehát a britanniai és hispániai légiók hiánya bizonyosan egyéb eredetű. Esetleg csak onnan van, hogy megelégedtek a két legfontosabb front, a Duna és Rajna seregeinek való hízélgéssel.

Meg kell vitatni még, hogy Gallienus imperatori akklamációi milyen viszonyban állanak ezekkel a győzelmi- és hűségyszámokkal? Eredetileg természetesen éppen a győzelmek, illetve győztes vezérnek való kikiáltások összessége adta az imperatori számokat, de H. Dessau egy pompás kis cikkben⁴⁾ kimutatta, hogy a Diocletianus-féle tetrarchia korában az *IMPerator* cím ismétlődései már egyszerűen csak az uralkodási éveket jelentik, minden aktuális célzás nélkül, míg másrészt — mint Eckhel⁵⁾ is felismerte már — a IV. században a császárnak az egyes népek legyőzéséről vett címeit (*Sarmaticus*, *Persicus*, *Germanicus* stb.) azért számozzák meg, hogy így az imperatori akklamációk banalizálódásával elkopott értelmű szokást új formában élénkítsék fel.

Dessau azt is kimutatta, hogy az imperatori számok és a népek legyőzésének számai a tetrarchia alatt már teljesen különvált dolgok, de nem adhatunk neki teljesen igazat abban, hogy ez már Gallienus idején is kialakult gyakorlat volt. A valóságban ugyanis különbséget kell tennünk Postumus és Gallienus között: előbbinél t. i. tényleg bőven kimutatható az éremfeliratokkal, hogy imperátorságát már csak egyszerűen a trónon töltött évei szerint számozzák, míg utóbbinál az imperatori szám még a régi szokás szerint a diadalokat jelzi. Nála a győzelmi szám még csak új szint visz az elfakult imperatori helyébe, de egyenlő azzal; ugyanis az általunk felfedett

¹⁾ Lásd Zeitschr. f. Num. *id.* cikkemet.

²⁾ C²61 és 62 „commun“-re vannak taksálva.

³⁾ *PWRE* XII, 1342. s k. hasáb. — A keleti légiók nem tartozván Gallienus kommandója alá apja haláláig, már csak ezért is elmaradhattak; Macrianus lázadása óta erre megvan a speciális ok is.

⁴⁾ Dessau, *Eph. Ep.* VII, (1892), 432. és kk. II.

⁵⁾ *D. n.* VII, 401. I.

kétféle számítás az ismert — persze igen gyér — adatok szerint az imperátori cím kíséretében is egybevágóan jelentkeznek.

Főbizonyítéka ennek a Cohen² 796. sz. aranymedaillon P M TR P IMP VI COS V P P körirata. Eszerint Kr. u. 262 vagy 263-ban, Gallienus tizedik vagy tizenegyedik uralkodási évében még csak hatodszor imperátor; a VI viszont megfelelne a ró mavárosi verde győzelem-számolásának, ha a Regalianus leveréséhez (= III) Kr. u. 263-ig még a Macrianus háborúvesztését, Odenathus perzsa győzelmét és Gallienus kisázsiai expedícióját hozzáadjuk.

A másik, 253-tól kezdett győzelmi számsorozatnak megfelel két feliratos kő imperátori száma:

1. A CIL II 2200 = Dessau ILS 552, Kr. u. 256 v. 257-ből: IMP III. Ez megfelel a római pénzek harmadik germán győzelmének és a *legio V Macedonica* harmadik hűségsvádjának.

2. CIL VIII 1487 = Dessau ILS 541, Kr. u. 261 vagy 262-ből: IMP X. Ez esetben a milánói verde VIII-ik győzelme mellé járul Odenathus diadala Saporon és a kisázsiai hadjárat.

Exkurzusok.

1. Falerius.

Sokszor foglalkoztak már Gallienus két különös éremfeliratának megfejtésével. Az egyik VIRTUS FALERI, a másik PIETAS FALERI. Ernest Babelon, az elhunyt kiváló francia akadémikus, igen szellemes cikket írt erről¹⁾, elutasítva a régi megfejtési kísérleteket, de a verde-összefüggések és az igazi datálás ismerete híjján fantasztikus kombinációkba boesátkozik ő is, arra a végeredményre jutva, hogy a Kr. u. 262-ben dúlt pestis elmulasztására tett nagy engesztelő áldozat emlékei ezek. Nem töltjük az időt elmefuttatásainak cáfolatával, hiszen elesnek ezek maguktól, ha rekonstruáljuk a pénzek keletkezési körülményeit.

A VIRTUS FALERI típus a fönti II. táblázat értelmében nem Sisciába tartozik, mint Voetter hitte, hanem Rómába és mivel a VICTORIA AVG III (VICT GAL[L] AVG III) típusok első, parádés típusaival egyszerre fabrikálták egész habitusának tanúsága szerint, a Kr. u. 260. év második felére kell datálnunk.

Amint a „harmadik győzelem” típusai ezen időpontban centrális rendelkezés révén Mediolanum verdéjébe is eljutottak az ADVENTUS AVG, VIRTUS AVG, stb. hátlappal együtt, úgy a Falerius-típusok is; csak roppant ritkaságuk okozta, hogy Rómából nem is maradt ránk az a faj, amelyiket Mediolanumból ismerünk.

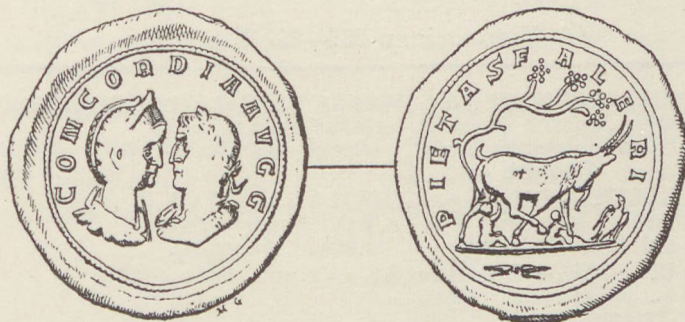
Utóbbi az az arany- és ezüstleveretben ismert pompás medaillon²⁾, amelynek előlapján a császár és felesége mellképe látható CONCORDIA AVGG felirattal: azt

¹⁾ Rev. num. 1896, 397. és kk. II.

²⁾ Gneecchi, Medagl. I, 3. t., 7. sz. és 27. t., 8. sz. — Verdebeosztása eddig nem történt meg tudtommal, de kétség nem fér hozzá.

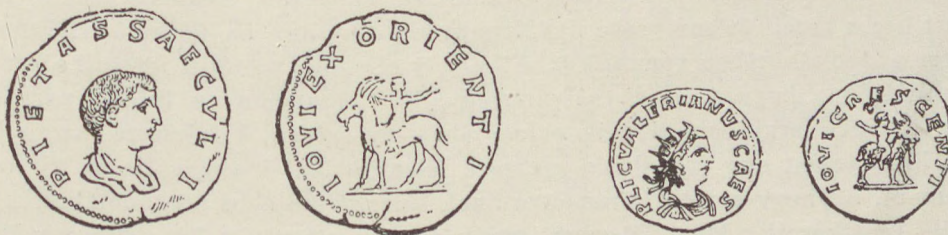
már igazán csodálom, hogy Babelon¹⁾ ebből Valerianus társuralkodására következett, amikor az ábrázolt két mellkép tisztán megmutatja, hogy *Concordia Augusti et Augustae* az „AVGG” értelme. Nagyon fontos, hogy ez az előlap is a fővárosból elrendelt dolog, amint ezt egy római aureus mutatja.²⁾ — Medaillonunkat is legkésőbb a 260. év legvégén verték, amennyiben mindjárt felfedjük Saloninusra való célzását, aminek datálási értékét már az előbb kifejtettük.

Afelől, hogy a *Falerius* Gallienus mellékneve, „signuma”, a köriratok tisztán értesítenek: Rómában az előlapon Herculesnek ábrázolt Gallienus vitézségét dícséri a

virtus Faleri hátlap, Milánóban a császár kegyeletét saját fia iránt hívják *pietas Faleri*-nek. Igaza lehet benne Babelonnak, hogy e név gyökerét *Falerii* városával igyekszik összekötni — mert nem igen lehet véletlen, hogy egész sor feliratos kövünk maradt, amelyekkel ezen etruszk városka Gallienust és családját megtisztelte.³⁾

Azt hiszem, hogy Aurelius Victornak egy helyét⁴⁾ is arra lehet magyarázni, hogy Gallienus e vidékről származott: *Eius filium Gallienum senatus Caesarem creat, statimque Tiberis adulta aestate diluvii facie inundavit. Prudentes perniciosum rei publicae cecinere adolescentis fluxu ingenio, quia Etruria accitus venerat, unde amnis praedictus.* Talán nem annyira pillanatnyi tartózkodási helyéhez, mint szülővárosához van fűzve ez a rosszakarató, de egykorú szenátusi forrásra visszamenő mende-monda.

A PIETAS FALERI legendájú hátlapon lombos fa alatt álló anyakecske van, amint kis gyermeket szoptat, aki a tőgye alatt ül. A kecske előtt sas áll, a szelvényben villám: a gyermek Juppiter táplálása ez, úgy, amint Pius egy medaillonján is megvan ez a jelenet fával és sassal együtt⁵⁾, csak éppen ott a kecske hátán ül széttárt kezekkel a kis istenfi. Igen ám, de a mi esetünkben még egy gyermek ül a

¹⁾ Id. m. 399. l.

²⁾ Ezen két verde rendszeresen közös típusairól szóltam már *Zeitschr. f. Num.* XXXVI (1926), 206. és kk. ll.

³⁾ CIL. XI, 3089. és kk. sz.

⁴⁾ *Caes.* 32, 3.

⁵⁾ C²1133 = Gnecci, *Med.* 50. t., 4. sz. (Páris). — Az analógiára figyelmeztet már Babelon. id. m. 402. l.

kecske mellső lábai alatt! Ernest Babelon — igen szellemesen ugyan — *Veiovis és Diiovis*-t látta (id. h.) a két gyermekben, de tévedett. A *Pietas* a feliratban megmutatja, hogy itt a mitológia csak keret, valójában a császár kegyes kötelességérzetét szemléli ez a jelenet, még pedig kétségtelenül az ábrán látható gyermek — a második gyermek, a saját fia — iránt. Ez a sajátos szimbolika különben nemcsak erre az egy esetre szorítkozik Gallienusnál; itt csak bővebben van kiszínezve, ami a közönséges pénzverésben egyszerűbb formára hozva állandóan szerepel. Nézzük ezeket az analógiákat:

Viminacium. 256—257 Kr. u.¹⁾

1	AE. I.	IOVI EXORIENTI. Gyer- mek Juppiter kecskén b. lovagol, egyik kezét felemeli.	PIETAS SAECVLI. Va- lerianus Caesar mellk. j. köpennyel a háta felől	C ² („Saloninus“) 33. sz. ²⁾
2	Bill. III.	LAETIT TEMP. Gyer- mek J. kecskén lova- gol, felemelt ballal.	IMP GALLIENVS P AVG. Sugár-koronás mellk. j. páncéllal.	Voetter Atlas XV, 60×62.
3	„ „	PIET SAECVLI. Kecské- k., lábai közt szopó gyermek.	Av. = 2. sz.	„ „ XV. 60×61.
4	„ „	PIET SAECVLI. B. lo- vagló gyermek. J. kecskén, felemelt ballal.	IMP GALLIENVS P AVG Sugárk. köpenyes mellk. j. előnézetben.	„ „ XV. 57×59.
5	„ „	IOVI CRESCENTI.	P LIC VALERIANVS CAES. Sugárk. mellk. b. köpennyel a háta fe- lől. Av. = 5. de kö- peny előlről.	„ „ I., 50×52. (té- vesen Rómában)
6	„ „	„ „		„ „ I., 51×52. (té- vesen Rómában)

Viminaciumon kívül még Lugdunum³⁾ és Róma⁴⁾ verik a IOVI CRESCENTI hátlapot Valerianus caesarnak a kecske hátán ülő Juppiterrel; figyelemre méltó, hogy a kísérő típus itt is mindig a PIETAS AVGG (áldozószerekkel).

Amint a LAETIT(ia) TEMP(orum) említése világosan megmagyarázza, új, boldog kort hoz a kezeit örömpesve nyújtogató kis Juppiter az újjongó világnak. Az aranykor gondolkörében vagyunk tehát, amely oly nagy szerepet játszott e kor érem-szimbolikájában; hogy t. i. a császár-megváltó visszahozza az ősidők paradicsomi világát. Amint Vergilius negyedik eklogájában oly szépen kifejezésre jut, a kor le-gendás hite szerint egy csodálatos gyermek felsarjadása inaugurálja az új *aureum saeculum*-ot, úgyhogy a trón várományosának beleszövése ebbe a gondolkörbe szinte magától kínálkozott. Már Tiberius egyik *as*-szán ott van a két, bőségszarúból ki-mosolygó császári gyermek és Marcusnak trónágyon játszadozó két szülöttét SAECVLI FELICITAS felírással mutatják be az alattvalóknak a pénzek. Gallienus esetében azonban ezen általános kép mellett a vallásos forma-nyelv speciális képzetei lépnek fel a trónörökösnek a *Juppiter crescens*sel való következetes azonosításában. Erre legközelebb még visszatérünk.⁵⁾

¹⁾ 258-ban már megszűnt a verde; 256 előtt nincs caesar.

²⁾ A verdebeosztást csak Cohen (2. kiad. V. köt. 520. l.) rajza után ejthettem meg, másolat híjján.

³⁾ Voetter, *Num. Zeitschr.* 1908, III. t., 1×2. sz.

⁴⁾ *U. ott.* V. t., 27×21. sz. (Voetter tévesen a viminaciumi előlappal hozza.)

⁵⁾ Saloninusnak Antiochiában vert pénzein viszont a császár és Juppiter mint DII NVTRITORES szerepelnek, mint a SPES PVBLICA képviselőjének, a császárfinak nevelői.

2. Gallienus harmadik fia.

Főntebb említettük már, hogy a Gallienus fiainak az antik irodalom által való összezavarását már szétbogozták: az egyik, Valerianus, 256—258 közt, a másik Salo-
ninus, 258-tól 260-ig volt Caesar.¹⁾ Mégis maradt az auktoroknak olyan adata mind-
máig is, amelynek értelmét nem tudván adni, egyszerűen parlagon hagytak.

Zonaras²⁾ mondja ugyanis a következőket:

ἐν Ῥώμῃ δὲ γε ἡ οὐρλητος μαθοῦσα τὴν τὸν Γαλιήνου ἀναίρεσιν τὸν ἀδελφὸν ἐκείνου καὶ τὸν υἱὸν
ἐθανάτωσαν.

Ezenkívül a *vita Gallieni* (19, 1) is hallott valamit harangozni arról, hogy Gallienusnak
egy fiát 268-ban atyja meggyilkolásával egyszerre tették el láb alól: *occisus deinde
non sua sed patris causa*.

A 268-ban kivégzett fiú tényleg élt, mert kétségtelennek tartom, hogy ez nem
más, mint Marinianus, ezen év *consul ordinarius*-a, aki nagyanyja, Mariniana után
van elnevezve. Már Friedländer³⁾ gondolt erre a megoldásra, amikor azt a pompás
bronzmedaillont publikálta,⁴⁾ amelyen Marinianus konzuli felvonulása látható; innen

látható, hogy kis gyermek, még pedig a császáré, aki mögötte áll a díszfogatban és
viszi helyette a sasfejű kormánypálcát. De az is bizonyos, hogy a birodalom jövőendő
urát akarják ábrázolni benne, mert a császárt koszorúzó Victorián kívül öfelé is száll
egy kis szárnyas géniusz, koszorúval a kezében.

Regling⁵⁾ ugyan azt gondolná, hogy Marinianus nem édesfia Gallienusnak, ha-
nem egy nagybátyjának gyermeke, akit örökbe fogadott volna, hogy utódává tegye,
de ez nem áll. Tudniillik, nem vették eddig észre, hogy van egyenes bizonyítékunk arra
nézve, hogy Gallienusnak két fia pusztulása után is volt még ivadéka. Ez Salonina
FECVNDITAS AVG hátlapja, melyen az *augusta* kisgyermekkel áll és amelyet a
rómavárosi kilencműhelyes emissióban kb. 265—266-ban Kr. u. nagy mennyiségben
gyártottak.⁶⁾

Sokkal jobban meg lehet érteni ezáltal Gallienus lelkivilágát, azt, hogy apja és
két fia halála után, lázadások és ellenséges betörések özöne közt még mindig nem tört
össze tizenöt véres esztendő idegörlő hajszája után: még született egy kisfia, akiben
utódát látta s ez a reménysugár bízta a birodalom megmentéséért folytatott ret-
tentő küzdelemben.

¹⁾ L. most Wickert gondos munkáját erről *PWRE* XII, 236. és kk. hasábokon.

²⁾ Zon. XII, 26 (III, 150. l. Dindorf kiad.).

³⁾ *Zeitschr. f. Num.* X, 60—61. l.

⁴⁾ Gallienus, C²603 = Gneecchi, Medagl. III, 107. l., 9. sz. = 113. t., 10. sz.; l. megjegyzésemet
hozzá, *Zeitschr. f. Num.* XXXVII (1927), 202. l., 1. jegyzet.

⁵⁾ *Num. Zeitschr.* 1908, 120. l., 1. jegyzet.

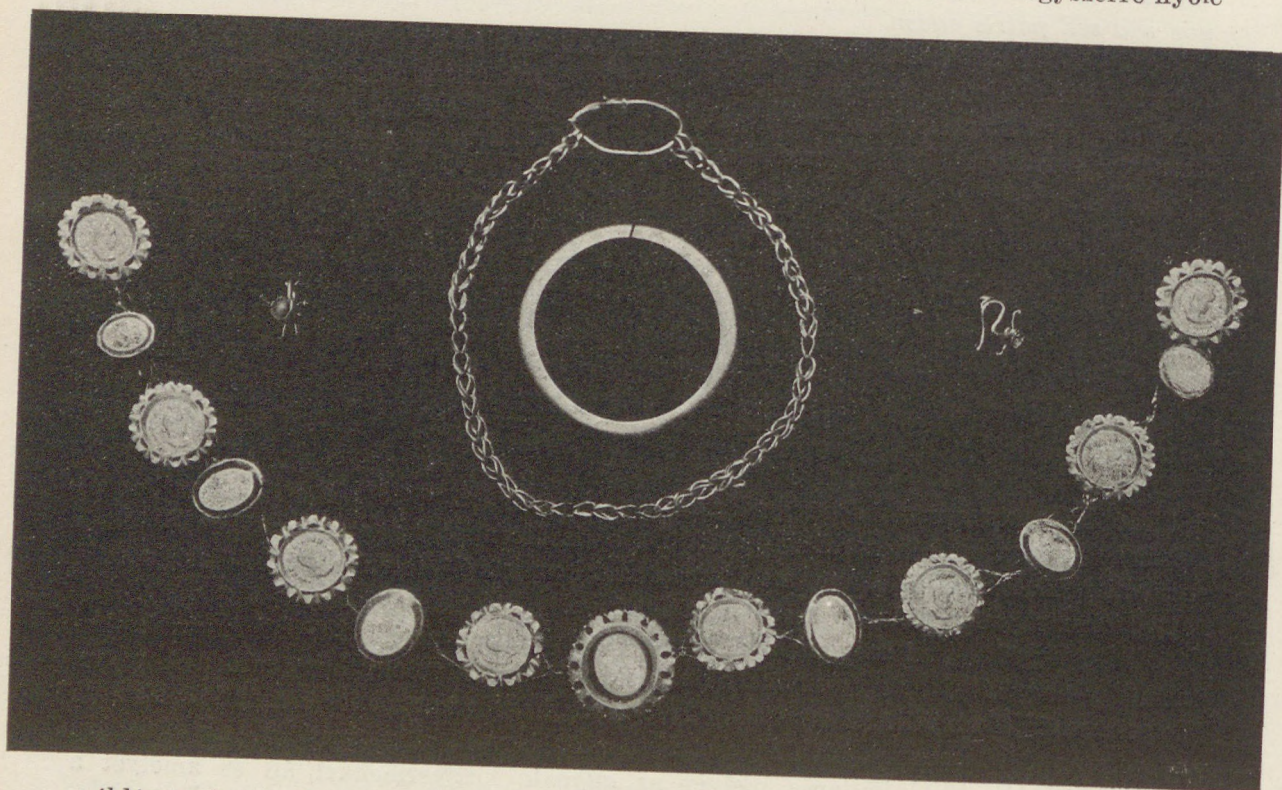
⁶⁾ Voetter, *Atlas*, XIII. t. 5×6. sz.; u. ott. 16×17. sz. és *Num. Z.* XXXII (1900), 132. l.

3. *Gallienus légiós-pénzei aranyból.*

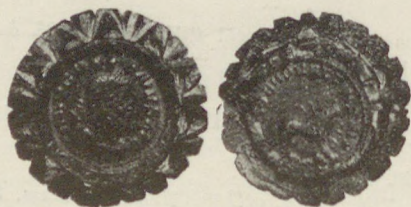
A mellékelt ábrán mutatom be Josip Mal úr szívésségéből annak az aranyquinárnak képét, melynek nyolc azonos példányát 1914-ben találták egy sírleletben Laibach-Ljubljában, egy nyakláncnak érdekes áttört keretecskébe foglalt díszeként. Verdéje Mediolanum, leírása:

COHH PRAET VI P VI F. Sugaraktól övezett fejű oroszlán jobbra.
IMP GALLIENVS AVG. Páncélos, babérkoszorús mellkép jobbra.

Eddig az egész légiós sorozatból, amelybe a *cohortes praetoriae* típusa is tartozik, egyetlen aranypéldányt sem ismertünk, holott a laibachi lelet — egyszerre nyolc

példánnyal egyetlen variánsból — bizonyítja, hogy az egész hatalmas szériát kisebb bélyegekké aranyquinároknak is kiverték, bizonyára donativumnak szánva. Kitűnő példája ez az eset annak, hogy az óriási arányokban gyártott aprópénzen kívül mily végtelen sok típusnak kellett korunkig elvesznie, éppen az egyénibb, érdekesebb veretéből. Sőt, még p. o. a harmadik század aprópénzei sincsenek korántsem úgy összegyűjtve, hogy ne várhatnánk igen lényeges gyarapodását az eddig publikált fajoknak. Itt a gyűjtőkre szép misszió vár.

Avers		PMTR P COS III PP quadriga b. C ² 837, Webb 154	COS III P P quad- riga b. C ² 146 = Webb 150	VICT GAL AVG. Három Victoria. C ³ 1032—3; Webb 294	VICTORIA AVG. palzsra írja: III.	VIC GALL AVG. Victoria palzsra írja: III. C ³ 1031, Webb 292	VIC GALL AVG III. Vict. balra lép. — 23 Voetter, Atlas X	VICTORIAE AVG. Két Victoria közti globuson har- madik. Voetter X 67	VIRTUS AVG. Mars trophaeum és lánd- zsával b. fogolyra lép	VIRTUS AVG. Hercules. Voetter XXIX 22	ADVENTUS AVG. Lovas császárb. Voetter XXIX 19	VIRTUS FALERI. Hercules fekvővel. Voetter XXVIII 20
IMP GALLIENS AVG	Voetter XI 1					T —Vo- — etter, Bp.	— — Lon- — don (Vict. jobb lábbal lép)			— —Vo- — etter	— Vo- P etter Cornaggia	
	Voetter XI 2											
	Voetter XI 33			— Berlin								
	Voetter IX 36						Cf. C ² 1042					
	Voetter XI 31											
	Voetter IX 35						— — Wien (Vict. bal- lábbal lép)	— Wien			P — Cor- — nag- gia	
	Sugárk. fej. j. előtte nyil.											
	Sugárk. melk. pa- lud. előlről											
GALLIENS AVG	Voetter X 34	— Wien, — Lon- don	— Zag- — reb	— Páris		— — Trau.					— Vo- — etter	— S Paris
	Mint V. IX 41, de arc- védős si- sakkal											
	Voetter IX 41											
	Voetter X 33											
	Voetter X 64											
	Voetter IX 14											
	Voetter IX 13			Cf. C ² 1034		Cf. C ² 1088					— Lon- — don, Cornaggia	
	Voetter IX 15			Wien, — Vo., London, Paris — Lon- — don, Paris	— — Trau.							
	Voetter IX 56			— Le- — nyo- mat (Vo.)								
	Mint Voetter XI 31, de jobb váll is látszik	— Cor- — nag- gia							— Vo- — etter			
	Voetter XXVIII 19										— Vo- — etter, Lon- don	
	Voetter IX 40											
	Voetter XI 40											
	Sugárk. fej b.											
	Voetter IX 14											
	Voetter XI 41											

Utólag iktatunk ide még egy eddig csak Milanóból ismert hátlapi változatot: VICT GAL AVG III három Victoria. — Av.: GALLIENS AVG, Sugárk. fej. j, (Paris).

Róma; 260—262 p. Chr.

II.

Avers		VIRTVS AVG B. álló Mars glóbus és lándzsával. — Voetter <i>Atlas</i> IX. 18.	VIRTVS AVG Sisakra lépő Mars b.	IOVI VLTORI Voetter, <i>Atlas</i> IX. 34, 44.	VICTORIA AVG III. Victoria b. lép. — Voetter <i>Atlas</i> X. 31.	VICTORIA AVG b. lép. : ballába elől.	VICTORIA AVG b. lép. : jobblába elől. Voetter <i>Atlas</i> IX. 66.	GENIVS AVG b. áll. 1 hadijellel. — Voetter, <i>Atlas</i> X. 62.	PAX AVG b. áll. Voetter, <i>Atlas</i> XI. 4.
IMP GALLIENVS AVG	Voetter XI. 1.	— P Vo.	— P Vo,Z.	$\frac{S}{-}Z.$ $\frac{-}{-}Ho.$	$\frac{T}{-}Milani$ 371.		$\frac{T}{-}Vo,Z.$	— Q —	$\frac{V}{-}Voet-$ <i>Atl.</i> XI. 1.
	Voetter XI. 2.	— P Vo.		$\frac{S}{-}Bp.$			$\frac{T}{-}Z.$	$\frac{VI}{-}Z.$	$\frac{V}{-}Vo.$
	Voetter XI. 33.			$\frac{S}{-}Ho.$				$\frac{VI}{-}Vo.$ $\frac{Q}{-}Vo.$	$\frac{V}{-}Voet-$ <i>Alt.</i> XI. 3.
	Voetter IX. 36.		— P Vo.	$\frac{S}{-}Vo.$	— Vo.		$\frac{T}{-}Bp.$		
	Voetter XI. 31.							$\frac{VI}{-}Vo.$	
	Voetter IX. 35.		— P W,Z.	$\frac{S}{-}Vo.$	$\frac{T}{-}Vo.$ $\frac{-}{-}Vo.$			$\frac{VI}{-}Bp,Z.$	$\frac{V}{-}Ho.$
	Sugárk. fej j. előtte nyíl.			$\frac{-}{-}Vo.$					
	Sugárk. mellk. palud. előlről.							$\frac{VI}{-}Vo.$	
GALLIENVS AVG	Voetter X. 34.	— P Vo. $\frac{-}{-}Vo.$		$\frac{S}{-}Bp,V.$ $\frac{-}{-}W.$	$\frac{T}{-}Berl,W.$ $\frac{-}{-}Vo. Z.$ $\frac{-}{-}Z.$	$\frac{T}{-}W.$		— Q Berl. Z. $\frac{-}{-}Q$ $\frac{VI}{-}W, Z.$	$\frac{V}{-}Bp.$ $\frac{-}{-}Vo.$
	Mint V. IX. 41. de arc- védős sisakkal								$\frac{V}{-}Vo.$ $\frac{-}{-}(GAL-$ LIEN-VS)
	Voetter IX. 41.			$\frac{S}{-}Vo.$	CF C ² 1122.				
	Voetter X. 33.				$\frac{T}{-}W, Z.$			$\frac{Q}{-}Z.$ (GALLI- ENV-S)	
	Voetter X. 64.			Voetter, IX. 40.	Cf. C ² 1121.				
	Voetter IX. 14.	— P Vo.			$\frac{T}{-}W, Z.$				
	Voetter IX. 13.	— P Z.		$\frac{S}{-}Z.$					
	Voetter IX. 15.	— P W. $\frac{Q}{-}Z.$	— P Z.	$\frac{S}{-}W.$	$\frac{T}{-}Vo.$			$\frac{Q}{-}Z.$ $\frac{V}{-}Z.$	$\frac{V}{-}W.$ $\frac{-}{-}Vo.$
	Voetter IX. 56.			$\frac{S}{-}Vo.$					
	mint Voetter IX. 31. de jobb váll is látszik.							$\frac{V}{-}Cor-$ — naggia	
	Voetter XXVIII. 19.								
	Voetter IX. 40.								
	Voetter XI. 40.								
	Sugárk. fej b.								
	Voetter XI. 41.								

A római császárkor hivatalos frazeológiájának megértéséhez.

Pénzeken és feliratos köveken, papyrusokon és az udvari költők, retorok, történetírók műveiben egyre élénk bukkannak ugyanazon megcsontosodott kifejezések a kormányzat dicsőítésére. Vannak olyanok ezek között, melyek a köztársaság bukása korában még univerzális jelentőségű koreszmék tükrözői és jelszavai voltak, hogy azután hamar üres bábjaivá váljanak a belőlük elröppent ideáknak; de még így is mély bepillantást engedhetnek a császárkor gondolatvilágába. Más sablonos eufémizmusok, egyéb stereotyp mondások persze csak apró részletkérdések megvilágítására jók, de megérdemlik, hogy foglalkozzunk velük. Annál is inkább, mert a gyűjtő, aki érmét csak a ritkaság fokmérőjével taksálja, aki szinte elfelejti, hogy az antik pénzdarab nem műkedvelők gyönyörűségére készült, hanem a római életnek nem is utolsó dokumentuma, hamar átsiklik e szavak jelentésén; a filológus pedig nem igen nézi a nummust, mikor a letűnt imperium lelkét igyekszik visszaidézni.

1. Libertas recepta és saevissima dominatio.

Van Gallienus császárnak egy olyan éremsorozata, amely teljesen kiűt a pénzverés megszokott típusai közül, amennyiben a maga egészében egyetlen tényt ünnepel, akárcsak valami modern „Gedenkthaler“-széria. Ennek a különleges kibocsátványnak csak töredéke maradt ránk, amelyet a következő pénzek képviselnek:

Sor-szám	Pénzfaj	Avers	Revers	M e g j e g y z é s e k
1	Billon med.	GALLIENVM AVGV SENATVS. Díszruhás mellkép b. babérkoszorúval	OB LIBERTATEM RECEP TAM. Libertas b. áll, sapkával és rézsütös kormánypálcával a kezében	C ² 678 = 679 (amelyet Cohen tévesen bronznak ír le, mint utána P. H. Webb, <i>The Roman Imp. Coinage</i> V 1., 168 l. 424 sz.) = Webb, o. c. V 1., 143 l., 145 sz. Gneccchi, <i>I medaglioni rom.</i> I., 54 l., 25 sz. négy példányt ismer, ezek: London (képe Webbnél <i>id. h.</i> XI. tábla 166 sz.) Roma (képe Gneccchi o. c. 27 tábla, 4 sz.) Madrid, Turin
2	AV.	GALLIENVM AVGV SENATVS. Sugárkoronás, ruhás mellkép j.	OB LIBERTAT REC. Libertas mint fent	Csak Tanini leírásából ismeretes, aki a Boncompagni gyűjteményből írta le (65. l.); innen C ² 676 és Webb <i>id. h.</i> 135 l., 60 sz.
3	AV.	GALLIENVS AVGV Babérkoszorús fej j.	U. az	C ² 677 = Webb <i>id. h.</i> V 1 135 l., 61 sz. (<i>Z f N XXXIX.</i> cikkemhez mellékelt táblán 11. sz.); csak a British Museum példányáról tudunk
4	Billon med.	GALLIENVM AVGV SENATVS. Babérkoszorús mellk. b. díszruhában (= 1. sz.)	OB REDDIT LIBERT. Libertas mint fent	C ² 682 = Webb <i>id. h.</i> 168 l., 425 sz.; Gneccchi kifejejtette. Egy példánya Arolsenben, egy Bécsben van (<i>Z f N XXXIX</i> cikkem tábláján 1. és 2. sz.)
5	Billon med.	GALLIENVM AVGV P R. Babérkoszorús, paludamentumos mellk. b. a háta felől, előre szegzett lándzsával és pajzzsal	U. az	C ² 680 = Webb <i>id. h.</i> 143 l., 146 sz. Gneccchi <i>id. m.</i> I., 54 l., 26 sz., kettőt ismer belőle; a párisi képe nála 27 t., 5 sz., a bécsié <i>Z f N XXXIX.</i> cikkem tábláján 8 sz.
6	Billon III.	GALLIENVS AVGV. Sugárkoronás fej j.	OB REDDIT. LIBERT. Libertas mint fent	Cohen ² 681 (= Rollin péld.) = Webb <i>id. h.</i> 152. l., 247 sz. A British Museum példányát ismerem csak, mely esetleg Rollinéval azonos is lehetne (Képe <i>id.</i> cikkem tábláján 10 sz.)
7	Billon med.	GALLIENVM AVGV P R. Babérk., ruhás mellk. j. a háta felől	OB CONSERVATIONEM SALVTIS AVGG(?). Salus j. áll, kigyót etetve	Egyedül Banduri (I., 197 l. = C ² 675 = Webb <i>id. h.</i> 142 l., 144 sz. és 168 l., 423 sz. = Gneccchi <i>id. m.</i> I., 54 l., 24 sz.) leírásából tudunk róla, aki az őrzése alatt álló „thesaurus magni Etruriae ducis“ darabjaként jelzi s így Firenzében kellene lennie. A rev.-felirat helyessége nem kétségtelen, l. alább

Sor- szám	Pénzfaj	Avers	Revers	M e g j e g y z é s e k
8	Billon med.	GALLIENVM AVG PR. Mellkép, mint az 5. sz.-nál	OB CONSERVATI- ONEM SALVTIS. Salus j. áll, kigyót etetve	C ² 673 = Webb <i>id. h.</i> 142 l., 144 sz. (168 l., 423 sz. törlendő nála). Gneccchi <i>id. m.</i> I., 53 l., 23 sz. nyolc példányt sorol fel, és pedig: Berlin (képe <i>id. cikkem</i> tábláján 6 sz.), Kopenhága; London (Webb <i>id. h.</i> XI. t., 171. kép); Páris; Róma (Gneccchi <i>id. m.</i> 27 t., 3 sz.); Bécs (<i>id. cikkem</i> tábláján 7. sz.); Evans; Gneccchi. A Hirsch <i>Aukt.-Kat.</i> XXIV. (1904), 64 t., 3629 sz. (9 gr 48) és XXIX. (1910), 1254 sz. példányokról nem tudom, hova kerültek Traunak is van egy.
9	Billon med.	GALLIENVM AVG P R. „Son buste lauré et drapé a droite.”	U. az	Cohen ² 674 sz. (= Webb <i>id. h.</i> 168 l., 423 sz.) Bécsből citálja, de ott nincs. Lehetséges mégis, hogy létezik máshol.
10	AV.	GALLIENVM AVG P R. Babérkoszorus páncélos mellk. j.	OB CONSERVAT SALVT. Salus mint fent	C ² 671 = Webb <i>id. h.</i> 135 l., 59 sz. és II. t., 28 sz. = British Museum; eddig unikum.
11	Billon med.	GALLIENVM AVG P R. „Fej”.	OB CONSERVATI ONEM PATRIAE. Salus mint fent	Vaillant (II. 364 l.) leírásából vette át Cohen ² 672 sz. (= Webb <i>id. h.</i> 142 l., 143 sz.) és így csak feltételesen fogadhatjuk el valódinak.
12	AE. II. (Med.)	GALLIENVM AVG SENATVS. Mellkép = 1. sz.	PM TR P XII COS VI PP. Sasos-scep- trumos császár quadrigát hajt balfelé	C ² 841 = Elberling-gyűjt. = Webb <i>id. h.</i> 166 l., 412 sz. (hibásan); = Gneccchi <i>id. m.</i> III., 55 l., 67 sz. (hibásan). Berlinből és a Vatikánból ismerek csak példányt (képük említett <i>id. cikkem</i> tábláján 4 és 5 sz.) és Párisból.
13	AE. II. (Med.)	GALLIENVM AVG SENATVS. Mellkép = 1. sz.	TR P XII CVI PP. Császár quadrigá- ban b.	C ² 1006 egyedül Tanini leírására támaszkodik és így esetleg csak a 12 sz. revers-köriratának hiányos ismétlése ez. (Átvette Gneccchi <i>id. m.</i> III., 55 l., 72 sz. is.)
14	Billon III.	GALLIENVM AVG SENATVS. Sugárkoronás, köpenyes mellkép j., előnézetben	VICTORIA AVG III. Victoria b. lép; jegy: $\frac{T}{-}$	A Vierordt-gyűjt. katalógusában (Schulman 1923) 2346 sz. a felsorolt darab azonos lesz a Gianluigi Cornaggia gróf (Milano) példányával, melyet 1927-ben láttam; közli már Webb is, <i>id. h.</i> 157 l., 306 sz.
15	Billon III.	GALLIENVM PRINCP R. Sugárkoronás, páncélos mellk. j.	PAX AVG. b. áll. Jegy: $\frac{V}{-}$	Voetter, <i>Atlas</i> , XI. tábla 10×17 sz. = Webb, <i>id. h.</i> 153 l., 257 sz. = Voetter gyűjt. (Eddig egyedül itt.)

Néhány hybridnek tekinthető¹⁾ előlap (3. és 6. sz.), valamint hátlap (12—15. sz.) kivételével nemcsak hogy a hátlati feliratok folytatásai az előlapiaknak, hanem — a nagyon csekély számban készült sorozat hiányzó tagjait is beleszámítva — az összes legendák egyetlen akklamációvá²⁾ zárkoznak össze, amelynek csak a veleértendő állítmánya („üdvözli“) nincsen kitéve. Ez az akklamáció így hangzik tehát:

¹⁾ Helyesen megjegyezte már Cohen, 2. kiad., V. kötet, 409. l., 1. jegyzet.

²⁾ Így hitták a szenátusnak vagy a népnek többnyire előre betanult, ritmikus prózában elmondott üdvözléseit, amelyekkel a császárnak tömjéneztek.

GALLIENVM AVG(ustum)
SENATVS P(opulus[que]) R(omanus)
és:

GALLIENVM PRINC(ipem)³⁾
SENATVS P(opulus[que]) R(omanus)

OB LIBERTATEM RECEPTAM,
OB REDDIT(am) LIBERT(atem),
[OB CONSERVATIONEM
SALVTIS AVGG(usti et Augustae)],
OB CONSERVATIONEM SALVTIS,
OB CONSERVATIONEM PATRIAE(?)

Emellett úgy néz ki a dolog, hogy a szenátus hálálkodása főleg a *reddita libertas*-ért való, míg a római nép elsősorban a *conservatio salutis* miatt ad hálát, — ha csak a véletlen valami egész túlságosan nem zavarta meg a ráánkmaradt példányok számarányát.

Ritka szerencse, hogy a 12. és 13. sz. hybrid hátlapok az egész sorozat pontos dátumát nyújtják, amely: Kr. u. 264. Lényeges az is, hogy e pénzeket Róma városában készítették. Ugyanis bár Voetter Ottó alapvető osztályozásában a „tarracoi“ (helyesen mediolanumi) pénzverde gyártmányai közé osztotta be őket⁵⁾ és emellett mindvégig kitartott,⁶⁾ a portrétípus és betűformák tisztán a római városi verde vésnökeinek kezét mutatják; végképen megerősíti ezt az a tény, hogy a 14. és 15. sz. hátlapok egy — éppen Voetter által pompásan rekonstruált — római tömegemisszióból valók. Figyelemreméltó még a numizmatikai tényállásban, hogy a 6., 14. és 15. sz. változatok tanúsága szerint a billonmedaillonok alkalmi kibocsátványán kívül egyúttal kisebb verőköveket is előkészítettek, hogy az aprópénzek millióin is megörökítsék a szóbanforgó eseményt, azonban alighogy ezeket tényleg használni kezdik, hirtelen ki is vonják a forgalomból: az a néhány darab, amelyeket ismerünk, majd mind unikum és még így is mind csak féloldalas, hybrid veretek! Ez annál feltűnőbb, mert Rómában ekkor minden lelki ismeretfurdalás nélkül továbbhasználtak mindenféle régi, sőt elavult típust; amint p. o. a 14. sz. Antoninianus VICTORIA AVGG III felirata Regalianus legyőzésére vonatkozik Kr. u. 260 végén⁹⁾ vagy ahogy még régebbi, még Valerianus életéből való hátlapokat is kivertek ekkor és még később is itten.¹⁰⁾ Ezért oly kirívó a mi esetünkben a szóbanforgó új verőbélyegek hirtelen visszavonása, hogy csak arra gondolhatunk, miszerint az ünnepelt ténynek valamiképpen csütörtököt kellett mondania.

Annak felismeréséhez, hogy mit is dicsőít ez az ércebe vert beszéd, meg kell először vizsgálnunk, hogy mit értettek ők *libertas recepta*, *reddita libertas* alatt.

Libertas, amint tudjuk, a „római polgárság alkotmányos szabadságát“, más szóval tehát a római köztársaság legitim jogállapotát jelentette s így legfőbb jelszava lett a monarchiára átvezető idők politikai harcainak, annál is inkább, mert „az antik felfogás az uralkodót *dominus*-nak fogja fel, azaz tulajdonosnak, aki... éppen olyan törvénytelenül uralkodik, mint a magánember, ha jogtalanul szabad egyént tesz rab-szolgájává.“¹¹⁾ Az a meggyőződés, hogy csak az ősi hagyományok megőrzése tarthatja fenn a római birodalmat, olyan erős volt,¹²⁾ hogy ennek a vajudó kornak minden

³⁾ Erre csak egy adat van, a 15. sz., de ez involválja a hiányzókat.

⁵⁾ Voetter, *Atlas*, XVI. tábla, 53–56. sz. V. úgylátszik nem vette észre, hogy a 15. sz. is ide tartozik.

⁶⁾ *Num. Zeitschr.* 1926, 145. és k. l.

⁹⁾ Amint ezt részletesen fogom bizonyítani a „Gallienus győzelmi számairól“ szóló cikkemben.

¹⁰⁾ Így ismerem Gallienusnak 260 utáni előlapjaival a komini leletből a következő típusokat: ORIENS AVGG (Z|— jeggyl is!), RESTITVTOR ORBIS, PRINCI IVVENT —|P, PAX AVGG V|— és —|—, ANNONA AVGG. (Mind a zágrábi múzeumban; Budapesten van egy VICTORIA AVGG. revers.)

¹¹⁾ Mommsen, *Gesammelte Schriften* IV, 349. I. és Kornemann a Gereke—Norden-féle *Einleitung in die Altertumswissenschaft* 3. kiad., III. köt., 279. lapján.

¹²⁾ Cicero a *de re publica* VI. könyvét Ennius híres versével kezdette: *Moribus antiquis res stat Romana virisque* és ugyanez eseng vissza Augustus politikájában, I. *Vell.* II, 89: *prisca illa et antiqua rei publicae forma revocata*; ezért kellett minden formális újításnak kudarcot vallania, amibe még egy Julius Caesar is belebukott.

pártvezére, még a monarchisták is, kénytelenek voltak a *libertas* jelszavát zászlajukra írni: Cicero a *libertas* bajnoka, de összerontott háza helyén *Libertas*-nak emel templomot ellenfele, Clodius, majd a korlátlan egyeduradalomra törekvő Caesar is mint „felszabadító” lép fel Pompeius-szal szemben,¹³⁾ és mikor Pompeius fiait legyőzi Hispániában, így is üdvözlök, újra *Libertas*-nak emelve templomot győzelme örömére, — úgy, amint természetesen meggyilkolása is a *libertas* nevében történik. Súlyosan megbünteti Nursia lakóit Octavianus, mert az ellene vívott harcban elesettek sírkövére azt vésik, hogy a szabadságért haltak hősi halált,¹⁴⁾ viszont ugyanő azt írja Actium után a pénzeire, hogy *LIBERTATIS P(opuli) R(omani) VINDEX*¹⁵⁾ és azt állítja önéletrajzában, hogy *rem publicam dominatione factionis oppressam in libertatem vindicavi*.¹⁶⁾

Így vette át szóval a köztársaság formaságait aggódva őrző principátus a *libertas* jelszavát, számára csak kellemetlen örökség gyanánt; ezért kellett eltűnnie, hogy a monarchiának és a szabadságnak összeférhetetlen voltáról szabadon deklamáljanak továbbra is,¹⁷⁾ vagy hogy a *libertas* halálát gyászolják Augustus óta.¹⁸⁾ Ez a türelem természetesen csak addig terjedhetett, amíg az élő császárt illető minden célzás ki volt zárva. Mert minden császár kénytelen volt Augustus nyomdokaiba lépve azt a fikciót is átvenni, hogy ő csak a szabadság előharcosa¹⁹⁾ és ki merte róla ezt életében tagadni?²⁰⁾

A „viszanyert szabadság” tehát hivatalos nyelven ekkor már csak a fennálló rezsim megalapozását vagy újramegyszilárdítását jelenti, vagy a trónralépés utáni hízelgések, vagy valamely összeesküvés vagy ellencsászár leküzdése során; egyik esetben az elhalt utód, a másokban a megölt trónaspiráns van ugyanazon régi jó szokás szerint odaállítva sötét tyrannusnak, hogy a *libertas* helyre lehessen állítani. (Nem hiába panaszkodik Aur. Victor, *Caes.* 33, 24: *hinc quoque... vis... nominum corrupta, dum plerumque potior flagitio, ubi armis superaverit, tyrannidem amotam vocat damno publico oppressos.*)

A Kr. u. első századra bő példákkal igazolta ezt Kornemann (*id. h.*), úgy hogy nekünk csak a későbbi kort, a folytatást kell tekintenünk.

Traianus alatt²¹⁾ még mindig Domitianust szídják, akivel szemben az ifjabb Plinius *reddita libertas* és *reciperata libertas*-nak nevezi pártfogója uralmát.²²⁾ Hadrianus *LIBERTAS RESTITVTA* feliratú pénzei Schulz szerint a mostohaatyja tábornokai állítólagos összeesküvésének leverését örökítik meg.²³⁾ Commodus halálakor a szenátus

¹³⁾ L. R. Reitzenstein, *Gött. gel. Nachr., phil.-hist. Kl.* 1917, 410. és k. l. Ed. Meyer, *Caesars Monarchie und das Principat des Pompeius* ²(1919), 282. l., 1. jegyzet.

¹⁴⁾ Cass. Dio 48, 13, 6.

¹⁵⁾ Mattingly, *Br. Mus. Catal.* I, 112. l., 691—3. sz.

¹⁶⁾ L. még Cass. Dio 45, 11, 2.

¹⁷⁾ Amint Cicero (*de re publ.* I 37, 47) mondhatta, hogy *nulla alia in civitate, nisi in qua populi potestas summa est, ullum domicilium libertas habet*, éppen úgy állítja Tacitus (*hist.* IV 64) is: *haud facile libertas et domini miscetur*. Plinius (*paneg.* 57, 4) a polgárháborúk korát *expirante iam libertate* jelzővel illetheti, amint Tacitus is mondja (*ann.* I, 7): *vestigia morientis libertatis*. (L. még Tac. *hist.* I 16, IV 8.) — Utóbbi szerint az egyeduradalom legjobb esetben csak *simulacrum*-, *imago*-, *species libertatis* (*ann.* I, 77, I, XIII 24).

¹⁸⁾ *vita Cari* 3, 1: *per Augustum deinde reparata (res publica), si reparata dici potest libertate deposita*.

¹⁹⁾ M. Gelzer, *Meister der Politik* I ²(1923) 185. és 195. l. pompásan kifejti, hogy ez a belső ellenmondás hogyan akadályozza meg a monarchia legitimizálását; e felfogás gyökeréről l. Ed. Meyer *id. m.* 117. és k., 150, 188. és k., 275. ll. — Mikor már a császárt hivatalosan is *dominus*-nak, azaz régi értelemben a szabadság megsemmisítőjének hívják, még akkor is tovább hat ez a republikánus terminológia, így p. o. Mamert. *grat. act.* 13, 3: *cum domini vocemini, libertati civium servatis*; l. még p. o. Pacat. *paneg.* 20, 5—6. — Természetesen érezték ezt a kettősséget akkor is és igyekeztek elméltileg kiközösíteni, mint p. o. Dio Cassius a Maecenas-beszédben (52, 14, 5) és mások.

²⁰⁾ Jellemző Plin. *paneg.* 66 Traianus kezdeteiről: *nunc singulos nunc universos adhortatus es resumere libertatem, ... omnes ante te eadem ista dixerunt, nemini ante te creditum est. ... te vero securi et alacres quo vocas sequimur iubes esse liberos: erimus...*

²¹⁾ Az első századra l. még Kock, *PWRE* XIII, 102. és k. hasáb.

²²⁾ Plin. *paneg.* 58, 3; 78, 3.

²³⁾ O. Th. Schulz, *Die Rechtstitel und Regierungsprogramme stb.* (Paderborn 1925), 94. l., 233. jegyzet.

ledönteti szobrát és helyébe *Libertas*-ét téteti,²⁴⁾ Pertinax pénzeire pedig a zsarnokölés öröme *LIBERATIS CIVIBVS* kerül. Caracalla pusztulásakor is a *libertas* újravirágzását várják Macrinustól,²⁵⁾ Maximinus Thrax bukásakor is ez a jelszó;²⁶⁾ *tu nos liberasti* mondják az utódjának.²⁷⁾ Mikor Constantius Chlorus Allectust nyomja el, újra *recepta libertas*-t újjonganak²⁸⁾ a dícsőimnusz-írók; *RESTITVTOR LIBERTATIS*-nak nevezi egy solidus Constantinust a Maxentius letiprásáért.²⁹⁾ Magnentius is úgy lép fel pénzein, mint *LIBERATOR REI PVBLICAE* és két ellenfelének megsemmisítését *BIS RESTITVTA LIBERTAS*-nak nevezi jellemző módon a Münsterberg által felfedezett aranypénz.³⁰⁾ Magnus Maximus veresége után Pacatus panegyricusa bőven alkalmazza Theodosius dicsőségére e régesrég matricát³¹⁾ és még későn, a hatodik században is úgy ünnepli egy köfelirat a gótok elűzését, hogy *libertas urbis Romae ac totius Italiae restituta*.³²⁾

Ebbe a láncolatba tartozik tehát a mi emlékpénzeink *recepta*, illetőleg *reddita libertas*-a. 264-ben Gallienus már tizenegy esztendeje uralkodik és így ez a „szabadság-visszaadás“ egyáltalán nem értetődhet a trónralépte (253) előtti imperátorok zsarnoki volta ellentétéképen, hanem csakis egy újabb „zsarnokság“-ra, egy ellenesászárra leve-résére vonatkozhat és az ilyen alkalomkor mindig szokásos hálaadó ünnepséggel kapcsolatosan kellett keletkeznie.

Ugyanennek a frazeológiának testvérhajtsa, ha a 15. sz. billon előlapján egész szokatlan módon, nem Augustus, hanem princeps-nek hívják Gallienust. A *princeps* a *libertas* védője a *dominus*-szal szemben, amint ez a koncepció a köztársaság agóniája korában megszületett és amint Cicero *de republica*-jában már elméletileg tisztán megfogalmazva,³³⁾ Pompeius által a gyakorlatba átvéve, Octavianus politikai zsenijétől végleges formába öntve, később mindig a *reddita libertas* fráziséval kapcsolatban jelenik meg előttünk. Sőt, mikor a császárt már általában *dominus*-nak kezdik szólítani, erről egyszerűen megelégedezik hamarjában Plinius,³⁴⁾ hogy e klisé akadálytalanul alkalmazhassa; mert amint Domitianus uralma *servitus*, Traianusé *libertas* az ő panegyricusában,³⁵⁾ úgy ennek megfelelően emez *princeps* és amaz a *dominus* nála.³⁶⁾ Későbbben is egész mulatságos, hogy a felséges *dominus*-ok hogy változnak hirtelenében *princeps*-szé, ha valamely trónkövetelő elnyomásáról van szó; így egy afrikai kövön,³⁷⁾ melyet egy Septimius Severus és családja elleni összeesküvés felfedésekor *Jovi opt(imo) max(imo) conservatori sanctissimorum ddd(ominorum) nnn(ostrorum trium)* állítanak, vagy még a negyedik század végén is, a panegyricus-írónál, amint egy ilyen alkalom-

²⁴⁾ Herod. I, 15, 1.

²⁵⁾ Herod. V, 2, 2. v. *Macr.* 7, 1.

²⁶⁾ Herod. VII 7, 4.

²⁷⁾ v. *Maxim.* 16, 3. — V. ö. *Max. et Balb.* 17, 2; 17, 4.

²⁸⁾ *Inc. pan. (VI.) Constantino Aug. d. 6, 1* (204. és k. l., W. Baehrens kiad.).

²⁹⁾ Lafranchi, *Atti della Pontif. Acc. d'Archeol.* 1921, 417. l. helyesen datálja e pénzeket, de téved, ha Kennerrel szemben másra akarja őket vonatkoztatni, mert ezt az eseményt 315-ben és később is divat volt ünnepelni, mint a panegyrikusok mutatják. V. ö. *Nazar. paneg.* 6, 5; 27, 5; 31, 1. *Inc. pan. (XII) Constantino Aug. d. 2, 4* (291. l., W. B.) *Euseb. v. Const.* I, 40 2: Τὴν πόλιν ὁμῶν ζυγοῦ τυραννικοῦ διασωθεῖσαν ἡλευθέρωσα.

³⁰⁾ Münsterberg, *Num. Zeitschr.* 1925, 35. l. Ugyanebből van még egy példány a zágrábi nemzeti múzeumban, ugyanazon jeggel.

³¹⁾ *Pacat. paneg.* 1, 2; 31, 1; 33, 5; 46, 4.

³²⁾ Dessau 832.

³³⁾ Lásd R. Reitzenstein, *Gött. gel. Nachr., Phil.-hist. Kl.* 1917, 413. l.; l. még 401. és k., 428. és kk., 482. és k. ll.; Ed. Meyer, *id. m.* 42. l., 2. jegyz., 102, 117. és k., 124, 176. és k., 181. és kk., 11.

³⁴⁾ Megjegyezte ezt már Mommsen, *Staatsrecht* II, 2^a, 762. l., 3. jegyzet.

³⁵⁾ 55, 2.

³⁶⁾ *U. ott*, 55, 7. L. még 45, 3: *Scis ut sunt diversa natura dominatio et principatus*, 44, 6: *eadem quippe sub principe virtutibus praemia quae in libertate*. 36. 4: *eodem foro utuntur principatus et libertas*. — A görögök a pricipatust egyszerűen ἀριστοκρατία-nak hívják a βασιλεία-val ellentétben, p. o. Herod. V, 1, 4; II, 3, 10; Cass. Dio 52, 12. stb.

³⁷⁾ Dessau 429.

kor erősen hangsúlyozza ezt a nevet: *Theodosium vidi, ...illum principis patrem, vidi illum principis vindicem, vidi illum principis restitutorem*.³⁸⁾

Az OB CONSERVATIONEM PATRIAE legendát bizonyos tartózkodással kell fogadnunk, mert csak Vaillant révén ismerjük, akinek művében nem egy hamisítvány-koholmány kapott menedéket. Máskülönben Tiberiusnak³⁹⁾ és Aurelianusnak⁴⁰⁾ feliratokon megőrzött *conservator patriae* címe igazolja, hogy a császárkor szokásában ez a mondás benne volt s így alkalmazhatták; ez is lehet zsarnokverő dícsérete, de új történeti vonást nem nyújt számunkra.

Még több kétséget támaszt a 7 sz. Az OB CONSERVATIONEM SALVTIS AVGG felírás magában véve könnyen előfordulhatna; így a Severus dinasztiajának előbb említett feliratos köve *ob conservatam eorum salutem, detectis insidiis hostium publicorum* készült. De másrésről fölös tautológiának látszik előttem az AVGG, ha az előlappal összeolvassuk, ahol már áll egyszer AVG; és különben is 264-ben, mikor Valerianus és mindkét Caesar már régen elpusztultak, az AVGG értelme *Augustus et Augusta*, tehát fel kellene tételezni, hogy Saloninát is közvetlenül fenyegette a letört akció, ami nem valószínű.⁴¹⁾ Legjobbnek látszik tehát ezt a kitélt egészen kikapcsolni; esetleg csak rossz fenntartás vagy verési hiba készítette Bandurit erre az olvasásra.

Most már csak a legnagyobb számban vert OB CONSERVATIONEM SALVTIS körirat vizsgálata van hátra. *Salus* itt vagy az állam javát, a *salus rei publicae*-t jelenti, vagy pedig a császár személyes épségét, a *Salus Augusti*-t; azonban az udvari felfogás szerint egyedül utóbbi garantálja az elsőt, úgy hogy teljesen összefonódik és összeolvad a kettő az eufémisztikus mondásokban.⁴²⁾ *Cur ipse pugnasti? ...cur salutem rei publicae in pericula tanta misisti?* — kérdi egy híve Constatinustól,⁴³⁾ — *cum tua conservatio salus nostra sit*.⁴⁴⁾ Ezért nehezen lehetne eldönteni, hogy a *conservatio salutis* a legitim dinasztia uralmának megőrzését akarja-e mondani, vagy a császár menekülését valami életveszedelemből. Viszont a kísérő képes ábrázolás (Hygieia-Salus istennő), határozottan utóbbi megoldásra vall, amelyet ezért több-kevesebb bizonyossággal elfogadhatunk.

*

Meg kell most még kísérelnünk a roppantul hézagos irodalmi hagyomány nyomán meghatározni azt az eseményt, amelynek halvány körvonalai éppen kibontakoztak előttünk. Tekintsünk először kissé vissza még. 264-ben Kr. u. Gallienus legyőz egy ellencsászárt, — a győzelem szót kerülik, mert polgárvért ontottak, — de ugyanekkor a császár élete is veszélybe kerül. Valami egészen kivételes horderejű eseménynek kell lenni ennek a rendkívüli emisszió által megörökített ténynek, amely a verőhely útmutatása szerint elsősorban a Nyugatot érintette; a nagy örömhírt azonban hamarosan olyan vészes fordulat beállta zavarta meg, hogy a már előkészített aprópénzek gyártását, melyek a diadal hírért az egész római világba szétvitték volna, a legelején váratlanul beszüntetik.

Amennyiben a rendelkezésünkre álló szegényes adatok egyáltalában megengednek valami tényleges bepillantást e zavaros kor gyorsan váltakozó eseményei közé, mindezek a most elmondott ismertetőjelek a Postumus-szal való háborúra illenek

³⁸⁾ Pacat. paneg. 47, 5. — Még Eutropius (IX, 26) is hangoztatja, hogy a *principatus a Romana libertas* képviselője a *dominatus*-szal szemben; még a Historia Augusta-ban is (*v. Max. et Balb.* 17, 2) *digna Romani principatus species*-nek hívják a „visszaállított szabadság”-ot.

³⁹⁾ CIL XI 3872.

⁴⁰⁾ CIL III 12333 = 13715.

⁴¹⁾ Igaz, hogy akkoriban gyakran szóttek összeesküvéseket, de egy ilyennek elnyomása miatt ily nagy parádét nem csaptak, mikor a birodalmat szertehasogató uzurpációk leírásával lehetett dicsekedni.

⁴²⁾ A császár, mint a SALVS REI PVBLICAE megisméjlesztője, a konstantinusi kor pénzein: Maurice, *Num. Const.* II, CXXIII l. stb. A SALVIS AVGG ET CAESS FEL(IX) ORBIS TERRARVM felírású pénztípusokról l. L. Lafranchi, *Riv. Ital. di num.* 1918, 94—96. ll. Lásd még Kubitschek, *Num. Zeitschr.* 1910, 48. l. stb.

⁴³⁾ *Inc. pan.* (XII) *Constantino d.* 9, 3 (297. l. W. B.).

⁴⁴⁾ *U. ott*, 3, 1 (291. l. W. B.).

egyedül. Ugyanis Gallienus ebben győz, de erősen megsebesül; miután pedig a sebével vívódó uralkodónak nincs megbízható helyettese a vezérségben, a már elveszettnek látszott uzurpátor kiszabadul ellene ostromzárja alól és a hosszú, véres hadjárat minden eredménye megsemmisül. Ennek a háborúnak az ideje is megfelelne szerintem a Kr. u. 264-ik évnek, de ezt részletesebben kell vizsgálnunk.

Egyéb eszköz híján legtöbbször úgy próbálták eddig Gallienusnak a galliai ellencsászárral való küzdelmeit időhöz kötni, hogy a Historia Augusta zagyva elbeszélését és Zonaras előadását időrendben haladónak fogva fel, az előtte és utána említett dolgok keletkezéséből következtettek. Így Camille Jullian⁴⁵⁾ azt hiszi, hogy egy hadjáratot 259—260-ban vezetett és ekkor sebesült meg, egyet esetleg 262—3-ban, egy harmadikat 265-ben. A. Stein szerint még 263 előtt kezdődik a háború, de évekig húzódik; 266-ban küldi Aureolust a császár Galliába, majd maga megy utána és megsebesül. Ez utóbbi eset Domaszewski⁴⁶⁾ szerint 261-ben történt, stb., — szóval teljes a kaosz. Egészségesebben markolta meg a kérdést Wickert,⁴⁷⁾ aki tisztán kivette, hogy itt egy háborúról van mindössze szó, amely legfeljebb hosszán kihúzódik és hogy Gallienus uralkodása utolsó éveinek eseménye ez.⁴⁸⁾

Én azt hiszem, hogy a *vita Gallieni* egy helye mégis ad valamelyes kronológiai támpontot. Ugyanis a skribler a végén (21, 5) nem tudván összeegyeztetni a Gallienus uralkodási éveinek számáról talált igen eltérő adatokat, meghökken és mintegy magába szállva elmélkedik, hogy mégis csak 10 évnél tovább kellett a trónon ülnie, hiszen még a decennáliája után is annyi minden történt vele, többek közt: *cumque constet ... post decennalia ... pugnatum contra Postumum*. Ebből kétségtelen, hogy 263 és 268 közé esik e háború.

Másrészt a *vita* idevágó, összevissza dobált adatainak helyes csoportosítását adja az ugyanazon szerzőtől való *trig. tyr.* egy helye (3, 5): *gestum est tamen a Gallieno contra hunc* (sc. Postumum) *bellum tunc, cum sagitta Gallienus est vulneratus*. Szóval csak egy háborúról tud, még pedig ennek végén sebesül meg a császár és így ennek leírása (*v. Gall.* 4, 3) a harcleírás (u. o. 4, 6) után teendő, viszont könnyen felismerhető, hogy a Postumus elleni harcok többszöri említése nem több háborút jelent, hanem csak egy és ugyanazon forráshely ismételt kiírása:

v. Gall. 4, 6:
his coactus malis Gallienus pacem cum Aureolo facit oppugnandi Postumi studio longeque bello tracto per diversas obsidiones ac proelia rem modo feliciter modo infelicitate gerit.

v. Gall. 7, 1:
contra Postumum igitur Gallienus cum Aureolo et Claudio duce ... bellum iniit, et cum multis auxiliis Postumus iuvaretur Celticis atque Francicis, in bellum cum Victorino processit ... victrix Gallieni pars fuit pluribus proeliis eventuum variatione decursis.

tr. tyr. 6, 1—2:
Postumus ... cum eodem (Victorino) contra Gallienum conflixit cumque adhibitis ingentibus Germanorum auxiliis diu bella traxissent, victi sunt.

Az alapul szolgált (sajnos elveszett) műnek a Historia Augusta-ban három szorosán is felhasznált mondatai után következett a *vita Gallieni* (4, 3) által csonkán ránkjutott adat: *Postumum ... contra hunc Gallienus ... exercitum duxit cumque ur*

⁴⁵⁾ *Histoire de la Gaule* IV^s (1924) 579 l., 1. jegyzet.

⁴⁶⁾ *Philologus* 65 (1906), 350. l. Követi Vogt, *Die alex. Münzen* (1924) I, 207. l.

⁴⁷⁾ *PWRE* XIII, 357. és k. hasáb.

⁴⁸⁾ Csak abban téved W., hogy a Postumus-féle háborút a nagy herul betöréshez esatolja. Ugyanis ha Zos. I, 40, 1. szerint ἀγγέλλεται Γαλλίῳ τῷ πρὸς Σκύθας ἐγκατεροῦντι πολέμῳ ... Αὐρίολον, ἐν Μεδιολάνῳ τῇ πόλει τὴν ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν πάροδον Ποστούμου τεταμένον παραφυλάττειν, εἰς τὸ νεωτερίζειν τετραφθῆαι ez csak annyit jelent, hogy a lázadó Aureolus arra volt hivatva, hogy Gallienus távolléte alatt Itáliát védje Postumus támadása esetére; szóval csak elővigyázati intézkedés ez és nem látom be, miért kellene a Postumus elleni régebbi harcokkal közvetlenül egybekapcsolni?

*bem in quam iverat... Postumus, obsidere ...coepisset... Gallienus muros circumiens sagitta ictus est.*⁴⁹⁾

Ebben a formában azután tényleg teljesen fedik a Historia Augusta adatai a Zonaras⁵⁰⁾ előadását:

... ó Γαλιήνος πρὸς τὸν Ποστοῦμον ἀπῆει, καὶ συμμίξας αὐτῷ πρότερον μὲν ἡττήθη, εἴτα καὶ ἐπεκράτησεν, ὡς καὶ τὸν Ποστοῦμον φεύγειν. Στέλλεται οὖν ὁ Αὐροῖλος καταδιώξαι αὐτόν. ὁ δὲ καίτοι δυνάμενος καταλαβεῖν αὐτόν, οὐκ ἐθέλησεν ἐπιδιώξαι ἐπὶ πολυ, ἀλλ' ἐπανελθὼν εἶπε μὴ δυνηθῆναι αὐτὸν καταλήψεσθαι. Ποστοῦμος δ' οὕτω διαφυγὼν αὖθις συνίστα στρατόν. Καὶ πάλιν ὁ Γαλιήνος ἤλαυνεν ἐπ' αὐτόν, καὶ ἐν πόλει τινὶ τῆς Γαλλίας κατακλείσας ἐπολιόρκει τὸν τύραννον. ⁵¹⁾ ἐν δὲ τῇ πολιορκίᾳ πλήττεται βέλει ὁ βασιλεὺς τὰ μετὰφρενα, καὶ νοσήσας ἐκ τούτου τὴν πολιορκίαν διέλυσε.

Az irodalmi tradíció itt rekonstruált képe nem arra vall, hogy több évig húzódott ez a harc: tavasztól őszig mindez megtörténhetett. Ha a kutatás végérvényesen megerősíti feltevéseinket, hogy a Postumus és Gallienus harca 264-ben folyt le, a kor-szak egész kronológiáját revízió alá lehet venni e támponttól indulva.

*

Amennyire kiemelkedik a fenti pénzsorozat a köznapi pénzverés szokványos formái közül, annyira elüt egy kiadatlan budai feliratos kő a sablonos sírkövek, oltárok és építési táblák tömegétől. Ezt a Gellért-fürdő építésénél találták s hamarosan részletesen is publikálhatom majd Kuzsinszky professzor úr igazán nagy szívésségéből.

Egy emléknék zömök bázisa ez, melyet a harcoló Mars-nak, *Mars Gradivus*-nak ajánl egy Clodius Celsinus nevű katonatiszt,⁵²⁾ azon fogadalma beváltása fejében, melyet a Moesiában állomásozott VII. Claudia légiónál töltött szolgálata idején tett egy hadjárat alkalmával. Sajnos, a kő alsó baloldali negyede letörtött, kettészakítva annak a harcnak a leírását, amelyben *Mars Gradivus* őt megsegítette. Csak kíváncsiságunkat fokozza, ami megmaradt belőle: hogy lázadó csapatok valamit nem akartak teljesíteni (... *tra]here nolent*), erre megtámadták őket (... *prosperi conatus*) és valami említődött még a harcról (... *congressionem*), melyben emberünk elől küzdött (... *in acie constitutus*). Minket most csak az a kifejezés érdekel, amellyel Clodius Celsinus⁵³⁾ e hadjáratra való vezényeltetését közelebbről megjelöli: *tempore, quo ad eradendum nomen saevissimae dominationis missus...*

A föntiek után világos már az olvasó előtt, hogy itt egy ellencsászár legyűréséről van szó. Már láttuk az is, hogy a köztársasági *libertas* eszméjével együtt ennek ellentétét, a *dominatio*-t is örökölte a császárkor, melynek rhetorai vígan szavaltak⁵⁴⁾ vad tyrannusokról, akiknek állandó jelzője a *saevus, saevitia*, annyira, hogy fölösleges külön analógiákkal illusztrálni. És tudjuk már, hogy a központi hatalom birtokosa *dominus*-nak nevezi vetélytársát,⁵⁵⁾ magáról mondván, hogy a *libertas*-t képviseli és hogy még akkor is továbbdívik ez a floskulus, amikor a császár már hivatalos nevén is *dominus*.⁵⁶⁾ Ezért hát gyakran visszatér a mi kövünk frázisa: *saevissimus dominus*-nak nevezi Plinius⁵⁷⁾ Domitianust; *plebs... tanquam saevo exempta domino trium-*

⁴⁹⁾ A Historia Augusta szerzője mindenütt (v. Gall. 4, 4; 7, 1) megtoldja az általa talált adatokat azzal, hogy Gallia népe is Gallienus ellen fordult, nemcsak Postumus, ami ismert Gallienus-ellenes tendenciájából folyó hazugság.

⁵⁰⁾ XII, 24 (III. köt., a Dindorf-féle kiad. ban).

⁵¹⁾ A Gallienusnak állított délgalliai feliratok (F. C. Jullian, *Hist. de la Gaule* IV³ [1924], 578. 1. és 7. jegyzet u. ott) ezen időből valók és bizonyítják Postumus területveszteségét.

⁵²⁾ A VII. Claudia légiónál teljesített szolgálatot fogadalma idején, tehát légió-legátusnál kisebb rangú volt. A *missus* kifejezés már centuriókra is előfordul, így Dessau 9200.

⁵³⁾ Személyéről és e hadjáratról majd a részletes publikáció alkalmával szövegek.

⁵⁴⁾ L. p. o. Cass. Dio 59, 20, 6 (Caligula alatt). Seneca, *de const. sap.* 8, 3 szavalja, hogy a bölcseset nem bánthatja senki: *si maximum illud ultra quod nihil habent iratae leges ac saevissimi domini quod minentur...*

⁵⁵⁾ Látták természetesen ezt az öregek is; jellemző p. o. *quadr. tyr.* 2, 2: *quasi... non semper latrones vocitaverint magni principes eos, quos invadentes purpuras necaverunt!*

⁵⁶⁾ Még szeretném Pacatust citálni, *paneg.* 2, 3: *Fuerit abieritque tristis illa... necessitas, cum truce dominum... mendax adsentatio titillabat, ...Nunc par dicendi tacendique libertas.*

⁵⁷⁾ Plin. *paneg.* 52, 7.

pharet, halljuk Nero halálakor;⁵⁸⁾ *saeva a principio dominatione detestabilior*, írja a vita Commodi (17, 1), *virtute vestra rempublicam dominatu saevissimo liberatam* Mamertinus kifejezése,⁵⁹⁾ stb.

Örök emberi gyengék ezek, megérdemlik, hogy foglalkozzunk velük, — hiszen ma is élnek.⁶⁰⁾ A. A.

⁵⁸⁾ *Epit. de Caes.* 5, 9, cf 9, 11; 9, 16, stb.

⁵⁹⁾ Mamert, *Genethl. Max.* 5, 3. — Az *erudum nomen* a damnatio memoriae senatus-határozatának közismert következése és szintén gyakori e gondolatmenetben, így *v. Probi* 6, 2: *ille ne nominandus quidem tyrannus. v. Comm* 20, 5: *nomen que ex omnibus ... monumentis eradendum*. Tac. *ann.* III, 17: *nomen Pisonis radendum fastis censuit*. — L. még *v. Max.* 26, 3; *Vict. Caes.* 11, 8, stb., stb.

⁶⁰⁾ Csak fel szeretném még hívni a figyelemet Hornyánszky Gyula szellemes cikkére, ahol „A szabadság nevében” címen (*Társadalomtudomány* II, 81—93. II.) görög és modern példákkal világítja meg a surlódó társadalomnak azt az ősidőktől kezdve alkalmazott szellemi fegyverét, melyet mi most a császári Rómát illetőleg szemléltettünk.

Albert király ismeretlen denárai.

A Numismatische Zeitschrift 1889. évi (21. évf.) 481—488. l. Belházy János leírja azt a szerencsi (Zemplén m.) denárleletet (Ein Fund ungarischer Denare bei Szerencs), amelyet annak idején Rhode Tivadar az ismertnevű gyűjtő és num. író számára szerzett meg Miskolcon egy barátja ottani ezüstművestől. Rhode T. említett barátja Máhr Pál miskolci kereskedő volt, kinek ő sok, általa cédulázott, pénzt is adott. Máhr P. gyűjteményében — mely a miskolci múzeum tulajdona lett¹⁾ — sok Albert-denárt találtam, ami arra enged következtetni, hogy egy leletről, vagy legalább is annak töredékéről lehet szó. Az alábbiakból kitűnik, hogy a szerencsi lelet egy részét Máhr Pál megtartotta magának s ebben idáig kiadatlan darabok is vannak.

Belházy a Num. Zeitschrift 487—488. lapjain három olyan Albert-denárt említ, amelyeket Rhode csak lenyomatban közölt vele s amelyekre a miskolci múzeumban levő példányokból ráismerhetünk.

1. A Belházynál 26. sz. (Rupp VI. sp. 448. sz.) alatt említett denár egészen kis K — R betűkkel. Előlapján a betűk olyanok, mint a C. N. H. II. 138. sz. obulusán, míg a címeres oldal éppen olyan, mint a C. N. H. II. 137. sz. Mint ilyen még *kiadatlan*. Legnagyobb átmérője 15.3 mm. Súly: 0.56 gr.

2. A 27. sz. szintén *kiadatlan*. Címeres oldala mint a C. N. H. II. 137. sz., míg a másik oldalán gyöngykörben nagy n's betűk olvashatók (K — R helyett). 15 mm. átm., 0.51 gr. súlyú. (A Belházynál 25. sz. alatt említett denár (Rupp VI. sp. 448. sz.) ismeretes: C. N. H. II. 137.)

Ezekon kívül van még a gyűjteményben, úgy látszik szintén a szerencsi leletről: 3. Albert C. N. H. II. 133. sz. denára, de a körirat a két oldalon fel van cserélve.

Előlap: MONETA·ALBERTI +. Koronás fő, mellette K — R.

Hátlap: REGIS·VNGARIE·ET·C +. A címerpajzs bal (nem heraldice értve) alsó mezejében nem a cseh oroszán van, hanem az osztrák pólya. Ilyen címerelrendezés Albert egyik aranyforintján (C. N. H. II. 132.) látható. 16.1 mm., 0.745 gr.

Ez a denár tehát úgy a felirat, mint a címer változata tekintetében kiadatlan.

Albert ismertebb denáraiból több változat van gyűjteményünkben. A C. N. H. II. 135/B. alatt kiadott denár új változatai ezek:

4. A felirat (M·ALBERTI·R·VNGARIE) a kereszt alsó végénél — lent balra — kezdődik. n — s jegyű. 15.5 mm.

5. Előlap felirata hibás! M·ALBERTI·R·VNGARTI. Ez C — H jegyű. 14.8 mm.

6. A címeres oldalon a jobb felső címerpajzsban nem az osztrák pólya van, hanem a cseh oroszán. Egyik példányomban a felirat itt is lent (balra) a kereszt aljában kezdődik. 2 db. Egyiknek a—a, a másiknak a—D a verdejegye. 14 mm. átm.

Leszih Andor.

¹⁾ Num. Közl. 1907. 24—25. Máhr Pál éremgyűjteménye.

Magyar pénzforgalom az Anjouk korában.

I. Az 1301–1350. évi pénzforgalom általános jellemzése.¹⁾

(Első közlemény.)

I.

A középeurópai középkori pénzforgalom történetét két nagy, egymástól elég élesen elválasztott korszakra oszthatjuk: a kezdetleges, szervezetlen, házi és vagyongazdasági *vásári pénzforgalom*, és a szerves városgazdasági *piaci pénzforgalom* korszakaira. Hazánkban az első korszak, amelynek történetét *Hóman Bálint* Magyar Pénztörténetében részletesen és tanulságosan írta meg, megalapozván egyúttal a hazai pénzítés Árpádkori alkotmány és kultúrtörténeti elméletét, nagyjában a tatárjárás katasztrófájával ér véget²⁾; a második pedig utolsó Árpádházi királyaink városalapító intézkedéseivel kezdődik és a magyar várospolgári külkereskedelem rövid virágkoráig vezetve kimúlik a törökökkel való első összecsapásaink ágyúdörgése zajában. A XV. század közepén (I. Mátyás kora) kezdődik a magyar pénzforgalom újkora, amelyet — jobb kifejezés híján — *territoriális* (egységes országos) *pénzforgalom és pénzpolitika* korának nevezhetünk.

Főfontosságú szerep jut e felosztásban a városi piac jelentőségének az ország gazdasági életében. Teljes joggal, mert kétségtelen, hogy minden *sükségképeni, tehát szerves* pénzforgalom csakis *piaci* forgalom lehet s hogy az intézményes, állandó, mindennapos piac székhelye a város. A városok felvirágzása megfordítja a *pénztelen* (pénznélküli,

¹⁾ Jelen tanulmány szervesen kapcsolódik be *Hóman Bálint* érme- és pénztörténeti vizsgálataiba (Magyar Pénztörténet 1000–1325, Budapest 1916, itt idézve: *Hóman. Pénztört.*, — továbbá: A XIV. századi aranyválság, a Fejérpataky Emlékkönyvben, Budapest 1917, 212–242 l., idézve: *Hóman. Aranyváls.* s végül: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában, Budapest 1921, idézve: *Hóman. Királys.*). Tanulmányom forrásanyaga körülbelül 4500 regesta, amely 1301 évvel kezdődőleg a későközépkori (s részben újkori) hazai kiadott és kiadatlan oklevélsorozat pénzügyi, pénzelnevezési és pénzzárási rendszere összeállítását tartalmazza. A nyomtatott források idézésénél általában *Hóman* idézési gyakorlatát követem (v. ö. Pénztört. 6–9. lapján közzétett forrásjegyzéket). E munka kiadása óta a következő oklevéltárak jelentek meg: az Anjoukori Okmánytár VII. kötete, a Monumenta Ecclesiae Strigoniensis III. kötete (amelyet, úgymint a II. kötetet is, eltérően Hómantól MStrig. II. és MStrig. III. címrövidítéssel idézek). azután a gróf Csáky család oklevéltára (idézve: Csáky) s végül Sopron város oklevéltára Házi J. levéltáros kiadásában, eddig 3 kötet (idézve: Házi I–III.). Eltérően Hómantól a Fejér kiadta codex dipl.-t Fejér szóval, a sopronmegyei és zalamegyei oklevéltárakat Sopron, illetve Zalai szavakkal idézem. Kiadatlan regestáim 1301–1350 időre vonatkozó részét a Függelékben (idézve: Függ.) teszem közzé.

Kétségtelen, hogy gyűjtésem a figyelembeveendő anyagot korántsem ölelte fel teljesen (a kiadatlan anyag javarészt a nagy budapesti levéltárakban gyűjtöttem, míg a vidéki levéltárak (Jászó, Lelesz, Erdély) látogatásához még nem jutottam el). Kétségtelen továbbá, hogy még meglehetősen sok és fontos anyagot találhatunk az általam eddig mellőzött vidéki levéltárakban. Mégis — tekintettel a Numizmatikai Közlöny jubiláris számára is — nem halogatom tovább tanulmányaim közzétételét, mert a forrásanyag alantabb kifejtendő sajátosságánál fogva minden pénztörténeti kutatás úgyis csak „megközelítő értékű” eredményekhez juthat, — minden tanulmány csak egy-egy lépést jelent a valószínűség felé, de nem hiszem, hogy a valószínűséget akármelyik is elérje, — s úgy mint én Hóman elvülhetetlen érdemű eredményein kívánok továbbépíteni, mások is folytassák majd tanulmányaim kritikus helyesbítését és kiegészítését.

A pénzforgalom történetében két probléma merül fel: a *quantitás* azaz a pénzforgalom mennyiségének és a *qualitás* azaz a pénzforgalom minőségének a problémája. Vagyis megkérdendő, hogy a kérdéses korszakban egyfelől *mennyi* és másfelől *minő* pénz forgott a megvizsgált területen. A forgalomba került pénzmennyiséget (s így a pénzforgalmi intenzitást) a rendelkezésre álló források segítségével közvetlenül és exakt módon nem állapíthatjuk meg. (Közvetett módon való megállapítás kísérletére v. ö. „A magyar arany világtörténelmi jelentősége” stb. című tanulmányomat a Tört. Szemle 1922 évi folyamában.) Így az első problémát vizsgálataimból ki kell kapcsolnunk és a pénzforgalom minőségi problémájának a feltárására kell szorítkoznunk, mely utóbbi kérdésre vonatkozó kutatások elvezetnek a magyar pénzforgalom alaki gazdaságtörténetéhez, mint a középkori magyar gazdaságtörténet bevezető részéhez.

²⁾ Természetesen nem tagadjuk, hogy a magyar városgazdaság és piaci forgalom kezdetei — hazánk egyes haladottabb kultúrájú vidékein — a tatárjárás előtti korba nyúltak vissza. Hazánk területe egyes szegmensein korábban, másutt később keletkezett városi élet; nyugaton és délnyugaton, talán a központban (Esztergom, Buda, Székesfehérvár) is, jóval a tatárjárás kora előtt. De ennek az embrionális és kisméretű (kivételes jellegű) városéletnek nem volt átszervező hatása a nemzetgazdálkodási rendjén.

naturális) és a *pénzes* (monetarius) *csereforgalomnak* egymáshoz viszonyított arányait a nemzeti összforgalomban: a városok keletkezése s forgalmi gócpontokká való fejlődése előtt a pénztelen csereforgalom a szabály és a pénzes forgalom a kivétel, a városok fejlődésével párhuzamosan ölt mind nagyobb arányokat a pénzforgalom és szorítja mindinkább háttérbe a naturális csereforgalmat, úgy hogy végül, a városi élet szerves kialakulása után a pénzforgalom szabályossá válik és a pénztelen forgalom mind ritkább kivétellé zsugorodik össze.³⁾ Természetes az, hogy a forgalmi viszonyok illetésképeni átalakulása a pénzítésre, az érmegyártásra és érmekibocsátásra s általában a pénzverő hatalmak pénz- és érmepolitikájára döntő, azt gyakran gyökeresen átváltoztató befolyást gyakorol, amint hogy másrészt ez a politika erősen befolyásolta a város s annak központi intézménye, a városi piac fejlődését. Nyilvánvaló azonban, hogy a fejlődést irányító és gyorsító lökések a városok gazdaságpolitikájából indultak ki. Mert a középkor második felében ez az internacionális jellegű, fejlődése tetőpontján kapitalisztikus színezetű várospolitika a nemzetközi és nemzetenbelüli forgalom megteremtésének, irányításának, belterjesítésének és állandósításának primár és döntő tényezője. A pénzverőhatalmak minden intézkedése csak annyiban teremthet újat, csak annyiban „reformálhat tarthatatlan állapotokat“, amennyiben alkalmazkodik a városgazdaság érdekeihez. A pénzforgalom „törvényes“ azaz államhatalmi szabályozása írott malaszt marad a városok ellenszegülésével szemben oly időben, amikor az országos árú- és pénzforgalom a városokban összpontosul s amikor a városi polgárság egyedül van hivatva ezt a forgalmat önalkotta szabályok megtartásával önjogúan és önállóan lebonyolítani. *Ez az idő a városgazdaság kora, az a kor, amelynek hazai pénzforgalmát e helyen kíséreljük megvizsgálni.*⁴⁾

³⁾ Regestáimban az 1301 - 1400 közti időre 3416 fizetést involváló jogesetet gyűjtöttem össze: közülök 3009 (88.1%) készpénzben, 249 (7.3%) ezüst(rúd) - és 158 (4.6%) pénz és más érték tárgyban, vagy csak érték tárgyban kifejezett összegekre vonatkozik. A negyedszázadokra pedig ezek az adatok a következőképen oszlanak meg (százalékok zárjelben):

1301 - 1325	282 (65.9)	102 (23.8)	44 (10.3)
1326 - 1350	753 (80.9)	103 (11.1)	75 (8.0)
1351 - 1375	1012 (94.0)	36 (3.3)	29 (2.7)
1376 - 1400	962 (98.2)	8 (0.8)	1 (0.1)

Szembeszökő a készpénzfizetések arányának gyors emelkedése. Ezzel szemben módosítandó Hóman nézete a XIII - XIV. századi terménygazdaság terjedelméről v. ö. Pénztört. Hatodik fej., kül. 275. l.

⁴⁾ Látszólag ellentmondanak ennek a tételnek a források. A városi jellegű (városi polgár legalább is mint az egyik fél, városi piaci forgalomra vonatkozó esetek, városhatóság mint oklevélkiállítás) adatok a XIV. század első felében az összes adatoknak alig egy tizedét teszik ki (1359 közül 132, közte Buda és Óbuda 33, Pozsony 28, Esztergom 17, Sárospatak 14, Nagyvárad 13 stb. adattal), úgy, hogy a forrásokban megörökített forgalom lényegében vidéki (falusi) forgalom. Ez a jelenség azonban nem tűg össze a pénzforgalom tényleges alakulásával, hanem a jogügyletek írásbeli megörögzítésének, illetve az illető oklevelek kiállításának és megörögzésének szokásával. A városi ügyletek oklevele már korán a magánoklevél, amelyet a jogügylet teljesítése után rendszerint megsemmisítenek a felek, a falusi ügyleteké a hiteles helyi kiadvány, amelynek nagy részét — gyakran hihetetlenül lényegtelen ügyre vonatkozókat is — napjainkig őriztek meg a káptalanok és konventek levéltárai és a nemes birtokos családok leveles ládái. A városi ügyletek nagy részét különben már a XIV. században nem külön oklevelekbe foglalták, hanem városkönyvekbe jegyezték, amely könyvek nagy részét később kiselejtezteti szűk irodai helyiségeire való tekintettel a városhatóság (v. ö. pld. fejtegetéseimet a pozsonyi városkönyvekről a „Mitteilungen aus dem Stadtarchiv in Köln“ 1914 és „Zeitschr. d. Savigny-Stift. f. Rechtsgesch. Germ. Abt.“ 1919-1920 című folyóiratokban). Amíg tehát oly kicsinyes vidéki jogügyletekről maradtak fenn hártás és pecsét oklevelek, mint pld. 3 fertó banalis (180 báni denár) összegű szőlővételről (1332. Anjou. II. 603), vagy 5 1/2 pensa (220 bécsi denár) összegű vérdíjról (1330. Füg. 106.) vagy 6 pensa (240 bécsi denár) összegű kölcsönről (1327. Zalai. I. 198) stb., addig azokról az importáns pénzbevéltási és nemesfémkereskedelmi tevékenységekről, amelyeket a Mon. Vat. I. 1. és I. 2. kötetek tanúsága szerint a magyar városok polgárai kifejtettek, hallgat a *beltőlődi krónika*. Így abból, hogy a középkori okleveles emlékek polgárai kifejtettek, hallgat a *beltőlődi krónika*, mégsem következtethetünk arra, mintha a pénzforgalom a vidéket uralta volna. A pénzforgalom szabályait és szokásait nem a vidék találta fel; a XIV. század pénzforgalmának folyton átalakuló, színes, változó, szinte forradalmi jellege, a pénz- kifejezések szabatoságára, a pénzérték rögzítésére és állandósítására való törekvés, a különböző, sokszor raffináltan bonyolult számítási módok (a „komputációk“) alkalmazása, mindez városi, városi eredetre vall. Az a csekély számú jelentősebb pénzügylet, amely a tipikus vidéki nemes életében előfordult, az ilyfajta újítások kigondolására bizony nem adhatott impulzust. A városi polgár a pénzforgalomban és a pénzforgalomból él, a vidéki lakos majdnem állandóan a pénzforgalmon kívül, így a vidék a várostól átvett, a városi piaci telektől elsajátított pénzforgalmi

A magyar városi élet kezdeteit, a „váraljából“ a XIII. század elején fejlődő polgárközségek gazdaságát irgalmatlanul elsöpörte, nagyrészt teljesen megsemmisítette a tatárjárás borzalmas ciklonja. A vész elmúltával az ország gazdasági és kulturális talpraállítási programjából jellemző módon emelkedik ki a városalapítások és városszabdal-mazások sorozata, amely megalapozta a tatárjárás után hihetetlenül gyorsan felvirágzó középkori vezető városaink alkotmányos és gazdasági szervezetét. Ugyanakkor a magyar pénzforgalomban jelentős és fontos változás megy végbe. Ha a tatárjárás előtti pénzforgalom minőségét egy szóval jellemezni akarjuk, akkor azt *értékszerűtlennek*, azaz olyan-nak nevezhetjük, amelynél a pénz nem érték-, hanem csupán vagyonkifejező csereeszköz s amelyben a pénz vagy épenséggel nem végez értékmérési funkciót, vagy ez a funkciója még igen kezdetleges és határozatlan, mintegy rudimentär jellegű. Az egyetlen érme, amely a forgalomban figyelemreméltó szerepet játszott,⁵⁾ az ezüstdénár volt s ez a satnya, rosszul vert, gyarló érme rövid időközök alatt hihetetlen arányokban változott súlyban és finomságban,⁶⁾ úgy hogy valamelyes megközelítően pontos értékmérésre, illetve állandó érték kifejezésre egyszerűen alkalmatlan volt. Amellett még a legsúlyosabb dénár is olyan kicsiny érme volt, hogy ezrivel kellett összegezni, hogy azzal jelentősebb csereérték kifejezhető legyen. Így azután szokássá vált, hogy a dénárokat különböző nevű összegekbe olvassák össze (részben egykoron forgalomba került aranypénz után: *pensa*, részben leginkább pénzverő súlyok után: *libra*, *talentum*, *marca*), amely névleges denárösszegek persze értékben ép oly ingadozók voltak, mint azok az érmék, amelyeket magukban foglaltak.

Nyilvánvaló, hogy külföldön sem, minálunk sem alapíthatta a keletkező városgazdaság az ilyen gyarló pénzegység használatára a maga rendszeres piaci pénzforgalmát. Mennél rosszabb az ország pénze, annál jobban iparkodik a városi polgárság, hogy piacát e rossz pénz használatától emancipálja, különösen akkor, ha nem sikerült az a törekvése, hogy minél közvetlenebb befolyást biztosítson magának a pénzgyártásra — s így jó pénz előállítására — a pénzverési jog kibérlésével vagy épenséggel a pénzverési regálé elnyerésével. Az emancipációnak nagyjában két eszköze volt, egyrészt a *nemestém*- (ezüst-) *színsúly szerinti számítás*, amikor a dénárokat nem szám szerint, hanem színsúlyuk szerint foglalták határozott súlyegységekbe (*marca argenti fini*, *marca argenti*), pusztán ezüstdaraboknak tekintvén az érméket, úgy mint más feldolgozott vagy nyers ezüsttárgyat; másrészt (külföldi) *kereskedelmi érmék használatbavétele*, amely érméket eredetileg nagyobbára szintén forgalmi színsúlyuk alapján foglalták súlymárkába, de idővel, — az érmék forgalmi színsúlyának relatív állandóságánál fogva a súlymárkára hosszabb időn keresztül változatlan számú érme jutván, — a súlymárkák számítási (komputációs) márkákká változtak át.⁷⁾ Hazánk Árpádkori, jelesül tatárjárás előtti pénztörténetében mindkét eszköz alkalmazásával találkozunk,⁸⁾ de még csak kísérletszerűen, szórványosan, a sűrűbb pénzforgalom elszigetelt és korlátolt terjedelmű vidékein. A tatárjárás után módszeressé és általánossá válik mindkét eszköz alkalmazása, mely eljárás a piaci forgalom élénkülése folytán mind sürgősebben feléledő közszükséglet fedezéseképpen állandó értékegységű csere- és fizetési eszközt iparkodik megteremtteni.

Kereskedelmi érméket a magyar forgalom csak Nyugatról szerezhetett be. Összefügg ez a tapasztalati tény egyrészt a magyar nemzetközi kereskedelem útirányaival és jelle-

szokásoknak hódol s ezért a magyar okleveles anyag vidéki jellege mellett is a *városi pénzforgalmi viszonyokat* — gyakran kissé eltorzítva — mutatja be.

⁵⁾ A nagyritkán említett bizánci aranytól eltekintve, amelyre nézve v. ö. *Hóman*. Pénztört. passim, különösen 272. l.

⁶⁾ V. ö. *Hóman* pénzlábszámításait és metrológiai táblázatait az i. m. 216, 226, 263, 326 stb. lapjain.

⁷⁾ A számítási márkáknak a súlymárkából való fejlődése némely aránylag késői adatban hágy nyomot, amelyekben a kétféle összegezés mintegy kombinálva jelentkezik, pld.: *marcis denariorum Wiennensium* (számítási марка), *ponderis Hungaricalis* (súlymárka) 1329. Tört. Tár. 1910. 316, — *marcis denariorum banalium* (szám. m.) *plene cum pondere Budensi receptis* (súly szerint mérve) 1334. Zichy. I. 420, — *marcis denariorum latorum Wiennensium* (szám. m.), *ponderis Budensis* (súlym.) 1353. Anjou. VI. l.

⁸⁾ V. ö. *Hóman*. Pénzt. idevágó fejezeteit 274. skk. l.

területét. Mindkét főterület két-két alterületre osztható: a súlymárka-terület a finom-ezüstmárka és a kereskedelmi ezüstmárka alterületeire, a kereskedelmi érmék forgalmi területe pedig a bécsi dénárok (*denarii [lati] Viennenses*) és a báni dénárok (*denarii [boni] banales, magistrals, Zagradienses, Grecienses stb.*) forgalmi alterületeire. A kereskedelmi ezüstmárka forgalmi területét az előzőekben megismertük. A bécsi dénárok forgalmi területéhez Bars, Győr, Komárom, Moson, Nyitra (részben), Pozsony, Sopron, Veszprém (részben), Vas és Zala vármegyék tartoztak (a Dunántúl nyugati része és a Felföld délnyugati csücske). A báni dénárok forgalmi területében a legdélibb anyaországi vármegyék, így mindenekelőtt Baranya egész területével, azután Csongrád, Bács, Bodrog, Somogy, Tolna, Arad, Csanád vármegyék déli területsávjai voltak képviselve. Ezt a nehezen elhatárolható területet úgy jellemezhetjük földrajzilag, hogy az nagyjában az Anyaország déli határsávjának felelt meg, amely Szlavóniával (beleértve a Szerémséget is) volt határos¹³). Az itt meg nem említett anyaországi terület a maga egészében a finom-ezüstmárka nagy forgalmi területét képezte, amely a XIV. század elején kétségtelenül a legkiterjedtebb hazai pénzforgalmi terület volt s amelyhez a fentemlített kivételektől eltekintve Erdély és a Magyar Felföld a maga egészében tartoztak.

A pénzforgalmi területnek ez a földrajzi tagozódása azt a benyomást kelti bennünk, mintha a kereskedelmi érmék és a kereskedelmi ezüstmárka forgalmi területei határozott nyugati (és délnyugati) befolyástól kiváltott betörést jelentenének az egykor egységes anyaországi pénzforgalmi területbe. Valóban, ha *Hóman Bálint* forráskutatásai alapján vizsgáljuk meg a különböző XIV. századbeli pénzforgalmi rendszerek eredetét, akkor azt találjuk, hogy a finom-ezüstmárka használatbavétele jóval megelőzte a többi három rendszerét. A finom-ezüstmárka első említése a tatárjárásnál sokkal korábbi időpontokra esik (1227, marca puri argenti 1222,¹⁴) ellenben a bécsi dénármárka első említése az 1264. (a tízpenzár márkáé 1265.) évre, a kereskedelmi ezüstmárkáé az 1265. évre s végül az 1261. év óta a Társországokban felbukkanó báni dénármárka első anyaországi említése az 1285. évre esik.¹⁵) Arra pedig, hogy elterjedése alkalmával az utóbb említett három pénzforgalmi rendszer az illető területekről tényleg kiszorította, illetve felváltotta a finom-ezüstmárka korábbi használatát, bizonyosságot szolgáltatnak azok az adatok, amelyek tanúsága szerint kivételesen és szórványosan még jóval a kereskedelmi érmék és a kereskedelmi ezüstmárka meghonosodása után az utóbbiak forgalmi területein is használták a finom-ezüstmárkát, így a bécsi dénárok forgalmi területén Moson¹⁶) Pozsony¹⁷) és Sopron¹⁸) vármegyékben, a báni dénárforgalom anyaországi területén Baranya vármegyében¹⁹) s végül a kereskedelmi ezüstmárka területén Buda²⁰) és Esztergom²¹) városokban, továbbá Esztergom,¹⁶) Fejér¹⁶) és Hont²²) vármegyékben.

Körülbelül az 1310. évig lényeges változás nem állt be az Anyaország pénzforgalom-területi viszonyaiban. Amennyiben már ezt az időpontot megelőzőleg szívérgott volna be hazánk területére a cseh garas,²³) e beszívargás az illető területen, az Anyaország északnyugati részén, korántsem módosította az ott divó finom-ezüstmárka használatát. Épen a cseh garas magyar forgalma meggyőzően bizonyítja, hogy a külföldi pénzt eredetileg kizárólag annak forgalmi színsúlya alapján értékelik és számítgatják a belföldi forgalomban. 1310 után a garas mindjobban elterjed hazánkban; az 1325. évig a Szepességen keresztül, amely a korai szabolcsmegyei adat ellenére is a cseh garas betörése központi vidékének vélelmezendő, egyfelől Abaújba, Borsodba, Sárosba, Szabolcsba és Zemplénbe, másfelől Barsba és Hontba jutott el. A véletlen szeszélyének tudom be, hogy ebben az összeállításban Gömör, Heves és Nógrád vármegyék nem szerepelnek, illetve, hogy a

¹³) Az erdélyi banalis-forgalomról, amely lényegesen különbözik az anyaországi forgalomtól, tanulmányom megfelelő helyén fogok megemlékezni.

¹⁴) V. ö. *Hóman*, Pénztört. 281. — ¹⁵) U. o. 285, 343–345, 354, 370. — ¹⁶) V. ö. e tanulmány 10. sz. jegyzetét. — ¹⁷) 1309. Anjou I. 186. — 1329. Anjou II. 404; Pozsony város 1309. Fejér VIII. 1. 621. — ¹⁸) 1326. H. O. V. 102, 1343. Sopron I. 172; Sopron város 1342. Házi I. 79. — ¹⁹) 1337. Anjou III. 425. — ²⁰) 1327. Anjou II. 339. — ²¹) 1311. Fejér VIII. 1. 403. — ²²) A 10. sz. jegyzetben közölt adaton kívül 1314. Fejér VIII. 1. 554 (MStrig. II. 698), 1316. (Korpona) Anjou I. 391, 1337. Fejér VIII. 4. 273 stb.

²³) V. ö. e tanulmány 9. sz. jegyzetét.

legkorábbi garasos adatok Hevesre az 1331. évben, Nógrádra az 1334. évben s Gömörre az 1335. évben vonatkoznak. Az 1326. év után valóságos diadalútát jár be a cseh érme hazánkban és a harmincas évek folyamán az Anyaország területének úgyszólván minden részén bukkan fel.

II.

Azonban hol maradtak, illetve hol forogtak a belföldi, a magyar királyi pénzverdekben gyártott érmék a XIV. század három első évtizedében? Igen kevés az a forrásadatunk, amely *kifejezetten* belföldi érméről (denarius regalis, den. Ungaricalis, denarius (moneta) Budensis, banalis Hungaricalis stb.) emlékszik meg.²⁴⁾ Nincs is mit csodálkoznunk az említéseknek eme ritkaságán, mert 1330—1338-ig a királyi érmék gyarlósága és verdei pénzlábuk változatossága, 1323-ig pedig az évenként foganatosított „pénzüjtés“ a belföldi érméknek majdnem kivétel nélkül súlymárkákban történt összefoglalását eredményezte²⁵⁾ és igen ritka az az eset, amikor magyar dénárokat határozott darabszámban számítottak márkákban.²⁶⁾ Így azután igen sok ezüstmárkás kifejezésben magyar érmének színsúlya alapján történt összefoglalása lappanghatott, mert szükségtelen volt kiemelni, hogy milyen tárgyakból állt az ezüstmárkákban leért nemesfémmennyiség.²⁷⁾

Ezek szerint a „marca denariorum (pro tempore currentium, vagy promptorum stb.)“ kifejezést a (finom-) ezüstmárka szinonimjának kellene tartanunk. Nincs kizárva, hogy némelykor tényleg így értelmezték a kortársak a jelző nélküli dénármárkát. Ezzel szemben ismerünk olyan adatokat is, amelyekben a dénárokból való fizetést kifejezetten szembeállítják az ezüstben való fizetéssel.²⁸⁾ Miután azonban a dénármárkák nagy része oly területről való, amelyen ezüstmárkákban is számoltak, mégis fel kell tételeznünk azt, hogy a kortársak csak kivételesen identifikálhatták ezt a két kifejezést s hogy általában (az esetek többségében) valóban márkákban foglalt denárösszegeket értettek a dénármárkák alatt. A „denarius“ szavával a legkülönbözőbb érméket jelölték meg s ezért a „marca denariorum“ a szabatosság szempontjából „érmés márka“ kifejezésre fordítandó.²⁹⁾

A jelzőtlen dénármárkák (érmemárkák) pénzkifejezését hazánk egész területén megtaláljuk az összes pénzforgalmi kerületekben, az Anyaországban és Erdélyben épúgy mint a Társországokban. Helyes értelmezésükhöz, azaz annak a kérdésnek a megfejtéséhez,

²⁴⁾ *Marca denariorum Budensium*: 1301. Anjou I. 7 (Budán). — *Marca monete Budensis*: 1313. Smié. VIII. 344 (Szlavónia) és 1329. Fejér VIII. 6. 110. — *Denarii regales pro tempore currentes*: 1326. Fejér VIII. 3. 57 (királyi vámszabás Budán). — *Marca Ungaricalium denariorum pro tempore currentium*: 1322. Függ. 59 és 1325. Zimm.-Werner I. 397 (Erdély). — *Marca denariorum banalium Hungaricalium*: 1327. Anjou II. 280 (Erdély). — *Marca ... in ... banalibus regalibus*: 1329. Anjou II. 393 (Bihar). — *Marca parvorum Wyennensium ad rationem ponderis Albensis*: 1328. Fejér VIII. 3. 326 (Blagay 106) székesfehérvári oklevél? tárnokmester. — *Parvi denarii*: 1320. Anjou I. 570 (Hevesmegyei vám, király). — *Pensae parvorum Wiennensium*: 1331. Függ. 109 (Veszprém). — A parvi Viennenses magyar provenienciájára nézve v. ö. *Hóman*. Pénztört. 372—374 s a magyar banalisokra u. o. 346—352 és Királyság. 75—78.

²⁵⁾ Tanulságos példát szolgáltatnak erre az eljárásra az 1331. évi erdélyi káptalani tizedlajstromok (kiad. *Barabás* Samu Tört. Tár. 1911. 406—414). Az akkortájt Erdélyben forgó magyar aprópénzt (a lajstrom szerint „denarii parvuli“) hol 32, hol 33, hol pedig (két ízben) 36 darabjával számítják egy latra (a márka tízenhatodrészére). Ugyanakkor egy súlyosabb érméből, amely valószínűen a királyi banalissal azonos, tizenkettőt számítanak egy latra. Hogy ez a számítás „ad rationem argenti“, vagyis a forgalmi színsúly alapján ment végbe, mutatják az 1332—1337. évi pápai tizedgyűjtési számadások, amelyekről alább lesz szó.

²⁶⁾ Leggyakrabban 10 pénzjával azaz 400 darabjával, úgy mint a bécsi denárt. Idetartoznak a következő erdélyi adatok: 1314. Fejér VIII. 6. 110, 1316. Fejér VIII. 1. 603, 1331 Tört. Tár. 1911. 407—408 (a fentemlített tizedlajstromban): ellenben feltétlenül bécsi denárookra vonatkoznak: 1318. (Győr m.) Fejér VIII. 3. 325, 342, 1313. (*marca latorum denariorum stb.*, Nyitra) Kubinyi II. 60, 1322. (Nyitra) Függ. 56, a következő pozsonymegyei adatok: 1303. Függ. 5. 1318. Függ. 40, 1320. Függ. 51 és 1322. Függ. 62, azután 1331. (Sopron m.) Sopr. I. 126. — Kétséges egy Esztergom városra vonatkozó adat: 1315. (*marca = 10 pensis usualium monetarum*) MStrig. II. 704, mert 1309-ben ugyanott — MStrig. II. 614 — a fertóra (negyedmárka) 100 széles bécsi denárt számítottak.

²⁷⁾ Budán: 1326. *marcae in argento vel denariis* Anjou II. 236. Hasonlóan Szabolcs 1320 (*finum arg. vel grossi*) Anjou I. 556.

²⁸⁾ V. ö. 1303. Anjou I. 64 és 1326. Függ. 94, ahol a denárfizetést szembehelyezik az ezüstben való fizetéssel.

²⁹⁾ Csakúgy mint a „pecunia“ szava. V. ö. *marca pecunie usualis* 1312. Függ. 26, stb.

hogy milyen érmét értettek a kortársak a dénármárka denárja alatt, el fog minket vezetni egy másik, az itt tárgyalt évtizedekben elég gyakori pénzkifejezés: „a részben denárokbán, részben becsűben fizetendő márka (marca partim in denariis [pro tempore currentibus] partim in estimacione [condigna])” — elemzése.³⁰⁾ Ennek a pénzkifejezésnek területi elterjedése ugyanis ép oly általános és egyetemleges, mint a jelzőtlen dénármárkáé. Ez a jelenség feljogosít bennünket arra, hogy a két pénzkifejezés feljegyzési gyakorlatát párhuzamba állítsuk egymással, vagyis hogy feltegyük azt, hogy ép úgy értelmezik a kortársak a denár szavát az egyik, mint a másik pénzkifejezésnél. Következik ebből, hogy az egyik pénzkifejezésnél megállapítható gyakorlat iránytadó lesz a másik pénzkifejezés magyarázatára is. Ha már most a becsűs márkákat közelebből megvizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy elég számos esetben az azokban felemlített denárokat (illetve az egész márkakomputációt) azonosítják azokkal az érmékkel (illetve azzal a pénzkifejezéssel), amelyek az illető pénzterület vezető érméi, illetve vezető pénzkifejezése. Így a bécsi denárok forgalmi területén bécsi (széles) denárokbán határozzák meg a fizetendő denárt és bécsi dénármárkában az egész márkaösszeget,³¹⁾ a báni denárok forgalmi területén banálisokban illetve banalisdénármárkában³²⁾ s végül a garasok beözlése területén garasokban.³³⁾ Analog eseteket találunk a súlymárkás forgalmi területén, ahol a „partim in denariis” kifejezést „partim in argento” helyettesíti.³⁴⁾

Így a különböző pénzforgalmi területeken kétféle becsűs márkát találunk: határozatlan jellegű, részben denárokbán fizetendő márkákat, és határozott jellegűeket, amelyeknél a denárokat a megfelelő ott forgó érmékben fejezik ki. Ha már most a jelzőtlen dénármárkákat a különböző érmeforgalmi területekre elosztjuk, mindegyik területen a becsűs márkákkal analóg jelenséget észlelhetünk, azt t. i., hogy a határozatlan jellegű, csak denárokbán kifejezett márkákkal (s penzákkal stb.) szembeállíthatók a megfelelő érmemárkák. Szembeszökő itt az analógia: mindkét esetben az érmés pénzforgalmi területeken bizonyára kényelmi okokból, vagy felületességből számos esetben kurtítottak a meglehetősen hosszúlélegzetű szabatos pénzkifejezéseken, míg végül azokból csak a pusztá „marca” szava maradt meg. A kurtítás egyes mozzanataira nézve iskolapéldául szolgálhatnak a széles bécsi dénármárka pénzforgalmi területének pénzkifejezései. A szabatos és teljes pénzkifejezés szövege: „marca(e) latorum denariorum Wiennensium,

³⁰⁾ V. ö. Hóman. Pénztört. 278. — XIV. századbéli adatok számszerű előfordulására nézve v. ö. a 3. sz. jegyzet összeállításának utolsó rovatát. — A részben (néhánykor egészben, v. ö. pld. 1318. Függ. 43.) vagyontárgyakban és nem érmékben vagy ezüstben meghatározott fizetés szokásának keltetése okaira felvilágosítással szolgál az illető fizetési kötelezettség jogi és gazdasági természete. Ugyanis a legtöbb esetben azt találjuk, hogy ilyfajta fizetést akkor kötöttek ki, amikor a fizetésre kötelezett fél nem sua sponte, önként s a fizetésre mintegy előkészülten, tehát a fizetési készpénzösszeg jelenlegi (birtokvétel) vagy előzetes (kölcsön) birtokában, hanem mintegy készületlenül, készfizetési képességére nem néző jogi kényszer alatt tartozott vállalni a fizetést (vérdíj, leányneved, hozomány kiadása, örökösödési osztozkodás, peregyesség stb.). Ilyen esetekben az átlagos falusi birtokos gyakran nem rendelkezett a megfelelő készpénz- (vagy ezüst-) összeggel s azt tekintettel az e korbéli hitelviszonyok fejletlen állapotára belátható időn belül bármily áldozatok árán sem szerezte meg, míg ugyanakkor bizonyára rendelkezett egyéb oly vagyontárgyakkal (ingók és ingatlanok), amelyeket a másik fél fizetés gyanánt szívesen fogadott el (v. ö. erre nézve az idevonatkozó igen érdekes kikötéseket Hóman i. h. és 1318. Függ. 42, 1323. Függ. 72. 1333. Függ. 103, 1339. Függ. 167, 1340. Függ. 177 és 1346. Függ. 230). A XIV. század folyamán forgalomba került érmetömegek szaporodásával mindinkább kevesbednek a becsűmárkák esetei, amelyek a XV. században már a legtrikább pénzforgalmi esetek közé tartoznak.

³¹⁾ *Marca denariorum Wiennensium*: Zala 1327. Zalai I. 208; — *marca latorum denariorum Wiennensium quamlibet marcam cum decem pensis computando*: Pozsony m. 1333. Anjou III. 32, Zala 1338. Zalai I. 341; — *denarii lati Wiennenses*: Vas 1326. Anjou V. 488, Vas 1327. Fejér VIII. 3. 255.

³²⁾ *Marca 5 pensis denariorum (banalium) computando*: Pécs 1333. Anjou III. 23; — *boni denarii banales*: Szlavonia 1317. Smic. VIII. 459; — *denarii banales*: Bács 1338. Anjou III. 474.

³³⁾ *Marca 48 grossis computando*: Zemplén 1334. Anjou III. 77; — *marca grossorum compoti Cassensis*: Borsod 1338. Anjou 461, ahol a „grossorum” szó kipontozva! V. ö. ezért az eredeti oklevelet Orsz. Ltár. D. L. 3158; — *grossus*: Szepesség 1322. Függ. 61, Abaúj 1329. Károlyi I. 72 (idevág az 1313. évi szabolcsmegyei adat is, 9. sz. jegyzet).

³⁴⁾ *Marca argenti mercimonialis*: Sárospatak 1304. Károlyi I. 37; *argentum decime combustionis*: Zólyom m. 1302. Fejér VIII. 6. 184; *argentum*: Jászó 1314. Anjou I. 336, Zemplén 1321. Anjou I. 609.

quamlibet marcam cum decem pennis computando — tíz szó, amelyből sok esetben elhagyják egyrészt a tízpenzás komputációt egészben, másrészt a márkák jelzőit egyenként vagy szintén egészben. Végezetül a fentírt hosszú pénzkifejezés a „marca” szavára zsugorodik össze.³⁵⁾

Nyilvánvaló ezek után, hogy ugyanúgy egészítendő ki a jelzőtlen denármárka, a pusztá márká és a jelzőtlen becsűsmárka banalis denárookra az illető forgalmi területen.³⁶⁾ Végül az eddigiek analógiájára nagy valószínűséggel garasmárákat substituálhatunk azokba a jelzőtlen denármárákba, amelyeket a garasok első beözlésének a területén az illető években és későbbben említenek az oklevelek.³⁷⁾ Erre a kiegészítésre feljogosít az

³⁵⁾ Így nem kevesebb mint kilenc változatot észlelhetünk. Ezek: A) a tízpenzás komputációval 1.) *Teljes kifejezés*, mint a szövegben: (Győr) 13. 1. Fejér VIII. 1. 75, 1324. *Moffat*. Über das Gewicht etc. der Wiener Pfennige. 28, 1339. Héderváry I. 32, stb.; — (Pozsony) 1309. MStrig. II. 597, 607, 616 és Anjou I. 179, 1310. MStrig. II. 627, 1322. Függ. 58, 1331. Anjou II. 571; — (Vas) 1333. Tört. Tár. 1908. 163; — (Veszprém) 1338. Zalai I. 340, 1339. Függ. 161. — 2.) *Marca denariorum Wiennensium*: (Győr) 1304. Sopr. I. 64, 1317. Függ. 37, 1329. Anjou II. 405 és 411, stb.; — (Nyitra) 1338. Tört. Tár. 1911. 145; — (Pozsony) 1308. Anjou I. 158, 1310. MStrig. II. 630, 632, 1312. MStrig. II. 666 és Anjou I. 273, stb. 3.) *Marca latorum denariorum*: (Nyitra) 1313. Kubinyi II. 60. — 4.) *Marca (denariorum)*: v. ö. 26. sz. jegyzet. B) A tízpenzás komputáció elhagyásával. — 5.) *marca (pensa) latorum denariorum Wiennensium*: (Győr) 1301. Fejér VIII. 1. 71 és 74, 1302. u. o. 105, 1303. H. O. IV. 104, 1306. Anjou IV. 110 és Fejér VIII. 1. 514, 1307. Sopr. I. 66, 1309. H. O. II. 58, 1318. Fejér VIII. 2. 198, stb.; — (Nyitra) 1334. Függ. 126; — (Pozsony) 1302. MStrig. II. 511, 513, 515, 1304. MStrig. II. 546, 1305. Anjou I. 96, 1307. Fejér VIII. 1. 234, 1308. Anjou I. 153, 1309. Héderváry I. 13, stb.; — (Vas) 1314. Anjou I. 347. 1322. Anjou IV. 597, 1323. H. O. IV. 134, 1326. Anjou V. 488, stb.; (Veszprém) 1324. Függ. 75, 1329. Zalai I. 236; — (Zala) 1301. Zalai I. 120, 1304. Zalai I. 124, 1308. Fejér VIII. 5. 35, 1310. Zalai I. 133, 1311. Sopr. I. 86, stb. — 6.) *Marca denariorum Wiennensium*: (Győr) 1305. H. O. IV. 109, 1315. Függ. 34, 1318. Sopr. I. 82, 1321. u. o. 86 és Fejér VIII. 2. 313, 1322. Sopr. I. 87 és Házi I. 37; — (Nyitra) 1326. Anjou II. 249, 1334. Fejér VIII. 3. 753, stb.; — (Pozsony) 1305. MStrig. II. 555, 1308. Anjou I. 158, 1309. MStrig. II. 612, 1310. u. o. 632, stb.; — (Vas) 1327. Fejér VIII. 3. 255, 1331. Zalai I. 255; — (Veszprém) 1305. H. O. III. 52, 1308. Függ. 20, 1315. Zalai I. 145, 1327. u. o. 198, 208. — 7.) *Marca (pensa) latorum denariorum*: (Vas) 1311. H. O. I. 106 és Fejér VIII. 5. 76, 1312. Sopr. I. 74, 1313. Anjou I. 308 és Fejér VIII. 6. 26; — (Veszprém) 1318. Zalai I. 150. — 8.) *Marca denariorum*: (Győr) 1302. H. O. V. 91, 1312. Fejér VIII. 1. 469; — (Nyitra) 1309. Fejér VIII. 1. 531, 1313. Függ. 31, 1325. Anjou II. 75 1326. Apponyi I. 75 és Tört. Tár. 1911. 132, 1328. Fejér VIII. 3. 294; — (Pozsony) 1317. MStrig. II. 728, 1325. (csak denarii) Fejér VIII. 2. 676, 1305. (csak pensae) MStrig. II. 552; — (Vas) 1307. Anjou I. 140, 1317. Anjou I. 443, 1318. Függ. 46, 1321. Tört. Tár. 1908. 164, 1326. Zalai I. 145, 1331. Sopr. I. 122; — (Veszprém) 1302. Fejér VIII. 6. 1, 1320. Zalai I. 156, 1325. Zalai I. 192; — (Zala) 1324. Zalai I. 177. — 9.) *Marca*: (Győr) 1302. H. O. V. 91, 1304. Sopr. I. 65, 1309. Anjou I. 184. 1322. Sopr. I. 90. stb.; — (Nyitra, de értelmezhető kereskedelmi ezüst-márára is!) 1304. MStrig. II. 547, 1305. H. O. I. 100, 1306. Anjou I. 107, 1308. MStrig. II. 586, 1310. Anjou I. 208, 1311. MStrig. II. 641, stb.; — (Pozsony) 1301. Fejér VIII. 5. 18, 1302. Anjou I. 66 és MStrig. II. 537, 1304. Anjou I. 84, MStrig. II. 541 és 547, 1305. Anjou I. 94 és H. O. VII. 355, stb.; — (Vas) 1304. H. Okt. 179, 1308. Zalai I. 129 és H. O. III. 57 1310. H. O. V. 95; — (Veszprém) 1309. Zalai I. 130, 1312. MStrig. II. 661 és H. O. I. 107, 1313. Anjou I. 299 és H. O. III. 60, 62 és 63, stb.; — (Zala) 1301. Anjou I. 15, 1312. Zalai I. 142, 1313. Anjou I. 293, 1314. Anjou I. 368. stb. — Természetesen ép úgy egészítendő ki a jelzőtlen becsűsmárák, mint pld.: (Győr) 1310. Sopr. I. 72, 1328. Függ. 71. — (Nyitra) 1313. Anjou I. 309, 1328. Kubinyi II. 92, — (Vas) 1328. Tört. Tár. 1908. 167, 1329. H. O. I. 108 és Anjou II. 417, — (Veszprém) 1313. Anjou I. 319 és H. O. I. 108, — 1320. H. O. V. 96, 1323. Anjou II. 97. 1338. Függ. 103 — (Zala) Zalai I. 148, (almádi konvent), 1327. Zalai I. 200. (A zárjeles megyenevek az ott székelő hiteles helyeket jelzik: győri, pozsonyi, nyitrai, vasvári és veszprémi káptalan és zalavári konvent).

³⁶⁾ *Marca denariorum*: Szerémség és Szlavónia: 1313. Anjou I. 326. 1323. Smič. IX. 116, 1302. Függ. 2, 1306. Smič. VIII. 119, 1313. Fejér VIII. 1. 517, 1317. Smič. VIII. 461, 1325 Smič. IX. 227, 1328. Anjou II. 367, — továbbá 1306. (marca denariorum nunc currentium) Smič. VIII. 123—124 és 1311. Smič. VIII. 278, — (marca denariorum antiquorum) 1306. Fejér VIII. 1. 202, 1307. Smič. VIII. 141 és 143, — (marca 6 pennis comp.) 1327. Anjou II. 334, — (marca pecunie) 1310. Anjou I. 212. — Az anyaországban Bodrog m. 1320. Zichy II. 179 és 133 Függ. 102, — Tolna (marca 6 pennis comp.) 1313. Fejér VIII. 7. 105, — Baranya 1320. Zichy I. 189, 1326. Függ. 84, (marca 6 pennis comp.) 1313. Zichy I. 145 és 1324. Fejér VIII. 2. 582, — Csanád 1330. Zichy I. 363 és Függ. 108 (?). — *Becsűmárka*: Bodrog 1325. Anjou 204. — *Marca*: Szerémség és Szlavónia: 1301. Zichy III. 307, 1305. Anjou IV. 188, 1308. Anjou I. 165, 1309. Orsz. Ltár D. L. 33056, 1314. Anjou I. 352, 1315. Anjou I. 381, — Bács: 1306. Anjou I. 119, 1308. Anjou I. 144, — Baranya: 1304. Anjou I. 87, 1307. Tallián cs. ltr. NM. és Orsz. Ltár D. L. 1622, 1310. Zichy I. 127, 1313. Zichy I. 144, 1316. Kállay cs. ltr. NM. — Kalocsa: 1301. Zichy I. 106. — Tolna: 1308. H. O. III. 56, 1310. Zichy I. 125.

³⁷⁾ *Marca prompte pecunie*: Sáros 1323. H. Okt. 195, Sárospatak 1318. Anjou I. 465, 1324. Zichy I. 253, Szepesség 1327. Függ. 87. *Marca denariorum*: Szabolcs 1314. Függ. 33 (?), 1323. Függ. 67, — Szepesség 1326. Függ. 85. — *Marca usualis monete*: Szepesség Fejér VIII. 5. 199 és VIII. 3. 478.

oklevélkiállítóknak az a gyakorlata, hogy a „grossus“ szót eredetileg ép úgy a denarius jelzője gyanánt használják, mint akár a bécsi vagy a banális szót.³⁸⁾ Másképp állunk a pusztá márká pénzkifejezésével; súlymárkaterületről lévén szó, legalább is 1315-ig feltétlenül ezüstmárkával fogjuk interpretálni ezt a kifejezést, míg 1315 után, kivált a Szepességekben s annak közvetlen környékén, kétségessé válik, vajjon ezüstmárkát, vagy pedig garasmárkát értsünk-e az egyszerű márká szava alatt?

Visszatérve ahhoz a problémához, amelyből kiindultunk, amikor a jelzőtlen denármárkák beosztását és interpretációját megkíséreltük, ez eddigi eredmények alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy azon a területen, amelyen a denármárkákat sem bécsi, sem banális denáros, sem pedig garasos márkáknak nem határozhattuk meg, a jelzőtlen denármárkákat vagy a részben jelzőtlen denárokból fizetendő becsűsmárkákat magyar érmés (királyi denáros, királyi banális, apró bécsi denár stb.) márkáknak tarthatjuk. Egyes esetekben a beosztás helyessége evidens, így amikor bihari, erdélyi, esztergommegyei, fejérmegyei, somogyi, korai szatmármegyei, tolnai, trencsénmegyei és túróci denármárkákra illetve penzákra alkalmazzuk ezt az elvet,³⁹⁾ vagy amikor a becsűsmárkák „valutáját“ magyar érmékben fejezzük ki a bihari, erdélyi, somogyi, tolnai, túróci s a korai szatmári, ungi és zempléni adatoknál.⁴⁰⁾ Más esetekben azonban — amíg esetleg új oklevélanyag nem kerül felszínre — a jelzőtlen denármárkák szabatos meghatározása megfejthetetlen probléma marad.⁴¹⁾

FÜGGELÉK.

Pénztörténeti regesták.

I.

Kiadatlan oklevelek regestái 1301—1350.

Túlnyomórészt az Országos Levéltár és a nagy budapesti könyvtárak (Nemzeti Múzeum, Tudományos Akadémia, Egyetemi Könyvtár) oklevél- és oklevélmásolatgyűjteményei, valamint az Orsz. Levéltárban és a Nemzeti Múzeumban őrzött családi levéltárak középkori teljes anyaga áttanulmányozásának a gyümölcse. A regesta tartalmazza: az oklevél keltét, azután három-három pont között az oklevél szövegében előforduló pénzkifejezés (vagy pénzkifejezések) szabatos (betűhív.) másolatát abban a terjedelemben, amelyben azt az oklevél kiállítója a vonatkozó pénzösszeg megjelölésére és körülírására

— *Marca partim in denariis etc.* Borsod (partim in denariis temporaneis) 1326. Bánffy I. 56, — Gömör 1322. Függ. 57, 1325. Függ. 81 és Anjou II. 214, 1327. Függ. 86, — Szabolcs 1321. Függ. 53, 1322. (marca ad numerum Budensem) Zichy I. 211, 1325. Fejér VIII. 2. 647, 1328. Függ. 94, — Zemplén 1323. Zichy IX. 131 (?).

³⁸⁾ *Marca grossorum denariorum*: Szepesség 1317. Függ. 35, 1321. Függ. 54, 1322. (partim in est.) Függ. 61, 1322. Függ. 62, 1323. (fertones) Függ. 73. 1329. Fejér VIII. 5. 193, Függ. 99 és Csáky I. 1.60, 1330. Anjou II. 467 és Függ. 105. — Bodrog 1331. Anjou II. 573, — Buda 1328. Anjou II. 339, 1329. (marca grossorum denariorum Behemicalium) Függ. 100. — A „cseh“ jelző mellől néma elhagyják a *grossus* szót, úgy hogy a pénzkifejezés *marca denariorum Bohemicalium*. 1327. Függ. 89 és 1332. Zichy I. 391. Érdekes még a késői gömörmegyei adat: *marca grossorum seu denariorum* 1344. Függ. 215.

³⁹⁾ Bihar 1321. Függ. 52, — Erdély 1314. Teleki I. 34, 1310. (denarii pro tempore currentes) H. O. VII. 362. — Esztergom megye MStrig. III. 94, — Fejér megye 1320. Zichy V. 592, — Somogy 1302: „pro 20 marcis plene persolutis in promptis et per se singulis denariis expensibilibus bonis et electis“ (bói konvent) Fejér VIII. 6.3, ez az egészen egyedülálló bőbeszédűség felesleges lett volna, ha bécsi vagy banális denárokról gondoltak volna a felek, továbbá 1323. Függ. 66, — Szatmár 1313. Fejér VIII. 1. 159, 1316. Anjou I. 410. talán még 1320. Anjou I. 565, — azonban valószínűen garasokra értendő a „marca denariorum pro tempore currentium“ 1327. Függ. 88, — Tolna 1309. Fejér VIII. 1. 359 (?) — Trencsén (pensa denariorum) 1324. Függ. 77, — Túróc 1327. Függ. 90.

⁴⁰⁾ Bihar 1304. Függ. 9, — Erdély 1314. Anjou I. 341, 1331. Tört. Tár. 1911. 406, 409, — Somogy 1303. Anjou I. 62, 1309. Anjou I. 183, 1320. Zichy I. 177, — Tolna 1327. Anjou II. 343, — Túróc 1325. Függ. 82, — Szatmár 1306. Anjou I. 107 (?) 108, 1312. Károlyi I. 40 (Anjou I. 250), — Ung 1307. Függ. 18, — Zemplén 1309. Anjou I. 188.

⁴¹⁾ Kivált, amikor az illető terület szabatosan nem állapítható meg, mint pld. 1319.-iki nádori oklevélben Függ. 49. V. ö. még az előbbi jegyzetekben kérdőjelezett adatokat.

használta, továbbá (zárjelben) annak a jogügyletnek a megjelölését, amelyre a pénzkifejezés vonatkozik, az oklevél kiállítójának s annak a törvényhatóságnak illetve országrésznek (Erdély, Szlavónia) a megnevezését, amelynek területén fekszik az oklevél tanúsága szerint eladott vagy megterhelt ingatlan (ez az esetek túlnyomó többségére áll), vagy ahol az oklevélben szereplő felek laknak, amennyiben ez a területi illetékesség megállapítható volt s végül az eredeti oklevél elhelyezését. Az idevonatkozó rövidítések: Orsz. Ltár D. L. = Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár sorszáma, NM (törzsgy.) = a Nemzeti Múzeum könyvtárának oklevél-törzsgyűjteménye. X cs. ltr. NM = X családnak a NM-ban letéteményezett levéltára, Tud. Akad. = a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának oklevélgyűjteménye. A többi rövidítés magyarázat nélkül is megfejthető. A kiadott anyagra való utalásnál követem Hóman Bálint Magyar pénztörténetében (1916) követett idézési gyakorlatát.

1. 1301. X. 6. ... 70 marcas fini argenti... (birtokár, szepesi káptalan. Szepesség) Berzeviczy cs. berzevicei ltára. NM.
2. 1302. XI. 10. ... pro 186 marcis promptorum denariorum... (birtokár, pozsegi káptalan Szlavónia) Orsz. Ltár D. L. 34093. (Ugyanerre az összegre vonatkozik a Smič. VIII. 38 leközölt oklevél (D. L. 34095), ahol a „denariorum“ szó után még „Viennensium“ jelző következik.)
3. 1302. XII. 2. ... pro 32 marcis fini argenti... (birtokár, esztergomi ker. konvent) gróf Rhédey cs. ltr. NM.
4. 1303. III. 22. ... pro 60 marcis argenti... (birtokár, szepesi káptalan, Szepesség) Orsz. Ltár D. L. 26736 (Thöke cs.).
5. 1303. IV. 23. ... pro 4 marcis marcam quamlibet cum singulis 10 pensis computando... (kölcson, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) Orsz. Ltár. D. L. 25776.
6. 1303. — ... pro 4 marcis argenti... (kölcson, sárospataki villicus, Zemplén vármegye) sóvári Soós cs. ltr. NM.
7. 1303. — ... pro 9 marcis argenti... (birtokár, túróci konvent, Túróc vármegye) Zathureczky cs. ltr, Zaturcán (Mályusz Elemér Dr. úr szíves közlése.)
8. 1304. V. 27. ... pro 25 marcis argenti... (birtokár, szepesi káptalan, Szepesség) Orsz. Ltár másolatok.
9. 1304. VI. 3. ... 20 marcas... partim in denariis et partim in estimacione condigna... (egyesség, váradi káptalan) Tud. Akad.
10. 1305. — ... receptis 16 marcis fini argenti (szöllőár, Sárospatak város hatósága, Zemplén vármegye) sóvári Soós cs. ltr. NM.
11. 1305. — ... pro 50 marcis fini argenti... (birtokár, esztergomi ker. konvent, Fejér vármegye) Szily cs. ltr. NM. ins. 1368. X. 29.
12. 1306. IV. 19. ... pro 15 marcis fini argenti... (birtokár, túróci konvent, Túróc vármegye?) Tud. Akad. ins. 1396. IV. 18.
13. 1306. XI. 18. ... mille marcas fini argenti(!) ... (bánatpénz, szepesi káptalan Szepesség) Berzeviczy cs. berzevicei ltr. NM.
14. 1306. — ... pro 3 (et) 5 (et) 5 marcis fini argenti... (birtokárak, túróci konvent, Liptó vármegye) NM. (törzsgy.)
15. 1307. III. 1. ... in 7 marcis fini argenti... (birtokár, szepesi káptalan, Szepesség) Orsz. Ltár. D. L. 14016 (Thöke cs.).
16. 1307. IV. 29. ... debito 3 marcarum et 16 ponderum... (tartozás, leleszi konvent) sóvári Soós cs. ltr. NM.
17. 1307. VIII. 6. ... 60 marcas argenti numeri Cassensis. (leánynegyed, jászói konvent, Sáros vármegye) Szinyei-Merse ltr. NM.
18. 1307. XI. 27. ... 13 marcas... partim in denariis vel extimacione denariorum, partem vero extimacione condigna... (egyesség, leleszi konvent, Ung vármegye) Kende cs. ltr. NM.
19. 1307. — ... 2 marcas argenti Scypsis ponderis.. (évbér, szepesi konvent, Szepesség) gróf Rkédéy cs. ltr. NM.
20. 1308. VI. 11. ... 10 marcas denariorum Wiennensium... 2 marcas denariorum... (per egyesség és évi haszonbér, veszprémi káptalan, Zala vármegye) Orsz. Ltár D. L. 8389.
21. 1309. XI. 24. ... mediam marcam argenti... (tized, Zólyom vármegyei hatóság) sóvári Soós cs. ltr. NM.

22. 1310. — ... pro 40 marcis argenti mercimonialis ... (birtokár, budai káptalan, Fejér vármegye) Szily cs. ltr. NM. ins 1368. X. 29.

23. 1311. IV. 23 ... pro 11 marcis argenti mercimonialis ... (birtokár, esztergomi ker. konvent, Nyitra vármegye) NM. (törzsgy.).

24. 1311. VI. 23 ... 12 marcis mercimonialis argenti ... (birtokár, esztergomi ker. konvent Nyitra vármegye) Ghyczy cs. ltr. NM.

25. 1312. V. 8 ... 10 marcas denariorum Viennensium ... (szőlőár, tihanyi konvent, Zala vármegye) NM. (törzsgy.).

26. 1312. VII. 25 ... pro 70 marcis pecunie usualis ... (birtokár, dominikánus rendfőnök, Pest vármegye) NM (törzsgy.).

27. 1312. — ... pro 60 marcis argenti mercimonialis ... (birtokár, budai káptalan, Pest vármegye) NM. (törzsgy.).

28. 1313. V. 29 ... pro 12 marcis fini argenti ... (birtokár, erdélyi káptalan, Erdély) Orsz. Ltár D. L. 1827.

29. 1313. VI. 4 ... pro 1 marca argenti mercimonialis ... (kölcsön, budai káptalan, Pilis vármegye) Orsz. Ltár D. L. 3285.

30. 1313. VIII. 20 ... 2 marcis denariorum Viennensium ... (telekár, tihanyi konvent, Zala vármegye) NM (törzsgy.).

31. 1313. XII. 20 ... 20 marcis denariorum ... (birtokár, nyitrai káptalan, Nyitra vármegye) gróf Forgách cs. ltr. NM.

32. 1314. VI. 20 ... pro 100 marcis fini argenti ... (birtokár, szepesi káptalan, Sáros vármegye) Orsz. Ltár. D.L. 38879.

33. 1314. XII. 14 ... pro 20 marcis denariorum ... (birtokár, váradi káptalan, Szabolcs vármegye) Kállay cs. ltr. NM.

34. 1315. ... pro 5 marcis denariorum Viennensium ... (tartozás, győri káptalan, Vas vármegye) Döry cs. ltr. NM.

35. 1317. III. 31 ... pro 6 marcis grossorum denariorum ... (birtokár, szepesi káptalan, Szepesség) Orsz. Ltár D. L. 26738 (Thőke cs.).

36. 1317. V. 29 ... pro 4 marcis denariorum Viennensium ... (birtokár, veszprémvölgyi apácák, Veszprém vármegye) Coll. Hevenessy. X. 133 (Budap. Egy. Könyvtár).

37. 1317. VI. 2 ... pro 10 marcis denariorum Viennensium 10 pensas pro qualibet marca computatis (sic) ... (birtokár, győri káptalan, Győr vármegye) Szentivány cs. ltr. NM.

38. 1317. VII. 8 ... in 60 marcis fini argenti ponderis Transsylvaniensis ... (*Budán* fizetendő tartozás, budai káptalan, Heves vármegye) Orsz. Ltár D. L. 29665.

39. 1317. — ... pro 70 marcis fini argenti ... (birtokár, Liptó vármegye isoánja) NM. (törzsgy.).

40. 1318. II. 26 ... 10 marcis singulis cum 10 pensis computatis ... (tartozás, pozsonyi káptalan Pozsony vármegye) Orsz. Ltár D. L. 37469 (Olgay cs.).

41. 1318. IV. 29 ... pro 22 marcis (in) computacione argenti usualis ... (birtokár, Ung vármegyei hatóság) sóvári Soós ltr. NM.

42. 1318. X. 6 ... 40 marcis ... partem in estimacione condigna absque sarcitis vestibus et absque equis ultra tres marcas valentibus et cum panno Dornitico unam peciam panni boni pro 5 marcis et peciam panni de lpry boni pro 10 marcis, — et partem cum denariis pro tempore currentibus ... (perösszeg, Abaúj vármegye hatósága) Máriássy cs. ltr. NM.

43. 1318. XI. 13 ... 6 marcas cum rebus extimabilibus ... (vérdíj, leleszi konvent) sóvári Soós cs. ltr. NM.

44. 1318. XI. 27 ... 2 marcas grossorum ... (fizetés az előbbi összeg részleteként, leleszi konvent) sóvári Soós cs. ltr. NM.

45. 1318. — ... pro 60 marcis argenti mercimonialis ... (birtokár, budai káptalan, Pest vármegye) NM. (törzsgy.).

46. 1318. — ... pro 3 marcis denariorum ... (birtokár, vasvári káptalan, Vas vármegye) NM. (törzsgy.).

47. 1319. III. 28 ... media marca denariorum ... (telekár! tihanyi konvent, Zala vármegye) NM. (törzsgy.).

48. 1319. III. 12 ... pro 10 marcis argenti ... (zálogbavetés, jászói konvent, Abaujvár vármegye) Kapy cs. ltr. NM.

49. 1319. VI. 3... 50 marcas denariorum... (fizetés, nádor) Orsz. Ltár D. L. 37262.
50. 1320. VII. 24... pro 2 marcis argenti mercimonialis... (kölcson, budai káptalan) Orsz. Ltár D. L. 3285.
51. 1320. VIII. 10... 2 marcas cum 10 pensis computando... (évi haszonbér, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) Orsz. Ltár D. L. 38862.
52. 1321. I. 13... pro 5 marcis denariorum... (szőlőár, váradi káptalan, Bihar vármegye) Orsz. Ltár. D. L. 2028., 8791.
53. 1321. I. 28... pro 61 marcis partim in denariis partim in estimacione condigna... (tartozás, váradi káptalan, Szabolcs vármegye) Kállay cs. ltr. NM.
54. 1321. III. 12... pro 6 marcis grossorum denariorum... (birtokár, szepesi káptalan, Szepesség) NM. (törzsgy. ins. 1371. V. 24.).
55. 1321. III. 14... pro 7 marcis grossorum... (birtokár, szepesi káptalan, Szepesség) Orsz. Ltár másolatok.
56. 1322. I. 17... 8 marcas denariorum cum 10 pensis computando marcam quamlibet... (dos, nyitrai káptalan) báró Balassa cs. ltr. NM.
57. 1322. II. 12... 12 marcas partim in denariis partim vero in estimacione condigna... (tartozás-fizetés, egri káptalan, Gömör vármegye) Hanvay cs. ltr. NM.
58. 1322. IV. 2... pro 48 marcis latorum denariorum Viennensium marcam quamlibet cum singulis 10 pensis computando... (birtokár, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) Orsz. Ltár D. L. 37475 (Olgyay cs.).
59. 1322. IV. 18... de 50 marcis Ungaricalium denariorum pro tempore currencium... (hitbér, erdélyi káptalan, Erdély) Orsz. Ltár D. L. 37208. (V. ö. Zimmermann-Werner I. 397, lapon közzétett, 1325. VIII. 2-án kelt oklevelet (Orsz. Ltár D. L. 37211), amelyben ugyanez az összeg tartozásként szerepel).
60. 1322. IV. 29... 1 marca denariorum aut extimacionem eiusdem... (tartozás, Szabolcs vármegye ispánja) Kállay cs. ltr. NM.
61. 1322. V. 8... de 36 marcis partim in denariis grossis et partim in estimacione condigna... (vérdíj, szepesi káptalan, Szepesség) Tud. Akad.
62. 1322. VI. 10... pro 8 marcis grossorum denariorum... (birtokár, szepesi káptalan, Szepesség) NM. (törzsgy.).
63. 1322. VII. 24... 500 marcas fini argenti... (bánapénz, szepesi káptalan, Szepesség (Berzevichy cs. berzevichei ltr. NM.
64. 1322. IX. 29... pro 24 marcis quamlibet marcam cum singulis 10 pensis computando... (birtokár, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) NM. (törzsgy.).
65. 1322. — ... 9 pensis denariorum.. 60 pensis denariorum... (birtokár és kölcson, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) Bartal cs. ltr. NM. ins. 1377. XII. 12.
66. 1323. VI. 26... pro 30 marcis denariorum promptorum... (birtokár, somogyvári konvent Somogy vármegye) Bezerédj cs. ltr. NM.
67. 1323. VI. 27... pro 16 marcis denariorum... (birtokár, váradi káptalan, Szabolcs vármegye) Kállay cs. ltr. NM. ins. 1425.
68. 1323. VIII. 14... pro 5 marcis denariorum Wyennensium... (birtokár, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) Orsz. Ltár D. L. 38776.
69. 1323. VIII. 17... pro 4 marcis et 14 grossis... (kölcson, szepesi káptalan, Szepesség) NM. (törzsgy.).
70. 1323. X. 16... 1 fertonem Budensem... (census kathedraticus, egri püspök, Szepesség) Berzevichy cs. berzevichei ltr. NM.
71. 1323. XI. 8... 12 marcas partim in denariis partim in estimacione condigna... (hitbér győri káptalan) NM. (törzsgy.).
72. 1323. XI. 23... 8 marcas... de quibus 8 marcis vinum extimatum pro 9 pensis denariorum, et duos boves pro 2 marcis... (hitbér-egység, sági konvent, Hont vármegye) NM. (törzsgy.).
73. 1323. XII. 17... pro 5 fertonibus grossorum denariorum... (kölcson, szepesi káptalan, Szepesség) NM. (törzsgy.).
74. 1324. II. 10... 20 pensis denariorum Viennensium et 60 denarios... (évi haszonbér, Pozsony vármegyei comes) Orsz. Ltár D. L. 38863.
75. 1324. IV. 7... pro 2½ marcis denariorum latorum Wyennensium... (birtokár, veszprém, káptalan) NM. (törzsgy.).

76. 1324. VI. 10 ... 25 marcas denariorum Wyennensium quamlibet marcam cum singulis 10 pensis computando ... (dos, pozsonyi káptalan) Tud. Akad.

77. 1324. VI. 18 ... 13 pensis denariorum ... (bírság, Trencsén város hatósága) Tud. Akad.

78. 1324. VII. 11 ... 15 marcas promptorum grossorum ... (tartozás-fizetés, jászói konvent) báró Perényi cs. ltr. NM.

79. 1324. VIII. 31 ... pro 9 marcis denariorum ... (birtokár, nyitrai káptalan) báró Balassa cs. ltr. NM.

80. 1325. II. 24 ... pro 150 pensis aureis ... (zálogbavetés, nyitrai káptalan, Nyitra vármegye) báró Mednyánszky cs. ltr. NM. (Durva hamisítvány a XVI. század elejéről; hibásan közzétéve „pro 150 aureorum“ ... Fejér VIII/2. 658 és „pro 150 pensis aureorum“ ... Schönviszner 287.)

81. 1325. III. 31 ... 3 marcas partim in denariis pro tempore currentibus partim vero in estimacione condigna, exclusa exstimacione armorum et possessionum ... (tartozás fizetés, egri káptalan, Gömör vármegye) Hanvay cs. ltr. NM.

82. 1325. X. 4 ... 5 marcas partim in extimacione condigna partim in prompta pecunia ... (perösszeg, zólyomi ispán, Túróc vármegye) Beniczky cs. ltr. (Mályusz Elemér dr. szíves közlése.)

83. 1326. V. 3 ... pro 9 marcis fini argenti ... (birtokár, váradi káptalan, Bihar vármegye) Orsz. Ltr. D. L. 1594.

84. 1326. VI. 13 ... 10 marcis denariorum ... (birtokár, pécsi káptalan, Baranya vármegye) vizeki Talián cs. ltr. NM.

85. 1326. XI. 23 ... pro 6 marcis promptorum denariorum ... (birtokár, szepesi káptalan, Szepesség) Orsz. Ltár D. L. 26739 (Thöke cs.).

86. 1327. I. 13 ... pro quarta media marca partim in denariis et partim in estimacione condigna ... (kölcson, Gömör vármegyei hatóság) Orsz. Ltár D. L. 8391.

87. 1327. II. 25 ... pro $4\frac{1}{2}$ marcis promte pecunie ... (birtokár, szepesi káptalan) NM. (törzsgy.)

88. 1327. VI. 3 ... pro 16 marcis denariorum pro tempore currencium ... (kölcson, váradi káptalan, Szatmár vármegye) NM. (törzsgy.).

89. 1327. XII. 9 ... 10 marcarum denariorum Boemicalium ... (tartozás-törlesztés, budai káptalan) Sibrik cs. ltr. NM.

90. 1327. — ... in 3 marcis promptorum denariorum ... (tartozás, túróci konvent) Máriássy cs. ltr. NM.

91. 1328. III. 2 ... pecuniaria solucione 7 marcarum ex toto grossorum ... (dos, egri káptalan. Sáros vármegye) sóvári Soós cs. ltr. NM.

92. 1328. V. 29 ... 15 marcas fini argenti ... (egyesség, egri káptalan, Bereg vármegye) Orsz. Ltár D. L. 24456.

93. 1328. VI. 8 ... pro 200 marcis fini argenti gravis ponderis ... (tartozás, szepesi káptalan, Szepesség) Berzeviczy cs. berzevicei ltr. NM.

94. 1328. VI. 27 ... pro 25 marcis partem videlicet in denariis et partem in fino argento ... (birtokár, váradi konvent, Szabolcs vármegye) Leövey cs. ltr. NM.

95. 1328. XI. 10 ... 8 marcas grossorum ... (dos, szepesi káptalan, Szepesség) Berzeviczy cs. berzevicei ltr. NM.

96. 1329. III. 17 ... pro 20 marcis fini argenti ... (tartozás, váradi káptalan, Szabolcs vármegye) Orsz. Ltár D. L. 2531.

97. 1329. IV. 17 ... pro 20 marcis fini argenti ... (kölcson, váradi káptalan, Szabolcs vármegye) Orsz. Ltár. D. L. 31401 (Csicsery cs.).

98. 1329. VI. 12 ... 60 marcas cum grossis Boemicalibus quamlibet marcam cum 56 grossis (computando) ... (bírság, iudex curiae, Sáros vármegye?) sóvári Soós cs. ltr. NM.

99. 1329. VI. 12 ... pro 12 marcis grossorum denariorum ... (birtokár, szepesi káptalan, Szepesség) Orsz. Ltár D. L. 2545, 2546.

100. 1329. IX. 3 ... pro 18 marcis promptorum denariorum grossorum Bohemicalium ... és ... pro 25 marcis promptorum denariorum latorum Vyennensium ... (tartozások, esztergomi ker. konvent, Óbuda) Orsz. Ltár D. L. 24670.

101. 1329. IX. 29 ... pro 10 marcis denariorum ... (kölcson, nyitrai káptalan) Tud. Akad.

102. 1330. I. 9 ... 5 marcis in promptis (sic) ... (birtokváltság, bácsi káptalan, Bodrog vármegye) gróf Forgách cs. ltr. NM.

103. 1330. I. 22 ... 50 marcas ... partim in denariis partim in estimacione condigna videlicet in animalibus ... (peregyesség, veszprémi káptalan) NM. (törzsgy.).

104. 1330. IV. 22... pro 40 marcis fini argenti... (birtokár, váradi káptalan, Szabolcs vármegye) Orsz. Ltár D. L. 31401 (Csicsery cs.).
105. 1330. VI. 25... pro 17 marcis grossorum denariorum... (birtokár, szepesi káptalan) NM. (törzsgy.) ins. 1350. I. 25.
106. 1330. VII. 1... 5 pensas cum media latorum denariorum Wiennensium... (vérdíj, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) Bogyay cs. ltr. NM. ins. 1394.
107. 1330. VII. 15... 7 marcis denariorum latorum Wiennensium... (dos, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) Bogyay cs. ltr. NM. ins. 1394.
108. 1330. — ... 20 marcas in promptis denariis ad numerum Budensen... (peregyesség, egri káptalan) Dancs cs. ltr. NM.
109. 1331. VIII. 25... 25 pensas parvorum Wiennensium... (hitbér, veszprémi káptalan) NM. (törzsgy.).
110. 1331. IX. 10... pro 15 marcis fini argenti ponderis maioris... (birtokár, erdélyi káptalan, Erdély?) NM. (törzsgy.).
111. 1331. IX. 24... pro 200 marcis grossorum Bohemicalium quamlibet marcam ad rationem Budensem (computando)... (birtokár, budai káptalan, Szabolcs vármegye) Orsz. Ltár D. L. 2684.
112. 1331. IX. 24... pro 100 marcis fini argenti... (birtokár, budai káptalan, Szabolcs vármegye) Orsz. Ltár D. L. 37365.
113. 1332. IV. 2... pro 4 marcis latorum denariorum Wiennensium... (birtokár, csornai apácák, Veszprém vármegye) NM. (törzsgy.).
114. 1332. IV. 23... marcis (sic) denariorum marcam quamlibet cum 10 pensis computando... (kölcson, szekszárdi konvent, Tolna vármegye) Orsz. Ltár D. L. 30623.
115. 1332. V. 11... pro una libra seu 6 pensis denariorum latorum Wiennensium... leány-negyed, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) Bartal cs. ltr. (másolat) NM.
116. 1332. VI. 10... pro 8 marcis grossorum... (birtokár, váradi konvent, Bodrog vármegye) Orsz. Ltár D. L. 31219 (Csicsery cs.) (Rosszúl regesztázva: Tört. Tár 1900.395.).
117. 1332. VII. 14... pro 40 marcis latorum Wiennensium 10 spensas (sic) pro marca compu-tando... (birtokár, budai káptalan, Komárom vármegye) NM. (törzsgy.).
118. 1332. VIII. 14... pro 28 marcis grossorum denariorum... (birtokár, szepesi káptalan, Szepesség) NM. (törzsgy.).
119. 1332. IX. 6... 2 talentis denariorum Wiennensium... (dos, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) Bogyay cs. ltr. NM. ins. 1394.
120. 1332. — ... pro 500 marcis fini argenti... (birtokár, egri káptalan, Sáros és Abaujvár vármegyék) Orsz. Ltár D. L. 2764.
121. 1333. I. 27... pro 20 marcis latorum denariorum... (kölcson, győri káptalan, Vas vár-megye) NM (törzsgy.).
122. 1333. II. 2... ratione homicidii ex 12 marcis 4 marcas ad computum Albensem... (fizetés, Székesfehérvár hatósága) Dóry cs. ltr. NM.
123. 1333. III. 30... pro 3 marcis denariorum bonorum... (szőlőár, csázmái káptalan, Szlavonia) Orsz. Ltár D. L. 35885.
124. 1333. IV. 24... pro 100 marcis parvorum (recte promptorum?) Wiennensium et grossorum Boemicalium ad numerum Budensem... (kölcson, Károly R. kir., Esztergom vármegye) Orsz. Ltár. D. L. 30002.
125. 1334. II. 5... 100 banalibus... (kölcson! pécsi káptalan, Baranya vármegye) vizeki Tallián cs. ltr. NM.
126. 1334. IV. 3... pro 12 marcis denariorum latorum Wyennensium... (tartozás, nyitrai káptalan, Nyitra vármegye) Ocskay cs. ltr. NM.
127. 1334. VI. 18... 14 pensas denariorum Wyennensium... (leánynegyed, pozsonyi káptalan Pozsony vármegye) Bogyay cs. ltr. NM. ins. 1394.
128. 1334. XII. 2... pro 3 pensis denariorum banalium... (kölcson, pécsi püspök, Baranya vármegye) vizeki Tallián cs. ltr. NM.
129. 1335. V. 15... pro 100 marcis denariorum promptorum latorum Wyennensium... (birtokár, vasvári káptalan, Zala vármegye) NM (törzsgy.).
130. 1335. VI. 11... pro 70 marcis Bude currentibus... (birtokár, budai káptalan, Fejér vármegye) Orsz. Ltár D. L. 9481.

131. 1335. VI. 30 ... 3 talentis denariorum Viennensium ... (dos, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) Bogay cs. ltr. NM ins. 1394.

132. 1335. IX. 28 ... pro 60 marcis fini argenti ... (birtokár, erdélyi alvajda, Erdély) Orsz. Ltár. D. L. 29119.

133. 1335. XII. 7 ... 10 marcas denariorum latorum Wyennensium ... (perösszeg, győri káptalan) NM (törzsgy.).

134. 1336. V. 26 ... pro 60 marcis grossorum denariorum ... (birtokár, esztergomi ker. konvent, Zólyom vármegye) NM (törzsgy.).

135. 1336. — ... 35 marcis computi Cassensis ... (birtokár, egri káptalan, Zemplén vármegye) Orsz. Ltár. D. L. 742.

136. 1337. II. 3 ... pro 25 marcis latorum denariorum Viennensium cum singulis 10 pensis persolutis ... (birtokár, zalavári konvent, Szlavonia) Orsz. Ltár D. L. 7236.

137. 1337. III. 13 ... pro 3 marcis grossorum denariorum ... (birtokár, szepesi káptalan, Szepesség) Máriássy cs. ltr. NM.

138. 1337. IV. 7 ... solucionem 25 marcarum ... persolvit in numerata et prompta pecunia ... (császári káptalan, Szlavonia) Orsz. Ltár D. L. 33583.

139. 1337. VI. 24 ... pro 30 marcis latorum Viennensium pro qualibet marca 10 pensas computando ... (tartozás, győri káptalan, Sopron vármegye) Orsz. Ltár D. L. 3069.

140. 1337. VII. 1 ... pro 50 marcis rationis Budensis ... (birtokár, budafelhévi konvent, Fejér vármegye) Orsz. Ltár D. L. 9481.

141. 1337. VII. 8 ... pro 40 marcis marcam quamlibet 50 grossis computando ... (birtokár, váradi káptalan, Szatmár vármegye) Orsz. Ltár D. L. 24674.

142. 1337. VII. 25 ... cum 25 marcis grossorum marcam quamlibet cum 50 grossis numerando Boemicalibus grossis et novis ... (birtokvátság, váradi káptalan, Erdély) Orsz. Ltár D. L. 30009

143. 1337. X. 18 ... pro 7 marcis latorum Wyennensium denariorum ... (kölcson, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) Orsz. Ltár D. L. 3097.

144. 1337. XI. 5 ... 60 pensas parvorum denariorum tunc temporis communi hominum usui congruencium ... (szőlőbér, magánzó, Nagyszombat) Orsz. Ltár D. L. 10005 és 3099.

145. 1337. XII. 29 ... 50 marcas denariorum Budensis rationis ... (perösszeg, judex curiae Bodrog vármegye) gróf Forgách cs. ltr. NM.

146. 1338. II. 9 ... pro 12 marcis argenti singulas marcas cum 72 grossis computando ... (tartozás, erdélyi káptalan, Erdély) Orsz. Ltár D. L. 26378.

147. 1338. III. 25 ... pro 3 marcis et quamlibet marcam cum 10 pensis (sic) ... (zálogbavetés, esztergomi ker. konvent) gróf Forgách cs. ltr. NM.

148. 1338. V. 8 ... pro 3 marcis Bude currentibus ... (birtokár, budai káptalan, Fejér vármegye) Orsz. Ltár D. L. 9481.

149. 1338. V. 20 ... in 10 marcis ad numerum Budensem ... (jószágbecslés, Károly R. király) NM (törzsgy.).

150. 1338. VI. 16 ... pro 10 marcis promptorum denariorum Veronensium ... (birtokár, pozsegi káptalan, Szerémség?) Orsz. Ltár D. L. 3166.

151. 1338. IX. 4 ... pro 60 marcis denariorum banalium promptorum marcam quamlibet cum 6 pensis computando ... (kölcson, pécsi káptalan, Baranya vármegye) Sibrik cs. ltr. NM.

152. 1338. IX. 22 ... 20 marcas denariorum quamlibet earum cum 10 pensis latorum Vyennensium (computando) ... (tartozás, judex curiae, Nyitra vármegye) Ocskay cs. ltr. NM.

153. 1338. X. 6 ... pro 60 marcis fini argenti ... (szőlőlőr, váradi káptalan, Szatmár vármegye) Orsz. Ltár D. L. 3191.

154. 1338. X. 7 ... pro 70 marcis ad conpotum marcarum regiarum ... (birtokár, sági konvent, Hont vármegye) NM (törzsgy.).

155. 1338. X. 7 ... pro undecima dimidia marca latorum denariorum Viennensium ... (birtokár türjei konvent, Zala vármegye?) NM (törzsgy.).

156. 1338. X. 11 ... in 80 marcis ad numerum marcarum Albensium ... (birtokbecsű, veszprémi káptalan) Orsz. Ltár D. L. 3193.

157. 1339. I. 13 ... 30 marcarum conpoti Cassensis ... (birtokár, egri káptalan, Gömör vármegye) Hanvay cs. ltr. NM.

158. 1339. I. 21 ... 50 marcas denariorum ... (dos, szepesi káptalan, Szepesség) Berzeviczy cs. berzevicei ltr. NM.

159. 1339. V. 11 ... pro 50 marcis numeri Budensis ... (kölcson, jászói konvent, Zemplén vármegye) Orsz. Ltár D. L. 38745.
160. 1339. V. 13 ... pro 25 marcis denariorum Veronensium ... (birtokár, boszniai káptalan, Szlavonia) Orsz. Ltár C. L. 33588.
161. 1339. VII. 25 ... pro 70 marcis denariorum latorum Vyennensium marcam quamlibet cum 10 pensis computando ... (kölcson, veszprémi káptalan, Zala vármegye) Orsz. Ltár D. L. 3250.
162. 1339. VIII. 6 ... 30 pensis latorum denariorum Viennensium ... (kölcson, pozsonyi káptalan Pozsony vármegye) Orsz. Ltár D. L. 37471 (Olgyay cs.).
163. 1339. VIII. 10 ... 10 marcas conpoti Budensis in promptis denariis omni estimacione exclusa ... (tartozás, iudex curiae, Óbuda) Orsz. Ltár D. L. 3253.
164. 1339. VIII. 19 ... 2 marcas et 32 grossos ... (tartozás, nádor, Abaúj vármegye?) Hanvay cs. ltr. NM.
165. 1339. XI. 1 ... pro 4 marcis grossorum denariorum ... (tartozás, Gömör vármegye hatósága) Orsz. Ltár D. L. 3266.
166. 1339. XI. 10 ... pro 30 marcis latorum denariorum Viennensium ... (birtokár, zalavári konvent, Zala vármegye?) Orsz. Ltár D. L. 3267.
167. 1339. XI. 25 ... 200 marcas conpoti Budensis partim in denariis pro tempore currentibus omni estimacione exclusa ac partim in panno de Ipry, quamlibet peciam pro octava dimidia marca estimando ... (perösszeg, iudex curiae, Sáros vármegye) Szinyei-Merse cs. ltr. NM.
168. 1339. XII. 13 ... 220 marcarum argenti ... (malom ára) ... semper annis singulis ... octavum dimidium grossum seu dimidium florenum ... (census, Károly R. király, Buda) Orsz. Ltár D. L. 3275 és 3276.
169. 1339. XII. 18 ... unum grossum ... (tized egy kepe után, tarcsai főesperes, Szepesség?) Berzeviczy cs. berzevicei ltr. NM.
170. 1340. I. 13 ... pro 3 marcis latorum denariorum Viennensium ... (szőlőár, somlyó-vásárhelyi apácák, Veszprém vármegye) NM (törzsgy.).
171. 1340. I. 14 ... 10 marcas latorum denariorum Wyennensium ... (fizetés, győri káptalan) NM (törzsgy.).
172. 1340. I. 28 ... 37 marcas et dimidia marcam quamlibet cum 48 grossis computando partim in denariis et partim in estimacione condigna ... (vérdíj, iudex curiae, Szabolcs vármegye) gró-Barkóczy cs. ltr. NM.
173. 1340. III. 29 ... pro 6 marcis denariorum Wiennensium ... pignori obligatam ... superadditis 4 marcis marcam quamlibet cum 10 pensis computando que in toto faciunt 10 marcas ... (birtokár, kapornaki konvent, Zala vármegye) Orsz. Ltár D. L. 3301.
174. 1340. IV. 1 ... 50 marcas partim in denariis promptis latis Vyennensibus, partim vero in estimacione ... (vérdíj, vasvári káptalan) Orsz. Ltár D. L. 3304. (Lásd Anjou, IV. 14, hol a pénz kifejezés pontozva!)
175. 1340. V. 15 ... pro 50 marcis conpoti Budensis in promptis denariis ... (kölcson, Károly R. király, Bodrog vármegye) Orsz. Ltár D. L. 2689.
176. 1340. VI. 15 ... unam marcam ... cum grossis ad numerum Cassensem ... (kártérítés, jászói konvent, Gömör vármegye) Máriássy cs. ltr. NM.
177. 1340. VII. 1 ... 12 marcas partim in denariis promptis partim in estimacione pecorum vel pecudum ... (vérdíj, vasvári káptalan) NM (törzsgy.).
178. 1340. VII. 1 ... 30 marcas denariorum Wiennensium ... (birtokváltság, győri káptalan, Győr város) NM (törzsgy.).
179. 1340. XI. 8 ... 2 marcas et florenum ... (hitbér, esztergomi érseki vikár) Orsz. Ltár D. L. 24418.
180. 1341. I. 4 ... in 5 marcis conputi Budensis latorum Wyennensium ... (kölcson, Károly R. király, Nógrád vármegye) Orsz. Ltár D. L. 4582.
181. 1341. I. 7 ... pro 38 marcis promptorum grossorum ... (birtokár, váradi konvent, Szatmár vármegye) Orsz. Ltár D. L. 3348.
182. 1341. I. 17 ... pro 6 pensis latorum Vyennensium ... (perösszeg, kir. kancellár) Orsz. Ltár D. L. 3351.
183. 1341. I. 25 ... 5 pensis denariorum ... (fizetés, kapornaki konvent, Zala vármegye) Orsz. Ltár D. L. 3354.

184. 1341. III. 1... 4 marcas in promptis denariis ad conpotum Budensem... (fizetés, budai káptalan) Orsz. Ltár D. L. 3361.
185. 1341. III. 14... pro 60 marcis puri [aut] fini argenti... (zálogtartozás, kolosmonostori konvent, Erdély) Dancs cs. ltr. NM. (Lásd Anj. IV. 78, ahol „aut“ helyett, mely szó az eredeti oklevélben áthúzza az értelmetlen „auri“ áll!)
186. 1341. V. 11... pro 32 marcis denariorum latorum Wyennensium quamlibet marcam 10 pensis computando... (kölcson, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) Orsz. Ltár D. L. 4583.
187. 1341. VII. 4... pro 15 marcis denariorum banalium... (szőlőár, pécsi káptalan, Baranya vármegye) Sibrik cs. ltr. NM.
188. 1341. VIII. 6... 7 marcas conpoti Budensis... (fizetés, Sáros vármegye hatósága) sóvári Soós cs. ltr. NM.
189. 1341. X. 27... 24 talentorum dampna... 7 marcas marcam quamlibet cum 10 pensis computando... (ítéleti összeg, iudex curiae) NM (törzsgy.).
190. 1341. XI. 8... pro 30 marcis grossorum denariorum monete usualis numeri Budensis... (birtokbecsű, szepesi káptalan, Szepesség) Görgey cs. ltr. NM.
191. 1342. I. 25... pro 24 marcis latorum denariorum Viennensium... (birtokár, Szombathely város tanácsa) NM (törzsgy.).
192. 1342. V. 1... pro 52 marcis cum fertone rationis Budensis... (váradi püspök és váradi káptalan, szőlőár, Bihar vármegye) NM (törzsgy.) és Orsz. Ltár D. L. 3479.
193. 1342. V. 7... 500 marcas fini argenti... (bánatpénz, szepesi káptalan, Szepesség) Görgey cs. ltr. NM.
194. 1342. VI. 29... pro 25 marcis fini argenti... (birtokár, váradi káptalan, Zaránd vármegye) Orsz. Ltár D. L. 13658.
195. 1342. VII. 20... 10 marcas denariorum marcam quamlibet 10 pensis computando... (birság, Pozsony vármegye hatósága) NM (törzsgy.).
196. 1342. VIII. 29... 10 marcis partim in denariis et partim in estimacione condigna... (birtokváltási összeg, amelyet fizetnek:)... ipsas 10 marcas videlicet sextamdimidiam cum promptis denariis rationis Cassensis et quintamdimidiam marcas cum estimacione... (nádor) Orsz. Ltár D. L. 3511.
197. 1342. XI. 21... 3 marcis denariorum... (kár, Keve vármegye hatósága) NM (törzsgy.).
198. 1342. XII. 20... pro 200 marcis argenti mercimonialis co(n)poti Budensis... (szőlőár, budai polgár, Buda) Orsz. Ltár D. L. 3536.
199. 1343. I. 13... pro 300 marcis argenti... (szőlőár, Buda város hatósága) Orsz. Ltár D. L. 3554.
200. 1343. IV. 20... 50 marcas grossorum... (dos, erdélyi püspöki vikár, Erdély) Orsz. Ltár D. L. 3572.
201. 1343. IV. 20... pro 30 pensis latorum Wiennensium... (birtokár, tihanyi konvent) NM (törzsgy. ins. 1380. II. 8).
202. 1343. VII. 4... 50 marcas in denariis... (birtokár, nádor, Valkó vármegye) Orsz. Ltár D. L. 3600.
203. 1343. VII. 22... pro 84 florenis plene et integre receptis... (kölcson, váci káptalan. Nógrád vármegye) Motesiczky cs. ltr. NM.
204. 1343. X. 6... pro altera dimidia marcis grossorum (sic)... (kölcson, Gömör vármegye hatósága) Orsz. Ltár D. L. 8391.
205. 1343. X. 7... pro 80 marcis et 24 marcis... (birtokátengedés, ebből az összegből fizetendő:)... 35 marcas conpoti Budensis partim in denariis et partim in estimacione condigna... (nemfizetés esetén bírság:)... in 300 marcis conpoti Budensis... (kir. kancellár, Szatmár vármegye) NM (törzsgy.). V. ö. 1344. VII. 3.
206. 1343. XI. 8... 7 marcas denariorum Viennensium cum 10 pensis singulas numeratim accepisse... (birtokár, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) Orsz. Ltár, D. L. 37379 (Szüllő cs.).
207. 1343. XI. 26... 32 marcorum quamlibet marcam per 10 pensas computando... (hitbér, székesfehérvári káptalan) NM (törzsgy.).
208. 1344. I. 2... pro 200 marcis fini argenti... (kölcson, nádor, Szatmár vármegye) NM (törzsgy.).
209. 1344. I. 20... pro 32 marcis fini argenti... (birtokár, győri káptalan) NM (törzsgy. ins. 1372. X. 8. és 1372. XI. 5).

210. 1344. I. 29 ... pro 10 marcis grossorum conpoti Cassensis ... (tartozás, egri káptalan, Gömör vármegye) NM törzsgy.).
211. 1344. III. 19 ... $4\frac{1}{2}$ marcam grossorum et 8 grossos numeri Scepusiensis ... (tartozás, szepesi káptalan, Szepesség; u. a. még 1344. IV. 27: szepesi káptalan, és 1344. X. 11: Szepes vármegye hatósága) NM (törzsgy.).
212. 1344. III. 23 ... ad solucionem 15 marcarum grossorum et dimidii fertonis conpoti Cassensis ... (tartozás, egri káptalan, Gömör vármegye) Hanvay cs. ltr. NM.
213. 1344. IV. 12 ... pro 3 marcis latorum Viennensium cum 10 pensis marcam quamlibet computando ... (telekár, soproni ker. konvent, Sopron vármegye) Orsz. Ltár D. L. 3682 (Ugyanigy 1344 VIII. 14. D. L. 3711.).
214. 1344. V. 30 ... pro 23 marcis conpoti Budensis ... (tartozás, pécsi káptalan, Baranya vármegye) Sibrik cs. ltr. NM.
215. 1344. V. 31 ... 3 marcas grossorum seu denariorum ... (peregyesség, Gömör vármegye hatósága) Orsz. Ltár D. L. 3696. (1344. VI. 7-én teljesen azonos oklevél, csak a márkaszám 24, u. o. D. L. 3 98.).
216. 1344. VI. 9 ... 7 marcas grossorum ... (tartozásfizetés, szepesi káptalan, Szepesség) Görgey cs. ltr. NM.
217. 1344. VI. 15 ... pro 11 marcis grossorum denariorum ... (birtokár, szepesi káptalan) NM (törzsgy. két példány).
218. 1344. VII. 3 ... pro 80 marcis ... in denariis aut in extimacione condigna ... (1343. X. 7.-ről fennmaradt tartozás, váradi káptalan, Szatmár vármegye) NM (törzsgy.).
219. 1344. VII. 24 ... 2 marcas grossorum ... (leánynegyed, egri püspöki vikár) Orsz. Ltár D. L. 3708.
220. 1344. VII. 28 ... in 8 marcis denariorum ... (peregyesség, amely fizetendő:) ... non cum estimacione nec secundum estimacionem possessionis more consuetudinis regni, sed plenarie cum denariis ... (Nógrád vármegye hatósága) váradi Török cs. ltr. NM.
221. 1344. X. 10 ... 84 florenis ... (tartozás, nádor, Nógrád vármegye, v. ö. 1343. VII. 22.) Motesiczky cs. ltr. NM.
222. 1344. XI. 30 ... pro 300 marcis denariorum promptorum Wyennensium latorum ... (birtokár, vasvári káptalan, Sopron vármegye) Orsz. Ltár D. L. 3740.
223. 1344. — ... pro 40 marcis promptorum denariorum quamlibet marcam cum 10 pensis computando ... (birtokár, zalavári konvent, Zala vármegye) Orsz. Ltár D. L. 3745.
224. 1345. IV. 27 ... 15 marcis promptorum grossorum denariorum numeri Scepusiensis ... (perösszeg, szepesi káptalan) NM (törzsgy.).
225. 1345. X. 7 ... pro 10 marcis denariorum banalium quamlibet marcam cum 5 pensis computando ... (kölcson, pécsi káptalan, Baranya vármegye) Sibrik cs. ltr. NM.
226. 1345. XI. 18 ... in 50 marcarum fini argenti (pena) ... (bánatpénz, Szabolcs vármegyei hatóság) Orsz. Ltár D. L. 3788.
227. 1346. V. 1 ... 60 phunt geltes alter Wiener Phenninge ... (tartozás, Pozsony város hatósága) Pozs. vár. ltr.
228. 1346. V. 7 ... pro 100 marcis numeri Budensis ... (kölcson, budai káptalan) Orsz. Ltár D. L. 30644.
229. 1346. V. 7 ... 70 marcas conpoti Budensis cum latis Viennensibus aut florenis ... (dos, amelyből 1346. V. 10-én fizettek:) 20 marcas in florenis ... (nádor, Hont vármegye) Kubinyi cs. kövári ágának ltr. NM. (V. ö. Anjou. IV. 646).
230. 1346. V. 18 ... 1 marca et lerto ... partem cum denariis partem vero cum panno Pappri prout in foro compariri potest ... (birtokváltás, Sáros vármegyei hatóság) Péchy cs. ltr. NM.
231. 1346. VI. 4 ... pro 16 marcis denariorum Wyennensium singulis 10 pensis computandis (sic) ... (tartozás, pozsonyi káptalan, Pozsony vármegye) Orsz. Ltár D. L. 37478 (Olgyay cs.).
232. 1346. VIII. 6 ... 20 marcas promptorum denariorum rationis Budensis ... (peregyesség, kir. kancellár, Buda) Orsz. Ltár D. L. 3975.
233. 1346. IX. 21 ... 300 marcas computi Budensis ... (birtokcserefizetés, budai káptalan, Tolna vármegye) Orsz. Ltár D. L. 9481 (V. ö. még az erdélyi vajda azonoskeletű oklevelét u. o. D. L. 3858.).
234. 1346. X. 6 ... 32 marcas partim in denariis et partim in estimacione condigna per 10 pensis computando ... (zálogösszeg, győri káptalan, Veszprém vármegye NM (törzsgy.).

235. 1346. X. 22 ... 16 marcas in latis Wiennensibus quamlibet marcam cum 10 pensis computando ... (újabban kölcsön azon a birtokon, amely az előző 32 márka záloga, budafelhévízi konvent, Veszprém vármegye) NM (törzsgy.).

236. 1346. IX. 27 ... 20 marcas argenti ... (leánynegyed, erdélyi püspöki vikár, Erdély) Orsz. Ltár D. L. 26372 (v. ö. Anjou. IV. 565).

237. 1347. II. 9 ... 10 marcas denariorum Wyennensium cum 10 pensis computando ... (leány-negyed, zobori konvent, Nyitra vármegye?) Orsz. Ltár D. L. 3883.

238. 1347. II. 9 ... 100 marcas denariorum Wiennensium cum 10 pensis computando ... (leánynegyed, zobori konvent) NM (törzsgy. ins. 1380. IV. 24.).

239. 1347. III. 18 ... 15 marcas cum promptis denariis latis Wiennensibus ... (egység, kapornaki konvent, Zala vármegye) NM (törzsgy.).

240. 1347. III. 25 ... pro 30 talentis denariorum latorum Wyennensium cum 6 pensis computatis ... (tartozás, győri káptalan, Pozsony vármegye) Orsz. Ltár D. L. 10006.

241. 1347. VII. 1 ... pro 2 marcis fini argenti ponderis Budensis ... (kölcsön, erdélyi káptalan, Erdély) Orsz. Ltár D. L. 29140.

242. 1347. VIII. 5 ... 12 marcas an dimidia grossorum conpoti Budensis ... (dos, egri káptalan) Tud. Akad.

243. 1347. VIII. 11 ... in 8 marcis denariorum Wiennensium cum 10 pensis computando ... (tartozás, zobori konvent, Nyitra vármegye?) NM (törzsgy. ins. 1380. IV. 24.).

244. 1347. IX. 15 ... in 100 marcis puri argenti ... (bánatpénz, szepesi káptalan, Sáros vármegye) Orsz. Ltár D. L. 38879.

245. 1347. X. 6 ... 10 marcarum ponderis Cassensis ... (kártérítés, jászói konvent) Orsz. Ltár D. L. 37247.

246. 1347. XI. 5 ... pro 14 marcis denariorum quamlibet marcam cum 5 pensis latorum Wiennensium computando ... (a somogyvári konvent előtt fizetendő tartozás, nádor) Orsz. Ltár D. L. 3950.

247. 1347. XII. 3 ... ad 140 marcas conpoti Scepsyensis quamlibet marcam cum 48 grossis computando, minus 2 marcis ... (birtokbecsű, egri káptalan. Szepes és Sáros vármegyék) Berzeviczy cs. berzevicei ltr. NM.

248. 1346. IV. 28 ... pro 40 marcis grossorum argenti numeri Budensis ... (birtokár) ... circa 100 marcas argenti ... (expenzák, szepesi káptalan, Szepesség) NM (törzsgy.).

249. 1348. V. 4 ... 10 phunt alter Wiener phenninge ... (tartozás, Pozsony város hatósága) Pozs. vár. ltr.

250. 1348. V. 13 ... pro 4 marcis denariorum Veronensium ... (birtokár, pozsegi káptalan, Szlavonia?) Tud. Akad.

251. 1348. VII. 1 ... pro 50 marcis denariorum bonorum regaliū ... (birtokár, zágrábi káptalan, Szlavonia) Orsz. Ltár D. L. 38489.

252. 1348. X. 10 ... 39 marcas grossorum ... (fizetés, egri káptalan) NM (törzsgy.).

253. 1349. I. 26 ... 14 marcas denariorum ... (tartozás, Győr vármegye hatósága) Dóry cs. ltr. NM. (Ugyanígy 1349. III. 23: 16 marcas den. és 1349. VI. 7: 30 marcas den., u. o.).

254. 1349. II. 2 ... pro 50 marcis fini argenti ... (birtokváltság, váradi káptalan, Erdély) Orsz. Ltár D. L. 32196. (Töredék, egy ép másodpéldány alapján magyar nyelven regestálva: Tör. Tár. 1896. 503.)

255. 1349. III. 24 ... in 50 marcis denariorum conpoti Budensis ... (bírói illeték, judex curiae, Sáros vármegye) Péchy cs. ltr. NM.

256. 1349. V. 1 ... 2 marcas latorum Wiennensium quamlibet marcam cum 10 pensis (computando) ... (évi haszonbér, béli apát, Veszprém vármegye) NM (törzsgy.).

257. 1349. VI. 4 ... 24 marcis grossorum denariorum rationis Cassensis ... (vérdíj, váradi konvent, Bihar vármegye) Orsz. Ltár D. L. 38156 (Ujhelyi cs.).

258. 1349. VIII. 1 ... 100 marcas ... (et) ... 17 marcas promptorum denariorum marcam quamlibet 56 grossis regalibus computando ... (perösszeg, nádor, Sáros vármegye?) Szinyei-Merse cs. ltr. NM.

259. 1349. VIII. 3 ... 10 marcas promptorum grossorum conpoti Cassensis ... (dos, egri püspöki vikár) Orsz. Ltár D. L. 4066.

260. 1349. VIII. 21 ... pro 95 marcis grossorum ... (zálogbavetés, váradi káptalan, Bihar vármegye) NM (törzsgy. ins. 1360. VII. 4).

261. 1349. IX. 28 ... pro 50 marcis latorum denariorum Viennensium pro qualibet marca 10 pensis computatis (sic) ... (kölcson, Sopron vármegye hatósága) Orsz. Ltár D. L. 4030.

262. 1349. IX. 29 ... pro 40 marcis promptis denariis (sic) marcis quibuslibet cum 10 pensis computatis ... (birtokár, kapornaki konvent, Zala vármegye) Orsz. Ltár D. L. 4081. (Ugyanez a birtokár 1349. XI. 19.-én a zalavári konvent kiadványában u. o. D. L. 4097.).

263. 1350. I. 26 ... pro 12 marcis grossorum ... (tartozásfizetés, szepesi káptalan, Szepesség) NM (törzsgy.).

264. 1350. II. 17 ... 1500 libras denariorum Wyennensium ... (egyesség, I. Lajos kir., nyugati határszél) Orsz. Ltár D. L. 4114.

265. 1350. IV. 7 ... pro 32 marcis grossorum computi Budensis ... (birtokár, egri káptalan, Szatmár vármegye) báró Perényi cs. ltr. NM.

266. 1350. VII. 13 ... 100 marcarum fini argenti ... (bánapénz, erdélyi káptalan, Erdély) NM (törzsgy. ins. 1411. V. 1.).

267. 1350. VIII. 9. ... pro 6 marcis Wyennensium denariorum 10 pensas pro marca numerando ... (birtokár, garamszentben, konvent, Bars vármegye) Kubinyi cs. kővári ágának ltr. NM.

268. 1350. VIII. 22 ... in 5 marcis ... ipsas 4 marcas denariorum bonorum (sic) ... (per-egyesség, szlav. bán, Szlavonia) Orsz. Ltár D. L. 33511, 33512.

269. 1350. XI. 12 ... 27 pensas latorum denariorum Viennensium ... (egyesség, győri káptalan, Moson vármegye) Orsz. Ltár D. L. 4093.

Kováts Ferenc.

4.

5.

Szántó Gergely szobrász-művész „Toldi” sorozata. Egyoldalú bronz-plakettek, átmérőjük 81 mm. (Előző képek az 54. oldalon.)

4. Toldi a bikával. (V. ö. Arany „Toldi”-jának IX. énekével.)

5. Toldi levágja a cseh vitézt. (V. ö. Arany „Toldi”-jának XI. énekével.)

Kísérletek a körmöcbányai pénzverő áthelyezésére (1524–1640).

Most, hogy a cseh „hódítók“ megkondították a fojtogatott Körmöc, a szab. kir. és főbányavárosból lett község, lélekharangját és a bányaműveinek fokozatos csonkítása után már a pénzverőjét is megszüntetik, alkalomszerű lesz elmondanunk, hogy az idők folyamán ez nem az első ilyenmű kísérlet, de eddig mind megghiúsult. És, mert a vénhedő Klio már váltig ismétli önmagát, érthető, hogy a multban lefolyt ilyen kísérletek erősen hasonlók a maiakhoz; akkor is Prágából indultak ki, vagy legalább az eszközeik csehek voltak. Annak idején még országos és királyi érdekek ürügye alatt kézték magáncélú támadásaikat, és ha az annyiszor megvádolt vidéki nemesség és a primás nem siet a fenyegetett polgárság védelmére, Körmöc büszkesége, a *pénzverő* és az „*acus aurea regni*“ (die goldene Lands-nadel) már akkor elveszett volna.*)

Mint a napilapok írják, Körmöc tanácsa 1927. máj. 16-án terjesztette fel nagy memorandumát a cseh pénzügyminiszter elé pénzverője védelmére, amikor Matunák Mihály levéltáros történelmi érvekkel, azaz a magyar királyok adta szabadalmakkal harcolt városa jogaiért. Felsorakoztatja (v. ö. Narodnie Noviny 1927. jul. 3-iki száma) a városi levéltár okmányait átlag úgy, ahogy azt a *Széchenyi Catalogus Num.* oklevéltára (pag. 303–332) közli, de a kényes ponton, a Habsburgház cseheinél, megáll. Mivel a Széchenyi katalogus anyaga is jobbára csak addig terjed, folytatásul a memorandum margójára, néhány további részletet közlünk. Bevezetésül emeljük ki, hogy Körmöc, Róbert Károly 1328. évi alapítólevele nyomán, jövőre akarja megülni 600 éves jubileumát. Egyidejűleg azonban Prága Szt. Vencel (928–936) pénzeire hivatkozva, a prágai pénzverés ezeréves jubileumára készül. És mintha a nagy meteor fényét féltene a pislákoló mécsstől, Prága pénzverője, ez az új fényes műintézet, hogy a jubileumkor valamikép társa ne legyen, megszünteti e szerény körmöcöt! Nem tudni még, vajjon az alkalmas dátum, vagy pedig a nemzeti szent kedvéért-e, de lemond az országalapító ősök: Cech, Libussa, Premysl stb. pénzeiről, tehát a másik illő félezredéről, holott a numismatica curiosa et jocosa-ban ezeket szintűgy fellelhetné, akár a szentnek a pénzeit. Amint Adauctus Voigt írja, mind felmerülnek ezek „denen zu Gefallen, die ein Belieben an dergleichen abgetragenen Nachrichten haben... (Beschreibung der böhm. Münzen. Prag 1771. Bd. I., S. 261). Igaz, hogy a tudós piaristának, minden nemzeti rajongása mellett, nemcsak a Libussa-féle pénzekről, hanem Szent Vencel denárjairól is megvolt a maga külön nézete: „Welch ein verehrungswürdigen Überbleibsel würde diese Münze des heiligen Wenzeslai seyn, wenn man sie irgendwo antraefe und versichert seyn könnte, dass sie wirklich von diesem glorwürdigem Landes-

(*) A körmöci tanácsnak ez a különleges ellenőrködése az arany verésénél, mikor az ötvözetet, majd a pénzt próbakövön vizsgálta hivatalos tűjével, körülbelül helyettesítette a királyi tárnokmester szerepét és kiegészítette a nem mindig szakértő pizetarius közjogi funkcióját. A tanácsnak ezt a jelentőségét a szakirodalom alig méltatta, pedig Erzsébet királyné (1440. Körmöcbányai ltár. Tom. I. fons 36. fasc. 1. nro. 7/8.), már ősi jogon rendeli a kamaragróf mellé szakértőül a tanácsbelieket, még a próbapénz felől is intézkedik. Részletesebben adja az ellenőrzés módját és hatáskörét V. László 1453. máj. 14. (Kb. ltár I. 36. 1. 8.), mert megállapítja, hogy a körmöci bíró és esküdte vizsgálata nélkül készült arany forgalomba nem bocsátható. Ha a próbátorok kifogást emelnek az arany finomsága ellen, az egész készlet beolvasztva újra cimentáltassék, a súly vagy a szám hiányossága esetén pedig az ötvözet a pénzverőgróf költségén újra verendő. Hasonlóképen intézkedik Mátyás (1459. márc. 12.). Két tanácsbelit küld ki „hogy az arany verésénél valami hamisság ne essék“. (Kb. ltár I. 36. f. 19. nro. 20). Utóbb az a gyakorlat alakult ki, hogy az aranymérleget az aranyverőtővel együtt a kamaragróf pecsétje alatt úgy őrizte a tanács, miként a pisetarius az ezüst pénzekét. Ez az ingyenes ténykedés utóbb, mikor a pisetumjog szűnelt, az ezüstpénz ötvözésére is kiterjedt, a próbapénzeket pedig a tanács, sokszor nehézségek és kemény perpatvarok közepette, közjogi funkcióját tudatában, hiteles helyként őrizte. (Catalogus Numorum Instituti Nationalis Széchényiani II. Pestini, 1807. okl.-tára.)

Gyakorolt-e ilyen jogot más pénzverő városok tanácsa, nem tudjuk igazolni, de úgy látszik, legalább ideiglenesen Nagyszébenben is divott, mivel ennek munkásai Kassával és Nagybányával a „Körmöci Szövetségbe“ tartoztak, sőt rendszerint itt is tanultak. Hogy Nagyszében résztvevő a pénzverő ellenőrzésében, igazolja Debreceni László 1540. évi kézírata (Commentarii super auri praxim), ahol ezt régi szokásként említi: „non solum de luci summa, verum etiam de bonitate aureorum cogitur cemenarius reddere rationem, ne decliviori quam par est gradu emissi, adulterini iudicentur; quam obrem Cibinienses ab initio consueverant ex uno quoque cemento nummum 1 aureum, quasi specimen totius summae in senatum accipere, atque tot patrum oculis provideri, an gradu genuino, corresponderet, dignusque foret emissione.“ (V. ö. Arch. Ért. 1884. III. új f. 203. l. Kecskeméti Ötvös Péter.)

fürsten herrühre . . . ! (Id. m. p. 45). Ezt a nézetet támogatja az újabb tudomány is, mert E. Fiala nagyszabású kritikai műve, a cseh tudományos akadémia hitelesítésével (České denáry. Praha, 1895. p. 223) ezeket ugyancsak elveti és megállapítja, hogy az u. n. Szent Vencel-féle pénzek valójában II. Boleslav fiát Vencelt illetik († 990). De lehetséges-e egyáltalában a 928. évi cseh pénzverés? A „hódítás“ előtti cseh történelem még azt tanította, hogy mikor a gyermek Vencel atyja fejedelmi székére lépett (928), Henrik német császár betört, végigdúlta az országot és elfoglalta Prágát. A gyermek-fejedelem, megújítván őse Spitihnev (895) hűségesküjét, évi adóul 120 ökröt és 500 márka ezüstöt ígért. Miképen magyarázza ezt a csehek mai historia plasmabilis-a, igazán nem érdekel; de tudva azt, hogy az időben a német bányászat is bölcsőkorát élte, hiszen a merseburgi Ditmar krónikája szerint az első német ezüstöt épen I. Ottó korában lelték, el kell hinnünk, hogy a cseh adó, csak nyersezüst lehetett. Ez a körülmény magyarázza a csekélynek látszó évi adót is. Különbösen épen Fiala idézett műve (p. 128) mutatja, hogy a külföldi viszonylatokban náluk is, sohasem az ingadozó értékű pénz, hanem mindig a nyers fém szolgált fizetőeszköz gyanánt. Ilyen márkafizetés ismétlődik pl. Bracislav fejedelem III. Henrik császárnak fizetett adójában (1039), vagy a cseh—lengyel egyességben (1053-ban), mikor a fizetés érejtellege egészen nyilvánvaló. Ennélfogva a Szent Vencel adója sem lehet a prágai pénzverő bizonyosága, vagy a jubileum alapja.

Ezt az adót fizették a csehek hét éven át, miglen I. Boleslav, meggyilkolván öccsét Vencelt, az adózást megtagadta (936). Sikerült is az első büntető expediciót visszavernie, de Ottó császárral nem boldogult, várai egymásután meghódoltak, míg maga is foglyoképpen a bajor herceg Henrik kezébe került. (Ditmar, II., 331. l.) Ezalatt országában, amíg tizennégy éven át német fennhatóság alatt volt, lezajlott a pogányság és kereszténység utolsó harca. A hazatért fejedelem azután tovább fizette az adót és ha nem kellett volna, mint hű vazallusnak, részesednie ura harcaiban, ha nem zavarják a külső zavarok, talán már akkor megalkothatta volna német mintára szervezett pénzverőjét. Ámde már 953-ban a Morvában honos magyarok és a velük szövetkezett morvák (V. ö. Turul 1925. évi 7. l.) megzavarták kulturális tevékenységét, mert éppen a pénzveréshez annyira szükséges bányavidéket: Zdiar, Kaurzim, Czaslau stb. területét foglalták el.

Amint Balbinus írja (Epitome rerum bohem. Lib. 3. p. 163.) „Argenti bohemicí fama invitati, omnia per eam viciniam loca metallica habuerant in potestate“ . . . Utóbb, talán a lechmezei veresség megtorlásául, ahol állítólag a cseh csapatok döntötték el az ütközet*) sorsát, 956-ban leverték Boleslav, később ismét Zvikost seregét és Czaslaunál építettek várat, majd Fehérvár (?) és Bélvár nevű erősségeikből közel húsz éven át zsarolták a vidéket, amíg egyszer sikerült német segítséggel Gicha vezér seregét ravasz módon törbe csalva megverni, de a magyarokat még ezzel sem üzték ki teljesen. (Balbinus, i. m.)

Hogy pedig ez a hadjárat nemcsak a krónikás álma, igazolja libocsani Hajek (1541), mert az ő idejében a régi „Uhersky Belvár, azaz magyar Bélesváros“-nak neve még élt, a mai Velvar mellett az óvár helye is megvolt (v. ö. Ethnographia 1906, 130. lap). Talán nem a véletlen műve, hogy az első hiteles, tehát külföldi pénzekkel igazolt cseh pénzleletek, amint Fiala (id. m. 145., 223., 231. stb. l.) tanítja, csak 965—970, azaz I. Boleslav legvégső és II. Boleslav első éveiből valók. Jól egyezik ezzel Ibrahim Ibn Jakub (956 táján) tudósítása is, hogy a cseheknél valami gyoicskendő járja pénz gyanánt, 1/10 pensa értékben. Többre becsülik — írja — ezt mindennél, e célra készítik, ezzel adnak-vesznek. Így volt ez a balti szlávoknál is, tehát a keleti utazó cseh pénzt még nem látott. Utóbb is, noha Prága vidéke már felszabadult a magyar iga alól, a szomszédos bányavidék még soká nem volt hozzáférhető, mert 1026 és 1029-ben István királyunk újabb területeket hódít Morvában, sőt Bracislav fejedelemtől, épen bányái művelésére hadifoglyokat szerez (v. ö. Fiala id. m. 44. lap, Balbinus III. könyv I. fej. 139-ik lap). E foglyokról más cseh forrásokon kívül beszél Saxo annalista (Pertz Monum. Germ. Script. II. 183. lap.). Őseink érdeklődése a bányászat iránt újból nyilvánul 1050-ben, amikor Bracislav fejedelem hadat akar indítani a morva bányavidéket nyugtalanító szomszédok ellen, de ütköztben meghal.

(*) A német krónikások nyomán az újabb írók: Köpke, Dümmler, stb. kicsinylik ezt a segítséget, mert az alig ezer főnyi csapat szerintük, csak a deréksereg málhált őrizte. De ha a csehek nem vettek részt a harcban, miért keresték náluk Konrád herceg eltűnt fegyverzetét? (Monumenta Germ. Script. III. 457. Köstler, Die Ungarnschlacht auf d. Lechfelde.)

(Dubravius VII.) Lehetséges, hogy az ilyen határvillongás nem zavarta mindig a belső alkotó munkát, szóval 965. táján a cseh pénzverés megindulhatott, mindamellett, tudva azt, hogy Csehország székvárosa nem volt mindig Prága, hanem pl. Altbunzlau és sok más vidéki vár, a prágai pénzverés ezeréves szakadatlan multja felől való kétségeink nem szűnnek meg. A fejedelmek korában Brünn, Iglau, Znaim, Klattau, Brüx, Pisek, Eger, Melnik, Malin, Pilsen, Usow stb. pénzverő versenye többször elnémitotta Prágát. Határozottan megszűnt a jelentősége 1301-ben, amikor a partikuláris pénzverők mind a kутtenbergi műhelybe olvadtak be*. Jogfolytonossága utóbb gyakran megakadt és bár feléledt IV. Károly, Zsigmond stb. alatt, mint garasgyártó műhely, csakhamar megint elenyészett. Felvirult 1537-ben, sőt 1727-ben még a kутtenbergi műhelyt is felvette magába, de végleg megszűnt 1857-ben. Attól tartunk tehát, hogy éveinek számában, még a fenti dátumok összeadásával is az ezernek némi híjja leszen.

Ezzel szemben az ifjú Kőrmöc, mivel csak 1333 óta ver garasokat és 1342 óta aranyat (v. ö. Hóman Bálint, Magyar pénztörténet, Budapest 1916, 107. l.) igazán néma bámulattal fogja szemlélni a millenáris Prágát! Evégből a „testvérek“ Vencel megaláztatását előreláthatólag diadallá gyúrnák át, I. Boleslav, mint Germania patronusa, csak a szent birodalom pénzügyeinek rendezése végett fog időzni a bajor udvarban, a famózus ezüstöt pedig az új műintézet, hiteles Szt. Vencel dénárokká veri át! Ott, ahol olyan jól tudták igazolni a történelmi határokat, vagy Pozsony cseh nevét, ezen a kis belső kérdésen igazán nem akadnak fenn. Igazolni fogják ezt a milleniumot, ha mindjárt Fiala, vagy az egész história korrigálása árán is...

Hogy közelebb férjünk a kőrmöci pénzverő viszonyaihoz, utalnunk kell a bányászatára, hiszen ez a pénzverő valamikor az alsó bányavárosok egész érctermelését dolgozta fel, idegen aranyat, ezüstöt vajmi ritkán kapott, működése tehát szorosan összefügg bányái állapotával. Közönségesen azt tartják, hogy az alsó bányavárosok, főleg Kőrmöc ércerei a rossz gondozás és a Fuggerek állítólagos rablógazdasága következtében kiapadtak, kimerültek. Pedig ez az állapot korántsem volt olyan vigasztalan, mert a bányák nem annyira kimerültek, mint inkább elmerültek. A régebbi politikai zavarok idejében elhanyagolt aknák úgy megteltek vízzel, hogy e kisebb vállalatok már fel sem vették vele a harcot és féltő volt, hogy a bányászat végleg megszűnik. Ilyen körülmények között megváltóként jelentkezett Thurzó a maga új merítő készülékével (1475). Hogy ez a munka kellő sikerrel járt, mutatja a vállalat terjeszkedése. 1493-ban már Besztercebányán társul a gazdag Ernust családdal, az Úrvölgy—Óhegy vidéken levő bányák megvásárlására, két év múlva pedig, már mint világcég, létrejön a Fugger-Thurzó-féle szövetkezet. Működése azonban kiváltja a Kőrmöc, Beszterce és Selmec közti régi villongást, amit Thurzó zálogos úr és bányagróf létére sem tudott megszüntetni. Amikor pl. Krakóba vezető műútját Besztercebánya érintésével építette meg, akkor Kőrmöc támadt ellene és kénytelen volt 500 aranyon megváltani az út jogát; viszont amikor Kőrmöcön, noha itt még bányái nem is voltak, óriási költséggel üzembe hozta vízemelő gépeit, ekkor Selmec ellenállásával találkozott. Emellett, noha vállalatai és építkezései az egész vidék népét juttatták keresethez és korát messze megelőző eszméivel, pl. rokkantpénztárával és nyugdíjintézetével, a bányászok jótévője lett, még sem kerülhette el, hogy az irigység és rosszakarát meg ne bántsa személyét. Thurzó János kora halála után fia György, már csak kelletlenül, kicsinyes pörök és rágalmak ellen védekezve, folytatta az üzemet, míg 1518-ban lemondott testvére Elek javára. Pedig a bányákat és a városokat csak az ilyen erős kezű, nagy tőkével rendelkező vállalat vihetné előbbre, amelyiknek módja volt a költséges befektetésekre a sikernek igen kicsiny reményében. Ilyen volt pl. Kőrmöc vízlevezető tárnájának 1511—1519-ig tartó nagy munkája, vagy a nagy vízvezeték létesítése, melynek feladata lett volna hajtani az elöntött bányák vízemelő gépeit. Mielőtt ezt megvalósíthatta volna, a város panaszai által félrevezetett országgyűlés újabb pörbe keverte Thurzó Eleket. Tisztjeinek az építkezés közben elkövetett erőszakosságai és határsértései miatt folyt a per, valójában inkább a háji uradalom miatt, amire a város igényt tartott. Thurzó Elek tisztázta magát, de lemondott főbányagrófi hivataláról és minden itteni érdekelttségéről, végül pedig úri gesztussal még a pörös uradalmat is odaajándékozta a városnak. Utána Fortunátus Imre, a királyné és a

* (Az irodalmat l. Wien, num. Zeitschr. XX. 1888. 238. l.)

ki, miáltal a királyné összes várainak katonai parancsnokává lett. Külön kegyelme jeléül az oldalági rokonok mellőzésével, már előbb neki ajándékozta Hanns Preuss selmeci örökös főkémlész házáat, főleg pedig berendezett műhelyét (1525 ápr. 24.), erre most kir. megerősítést adatott. Ugyanakkor más rendeletben elvette a hét bányavárosnak 1502-ben megújított jogát, hogy a kémlézmestert maguk válasszák. (V. ö. Péch, Az alsó bányavárosok története Bp. 1884 I. 408. l.) Hogy megértsük a kicsinyesnek látszó selmeci adomány súlyát, tudnunk kell, hogy a királyné e két rendeletével nemcsak a királyi, hanem a magánbányák feletti intézkedés jogát a főbányagróf, illetőleg Selmechányán már elhelyezkedett testvére, Bertold alkamaragróf kezébe juttatta, hiszen a város másik kémlőműhelye szintén az ő kezében volt. A királyné intézkedései nyomán támadt felháborodást és a tanács ellenállását a főkamagróf azzal az ígérettel szerelte le, hogy a Körmöcön megszüntetendő pénzverőt Selmecen állítja fel, amihez állítólag a királyné már hozzájárult. Bármily titokban folytak is e tárgyalások, az újítás híre kipattant, a körmöciek tehát tiltakoztak ellene, főleg mikor megtudták, hogy a selmeci tanács az ügyben szintén eljár az udvarban. Másfél évig tartó civódás után a királyné kénytelen (1526 okt. 25.) értesíteni a selmecieket, hogy a pénzverőt ezidőszert nem helyezheti át. (V. ö. Péch, i. m. I. 409. l.) Időközben Dóczy János kincstárnok, a szomszéd Saskó-varának ura, a körmöciek kérelmére, szintén eljár a királyné sérelmes rendeletének visszavonásában. Lemondatta a főkamagróft selmeci örökségéről, másrészt az 1525 jun. 24-iki királyi rendelettel kényszerítette, hogy a pénzverő munkások bérvizonyainak végleges rendezéséig legalább a régi napszámokat fizesse. Végül a város megnyugtatóására a magyar tanácsosok kijárták, hogy a király 1525 dec. 13-án megerősítette Körmöc pénzverőjét, (szövege Széch. Catalogus 335. l. XVIII.), ahol a „*cusio monetae regalis ad solam civitatem Cremniciensem restringitur*,” illetőleg a körmöci példány indorsatuma szerint: „*non in aliis civitatibus, quam Cremnicz monetae cudantur...*” joga biztosított. (Körmöci ltár, Tom. I. fons 36. fasc. I. num. 29.)

Lajos király óvatos fenntartással kieszelt szövegét, még ha nem nyitna is mentséget számára a szokásos: „*salvis aliis civitatum iuribus*”, valójában csak úgy lehet magyarázni, hogy ez a privilégium más bányavárosok ellen nyújt ugyan védelmet, pl. az adott esetben a selmeci tervet hiúsítja meg, de más városokra nem vonatkozik. Feltűnő, hogy az oklevél nem szól a fontosabb privilégiumról, az ellenőrző próbatű jogáról, mert magát a pénzverés jogát a király sem vette komolyan, hiszen nyomban, félév alatt, kétszer is megsejtette.

Ismeretes, hogy a királyné 1526. évi máj. 5-én az „*új pénz veréséhez szükséges mestereket*” rendeli Budára. (Kb. ltár I. 36. l. 31. többször kiadva.) Ez nyilván összefügg Lajos király ismert (Széch. Catalogus Nr. XX. p. 337) pénzszabályozó rendeletével, mikor a királyi biztosok országszerte, már a templomok kincseit szedték a török elleni háború céljaira verendő új pénz számára, de ez már nem Körmöcön, hanem Budán készült. Nemsokára pedig (1526 jún. 10.) maga a király megújította a breslau-i Sauermann jogát a magyar pénz hamisítására (Fraknoi: II. Lajos és udvara. Budapesti Szemle, 1876. évf.). Ezért érthető, hogy a dacos körmöciek a királyné szigorú hangú parancsát ad acta tették, legalább semmi nyoma, hogy erre feleltek, vagy intézkedtek volna. Látták ugyanis, hogy az udvar valójában nem az utak bizonytalansága, vagy a hosszadalmas ércszállítás miatt erősíti a budai műhelyt, hanem inkább az ellenőrzés elől menekül. Ezért csendes passzivitásba léptek. Eltűrték, hogy templomaik kincseit, ha már pénzzé kell verni, idegenben, mások dolgozzák fel, de jómaguk erre segédkezet nem nyújtottak. A kincseket azután, amennyiben el nem tűntek, a Bécsből hozott 25 munkás dolgozta fel és a szemtanu Szerémi szavai szerint a királyné „olyan rossz pénzt veretett, akkora zsákmányt ejtett, hogy a török, ha felperzselt volna az országot, azt jobban nem károsíthatta volna meg.” (V. ö. Ortvy, Mária királyné. Budapest, 1914. 142. l.)

Ilyen jól előkészített hangulatban érte Körmöcöt a mohácsi gyász. Vért ottan nem kellett ontania, mert fővezére Behem Bernát is itthon maradt, úgy látszik, Mária királyné gyanus üzletfele, Sauermann műhelyében, Breslauban vagy Schweidtnitzban működött, mert nálunk nincs híre. Ferdinánd a cseh rendek panaszára, 1528-ban szüntette meg ezt a műhelyt. Bernát tehát idejekorán feltűnik Pozsonyban, még pedig a Haller-féle, ugyancsak az özvegy királyné számlájára dolgozó pénzverőben. Véletlen módon, megint akkor távozik

Pozsonyból, amikor a király Haller ellen, éppen az osztrák kamara sürgetésére, megindítja a vizsgálatot. És a főkamagróft, mintha alibit akarna igazolni, siet feljelenteni a magyar-óvári hamis pénzverőt, de nem az illetékes magyar hatóságnál, hanem az osztrák kamaránál, holott tudja, hogy annak nincs módja eljárni az ügyben. A kamara így értesíti erről a királyt. (V. ö. J. Newald, Das österreichische Münzwesen unter Ferdinand. Wien. 1883. p. 34.) Eközben az elkeseredett polgárság a királyné minden biztatása ellenére fegyvert fogott Szapolyai érdekében, kiverte az elhelyezett „Landsknechteket“, a kamaratiszteket pedig lecsukta. (V. ö. Szapolyai két eredeti levele 1527. máj. 9. és szept. 1-ről a körmöci ltban.) E mozgalomnak Katzianer előnyomulása vetett véget, a város tehát meghódolt, sőt a diadalmas sereget 102 fegyveresével segítette.¹⁾ Ezért Ferdinánd Esztergomban (1527. dec. 23. és 1528 jan. 12.) megújítja Lajos király fent idézett privilégiumát, a pénzverők érdekében pedig (1528 márc. 7.) megtiltja, hogy a kamaragróf idegen munkásokat alkalmazzon. (Szövegét l. F. A. Schmidt, Samml. der Berggesetze II/1. Wien 1834. p. 104.) Látjuk tehát, hogy ez a két levél, megint a gyűlölt kamaragróf és a királyné terveit akarja megghiúsítani.

Tanulságos, hogy e nagy kibékülés után, még alig kezdett felragyogni János király csillaga, a város megint kénytelen hozzá folyamodni: mentse meg hű népét a fosztogató német hadaktól! Ezért pénzállozatot is hozott Szapolyai javára, de szembeszállt (1529. nov. 18.) parancsával, hogy Budára 20 pénzverőt küldjön.²⁾ Tiltakoztak ellene a munkások, de még inkább a város s olyan komolyan vették a királyi szót: „prae aliis civitatibus montanis regales monetae hic cudandur“, hogy szabadalmaik sérelmét látták még az utaztatásban is. Bernát gróf e zavaros időkben sem mutatkozik, de mihelyt elült a veszedelem, megjelenik testvérével együtt (1533) és első gondja, megint a selmeci „Scheidegaden“ megszerzése, ami ezúttal sikerül is. Ettől kezdve, mintha megújította volna régi tervét, fokozatosan áttelepíti a királyi raktárakat, majd a bányapénztárt is Selmecre. És az aggódo város, noha jogilag még Mária peculiuma, már nem tőle kér segítséget, hanem Ferdinándhoz fordul. Ez időben a két testvér között már igen feszült volt a viszony. Newald szavai szerint *das wenig rücksichtsvolle Vorgehen der Königin Maria, namentlich beim Betrieb der Kremnitzer Münze, draengte König Ferdinand zu Gegenmassregeln*. Ennek előjele (1533) a körmöcieknek adott válasz. Mindenekelőtt mérsékletre inti Bernát végrehajtó buzgalmát, elengedi a „Goldkunsthandlung“ adóját, megfogadja, hogy a panaszok ügyében vizsgálatot tart, „*lehetőleg pedig olyan embert küld nekik segítségre, aki a bányászatot valóban érti és a régi forgalmat újból felvirágoztatja*“ (Körmöcb. lt. I. 36. 1. 47). Ebben benne van a kamaragróf egész működésének a kritikája! 1535-ben az ígéret nyomán királyi biztosok jelennek meg Körmöcön, köztük Behem Tamás, Bernát testvére és egyebek közt megállapítják, hogy a pénz gyöngye³⁾ ezüsttartalmánál fogva hitvány, fel tűnően törékeny, emellett a könyvelés rendetlen, a királyné számára való számadás pedig hat év óta nem készült. (V. ö. Deininger H. F. Az augsburgi Fugger ltár. Az 1535. évi pozsonyi országgy. felterjesztése Behaim B. főkamara gróf ellen indítandó vizsgálat tárgyakban. Levélt. Közlemények. 1926. evf. 204. 1.) Ezek után csak a véletlen csúf játéka lehet, hogy Bernát, mihelyt összekuporgatott fillérjei árán megvette (1535) a langsfeldi uradalmat és hosszas sürgetésre kiadta a rég megszerkesztett bányarendtartás első részét (1537), hirtelen megbukott. A királyné leszámolásra Brüsszelbe idézi, ahol „*etlicher Sachen und Handlungen halber*“ lecsukattja. (Jahrbuch id. h.) Ennek híre Körmöcre csak enyhébb alakban érkezik, mert Oláh Miklós titkár 1537. évi okt. 20.-i levele szerint ő felsége Bohemus Bernátot az „*egregius fidelis*“-t bizonyos érthető okoknál fogva rezignáltatta, zólyomi⁴⁾ főparancsnokságát Thurn Kristóf, a kamarát pedig Dubravicky János veszi át.

¹⁾ A kimustrált körmöci legénység összeíró lajstromának felzetén: „Dys volk yst dem Herrn Hanns Catzianer durch Hans Werneckher tzu geschickt worden unnd auff ein halbs monatt von der Statt Besoldt im Jar 1527 vmb Santh Michaelis tagen etc. Als 25 Septembr. Sub Judicatu Circumspecti viri Dni Balthazar Hymelreych Belül: Im Jar Christi 1527 Dorennstag vor Michaelis (25. Sept.), gemuestert Volekh angetzaichnet, der Statt Cremnitz. I. 26. 1. 22–23.

²⁾ V. ö. a mell. III oklevelét.

³⁾ Ugyanakkor a 7 bányaváros panaszaiban eljáró kir. biztosok megállapítják, hogy „Podmaniczky hamis pénze olyan, mint a körmöci“ tehát nem rosszabb, csak nem éri el a törvényes finomságot. V. ö. Péch A. Alsómagyarországi bányamívelés I. Bp. 1884. 172. l.

⁴⁾ Meg kell jegyeznünk, hogy a fontos várat már 1527-ben Katzianer birta, 1529 ápr. 21-én pedig Ferdinánd parancsára Hauser Leonhárd, de az átvételnél Bernátnak már akkor sem volt része.

Noha szorosan véve nem tartozik ide, mondjuk el, hogy a főkamaragróf 1539-ben megszökött Mária fogságából, de Ferdinánd, miután az özvegy királyné óhajára a gróf összes javait már sequestrálta, őt ismét lecsukatta (1540). Ez időben pert indított ellene néhai bátyja Hans özvegye is, Kőrmöcbányán pedig a vizsgálóbiztosok leplezték le bűnös üzelméi sorát. (F. A. Schmidt Samml. der Berggesetze II/1. Wien, 1834. p. 124.) Mindamellet Bernát, testvére, a nagyprépost segítségével, néhány évi fogsága után tisztázta magát és mint köztiszteltben álló polgár fejezte be életét (1547). Bernát tehát elment. Lassan és nehezen távozott vele a hivatalos pénzrontás szelleme, elmentek a polgárok zsarnokai, Proskovszky, Dubovec stb. csehek is, de emlékül megmaradt a bányavárosok végzetes kapcsolata az osztrák kamarával, Bertold öröksége gyanánt pedig Selmec arany választójoga, mert az (1542) egyesített műhelyt (Scheidegaden), miután a kir. biztosok ezt is elkobozták, csak 1738-ban sikerült visszahozni. Így ért véget az első támadás Kőrmöc pénzverője ellen, de a seb soká gyógyult és alább látjuk, gyakran kiújult.

A bányavárosok, mihelyt Bernáttól megszabadultak, az 1538. évi országgyűlés elé vitték panaszaikat, feltárták a bűnös gazdálkodás titkait. A királyné részéről ennek eredménye az 1540. évi tárgyalás, ahol a biztosok megállapították, hogy a bevételek Bernát óta még inkább apadtak, a pénzromlás pedig tovább tart. A királyné, noha állítólag hajlandó a pénzverés, valamint a bányászat bajain is segíteni, de a jövedelmeinek további csökkentését nem tűri, a nemesfémek bevásárlási árát sem emeli. Az utasítás azonban kimondja, hogy a II. Lajos által megállapított pagamentumot a városnál őrzött próbaveretek alapján kell ellenőrizni, szóval a jog, még Bernát uralmát is megbirta, mert a királyné említi, hogy gyakorlását Ferdinánddal együtt egyszer végignézte. Az 1540-iki reformtervekből érthetőleg semmi sem valósult meg, azért az 1545. évi országgyűlés (50. art.) újból foglalkozott a bányavárosok panaszaival. Ennek alapján felemelte az ezüst beváltási árát márkánként 50 denárral, azzal a megjegyzéssel, hogy ha a kamara ezt meg nem adná, a rendek felmentetik a polgárokat a kőrmöci kamarától, „mert magánhaszon miatt nem szabad a közérdeket veszélyeztetni“. Ez az erélyes állásfoglalás a bányapolgárok érdekében akkor történik, mikor a bányavárosok kizárják falaik közül a török elől menekülő nemességet, Kőrmöc pedig a primásnak malom-, sőt pizetumjogát ostromolja. Újból sürgetik a rendek a bányapolgárok és a pénzverés ügyét az 1546. évi országgyűlésen. Mindenki érezte, hogy a sok panasz és jogos kifogás mind Mária kapzsiságát illeti (Magyar országgyűlési emlékek. II. 679. III. 36.). De hasztalan mondták ki a rendek, hogy a pénzverő jövedelmét a végvárak védelmére kell fordítani, a király nem engedett Mária jogaihoz nyúlni, inkább más megoldást keresett. Kapóra jött a Fugger-féle besztercebányai bérlet felmondása, hol a rézkohó jelentékeny ezüstöt is adott; az udv. tanácsos urak ezért bizalmasan, eskü alatt, azt határozták, hogy gazdaságosabb lesz az itteni ezüstöt nyomban pénzre verni, legalább a szállítási költségek elesnek. Ferdinánd ugyanis nehéz helyzetbe került volna, ha ezüstjét a polgárok és Fugger számára megállapított áron adja el hugának Kőrmöcre, mert ezzel együtt Mária kamaratisztjeinek ellenőrző jogát is elismeri. Azért kellett e kibúvóhoz folyamodni, noha a ravasz terv, még Mária tanácsosaival szemben is (1547. jan. 3.) hangoztatja, hogy sem az özvegy királyné jogait, sem Kőrmöc szabadalmait nem bántja. Ellenben követelte hogy az itteni veretek minden márkájából Ófelsége a király javára 12 magyar fillérrel többet kellett kihozni (420 helyett 432) darabot, ennek megfelelően a kőrmöci veret is ehhez fog igazodni. (Schmidt id. m. p. 182.) Másszóval, ahol már eddig is 6—10 fillérrel többet vertek, most azt még megtoldják a király számára.

A pénzrontást utóbb azzal indokolja I. Ferdinánd, hogy a jobbminőségű magyar pénzt különben elhordaná a külföld (ne per exteros, propter sui bonitatem exportaretur). Hogy e besztercei tervnek valami titkos clausulája lehetett, mutatja az, hogy sem a primás, sem Kőrmöc képviselője nem tiltakozott e jogfosztás ellen. Tudomásul vették, hogy Konric Kristóf halli kamaratiszt felállítja a király új pénzverőjét, de ennek üzeme meg sem indult, mikor a kőrmöci a maga új pénze miatt már bajba került. A tiszteknek királyi védőlevelet kellett kérniök (1546 okt. 17.) a szomszédok violenciája, a rendek állandó panasza ellenében, hogy a fémváltoztatás az ország érdekében folyik (Schmidt i. m. II/1. 187.) De már a pápens sem használt, a király kénytelen a nov. végén tartott országgyűlés kívánságára pénzreformját elejteni (24. art.), mert rábizonyították, hogy az új rossz pénzt a németek megint

csak nagy ráfizetéssel fogadják el, tehát a régi ligára kell visszatérni.*) Ugyanakkor a sok kifakadás által rákényszerített király megfogadja, hogy a rendek kívánsága szerint a bányavárosok szabadalmait megtartja, másszóval Kőrmöc jogához sem nyúl. A pénzverőt védte, különben a jövedelmét féltő özvegy is, mert hangoztatta, hogy mint egyetlen megerősített bányaváros, egyedül Kőrmöc illetékes a drága üzem ellátására. Most már nem keresett érvet pl. Selmec javára, mint annak idején Bernát kedvéért tette, holott eddig jómaga is a többet ígérő selmeci ezüstre spekulált, sőt ebben közel 16.000 forintig volt érdekelve. Maga a vitás Scheidegaden 2000 frtját emésztette fel Bohemus idejében. Ez a befektetés mind elveszett, de ennek fejében birtokába került az a sok elfulladt bánya, amit holt értékül Ferdinánd is átvett, mikor V. Károly kívánságára, kibékülvén hugával, bérbevette egész peculiumát (1548).** Így vette át a kőrmöci üzemet is a követelésekkel együtt és az új pénzverő, még mielőtt elkészült volna, már feleslegessé vált!

Az állandó pénzzavarral küzdő királyné elvesztette ugyan jogát a bányavárosokhoz, zsarolásai mindamellett nem szüntek meg. Noha életjáradékát rendesen felvette, de „rendkívüli kiadásai és kegyes céljai számára” vagy régi követeléseit hajtotta be a polgárokon, vagy a kamarát sarcolta, hol a régi tisztek, főleg 1553 óta, mikor Oláh Miklós, egykori titkárra lett aprímás, minden parancsát teljesítették. A nyers ezüst kivitele ellen senki sem szólalt fel, hiszen ennek ellenőrzése épen a primás hatáskörébe tartozott, így aztán pl. csak 1556—1557-ben két tételben 2500 márka nyers ezüstöt vont el a pénzverőtől. Ugyanakkor a pizetárius Nuntaler jelentése panaszkolja, hogy a kőrmöci kamara, mióta főigazgatója bérli a bécsi pénzverést, termelt ezüstjének felét állandóan Bécsbe szállítja, az udvari tanácsosok pedig kölcsön gyanánt szedik el a nyers ezüstöt, a pénzverő kárára. Erről a visszaélésről mindenki tudott, kézzel fogható volt, miért kell a magyar pénznek évről évre romlania, csak Ferdinánd, de főleg Miksa herceg nem akarta megérteni a rendek panasztát. Ő még hitte, hogy a pénze mind jó és zokon vette Thurzótól (1559-ben), hogy a kőrmöci kamara szigorúbb ellenőrzését követeli, „Herr Stentzel Thurzó begehrt eyne müntz auf der Schmolnitz aufzurichten” — ahol az ő személyes ellenőrzése mellett vert pénzzel akarná dokumentálni, milyen legyen a jó pénz!

Miksa védelme alatt a fékevesztett osztrák kamara szabadon garázdálkodott, mert noha ez időben három országgyűlési végzés újította meg, a primás ellenőrző köteleességét és még 2 külön királyi határozat értesítette a kőrmöci kamarát (1556, 1557), hogy a primás jogait tisztelni kell, mindamellett a tisztek még Oláh Miklós életében két ízben kiutasították a pizetariust. Ugyanakkor módosítani akarták a város ellenőrző jogát is, mert elismerték ugyan (1558-ban) a próbapénzt, de a próbatű alkalmazását mellőzték. (A kamarai végzést l. a Széch. Cat. XXXVI. okl.) Tanulságos, hogy Kőrmöc utasítására az 1559-iki országgyűlésen, a lutheránus Maschgo emel szót a primás sértett pizetumjoga védelmére, mintha érezné, hogy a következő támadás már a város jogát fogja érni. Ezuttal még sikerült eloszlatni az állítólagos félreértést, elégtételt kapott a pizetárius is, de az önértzetes kamarai tisztek még sem tudták túrni ezt a kellemetlen ellenőrzést. Ezért, habár 1563. 73. art. is megújította a pizetárius jogát, csakhamar kísérletezni kezdtek (1565) előbb a pizetum késedelmes vagy hiányos kiutalásával, míg 1568-ban, nyomban Oláh Miklós halála után, királyi rendelettel e primási jövedelmet a kamara javára utaltatták át, csak nehezen sikerült ezt a végvárak, elsősorban Bakabánya céljaira folyósíttatni. Verancsics halála óta (1573) a primási méltóság betöltetlen maradt Kutassy koráig (1597) s az ellen-

*) Milyen rossz lehetett az a pénz, mutatja Maschgo B. kőrmöci követnek 1550 jan. 29. gúnyos jelentése. „Der Müntz halben ist ein gros Seschrei, denn die Hungern viel Pfennige, so dies neu Jar gemüntzt sein worden aufgelegt, die man in ein becken wasser gelegt und nicht zu boden gefallen, sondern geschwommen seint”.

**) II. Ulászló 1514. VII. dec. 2. art. értelmében a bányavárosok kizárólagos koronajavak lévén, ezeket a király nem adományozhatta, zálogul sem vethette. Ebben a királyné sem lehetett kivétel, hiszen a rendek Albert 1439. intézkedését is kifogásolták, pedig csak kőrmöci jövedelmeiből irt be 14.000 frtot a nejének, de ezzel is alkalmat adott neki intézkedni a bányavárosok felett. E tilalmat megújította az 1518., 1522., 1524-iki országgyűlés, mert csak utólag tudták meg azt a titkos házassági szerződést, amely a féltett bányavárosokat, Huszthot stb. várakat Máriának kötötte le. A rendek óvást is emeltek birtoklása ellen és pl. az 1526. o. gy. 44. art. kimondja, hogy a királyné jogellenesen nyerte e javakat. Ferdinánd, a titkos szerződés egyik részese, nem respektálta huga csehországi javait, az ittenieket is, még a kiegyezés előtt lefoglalta, pl. Zólyomot; Diósgyőrt, Huszthot stb. pedig 1540. eladományozta. Hogy alkotmányellenesen járt el utólag maga az udv. kamara állapította meg.

örzés ügyét nem bolygatta senki, a kamara uralkodott szabadon és korlátlanul. Miután kiutasította a pizetariust a városból, az ősi „*Pisethaus*“-ot közel ötven éven át tisztjei lakták. Ez idő alatt a város megkapta ugyan az ezüst-próbapénzeket, bár a ligatúrába beleszólása nem volt, de a szerény mennyiségű arany ellenőrzése mégis ünnepi aktus számba ment és a tanács híven gyakorolta kötelességét. Ennek köszönhető, hogy a körmői arany híre egy pillanatra sem rendült meg, finomsága megmaradt akkor is, mikor gondozatlan ezüstpénzünk már a hitelét veszítette.

A kamara terjeszkedésével egyidejűleg megvonták a pénzverő munkásoktól a kedvezményes fát, majd az élelmiszereket, illetőleg a közös konyhát és a „Knappen, Halblöhner und Gesellen der Müntz aus Kremnitz“ társasága hasztalan hivatkozott (1568) megújított szabadalmaira, a bécsiéknél különben is kisebb napszámaikat most újból redukálták. A panasz eredménytelen volt, csak a rendek és a tanács ismételt előterjesztésére adták vissza a megvont kedvezmények egy részét, de ennek fejében a „*catholica Majaestas*“ (1571) közvetlen rendeletére a karácsony, husvét és pünkösdi ünnepén járó három napi szünetet vették el. „*Nit feiern, sondern arbeiten*“... A város ezúttal is résztvevő polgárainak tiltakozásában, mire a kamara, nyilván megtorlásul, megtagadta a próbapénz adását, habár a próbatűt és az ellenőrzést bántani még nem merte. A tanács újból panaszt emelt a királynál és 1573 aug. 29. visszanyerte a próbapénz jogát, de ettől kezdve a vándár is kapott „az esetleges *valutio* céljaira“ $\frac{1}{4}$ tallért minden ötvözésből. Ennyiben módosult tehát az ellenőrzés joga a vizályok következtében.

A szakadatlan zavar és deficit közepette a kamara ragaszkodott rögeszméjéhez, hogy nem a bevételek fokozása, hanem csak a kiadások csökkentése segít a bajon. Így mindenekelőtt a pénzverés költségeit akarta leszorítani, napszámredukció, majd a munkaóra fokozása árán, végül pedig tervbe vette, hogy az eddigi kézi verés helyett az Ausztriában behozott gépnymásra tér át. Az első tervet még a szepesi kamara dolgozta ki (1573), bár ez csak elméleti tervezgetésnek látszott, hiszen a csaknem egyidejűleg üzembe helyezett pozsonyi és kassai új verde körmői munkásokkal csak kézi munkára rendezkedett be. De amikor ez utóbbinak fejlesztésére Körmöcbányáról újabb munkásokat kértek, ezek már felismerték a tervet, mert senki sem akart költözködni, így a tervezett bővítés elmaradt. Ez időben már igen feszült volt a viszony a kamara és a bányavárosok között. Az országgyűlések annyi tiltakozása után erőltetett tallérverés és a lengyel pénz ellen Selmec és Körmöc együttesen Listius püspök útján foglalt állást, egyszersmind jobb denár-ligát sürgetett. Tervét 1575-ben, a kamara ellenkezése közben sikerült keresztülvinnie. Ezért Hag Dávid, a főkamara tanácsosa, Körmöc végleges reformjára készült és e célra a gépezem tervét vette elő. Számításai szerint a Vogler-féle vízerővel hajtott gép 3000 forintnyi lefektetés után évi 6000 forintot hozhat csak a munkabérek megtakarításából, tehát a sok bangos munkás feleslegessé lesz. Tervét elfogadta a prágai udvari tanács és Ernő főherceget híztta meg, hogy tárgyaljon a körmőciekkel a gép felállítása iránt. Körmöc tanácsa, úgy bátszik, el volt készülve e támadásra, mert már az első leíratra terjedelmes memorandummal válaszolt és oly meggyőzően érvelt, hogy azt még Rappach tanácsos is elfogadta. Lehet, ugymond, hogy a gép másutt bevált, de Körmöcön aligha lehet használni, mert 1. *akkora vízierő nincs a városban, az új vízvezeték pedig költségesebb lenne, mint a gép által elért haszon*; 2. *a körmői pénzverők rendes szolgálatukon kívül katonák, akik védik a várost és pénzverőjét, kísérik az érc- és a pénzküldeményeket*. Ha ez a négyszáz ember most szabadalmi ellenére elveszti keresetét és elköltözik, a kincstár kénytelen lesz bányái védelmére jóval drágább zsoldosokat alkalmazni, végül is nagyobb kiadása lesz mint a mai avultnak mondott rendszer mellett. Ez volt nálunk talán a legelső megnyilatkozása a maiglan élő problémának: a munkás és a gép. Felszólaltak az érdekelt pénzverők, hivatkozva 1528—1565. évi szabadalmukra, hogy a király idegeneket nem fog náluk alkalmazni „*novis adinventionibus*“ őket nem zaklatja. Igaz, hogy akkor még nem gondoltak a gépre, bár kellő jóakarattal erre is lehet alkalmazni a király szavait. Sajna, Hag Dávid, a reformátor, nem így értelmezte, mert hosszasan és gúnyosan felelt. A kereset nélkül maradt pénzverők szerinte alkalmazást nyerhetnek a zúzóművekben, kohóban, vagy másutt, de szabadalmaik nem gátolhatják meg a gazdaságosabb gép felállítását. Mindamellett, ha ők úgy találják, hogy e gépnek a városban nincs helye, ám létesüljön ez másutt, pl. Kassán, hiszen ennek pénzverő üzeme épen miattuk bénult meg.

A magyar tanácsosok 1580-ban újra tárgyalják a körmöci gép ügyét*) és noha beismerik, hogy a bemutatott királyi szabadalmak valóban nem gátolhatják az új pénzverő felállítását, mégis a primás véleménye szerint, a körmöci kérdés különleges helyzeténél és a vele járó sok nehézségnél fogva, méltányosabb elbírálást kíván. Ennek megfelelően az udvari feljebbviteli tanács (1583-ban) az ügyet egyelőre elejtette. Ez volt Hag Dávid első, kudarcot vallott beavatkozása a körmöci pénzverő ügyébe. Mivel e kérdéssel J. Newald bővebben foglalkozott (Wien. Num. Zeitsch. 1885 évf. id. h.) továbbra csak azért érintem, hogy néhány újabb részlettel bővüljön Körmöc válságos éveinek története.

Másodszor felmerült a gép ügye 1586. évi szept. 30-án a prágai kamara kezdeményezésére,**) de ezúttal Ernő főherceg, bár annak idején nagyon lelkesedett a gép ügyéért, most Rappach véleménye alapján a munkások érdekében okt. 16-án kelt levelével levétette a napirendről. Csak 1595-ben Ernő főherceg halála után, az udvari kamara sürgetésére vették elő újra, amikor külön bizottság szóbeli tárgyalást kezdett, de a tanács hajthatatlan maradt. Ezért 1596 febr. 16-án a kamara újabb átirattal inti, hogy járuljon hozzá a terv megvalósításához, mert a megtakarított pénzverőből a város adóságát lehetne rendezni, különben az egész üzem, nemcsak a pénzverőt, Selmecre helyezik át (Kbányai ltár I. 36. 14. 687—688). A tanács súlyos felelőssége tudatában felhívta az érdekelt bányászokat mind, a pénzverőkkel külön is tárgyalta és feltárva előttük a helyzetet, hozzájárulásukat kérte a gép felállításához. A munkásság készen nyilatkozott erre az áldozatra, ha ennek fejében a kincstár elengedi a város tartozásait, egyidejűleg azonban, a kamara tiltakozása közben, az országgyalás elé terjesztették ügyüket (Szövege Kb. ltár I. 36. 14. 690.). Rudolf elutasította a munkások merész követelését, (Kb. ltár. i. 3. h. 696 sz.) egyben elrendelte, hogy az innsbrucki kamara azonnal fogjon hozzá a gép felállításához és a reform biztosítása végett, ennek legbuzgóbb hívét, Hag Dávidot, Werfenstein urát, mert armálisában ezt a nevet nyerte, főkamagrófnak nevezte ki. Ez a hivatal a gyászos emlékü Behem Bernát óta nem volt betöltve és Prága épen e válságos időben (1596. szept. 5.) jónak látta felújítani. E kinevezésben kapta Turóc vármegye, vele a karok és rendek alázatos supplicációjukra: „kegyeskedjék Ő Felsége hajolni a pénzverők könyörgésére“, a megfelelő választ.

Már úgy látszott, hogy Körmöc veresége teljes, mert Hag patronusa, Miksa főherceg került a kamara élére, ki maga is nagy reformátor volt. Ezért 1597 tavaszán gépszakértők is jártak Körmöcön helyszíni szemlén, de ismét sikerült elhalasztani a döntést. Ez alatt a város és a munkásság újabb tiltakozását Hag azzal csillapítja, hogy e gép által elérendő 6787 forintnyi megtakarítást, amennyiben az üzem fejlesztése le nem köti, a nyugdíjazandó munkások javára fordítja, akiket az üzemből elhelyezni nem tud. Terve sikerében bízva már telket is vett, de a gép felállítása mégis elmaradt. A város panaszának tulajdonítjuk, hogy a főkamagróf 1598. febr. 8-án új szolgálati utasítást kapott, ahol már az udvar is jónak látja korlátozni a nagy reformtörekvéseket. Ugyanakkor Miksa főherceget Mátyás váltotta fel a kamara élén és ezzel a város helyzete jobbra fordult. A kuruckodó főherceg, mivel ez időben szívesen támogatta a magyarok panaszát, fölkarolta a város ügyét és információt kért az ügy állapotáról. A tanács márc. 29. ülésén ünnepélyes óvást emelt a főkamagrófnak munkásai létét fenyegető újításai ellen és hangoztatta, hogy ha ezek megvalósulnak: „*Ex ista civitate, sic postea pagus fiet*“ (Protoc. curiale 1598. pag. 58.).

Nincs helye itt bővebben kitérni a városnak anyagi zavaraira, melynek a Thököly-féle kölcsönből fakadtak, bár a krízisbe ezek is belejátszottak. Tájékoztatásul csak annyit, hogy a város több bírása és tanácsosa a városi üzemek céljaira felvett kölcsönökből inkább a saját tartozásait törlesztette, míg végül a 10,000 forintnyi kölcsönből 1594-ben már 38.000 forint lett. Thököly Sebestyén sok eredménytelen egyezkedés után beperelte a várost és követelése biztosítására zálogba vette a város hét faluját. A király közbenjárására azután lemondott

*) Párhuzam kedvéért említjük meg, hogy Kutenberghen csak 1577, illetőleg 1582-ben merült fel hasonló, ugyanacsak vizierőre számított cseh találmányú gép. Ez 2000 tallérnyi befektetés mellett 8 munkással hetenként 18—20.000 márkát akart feldolgozni mázsánként 3 krajcár költséggel, csak hogy gépe az eddiginél jobb ezüstöt kívánt. Az ötletet itt is főleg a munkások ellenállása buktatta meg, átlag olyan érvekkel, mint a körmöcieké (V. ö. H. Roppel Wien. Num. Ztschr. XX. 1888. 310. l. Die Münzstätte Kutenberg.)

**) A vitatott gép egykorú leírását adta a Wien. Num. Ztschr. 1875. p. 247.

a zálogról és részletfizetést fogadott el, aminek éppen 1598-ban kellett volna megindulnia. Természetesen az eladósodott város elmulasztotta a részleteket és e bűnös gazdálkodás annyira megrendítette a város erkölcsi súlyát, hogy a kamaratisztek merész fellépése érthető. (Körm. levélt. F. I. f. Nr. 342—354.)

Newald (id. m.) és nyomában Harkó (A pénz tört. Magyarországon. Kolozsvár. 1912.) tévesen ítéli meg a város állásfoglalását. Elsősorban ugyan polgárai védelmére szólalt fel, mikor a gép, majd az áthelyezés ellen tiltakozott, mert arra gondolt, hogy a kincstár, legnagyobb vállalatának a pénzverőnek távozása után, a további bányaműveket is megszünteti és ha feladja pl. a költséges Goldkunsthandlung-ot, utána pusztulnak a magánüzemek is. Joggal írja tehát a tanács a főherceghez intézett levelében: „*Igy a mi városunk minden szabadalma mellett falúvá lesz*“. De az anyagiak feltüntetése mellett a kérdés erkölcsi súlyáról sem feledkezett meg, mert miként már az első (1595) fenyegetésre bejelentette, most is hangoztatta, hogy *ellenőrző jogáról még a pénzverő áthelyezése után sem mond le, tehát Selmeceen is fogja gyakorolni*. Lehető is volt, mert ezúttal még Selmec sem örült a várható gyarapodásnak, mi több, kellemetlen meglepetésként fogadta a hírt, hogy a főkamagróf megvette Rubigallus leánya, férj. Dóczy Apollonia alsó-utcai házáat, földjeit, sörfőzőjét és szolgálati utasítása ellenére átköltözött. Csakhamar telket vett az új pénznyomógép számára és elrendelte a néhány megbízható munkás költözködését, „*begert etliche Tellerpreger und Giesser*“ (Protoc. curiale 1598/9. pag. 70.). Erre a munkásság újból protestált és megfogadta, hogy nem követi a gróft Selmece. Mégis annak hírére, hogy külföldi munkások jönnek, akadt néhány áruló, aki felajánlotta szolgálatát a gép szállítására, sőt felállítására is vállalkozott, de ezeket a munkásság jun. 10-iki nyilvános gyűlésén ünnepélyesen kiközösítette soraiból. Jellemző, hogy erre a legtöbb munkás visszavonta a grófnak tett ígéretét, alig akadt aki „*am Kremnitzer Münzwesen meinedig, ja reverendo zu melden gar zu einem Schelm worden wollte*“. Hag ezekről a jelenségekről tudomást sem vett, sőt felszólította a várost, hogy a hivatalos próbatűt szolgáltassa be. A tanács kemény válaszbán megtagadta a tű átadását, hangoztatta, hogy az ellenőrzés és a tű használati joga a várost illeti, ebből nem enged, sőt a gróf gondolja meg: „*Alleweil die Prob der Stadt befohlen, in simili die Streichnadel, und da ein Müntz, ohne die Stadtprob hinaus kompt für falsch gehalten werden wird*“ (Protoc. Cur. p. 112—113.). Ez a fenyegetés mutaja, mennyire ismerte a város feltett jogának történetét. Ugyanis Róbert Károly ismeretes 1342. kamaraalapító rendeletének 39. stb. szakasza értelmében a főkamagróf csak az érsek és a tárnokmester jelenlétében veheti ki a három pecséttel őrzött próbatűt és a verőtüveket. Ha az urak tudtán kívül nyitná ki a szekrényt, hogy pénzt verjen, mint hamisító bűnhődjék. . . A város tehát valóban e két ellenőr teendőit látta el és fontossága teljes tudatában szembeszállt a gróffal. A júl. 13-án tartott tanácsülés feltárta a helyzet súlyos voltát, de már reménnyel is kecsegtette az „*electa communitas*“-t, mert érezte, hogy a változott viszonyok között a gróf szabálytalan eljárása nem marad megtorlatlan. Felkeresi régi patronusait, mindenekelőtt Kutassy primást kéri fel külön követségben, jöjjön személyesen Körmöcre az ügy elintézése végett. (A memorandum szövege Kb. ltár. I. 36. 14. 692.) Az orátor akkor vetette fel a primás előtt a pizetum elvesztett jogát, ami valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy a csaknem elfeledett jog felől új tárgyalások indultak meg. Mások Mátyás főherceget keresték fel, valahol „im Feldlager“, (id. Protoc. p. 276.) és felsorolták sérelmeiket. A városok országgyűlési követei számára külön-külön utasítást eszközöltek ki, hogy kérjék a rendek sürgős beavatkozását Körmök ügyében. És minden követség meghallgatásra talált, még a prágai is, habár nem jutott a felség színe elé, legalább halasztó parancsot nyert a további költözködés meggátolására. Mátyás főherceg informálva lévén a primás által, éppen kitüntető szívelességgel fogadta a körmöci követséget és ugyancsak letiltotta Hag további tevékenységét. Aug. 22-én külön futárral felelősségre vonta a kamarát, felvilágosítást kért az udvartól és kifogásolta azt, hogy Selmeceen körmöci jegyű tallérokat nyomjanak (prägen).*) A főherceg csak Körmök-

*) Sajnos, nem tudtam megállapítani, vajjon a gép egyáltalán működésbe jött-e, vannak-e sajtolt pénzei? Mert ha a körmöci, aránylag nagyobb vizierő gyengének látszott, akkor a selmeci még kevésbé felülhetett meg e célnak. A selmeci hagyomány (v. ö. Bél M. Notitia Hung. nova. T. IV. Viennae 1742. p. 637.) csak a pénzverőről beszél, a gépet elfeledték. Schönvisner és Rupp mikor Selmeceet pénzverőhelyként említi — bár forrásutalás nélkül, nyilván Bél Mátyásból meríti adatait.

ről tudhatta, hogy a gróf a régi verőtöveket akarja használni, mert vésnöke Elssholtz, a körmöci árulók egyike, még nem készült el az új formákkal, különben a selmeci gép meg sem kezdte a pénznyomást, ellenben a kamaraházzal szemben levő kápolna mellett pénzverőt is állított fel, tehát addig a verőtöveket, miként a körmöciek panaszolják, ott használhatta. A főherceg kívánsága szerint az udvari kamara és nov. 2-án maga Rudolf is letiltotta a selmeci pénzverő működését, mindamellett sürgette, hogy a gépet Körmöcön állítsák fel. Időközben ugyan a rendek (Magyar Ország. Emlékek VIII. 283., IX. 202.) elvetették a gépet is, de Prága már nem engedett. Noha ezt a végzést megnyugtatóan azonnal közölték a tanács jelen volt képviselőjével és külön értesítették róla a kamaragrófot, ez nem akarta tudomásul venni a legfelsőbb döntést. A városi tanács nov. 18-iki ülésén jelenti, hogy a kamaragróf, hivatkozva az előzetes királyi jóváhagyásra és külön személyes utasítására, tovább folytatja az üzem áthelyezését. Végre 1598. nov. 19-én királyi kézirat utasította őt rendre, de a konok ember most sem zavartatta magát, tovább működött. A kir. leiratból (v. ö. Fr. A. Schmidt: Sammlung der Berggesetze II/3. Wien, 1834. pag. 300.) kitűnik, hogy utasítása volt ugyan az eddigi drága pénzverés helyett a pénznyomásra térni át, de Körmöcön, tehát nem kapott felhatalmazást az üzem áthelyezésére. A király újból elrendeli, hogy a „*Truckwerch, nit weniger als bisher der Müntzschlag, alda bey der Stadt Cremnitz gelassen und verpleiben solle*“ ... (Schmidt i. h.)

A körmöciek újabb panaszára erőlyesen lépett közbe Mátyás fbg. Bécsből 1599. febr. 3-iki levelében. Szemére veti a grófnak, hogy Ő Felsége döntése után nem siet teljes üzemével vissza Körmöcre, hanem az ezüstöt továbbra is Selmecen gyűjti és ott pénzveréssel próbálkozik, míg a körmöcieknek gúnyosan azt üzeni, hogy hiában fáradoznak. A pénzverők kereset hiányában most nem fizetnek hadiadót és a szécsényi őrséget közel 8 hónapja a város tartja el, ami több mint 1500 tallérjába került. Kötelezi a grófot, hogy ezt az összeget a sajátjából térítse meg, a feltartóztatott ezüstöt pedig hivatalosan küldje vissza Körmöcre. A gép felől nem intézkedik. (Teljes szöveg Schmidt i. h.) A kamaragróf, akit eddig meg nem rendített: „*Nec populi tascas, nec purpura regum*“, annak hírére, hogy e rendelet végrehajtását a halli kamara fogja ellenőrizni, beadta lemondását. Elégge ismerhette kollegáit, mert másnap szélhűdés érte és mire a bizottság megérkezik (1599. ápr. 11.), már halott.

A kártérítés elmaradt ugyan, de visszatért a régi rend és Körmöc, veszedelme elmúltával diadalát ülte. A máj. 22-én kinevezett királyi biztos, utóbb kamaragróf, Rappach Kristóf, mivel a gép már több mint 6000 frtba került és költöztetése újabb kiadással járna, üzemét ideiglenesen fenn akarta tartani, úgy hogy az évi ezüstpénz felét ezzel nyomassa Selmecen, a többi régi módon Körmöc verje. Ezt a megoldást jónak látta azért is, mert a géphez Selmecen lehet tiroli munkásokat alkalmazni, míg a körmöciek, habár a géppel dolgozni nem akarnak, az idegent „*szabadalmaik értelmében nem tűrik*“. Terve azonban nem sikerült, a bányavárosok, főleg a sanyargatott körmöci falvak népe, már az egész kamararendszer reformját követelte, azért a kamaragróf, hivatkozással a zavaros időkre, katonákat hozott a városba. A helyzet így méginkább elmérgesedett és a fosztogató katonákat két véres ütközetben épen a pénzverők verték ki. A Selmecről hazatért munkások, őt engesztelésül a kamaratisztek is, most ott véreztek a polgárok sorában. A gróf kénytelen volt szemet hunyni e szokatlan eset felett, a főkamara pedig (1601. júl. 26-án) elrendelte, hogy a selmeci üzemet erőltetni nem szabad. Állítsák fel, ugymond, a gépet Körmöcön, de a város és a munkásság érdekei ne szenvedjenek. (V. ö. Péch, id. m. II. 18. l.) Mindamellett a gép ott maradt Selmecen és az újabb (1602. jan. 15.) rendelet megerősítette, hogy amíg a viszonyok nem tisztulnak, a mostani háborús és epidémiás világban ne is költöztessék. A gróf tehát elejtette a tervet, mindamellett a kincstári üzemeket fokozatosan Selmecre helyezte át, odavitte az új bányaorvost, dr. Vexiot, majd a gyógyszerért is, bár állandóan hangoztatta, hogy újításaival nem érinti Körmöc szabadalmait. Igaz, hogy Selmecen új ellenőri állást kreált, de megszüntette az alkamaragrófságot és helyét pénztárnokkal töltötte be, azért ott sem bíztak benne és örömmel fogadták lemondását. Utóda, J. Steinberger már csak inspektori címmel vette át a hivatalt, a gép pedig elfelejtve ottmaradt Selmecen, de nem tűnt el a Bocskay harcok idején, nem is a kuruckodó pénzverők pusztították el, amint Harkó állítja (A pénz története. Kolozsvár, 1912. 148. l. és Newald: Das Österr. Münzwesen. II. Wien. 1885. p. 134), mert ezt

a gép mind túlélte. A selmeci két bányászladás (1606—1609) sem ártott neki, sőt ép és használható állapotban lévén, még egyszer fenyegette Körmöc pénzverő jogát. Ezúttal a veszedelem nagyobb volt, mert nemcsak a pénzverő áthelyezéséről volt szó, hanem a próbatú és az egész aranyüzem épsége forgott veszélyben. A 1605. évi Curialprotocoll (jan. 2.) örzi ennek a támadásnak első emléket; mikor az inspektor a próbatú elvételét kezdte tárgyalni, sőt a félbemaradt selmeci építkezést is, felvetette „*a háborus viszonyok és közben a rablók által veszélyeztetett ezüstszállítás érdekében*“. A város tiltakozott és „*amíg jogait a maga helyén érvényesíti*“, a pénzverő kíséret mellé fegyveres polgárőrséget ajánlott az ezüst-szállítás biztosítására. (Cur. prot. 1605. p. 125.) Nemsokára (ápr. 12.) jelentette a főbíró, hogy a kamarai pénztáros felsőbb rendeletre, már az aranyverő tőkét (Dukateneisen) is követeli, hogy néhány megbízható pénzverővel Teschenen át Bécsbe vitesse. A tanács ezt megtagadja és figyelmezteti a kamarai tiszteket, ne okozzanak fölösleges költséget maguknak és a kincárnak, mint akkor, mikor Selmecekre költöztek, mert a város védi a maga jogait.

A terv ezúttal az volt, hogy a kamara menekülés ürügye alatt távozik Körmöcről és az ezüstpénzt, mivel a rebellisek veszélyeztetik az utakat, jövőre Selmecen nyomják, az aranyat pedig egyelőre Bécsben verik, de a város jogainak fenntartásával (sine praejudicio praerogativarum), aminek jeléül körmöci munkásokat visznek Bécsbe. (Körm. ltár. 1606. F. 36. f. 3. Nr. 86—91; 99—111.) Ezért a kamarahivatal részben ott marad, hogy alkalomadtán a pénzverő is visszatérhessen. A tiszta szándék ott nyilatkozott meg, mikor a kamara a veszedelmes időkre hivatkozva azt követelte, hogy a „*geheime Cimentkunst*“) is haladéktalanul Bécsbe költözzék“ (máj. 14.). Ezért megjelenik Messlinger kapitány a maga hadnépével, hogy a szállítmányt Bécsbe kísérje, Selmece pedig a körmöci pénzverők kísérik a műhelyt és az ezüstkészletet vivő társzekereket.

A városi tanács erőiesen tiltakozott a pénzverő szétválasztása és a hivatlan katonák elszállásolása ellen. Maguk a pénzverők siettek a Bécsből jött főkamaratisztekhez, elmondani, hogy ők az adott viszonyok, főleg csekély keresetük mellett csak itt Körmöcön képesek megélni; viszont ha Selmece a géphez csak hat munkást visznek, a többiek kenyér nélkül maradnak. Illésházy, Révay, Dóczy, Pállfy István, Thurzó Miklós stb. jó szomszédok teljes erejükkel támogatták a város érdekeit, noha ezúttal maga Mátyás volt az áthelyezés egyik szószólója. Pedig a tárgyalásoknál kitűnt, hogy a tisztviselőket már nem Selmec érdeke vezeti, csak megalázónak tartják a város felügyeletét, tehát távozni akarnak mindenáron, hogy a további beavatkozást és a próbatút, amihez a város oly mereven ragaszkodott, kikerüljék. Mégis azt kell hinnünk, hogy ezúttal nem használt az érvelés, vagy a jó szomszédok szava, inkább Körmöc hagyományos szerencséje kerekedett felül Bocskay hadainak képében. Messlinger kapitány dolgvégezetlen feltűnés nélkül távozott, a bécsi békével (1606) elmaradt a költözködés ürügye, a selmeci tervet pedig el kellett ejteni az ottani fizetetlen bányamunkások 1609-ig tartó zavargásai miatt. A bécsi főkamara, mintha semmi részt sem vállalna a Körmöc jogai ellen vívott harcban, 1607 máj. 1-én Fleisch György algrófi utasításában kimondja, hogy Körmöc jogait tisztelje, a próbapénzeket azonban csak a visszavonásig szolgáltatassa be, még pedig minden ötvözésből, illetőleg veretből 5 fillért átvesz a főbíró papírra csomagolva, de a kamaragróf írja rá, hány darabot vertek ebből, mikor készült ez? Hasonló módon kap 5 darabot a próbamester is,

*) Cimentatio — Caementum. Rupp (Magyar pénzek. Buda 1846. 156. l.) Horányi nyomán olvasztmány és olvadéknak fordítja. Az arany finomításnak alchimista szerű titkolt módja, mely az ötvözött aranyból vonta ki a réz, illetőleg az ezüst tartalmát és kipóbálta a finomságát, míg a kohászat a nyers ércet tisztította, de eljárása más volt. Eredetileg e két privilegizált mesterség egy kézben egyesült. Így Hunyadi Mátyás korában a körmöci Langsfelder, Besztercebányán Safár János családja birta nemzedékek óta. Ez idő tájt vált külön a két eljárás, mert V. László 1453. és Mátyás 1479. levelében a cimentatio már határozottan arany finomítást jelent. Más volt a kohóművek: Zager, vulgo Hutten, = officina conflatoria separans argentum a cupro, eljárása, más a Scheidegaden — divisorium separatorium, auritractatio módszere, mikor a termés arany-ezüst különült el egymástól. A körmöci cimentet Thurzó-Fugger vállalat szerezte meg és birta 1551-ig, mikor Ferdinánd 1000 forintot váltotta meg jogát, illetőleg titkát. Sokféle vegyiszert alkalmaztak e célra a pénzverők és az ötvösök: calcinált rézgálicot, salétromot, tim-sót, ecetet stb., de lényege a kén volt, mert a nemtelen fémek ezt felvették, míg az arany külön vált. A Behem Bernát-féle műhely a Scheidegaden ólommal választotta el az érceket. A hosszadalmas eljárásokat tökéletesítette selmeci tanár korában báró Born (V. ö. a IV. sz. okl. mellékletet: a Fuggerek távozása Körmöcről).

hozott törvényeit, igazán Bohemus korára emlékeztető rossz pénzt veretett. Mikor az értéktelen pozsonyi garasok Körmöcre kezdtek áramlani beváltás végett, a kamara felhasználta a török harcokkal, majd a Mansfeld-féle betöréssel tetézett zavart és valóságos pénzhamisításhoz fogott. Igaz, hogy csekély volt az érctermelés, csekély az ezüstbehozatal, ezért a kamara régi, annak idején is kifogásolt pénzt vagy ócska beváltott ezüstholtmit kezdett pénzzé verni, de a kedvező viszonyok között még ebben is hamisított. A közvélemény nyíltan vádolta a kamarai tiszteket, megyei gyűléseken tiltakozott az új országrontás ellen és most jó volt a kamarának Pázmány nevével és a pizetummal védekeznie. (Péch. i. m. II. 708. l.) Ez a mentség ugyan elég naiv volt, mert beismerte, hogy a pizetarius nem avatkozhatott az ötvözésbe, de a kamara ennyivel is beérte. Hogy ez a pénzhamisítás valóban folyt, utóbb (1638-ban) Prandeis királyi biztos ismerte be, bár annakidején hivatalosan eltitkolták, mint előbb és utóbb annyi más vádat a kamara ellen. Az öngyilkossá lett Schröter András pénzverőmester halála eltakart mindent, az 1624/25-iki hivatalos pénzhamisításnak nyomait eltüntették, azért az önérvényes tisztek megint csendesen tűrik az ellenőrzést 1633-ig. Kísérletképen akkor tagadták meg újra az engedelmességet, amikor névszerint, számadatokkal támadtak ellenük a bányatulajdonosok, sikkasztás, lopás, uzsora stb. vádakát hangoztatva, de ezt a kis engedetlenséget sikerült házilag elintézni. Körmöc tanácsa, talán br. Dietrichstein főkamagróf kedvéért, nem szaporította a kamara elleni panaszok sorát.

Mégegyszer és utóljára felmerül a pénzverő áthelyezésének terve és a selmeci gép báró Prandeis reformtörekvéseinek keretében 1638-ban (v. ö. Péch id. m. II. 372.). Ebből a programból azonban kitűnik, hogy a híres gépnymás Bécsben sem tudott meghonosodni, ott is a régimódi pénzverés járta, de némileg más technikával, mert 3—5 ütessel készült egy tallér, míg Körmöcön átlag tíz ütés szükséges. 60 munkás hetenkint mégis 1000—1500 márkát vert ki. Ezért a költözködés jogcíme már nem a napszám, hanem a fuvar és a kíséret; pedig az ezüstnek Selmecről Körmöcre való szállítása csak évi 1169 frtot emészt, ami az országút épségét is biztosítja. A báró érvelése egyébként pontosan követi a néhai Hag Dávid eszmemenetét, még abban is megegyezik vele, hogy örököseinek selmeci házát, a hozzátartozó malommal (az egykori gépház) együtt, a kamarával akarja megvételni.

Egyébként Prandeis, mivel kíméletlen támadja a kamaratisztek sokféle visszaélését, nem érhetett célt az udvari kamaránál sem, ahova bizonyos titkos szálak nyúltak a vidékről. Jelentését ezuttal maga a körmöci kamara vetette el, főleg a gép és az áthelyezés kérdésében, rámutatván arra az ellenmondásra, hogy a báró miután minden rosszat elmondott már Selmecről, mégis beruházást sürget ott, érdekeltséget keres a másik város sérelmével. Prandeis reformterveit megbuktatta a töröknek Selmecet is fenyegető terjeszkedése, de még inkább a selmeci bányák elfulladásá (1640), ami maga után vonta a Brenner szövetkezet bukását. Ezzel a hatalmas gróf Montecuccoli—báró Gieger-féle rész, felszaporodott terheivel együtt a kincstár kezére szállt. Prandeis óhajta eszerint teljesült, de nem úgy, ahogy ő kívánta volna, mert Selmec dicsősége hosszú időre leáldozott. Rákóczi harcai folyamán a munkások lázongása minden újítást megghiúsított, de a nyomorgó kamaratisztek gőgje is alábbhagyott. Többé nem feszegették az áthelyezés ügyét, már nem keresték Selmec úribb, azaz vidéki nemesek Körmöcön nélkülözött társaságát, a viszonyok javulással is támadásaik csak a próbatű joga ellen irányultak, a gép kérdése végleg háttérbe szorult. Ezekről a küzdelmekről és a kézisajtó behozataláról alkalmilag külön szólnunk.

Függelék I.

Pozsony, 1524 jan. 13.

Mária királyné értesíti a bányavárosokat: Körmöc, Beszterce, Selmec, Béla, Libet. Új-Brezno-, Bakabánya és Zólyomot, hogy Pehem Bernádot kamaragrófjává nevezte ki és 3 tagú bizottság kíséretében küldi a javak átvételére.

Maria etc. Prudentes etc. Misimus hos fideles nostros in medium vestri, Egregius Stephanum Amadeum de Warkon, Assessorem Sedis nostre Judicarie, et Marcum Horwath de Dubrawicz Aganonum Rectorum Magistrum (ac Emericum Zereuches *utólag, de ugyanazon kézzel s egyidejűleg közbeszűrva*) presencium puta exhibitores, unacum Egregio Bernardo Pehem, Comite et Camerario nostro Cremniciensi, plena nostra autoritate et informatione, ut officium Camerariatus, et Castrum nostrum

Znaliense, cum omnibus pertinentiis et utilitatibus, de manibus fidelis Regy ac nostri Magnifici Alexy Thurzo de Bethlemfalva Cubiculariorum ac Thavnicorum Regiorum Magistri, et hominum suorum per ipsum ad id plena sua facultate et Instrucone deputationum, voluntate et Jussu nostro ad manus suas accipiant, et vobis presentibus ad manus prefati Egregii Bernardi Pehem Comitiss et Camerarii nostri Cremniciensis assignent, Per quos quidem Nuntios (!) et Familiares nostros vobis in omnibus mentem et voluntatem nostram significavimus. Idcirco volumus et vobis serio committimus ut eosdem honorifice suscipiatis, tractetis, et verbis ipsorum perinde ac nostris proprijs plenam et solidam fidem adhibeatis, et omnia, puae dixrunt et nomine nostro vobis omnibus et singulis facienda commiserint et iusserint, mox sine mora et intrepide et fideliter exigere debeatis et teneamini. Et aliud in hoc sub perpetua gratie nostre amissione facere non presumatis. Datum In civitate nostra Posoniensi Octavo die Epiphaniarum Domini. Anno Eiusdem M. mo Dmo. XXIII.

Maria Regina e. h.

Orig. pap. levélzáró nagy pecséttel. Kb. ltár. I. 18. 2. 58.

Hibásan és 1523 keltezéssel közölte Botka T. forgalomba nem került műve: Barsvmegeye okltára.

II.

Pozsony, 1524. jan. 27.

Mária királyné utasítja a bányavárosokat, hogy a kamaragrófnak tizessék ki a beiktatáskor járó költségeket, a bizottság számára netán szükséges pénzt pedig előlegezzék.

Maria etc. Prudentes etc. Cum hos fideles nostros Egregios videlicet Stephanum Amadeum de Warkon Assessorem Sedis Judicarie Regni nostri, et Marcum Horwath de Dubrawicz Agazorum Regionum Magrum, ac Emericum Zerences, exhibitores presentium, una cum Egregio Barnardo Pehem Comite et Camerario nostro Cremniciensi, ad acceptandum Camerariatus officium, Castrumque nostrum Zoliensem cum omnibus pertinentijs, cum plena nostra facultate miserimus. Neque sine expensis peragere mandata nostra possint, volumus et presentium serie vobis firmiter committimus ut illam Summam pecuniarum, quam de consuetudine huiusmodi hominibus nostris camerae occupatoribus soluere consuevistis, nunc etiam persolvere debeatis, et si casu aliquo contingens dicta summa per vos solui consueta, ad expensas ipsorum non possint esse sufficientes. Eisdem etiam de expensis ulterioribus ad ipsa negocia nostra ipsis commissa necessarijs providere debeatis, nostram ad rationem. Secus non facturi.

Datum etc.

Maria Regina.

Orig. pap. levélzáró nagy pecséttel, I. 18. 2. 59.

Krizsko P. művében 44. l. ennek az eredetinek hiányos másolatát használta és kihagyta Fortunatus Imre nevét, noha ebben is olvasható, e mellett összevonta hibás dátummal az 1524. jan. 13. és jan. 27. két oklevelet.

III.

Buda, 1527. nov. 18.

János király Körmöcéről 20 pénzverőt rendel Budára.

Prudentibus et circumspectis Judici ac Juratis civibus civitatis nostre Cremniciensis, fidelibus nobis dilectis.

Joannes dei gracia Rex Hungariae, Dalmacie, Croacie etc. Prudentes et circumspecti fideles Nobis dilecti. Committimus vobis harum serie firmissime, quatenus statim visis presentibus, viginti cutores monetarum huc Budam Maiestati nostre mittere modis omnibus debeatis et teneamini, Curantes omnino, ut hac in re aliqua mora ne committatur. Secus non facturi. Datum Bude feria quinta proxima ante festum Beathe Elizabeth, vidue Anno domini Millesimo quingentesimo vigesimo nono.

Joannes Rex manu propria.

Ered. papir, levélzáró nagy pecséttel. I. 36. 1. 38.

Krizskó i. m. 57. l. említett második sürgető levél tévedés.

IV.

A Fuggerek távozása Körmöcéről.

1546-ban eladják 1523 óta a főpiacon (a mai ferenciek temploma és klastroma helyén) birt két házukat, de cimentező helyiséget fenntartják.

Adi 16 Decemberis Im 1546 Jar ist der namhafft vnnd weiss Herr Balthasar Himelreich Cammergraff auf der Cremnitz vnnd Hannsz Doernschwamb sambt Blasy Hêll Zimennter Bayde der Herrn Fuegger Dienner vor einem Erberrn siczennden Rat auf der Cremnitz in Herr Wolfgang Guglingers Richter Ambt khommen vnnd hat Hannsz Doernschwamb in Namen seines Herrnn Anthoni Fueggers Rö. Khay. vnnd Khu. Mt. Etc. Rätte, Auch weyllundt seines Prueders Rhaymundus Fuggers Sone

anzeigt, wie er Hannsz Doernschwamb gedachtem Herrnn Balthasar Himelreich *das Klein, seiner Herrn der Fueggern Egkh Heusel, neben gemettes Herrn Balthasar Himelreichs Haus gelegen*, das weyllundt vom Herren Hannsz Hueben vnnnd seiner Schwester Frau Magdalena Piskherin an Herren Jorgen Thurczin selbigen vnnnd hernach an die obgemelten Herrn Fuegger rechtlich vnd erblich khomen ist, verkhaufft hab, nemlich vmb fl. 500 vngriech in Müncz, doran gedachter Herr Balthasar Himelreich Cammergraff den Herrn Fuegger par erlegt vnnnd bezalt hat fl. 300, die vbrigen fl. 200 schencken vnnnd lassen die Herren Fuegger dem Herrnn Balthasar Himelreich Cammergraffen, Nach inmsechung vnnnd darumb, das gedachter Herr Balthasar Himelreich Cammergraff lanng Jar herumb mit der Herrnn Fuegger silber so sy von dem Khupferhandl im Neuennsoll herüber auf die Cremnicz in die Muncz zuernuntzen gesant vnnnd eingeben haben Benüehet vnnnd allweg willig gewest ist, Dargegen wil gedachter Herr Balthasar Himelreich Cammergraff, den Herren Fugger vnnnd Ihren Erben, in dem selbigen Klainen Heusl ein Stelle eingeben vnnnd vorgönnen dohin sy ein verschlossen Khamerlein pawen mögen zu dem cziment holcz, dorein truckhen zulegen, dosselbige so lanng frey vnnnd an ainicherley Verzinssung lassen, *als lanng die Herren Fugger ir Hauss neben dem gemelten kleinen Heusl gelegen*, auch die cziment haben vnd besiczen werden, Doch *dem selben kleinen* erkaufften seinen Heusen seine Gerechtigkeit vntzogen vnnnd zuvorbehalten.

Auch soll vnd wil Herr Balthasar Himelreich Cammergraff die Wasser Pören dadurch das Statwasser durch dasselbige klein Heusl in der Herrn Fugger Hausz in den Wasser khasten gar frey vnuerhindert vnnnd vnuerpaut bleiben lassen, Doch seinen erkaufften Heusl one schaden, denn die Herrn Fugger derhalben yederzeit zuor waren schuldig sein sollen. Auch weill vor die zway der Herren Fuegger Hauser zusammen geprochen, vnnnden vnnnd oben von einem Hausz zu dem andern ganngen auch von der selbigen seyten ausz dem klainen Heusel in der Herrn Fuegger Hausz vnnnd Hoff Fenster vnnnd hulczine Aufladung ires Gefallens gebauet worden sein. Sollen vnnnd wollen die Herrn Fugger oder ire Dienner vnnnd Herr Balthasar Himelreich Cammergraf innen khain annder Gerechtigkeit ferner *das dem grossen der Herren Fugger Hausz, oder dem kleinen seinem erkaufften Heusl* ob oder vnter der Erden, seiner gerechtigkeit schaden oder nachtheilig sein mecht, schepfen oder suchen. Sondern die schid Mauren oder wende, sollen also gethailt, geschaiden, vnnnd forb an yedes gerechtikhait sein zu pawen *wie paide grosz vnnnd klein Heusl* ob oder vnder der Erden, yeczo auf grunden vnd poden mit seinen 4 Egkhen gepaut sthehen, vnnnd hierauf ellezeit mit Schidmauern oder wende, fenster, vnnnd liechten halten, pawen vnnnd aufrichten nach Stat vnnnd Pauens gerichtigkeit, vnnnd so Herr Balthasar Himelreich Cammergraf von obpenden seinem erkaufften Heusl zu dem Wasser khasten in der Herrn Fugger Hausz, Wassers halben durch sein Fridtwand ein Thur vnnnd Eingang wil haben, soll es dem Herrn Balthasar vergunt werden, ausz Guetwilligkhait vnd gueter Nachbarschaft, so lanng es den Herrn Fugger gefellig, doch soll Herr Balthasar Himelreich, Cammergraff die Wasser Pören zu pessern vnnnd legen. Wieuor durch sein Heusl vnuerhindert in der Herrn Fugger Hausz gehen lassen, Solliches alles wie ob stäht vor einem Erbern Herren Richter vnnnd Rat der Stat Cremnicz gehandelt ist worden, vnnnd auf baiden Thaillen begeren in der Statpuech eingeschrieben vnnnd darvon den Herrn Fuggern vnd Herr Balthasar Himelreich Cammergraff glaubwirdige Copie vnder dem Statsigil geben worden, Geschehen wie obstat. (Körmöcb. levéltár. Stadtbuch, 88—89.)

V.

A Selmecre való áthelyezés terve 1598.

Protocollum Curiale anni 1598. márc. 28. Senatus et *tota universitas civium* in curia. Jubente senatu Notarius peroravit luculenter ad Communitatem de calamitate in quam per actionem Theökeölianam conjecta est haec civitas, adeo ut nisi peunia impromptum habeatur, de bonis civitatibus actum sit; ex hac perfida actione Th. ana etiam promanasse quod *monetaria res abrogatur*, ut uti narrant, *Schemnicium* transfertur, et ita multa privilegia civitatis ratione probae, ratione cusionis monetae et alia similia perduntur. Hoc abinde fluet, quod ex ista civitate postea *pagus* fiet. Ideo orabat cives ut absque clamoribus alias usitatis de re sobrie deliberent et id statuunt, quod ad conservationem cittis et ulteriorem ipsorum permansionem pertinet.

Habita foris deliberatione Communitas sese resolvit in hunc modum.

Den türweg hatt die Burgerschaft mit Schmerzen vernohmen, was den Teggeli anbelangt wiewol die Stadt unschuldig in die Schulden gerahten, doch dieweil es nicht anders sein khan, wellen sy nach ihrem Vormögen in Tax ergehen lassen, vnd treulich zuesamen schissen.

Wegen der Münzzer bitt die Burgerschaft, man wolle noch mit furschritten allenthalben sich anmelden, ob etwan das Münzwesen noch köndte erhalten werden.

Cur. P. 1598—9. 58—60.

Senatus in Curia. (apr. 7.)

Wegen der Münz gehandelt worden, Dieweil Herr Hag hienab begert etliche *Tallerpreger* vnnnd *Giesser* vnd keine Befehl derowegen von Ihr Mt. auf weiset, Solches aber alles wieder dieser Stadt Priwilegia, uns hierin zuethuen. — Neben deme reichen die Münzzer eine Supplication und Protestation ein. Denmach sie wieder ihre privilegia abgeschafft werden, müssen sy nicht ihre gaben zur Stadt hinfüro zugeben, so wol aucht andere Stewer zue dem Kriegswesen.

Deliberatum. Soll Herr Martinus Schwengler und Stadtschreiber hinab zue dem Herrn Hag verreisen und protestando die sach anbringen, neben einreichung einer Abschrift, des privilegii wegen des Orts der Münz. (Céltás II. Lajos és I. Ferdinánd szabadalmaira.)

10. aprilis Senatus in Curia. Retulit Notarius quid apud dnum Hag effectum sit ratione monetariorum. Vnter andern kürzlich angezeigt, das Herr Hag vermeldet Ihr Mt. hatte sich gänzlich wegen der Münz resolvirt, vnd er musste ihr Mt. befehl nachkommen.

Da er aber gebetten worden, er wolte diese Stadt bei ihren privilegien und Freyheiten erhalten, welche sy von alten Khönigen bekomen, vnd nicht verchneidet, das man dieselben gar benemen und mit der armen Leut vnd der ganczen Stadt endlich verderben Ihr Mt. reich machen. Hierauf er geantwortet wir wären daran schuldig, vnd Ihr Mt. in Schaden bracht, vnd uns selbst vmb unsere privilegia Als aber durch die Abgesandten gefragt worden, ob die Stadt solches gethan, und dieses verursacht. Antwortet er, Nicht die Stadt, sondern die Personen, so also übel gehandelt, vnd wen denen menniglich saget vnd bekennen müesz, das sy vntrew vnd vbel gehandelt, die hetten auch dieses alles verursacht.

Nach diesem batten die abgesandten man wolte die Stadt unschuldiger weisz, dessen was andere wenig Personen verwirkt nicht entgelten lassen. In Fall aber ja solches geschehe musste g- Stadt mit einem Fueszfall hirüber sich beschwäre, und hernacher an stell vnd Ort, da es füg vnd recht hatt, erkennen, ob man mit recht die Stadt vmb ihre Privilegien bringen khan, oder soll. . .

Respondit Hag. Man soll die Sach schriftlich anbringen und die beschwär zuesamen fassen.

Deliberatum. Man soll die Verderber der Stadt gefenklich einziehen, bisz auf weitem bescheidt. Entzwischen soll man die Sach bei Ihr Mt. anbringen, und inder ganczen Teggelischen sach umb resolution anhalten. In simili soll man bei dem Locumtenenti vnd anderswo Rhat vnd Hilff suechen wegen der Münz 71—72.

Pridie Calandas Juny (31. V.) Senatus in Curi.

Die Münzergesellschaft bringt für das Herr Haag *auf der Schemnitz ein neue Münz auftrichten* wolte, vnd in andere Länder nach Münzer geschrieben, aber niemandt sich herein gebrauchen wolte lassen, Darüber haben sich etliche von dem hieigen Münzern gefunden, die von hinnen abgetreten, vnd sich erbotten des Münzweresen auf der Schemnitz zuerfürdern und aufzurichten, vnd also an dieser Stadt vnd Münzweresen wenaidig worden. Hierüber begert Haag den Münzzer Zeug hinab, vnd was sachen dazue vonnöten. Bitten derowegen vmb rhat, was sie thuen sollen.

Deliberatum. Sollen etliche des Rhats vnd aus der Erweltengemein zu den Camer Officieren geschickt vnd mit ihnen handeln der Sachen halber und ihnen annermeldet, dasz sy sehen vnd wol erwegen, ob sy es verantworten können, gegen der Hohen Obrigkeit und dem Landt, wenn sy den Zeug hinweg geben. Dardurch nicht allein der Privilegien der Stadt gewalt beschicht, sondern auch wegen der Münz Prob leicht etwas vbersehen wird, Allerweil die Prob der Stadt befohlen, In simili die *Streichnadel* vnd da ein Münz ohne der Stad Prob hinaus kompt, für falsch gehalten wirdt. 112—113

8. Juny. Senatus in Curia.

Herr Richter meldet an, wie es mit der Münz beschaffen, und dieweil man mit gewalt verfahrenet, vnd weder Hag, noch die hieigen Officierer keine Protestation annehmen wollen. In der Weigl am nechsten Sohnaend noch ein ganzen Rhat lügen gestrafft, was weiter zue thuen.

Deliberatum. Soll morgen mit den Städten gehandelt, und die raisz zue Ihr Mt. nicht aufgeschoben werden. 119—120.

13. Julii aliqui ex Senatu in Curia.

Der Herrn Abgesandten Schreiben welches Sy von Wien geschikht, verlesen worden, darinnen sie vermelden, das yederman vnd für nemblich die frmemsten Herrnn frembd und wunder nimbt das *David Haag* so schädliche Newerungen fürnimbt, Item das Erzbischoff in die Pergstädt khomen soll. Ist Solches der Abgesandten Schreiben den andern Städten zugeschikt worden. 171.

19. Julij Senatus et electa communitas in Curia.

Ertblich ist vermeldet worden, was am verschieen Mitwoch vnd Donnerstag (15. 16. jüli) von dem Erzbischoff einem Ers. Rhat fürgehalten und was bey ihm ausgerichtet worden, Als das erstlich Ihr Gn. mit einem Present neben der Salutation ist empfangen worden. Danach das er angelangt vnd gebeten worden Ihr Gn. wolle sich des Unvergangs vnd eusersten Armut dieser Stadt, des *Münzweresens* vndt Perghandlungen vnd anderer Stadtsachen gnedig annehmen vnd mit Hilf vnd Rhat bey-springen, welches er auch zuethan vnd dieser bedrangten Stadt vnd ihres anliegens sich anzuenehmen erbotten vnd helffen befürdern. Sonnderlich hat er gesagt, das er vnsern Herrn Gesandten eine Com-mendation vnd Intercessionschrift an die Khay. Mt. mitgeben wegen der Münz, welches etwas fruchtbarlichs würkhen solte. 178.

15. Okt. Senatus in Curia.

Der. H. Gesandten Schreiben von Praag verlesen worden vnd zwar H. Stadtschreiber vnder andern begeret seiner ferner Commission befreuet zue werden das er seinen zuegesagten Dienst zue Preszburg annehmen khönt.

Deliberatum. Soll H. Richter oder Pergmeister mit dem Unterschreiber zue dem Herrn von Rappach abgefertigen vnd ihm vmb Rhatt in allen Sachen des Teggelischen vnd Münzweresen halben solten. 259.

12. Novembris. Senatus in Curia.

Der Unterschreiber Relation gethan, was er im Feldtläger bey dem Erzherczog Matthia wegen der Münzweresens ausgerichtet, das er nemblich von der Fürst. Durchlaucht einen Bevelch Herrn Haagen

abermals ausgebracht, darinnen vermeldet wird, das Sr. Fürst. D. frembd nimet, das er Haag seider die vorigen Bevehl mit dem Münzswesen fortföhret, weil solches wider die Uhalten Privilegien vnd freiheden der Stadt Crembnitz vnd mit ihrem eusersten Verderben (ihrem anbringen nach) gereicht. Darumb wirdt dem H. Haagen ernstlich auffgelegt vnd bevehlen, das er mit solchen eigenthetigen Münzswesen still halten soll, bisz auf ferner Ir Fürst durch vnd auch der Khey. Mt. gisten Resolution vnd entgegen die Silber von Schembnitz widerumb hieher auf Crembnitz lieffern solte, vnd zue einem andern einsehen nicht mehr Ursach gebe. 276.

18. Nov. Senatus in Curia.

Auf den fürst. Bevehl hat Herr Haag geantwortet: Ich will schon ein bescheidt geben aber iecz nicht. Es heist nicht also Ir Mt. hat sich schon einmal resolvirt. Es mus *da bleiben*, wills nicht hinauf geben.

Deliberatum. Man soll die andern Städt zue rathhaben, ob man des Anschlags eine Verzeichnus dem H. Haagen zueschickhen soll. Item Bevehl soll man den Städten auch zueschickhen, vnd was weiter zue thun, Sie umbrath begriessen, vnd das aber soll den Herrn Gesandten solches zuegeschrieben werden. 278.

20. Dec. Senatus et electa Communitas in Curia.

Was das Münzzerwesen antrifft, ist . . . Gott lob bey der hohen Obrigkeit so viel erlangt worden, das das Münzzerwesen allhie bey dieser Stadt verbleiben soll vnd sey nie Ir Mt. willen gewesen dasselbe von dannen zunehmen. Darumben Ir Mt. dem H. Haagen solches gar hoch verheben und ihme bevehlen, das Münzzerwesen allhier auff zue lassen. 305.

1605.

2. 1. 11.

Ist angezeigt, was massen Hanns Hoffman gestern abends mit Endres Stainer vnd Georg Noscharskhi für Herrn Richter vnd etlichen Rathsherrn khomen anzeigende, das Herr Einember Leonhardt Weigel weil er von dannen verreiseth, das Goldt von ihme Hoffman zue mehrmalen begeret vnd da er es nicht übergibt, mit gewalt nehmen wolte, velches ihme zue verschweigen nicht gebüerete, weil für nemblich *Gemeine Stadt die Streichnadel hatte*.

Und dieweil etliche Waldburger all hie ein Verpot auf ihre Gölder gethan, die Stadt auch viel leicht von ander Orten Waldburger vnd Camern die ihre Gölder eingereicht mochten anfechtung haben sonderlich von wegen *der Streichnadel, die vom ganznen Landt vertraut worden*, ein bedenken, tragen müssen, das die Stadt vmb ihre Freiheit nicht khem. Darumben wolle ein Erb. Burgerschafft neben einem Ehrsamben Rath vnd Erwelten Gemein die Sach wol erwegen, vnd mit ihrem Guetachten sich erkhlären, ob Herr Einnehmer mit den Göldern vnd Gesellen aus der Stadt solle hinweg pasziret werden? C. P. 1605. pag. 2—3.

12. April, 1605. nachmittag auf dem Ratthaus.

Herr Richter (Hans Leiser) zuvernehmen geben das Peter Thindl anzeignung nach, Daniel Weigl auf Herrn Einnehmens (Joh. Hoffmann) begereu vnd schreiben begeret, etliche *Guldenmünzer* wie auch die *Tucaten eisen* heraus zugeben auf Teschen zue vnd von dannen auf Wienn, Ob dan solches zuezulassen sey?

Die anwesende Herrn erkennen, das gar nicht thuelich vnd zuegestatten sey die Eisen oder Münzer aus der Stadt zue pasziren, damit die Stadt vmb ihre Freiheit nicht khomen möcht, wil auch an einen Ehrsamben Rath khein Bevelch destwegen zuekhomen ist.

Peter Thindl erfordert vnd ihme angezeigt, diese meinung, welcher auch vermeldet, das er aus den Guldenmünzern kheinen zugeben wolle.

Daneben auch eine Abschrift eines Patents der N. Ö. Camer, das an Richter u. Rath vnd die Ambtleut bey der alhiegeen Camer lautet vnd durch Michel Wenger noch vor diesem von Wien gebracht gewesen, welches aber einen Ehre. Rath, gar nicht eingereicht ist worden. Also ist auch Michael Sokh erfordert vnd ihme ebenfals angedeutet, er solle die Münzeisen nicht herausgeben. Darauf Sokh geantwortet, das er auf Herrn Einnehmens seiner Obrigkeit bevelch die Eisen nicht aufhalten khan. Im übrigen aber wird die Stadt der Sachen wol zue thun wissen. Cur. Prot. 1605. 110 vide II. 36. 386/91.

13. April auf dem Ratthaus.

Des Daniel Weigels schreiben verlesen, darin er begeret schriftlichen bericht aus was Ursachen vnd Bedenken ein Ehre. Rath die Münzeisen nicht wollen hinaus pasziren lassen das Goldt zuvermünzen? Darauf ein E. Rath durch den Ismahel Fabriczy dem Daniel Weigl mundtlich sagen lassen, das weil die Stadt von wegen der Münze alhie privilegiert, auch die *Streichnadel* vom Landt beuohlen, können sie wider die Freiheit nichts zulassen, die andern Städt vnd waldburger solches, wie auch zuvor von wegen das Goldts, dieser Stadt verhaben wollen. So ist das ander Goldt hin vnd wider bei mehrlei Personen versetz, hat auch bisz dato lengst khönnen vermünzt werden.

Daniel Weigl durch den Ismahel widerumb sagen lassen. Man sollte ihme dieses schriftlich zuekhomen lassen das er es seinem Herrn khan zueschickhen.

Ein Ehre. Rath aber will darin nicht billichen vnd das man den Dienern zuegefallen was thun, vnd durch Sy schriften liesse. p. 116.

16. April. auf dem Rathhaus.

H. Richter angezeigt, das Gestern abents Daniel Weigel ihm ein schreiben des Georg Fleischen gewiesen darin er vermeinet die Münz zur *Schembnicz* wieder aufzurichten vnd begeret die Münzzer hinunder, was den hierin zuethan sey?

Die anwesende Herrn zeigen an, Man wisse sich zuerrindern mit was schwerer Mühe und grossen angewendten Vncosten die Münz Ao 98, wie sie der Herr Haag mit gewalt auf Schembnicz transferirt widerumb alher gebracht und erhalten, darumb vnd weil diese Stadt wegen der Münz privilegirt, und ohne das Münzwesen *gleich wie ein Dorff* sein wurde, soll man dasselbe gar nicht zuelassen, sondern von wegen der Vnsicherheit des Weghs khan man von dannen die Bürgeschafft mit geruester Handt bis zur Bruken, also von Schembnitz khunte man gleichfals mit guetem Geleidt bis zur Bruken dasselbe begleiten, und also herauf gebracht werden, Hierüber soll auch Jeremias Stirbicz vernommen werden. p. 123—124.

Hans Leiser vnd Peter Thindl erfordert, vnd ihnen des Fleisch begeren der Münz halber auch eines Ehers. Raths guetachten angerzeigt. Und weiles umb der Stadt vnd auch ihre Freiheit vnd Wohlfahrt zue than ist, wollen sie gleichfals darauf volachtung geben, vnd nicht yemand aus ihren gsellen, wie vor diesem beschehen abtrünnig sein vnd auf Schembnicz sich begeben möcht.

Herr Leiser neben dem Thindl zeigen an, Sie wollen die Gesellschaftt erfordern vnd ihnen dasselbe furhalten, hierin auch einen Ehers. Rhat zue hülffe nehmen.

Nach diesem ist Daniel Weigel mit Hansen Sokh fürgetreten vnd haben einem Ehers. Rath zuvernehmen geben, was Herr Fleisch wegen der Münz begeret auch das schreiben zue lesen geben, neben anmeldung, das von Herrn Fিন্নember ihnen zwar nichts dergleichen zuekhomen vnd solches nicht wol thuelich war. Ob nicht, die Herrn weil die Stadt denstwegen privilegirt, neben ihnen dem H. Fleisch destwegen auch nicht zueschreiben wolten.

Herr Richter zeigt an, das weil die *Münz zue des Herrn Haagen Zeiten mit grosser Mühe von Schembnicz herauf gebracht* ist worden, khan solche auf Schembnicz gar nicht pasziert werden, wan gleich ein Bevelch darumb verhanden war. Sy sollen ihm ietzt allein ein Antwort zueschreiben, wird H. Fleisch einem Ehers. Rhat destwegen schreiben soll er auch seinen beschaidt empfangen. pag. 125.

April 25. auf dem Rathaus.

Herr Hans Hoffmann ist fürgetreten, vnd einen Ehers. Rath. zunehmen geben, wie das er von der N. O. Camer einen starkhen Bevelch bekomen, er solte bei diesem gefehrlichen Tumult mit der geheimen Cimentkhunst alsbald nach Wien verreisen. Nun wollte er zwar auf der hohen Obrigkeit bevehl gerne gehorsamb geleisten, dieweil aber er in dieser ganz gefehrlichen zeit von dannen nirgents sicher durchkhomen khunte, bittet er Ein Ehers. Rath. wollen ihm zue mehrer Zeugnis hierin khünftig entschuldigen vnd auch schützen helffen, weil er auch als ein Mitburger von der Stadt zuerwichen, oder die Cimentkhunst andern zuentdeken gesonnen sey.

Solches hat ein Ehers. Rath. für khein vnbilliches begeren erkant, vnd diszelbe zuegleich zuegesagt. 140.

14. May. auf dem Rathaus.

Herrn Georgen Ebenbergers vnd Ulrich Reutters schreiben, sonderlich der begerten Münzzer vnd Münz Zeugswegen verlesen, und was hierin zuethan sein solt. Zeigt auch H. Richter an, das dieses dem Jeremias Stirbicz gleichfals verlesen vnd was die Münzzer weiter zuethan gesonnen.

Er aber zur antwort geben, das Morgend. Tags die Gesellschaftt erfordern vnd solches fürhalten vnd sich bereden wolte.

Michael Radmacher vnd Matthes Proy zeigen an. Sie hetten einmal zuesamen schwören, das sie sich nicht von einander trennen wolten, vnd wie khemen sie nicht darzue das ir etliche allein der Arbeit geniessen vnd die andern das nachsehen haben solten. Vermeinen auch das die Abhandlung der Sachen bis morgen solt aufgeschoben werden. Die Herrn des Rhats zeigen auch an, das ehe der Bevelch wegen der Münz ankomen, sei schon der Pasz verlegt worden, darzue war die Stadt an der Mannschafft dest mehr geschwacht darnach ist Herr Georg Neszlinger vnd Hans Sokh fürgelassen, Ihnen das Schreiben zue lesen geben, vnd ihr Meinung hierüber vernemen.

Herr Neszlinger vermeldet Herr Ebenberger hat mit der Münz nicht zue schaffen, sonder als Hauptman mit den Khrigsvolkh zuethan, darzue khan man den Münzzeug ia nicht sicher auf Schembnicz abführen, Herr Fleisch schreibt nur Herrn Hauptman darzue an, die Nott ist wol zue glauben, wan nur der Sachen hierin khünt gerhatten werden.

Hans Sokh zeigt an, das man die Mannschafft viel mehr der Zeit erkhaufen als hinlassen solt, zwischen zweyen übeln sollt man zwar das geringste erwelet, man möcht auf Schembnicz schreiben, das sie selbst den Münzzeug abholen sollen, vnd wan die Münzzer solten hinunder genohmen werden, hergegen so viel Soldaten hierauf geschickt möchten werden.

Radmacher neben andern vermeld wie khomen die andern Münzzer mit weib vnd Khindt darzue. Darnach wer wolte die Soldaten alhie aushalten darumb dasselbe auch nicht thuelich war. pag. 144-5.

15. May. auf dem Rathaus.

Jeremias Stirbicz vnd Peter Thindl für khomen vnd zuernehmen geben, demnach H. Ebenberger durch schreiben der *Münz* halber zur Schembnicz gedenkhet, vnd etliche Münzzer auf Schembnicz weiter zueschikken begeret habe er solches der ganzen Gesellschaftt fürgehalten vnd sie hierdar vernemen, darauf sie sich wie zuenegt erkhlert vnd entschlossen haben, das weil si die Zeit über ohne das Rhein arbeit gehabt vnd nott leiden müssen, wolten sie sich von einander nicht trennen lassen, weil auch sonderlich Ir Khay. Mt. Ao 98 sich resolvirt haben, die Münz solte von dieser Stadt nicht

transferirt werden, vnd wie sie vnlangst ihr antwort schriftlich gethan haben, also wissen sie auch ietzt anders sich gar nicht zuerkennen. Da aber Herr Ebenberger getrauet den Münzzeug abholen zue lassen, sein sie nicht zuwider, aber sie die Münzer wollen einmal nicht, sich von einander trennen lassen. pag. 146.

27. May. auf dem Rathaus.

H Richter fürgebracht, wie das H. Ebenberger dem Herrn Georg Sichert Hauptman abermals zuegeschrieben von wegen *der Münzer* fürgebend ein Ehrsamer Rath gieng nur mit faulen fischen vmb, vnd im auszuweren wird sich finden wer daran Vrsacher vnd Verhinderer seinwerden. Das auch die Münzer selbst nicht schreiben begeren auch jezt nur ihr *Sechs*. Vnd dieweil das Münzwesen die ganze Stadt vnd Bürgerschaft angehet, wolte man daraus handeln vnd sonderlich die Münzer auch selbst für den Hauptman neben etlichen Herrn fürtreten und ihre Meinung mündtlich anzeigen sollen.

Herr Leiser zeigt an, Sie hatten zwar von der Münz dem Herrn Ebenberger zuvor geschrieben ob es nun ihnen zuekhomen, oder nicht. Khunnen sie nicht wissen, Vermeldet daneben, das sie gestern abermals bey einander gewesen vnd ein yeder insonderheit vernommen worden, da hat sich kheiner nicht finden wollen, es sei dan das etliche heimlich sich wolten abreissen, als Endres Schwarz dem er Leiser auch gesagt. Er habe das vorige noch für sich, vnd wolten einen Ehre. Rhat zue Hülff nehmen.

Michael Radmacher vermeldet, das ihre Privilegien vermögen sie solten sich von einander nicht trennen, wo blieben die andern mit ihren Weib vnd Khindern. werden auch ietzt die Münzer gesellschaft bei einander sein vnd hernach zum Herrn Hauptman gehen. pag. 151

17. July. auf dem Rathhaus

Ist durch Herrn Richter fürgebracht wie das durch die Schembnitzer abermals *Sechs* Münzer sambt dem Zeug begeret werden, derselben schreiben auch verlesen, vnd was ihr meinung war solten sie sich erkhlern.

Peter Thindl zeigt an, man hat die Münzergesellschaft beitrug, welcher sich vermeinte hinunder zuebegeben. Aber sie halten sich einmal erkhlert Sie wolten sich von einander nicht trennen lassen.

Michael Radmacher vermeldet, wann die Münzer ia hinunder solten pasziret werden wollen sie alle mit einander zue gleich auffen, oder man solte ihnen auch ihr Costgeltreichen, da auch gemeine Stadt ihre Privilegien hierin begeben wolt, stehet ihnen zuebedenken. Desgleichen haben andere Münzer sich verlauten lassen, sie wolten von einander nicht weichen, vnd wie andern darzue khomen solten, Paul Merskraut neben andern vermeldet, wann die Münz einmal von dannen hinweg khem wurde sie schwär wider zuerukh khönnen gebracht werden.

Nach solcher Vnderrednus ist für guet erkant, das man den Schembnitzern zur Antwort schreiben solte, das weil die Stadt der Münz halber ihren bericht gen Hooff gethan, erwarte man weiter Bescheids darnach das die Münzer ihrer vorigen Erkhlernung nach, nicht vermainen sich zutrennen. p. 172.

20. July. a. d. Rh. Erstlich hat H. Richter begeret zue wissen, ob man die Schembnitzer wegen der Münz beantworten solle oder warten bisz der Bott von Wienn zue Hausz khomen wirdt, dieweil mit so viel Bottenlohn nicht wol aufzuekhomen.

Die Herrn vermainen, das man noch etlich Tag mit dem Antwort Schreiben verziehen möcht. p. 173.

24. July. a. d. Rh.

Hans Sokh fürkhomen, vnd begeret zuwissen, ob ein Ehre. Rath. die *Münzer* nach Schembnitz pasziren wolte lassen? Damit sie den Ober amptleuten zur Schembnitz zueschreiben möchten.

Ist durch H. Richter zur Antwort geben, das vor acht Tagen die Münzer auff dem Rathhause für der Bürgerschaft sich erkhlert haben durch Peter Thindl, Sie wolten sich nicht trennen lassen.

Sokh vermeldet, was ihnen bey der Camer solches aufferlegt wird, so khünt sie sich nicht weigern, wie sie dan auch nicht dar wider sein, wan ihnen allein ihrem begeren nach ein Costgelt gereicht werde, welches ihnen dan ohne das geben wird, vnd khan also die schuldt vnd Verantwortung auf die Münzer nicht geschoben werden.

Wird dem Sokh angezeigt, weil man der Münzer halber einen Bericht an die N. Ö.: Camer geschikht, erwarte man des weitern Bescheidt von den Botten welcher abgefertigt worden. 178.

7. Augusti. a. d. Rh.

Sein etliche Schreiben alls des Boeskaï des Illieszhazy Herrn Georgen Ebenberger, Herrn Kolonitsch vnd der Stadt Schembnitz, wie auch der N. Ö. Camer bevehl der begerten Münzer auff Schembnitz verlesen worden, vnd was hierauff zue antworten sey gehandelt.

Da dann nach gehaltener Underredung für guet angesehen ... mit der Beantwortung ... der Münzer halber noch etlich Tag still halten.

Also ist auch der Stadt Schembnitz und dieser Stadt verfasste Supplicion an die Fürst. Durchl. dan das Schreiben an Herrn Kolonitsch wegen für darlicher entsetzung abgelesen.

Vermainen alle das dasselbe aufseheiste sollte fortgeschikht werden. 189.

6. Sept. a. d. Rh.

Endlich hat Herr Ebenberger der Münzer halben gedacht, das die Stadt gar schwerlich der Weigerung halber wird solches bey Ir Mt. verantworten khünnen vnd vermahnet noch sich eines beszern zue bedenken. p. 221.

24. Decembris a. d. Rh.

Sein fürgetreten Jeremias Stürbicz, Hans Leiser, Peter Thindl, Michael Radmacher, Endres Nitsen, Marten Spaan, Jacob Gergel, vnd haben furgebracht, das H. Liempacher vnd die bey der Camer sie fugefodert vnd zuvernehmen geben, wie durch der N. Ö. Came begeret wird Sechs Münzer sambt dem Münzzeug nach Schembnicz abzufertigen vnd weil sie zur Antwort geben, Sie musten als Mitwohner einen Ehr-samben Rat hierüber ersuchen vnd vernehmen. Khomen demnach vnd bitten man wolle ihnen mit Hülff vnd guettem Rhat beyspringen, vnd weil sie biszher in der gefehrlichen Zeit mit Zeug vnd wachten haben gebrauchen lassen vnd khümerlich aushalten müssen, verstehen sie sich man wurde sie bei ihrem Stükh Brot erhalten helfen.

Nach gepflegter Beratschlagung ist ihnen zur Antwort geben, das sie solches einem Ehrsamben anzeigen, thuen sie Recht daran. Dieweil dan Gemeine Stadt der Münzhalber privilegirt, khönnen sie darzue ihren Rhat vnd bewilligung nicht geben das die Münz auf Schembnicz transferirt werde, welche aber wider solche Stadtfreiheit handeln würden, sollen auch ihrem Verdienst nach gestrafft werden, Darnach weil daran ihr der Münzzer heil und Wohlfahrt wie sie selbst bekennen gelegen ist Sollen sie wol zue sehen, was sie thuen vnd fürnehmen. Sollen auch in gedenkh sein, was Sy einmal angelobt vnd dabei bestendig verharre.

Jeremias Stürbicz bedakht sich des Bescheidts vnd das ein Ehrs Rhat über sich halten thuert, zeigt darneben an man habe die Münzergesellschaft aus newermahnet, dessen meistens theils auf ihr vorigen Meinung verbleiben.

Wollen auch die Tag nachmals zum überfluesz errindern zum fall auch etliche befunden wurden, die anders gesinnet vnd straffmessig wurden, wollen Sie einem Ehrs. Rhat fürstellen, und bitten hierin ihnen verhöflich zue sein.

Ist ihnen dasselbe erlaubt vnd zuegesagt.

Dan ist für guet angesehen, das man destwegen Erzherczogen Matthiassen schriftlich ersuechen vnd berichten solle, wie dan Stadtschreiber dieser vnd ander Sachen halber ein Concept verlesen.

Ist durch H. Richter angezeigt was massen H. Ebenberger alhieyge Gefangen hinaus begeret, vnd was man ihme hierauf zur Antwort geschrieben. p. 181—182.

27. XII.

H. Richter neben dem Stadtschreiber angezeigt das gesteriges Tages ein Ehrs. Rhat beyeinander gewesen, vnd für guet angesehen das Herr Belawary angesprochen werde, er wolte Herrn Einnember auf Schembnicz zuerschreiben, vnd von seinem begehren der Münzer wegen abnehmen. Darnach das man vermeint dieser vnd ander Ursachen mehr wie auch wegen des Gnaden Briefs den Stadtschreiber aufzuefertigen das Herr Belawary seinen Diener zugeben woll.

Sein Meinung war aber diese, das man zuvor erwartten solle des H. Fleisch Schreiben, was er weiter der Camer oder Stadt zue schreiben werde, alsdan will er gerne das seine darbei thuen, dann die abfertigung auf Wienn widerhatet dar Zeit Herr Belawary weil H. Illieszhazy daselbst sein wird, vnd leicht alles erfahren khünt, warumb man zue Hooff anhelt, welches er der Stadt verheben und irgent ein gefahr verursachen möcht, sondern vermeinet, man solte zufer Herrn Doczy Andras vnd Herrn Thurzo Niclasz zue Rhatt nehmen vnd umb bessere Fürderung anlangen, darzue er selbstsich gebrauchen will lassen.

Ist daneben angezeigt, das man destwegen die Stadt Schembnicz zue gleich vernohmen, vnd mi Nahmen bei der Städt den Erzherczogen Matniassen pro gratia ersuchen sollte.

Michael Radmacher im Nahmen der Erwelten Gemein lassen ihnen die meinung wolgefallen vnd begeren solches aufs eheist in das Werkh zuesetzen.

Herr Pochler eine Copey zuverlesen eingereicht, was für einen Bericht er mit den Ambtleuten die Befahrung Ir Mt vnd Gemeiner Stadt Erbstilln betreffend, den Ambtleuten alhieigen Camer einzu-reichen sollen. p. 282—283.

1606.

3. January auf d. Rh.

Mehr einander Concept der Abführung der Münzwesen nach Schembnicz, das ebenfals alhieygen Ambtleuten bey der Camer eingereicht solle werden. C. P. 1606. p. 1.

8. Febr. Der N: Ö: Camer Bevehl wegen Paszierung der Münzer vnd des Münz Zeigs nach Schembnicz abgelesen.

Ist für guet angesehen, das Herr Liempachers Ankhunfft von Wienn, vnd seine Verrichtung erwartet solle werden. p. 22.

3. Augusti am Rathaus.

Da dann Herrn Ebenbergers Schreiben verlesen. in dem er abermals die Sechs Münzer auf Schembnicz begehret. Dieweil die Silber daunen herauf von wegen des verlegten Pasz nicht khönnen gebracht werden. Hem das man auf Mitte bedacht wer die Soldatten weiter zue underhaltung versprechend bis auf der 18 Augusti dasselbe wider zuerstatten.

Nach gehaltener Beratschlagung ist beschlossen, das man Herrn Ebenberger zur antwort gebe, Es ware möglicher die Silber heranf zuebringen, als die *Münzseisen* auf Schembnicz, wisse auch der Zeit nirgents durch zuekhomen. So hatte diese Stadt von dem Gegentheile noch mehrers überlast, vnd bey den hungerischen Landtherrn nicht zuuerantworten war. p. 119.

3. Septembris a. d. Rh.

H. Richter zuernehmen geben, das Herr Camer buchhalter neben Daniel Weigel vor der Predigt ihn neben etlichen Herrn in die Camer berueffen vnd Erczherzogen Matthie Bevelch an die Oberambtleut wegen Abfertigung etlicher Münzer auf Schembnicz verlesen neben Anmeldung, das sy zwar ihren Bericht thuen werden. Doch weil Sy diener sein, ein übriges thuen müssen, Ein Ehre. Rhat aber im Nahmen Gemeinerstadt mehr gefueget war zuwiderstehen. Solten demnach Ir Fürst. Durchl. auch zue schreiben, vnd ihre Motiuen wol fürnemblich derzeit darauf für gefahrstunde anziehen. Oder aber nur an Sy die Ambtleut ein Protestation schreiben einreichen.

Darüber habe man H. Belawari auch zue rhat genohmen, welcher anzeigt, wan das solte pasziert werden, vnd Herrn Botschkai zue Ohren kham, wolte ein grosse Confusion daraus entstehen, vnd die Stadt in mehres Unglück werden, zue allen gesellen wolt man greiffen, vnd wol auch die Münzer auf Cosch (Könce) begeren, Sey darumb gar nicht rhatsamb, die Stadt solle dasselbe nicht zuelassen, Er khünfte auch darein nicht willigen, Sonsten müste er H. Botschkai bald zueschreiben. Die Herrn mügen bei der Camer mündtlich protestiren aber an Ir Fürst Durchl. oder die Ambtleut zueschreiben sei es vnnöthen. Wolle auch er Belawari mit dem Buchhalter daraus reden, wie auch dem Hauptman Sichardt andeuten was er dem Herrn Ebenberger destwegen schreiben solt, was hierin zuethan war Underredung beschehen.

Ist von einem Ehre. Rhat vnd Erwelten gemein beschlossen, dieweil die Transferirung der Münz nicht allein wider der Stadtprivilegien ist, sondern grössere gefahr vnd Unglück vom Herrn Botschkai vnd den Landtständen zuegewartet hetten, was es solte pasziert werden, darzue die armen Münzer ohne das biszhero grosse nott erlichten, solle demnach über dem vorigen schluesz und Erkhlerung gehalten werden, weil auch H. Belawari zuesagt, das hinfüro so wol das Silber als das vermünzte gelt mag sicher hin vnd wider gefüeret werden.

Und dieweil an die Stadt khein Bevelch ietzt khomen, ist vnnott Ir Fürst. Durchl. destwegen zueschreiben, Erachten auch das es thuelicher sei, die Ambtleut bei der Camer allein mündtlich zuberichten und bei ihnen protestando sich anzuemelden. 120—121.

13. Decembris auf d. Rh.

Wegen der begerten 6. Münzer vnd dem Münzzeug, das man es von dannen nach Schembnicz nicht pasziert, sonderlich auf zimbliche Anlag der Schembnicz sei die Stadt bey Hoff in grossen Vngnaden, darumben auch ein scharffer Bevelch von N. Ö. Camer an einen Ehre. Rhat ergangen, den er aufgebrochen, vnd mit anleitung Herrn Thriebls an Ir Khay. Mt. gen Prag *replacirt*, vnd das Herrn Fleisch durch Bevelch auferlegt werde, die Stadt der Münz halber weiter nicht zue belestigen anhalten und solches dem Wolf Schecz weggeschikht worden. p. 198.

1607.

26. XII. am Rathaus.

Der N. Ö. Camer Bevelch wegen Abfertigung der Münzer auf Schembnicz zuer Zeit der not vnd Feindtgefahr verlesen, und wie man sich hierin verhalten solt, gehandelt.

Die Herrn vnd Gemain zaigen an, das ietzt khein so grosse feindtsgefahr vorhanden wie etwan zue Hooff mag sein fürbracht worden, darumben die Münzer vnnott auf Schembnicz zue Schikhen, war auch nicht thuelich, solle Herr Camergraf und Buechhalter ersucht vnd bei ihnen sich erkündigen, ob ihnen dergleichen Bevelch zuekhomen vnd ob ihnen wissendt, auf wes anbringen disz beschehen, auch ihres Rhats Pflegen, vnd wie disz begeren abzuelaihen. Da in khunftig Feindtgefahr sich begeben were der Münzzeug zur Schembnicz vnsiderer als alhie, die Silber khunten auch dannenher mit einer Mannschafft begleitet werden hieran.

Sein in die Camer geschikht H. Georg Khop, Burkhart Buckhman, Stadtschreiber, Michael Purczpiler vnd Hans Mitnhofer. H. Camergraf zur antwort geben, er vermeine das H. Spölin den Bevelch ausbracht, Er habe zwar noch kheinen gesehen gedenke aber das er Spölin denselben beihändig habe, vnd selbst überantworten wollen. Jecz sei es zwar nicht vnnöthen, das die Münzer auf Schembnicz gelassen werden, da aber vermög Bevelchs die Feindtgefahr so grosz were müste man etliche *münzzeug* vnd Münzer hinab pasziren, doch da es sein solt, wolte Herr Camergraf sein aignen Diener zur Schembnicz halten, der die Silber aus dem Schadgaden empfieng, die Verschikung machen, das Probegelt der Stadt beisamen halten auch den Münzerlohn davon nehmen solte, das Herr Spölin mit dem Münzerwesen nichts zueschaffen het, den Münzzeug auch in einem besondern gewelb halten. Wolle auch einem Ehre. Rhat versichern mit seinem haab guet vnd Bluet, bei seiner Seelen seligkheit, das gemeiner Stadt vnd ihren Freiheiten daran mangel bringen, vnd das der Zeig vnd Münzer nach friedlicher Zeit nicht wider solten hierauf bracht werden. p. 364—365.

1608.

8. January. am Rh,

Wegen der begerten Münzer hab Herr Camergraf mit dem Spölin nach nohroft geredet, wie dasselb nicht ietzt, sondern im notfall zuegelassen sein solte. p. 4.

6. January. am Rh,

H. Richter fürbracht, das Herr Camergraf gesteriges tags begert, das etliche Herrn aus dem Rath vnd gemein solten in Camerhoff khomen, denen etliche bevelch wegen der begerten Münzer auf Schembnicz verlesen worden . . . und durch Tadeum Salczter der Bevelch wegen der Münzer zur

zeit der Feindtsgefahr auf Schembnicz abzuefertigen. Darauf H. Camergraf Herrn Richter vnd Raths auch ganczer Gemein mainung der Münzer halber begerte zue wissen, damit die N. Ö.: Camer in gebüer beantwortet werde, wiewol es vielleicht, wie gesagt nicht vonnöten thun wird . . .

Auf dieses ist durch den Stadtschreiber angezeigt, die Münzer betreffend weil gleichmessiger Bevehl an die Stadt khomen ist zwar etwas gehandelt aber nichts eigentliches beschlossen, destwegen morgenden Tages solle abgehandlet werden. 22 - 22.

7. January. am Rathaus.

Durch den Stadtschreiber angezeigt, was für beuelch gestern in Camerhoff verlesen vud durch den Herrn Camergraffen für begeren geschehen.

Nach gehaltener berhatschlaguug ist für guet angesehen, das man Herrn Camergrafen anzeige wegen der Münzer, das der Zeit Gott khein so grosse Feindssgefahr vorhanden vnd auch weiter ob Gott will verhuettet wird, da aber in künftig so grosse not vnd sperrung des Pesses fürfallen würde, so wolle man zum Notfall dem Beuelch nach so vielthan, auf Herrn Camergraffen vorgethanen Fürschlag das nemlich Herr Camergraf seine leut vnd Amts Diener nach Schembnicz mit dem Münzzeug vnd Münzern schikhen, der dasselb in seiner Verwahrung halten, die Verschickung machen, das Münzerlohn und Probgelt hierauf schicken vnd der Einnehmer zue Schembnicz mit dem Münzwesen gar nichts zuethuen haben solte, auch da die Gefahr ein ende nehme die Münzer sambt dem Zeug wider herauf geliefert werden vnd disz einem Ehre Rhat vnd Gemeiner Stadt zue kheinem Nachteil wider fahren soll. Darüber auch Herr Camergraf ein Versicherung von sich geben soll. Was gestalt auch die N. Ö. Camer destwegen beantwortet wird, die Copey verlesen, da auch mit denen Camerherrn zuecommuniciren sein wird. Curial-Protocoll p. 23-24.

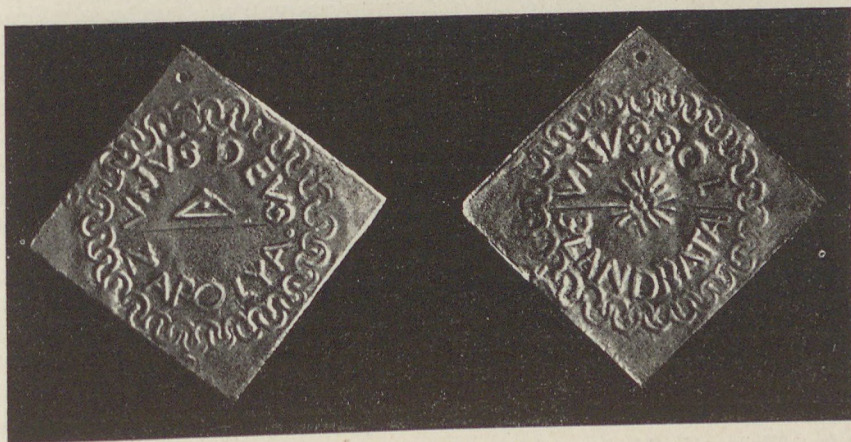
Ernyey József.

Blandrata György dr. csegelye.

A közelmúltban erdélyi vonatkozású csegely jutott birtokomba, melyet ismeretlen volta miatt érdemesnek tartok közölni.

Az érem leírása a következő:

Előlap: Isten szemét jelző háromszög, közepén ponttal, alatta vízszintes vonal; felül ivesen VNVS DEVS; alul ivesen ZAPOLYA.

Hátlap: Középen sugaras napkorong, melyből jobbra-balra egy-egy hosszabb sugár húzódik az érem disztiményéig s ezt két részre osztja; felül ivesen VNVS SOL; alul ivesen BLANDRATA. Mindkét oldalt egymásba kapaszkodó félkörökből álló köralakú disztimény. — A csegely oldalhossza 34 × 34 mm., súlya 7-80 gr. 2 ezüst lapocskából össze-forrasztott vert érem, felső sarkában lyuk. A darab primitiv munka. Feltűnők az S betűk, melyek 2 félkörből s egy pontból állanak.

A csegelyt közismert „Egy az Isten” előlapi felirata alapján az unitárius vallásnak Erdélyben történt megalapításával s elterjesztésével kell összefüggésbe hozni, amiben János Zsigmondnak (a II. Zápolyának) és udvari orvosának és belső tanácsosának Blandratá-

nak *) vannak Dávid Ferenc mellett legnagyobb érdemei. A hátlap feliratának magyarázata nagyobb nehézségekbe ütközik. Kezdetben azt hittem, hogy Blandrata cimérének jelmondata, de Kanyaró Ferenc „Az unitáriusok Magyarországon“ c. könyve szerint Blandrata cimere saiat farkába harapó kigyó, melyet tőle az unitárius egyház is átvett, megtoldván azt középen a báránnyal s úgy magyarázván, hogy légy okos s ravasz mint a kigyó s szelid mint a bárány. Ezért ezt a lehetőséget el kellett ejtenem.

Effigies Georgii Blandratae (Pedemontani) Principeam Sarmatiae Transilvaniae Pannoniae (Arduatri Intimique Consiliarii) ad Ferdinandum Imp. et ad Maximilianum regem (Internuntii) Anno MDLXX aetatis XXXXXV

Ex museo Hunadliano Posnaniensi.

Az erdélyi unitárius vallás történetében sem találtam semmiféle támpontot e jelszó magyarázatára. Végre azt gondoltam, hogy a két feliratot egymással kell összefüggésbe hozni s így közelebb jutunk a megfejtéshez. Véleményem szerint a csegely készítője azt akarta mondani, hogy, miként egy nap van az égen, egy Isten uralkodik a világ felett is.

Blandrata, mint mellékelt arcképe is mutatja, szép megjelenésű, rendkívül érdekes, okos arcú férfiú — igazi olasz renaissance ember — volt. Élete folyása őt mint rendkívül eszes, ügyes, szabadgondolkodású embert jellemzi, ki azonban ravasz, behízelgő, simulékony természetével a legellentétebb irányoknak is bizalmasa és támogatója tudott lenni. Jellemszilárdság semmiesetre sem lehetett erős oldala. Szereplésével úgy protestáns, mint katolikus oldalról rendkívül sokan foglalkoztak s jellemző, hogy mindkét részről akadtak elkeseredett támadói, de lelkes védői is. Ez magyarázza meg, hogy élete utolsó éveiről és haláláról oly ellentétes történetek jöttek forgalomba.

Legfontosabb kérdés már most csegelyünk készítése idejének megállapítása. Ha korabeli lenne, akkor az 1564—1570. évek közti időre kellene helyezni. Ez a 7 év az unitárius vallás diadalmas előretörésének s Blandrata ezzel összefüggő tevékenységének időszaka. Átnézve a magyar s erdélyi érmekről szóló munkákat

(Érdy, Resch, Rupp, Szechényi, Weszerle), nem akadtam nyomára. Áttanulmányozva az unitárius vallás erdélyi történetére s Blandrata életére vonatkozó műveket, nem találtam egyetlen nyomot sem, mely támpontul szolgálhatna érmünk keletkezési idejének megállapításához. S így nélkülözve minden numizmatikai, történelmi s vallástörténeti adatot, kénytelenek vagyunk csegelyünk tüzetes vizsgálatával megkísérteni kérdésünk eldöntését.

A csegelyalakú érmek a XVI. században divatban voltak. Erdélyből is egész sorozatot ismerünk ebből a korszakból. Ha azonban ezeket összehasonlítjuk a szóbanforgó darabbal, feltűnő különbségeket találunk. Egy lapra vertek, a betűk, a rajz, a díszítmények teljesen eltérő formát mutatnak, úgy, hogy felmerült az alapos gyanu, hogy csegelyünk később készült. *Harsányi Pál* hívta fel figyelmemet arra, hogy a N. M. gyűjteményében egy sorozat fiktív érme van, mely technikáját illetőleg feltűnő egyezést mutat a Blandrata-csegellyel. A N. Múzeumban módomban volt ezen darabokat tüzetesen

*) Blandrata György dr., kinek emlékét csegelyünk megörökíti, annyira érdekes és sok tekintetben rejtélyes férfiú volt, hogy életét néhány szóval érdemes ismertetni. Blandrata (eredetileg Biandrata) György 1516-ban Saluzzóban (Piemont) született katolikus szülőktől. Orvosi tanulmányait a párisi egyetemen végezte. Csakhamar nagy hírnévre tett szert s I. Zsigmond lengyel király második feleségének (Bona Sforzának) udvari orvosa lett. 1541-ben a királyné leányához, Zápolya János nejéhez hívták Erdélybe, akit követett Erdélyből való távozásakor Kassára és Lengyelországba. Majd az angol királynéval hazájába Olaszországba ment, hol azonban szabad dogmatikai nézetei miatt helyzete tarthatatlanná vált, miért is Genfbe menekült, hol Kálvin és követői szívesen fogadták. Vallási kételyei miatt azonban Kálvinnal csakhamar összekülönbözött s attól tartván, hogy hasonló sorsra jut, mint hitűjítő orvostársa, Servetus Mihály, 1558-ban Genfből titokban Lengyelországba menekült, hol eleinte kálvinista gyülekezetek előjárója lett; 1562-ben azonban már nyíltan antitrinitárius tanokat hirdetett s több olasz társával egyetemben megalapította a lengyel unitárius szektát. Emiatt Kálvin és Luther híveitől erősen üldözve, örömmel fogadta János Zsigmond erdélyi fejedelem meghívását, ki őt 1564-ben udvari orvosává s belső tanácsosává tette. Erdélyben ő lett Dávid Ferenc mellett az antitrinitárius eszmék főapostola.

megvizsgálni s a sajátommal összehasonlítani. A Múzeum gyűjteményében ezen sorozatból Attila, Balambér. Szent István érmei és Péter király denárja tartoznak. Ezek közül Attila és Balambér érmét *Dr. Gohl Ödön*, közlőnyünk volt érdemes szerkesztője ismertette a „Num. Közl.” VI. évf.-nak 108—109. lapján s véleményét felőlük külön-külön a következőkben szögezte le: „*Igen (durva), primitív kivitelű, arkaikus jellegre törekvő fiktív érme a XIX. század első (?) feléből.*” Az összehasonlítás során kiderült, hogy érmünk technikája sok egyező vonást mutat ezen késői fiktív érmeikkel. A primitív betűk (különösen az S és O betűk félkörökből való kombinálása), továbbá a kördíszítményeknek félkörökből való összeállítása azonos kéz munkájára vall. Később alkalmam volt egy Béla dux denárt is megszerezni, melynek karakterisztikus betűi megegyeztek darabommal. (Rupp az árpádházi pénzeket tárgyaló művének XI. tábláján 5 ilyen denárt mutat be.)

Ezen perdöntő stílus és technikai egyezések alapján azon eredményre jutottam, hogy a Blandrata-csegey késői fiktív érme, mely a többi fiktív érmeikkel valószínűleg egyidőben (a XIX. század első felében) készült. Hogy ki lehetett ezen daraboknak készítője, arról — adatok híján — ma még fogalmunk nincs. Hogy készítésüknek értelmi szerzője, mint Palóczi Edgár tagtársunk gondolja, Litteráti Sámuel, a híres oklevélgyártó és hamisító lehetett, közelfekvő gondolat, bár erre sincs semmiféle objektív bizonyítékunk.

Dr. Faludi Géza.

Lazáry György kéziratos éremtana a XVIII. századból.

Lazáry György, János fia, a híres lőcsei exulans pap: Lazáry Ágost unokája, szül. 1746 jan. 20. Turóc-Zsámbokréton. A gimnáziumot Lőcsén és Késmárkon, az evang. teológiát a Radvánszky-család támogatásával Jénában végezte. Hazatérve (1769.) Radvánszky János fiai: Miklós, Antal és László nevelője lett. A „(zólyom-) radványi Múzsák hajlékában”, amint ő írja, a gyűjtő és mecénás Radvánszky János házában, aki Barcsay, Bessenyei, Kazinczy és a tes őrískola több tagjának segítőtársa volt (v. ö. Thaly K. Századok, 1875. 33. l. és Irodalomtört. Közl. 1903. 3—4. füzet), az ifjú papjelölt jól találta magát. Radvánszky János, a híres kuruc kincstáros János unokája, könyvtárát és numizmatikai gyűjteményét még nagyatyjától örökölte, aki erdélyi pénzeket kezdett gyűjteni és azt atyja fejlesztette tovább. Azért Lazáry György, aki jénai tanulmányai közben filozófiát, történelmet is hallgatott, főleg pedig Müller, jénai egyetemi könyvtáros numizmatikai előadásaiiban gyönyörködött és a berlini múzeum numophilaciumát tanulmányozta, — saját szavai szerint — „örömmel lépett a radványi gazdag könyvtár és numizmatikai gyűjtemény használatába”. Itt tanítványai kedvéért, főleg az olvasott görög és latin auktorok nyomán, ismertetni kezdte a gyűjtemény egyes pénzeinek nevét, értékét, anyagát, a feliratok rövidítéseinek olvasását és hovatovább belemélyedt a numizmatikába, amiben a könyvtár bő anyagot nyújtott neki. Szeretettel foglalkozott a hamisítványokkal: a páduai Cavinus, Laurentius Parmesanus, Valter, Bellus, Cristianus Vermuth példáján; főleg azonban Guil, Rouillus e célból külön megszerzett művén mutatja be, mennyi óvatossággal kell eljárnia a gyűjtőnek, hogy jóhiszeműleg be ne csapódjék. Szól a festett pénzek vegyi reakcióiról, bemutatja kora legjobb numizmatikai műveit, de ismételten hangoztatja, hogy utóbb írásba foglalt előadásait, legjobb numizmatikai műveit, de ismételten hangoztatja, hogy utóbb írásba foglalt előadásait, csak tanítványai kedvéért, a házi gyűjtemény megismerése és értékelése végett írta. Így sikerült tanítványaiban — főleg Antalban — műgyűjtőket nevelnie. Már Rupp 1841-ben

Az ő befolyásuk révén terjedt el azután az unitárius vallás Erdélyben, úgy, hogy 1570-ben, János Zsigmond halálakor, mondhatni az uralkodó vallás volt. Blandrata azonban János Zsigmond utódai (a katólikus Báthory István, Kristóf és Zsigmond) alatt is megtartotta az udvarnál nagy pozícióját és befolyását. A lengyel királyságot ő szerezte meg pl. Báthory Istvánnak csengő erdélyi aranyok árán. Simulékony, ravasz természetével hitsorsosainak ügyét elhagyta s üldözésükben — legalább hallgatólág — résztvett. Régi barátjával és hitűjtő társával, Dávid Ferencel is szembe fordult s mikor ez Krisztus istenségét tagadó tanokat kezdett hirdetni, vádlójakép lépett fel s elítéltetésében s korai halálában mindenesetre oroszlánrésze volt. Pálfordulását állítólag a Báthory István által neki adományozott birtokok magyarazzák. Valószínűleg 1588. máj. 5-én halt meg. Életrőle egy részének állítása szerint saját unokaöccse vagy sógora fojtotta meg. Azt is állították róla, hogy élete végén a katólikus vallásra tért vissza, de ennek ellentmond kevéssel halála előtt 1588. ápr. havában kelt végrendelete, melyben kifejezetten evangélikusnak vallja magát s kiköti, hogy örököse se hagyja el vallását. Blandrata mint orvos-író is működött s néhány szülészeti munkája nyomtatásban is megjelent.

Radvánszky Antal gyűjteményét kiemeli: „*quoad I. periodi aureos, item et Transsylvanicos nummos, inter praecipuas collectiones numeratur*“. A radványi levéltárban ma is meglevő, sőt azóta is fejlesztett numizmatikai gyűjtemény kegyelettel őrzi egykori rendezőjének Lazárynak két latinnyelvű kötött kéziratát: „*Narratio synoptica de Hebraeorum, Graecorum ac Romanorum re nummaria*. Radvan, 1777.“ Kalauzul a gyűjteményhez 39 kisebb-nagyobb fejezetben foglalja össze mondanivalóit és esetről esetre utal a könyvtárban levő szakművekre.

A második kötet: „*Descriptio nummorum praecipuorum in spect. ac peril. Dom. Joannis Radvanszky Collectione nummaria existentium. Facta Radvanii AVLae CVM trlste DIXIt Lazary VaLe (=1778.) (Chronosticon)*“. Műve tervét így vázolja: „...de monetae Hungaricae inscriptionibus, typo, ut tempora ferebant vario, siglis ac variis ejusdem speciebus...“

Felosztásában Biragius, Mellenius, stb. módszerét követi, leírásaiban azonban inkább Cornides szóbeli utasítására támaszkodik, akivel élénk levelezésben volt és tanácsa szerint a gyűjtemény fontosabb példányait meglepően ügyes és tökéletes tollrajzban adja. Terve volt a radványi gyűjtemény teljes leíró katalógusát elkészíteni, de a mű és a harmadik tábla már félbenmaradt. A szerző úgy látszik nősülni akart, azért 1778-ban elfogadta a Gács melletti Masko-falva meghívását; innen 1784-ben Ocsovára ment papnak és ott halt meg 1802. J. Slávik a zólyomi ev. Seniorátus történetírója (*Dejiny zvolenského bratstva. B. Stiávnica 1921.*) műve 619-ik lapján Lazáry papi tevékenységét nagyon dicséri, sőt kiemeli, hogy néhány vidéki úri család levéltárát rendezte, irodalmi munkásságát mindamellett nem ismeri. Szinnyei a nevét sem említi, azért szükségesnek láttuk a két kézirat rövid ismertetését.

Közönségesen azt tartják, hogy a numizmatikai gyűjtemények az úri könyvtáraknak ad hoc függelékei lettek volna. Holott a külföldön járt egyetemi hallgatóink onnan hozták a numizmatika iránti hajlamot, amikor a könyvtártannak vagy a bibliografiának, még tanszéke sem volt, de a numizmatikát, mint a história segédtudományát már elébb nagyon művelték. Így érthető, hogy nálunk is a gyakoribb könyvgyűjtők mellett polgári és köznevelési rendből már a XVII. században is jelentkeznek numizmatikus gyűjtők s még inkább a XVIII. század tudományos áramlatában. Így pl. Selmecen Baksay, Rauscher, Mikovinyi stb. mellett Csernyánszky már speciálisan csak keleti pénzeket gyűjt, dr. Máday pedig utóbb Halléba került gyűjteményét már rendszeres katalógusba dolgozta fel. Számottevő, tudományosan rendszerezett gyűjteménye volt Dobai Székely Istvánnak Eperjesen, Kazay Sámuelnek Debrecenben, Beer J. városi jegyzőnek barbár és római pénzeit pedig Tollius (Epist. Itin.) is említi hízog dicsérettel. Kár, hogy ezek a gyűjtemények a debreceni kivételével mind elkallódtak, anyaguk és feldolgozásuk módszere ismeretlen. Lazáry szerencsésen megmaradt kézírata legalább tájékoztatót nyújt erről is. Az egyetemeknek ezt a divatját nem kerülhetie el a *nagyszombati egyetem* sem, ahol ugyancsak rendszeres numizmatikai gyűjtemény szolgált a historikusok oktatására.*) Azért érthető, hogy a *Ratio Educationis* (1777.) a jezsuiták éremgyűjteménye és numizmatikai előadásai alapján a numizmatikának rendes tanszéket akart kreálni az átszervezett egyetemen, úgy hogy a 15 bölcsészeti tanár sorában a „res nummaria“ és segédtudományai, vele az archaeológiának professzora is helyet kapott volna. Erről a *Ratio Educationis* 200. §. a könyvtár, régiségtár és numophilacium tárgyalásánál így szól:

„Az egyetem rendelkezésére áll már most is az igen gazdag latin, g örög és magyar pénzekkel szépen felszerelt gyűjtemény; ezért jövőre sem fog hiányozni költség és kellő buzgalom e szellemi kincstár gyarapítására, mert jövőre, amilyen moneta csak készül az örökös tartományokban, azt haladéktalanul beküldik ide. Különben is jövőre kellő gond és figyelem lesz arra nézve, hogy a Pannoniában sűrűn előforduló régiségek az egyetem palotájában őriztessenek, nem csupán a hazai hallgatók leendő hasznára, hanem a külföldiek számára is, akiket majd érdeklődés fog idehozni, hogy meglássák e gyűjteményeket...“

*) V. ö. Stöhr Géza: A bpesti tud. egyetem class. archaeol. tanszéke éremtárának története. Az Orsz.Magy. Rég. Társ. Évkönyve. II. évf. 319. s köv. I. Bpest, 1927.

Vegyesházi királyaink pénzel és korrendjük.

I. Károly Róbert.

Idestova 35 éves numizmatikai érdeklődésem legkedvesebb tárgyai mindig vegyesházi királyaink pénzei voltak. A sok megfektetlen pénzverő-jegy mint mennyi kérdés izgatta képzelődésemet és az évszamos pénzek idejétől — amikor már több az okleveles és leletbizonyíték — visszafelé gondoltam mindig e kérdéseket megfejtethetőknek.¹⁾ Amióta azonban napvilágot látott Hóman Bálint korszakot alkotó és páratlan adatgazdagságú két könyve, — a „*Magyar Pénztörténet*“ és „*A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, — melyek a királyság kezdetétől fogva derítenek fényt numizmatikánkra is és a magyar pénz árpádkori történetének egészen új képét adják²⁾: lehetővé vált, hogy most már középkori pénzeink *időrendjének*, vagy Hóman szerint *korrendjének* megoldására is gondoljunk, amely téren más nemzetekhez képest úgyis igen elmaradtunk. A „*Magyar Egyetemes Éremtár*“, középkori numizmatikánk nélkülözhetetlen kézikönyvének I. része teljesen s a II. is jóformán elfogyott és új kiadására nagy szükség van, már csak azért is, mert részben elavult s ma már nyilvánvaló hibái vannak. Hóman szerint főleg „sok változat van külön fajként feltüntetve“ benne,³⁾ de ezenkívül az egykorú utánzatoknak, hamisítványoknak egész sora mellett⁴⁾ (melyeknek legfeljebb a 27. táblán volna helyök) hibrideket is tartalmaz,⁵⁾ sőt illogikus következtelenséget is.⁶⁾ Jól tudom, hogy merészség műkedvelő létemre bírni nagy mesterünk, Réthy László tudományos munkásságának egyik legnagyobb eredményét, a *Corpus Nummorum Hungariae*! Hiszen gondoljunk csak vissza, milyen is volt az, mielőtt e műve közkincsünkké vált, azaz mi minden nem volt akkor, amit ma élvezünk, mi mindent nem tudtunk akkor, aminek ma örülünk. Az idő azonban még ilyen sok fáradsággal összegyűjtött és elrendezett mű felett is eljár, s ha

¹⁾ Szentgáli Károly „*Az Érem*“ III. év folyamában „korai évszamos pénzeinkről“ írt kitünő cikkében is szépen kifejti ezt.

²⁾ Klasszikus voltukat bizonyítja, hogy sok részletüket szó szerint kellett átvennem, nem lévén lehetséges azt, amit Hóman mond, másképen szabatosan kifejezni. A M. P. méltatását Harányitól I. N. K. 1916. 110.—17. ll., a K. R. könyvét ugyanőtől N. K. 1922. 35.—37. ll.

³⁾ Amire „az éremfajok chronologiai sorrendjének megállapításánál különös figyelemmel kell lennünk“, Magyar Pénztörténet 247. lap. E művet M. P.-vel, a Károly Róbert pénzügyeiről szólót pedig röviden K. R.-rel fogom csak jelezni s a C. N. H.-t C.-vel, a pénzfajokat pedig a Corpus számaival. — Nem tartom külön fajnak a C. II. 24., 86., 92., 93., 122., 148., 158. (= körülnyírt 157?), 185., 216., 235., 273., 274., 277., 281—83., 295., 301., 310., 311., 322., 323., 336., 337., 340., 341. sz. pénzeket.

⁴⁾ Ilyeneknek tartom a C. II. 91., 94/E., 123. (réz), 125/C., 136/A., B., 145/C., 146/D., 192. (réz), 206., 240—41., 318., 333. (?) sz. fajokat.

⁵⁾ C. II. 127. sz. (126+128.), 150. (149+135/B.), 151. (148+134.), 165. (183+157.).

⁶⁾ Mátyás koronás Madonna-képű veretét a garasnál alfajnak (313 G) veszi, holott az összes többi pénznemnél külön fajnak, — igen helyesen, hiszen ez új típus, mely a „kendős“ vagy „fátyolos“ Madonna után tűnik fel s folytatódik II. Ulászló alatt, és az évszázadokon végig egészen 1848-ig. — És itt mindjárt azt is hibáztatnom kell, hogy Mátyás király aranyai, dénárjai és obulusai közül a koronás madonnásokat tette Réthy a fátyolosok elé, pedig bizonyos, hogy időrendben megfordítva következtek, mint már Weszerle felismerte és Kováts Ferenc meggyőzően kimutatta („A Boldogasszonyos aranyforintok érmészeti fejlődése.“ Num. Közl. 1909., 13. l.) És még egy bántó hibát nem tudok elhallgatni: Hunyadi dénárjain (C. 156—57.) az elő- és hátlap felszerelését, miáltal a cseh oroszlános (ez nem a beszercei oroszlán, melyet csak 1453-ban kapott címerébe Hunyadi, mikor lemondott kormányzó tisztéről, hanem a cseh, melyet mint V. Lászlónak [ki cseh király is volt] helytartója használt, l. Rupp 64. l., Schoenvisner 223—25. l.) oldal került előlapnak s a magyar kettőskeresztes hátlapnak, a szöveg pedig a két körirat együtt-adta mondat közepével kezdődik: „*Tempore Johannis gubernatoris — moneta regni Hungariae*“; pedig ez már Ruppnál, sőt Weszerlénél is helyesen van meg. (Hogy a pénzverőjegyek így az előlapra kerülnek, nem tesz semmit; ez időben nem tartották meg azon szabályt, hogy a hátlapra valók, hanem a kettőskereszt szárai közé tették, ahol jobban elférnek, mint az oroszlán mellett.) Ugyanez áll különben a 78., 83., 93., 133., 146/B., 163—64. és 195. sz. pénzekre is, mert veretésük idejében bizonyára ezeknek sem azt az oldalát tartották előlapnak, melyen „*regis Hungariae*“, hanem amelyen „*moneta Lodovici*“ stb. áll. Réthy ugyanis az előlap megállapításánál is csak az éremképet nézte s a köríratot nem vette számba. Ez is bizonyítja ezen elvének túlzott alkalmazását.

haladni akarunk, ha javított és bővített¹⁾ új kiadást óhajtunk, nem térhetünk ki az időközben felmerült újabb leletek, tapasztalatok, tanulságok és nézőpontok számbavétele előtt, amit Réthy bizonyosan maga is megtenne. Az ő szellemében való működés, az alapos, oknyomozó történelmi kritikával végzett munka eredménye főművének s egyben a magyar numizmatikának és történelemnek is csak hasznára válhatik.

Mondanivalóimat tehát a Corpus javításának, bővítésének főszempontja fogja irányítani, de csak a szerzője által kezdett irányban és szellemben. Mit is mond ő maga a Corpus II. kötetének előszavában a C. tartalmáról? „Az éremfajok hovatarozásának feltüntetését“ s az „alfajok meghatározását“ nyújtja, „a változatok mellőzésével“. S miért van, mint Hóman mondja, mégis sok változat külön fajként benne? Azt hiszem azért, mert bár az előszóban igen helyesen és szabatosan állapítja meg Réthy a C. ezen típuskötetek tartalmának körét, az anyag összeállításánál mégsem járt el következetesen²⁾; egyrészt számbavette a legkisebb változatát is a képeretnek, másrészt teljesen kihagyta a körirat minden, még jelentésbeli különbségét is. Valószínűleg főleg praktikus szempontból, mert a rajzbeli kisebb változatokat néha nehéz leírással helyesen szemléltetni, míg a körirat változatait a C. részletes füzetek tartotta fenn, melyek aztán akár táblák nélkül is megjelenhettek volna.³⁾ Megvallom, sohasem tudtam ilyen gyakorlati szempontot tudományos felosztás alapjául elismerni s bár némelykor éppen nem könnyű a faj, alfaj és változat határait egymásfelé helyesen megállapítani (vagyis eldönteni, hogy két, csak valamely részletben különböző érem közül egyik a másiknak alfaja, vagy csak változata-e?), mégsem lehet ezt attól függővé tenni, hogy a különbség az érem képén vagy köriratában jelentkezik-e, mert *e kettő egyenlően fontos része az éremnek*. A köriratnak egy kisebb, de jelentős vagy jellemző különbsége is lehet olyan fontos az éremtudomány szempontjából, mint akár az egész képeret megváltozása, és másrészt az utóbbi is lehet éppen úgy nem szándékolt technikai hiba vagy tévedés eredménye, létrejöhet éppen oly véletlenül például egy címerpóné kimaradása⁴⁾ vagy felcserélése,⁵⁾ mint akár a köriratban egy betűpóné kihagyása vagy fordított beverése által, amely utóbbi miatt pedig mégsem fogunk egy új fajt vagy alfajt megállapítani. Tehát a különbség megjelenésének nem helyét, hanem okát, létrejöttének körülményeit venném döntő szempontul annak a mérlegelésénél, hogy alfaj vagy változat-e, azaz felveendő vagy kihagyandó-e a C. ezen típuskötetéből egy érem, és azt hiszem, így logikusabb kategóriákat kapnánk. Mindenesetre alfajnak mondanám azon változatot, amely szándékoltnak, elrendeltnek feltételezhető és nem véletlennek, akaratlan tévedésnek, írástudatlanságnak vagy felületes munkának, elnézésnek vagy elverésnek köszönheti létrejöttét, különösen, ha még rendszeresen, több változat-

¹⁾ A Corpus új kiadásában anyagának új fajokkal való jelentősebb bővülését már nem igen várhatjuk sem I., sem II. részében. Az Árpád-házi királyok 301. éves uralkodásából az I. kiadásba foglalt 381 faj közül körülbelül 80 az obulus, csegegy, hibrid és egyéb változat, meg egykorú hamisítás, továbbá „ifjabb királyi“ (szlavoniai) pénz (I. Hómann, N. K. 1919—20. 33. l.). Az újabb közlések, még a Zimmermann-féle Pótlék is, alig tartalmaznak új igazi fajokat (P. 20., 21., 43., 50., 53., 56. (?) sz.). Az évenkénti pénzűjtésnél fogva nem is várható már lényeges szaporodás ennek idejéből; a XI. sz. első feléből pedig természetesen még az évek számánál is kevesebb típus maradt ránk, mert nem is termeltek annyit, mint a későbbi változatos, évenként új veretek idejében. A vegyesházi királyok idejére nézve ilyen hozzávetőleges számítást sem tehetünk, mert Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás nyilván tíz évnél tovább is egyformán verették egyes pénzfajtaikat: viszont 1438—1457-ig többfelét is vertek egy-egy esztendőben (l. pl. Dlugoss, id. Schoenvisner Not. 219. l.-ján), azonban egy-egy obuluson kívül alig remélhető új faj (nem új változat!) ezen időből sem.

²⁾ Már a C. I. ellen is az volt Jeszenszky Géza főkifogása ismertetésében, hogy szerzője azon kimondott elvét, hogy „a bélyegváltozatokat külön fogja felsorolni“, nem alkalmazta „következésképpen“, mert „variansokat sorolván fel a fajták között, ezeknek számát indokolatlanul szaporítja és esorbítja az elvet“. (Arch. Ért. 1899. 71. l.)

³⁾ De talán hozzájárult ehhez egyesek túlságos rövidítési- és pontozási-változat hajhászása ellen való hatás szándéka is.

⁴⁾ C. II. 122., 235B., 239B., 278B.

⁵⁾ C. II. 135A. 149C. 201B.

ban¹⁾, vagy különböző súlyban vagy pénzverőjegyekkel is fordul elő s még ha csak a köriratra vonatkozik is, de ennek értelmét megváltoztatja. Mert mást jelent, sőt egyenesen korhatározó mint látni fogjuk, például a „*Karolus rex*“, meg a „*moneta regis Karoli*“ (vagy „*Mathiae*“) és más a „*Santus Ladislaus rex*“ meg az „*S. Ladislaus rex Hungariae*“ értelme¹⁾; viszont a képveret csekély rajzbeli különbsége egy-magában nem indokolja egyébként egyező vereteknek szétbontását külön fajokra.²⁾ *Egyszerű pénzverési hiba az elő- és hátlap köriratának felcserélése is*³⁾; ezt is a *részletes C.-kötetekbe valónak tartom*, annnyival is inkább, mert Réthy maga sem vette be például a C. 70A vagy 89A sz. előforduló ilyen változatait ezen C.-típus-kötetbe.

Mindezen hiba kijavítására és elkerülésére legcélszerűbbnek gondolom a C. új kiadásának, amennyire lehet, korrendi átdolgozását, illetve az ehhez szükséges oknyomozó kutatást s ilyen irányú igyekezetem eredménye jelen tanulmányom is. Úgyis szükséges, hogy az első kiadás óta (az I. rész 29, a II. 21 éves) közölt leletek- és oklevelekből összegyűlt anyag leszűrhető sok tanulságának eredménye a C.-ban is benne legyen, hogy Hóman rengeteg adata felhasználtassék a C. hibái kiküszöbölésére s így egy korszerűen javított és bővített kiadás jöjjön létre. Ennek vegyesházi részében az eddigi, csakis az érem képveretére alapított, merően egyoldalú és mesterkelt sorrend (például a király egész alakja, mellképe, feje stb.) helyett, — melynek csak ideiglenesen kisegítő jogosultsága volt, — az egyedül megfelelő, szakunk természetes és szükségszerű rendszere, az eddig megvalósíthatatlan korrendi beosztás szerint kell az anyagot elrendezni (mely anyag eddig tulajdonképen csak *nyersanyaga* a magyar pénzverés még megirandó történetének); ami egyszersmint az alfajok helyes megállapítására és a változatok elhagyására is fog vezetni. Emellett megmaradhatna a C. megszokott és köztudatba átment számozása új kiadásában már csak azért is, hogy a kétféle számozás félreértéseket ne okozzon, vagy ne kelljen mindig megmondani, hogy melyik kiadást is idézzük. Úgy képzelem, hogy, mint azt a mellékelt I.—III. (X.—XII.) táblán⁴⁾ Károly. Róbert pénzeivel megkísérletem, évek, vagy ha ez lehetséges, még helyesebben *kibocsátások* szerint kellene a pénzek ábráit vízszintes sorokba szedni olyképen, hogy az azonos névértékűek (forint, garas, dénár, obulus) függélyes sorokban egymás alá kerüljenek. De mindjárt hangsúlyozottan kérem olvasóimat, ne higgyék talán, hogy e korrendemet már változtathatatlanak, véglegesnek tartom; ettől még igen távol vagyunk. A sok kérdőjel is mutatja főleg a *legelső veretek*, azután az úgynevezett „*kis bécsiek*“ és *Buda város autonóm pénzei* korrendjének bizonytalanságát. Csak az aranyak, garasok, „királyi“ bánálisok meg egyéb dénárak, részben obulusaik és a széles meg közepes bécsiek veretési időpontja eléggé tisztázott jelen munkámmal már ma is. E táblázatos beosztás Károly Róbert idejében azért könnyebb, mert, mint azt minden idevonatkozó oklevél is bizonyítja,⁵⁾ 1336-ig még azárpádkori (a középkori államokban általános,⁶⁾ kényszerbevéltással együttjáró évenként egyszeri pénzűjítés, (ami t. k. egy terhes *adózás*⁷⁾ volt) folyik tovább az aranybulla 23. pontja értelmében⁸⁾,

¹⁾ Nagy Lajos C. 67. garasa, illetve ennek Mont. 274/c. (Berchtold I. t. 225.) sz. alfaja, melyeknek 5—5 változatát mutattam be gyűjteményemből a M. Num. Társulat 1923 február 22-iki felolvasó-ülésén. Mindkétféle körirattal van olyan változata, melyen a címerkeret belső csúcsain 3—3 kis karika van s az U-betűk H-alakúak, továbbá olyan, melyen a keret csúcsain egy-egy gömb van s a „gracia“ c-vel írott, aztán rozettákkal a keret sarkaiban s rövidnyelű alabárdal, sat.; világos tehát, hogy e kétféle körirat két emissio a változatok azonos sorával, vagyis alfajnak veendő.

²⁾ Pl. II. 23. és 24. sz.

³⁾ Pl. C. II. 190.B. sz.

⁴⁾ Melyek képei (néhánynak kivételével) a Corpus eredeti dűcáiról készültek.

⁵⁾ K. R. 78. l.

⁶⁾ Lásd Luschin „Allg. Münzkunde“, a 218. laptól.

⁷⁾ Luschin W. M. 25. l.: „drückende Last“. M. P. 333. l.

⁸⁾ M. P. 418. szöve. és 4. j., Eckhart 35. l. és Schmidt 2. l. „art. 2.“

tehát körülbelül minden évnek megvan a maga verete.¹⁾ És ezen, a királyi kincstárt elég könnyen és gyorsan megtöltő²⁾, de egyébként gazdaságilag felette káros rendszer³⁾ Károly Róbert utódai alatt is folyton vissza-visszatér s az évenként egy-, sőt többszöri új pénz veretése (megszakításokkal Nagy Lajos és Zsigmond alatt) Mátyás madonnás pénzeinek koráig, 1468-ig tart. Az egyes fajok ábrái mellé célszerű lenne továbbá az új kiadásban a törvényes súlyt és finomságot; meg a pénzverőjegyeket is kinyomatni.⁴⁾

Ilyen korrend megalkotása évszámot nem viselő pénzek sorában (a C.-ban Károly Róbertnek 60 ily verete⁵⁾ van ábrázolva!) természetesen csakis az összes rendelkezésre álló adat és körülmény lelkiismeretes mérlegelésével s gondos, körültekintő egybevetésével kísérelhető meg és adhat megbízható eredményt,⁶⁾ amely még így is a „kétségtelen“-től a „valószínű“-n át az „esetleges“-ig és „lehetséges“-ig fog változni, miért is legelőször „fix pontok“(„vezető érmek“-nek is nevezhetők,⁷⁾ megállapítására kell törekednünk. Ilyenekül kell vennünk az első úgynevezett „királyi báni“ pénzeket (C. 51, 54.), melyeket Hóman szerint 1323-tól kezdve vertek⁸⁾ és a „denarii cum aquilis“ (C. 13., 14.), „banales v. den. cruciati“ (C. 49., 50.) és „lyliati“-kat (C. 29.), melyek neve szintén oklevelekben fordul elő és amelyekről szintén már Hóman felfigyelt és megállapította, hogy 1325—29-ből származó veretek,⁹⁾ továbbá a garasokat, melyeknek öt fajtát is már ő helyezte az oklevelek alapján 1329 és 37 közé.¹⁰⁾ Adatainkat, melyekre továbbépítünk, mindenekelőtt maguk a pénzek nyújtják. Azok:

I. Tipológiaiak.

1. Az érem képverete is (leginkább a címer és részei), de
2. a) a körirat is (melyet a C. első kiadása egyáltalán nem vett számba), sőt
- b) a helyesírás (mely Károly Róbert idejében olasz elemeket is tartalmaz),
- c) a betűtípus (barátírás, vagy antiqua-betűk) és az írás karaktere.
3. Igen fontosak a pénzverőjegyek (melyek egymaguk is pontos korhatározók lehetnek) és végül
4. az egész verőtövézés stílusa (a német „Mache“) is.

II. Metrológiaiak (súly, ötvözet), továbbá a sajnos e korból igen gyér

III. leletek (a pénzek előfordulásának) adatai, s a ránkmaradt kisszámú

IV. írott források közül a pénzverésre vonatkozó rendeletek és az adószámadások adatai a legfontosabb, többnyire döntő bizonyítékokat adják.

V. Végül pedig a szakirodalomból, mások eddigi munkásságának eredményéből nyerhető adatokat sem nélkülözhetjük.

I. 1. A képveret (magyarosabb mint az „éremkép“) Károly Róbert pénzein a király trónoló alakja, mellképe,¹¹⁾ feje, nevének kezdőbetűje (K¹²⁾, a címer vagy en-

¹⁾ Csak 1339—42-ig marad ugyanaz, mint látni fogjuk.

²⁾ M. P. 419. l.

³⁾ Lásd a M. P. 414. l.-jától, K. R. 78., 190. stb. II. és Luschin, Allg. Münzkunde 221. és következő lapjait.

⁴⁾ S így megszűnnék az a visszásság, hogy a C. tábláinak magyarul nem értő használói minduntalan „felfedezik“, hogy a legközönségesebb pénzverőjegyű változatok is „hiányoznak“ a C.-ban és hangsúlyozzák, hogy „fehlte bei Réthy!“

⁵⁾ A C. 55-öt nem tartom annak.

⁶⁾ M. P. 14. l.

⁷⁾ Luschin „Leitmünzen“-nek nevezi a leletek elrejtésének idejét meghatározó pénzeket. (Allg. Münzkunde 112. lap.)

⁸⁾ K. R. 76. l. 1. j.

⁹⁾ K. R. 93. l. 1. j.

¹⁰⁾ K. R. 90—82. lapok. M. P. 408. l.

¹¹⁾ Melyen a kéztartás s az is felhasználható korrendi következtetésre, hogy jobb- vagy balkezüben van-e a kormányzópálca meg az országalmája.

¹²⁾ Ez volt a király gyűrűpecsétjén is (l. Rupp II. 22. l., Pray IV. t. 4. kép.)

nek részei s ide tartoznak Schoenvisner és Rupp szerint a *salerno*i angyal¹⁾ (a magyar Anjouk a selernói ágból származtak) és a *háromtornyú vár* (Buda címere) is. A címertani képek és adatok esetleg kordöntő vagy -megállapító fontosságát ezen korban, az úgynevezett „élő heraldika” idejében nem kell bizonyítanom, de mindjárt látni fogjuk. U. i. Károly Róbertnek 18 pénzfaján²⁾ a magyar csikok a címernek heraldikailag bal felén s az Anjou liliomok a jobbon vannak, míg 6-on³⁾ fordítva van ez. Már pedig Pór Antal szavaival „ezen különbözőség nem tekinthető esetlegesnek, ... főleg ezért sem, minthogy a heraldikai készültség azon időben, a Sassoferato korában magas fokot ért el. Ehhez képest a címer jobb fele volt a becsültebb⁴⁾ és „a heraldika szabályai szerint az ország címerét csakugyan tekintélyesebb hely illeti meg a (királyi) családnál⁵⁾”. Bizonyos azonban, hogy ebben a még közjogilag sem közömbös kérdésben abban az időben éppen nem jártak el tetszőlegesen, hanem erre szabály volt, amelyet majdnem kivétel nélkül megtartottak. S éppen az, hogy Nagy Lajos⁶⁾ és Mária pénzein nincs is más, mint magyar-Anjou beosztású címer, bizonyítja, hogy *Károly Róbert ilyen címerű pénzei is uralkodása végéről származnak.*⁷⁾ De mit látunk a pecséteken? Károly 1334.⁸⁾ és Lajos herceg trónörökös 1335. évi⁹⁾ pecsétein még Anjou-magyar címer van. Tehát csak 1336 vagy 37-ben történhetett e címerváltoztatás, mert Károly C. 7. számú garasán már az új magyar-Anjou címer van, garast pedig ő 1338-ban bizonyosan nem veretett többé.¹⁰⁾ És így azt a fontos címertani megállapítást tehetjük a pecsétek egybevetéséből a C. 7. számú garassal, hogy a magyar-Anjou elrendezésű királyi címer használata valószínűleg 1336-ban kezdődött, azelőtt pedig az Anjou-magyar címet használták; és ez egyik legfontosabb fixpontunk Károly Róbert pénzeinek korrendjében.

A magyar címer vágásainak száma és vörös-ezüst, vagy ezüst-vörös sorrendje már nem ilyen állandó, Bárczay „*A Heraldika kézikönyvében*”¹¹⁾ azt mondja, hogy a vágóvonalak száma nagyon ingadozó a legrégibb emlékeken, de a XIV. század közepétől kezdve a hét vágóvonalban állapodtak meg; ilyen a magyar címer az 1369-ben Kassa városának adott címerlevelen.¹²⁾ Károly Róbert alatt azonban még változó a vágások száma és igen valószínű, hogy ekkor és még később is, gyakran a rendelkezésre álló kis hely (s egy obuluson ez igazán kicsiny!¹³⁾), meg a tökéletlen technika okozta, hogy kevesebb vágást alkalmaztak. És ezt, úgy látszik, nem is tartották oly fontosnak, éppen úgy, mint a liliomok számát sem a címer Anjou részében, melyben bizony csak egy és fél liliom jelzi olykor,¹⁴⁾ hogy a pajzsnek liliomokkal „beszórtnak”, vagy heyesebben „kivertnek” kellene lennie. Jenemző, hogy éppen e regebbi penzen

¹⁾ A. C. 32., 40., 41., 79. és 99. sz. penzen; Schoenv. 193., Rupp II/15. l.

²⁾ C. II. 2-6., 8-12., 20., 26., 33., 37., 43., 44., 46., 54/B.

³⁾ C. II. 7., 18., 19., 45., 48., 54/A.

⁴⁾ Arch. Ert. 1900. 196. l. 5. j. Nem vette azonban Pór számba Károly Róbert már Rupp, sőt Schoenvisnernél (Not. 76. és 79. sz.) közölt ábrázolt magyar-Anjou címeres pénzeit s így azt hitte, hogy csak Nagy Lajos változtatta meg a címet. Elessik így természetesen Pórnak ebből vont azon következtetése is, hogy a címer azért változott meg, „mert míg I. Károly király nagyobb súlyt helyezett születési jogára, addig Nagy Lajos király inkább a nemzet egyhangú választásából merítette jogát a koronához s ennek és vele a régi magyar pólyáknak... juttatta az előbbkelő helyet.”

⁵⁾ Ivánfi, II. 12-13. l.

⁶⁾ Egy nyilvánvaló egykorú hamisítvány, s mint ilyen, a C. e kötetébe nem is való, a 94/E. sz. dénár kivételével.

⁷⁾ Egy kivétellel: C. 54/A., de ezt súlya, vegyítése, képverete, betűi pontosan az 1323-i első nagy pénzreform idejébe utalják.

⁸⁾ Pray, I. t. 6. és Bárczay, 239. l., 541. ábra.

⁹⁾ Szilágyi, III köt., 120. l. 127. ábra.

¹⁰⁾ K. R. 103-104. l.

¹¹⁾ 383-84. lap.

¹²⁾ Bárczay, 70. ábra. Ez Fejérpataky szerint (12. l.) „a legrégibb kétségtelen hiteli hazai forrás mely világosan mondja, hogy a vágások száma hét és az osztás vörös színnel kezdődik”. A pénzek azonban még régibb s ugyanolyan hiteli források.

¹³⁾ Schoenvisner is kérdi (227. l.) a C. 185. sz. dénár címerének két dalmát koronás oroszlánfejéről: „an exigua scuti areola spatium defuerit pro tertio?”

¹⁴⁾ C. 10-12., 26., 54/A.

van kevesebb és nagyobb lilium, míg a későbbiekben inkább kisebbek és szaporábbak. Megvizsgálható segítségünk a pajzs vágásos részének *kezdő színe*. Itt óvakodnunk kell attól, hogy a pénzeken látható inom tüggéyes csíkolatot¹⁾ a piros szín jelölésének vegyük, mert a címer ú. n. mázainak csíkolással való jelzése sokkal később, csak a XV. században kezdődik.²⁾ A XIII. századtól kezdve a csíkolat csak ú. n. „*hím*“, vagy „*damaszkózás*“ (Rupp erre a „*dömöckölés*“ szót használja), amit a színeknek a fémektől (ezüst, arany) való megkülönböztetésére alkalmaztak és pedig a *fémeken és színeken egyaránt*.³⁾ Károly király pénzein majd mindig a kiálló (mint mindjárt látni fogjuk, a teher) a vonalkázott vágásköz, úgy hogy éppen *ellentétes* az ábrázolás a maival, melynél a vöröset vonalkázzák függőlegesen. Van azonban egy más mód, hogy domborműveken s így pénzeken is a magyar vágások fehér (helyesebben ezüst) vagy vörös voltát telismerhessük. Eredetileg ugyanis a címerpajzsot színes bőr⁴⁾ vagy posztódarabokkal vonták be, vagy a fémeket igazi fémlemezkek rászegezésével jelölték és kétségtelen, hogy a magyar címernél is a piros posztóval bevont pajzsra az ezüst csíkokat ábrázoló fémlemezkeket rászegezték, úgy, hogy ezek valamennyire kidomborodtak s ennek tevése az, hogy a legrégibb magyar vágásos-címeres pénztől⁵⁾ egészen a mázoknak csíkolattal való jelöléséig — tehát a XVII. századig — minden második csík jobban kiemelkedik.⁶⁾ Meggyőződésem, hogy ezeket a *kiálló csíkokat kell a fehérnek tartanunk*, akár hímesek azok, akár nem. Ez a kiemelkedés Károly Róbert pénzein mindig jól látható és rendesen damaszkos, sőt a C. kitűnő ábráin is mindenütt felismerhető. És itt ellentmondanak a középkori magyar pénzek a legtöbb címtani könyv azon állításának, hogy a heraldika szabálya szerint csakis páros vágások esetén, az ú. n. „*pólyák*“ (németül Querbalken) emelkednek ki a címermező szintjéből és páratlan számú vágás esetén egy síkban maradnak a közök,⁷⁾ mert bizony valamennyi középkori magyar pénzén vagy az első, vagy a második vágóvonal felett lévő köz (a fémek eredetileg rászegezett voltának megtelevően) kiálló, magasabb, mint a címerpajzs síkja, még akkor is, ha páratlan (pl. hét, mint később leggyakrabban) a vágások száma, amikor tehát „*pólyákról*“ nem is beszélhetünk. Sőt Károly Róbert pénzein kiemelkedő még az *első* vágásköz is a másodikhoz képest 14 pénzfajon ezek közül 13-on még páratlan is a vágások száma), — holott az első vágásköznek a címtanok szerint nem volna szabad *sohasem* kiemelkednie, hanem csak a másodiknak és ennek is csak páros számú vágás esetén. Így nem marad más magyarázat, mint az, hogy mindig a kiemelkedő vágásköz tartanak a fehérnek, mert úgy látszik, oly szabályt alkotott itt a későbbi heraldika, amelyet a középkorban, a pénzek tanúsága szerint (legalább nálunk) nem követtek; körülbelül 1354-től kezdve ugyan állandósul a vörös-ezüst sorrend, de a hetes (tehát páratlan számú) vágás is a leggyakoribb marad. Nekünk azonban így lehetséges a mindig látható magasságkülönbség alapján megállapítanunk, hogy melyik a fehér szín, illetve melyik a vágások kezdő színe. Buda legrégibb ismert 1329-beli pecsétjén⁸⁾ is a legfelső damaszkos vágásköz a kiemelkedő s ez egyezik azon megállapításommal, hogy Károly Róbert 1330 után vert pénzein is többnyire fehér-vörös a színek sorrendje (rendesen csak 5 vágással), míg 1330 előtt többnyire vörös-fehér, mint az esztergomi olaszok 1269-ből való pecsétjén.⁹⁾ Kétségtelen, hogy a magyar címer megalkotásánál (valószínűleg lemasolták az előző év pénzéről), úgy, hogy

¹⁾ C. 19., 45.

²⁾ Bizonyosan téves Ivánfi megjegyzése (29. l.) az 1334. évi kir. pecsétről, hogy „itt a függőleges vonalak már a vörös színnek vendők“.

³⁾ Lásd Bárczay, 64. lap.

⁴⁾ Nagy Lajos 69. sz. garasán a *kidomborodó* vágásközök *egészen kivételesen hermelinesek*, ezek tehát bizonyosan a fehérek, mert a vörös színt a fehér hermelinnel nem jelölhették.

⁵⁾ II. Endre C. I. 203., 201/2., 307/8., 303/4., 204., 207. (l. Hóman N. K. 1919—20. 39. l.), a 206. kivételével.

⁶⁾ Bárczay, 71. lap.

⁷⁾ Bárczay, 85—86. lap.

⁸⁾ Nyáry, VIII. t., 67. kép és ugyanaz Toldy, 5. l.

⁹⁾ Bárczay, 71. ábra.

kellő kritikával és a többi adat egybevetésével korrendi megállapításra ez is felhasználható. Vörös az első vágásköz Károly Róbert 9.¹⁾ fehér 15²⁾ pénzén.

A címeren kívül éremképek még a különböző állatok (sas, oroszlán, halak), Isten Báránya, sárkány, — melyek többnyire olyanok, mint a bécsi dénárokon lévő, vagy ezekről az utolsó Árpád-házi pénzekre került éremképek és így a tipológiai kapcsolatot képezik ezekkel, csak sokkal finomabban vésettek. Az éremképek és metrológiai adatok, pénzverőjegyek meg leletbizonyítékok alapján állíthatjuk össze az egy évbe tartozó dénár- és obulus- (esetleg félobulus-) vereteket. A kisebb értékű pénzeken olykor csak a kép egy része van rajta, pl. egész alak (C. 7.), vagy mellkép (C. 51.) helyett fej (C. 30., 52.), címer (C. 7.) helyett sisak (C. 15., 16.), vagy oromdísz (C. 30.) és meg kell mindjárt itt említenem, hogy éppen olyan szoros tipológiai kapcsolat, mint a dénár és obulusa közt, van a 3., 5., 6., 7. sz. garas meg a 10., 8—9., 11—12., 15—16. és 30. számú kispénzek (dénár meg obulus) között, úgy, hogy lehetetlen ezeket időben egymáshoz közel eső pénzeknek nem tartani s végül ugyanily hasonlóság van a 2. sz. arany és a 6. (némileg a 4.) sz. garas között is. Mindezekre még visszatérünk.

I. 2. Az előlap, vagy ha ez néma, a hátlap *körirata* (mellékelt korrendi tábláim sorrendjében):

Karuli regis, {
Karulus rex, { (1323 előtt).

Moneta vagy M. regis Karuli (1323—8, és 1330).

Karulus Dei gracia és... rex (1329, ill. 1331).

Moneta Karuli regis Hungarie (1330), tehát Karulussal 5, továbbá:

Rex Karolus és Karolu rex (1332).

Karolus rex Hungarie és Hungarie (1333).

Moneta domini Karoli

Karolus pmus és... rex Hungarie { (1334).

Moneta vagy M. regis Karoli, vagy csak regis Karoli (1335—7).

Moneta Karoli regis Hungarie (1336—7?).

Moneta regis Hungarie (1338—42),

tehát Karulussal 7, vagyis összesen 12-féle és bizonyos, hogy ezeket is rendesen néhány évig, s egy-egy évben valamennyi kispénzen többnyire egyformán verték. Mindjárt hangsúlyozni akarom, hogy a *Karulus* a régebbi és a *Karolus* az újabb alakja a névnek, mert az összes magyar-Anjou címeres, tehát későbbi pénzen *Karolus* van, o-val (a C. 7. sz. ábrája egy egészen kivételes darabról készült és így nem mérvadó). És ez a *második fontos fixpontom* Károly király pénzeinek korrendjében, mert hosszas vizsgálódásból leszűrt meggyőződése, hogy *egy betű³⁾ is perdöntő „jótája” lehet Károly Róbert pénzei kormeghatározásának*. A pénzekon is kimutatható a kor azon divatja, hogy *keveri* a „majusculák”-at, a nagy barátbetűket az antiqua vagy „lapidaris” betűkkel; például a C. 8., 11., 13., vagy 20-on. Egészen kivételes egy denáron (C. 42.) a kis barátbetűs (*minuscula*) írás.

I. 3. *A pénzverőjegyeknek*, szígláknak Sziklay Jenő jeles gyűjtőtársam évtizedes fáradsággal összeállította gazdag jegyzékét használtam, melyben a Rupp-félék is benne vannak és amelyet a Montenuovo-gyűjtemény, a sólyomkövi lelet⁴⁾ és a M. N. Múzeum jegyeiből kiegészítettem. A betűjegyek Károly Róbert pénzein többnyire két,⁵⁾ — ritkábban egybetűsek; a 2., 6., 7., 18—19., 29., 49—50. sz. pénzekon két-két nagy betű, lilom vagy kis korona a jegy. E kettős jegyekről Nuber Károly tapasztalt numizmata már régen azt vallotta, hogy mindkettő a *pénzverő* jegye. Úgy látszik, hogy

¹⁾ C. 3., 10—12., 26., 33., 46., 48., 54/A.

²⁾ C. 2., 4—9., 18—20., 37., 43—45., 54/B.

³⁾ Pl. a (fordított) *II* vagy barátírású *Ω* mely (a C. 41.-et kivéven) csak 1337 után fordul elő (C. 18., 15., 58., 59.); antiqua, illetve barátírású *E* ugyanazon faj példányain is előfordul (1., 23., 46.) s így kevésbé alkalmas korrendi megállapításra.

⁴⁾ Num. Közl. 1905. 12. lap.

⁵⁾ Ezek egyike azonban olykor lemaradt a beponcolásnál, vagy lekopott, pl. a garasokról és a C. 18-ról (Rupp II. 1.), vagy fel is cserélődhettek, mint pl. Zsigmond aranyain (I. Rupp II. 47. I. II. „nemű” 25. és 28., 33. és 43., 16. és 38. sz. vált.).

Károly, de részben Nagy Lajos alatt sem alkalmazták még „mesterjegyet”,¹⁾ bár a király 1338- és 42-ben elrendelte ezt²⁾, de eleinte nyilván a pénzverő jegyével a teljős ispánt is megállapítottak tartották. Így Nuber szerint B—V és a korona is Budát jelenti³⁾, ami annál inkább is elfogadható, mert az egyes pénzfajokon vagy a 2 korona, vagy a B—V fordul elő, de e kettő ugyanazon pénzfajon nem. A korona a címer felett ezidőben semmi esetre sem a magyar szent korona, mint később, hanem csak heraldikai rangjelző korona.⁴⁾ Vagy ez is pénzverőjegy és talán szintén a buda-esztergomi kamarát jelenti s akkor a 2. sz. aranyon a címer mellett lévő S az esztergomi pénzverőt jelenthetné, — ha nem volna mégis arra gyanunk, hogy az S—E (mely több pénzfajon előfordul) együtt egy eddig meg nem fejtett verdejegy lehetne.⁵⁾ A C—R jegyet Nuberrel Cremníciumnak kell tartanunk és nézetem szerint az A és A—A Alba Regiát (Székesfehérvár), az A—I talán Alba Juliát (Gyulafehérvár), a B—T Besztercét (?), az F—A és Ω — Ω (Mons Mediust, „Középhegy”-et, akkori nevén) Felsőbányát,⁶⁾ az L—I Lippát, az Π (n)—I (s talán Π —A is) Nyitrát,⁷⁾ O—B és O—F talán Offenbányát,⁸⁾ R és R—A talán Ó-Radnát,⁹⁾ S—B Szomolnokbányát, S— Ω talán Sirmiumot, S — lilium, meg a 2 lilium¹⁰⁾ talán szintén Szomolnokot, S—T talán Szomolnok- és Telkibányát (mely az előbbihez tartozott), vagy Strigoniumot? (Esztergomot), az Y (mely a középkorban V helyett fordul elő)¹¹⁾ korona alatt meg A: talán Nagyváradot (melynek régi címerében is benne volt a korona), W talán Visegrád és a Z—A „Zathmárt” jelentette;¹²⁾ a K egyedül valószínűleg mindenütt Karolus (a C. 41-en biztosan, mert a megfelelő C. 79. számú pénzen az L Ludovicust jelenti)¹³⁾ és Körmöcöt C—R meg C jelöli ez időben. K és Θ = Karolus és Elisabetha, a királyné. 1338 előtt azonban csak 4 pénzfajnak van rendszeres pénzverőjegye.¹⁴⁾ Ekkor rendeli el a király (eddig tudásunk szerint) először, hogy minden ka-

¹⁾ Mely a kamaraispán keresztnévének (később olykor családnévének) kezdőbetűje vagy címere szokott lenni.

²⁾ K. R. 220. lap.

³⁾ Már Schoenvisner is annak tartotta. (Széch. I. 65. l.)

⁴⁾ Gyűjteményemben Nagy Lajos C. 67. sz. garasának egy kiadatlan változatán is koronás a címer (bemutattam a M. Num. Társ. fentemlített ülésén) s a hátlapján P van (Nuber szerint Petrus a *Chimle* budai kamaraispán jegye) és Nagy Lajos C. 94D. sz. dénárán is a korona és P—C (vagy G?) a jegyek, melyek ezzel jól egybevágva, a budai kamarát és ennek ispánját, Pétert jelenthetik; a Rupp XXI. nemű 13. változatán a korona is a hátlapon van.

⁵⁾ Schoenvisner Selmecbányát is a legrégibb pénzverőhelyek közt említi: „Antiquissima signatae monetae hungaricae loca erant... in montanis Hungariae Schemnícium, etc.” (181. l.) és bár az S—E meg S— Θ ennek jól megfelelné, mégis, — mivel sehol sem találok ezt támogató adatot, — úgy gondolom, hogy Szomolnokot, *Schmölnitzet* vehette Schoenvisner tévesen Selmecnek, *Schemnitznek*, mert idézett műve 192—93. lapján az S-jegy lehetséges megfejtéseiként csak Strigoniumot, Sirmiumot meg Schemnitziumot említi, pedig ezidőben Szomolnokbánya is fontos pénzverőhely volt.

⁶⁾ L. Rupp 167. l. Ennek régibb kiváltságait Nagy Lajos 1374-ben megújította (Révai-lexikon).

⁷⁾ Fejérnél (a VIII/2. 176. lapon.) a nyitrai püspök egy 1318. évi levelében „nova moneta in Nitra” fordul elő; Kachelmann („Gesch. etc.” I. 71. l.) szerint is: „im Anfang d. 14. Jahrhdts... Münzen wieder in Neutra geprägt wurden”. Az N—A nem lehet Károly Róbert alatt Nagybánya, mert a nagybányai kamara 1347-ben még Szatmáron volt (K. R. 197. lap, 3. jegyz.); ha ugyan az N nem a „Zathmár” Z-poncának elfordított beverésével jött létre. Megfordítva: a Z az N elfordításából nem, mert a M. N. Múzeum 6. sz. garasai közt 3 darab Z—A és csak 1 N—A van s így azt hiszem, ezt is Nyitrának vehetjük és hasonlóképen a B—A-t is Budának (a 6. számú garason; vagy az 1255 óta bányaváros Besztercebányának?).

⁸⁾ A C. 6. sz. garason (1330); önálló bányakamarája volt már 1325-ben (K. R. 275. l.).

⁹⁾ 1268-ban ezüstbányákat műveltek ott (Révai-lexikon).

¹⁰⁾ A lilium Kassa s a szepesi kamarának is jegye (v. ö. Wesz. F/IV. 10. és 19.). Többszöröseit a C. 15. s főleg Nagy Lajos C. 64., 68. és 102C, D meg Mária 114. sz. pénzén azonban kibocsátások (emissziók) jelzésének tartom.

¹¹⁾ Luschin Allg. Mknde 56. l.

¹²⁾ (Lásd K. R. 197. lap 3. j.) és nem Zágrábot, mint Nuber vélte, mert ott Mighs-bán szlávón dénárát verték ezidőben s azokon M—B stb. van.

¹³⁾ Csakúgy, mint a nagy K a C. 48—50., meg 56. sz. és a nagy L a 83. meg 100. sz-on.

¹⁴⁾ C. 49—50., 6., 29., 7.

maraispánnak legyen meg a saját jegye a pénzein, hogy ellenőrizhető legyen, ki felelős a pénzverésért.¹⁾ Feltéhető, hogy azon fajoknak, melyeket egy kamara vagy pénzverőműhely székhelyéről neveztek el, pl. „*banales de Clusvar*“ (Kolozsvár), „*parva moneta Chegediensis*“ (szegedi) stb. s melyeket valószínűleg csakis ott egy helyen vertek, nincsen pénzverőjegyük (mert nem is volt rá szükség), s viszont hogy azon pénzeket, melyeknek nincs jegyük, talán csak egy kamara verte. Általában az ú. n. „*bécsi utánvereteknek*“ csak kivételesen van jegyük,²⁾ ezeket is csak egyes pénzverőkben készítették, régebben főleg Dunától (pl. bizonyosan Székesfehérvárott,³⁾ de később másutt is, (pl. Szegeden). Az alább a táblázaton közölt pénzverőjegyek közé csak a kétségteleneket vettem fel és elhagytam azokat, melyeknek egyik be-tűje bizonytalan s talán csak elkopott.

A mesterjegy különben még később, a XV. sz.-ban is elég gyakran hiányzik. Feltűnő pl. a K—R jegy gyakorisága ez időben, mely betűk bizonyára jórészt csak „Kremnitzium“-ot jelentik (mesterjegy nélkül), annál is inkább, mert R-rel kezdődő keresztnev nem sok van, továbbá mert egy megkülönböztető keresztke is gyakori az R felett. A pénzverőjegyek mint korrendi bizonyítékok azonban éppen a XV. században igen fontosak,⁴⁾ különösen ha sikerül egyéb (okleveles) bizonyítékkal a mesterjegyet is megfejteni. Már Károly Róbert idejében is nyomatékos érv, ha oklevél tanúsítja, hogy egy szóban forgó pénzfajt a kérdéses időben abban a pénzverőben vertek, melynek jegye e pénzfajon előfordul (így megfelel a C. 29. sz. S—B [Szomolnokbánya] jegye az 1330.-i királyi rendeletnek, vagy a C. 18. sz. C—R [Kör-möcbánya] jegye az 1342.-i kamarabérletszerződésnek, melyekről még sok szó lesz); de egyes pénzfajok közeli időbeli (denárok és iratlan obulusaik *egyidejű*)⁵⁾ származását is felette valószínűvé teszik a rajtok ismétlődő jegyek (C. 6., 29., 49—50., és 7., 18—19.) A pénzverő- és mesterjegyekmegfejtésére irányuló buzgóságunkban azonban különösen szükséges az igen óvatossá kritika, hogy tudományosképp találgatás útvesztőjébe ne tévedjünk, ami például még Newald osztrák és Fiala cseh, Ausztriában szaktekintélyeknek tartott numizmatiai írókkal is megesett.⁶⁾

II. *Metrológiai* adataimat legnagyobbbrészt Hóman könyveiből, főleg a K. R. pénzügyeiről szólóból vettem, melynek szövegében (s méginkább a jegyzetekben) találhatók a törvényes súly és finomság adatai; II. függelékében pedig e király pénzeinek átlagsúlyai, melyeket Hóman a M. N. Múzeum, néhány nevezetesebb magángyűjtemény, meg a sólyomkövi lelet⁷⁾ adataiból számított ki. És pedig a gyűjtemények, s főleg a M. N. Múz. anyagából (igen helyesen) a csonka és kopott példányok megjelölésével és súlyuk mellőzésével, a sólyomkövi lelet kispénzeinek példányaiból

¹⁾ K. R. 220. l., 3. jegyz.

²⁾ A C. 27. sz.-on „A“, 20.-on karika.

³⁾ Mon. Vat. 312. I. és M. P. 384. l., 2. jegyz.

⁴⁾ Így például sikerült nekem Mátyás király nem-madonnás dénárait a jegyek ismétlődése alapján szakadatlan sorba szednem.

⁵⁾ Közös jegyeik alapján kétségtelen hogy a C. II. 202. sz. a 218. dénárnak, a 221. a 184.-nek s a 230. a 186. sz.-nak obulusa, mire Nuber Károly már régen figyelmeztetett.

⁶⁾ Newald a C lilium jegyet (*Kassa* jegyét Zsigmond óta) a boroszlói Saurman Conrádnak akarta tulajdonítani („Das oest. Münzwesen unter Ferd. I.“ 122. l.) és Fiala a Windischgrätz-hercegi gyűjteménykatalógus magyar részében igazán súlyos tévedésekbe esett, melyekről már Renner megjegyezte bírálatában, hogy „el kellett volna ezeket kerülnie“. (Monatsblatt d. W. Num. Ges. 1896. 151. sz. 328. l.) Így a K-t a katalógus 4824. számánál Kolozsvárnak (de három számmal később már Kremniciumnak), a B-t a C. 222. sz. pénzen Beszterce jegyének (mert a Hunyadiak besztercei oroszánja van rajta) s az O—N-et „Ostrigom“-nak (Esztergom tót neve! 4833. sz.) mondja, de Zsigmond dénárán (C. 125.) a S(igismundus) V(ngariae) R(ex)-et (!) is Strigoniumnak. Állandóan „Andreaskreuz“-nek nevezi *kettőskereszt*ünket s Kolozsvárt Cibiniumnak (315. l.) és hol a kamaraispánok családi, hol keresztneveire fogja rá a mesterjegyek jelentését. Mátyás legsilányabb (háromnegyedrésszében réz) C. 227. sz. dénárát „Groschen — grossus Corvinianus“-nak, a P mesterjegyet itt is Polnerének (ki V. László anyja, Erzsébet királyné kamaragrófja volt) és a G-jegyet 1777-ben Zágrábénak tartja; — de földrajzi botlásai is számosak. (Karánsebest, Oravicát, Samobort Horvát-Szlavonországba teszi, Kalocsa szerinte „Kolosza“ (latin neve után!), s a „Rätz-füldő“ — önálló helység! (5728. sz.)

⁷⁾ Num. Közl. 1905. 12—15. l.

azonban — sajnos — ezen annyival is szükségesebb korrektívum nélkül, mivel Károly Róbert kispénzeinél többnyire kevés, gyakran csak 2—3 példányból kell átlagot vonnunk, úgy, hogy egyetlen rossz példány súlya is tetemesen leronthatja átlagszámításunkat és erőse téves eredményre vezethet. Pedig ő maga mondja,¹⁾ hogy „következtetések rendszerint csakis nagyobb mennyiségű és *hibátlan* pénzdarabok átlagsúlyából vonhatók,” és minden középkori pénzre áll az, amit Belházy (Szent István pénzeinek mérlegeléséről)²⁾ mond: „mindenkelőtt gondosan és szakértelemmel kiválasztandók... ezen darabok, melyek a körülmételeknek, — pedig ilyen igen sok van, — vagy a legnagyobb kopásnak jeleit mutatják” stb. és ezen lelet igen érdemes leírója, Kováts Ede külön megjegyzi, hogy: „*Róbert Károly érmeinél, melyek, úgy látszik, hosszabb ideig voltak forgalomban és így részben kopottak, ... a köriratokat nem egy, hanem több egyenlő darabról olvastam le, és a leírásban egyikét a másikéval kiegészítettem*”, úgyhogy méltán tarthatjuk e lelet egyes fajainak legkönnyebb darabjait súlymegállapításra túlságosan hiányosaknak. A lekopottság legkirívóbb példájáról, a C. 20. sz. „obulusról” (7. p.) pedig ezt mondja: „*köriratát, melyből egyetlen betű sem maradt meg...*” És így ennek a vékonyra kopott példánynak 0.30 gr. súlya is hozzájárult tehát a C. 20-as faj átlagos súlyának megállapításához! Ezen hibaforrások elkerülésére a súlyomkövi lelet kispénzeinek fajonként legkönnyebb egy — négy példányát, valamint az átlagon szertelenül túlmenő legsúlyosabbakat nem vettem tekintetbe (vagyis azokat, amelyeket a többségtől nagyobb, ugrásszerű súlykülönbség választ el)³⁾ és a ritkább fajok átlagsúlyának pontosabbá tételére Fejér József és Niklovits Károly urak szíveségéből⁴⁾ megmérésre köleszöngött daraboknak, valamint saját gyűjteményem néhány ép példányának súlyát és a Num. Közlönyben talált néhány adatot is felhasználtam. Minderről alábbi táblán adok számot és természetesen ezen helyesbített átlagos súlyokat fogom idézni és használni.

A törvényes súly és finomság adatai Hóman könyvének szövegében (többnyire ezek is a jegyzetekben) találhatók. Az oklevelek adataiból kiszámítható „*törvényes*” és a mérések átlagából nyert „*forgalmi súlynak*” azonban csak nagyjából megközelítő összeegyeztetése is, sok nehézséget okoz a középkorral foglalkozó numizmatának másutt is, nemcsak nálunk. A pénzverés technikájának tökéletlenségéhez (amely által okozott szélső súlykülönbséget egyes példányok közt Belházy 20%-ra számítja)⁵⁾ az ú. n. „*al marco*” pénzverési mód⁶⁾ hibái járulnak (amikr csak egy „*márkányi*” kiverő új pénz *együttes* súlyát ellenőrizték méréssel a pénzverőben, vagyis egy nagyobb számú éremtömegből a legváltozatosabb súlyú egyes darabok kerülhettek forgalomba) és ez eljárásból eredő hibákra Hóman átlag 5% súlyhiányt számít.⁷⁾ Ehhez jön a forgalmi kopás, oxidálódás, esetleg csonkításnak, mint tudjuk, sokszor elég tetemes súlyvesztése és jön Luschin klasszikusan szép könyvében, a „*Wiener Münzwesen im Mittelalter*”-ben⁸⁾ oly találóan leír, nyereszkeedésből, beolvasztás céljából való *kiválogatása* a súlyosabb daraboknak („*Saigerung*”)⁹⁾.

¹⁾ M. P. 20. l. (végén).

²⁾ „A m. pénzver. súlymért.” 29. l.

³⁾ A garasoknál (minthogy itt Hóman maga sem vette számba a 2.88 gr.-nál könnyebb C. 6. sz. és a 3.00 gr.-nál könnyebb C. 7. sz. példányokat és sokkal több súlyadat is áll rendelkezésre) az átlagsúlyok ilyen helyesbítését nem tartottam szükségesnek. De meg Kováts Ede azt is írja, hogy „különösen Róbert Károly egy és ugyanazon fajú garasai közül a legkopottabbak egyszersmint a legsúlyosabbak is, amiből azt következtethetem, hogy ezen pénzeket csak a kiverés után mérték meg... és az igen vastag lapkára vert garasok súlyát, ahol az ollóval nem lehetett, a reszelővel egyenlítették ki”.

⁴⁾ E helyen is őszinte köszönetet mondok nekik.

⁵⁾ Num. Zeitschr. XXVIII. 211—12. l.

⁶⁾ Luschin, W. M. 18—22. l.

⁷⁾ M. P. 142. l. stb.

⁸⁾ 29. és Allg. Münzk. 222. l. Fenti 1913-ban megjelent mű Hóman szerint „mintegy sűrített összefoglalása Luschin félszázados tudományos eredményeinek”. (M. P. 356. l. 2. j.)

⁹⁾ Allg. Münzk. 114., 174., 222. l.

Károly Róbert ezüstpénzeinek átlagsúlyai (grammban) és néhány finomsági adata.

C. N. H. II. sz.	Hóman (át- lag) súlyai: (K. R. 271. — 273. 1.)	Hóman adataiból elhagytam: (I. K. R. 271—73. 1.)	Saját gyűjteményem súlyai:	Más újabban mért adatok:	Felhasznált		Helyesbi- tett átl. súly:	Ötvözet, hozzá- vetőleg:
					összes súly:	darab- sz.:		
3.	3.77		3.72		7.49	2	3.745	
4.—7.	3.230	a C. 3. = 3.77.			244.952	76	3.2230	
8.	0.813		0.81	Fejér József: 0.77	4.02	5	0.804	0.850
8.,A.“	—		0.62					0.980 (!)
9.	0.344	3 db: 0.86, 2 db: 0.64 („N-I“)	0.41, 0.42		2.49	6	0.415	
9.,A.“	—		0.315, 0.32	N. M. ¹⁾ (saját mérésem) 6 db. 1.87, Cahn cég: 0.38	2.88	9	0.320	
10.	0.39							
11.	0.76		1.003 (!)				—	0.850
12.	0.365							
13.	0.695		2 db.: 1.37	Niklovits: 0.82	3.58	5	0.716	
15.	0.6848	Sk. 2) 0.48, 0.59, 0.62			19.54	28	0.6978	0.700
16.	—			N. M.: 0.43 csonka				
17.	0.355		0.33 (csonka)					
18.	0.6486	Sk.: 0.43, 0.45, 0.52, 0.55			21.40	32	0.6687	
19.	0.352	Sk.: 0.29, 0.30, 0.30			4.39	12	0.366	
20.	0.482	Sk.: 0.36	0.54	Niklovits: 0.57	5.09	10	0.509	
21.	0.815		0.76 (ép!)		2.39	3	0.797	0.900
22.	0.33		0.25 (csonka)					
23.	0.345	Sk.: 0.23, 0.26, 0.28, 0.30, 0.31, 0.33			1.25	3	0.417	
23.,A.“	—		0.25 (csonka)	Sk.: 0.28, 0.30, 0.31, 0.33	1.22	4	0.305	
24.	0.30							
25.	0.37		0.39		0.76	2	0.380	
26.	0.55							
27.	0.32 cs.		0.42, 0.43		0.85	2	0.425	
28.	0.395							
29.	0.583		0.55, 0.62		4.37	8	0.546	0.700
30.	0.381	Sk.: 0.30, 0.33	0.40, 0.425		3.65	9	0.406	
30.,A.“	—		0.375					
31.	0.320							
32.	(0.29)		0.21 (csonka)				(0.265)	0.600
33.	0.500							
34.	0.14							
35.	0.40							
36.	(0.297 cs.)		0.30, 0.35 (csonkák)		0.65	2	0.325	
37.	0.35							
38.	0.340		0.39		1.07	3	0.357	
39.	0.436							
40.	0.305		0.295		0.95	3	0.302	
41.	0.447		0.48	Gohl-Böhm ³⁾ : 121 db.: 54.3	59.25	132	0.4488	
42.	0.450		0.38 (ép!)		1.28	3	0.426	0.850
43.	0.695							
44.	0.340	Sk.: 0.25, 0.26, 0.28, 0.46, sa- játgyűjt. 0.58!	0.37, 0.58 (!)		3.88	11	0.353	
44.,A.“	—		0.345					

¹⁾ Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára.

²⁾ Solyomkövi lelet, I. Kovács Ede, Num. Közl. 1905. 12—15. l.

³⁾ Szokolovac- („Fehértemplom“-)i lelet, Num. Közl. 1909. évf. 38. l.

Károly Róbert ezüstpénzeinek átlagsúlyai (grammban) és néhány finomsági adata.

C. N. H. II. sz.	Hóman (át- lag) súlyai: (K. R. 271 — 273. l.)	Hóman adataiból elhagytam: (l. K. R. 271—73. l.)	Saját gyűjteményem súlyai:	Más újabban mért adatok:	Felhasznált		Helyesbi- tett átl. súly:	Ötvözet, hozzá- vetőleg:
					összes súly:	darab- sz.:		
45.	(0.29 cs.)		0.62					réz.
46.	0.74		0.35 (csonka)					
47.	0.510							
48.	0.27							
	(csonka, kopott)							
49.	0.671	Sk.: 0.60			4.77	7	0.681	
50.	0.393							
51.	0.726		0.93 (!)		3.11	4	0.777	
52.	0.370							
53.	0.17							
54A.	0.796							
54B.	0.85							
56.	0.340							
57.	0.355		0.29 (csonka)					
58.	0.30		0.325	Gohl-Böhm: 1) 0.50	1.125	3	0.375	
59.	0.24 cs.							
60.	0.39							

Egy több pensából kiválogatott súlyos pensa (40 drb) a kiválogatottaknak súlyát tetemesen csökkentette, vagyis közönséges pénzhamisítás volt s így is ítélték meg; — mégis minden rangú ember üzte. Hiába küzdöttek ellene a pénz-kibocsátó fejedelmek és hatóságok minden eszközzel, törvénnyel és igen szigorú büntetésekkel, — így Károly Róbert is pénzverési rendeleteiben és kamara-bérlet-szerződéseiben —, nem tudták megakadályozni ezt a kiválogatást. Jellemző, hogy 1342-ben a király elrendeli, hogy az összes városokban hites mérlegeket tartsanak súlyokkal, annak megakadályozására, hogy „a szokott visszaélés és család szerint valaki a súlyosabb dénárokat kiválogassa,²⁾ vagy bemetszéssel kisebbítse³⁾ és állandóan küzd a pénznek felhígítása, „in numero augmentatio“-ja ellen, vagyis azellen, hogy a kiválogatás folytán a márkasúlyt csak a törvényesnél nagyobb számú pénz nyomja le a mérlegen. E kiválogatás oly általános volt, hogy Luschin szerint különböző leletekből előkerült azonos fajú ép dénárok átlagos súlya a lelettartalom forgási idejével fordított arányban áll, vagyis a lelet annál későbbben került a földbe, minél kisebb a benne volt pénzek átlagos súlya és ez, szerinte, oly szabályszerűen érvényesül, hogy egy és ugyanazon pénzfaj különböző leletekből számított átlagsúlyai szerint rendszeren a leletek korát is meg lehet becsülni.

Mindezen okok következménye, hogy a törvényes súlyt a mért súlyok átlaga még igen nagyszámú darabok gondos mérésénél sem éri el soha. Többnyire távol, sokszor igen távol marad el tőle (akár 10, vagy még több %-kal is). Luschin szerint középkori pénzek közt nem ritkán akad olyan darab, amelyik több mint felével a súlyátlag alatt vagy fölött áll.⁴⁾ És így érthetők egyes pénzfajok ilyen szélső súlyadatai, mint Károly Róbert két legközönségesebb súlyosabb dénáránál, a 15. sz.-nál: 0.48 és 0.97 gr., meg a 18. sz.-nál: 0.43 és 0.83 gr., vagy a C.

¹⁾ Szokolavac- („Fehértemplom“-i lelet, Num. Közl. 1922—23. évf. 30. l.

²⁾ „Seligere“, „graves a levibus secernere“ (Zsigmond II. [1405. l.] edictuma, 18. c. 2. §., Schmidt 26. l.)

³⁾ „Juxta abuvisam consuetudinem et fraudem graviore denarios eligere vel diminuere per incisiones“ (Károly R. 1342. évi k. b. szerződése, Schoenv. 293—94. l.). Bohdaneczky szerint a kiválogatott súlyosabb pénzekből „kis darabokat lecsíptek“, így „a lemetsszőnek megmaradt a pénze, de lett törmelékezüstje is“ (68. l.). Szerinte a túlságosan súlyos pénzt is hamisnak tartották.

⁴⁾ Allg. Münzk. 162. l.

23.-nál 0.23 és 0.44, a 44.-nél 0.25 és 0.58 (! gr.¹⁾) S íme, itt is aránylag nagyobb a súlycsökkenés a régebbi 18. sz. fajnál (bár a törvényes súlyt, [0.76 gr.] a legnagyobb lemért súly meg is haladja), amely faj hosszabb ideig forgott, minthogy már nem esett kényszerbeaváltás alá.²⁾ Természetesen annál jobban közelítjük meg az átlagos kiverési súlyt, minél több példányt mértünk meg. De, sajnos, éppen Károly Róbert pénzeiből igen kevés maradt ránk; még a M. N. Múzeum éremtárában is csak egy-két, vagy néhány példány van a ritkábbakból. Hiszen már maga a király 1338-tól kezdve minden módon igyekezett összes régebbi pénzét beaváltatni és átveretni „új királyi“ pénzre, súlyos bírsággal sújtva azokat, kik be nem váltott régebbi pénzükkel tovább kereskedtek. Pedig éppen Károly Róbert király pénzeinél volna szükség nagyszámú súly- és finomsági adatra, mert jórészt uralkodása alatt folyt le a nagy európai aranykrízis és mert szinte annyiféle pénzláb szerint vertek hosszú uralkodása alatt pénzt, ahány pénzverőkamara volt s világos képet a sokféle helyi és számítási garas- és dénármárkáról, meg azok kombinációiról³⁾ csak igen nagyszámú, pontos adat nyújthatna. A pápai tizedszedők 1332—37. közt az országban forgalomban volt 33 fajta pénz említésnek.⁴⁾ Hóman szerint azon időben „a kereskedőnek, adószedőnek és más efajta pénzzel sűrűn bántó emberfiának, valóságos számológémművészeknek kellett lennie, ha... a megcsalás veszélye nélkül akart eligazodni.“⁵⁾ Találó Kropf Lajos megjegyzése a pápai tizedszedőknek a Mon. Vat. I. kötetében negyedfélszáz quartoldalnál többet betöltő 1332—37. évi elszámolásáról, hogy „hű képét nyújtja annak a nagy pénzzavarának, mely ez időben nálunk uralkodott“, és teljesen érthető kétségbeesett felkiáltása: „sohasem lesz képes halandó a zűrzavart áthatalni!“⁶⁾ mert ezen (többnyire helyi) „számítási márkák“ s kombinációik csakugyan valóságos útvesztőt képeznek.

Jól tudom, hogy a leginkább átlagsúlyokon és tipológiai következtetéseken felépülő korrendi beosztásom megerősítéséhez is nagyobb számú finomsági próba kellene, de sok próba megejtésének már Károly Róbert pénzeinek ritkasága is útját állja. És próbakövön, minthogy a pénzek felszínéből már a középkorban is vegyi úton kivonták a nem nemes fémét (a rezt),⁷⁾ nem kapunk pontos eredményt. A finomsági eredmények — sajnos — általában még kevésbé megbízhatóak, mint a súlymérés adatai s itt még több pontos adat kellene, hogy félig-meddig helyes átlaghoz jussunk. Luschin szerint ugyanis a középkorban a hiányos technika miatt még ugyanazon öntés egyes darabjai között is nagy eltérések vannak, mert az ötvözet fémjeinek elkeveredése sem volt tökéletes. A forgalomból aztán a legtöbb ezüstöt tartalmazó darabokat⁸⁾ — éppúgy, mint a legsúlyosabbakat — sietve kiválogatták és nyereséggel beolvasztották. Mindezeknél fogva Hóman szerint a középkor pénzeinél az 500—650/1000 finomságot tertiának (666-osnak), a 750-as 800-asnak, a 855-öst 900-asnak, „decima-combustiónak kell vennünk.“⁹⁾ De azért mégis közlöm néhány finomsági próba eredményét is, melyet Bakányi István törvényszéki hites ékszerész szíveskedett gyűjteményem egyes darabjain megejteni, persze csak próbakövön, mely egészen hozzávető adatok tehát csak nagy óvatossággal értékesíthetők (l. a súlytáblázatot). Az egyes pénzfajok ritkasági fokát illetőleg pedig, sajnos, egyedül a már mégis némileg elavult Rupp-féle megjelölésekre vagyunk utalva.

¹⁾ K. R. 272. 1.

²⁾ K. R. 98. 1.

³⁾ K. R. 69. 1. 3. j. és 97. 1.

⁴⁾ K. R. 27. 1. j.; Schoenvisner pláne 37-félét sorol fel (270. 1.).

⁵⁾ M. P. 403. 1.

⁶⁾ 246 l.

⁷⁾ „Moneta bene dealbata“-ról szól V. László 1456. évi rendelete. (Széch. App. 223. 1.)

⁸⁾ A 60‰-os eltérés Bécsben a XV. sz. elején még törvényesen megengedett volt („Wiener Pfennige“ Num. Zeitschr. 1876. 271. 39. j.), sőt az akkor szokásos erős fehérítés (izzitással) főleg vékony és széles pénzek ötvözetét lényegesen meg is javíthatta (természetesen súlyuk rovására, Belházy W. Num. Zeitschr. XXVIII. 210. 1.)

⁹⁾ M. P. 23.—24. és 259. 1. szöve. és 2. j.

III. Károly Róbert pénzei aránylag ritkán kerülnek elő *leletekből*, hiszen a király élete végén maga beváltatta és átverette minden régebbi pénzét; kevés leletünk a zombán igen szerencsés időbeli elosztódású és összetételű. A fontosabb leletek anyagát elrejtésük időrendje szerint táblázatba szedtem, l. az (V.) XIV. táblát; részletesen az illető pénzfajoknál szölok röluk.

IV. A fennmaradt egykorú *írott források* közül legnagyobb fontosságúak a *kamarabérleti szerződések*, melyeket rendelet-alakban a király kiadott. Eddig ismeretes egy-egy 1335., 1336. és 1338. évi, és két (körmöci és szerém-pécsi) 1342. évi, továbbá a király rendeletei az 1323. és 1330. évi új pénzről (s a régi beváltásáról), melyeket az erdélyi káptalanhoz, illetve Ung vármegye hatóságához intézett.¹⁾ Ezeknek szövege szerint kétségtelenül vertek tehát:

Év	Aranyat C. 1. sz., 3·558 gr. 23 ³ / ₄ karát	Garast 3·42 gr., 15/16 finoms.	Dénárt	Obulust
1323	—		0·82 gr., ⁷ / ₈ fin.	—
1328			A C. 49. pvjgyei: AF, QR, LI, SΘ, SR, ZA, 2 korona	A C. 50. pvjgyei: SE, ZA
1330		S z o m o l n o k o n 0·61 gm., ² / ₃ fin. A C. 6. pvjgyei: AA, BA, BT, bV, QR, hV, LV, IA, OB, OF, OK, ON RT, ZA, 2 korona	A C. 29. pvjgyei: BT, LI, SB, SΘ, ZA	—
1334		Budán	Budán A 8 A pvjgye: rozetta a cí- mer felett (Nyitra ?)	A C. 9 A pvjgye: N-L, I-N, czimer felett lilium
1335		Budán és K ö r m ö c b á n y á n	0·43 gm. ² / ₃ fin.	—
1336		E r d é l y b e n (Gyulafehérvárott ?) A C. 7. pvjgyei: AF, AI, BV, FA, SΘ, S lilium, yA, 2 lilium		—
1338	Budán	—	Körmöcön és Szomol- A C. 18. pvjgyei: AA, AA és pajzs fel. R, BT, BV, Q3. QR R R R RC S R ST, 2 oszlop (?), 2 „üveg- cse“ (Rupp), 2 lilium	-nokon A C. 19. pvjgyei: AA, BA, BA és a pajzs fel. B. BV, BV és f B BV és p. f. K. R R, és p. f. R, TS a p. 2 o.-án, V-
(1339 -) — 1342	Budán és Körmöcön	—	A C. 15. pvjgyei: A. B, Q, D (valósz. fordit Q!) R (=Körmöc), IR, R R, S, madár, rózsácska, 2 lil., 4 lilium, 4 lilium és 2 pont Körmöcön és a péc- szeremi pvkamarában	—

(E táblázaton mutatom ki egyszersmind az ismert pénzverőjegyeket és ismert törvényes súlyokat, meg ötvözeteket is.)

¹⁾ A legtöbbet Szekfü Gyula adta ki (*Történelmi tár*, 1911.) az 1323-i rendeletet Miller a Széchenyi-katalógus függelékében (163/5. l.), Fejér (VIII., VII. 153.) és Nagy Imre (Anjouk. o. t.

Igen sok rendkívül fontos adatot tartalmazó kivonatot közöl továbbá Schoenvisner „Notitiáiban“¹⁾ a pápai adó (tized)-szedők számadásaiból, melyeket az egyetemi könyvtárban már akkor meglévő kézirati másolatból vett. E számadások²⁾ is szinte eléggé meg sem becsülhető megbízható források Károly Róbert pénzeinek bonyolult értékviszonyait illetőleg, mert minden pénzt többnyire átszámítanak vagy garasra, vagy tiszta ezüst („*marcha argenti puri*“), vagy közönséges ezüst („*m. arg. communis*“) budai márkára, e kétféle márkát pedig pápai rendelet folytán³⁾ többnyire aranyra⁴⁾ s így összehasonlíthatóvá teszik a pénzek értékét, mert egykorú hiteles adatokat tartalmaznak arról, hogy milyen pénzek, az országnak mely részeiben, mely években és milyen értékben forogtak. És erre nagy szükség van, mint látni fogjuk. Sok fontos adat található különben még az „*erdélyi káptalani tized-lajstromokban*“⁵⁾ is.

V. Természetesen a mindezeket magábanfoglaló, feldolgozó *szakirodalmat* a legnagyobb türelemmel kell átkutatnunk, éber figyelemmel áttanulmányoznunk, hogy tárgyilagos kritikával értékesíthessük adatait munkánkban. „Lelkiismeretes kritikára“⁶⁾ igenis nagy szükség van, mert nem hallgathatom el, hogy érdemes és nagynevű, de *nem numizmata* írók és tudósok is, — a legnagyobbakat sem véve ki, — olykor egészen hihetetlennek látszó járatlanságot árulnak el a numizmatikában, főleg pedig a metrológia terén való tévedéseikkel. Így például maga Thallóczy „A kamara haszna“ stb. c. 1879. évi művében keresztül-kasul használja a garas, dénár és fillér, már régen pontosan megállapított elnevezéseit, melyeket önkényesen csak az érthetőség rovására cserélgethetünk.⁷⁾ Hóman Bálint Salamon Ferenc „Pénz, súly, érték“ c. tanulmánya⁸⁾ eredményeit is „teljesen hypothetikus értékűek“⁹⁾ nek mondja és numizmatának érthetetlen még az olyan kis botlása is, hogy állandóan „S. Johannes Beatus“-nak nevezi Keresztelő Jánost.¹⁰⁾ Más jellemző tévedése például a garasok finomságának megállapításánál, mint Bohdaneczky igen helyesen kifejti,¹¹⁾ egy metrológiai kifejezés, a „*sedecimae combustionis*“ félreértése, mely szerinte azt jelentené, „hogy a garasok finomsága valóban (16 latos) színezüst“ (stb.); pedig Bohdaneczky szavaival „a tiszta 16 latos ezüstöt nem nevezik 16 latosnak, hanem vagy 'tisztá', vagy 'finom' ... ezüstnek ... Másrészt a *sedecimus* nem tizenhatot, hanem tizenhatodot jelent, ép úgy, mint a 'tertia combustionis' sem hármas, hanem *harmad* finomságot“. „A tizenhatod finomság oly vegyület, melyben 15 rész színezüst és 1 rész réz van“. — Nehézséget okozhat a sokszor különös és szokatlan középkori és újabb *latin nyelv* is, ha nem oly szép és érthető, mint Schoenvisneré Notitiáiban, melyeknek olvasása nemcsak szerzőjük nagy tudása és éles judiciuma, hanem szabatos kifejezésmódja, stílusának szépségei s főleg ékes latinsága miatt még ma is való-

2. k. 59. l., 51. sz.), az 1330.-it Hóman, K. R. könyvében (258/9. l.) és az 1342. körmőcbányait Schoenvisner Notitiáiban (a 288. laptól), meg F. A. Schmidt a „Berggesetzsammlung“-ban is (1834. I. K. 3. l., valósz. a Corpus Juris nyomán).

¹⁾ A 271—286. lapig.

²⁾ Teljes szövegét kiadta a *Monumenta Vaticana* I/1. kötetében (1887.) Fejérfpataky.

³⁾ K. R. 81. l.

⁴⁾ A tiszta ezüst budai márkáját 4, a közönségesét $3\frac{1}{2}$ aranyforintra, vagy még kevesebbre értékelve az 1317—37. években (Schoenv. 271. l.).

⁵⁾ Lásd Barabás, Tört. Tár XII. 1911.

⁶⁾ L. Hóman, M. P. 14. l.

⁷⁾ Id. m. 39. l.-ján pl. „egy dénárból 64 megyen egy márka finom ezüstre“; vagy 42. l.-ján: „négy bécsi széles garas“, „négy régibb bécsi mintára vert magyar garas három új garassal váltott be“ és „hat ily garas egy ezüst garast ért“ (így!); 57. l.: „hat új garas érjen hét bécsi garast“ („viennenses“, de: „denariis“ van az eredetiben, amelyről ír).

⁸⁾ „Budapest Története“ III. k. 85.—245. l.

⁹⁾ M. P. 16. l. 2. j.

¹⁰⁾ „Baptista“ helyett, pl. 89., 93. ll.

¹¹⁾ Id. m. 44. l. L. még Finály id. m. 55. l.-ján is.

ban élvezetes. E nyelvi nehézségek miatt is még jeles numizmata íróink sem mentek egyes tévedésektől, s nemcsak Kachelmann,¹⁾ de Rupp is²⁾ néha mást olvasott ki forrásaiból, mint a mi (ha az eredeti szövegeket ellenőrizzük) bennök áll.³⁾

* * *

„A XIV. század két első tizede, az interregnum és az oligarchákkal vívott polgárháborúk kora, a pénzforgalom terén is a legteljesebb zűrzavar képét mutatja“, mondja Hómann.⁴⁾ „A Károly Róbert trónraléptét megelőzőtt, sőt uralkodása első éveit betöltő zavarokban nem működhetek a pénzverőházak, — hazai és külföldi kopott pénzzel kellett beérni“, mondja Salamon Ferenc⁵⁾ s az 1323. évi királyi rendelet is „*indebita moneta*“ról, „*nem méltó*“ pénzről beszél. Bohdanecký szavaival⁶⁾ „elképzeltető az a zavar, amely hazánkban részben a régi és elavult, részben a külországok pénzei miatt lábrakapott: egyik értéktelenebb, mint a másik“. A király szakadatlan harca az oligarchákkal uralkodásának elején lehetetlenné tette, hogy a pénzügyek terén is már nagyon szükséges reformok megtéessenek s uralkodásának első felében „e téren sem történt semmi újítás“. Pedig a pénzügyi romlás fokozódott, ez állapot maga is országos csapássá kezdett válni és Salamon szerint⁸⁾ „aligha halasztható volt már az ezen király által behozott pénzügyi reform“, mely miatt „Károly Róbert ideje fordulópont az azelőtti és azutáni magyar pénzügyek közt“. Mert végre 1323-ban mégis megkezdhetette a király az állapotok javítását és pedig a rendek kérésére elrendelte, hogy a IV. Béla idejébeli Gutkeled István bán pénzének mintájára, melyet IV. László kora óta állandó súly- és finomságban vertek Szlavóniában, $\frac{1}{8}$ -ig égetett ezüstből új, *egységes*⁹⁾ (országszerte forgandó), *állandó* (kényszerbevéltetés alá nem eső) *pénzt* verjenek,¹⁰⁾ a birodalomhoz a király szerint is *méletlan pénz* helyett.¹¹⁾ Ez volt első lépése az ő nagy, 1338-ig elhúzódó pénzügyi reformjának útján, mely reform sokkal hamarabb befejeződhetett volna, ha külső körülmények nem zavarták volna meg zseniális tervezőjét, Neksei Demeter tárnokmestert a meg-

¹⁾ „Das Alter“, sat. 71—72. l.-ján az első magyar aranyak veretését az 1323. évi szerződéstől számítja és az 1342. évi kamarabérösszeget a kiverendő pénz mennyiségének mondja.

²⁾ V. László 1456. évi rendeletéből (Széch. App. 222—223. II.) is mást olvas ki, mint amit az tartalmaz. (II. r. 66. l.)

³⁾ Ily szöveg-félreértéssel tudom csak magyarázni Kropf Lajos azon megjegyzését is (id. m. 251—252. l.), hogy „nem értjük, mért ajánlott“ (Károly Róbert) „1342-ben 3 új dénárt 4 bécsiért“, mikor „1338-i rendeletében meghagyta, ... hogy dénárjaiban, tantum erit de argento, quantum in lato viennensi bene ponderato“! Csakhogy „cambientur“ (felszólító módban!) nem „ajánlást“, hanem *kötelező beváltást* jelent ott és Salamon szerint (159. l.): „nem elég csak a súly szerint aranyat és ezüstöt venni, valóságos érték volt a pénzverési költség és a kamaranyereség is“ s ugyanezt mondja Bohdanecký is. (31. l.) De utóbbival is megesik, hogy rosszul érti a latin szöveget. és pl. szintén az 1342-i kam. bérlet-szerződés ezen szavait: „aut eciam in aliis precedentibus annis fabricatis“ értelmezi így (34. l.): „vagy tavaly (1341)“ és „előző évben“ készültek; sőt mindjárt további következtetésképpen tévesen azt is vonja le ebből, hogy „készültek ezen három év“ (1339—41) „alatt más“ (bécsi!) „veretű pénzek is“ (33. l.). Csakhogy: közvetlenül az idézett szavak előtt ez áll a szerződésben: „quinti anni iam abolitis“ (szintén szószerint idézi maga Bohdanecký), vagyis: „a más előző években készült pénzek“, még az „öt éve már megszüntetettek“ is megelőzték. tehát éppenséggel sem készülhettek 1339—41-ben, hiszen az egész 1342. évi kamarabérlet-szerződésből kétségtelen, hogy ezen években *csak* az 1338. évinek megfelelő pénzt veretett a király! Egy világos latin szöveg félreértésének és ebből vont további téves következtetésnek tipikus példája ez is, melynek mentségéül legfeljebb a Schoenvisnernél (291. l.) a szövegbe csúszott tollhiba. a *nyelvtanilag is hibás* „*praecedentis anni*“ szolgálhatna, de éppen ezt kellett volna észrevennie Bohdaneckýnek, ha a Schoenv.-féle szöveget használta.

⁴⁾ M. P. 402. l.

⁵⁾ Bp. Tört. III. k. 122. l.

⁶⁾ 35. l.

⁷⁾ K. R. 25. l.

⁸⁾ 88. l.

⁹⁾ K. R. 75.—76. l. és 1. j.

¹⁰⁾ K. R. 75.—76. l. és 1. j.

¹¹⁾ Balogh 108. l.

valósításában, — mint azt Hóman kifejti könyvében.¹⁾ Ez új pénznek — mely Magyarországon I. Géza halála (1077) óta az első kényszerbeváltásra nem kerülő pénz volt —, az ú. n. *királyi báni pénzek* elsejének törvényes súlyát Hóman 0.8239 gr.-nak számította ki és a C. 51. és 54A, B sz. pénzekben ismerte fel.²⁾ Tovább menve állíthatjuk, hogy különösen az 54-es faj annyira utánozza a IV. Béla korabeli szlavón báni dénárokat, hogy még a betűk karaktere is olyan, és a szlavón címer holdja és napja (nem csillag!) is rajta maradt,³⁾ amelyek az 51-en már két (Anjou?) lilimnak adtak helyet. Ennek alapján az 54. A, B fajt kell korábban tartanunk s ezek közül is a „B“ alfaj, melynek átlaga még a törvényesnél is súlyosabb (alig fordul ez elő a középkorban!)⁴⁾ lehetett a *legelső, az 1323. évi királyi banális, a „banalis Gurhes dictus“*⁵⁾ A király ugyanis ez évre az ország összes pénzverőkamaráit öt kamaraispánnak adta bérbe, akik között volt egy „*Gurhesnek nevezett László*“; bizonyára róla neveztek el ezen első „új báni“ dénárt, melyet valószínűleg Pécsen vertek (legalább a pápai tizedszedők leginkább Baranyából említik).⁶⁾ E dénárnak nincsen obulusa és az 1323. rendeletben nincs is ilyenről szó⁷⁾; az 51-esnek obulusa (C. 52. sz.), sőt félbulusa is van (az egyetlen, C. 53. sz.); az 54A sz. obulusa lehetett pedig a C. 26., ugyanolyan (bár megfordított) címerénél fogva (1½ lilim és 7×vörös-ezüsttel vágva). Ez ugyan szintén kissé túlságos nehéz; de lehet, hogy csak a M. N. Múzeum egyetlen darabját verték túlvastag lapkára. E kor obulusai ugyanis még pongyolábban előállítottak, még nagyobb súlykülönbségek és súlyhiányok⁸⁾ fordulnak elő közöttük, mint a dénároknak között. A vésés stílusa, a címer rajza s mellette a virágdísz (mint a következő év félbulusán, a C. 53. sz.-on) határozottan idesorolja ezen 26-os pénzt is: M — K és R betűi *moneta Karuli regis*-nek olvashatók. Az 54B sz. volna tehát az első, az 1323. évi, az 54A sz. talán az 1324-ik évi (a 26. sz. obulussal) és az 51.—53. sz. az 1325. évi „királyi báni pénz“. Mert az évi pénzüjtás eltörlése akkor még nem sikerült a királynak és e káros rendszer nyilván már a legközelebbi években újra feltámadt.⁹⁾ Az 54A sz. természetesen nem lehetett alkalmas az 54B sz. beváltására hasonlóságánál fogva, de talán nem is mindjárt az első évben, 1324-ben állott vissza újra a kényszerbeváltás rendszere. Még egyszer ki kell azonban emelnem Hóman azon nézetének helyességét, hogy „*ez időtől kezdve*“ „*bandales novin*“, „*b. hungaricales*“ és „*regales nunc currentes*“—en,¹⁰⁾ később egyszerűen „*bandales*“—en is a báni mintára vert magyar királyi pénzt értették és nem az eredeti báni, a szlavón nyesttel (leginkább Zágrábban) vert dénárokat. Meggyőződésem, hogy az utóbbiaknak szűkebb értelemben magyarországi pénzverőben legfeljebb csak *utánverei* (Beischläge) készültek. A szlavóniai pénzt akkor „*denarii Zagrabianses*“—, „*Grecenses*“—nek meg „*Mickbani*“—nak vagy „*moneta quondam Henrici bani*“—nak nevezték¹¹⁾ és téves Nuber azon állítása a szlavón pénzekről írt dolgozatában,¹²⁾ hogy a szlavón pénzt „jórészt magyarországi pénzverőkben verték“; ezek az oklevelekben található

¹⁾ K. R. 248. stb. 11.

²⁾ K. R. 78. és 76. l. 1. jegyz.

³⁾ Annyira egyezik a kétmadaras (Truhelka Arch. Ért. 1900. XX. 273. l. 3. sz.) szlavón dénár evvel a C. 54-gyel, hogy Rupp e hasonlóság alapján a szlavónt is Károly Róbert pénzeihez tette. (XIII. t. 389. sz.)

⁴⁾ A M. N. Múz. példánya 0.85 gr., a sajátom még valamivel súlyosabb.

⁵⁾ „*Gurhes dictus*“, mindig így írják az oklevelek!

⁶⁾ Mon. Vat. I. 303. stb. 1332—7-ből, M. P. 350. l.

⁷⁾ Bohdaneczky szerint (23. l.) „baj volt, hogy az 1323-i rendelet szerint nem volt kisebb pénz, mert ez a pénz nagy“, főleg ha az akkori viszonyokat vesszük. „Kisebb is kellett volna, s minthogy nem volt, mesterségesen segítettek a dolgon, t. i. levágtak belőle“. Tény, hogy az érmihiályfalvai lelet „kis bécsiéi“ közt egy velük azonos forgalmi értékű, Hóman szerint „valószínűleg céltudatosan“ kettévágott báni dénár fele is volt. (M. P. 380., l. j.)

⁸⁾ És finomsági hiányok is. Így a bécsiékről pl. azt mondja Muffat (id. Luschin W. N. Z. VIII. 301. l.) hogy rendszeren a dénár felénél kevesebb ezüstöt tartalmaznak.

⁹⁾ K. R. 78. l.

¹⁰⁾ Anjou II. 280. l. (1327) és 393. l. (1329.).

¹¹⁾ K. R. 92. l., 2. j. („*Mickbani*“) és M. P. 348—50.

¹²⁾ 434. lap.

„új“, „királyi“ stb. bániak Károly Róbert *magyar* királyi, és csak báni *mintára* vert pénzei voltak.

Hóman ezen 1323—25. évekre sorozza az említett C. 51.—54A, B pénzeket kívül a 8., 11., 21. sz. éremfajokat is obulusaikkal,¹⁾ majd így folytatja:²⁾ „1325-ig, úgy látszik, az 1323-i pénzláb volt érvényben, de — valószínűleg az aranypénzveréssel egy időben — könnyebb pénzlábra tértek át, mely fokozatosan csökkent 1335-ig“ s a pápai tizedelszámolások alapján és a *sólyomkövi leletre* hivatkozva, az 1325—29. évekre teszi a 13., 15., 18., 29., 49. sz. fajokat obulusaikkal, melyekhez a 30. számú is veszi.³⁾ Nem tudok ebben így megnyugodni. *Először* is: sok az 5 súlyos dénár-faj 1323—25-ig, mert az évenként egyszeri pénzűjtés miatt, mely 1336-ig biztosan fennállt,⁴⁾ nem valószínű, hogy egy évben többféle súlyos dénárt vertek volna. *Másodszor*: nem lehet „*lyliati*“ néven összefoglalni a 21., 22., 23., 24. és 29. sz. fajt⁵⁾ *súly és stílusbeli nagy különbségeik miatt*; más a képveret, a körirat, a király-

A sólyomkövi (Kolozs m.) lelet (N. K. 1905. 12. 1.) magyar pénzfajai időrendben összeállítva:

Év	Garas		Dénár		Obulus		Közepes bécsi		Kis bécsi	
	C.N.H. sz.	db	C.N.H. sz.	db	C.N.H. sz.	db	C.N.H. sz.	db	C.N.H. sz.	db
1328			49.	3	50.	1				
1329										
1330	6.	11								
1331										
1332										
1333							20.	1		
1334	4.	2								
1335					23.	9			44.	10
1336	7.	18	30.	7	24.	1				
1337										
1338			18.	15	19.	11				
1339— 1342			15.	7	7.					
Össze- sen:	3-féle	31	4-féle	32	4-féle	22	1-féle	1	1-féle	10

név, az E-betű mindegyiken, nem is fordult elő Sólyomkövön sem a 21., 22. sz., sem a 29., hanem csak a 23., 24. sz. De mit is tartalmazott ezen idézett *sólyomkövi lelet*, melyet Kováts Ede a Num. Köz. 1905. évf.-ában⁶⁾ *mintaszerű* pontossággal írt le? Szerencsésebb összetételűt csakugyan kívánnunk sem lehet, *mert kulcsát adja Károly Róbert pénzei korrendjének*. Tartalmazott ugyanis 8 cseh garas mellett Dusán István szerb király⁷⁾ matapánjaiból is 5 fajt, minek folytán e lelet nem kerülhetett 1335—40

¹⁾ K. R. 92. 1. 2. j.

²⁾ K. R. 92—93. 1.

³⁾ K. R. 93. 1. 1. j.

⁴⁾ K. R. 98. 1.

⁵⁾ A C. 30. sz. nem obulus, nem is lilimos, hanem struefejes, — erre is visszatérünk még.

⁶⁾ 12. l.

⁷⁾ „Rex“; 1346-tól „imperator“ van pénzein és Kováts Ede tévedett az „1351—55“ évszámokkal.

előtt a földbe, különben nem lehetnének benne Dusán pénzei, aki 1331-től kezdve uralkodott és 1346-ig verette ezen „rex“-es pénzeit. Tartalmazta továbbá Károly Róbertnek (ki, mint tudjuk, 1342-ben halt meg) 3 garas-, 3 dénár- és 6 kisebb¹⁾ pénzfaját, melyek bizonyosan uralkodása második feléből származnak, mert Hóman oklevelekkel bizonyította be, hogy Károly Róbert garast 1329—36-ig (legfeljebb 37-ig) veretett és ilyen nagysúlyú dénárt csak 1323 óta.²⁾ Nem tartalmazta azonban a sólyomkövi lelet a már tárgyalt első kir. báni dénárokat, az 51., 54. sz. fajokat, — vagyis tartalma nem terjedt vissza az 1323-iki reformot követő első évekre; magyar anyaga tehát kb. 1325—42-beli, mert Nagy Lajosnak egy pénze sem volt benne. Mindezt mindjárt egészen biztosan meg lehet állapítani. De tovább is mehetünk! Melyik lehetet már most Károly Róbert utolsó, az 1342. évi kamarabérletszerződések szerint 4 évig, 1339—42-ig állandóan és egyformán vert dénárfa,³⁾ melyet Hóman a C. 43. vagy 46. sz.-ban gyanított, de melyekből „*oly kevés példányt ismer, hogy biztos eredményt megállapítani nem tud*“⁴⁾ Ez a két faj, a 43. és 46. sz. valóban igen ritka. Rupp csak 1—1 példányt ismert és a M. N. Múzeumban ma is csak 2—2 példánya van; az 1339—42. évi dénárnak pedig mindenestre a leggyakrabban előforduló pénznek kell lennie, mert Károly Róbert beváltás nélkül 4 évig nagy mennyiségben verette (mint az a Corpus Jurisba is belekerült 1342. évi kamarabérletszerződésben világosan benne van). Oly nagy mennyiségben („*tanta copia*“)⁵⁾ verette ez „*új, állandó királyi pénz*“ ugyanazon faját („*in eadem forma*“), hogy nagy pénzügyi reformja betetőzéséül ne csak az egész országban már-már teljes kaoszt képező, vidékenként változó számítási-, garas- és dénár-márkák szerint forgó összes eddig be nem váltott pénzt be tudják váltani, hanem hogy *mindenki összes magán- és köztartozását ez új pénzzel fizethesse ezentúl és az országban csak ez forogjon és mindenki csak eszerint számoljon*. Miért is a király szorgalmas pénzverésre kötelezte a kamaraispánokat s meg is határozta, hogy minden kamara (12 volt) évenként legalább ezer márkát (tehát 480.000 darab pénzt) tartozik kiveretni, amilyen megállapítás nincsen a többi ránkmaradt kamarabérletszerződésben.⁶⁾ Vagyis Károly Róbert uralkodása ezen utolsó 4 évében vert dénár-fajából *legalább 23.000.000 darabot, valószínűleg azonban még sokkal többet*⁷⁾ vertek ki s így ennek okvetlenül *ma is még a leggyakoribbnak kell lennie a király ránkmaradt pénzei közt*. A körmöci pénzverő annyira el is volt ezen dénárokkal foglalta, hogy 1338-ban emiatt aranyat nem is tudott verni.⁸⁾ Mint ma, Rupp idejében is a C. 15. sz. pénz volt Károly Róbert legközönségesebb ilyen nagyobb dénára (az egyetlen, melynek ritkasági fokát Rupp nem is jelzi, mert „több gyűjteményekben“ található volt a ő idejében is). És a C. 18. sz. a második leggyakrabbi, Rupp szerint is. A Montenuovo-gyűjtemény lajtsromában is e kettőből van a legtöbb változat.⁹⁾ E nagymennyiségű kibocsátás meg is látszik rajtuk: pongyolábban állították elő, különösen a 15. sz.-t,¹⁰⁾ mint a bániakat. A sólyomkövi leletben 7 db 15-ös, meg 15 db 18-as volt, továbbá 3 darab 49-es. Minthogy az utóbbi 1332 előtt vert pénz (Hóman szerint a „*banalis cruciatus*“ vagy „*crucitus*“),¹¹⁾ itt is a C. 15. és 18., 19-re találunk, mint olyanokra, amelyek egyedül lehettek Károly Róbert utolsó, 1339—42., illetve 1338. évi veretei.

¹⁾ C. 19., 20., 23.—24. (melyeket egy fajnak tartok), 30., 44., 50. sz. (l. a lelet táblázatát).

²⁾ S e mellett e lelet mindjárt 4 eddig nem ismert pvjegyet is hozott: C. 19. $\mathfrak{M}$ — $\mathfrak{M}$ T—S, és C. 49. L—I, Z—A.

³⁾ „*Moneta perpetuo duratura*“, a német „*ewiger Pfennig*“, amely a kamarabérletszerződések szerint „*immutabiliter possit perpetuari*“ (változatlanul foroghasson) s melynek nyilván e leletben is kellett lennie.

⁴⁾ K. R. 104. j. utolsó sorai.

⁵⁾ És: „*pro multiplicatione dictorum denariorum*“. (K. R. 105. l. 1. j.)

⁶⁾ Mindezekre nézve l. K. R. 104—112. ll. jegyz.-it.

⁷⁾ M. P. 437.

⁸⁾ K. R. 103. l. 3. j.

⁹⁾ R. 343., Mont. 222. sz. 8 vált. és R. 363. Mont. 245. sz. 10 vált.

¹⁰⁾ Feltűnő pl. a pénzverőjegyek sok hibás (elfordult, megcsérült) beponcolása: ∞ , $\mathfrak{g}$, $\mathfrak{r}$ fordított $\mathfrak{A}$ barátbetű = D, stb., főleg a 15-ön.

¹¹⁾ K. R. 93. l. j.

De van más fontos leletbizonyítékunk is erre, még pedig több. Az *újszegedi* lelet (1899-ből), melyben csak a 18. és 15. sz. faj került együtt elő s így e lelet is ezeknek közeli összetartozását bizonyítja.¹⁾ Még fontosabb a *tápiósápi* lelet, melynek elásátását Luschin említett könyvében²⁾ Nagy Lajos uralkodásának első éveire teszi, mert 124 darab dénárt tartalmazott Károly Róberttől és csak 5 darabot Nagy Lajostól, 47 darab bécsi (és néhány egyéb) dénárral együtt, a bécsiek között egy 1338- vagy 1340-ből való fajjal. Gohl közléséből³⁾ tudjuk, hogy e leletnek magyar része csakis Nagy Lajos C. 72. és 74. sz., meg Károly Róbert C. 15. és 18. sz. pénzeiből állott. Majdnem bizonyos már ebből is, hogy ezeknek kellett Károly Róbert utolsó pénzeinek lenniök. E két dénárfaj vésési stílusa, betűi is azonosak (a C. 41. sz.-on és két budain kívül csak rajtok van barátírású M.) és Károly Róbert más pénzen elő nem forduló köriratuk: „*moneta regis Hungariae*” nagyon megfelel az 1338. és 1342-i kamarabérlet-szerződéseknek,⁴⁾ melyek folyton hangsúlyozzák az „*új királyi pénzt*”. A 18. sz. előlapján emellett még a régebbiek „*Karoli regis*”-e is rajta van. Hogy kettejük közül a 18. sz. a régebbi, tehát 1338-i, azt a sólyomkövi leletben 11 példányban talált obulusa, a C. 19. sz. is bizonyítja. Ez évben ugyanis még vertek obulust a kamarabérlet-szerződés szerint s a C. 19. sz. nem is nagyon ritka. A 15. sz. pedig Károly Róbertnek 1339–42. évi *legutolsó* verete. Ennek obulusa (a 16. sz.) csak egy, a múzeumi, 0.43 gr. súlyú példányban ismeretes s még kérdés az is, hogy ez valóban s nem egykoru hamisítás-e? Ha valódi, akkor csak egy félbe maradt kísérlet lehetett 1339-ben, mert 1338 után Károly Róbert minden kisebb pénzfaj kiveretését megszüntette, valószínűleg azért, hogy ne támadjon újabb zavar és károsodás⁵⁾ a sokféle bécsi és egyéb ilyen kis pénzfajnak a forgalomból való végleges „kiirtása” közben.⁶⁾ Hogy a sólyomkövi leletben 15 db C. 18. mellett csak 7 db C. 15. volt, ez csak azt bizonyítja, hogy olyan időben került földbe, amikor Erdélyben még több C. 18. forgott, mint 15., vagyis 1339–40 körül; ez ellen nem szól, a leletben volt 7 db cseh János- király-garas és a 6 db Dusan István „rex”-köriratos, melyek mindkettejét ugyan 1346-ig verték, de már 1310, illetve 1331-től kezdve. A 15. sz. faj átlagsúlya 0.698 gr., megfelelő javító pótlással megközelíti az 1338–42. évek törvényes súlyát,⁷⁾ a 0.767 gr.-ot és két példányom körülbelül 0.700-as átlagos finomsága a törvényes 0.666-ost. Hogy pedig a 18. sz. az utolsóelőtti, tehát 1338. évi pénz, erre van címertani bizonyíték is: ez az egyetlen súlyosabb⁸⁾ későbbi dénárja Károly Róbertnek, melyen magyar-Anjou címer van, és eszerint az említett 1334. és 1335. évi pecsétek alapján ez csak 1335 utáni veret lehet.⁹⁾ Az 1338-i kamarabérlet-szerződés szerint Körmöcön és Szomolnokon is ver-

¹⁾ N. Közl. 1912., 14. l.

²⁾ W. M. 36. lap. Luschin 1350 utánra teszi e lelet elásátását, mert legkésőbbi pénzei a C. 72. és C. 74., N.-Lajoséi. Én 1345 utánra teszem. A C. 74. ugyanis csak az 1345. évi dénár lehet, mert csak ennek van obulusa, melyről ezen év kam.-bérlet-szerz.-e szól (K. R. 262. l.). A 72. sz. pedig N. Lajos legelső vereteinek egyike köriratának egyik változata miatt („*M. REGIS HUNGARIE*”), mely Károly R. utolsó vereteivel egyező.

³⁾ Num. Közl. 1914., 21. l.

⁴⁾ A C. 72. és C. 74. sz.-ok Nagy Lajosnak szintén egyetlen pénzei ezen körirattal és az ő első éveibe tartoznak (l. a tápiósápi leletről előbb mondottakat).

⁵⁾ L. az 1336. évi kam.-bérlet-szerz.-ben is: „*Et quia insolencias, que propter cambium monetarum nostrarum singulis annis eveniebant, volumus evitare*”, sat. (K. R. 98. l. 5. j.)

⁶⁾ Az ú. n. közepes- és kis bécsieknek „*omnimodam exstirpationem*”, teljes kiirtását akarta és rendelte el 1342. évi kamarabérlet-szerződésében a király.

⁷⁾ K. R. 104. l. és azt is számba kell itt venni, hogy ez volt Károly egyik leghosszabban: 4 évig forgott pénze, tehát ennél kell legerősebbnek lenni a kiválogatás átlagsúlyosökkentő hatásának.

⁸⁾ Az 54 A-n kívül, melyet a báni stílus alapján már Hóman is az első „bániak”-hoz sorolt s ezt nézetem szerint a Karulus és a piros kezdőcsík a címeren is támogatja.

⁹⁾ Mellen „*Series regum Hung.*” Suppl. VI. t. 58. képén (pag. 328.) Burghart a C. 18. sz.-hoz hasonló dénárt közöl, melyet Schoenvisner a „*Notitia*” 211–12. l. és a Széch.-katal.-ban (I. 74.) is „*den. arg. dubius*” címen („*si verus ac sincerus est*!”) Kis Károly pénzének mond, mert „*longe alia est Regis Caroli Roberti figura in omnibus aliis tam grossis, quam denariis eiusdem*!” Rupp (44. l.) Károly Róbertének mondja; *Jeszenszky Géza* (N. K. 1910, 69. l.) azonban inkább a rajzoló tévedéséből származtatja, mert ily széles korona I. Ulászló előtt nem fordul elő a magyar pénzek címerein; Károly R. C. 2. sz. aranya rajzán és 6. sz. garasán s I. Lajos említett C. 67. sz. garas-változatán is sokkal kisebb az.

ték e fajt s ennek megfelel, hogy a C—R és S—T pénzverőjegy is előfordul ezen a 18.—19.-en.¹⁾ Végre van meg két adat arra is, hogy a 15. sz. a legutolsó, 1339—42-i uénárfaj: 1.) rajza nagyjából utánozza a királynak kétségtelenül utolsó, 1336—7-beli garasát, a C. 7-et (amilyen összetűggése, mint látni fogjuk, Károly Róbert majdnem mindegyik garasának van egy-egy dénárával); 2.) e 15-ös fordul elő a legtöbbféle pvjegygyel, ami nagymennyiségű és hosszas kiveretésre vall. A két- és négyliliomos jegyűeket (nem keresztkéek azok, mint Rupp mondja, hanem *lilomocskák*) azonban, a Nagy Lajos-féle C. 64. sz. aranyok és 68. sz. garasok analógiájára itt is későbbi kibocsátásoknak, évfolyamoknak tartom. Legvégül az a körülmény, hogy Nagy Lajos tovább verette a 15-ös számú dénárt a 71. számúban: ez is támogatja azon feltevést, hogy ez volt Károly Róbert utolsó verete. Úgy látszik, már akkor is szokás volt az elhalt király utolsó pénzét kegyeletből még tovább veretni,²⁾ bár Nagy Lajos a C. 71. sz.-ra nevét ráverette, míg a 15-ösön nincs is a király neve s így még az sem elképzelhetetlen, hogy ennek egy része talán már Nagy Lajos alatt készült. Folytatódik Nagy Lajos első pénzein a „*Ω. regis Hungariae*” szokatlan körirat is és pedig éppen az említett tápiósági lelet két az ő korabeli, a C. 72. és 74. sz. dénárán.³⁾ — Igen behatóan kellett e 18. és 15. sz. dénárak veretési idejét megokolnom, mert nagyon fontos ez összes további következtetésemre; mindezek alapján azonban most már megcáfolhatatlannak tartom azon megállapításomat, hogy a 18. és 19. sz. királyi dénár és obulus az 1338. évi és a 15. sz. dénár az 1339—42. évek „*moneta nova perpetuo durabilis*”-a, mint a kamarabérleti szerződések nevezik.

Ami az 1338 előtti pénzeket illeti, eleve feltehető, hogy a sólyomkövi leletben a legnagyobb példányszámban előfordult fajok Károly Róbert utolsó évtizedéből való lehetnek, mert e leletből teljesen hiányoztak az első banalisok, de még a Hóman szerint 1332 előtti „*cum aquila*” (13. sz.) dénár⁴⁾ is, sőt a Hóman szerint ez időbeli „*cruciatus*”-nak nevezett 49.—50. sz. fajból is csak három darab volt e leletben. Az 1335. s 1336. években vert királyi pénz súlyát Hóman a kam.-bérli szerződésekben 0.438 gr.-nak számítja ki. Ezek az ott „*parvi*”-nak nevezett pénzfajok súlyuk szerint tehát inkább obulusoknak felelnek meg, amelyeket azonban jóval (75%-kal) tényleges értékükön felül hoztak forgalomba és $\frac{1}{2}$ finomságú ezüstöt vertek.⁵⁾ Ha Károly Róbert pénzein végigmegyünk, nincsen megközelítőleg ilyen átlagsúlyú faj, csak a 30-as (0.406 gr.) és a 25-ös (0.38 gr.). E két fajnak példányai próbakövön nem érték el a „*combustio octava*”-t, ami körülbelül megfelel az ezen évekre elrendelt „*bécsi finomságnak*”. A C. 30.-ból a sólyomkövi leletben 7 darab volt. Képvérténél fogva is jól illik ez a 7. sz. garashoz⁶⁾, (mely, mint mondtuk, címere miatt egyedül lehet az utolsó, 1335 után vert garas) s végül a Karolus o betűje miatt is a 30. fajt kell ezen évek veretének tartanunk. (A sólyomkövi leletben 10 példányban megvolt 44-es számú faj is [0.35 gramm átlagos súllyal] csak obulus lehet, de erről később lesz majd szó.⁷⁾ — Az 1335-ik évre átlagsúlyuk

¹⁾ Érdekes a C. 18-on az A—A jegy, a címer felett B-vel (Rupp 11. l.), ami talán megfelel annak, hogy Sz.-Fejérvár (A—A) a budai kamarához (B) tartozott.

²⁾ A típusok ilyen folytatására a király halála után példa még Mária C. 113. sz. és Albert 134. sz. pénze is. Ezt mondja Réthy is utóbbi pénz leírásánál, a C.-ban.

³⁾ Melyek tehát eszerint is Nagy Lajos első pénzeihez tartoznak, mint már előbb kifejtettem.

⁴⁾ K. R. 93. l. j.

⁵⁾ K. R. 94., l. j.

⁶⁾ Schoenvisner szerint (192. l.): „*eadem fuit Struthionis forma*”.

⁷⁾ Asólyomkövi lelet a benne volt cseh és szerb garasokkal jól bizonyítja Szekfü Gyula olvasásának helyességét a C. J. 24. §-ában még „*Pachenses*”-nek írt szerb garasokra vonatkozólag, melyek csak mint „*Racenses*” teszik érthetővé az 1342-i kamarabérletszerződés e helyét. Ez oklevélben itt csak az országban forgó külföldi pénzekről lehet szó, mint azt már Schoenvisner kifejti. (Not. 301. lap. a) jegyz.) s e lelet ime együtt mutatja az országban e időben forgott bécsi dénárokat, cseh garasokat és szerb matapánokat, mely 3 pénzfajt Károly Róbert rendeletének e helye szerint épen átveretni kívánt. Egészen abszurd azonban Fesslernek Rupp közölte (II. r. 152. l.) „*Ipek*” (!) magyarázata s hasonló etimologizálások. Thallóczy is összezavarja (id. m. 44. l. 5. j.) *Báth*-ot *Bách*-csal, pedig már Schoenvisner (300. és 302. l.) szabatosan megkülönböztette. Bohdaneczky (48. l.) pláne „*Pách*-féle” garasoknak mondja!

szerint még számbavehető fajok közül a 10. sz. (0.39 gr. á.-s.) mint látni fogjuk tipológiai okokból tartozik más évbe és a 39. sz.-ot (0.43 gr.) hátlapjánál fogva budai pénznek tartom, úgy, hogy átlagsúlya szerint csak a 25. számú lehet az 1335-ik évi királyi veret. Aránylagos ritkaságát talán az magyarázza, hogy ez év volt az évenkénti pénzűjtés és kötelező beváltásnak Károly Róbert alatt utolsó esztendeje.¹⁾ A C. 25. és 30. hátlapjainak képvereteit, a koronát és oromdísz egyesítve, mintegy összeköti e két fajt a Ruppnál 362. sz. a.²⁾ a *Vidák Özsebb*³⁾-féle gyűjteményből leírt *unicum*, mely szép fenntartású darabot néhai Jeszenszky Alajos püspök hagyatékából sikerült megszereznem. Réthy s Harsányi sem ismerte és a Corpusba Réthy nyilván nem akarta egyedül a Rupp-féle gyenge ábra alapján bevenni. Pedig valódi; jól látni rajta a Rupp rajzán meg nem ismerhető *kezet* (melyet Rupp szövegében „lefolyó szalagoknak“ mond s) amely a koronát tartja, mintegy *nyújtja*. Ez egészen szokatlan képveretnek valamilyen különös vonatkozása lehetett; talán az 1335-i híres visegrádi fejedelmi kongresszusra? Vagy a lengyel korona biztosításának emlékére, melyet a király Lajos fiának 1339-ben szerzett meg? Nem tudom. A pénzt 0.375 gr. súlya és képverete (főleg hátlapja) meg körirata 1336-ra datálja; C. „30 A“-val jelzem. — Az 1335. évi bérletszerződésben a király azt rendeli, hogy Körmöcön „*parvos denarios ad modum denariorum Budensium*“ verjenek és ez alapon esetleg még az igen ritka, a M. N. Múzeumban is csak egy igen kopott és csonka példányban meglévő 48-as sz. kis pénzt is (melynek körirata alig olvasható) ezen 1335. évbe tehetnök (kérdőjellel), mert ez csakugyan hasonlít egyik lapján a budai 56. sz. hátlapjához, és magyar-Anjou címere 1335 elé nem engedi helyezni. Kétoldali körirata miatt is *denarius „parvus“*-nak tartom, mert az obulusok inkább egészen iratlanok⁴⁾ és kétoldali körirat ezen éveknél csak három kispénzén⁵⁾ van. Súlya e rossz példánynak nem vehető számba; a köriratból látható „*mon.*“ megfelel ezen év többi veretének. — E szerint az 1335—42. évekből csak az 1337-nek nincs még pénze, mely évben nagy dénárt talán szintén nem vertek; „*parvus*“ a bizonyára a 45. sz., melynek címere teljesen olyan magyar-Anjou⁶⁾ pajzs (még a függélyesen csikolt damaszkolása is), mint a következő évből 19. sz. obulusé és a hátlapi (itt változatosság kedvéért tojásai közt álló) struccmadár is ide sorolja, mert Károly Róbert utolsó veretei majd mind struccosak. E 45. sz. faj múzeumi két csonka (*együtt* csak 0.58 gr.) példányának súlyából ugyan nem állapítható meg, de valószínű, hogy ezen 1337. évben is csak az előbbi évek csekély súlyú „*parvi*“-inak veretését folytatták.

Nagyjából így tisztázva az 1335—42. évek vereteit, térjünk vissza az első, 1323—25. évi „*királyi báni*“ pénzek utódaira. Ezek közé sorolom rajzának stílusánál és köriratánál (M. regis Karuli) fogva a 46. sz. fajt (0.74 gr.) is; ez két lilimával is jól csatlakoznék az 1325. évi 51. sz. fajhoz, ha nem keltene ezen igen ritka 46. sz. egy egykorú hamis, (még pedig nem is valódi mintájára készült, hanem) egyenesen *egykorú koholt* pénz gyanúját. Ugyanis: 1.) már Réthy is felkiáltójellel (!) figyelemztet oromdíszének heraldikailag hibás, megfordított, balra néző helyzetére, ami az „élő heraldika“ idejében legalább is feltűnő; 2.) egészen kivételes, (talán egyetlen eset) magyar érmén a *pajzs nélkül, csak a belső körbe foglalt magyar címer* is (bár „már az élő heraldika korában is szokásban volt... akár csak a címer mesteralakját vagy címerképét pecséten... stb. ábrázolni“⁷⁾; 3.) anyaga is „*csaknem* réz“, mondja Rupp⁸⁾ az ő idejében egyetlen ismert példányról s a M. N. Múzeum és saját gyűjtemé-

¹⁾ K. R. 98. l.

²⁾ Már ott a R. 364. (=C. 30. sz.)-hoz hasonlónak mondott.

³⁾ Vidák a soproni bencés főgimnázium tanára volt (l. Rupp I. r. bev. XV. l.).

⁴⁾ C. 14., 16., 26.

⁵⁾ A C. 48.-on kívül a 37. sz.-on (mint látni fogjuk, ez a 48.-at megelőző, 1334. évi „*parvus*“) és a C. 18. sz.-on.

⁶⁾ Miért emelte ki Réthy épen a C. 45. leírásában e címerösszetételt felkiáltójellel, s nem már a C. 7. és 18—19.-nél, nem tudom megérteni.

⁷⁾ Bárczay 5. l. — A C. rajza hiányos; a pénzek 5 × és nem 4 × vágott (vagyis 2 „pólyás“) a címer. Szentgáli kerek pajzsaknak mondja. („Az Érem“ II. évf. 4. l.)

⁸⁾ Rupp 18. l., 368. sz.

nyem példánya is ilyen; utóbbi próbakövön ezüstöt nem tartalmazó réznek bizonyult és 4.) még az „M.” is szokatlan ez években a „moneta” helyett. Egyelőre tehát e fenntartással élek; de ha mégis ez volna az 1326. évi dénár, akkor obulusa talán a C. 38. sz. lehetett, mely 0.357 gr. súlyával eléggé megfelelne; ezen a két fej a *K(arulus)* és *Elisabetha* szerint a királyt és királynét ábrázolja. Itt arra akarom a figyelmet felhívni, hogy az 1323. évi C. 54B sz. két koronás feje közül is a jobboldali szakállas férfi-fej nyilván a királyé és a baloldali női fej a királynéé; vagyis már *nem az „ifjabb király”* feje van a királyéval szemben, mint a *szlavóniai* báni dénárokon.¹⁾ 1327-ből valónak kell lennie a 13.—14. sz. „*cum aquila*” fajnak²⁾ és 1328-belinek a 19.—50. sz. „*ban. cruciatus*”-nak,³⁾ meri így kapunk csökkenő átlagsúlyú sort,⁴⁾ amilyent ez évekre már Hóman is felvesz;⁵⁾ — továbbá azért is, mert ezek a *Karulus* névformát viselik (monetával) és stílus szerint ide is tartoznak, legfőképpen pedig: mert a 13. és 49. sz. fajoknak Hóman szerint már a pápai tizedlajstromok alapján is 1329 előttieknek kell lenniök.⁶⁾ A 49. sz. „*cruciatus*” e sornak súly- és talán inomságban is utolsója; szemre is vöröses az ezüstanyaga és így jól megfelel a pápai adólajstromban előforduló „*banales malos cruatos*” tejjegyzésnek, melyhez Schoenvisner magyarázatul hozzáteszi:⁶⁾ „*malí vocantur, qui parum argenti in se continent*” (kevés ezüstöt tartalmaznak).

Megoldandó tehát még az 1329—34. évek pénzverése (a garasok ideje) és aztán a legelső, 1308—22. éveké. 1329-ben *verték először garast Magyarországon*; ezt Hóman az 1330. évi Ungmegyének szóló királyi rendelettel bebizonyította.⁷⁾ Még pedig az első, tehát 1329. évi faj a C. 3. volt, amit megerősít annak a meggondolása is, hogy Károly Róbert célja e rendelet szerint a cseh garasok forgalmának, — melyek II. Vencel ideje (1300) óta özönlöttek el az országot, — megszüntetése, azoknak az ország-

¹⁾ Melyekre a két fej a legelső szlavóniai pénz, II. Endre hercegi („ifjabb királyi”) pénzről kerülhetett (C/L 204., 308A., 309. [e két utóbbit is a jobbra néző fej körszakállas], l. Hóman: „II. András és IV. Béla-kori szlavón dénárak”. Num. Közl. 1919—20. 34., l. és M. P. 337. l.) Eredetileg friesachi éremkép volt (l. Luschin „Friesacher Denare” W. N. Z. 1923. 117. l. és XVI. t. 334. sz., ezen is bajszos a j. o.-i férfifej) és Gutkeled István bán — maga is „herceg” — (lásd Arch. Ért. 1900. 276. l.) pénzeire a két koronás főt, mint a király, IV. Béla, és saját arcképét átvette. A „moneta ducis” köriratú V. István ifjabb-király korabeli pénzekben is még jogos a korona a második fejen is; a későbbi báni dénárokon pedig egyszerűen rajttamaradt, mint az akkor már közkedvelt pénzfajra jellemző rajz — még ha veretője, a bán, nem volt is már ifjabb király, vagy herceg. A szakállas fej egy IV. László korabeli szlavón báni dénár (Truhelka, különleny. 87. l. 8. sz.) változatán is előfordult az 1909. évi szokolováci leletben (Böhm F. H. Károly úr szíves közlése), ez tehát egy Károly Róbert korabeli utánveret lehetne (?), és van talán vonatkozása a C. 54. B. dénárhoz is. Igen feltűnő ugyanis a sok szlavón dénár ezen idők magyarországi leleteiben (l. a leletláblázatot) és általában sok a szlavónok közt a bélyegváltozat meg zavart körirat is (l. Weszerle, Truhelka id. h.); egyrésztük bizonyára magyarországi utánveret. Ezt bizonyítják az 1923 előtti pápai adószámadások („ban. Strigonienses” 1320-ból), s ilyen lehetett IV. László banálisának „p. Ungaria” szövegű alfaja is (Truhelka, Arch. Ért. XX., 1900., 281. l., 81. sz., Weszerle A/XIX. t. 17.), melyet én a C. I. új kiadásában IV. László magyar pénzei közt okvetlenül kiadnék. Már Rómernek is feltűnt a még tárgyalandó bogudincei lelet sok szlavón báni dénárja mert „ámbár” (írja a leletírás VII. és VIII. pontjában, Arch. Ért. 1871. 63. l.), „ezen csak” (a C. 74. kivételével) „Róbert Károly többféle érméit képviselő leletben különben éppen lehetséges, hogy Kun László érméi is foglaltattak legyen, mégis sokkal valószínűbb, hogy a 20 évvel előbb kormányzó királytól kevesebb számmal legyenek az érmek, mint attól, kinek érmei a legkésőbbiek”... „és így Rupp barátom munkájában Erdy veterán érmészünk azon állítását, mintha az UNGARIA a vésnőknak hibájából (*errore incisoris*)” (Rupp magyar kiadásában [I. 156. l. 9. vált.] így van: „a metsző téveszté el”) „eredt volna, legalább is nagyon kétséssé teszik”. Majd így folytatja Rómer: „Aki ezen „pro Slavonia” és az egészen hasonló „pro Ungaria” vert igen közönséges érmeket figyelemmel összehasonlította, azt kellett észrevennie, hogy mindezen számos bélyeg ugyanegy, vagy közel egy kéztől származik”.

²⁾ A sást Réthy a C.-ban „solyom”-nak mondja (a Mont.-jk.-ben „*natürl. Adler*”-nek) s az „ismeretlen tárgy” (Rupp) karmai közt *solymászati kis süveg* lehetne, de akkor a pápai adószedő is „*cum falconibus*”-t írt volna és nem „*cum aquilis*”-t! Schoenvisner lengyelnek tartja a sást (a királyné származása miatt), vagy sicíliai pénzről (én: inkább bécsiről gondolom) átvettnek.

³⁾ Melyből a sólyomkövi leletben már csak 4 példány volt.

⁴⁾ 0.85, 0.78, 0.77, 0.74, 0.71, 0.68 gr.

⁵⁾ K. R. 93. l. szöveg és l. jegyz.

⁶⁾ 280. l.

⁷⁾ K. R. 88. l. (8. j. is), meg 90. l. és M. P. 407—8. l.; a rendelet szövege K. R. 258. l.-ján.

ból való kiszorítása¹⁾ volt és ez a pápai adólajstromok adatai szerint 1332-ben már teljesen sikerült is neki.²⁾ Olyan garast kellett tehát veretnie, mely stílusban, értékben³⁾ közel álljon, rajzban azonban, az összetévesztés elkerülésére inkább különbözzék a prágaitól és ez a C. 3. sz., amelyen nincs meg a király többi garasának (az utolsó, a 7. sz. kivételével) a prágaiakkal egyező kettős köre sem. De súlyban is különbözik ez Károly király többi garasától: 0.52 grammal nehezebb, mint az összes többinek átlagsúlya és körülbelül $\frac{1}{2}$ gr. színezüsttel többet tartalmaz a többieknél. Hóman nem tárgyalja külön, mert nyilván nem akart a M. N. Múzeum egyetlen ép példányának 3.77 gr. súlyából — mely esetleg kivételes is lehetne — bizonytalan következtetéseket levonni. Még átmérője is körülbelül 2 mm.-rel nagyobb, mint a többi garasé. Saját jó fenntartású ép példányom³⁾ 3.72 gr. súlyú; e kettő átlaga tehát 3.745 gr., még az akkori cseh garasok 3.68 gr. átlagánál⁴⁾ is több, amelyek mintájára pedig ez a 3. számú készült, azonos, addig nálunk ismeretlen $\frac{1}{16}$ részig égetett ezüstből. E 3. sz. garas tehát nyilván 62-es pénzláb szerint vert⁵⁾ (1330-tól minden garas 72-es láb szerinti)⁶⁾ első kísérlet volt, mely I. János cseh király (1310—46.) nyolcféle súlyú garasának *legjobbikát*⁷⁾ is majdnem elérte. Talán ez is volt az oka, hogy hamar megszüntették kiveretését (csak 1329-ben verték); „*túlságosan jó*“ pénz volt (ezért is nem maradt ránk sok belőle) és az azonos ötvözetű prágaiaknak beolvasztás céljából való beváltásánál nyilván a kincstár még károsodott is (a prágaiaknak az 1330. évi garassal való beváltásánál Hóman szerint már 25%-ot nyert).⁸⁾

A 3. számú garas készítői, a Kuttenbergből éppen garasverés végett Kőrmöcbányára⁹⁾ hozott gyakorlott német pénzverőmunkások¹⁰⁾ között esetleg még olasz vagy azon 3 első garaspénzverőmester tanítványa is lehetett, akiket Olaszországból hozott oda II. Vencel király.¹¹⁾ De Nápolyból is jöhettek hozzánk pénzverőemberek és hozhatták mintának¹²⁾ akár I. Róbert (1309—13.) azon garasát is, melynek ülő király képéhez, ennek kezeltartásához, ruhájához és a trónszék oroszlánfejeihez 3. sz. garasunk teljesen hasonlít (lásd az 1. ábrán); *olaszos* az *Ungaria* (elején H nélkül) és a „c“ a magyar pénzen itt először megjelenő „*Dei gratia*“-ban is¹³⁾ (cseh pénzekben grafia áll); a „*grosi*“ s a széles, vastag betűk azonban kétségtelenül cseh

¹⁾ Bohdaneczky szerint (45. l.): a király célja a cseh garasok kiszorítása, s ezért oly minőségben vereti sajátjait, amilyenben azok Csehországban készültek.

²⁾ Salamon szerint (157. l.): „feltűnő ezekben (a pápai tizedlajstromokban), hogy 1320 körül, ha garasról van szó, mindig oda van téve, hogy cseh garas, még az 1329. évi feljegyzés is abban számít. És 1332—33-ban vagy 60 becslés történik, csaknem kizárólag garasokban, de már nines mondvá, hogy az *cseh garas*. Bizonyára magyar.“ Lásd még Balogh id. m.

³⁾ Az egykor Sziklay Jenő-féle gyűjteményből.

⁴⁾ M. P. 389. l.

⁵⁾ Átlagsúlyához az „*al marco*“-verés hibáira 5%-ot adva: $3.745 + 0.187 = 3.932$, ezzel osztva a budai márka súlyát: $245:53:3.932 = 62:4$, vagyis a pénzláb a 62-es lehetett. — Rupp szerint (II. r. 8. l.): „A Károly által behozott garasok eleinte „nehezék“ (pondus) „helyett verettek, s ezen képzelt“ (számítási) „pénzből 12 tett egy fertót, tehát 48 egy Girát; később a prágaiak hasonlatára 60 garas ért egy Girát“, sat. A C. 3. azonban nem lehetett az a garas, melyből 48 tett egy girát, mert (egyenlő lévén a finomságuk) súlyának úgy kellene aránylania a későbbiek súlyához, mint $\frac{1}{48}$ -nak az $\frac{1}{60}$ -hoz, vagy 5-nek a 4-hez. A későbbiek átlagsúlyához (3.22 gr.) ennek $\frac{1}{4}$ -ét adva, 4.02 gr.-ot kapunk, amilyen á.-súlyú garas ninesen; a C. 4.—7. sz. garasok törvényes súlyához, 3.41-hez ennek $\frac{1}{4}$ -ét adva meg pláne 4.26 gr. az eredmény.

⁶⁾ Mint az Ung megyéhez intézett kir. rendelet (K. R. 258. l.) és a kamarabérletszerződések világosan mondják.

⁷⁾ Hóman (M. P. 389 l.) és Rappe (W. N. Z. XX. 244. l.) 3.763 gm.-nak mondják Smolik után.

⁸⁾ K. R. 91. l. 2. j.

⁹⁾ K. R. 88. l.

¹⁰⁾ K. R. 90. l.

¹¹⁾ A M. P. (408. l.) még „cseh (vagy olasz?) pénzverők“-nek mondja.

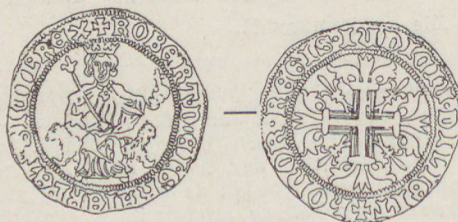
¹²⁾ L. Schoenvisner 189. l.

¹³⁾ Rupp 8. lap.

mintáról származnak.¹⁾ Tipológiai elemeik egyezése alapján Károly király garasait összefüggő sorba szedtem:

Károly R. garasain:	Verték	1329.	1330/1.	1333.	1334/5.	1336/7.-ben
	C. N. H.	3. sz.	6. sz.	5. sz.	4. sz.	7. sz.
A címer első vágása vörös		+	—	—	—	—
Karulus u-val, Ungaria u-val		+	+ *)	—	—	— ²⁾
a királyon palást, trónus állatfejes		+	+	+	—	—
Anjou-magyar címer, álló pajzs		+	+	+	+	—
a kormánypálca jobbkézben, Hungaria (h nélkül a g után)		+	+	—	—	+
szőnyeg a trónus előtt		—	+	+	—	—
„gratia” „iudicium” t-vel, címer ket- tős körben		—	+	+	+	—
a címer első vágása fehér , Hungaria h-val (elején), Karolus o-val		—	+ (?) *)	+	+	+
a kormánypálca bal kézben, rózsács- ka, Hungharia gh-val, címer körül belső körben lilimok köröcskében		—	—	+	+	—
a király palást nélkül, trónus oszlopos		—	—	—	+	+
magyar-Anjou címer, dőlt pajzs		—	—	—	—	+

*) Rupp II. 9. I. V. nemű.

1. ábra.

Vagyis: a 3. sz. garassal egyezik a 6. sz.: Karulus névformában²⁾ s abban, hogy a kormánypálca van a király jobbkézében s az országalma a balban.

A 6. sz. egyezik az 5. sz.-val abban, hogy a trónus előtt szőnyeg³⁾ van, a cí-

¹⁾ A 3. sz. garasnak a M. N. Múzeumba lévő (Mont. 224. sz. a. kiadott) változatán a címer felett K van két kis kör között. E K itt esetleg Körmöcnek is vehető, de különben még Nagy Lajos alatt is Körmöcbánya jegye C—R (pl. a C. 74. számon), vagy C s a két kis karika sem vall Körmöcnek, mint erről még szó lesz.

²⁾ Karolusról később a C. 7. sz. garasnál lesz szó.

³⁾ Réthy a C.-ban „trónzsámoly“-nak mondja.

mer fehér színnel kezdődik (mint a következőkön is, csak a 3-on volt a címer vörös-fehérral vágott), a királyon palást, a trónszéken állatfejek vannak (mint a 3-on is).

Az 5. sz. egyezik a 4-ikkel abban, hogy mint eddig is, Anjou-magyar beosztású a címerpajzs és körülötte belső körben lilóomok, hogy az országalma a jobb, a pálcza a bal kézben, a király lábainál egy rózsácska van¹⁾ és végre, hogy Hungaria olaszosan gh-val van írva.

Végül a 4. és 7. sz-on a trónszék lába, karfája oszlopszerű s a királyon nincs palást, hanem ruháján gombsor-dísz. A 7. sz. feltétlenül az utolsó már magyar-Anjou címerénél fogva is, mint már mondtuk.

Ezek szerint tehát tipológiailag így függnek össze a garasok: 3., 6., 5., 4., 7. sz. és feltűnő, hogy ugyanezen sorrendet kapjuk, ha az egyes fajokat (a 3-on kívül) átlagos súlyuk szerint növekedő sorba állítjuk. De még a szélső súlyok, külön a legkisebbek, úgy mint a legnagyobbak²⁾ is ugyanezen sorrendet adják és én ezen sorrendek feltűnő teljes egyezése alapján ezt tartom a helyes időrendi sorrendnek is, mert az azonos pénz láb szerint vert 6., 5., 4., 7. sz. átlagsúlyának folytonos növekedés³⁾ a kiválogatással magyarázom. Ugyanis mind e négy garasfaj kényszerbevéltás alá nem eső értékpénz volt (mint akár az arany)⁴⁾ 1338-ig; ekkor mind egyszerre „kényszer“-bevéltatván,⁵⁾ egyszerre vált idejét mult régi pénzzé, „pagamentté“ és így már nem volt többé célja és értelme annak, hogy kiválogassák a súlyosabb darabjait, mikor a forgalmát teljesen betiltó királyi rendelet folytán ezentúl úgyis valamennyit csak fémértékben, súly szerint lehetett értékesíteni. Mivel tehát a korábban vert faj hosszabb ideig volt forgalomban (és így a kiválogatás átlagsúly-csökkentő hatásának kitéve), többet kellett, hogy veszítsen átlagos súlyából, mint a későbbben vert, de szintén 1338-ban devalvált, tehát rövidebb ideig forgott és kiválogatott garasfaj, melyen nem érvényesülhetett annyira a kiválogatás. Vagyis az egyes fajok átlagsúlyának forgásuk időtartamával arányosan kellett csökkennie és így a könnyebb fajoknak kell a régebbieknek lenniök, még pedig átlagsúlyukkal fordított arányban.⁶⁾ (De a csonkítás, nyírás stb. átlagsúlycsökkentő hatása itt természetesen kiküszöbölendő azáltal, hogy csakis egészen ép példányok súlyát vesszük számba.) Így képzelem az egyformán a 72-es pénz láb szerint vert 4.—7. sz. garasok feltűnő átlagsúlykülönbségét (sőt talán részben a különböző számítási garasmárkáknak létrejöttét is?) megmagyarázhatónak, amint már Hóman is vitatta Luschinnal szemben, hogy a számítási garasmárkák a garasok „nagyon változó forgalmi értékelésén“ alapultak, ezt a változó értékelést azonban nem az ezüstár ingadozása okozta.⁷⁾ De így érthető az is, hogy az igen ritka (legritkébb) 5. sz. garas átlagsúlya majdnem azonos a 4-ével, mert valószínűleg csak egy évben verték, mint a 3. sz.-út is (mely után jött mindjárt a 6. sz.), míg a többi valószínűleg két-két éven át. A kopás, csonkítás, nyírás még sokkal tetemesebb súlycsökkentése itt számba nem jön, mert az átlagsúly kiszámításához csak ép példányok súlyát vettük.⁸⁾ Általában igen sok a rossz, csonka garas,⁹⁾ melyekre igazán talál a pápai tizedszedők „grossi mali“¹⁰⁾ elnevezése és ilyen elég tág határú meghatározása: „marcha LX. vel LXX. grossos tunc cur-

¹⁾ A 4. sz. faj nem minden példányán, miért is vagy pénzverő jegy, vagy kibocsátás jele lehet.

²⁾ K. R. 271. l.

³⁾ 3-18, 3-19, 3-20, 3-26 gr.

⁴⁾ K. R. 94. l.

⁵⁾ K. R. 102. l. — Salamonnak (167. l.) és Bohdaneckzynek (25. l.) „érthetetlen az, hogy“ a kam.-bérli-szerződések szerint „1335—36-ban 7 dénár egy garas, 1339—42-ben meg csak 6 egy ugyanolyan garas, mivelhogy a garas nem változott“. Csakhogy igenis változott: *pagamentté* vált! 1338-ban.

⁶⁾ Luschin: „Da nun dieser Prozess (Saigerung) schon in der Münzstube begann und im Verkehr dann fortgesetzt wurde, so ist es klar, dass das Durchschnittsgewicht jeder Münzgattung umso tiefer sinken musste, je länger sie in Umlauf war.“ (Allg. Münzkunde 114. l.).

⁷⁾ R. K. 131. l. j.

⁸⁾ Így éppen a 3. sz. után legrégibb: a 6. sz. fajnak van a M. N. Múzeumban egy olyan példány is, melynek a külső körirata teljesen le van nyírva.

⁹⁾ Pl. a Széchenyi-katalógus 4. tábláján a 2—7. ábra.

¹⁰⁾ Schoenv. 280. l. A „mali“ itt csak a fenntartásra vonatkozhatik, mert anyaguk jó.

rentes.¹⁾ Ezen időrendi sorban bátran állíthatjuk a garasokat azon évekbelieknek, melyekben az oklevelek szerint garast vertek és feltételezhetjük, hogy a gyakrabban előforduló 6., 4., 7. sz.-ot alighanem több mint egy evben is verték. Az 1330-i rendelet és az 1335—36. évi kamarabérlet-szerződések szerint 1330., 1334., 1335. és 1336-ban veretett a király, mindig a 72-es pénzláb szerint garasokat; ezeknek 77 példánya alapján Hómann 2·23 gr. átlagos súlyt állapít meg,²⁾ melyet a C. 3. sz. leszámitásával arányosan 3·22 gr.-ra kell csökkentenünk. A 6. sz. a Karulus³⁾ és Ungaria miatt határozottan a második garas, és 1330-beli; a 3. sz.-tól (talán céltudatosan) megkülönbözteti a rajza (hogy a beváltók ne tévedjenek). Talán a 3. sz. otromba címere és e körül lévő üres tér sem látszott elég tetszetősnek, ezért is kaphatták a következő garasok a kettős kört, a cseh típus szerint, sőt talán a 6. sz. címere felett (s a hozzácsatlakozó 11., 12. sz. kispénzekén) levő dísz is, mely nagyon emlékeztet az 1329. évi budai pecséten lévőkhöz.⁴⁾ A címer lilomai is egyenletesen mind kisebbké és helyesebbké válnak időrendi sorrendem szerint. Igaz, hogy a nápolyi Anjouk pénzén is előforduló (98. zsoltárbeli) jelmondatuk, a „*honor regis iudicium diligit*“ a 6.-osat a 7. számúhoz kapcsolná s e mondat viszont Nagy Lajos garasain is megvan, ami látszólag nem igazolja a 6. sz.-nak a 7.-nél ennnyivel korábbra való helyezését; de a C. 6. sz. *pénzverőjegyei közül egy sem fordul elő a 7. sz. garason, az utóbbinak pedig több jegye ismétlődik Nagy Lajos 70A. sz. (kétségtelenül első) garasfaján:*⁵⁾ ez nyomósabb bizonyíték. A 6. sz. garas jegyei azonfelül részben egyeznek a már 1328-belinek megállapított 49. sz. „*banalis cruciatus*“⁶⁾ és a szintén korai 29. sz. „*lyliatus*“ faj jegyeivel.⁷⁾ Eddig ismert 13 pénzverőjegye szerint e 6.-ost sok helyen nagy mennyiségben verték. Nagy is volt eleinte a szükséglet, mert a század eleje óta az országot előzőnl cseh garasok nagy mennyiségét — melyek ekkor az ország tulajdonképeni forgalmi értékpénze voltak⁸⁾ — és a nyilván beváltott 3. sz. garast kellett pótolni vele. Azon változatát, melyen korona van a címeren, későbbinek tartom (valószínűleg 1331-beli), mert Nagy Lajos álló-címeres garasain (C. 67. és 68. sz.) is a címer felett van a pénzverőjegy (esetleg korona⁹⁾). A M. N. Múzeumnak az 5. sz. garas hátlapjából és a 4. sz. rozettás változatának előlapjából álló egyetlen ismert hibrid példánya bizonyítja, hogy e két faj ugyanazon pénzverőben, valószínűleg Budán készült, mert az 1335. és 1336. évi kamarabérleti szerződések szerint:

¹⁾ Mon. Vat. I. k. 175. l. (1332—7.).

²⁾ K. R. 271. l. A törvényes súly 3·41 gr. volt. (K. B. 91. l. 1. j.) — *Finály* Henrik kolozvári egyet. tanár kérésére a bécsi cs. és kir. éremtárban végzett súlymérésekről 1867-ben Schimkó Dániel pozsonyi professzor leveléből értesült (Finály 54. l.) s ebből kitűnt, hogy Károly Róbert ott lévő garasainak átlagos súlya 3·581 gr. volt. Ugyan kétségtelen, hogy régi nagy gyűjtemények anyagában egy (a középkorhoz képest megfordított) kiválogatás átlagsúlynövelő hatása érvényesül, hiszen minden kezdő gyűjtő is állandóan kicserélgeti példányait jobb fenntartásúakra, amelyek rendszerint súlyosabbak; ennek azonban a M. N. Múzeum éremtári anyagán épen úgy kellett érvényesülnie, mint a bécsin. Igaz, hogy Hómann súlytáblázatán (K. R. 271. l.) két-két C. 6., ill. 7. sz. 3·58 gr.-nál súlyosabb példány is van, de ez elenyésző 72 ennél könnyebb között. Bécsben talán több C. 3. is lehet (nem tudom); de még feltéve, hogy 6 db. is volna, átlag 3·77 gr. súlyban, és elhagyva Hómann összes 3·19 gr. alatti súlyadatát s így számítva ki 60 db. átlagsúlyát adataiból: még így is csak 3·39 gr.-ot nyerünk a bécsi 3·581-gyel szemben. Úgyhogy nem tudom utóbbi átlagsúlyadatot másnak, mint valami (talán leírásbeli) tévedés eredményének tartani, annál is inkább, mert ez még a törvényes súlyt is egészen valószínűtlen mértékben meghaladja, már pedig semmi okunk sincsen Hómann súlymegállapításainak perdöntő értékét el nem ismerni. Érdeemes volna azonban a bécsi gyűjtemény garasait újabb mérések alávetni. De mindezek alapján meg kell vallanom, hogy a C. 3.-ra s 5.-re is vonatkozó és egyéb csak 2—2 példány súlyából vett átlagmegállapítások is elég ingatag alapon állanak.

³⁾ Rupp (II. r. 9. l. V. nemű) Karolusos változatot is említ; ha ez nem tévedés, úgy nézetem szerint csak 1332-ből való lehet; a II. (XI.) t.-n. „6 B“-vel jelöltem meg a helyét; a N. Múz.-ban nincsen.

⁴⁾ Toldy 5. l., Nyáry VIII. t. 67.

⁵⁾ Melyet ő valószínűleg 1345-től kezdve veretett. (K. R. 261—2.)

⁶⁾ Z—A, két korona (Buda).

⁷⁾ B—T, Z—A.

⁸⁾ K. R. 84., M. P. 397. l.

⁹⁾ Mont. 274 a) és Bercht. 227. sz., lásd még a bevezetésben a pénzverőjegyeknél a koronáról mondottakat is. (Helye a II. [XI.] táblán „6 A“-val jelölve.)

„*faciet fabricari grossos ad modum grossorum nostrorum anno iam elapso per cives Budenses fabricatorum*,” amiből látjuk, hogy a mintát a budai, úgy látszik a fő-pénzverő adta.¹⁾ Alább még kifejtendő tipológiai okokból is inkább az 5. sz.-t kell 1333-beli, a 4.-et 1334.- és (talán csillagos²⁾ változatát) 1335-belinek tartanunk.

A 7. sz. garas lehet szerintem egyedül az oklevelek „*grossus cum clypaeo regis*”-e, mert hiszen mindegyiken a király pajzsa van, de ha mégis így neveztek megkülönböztetve egyet, ez csak a 7. sz. lehet, mert ennek a pajzsa eltérő a többiétől: jobbradőlt, vagyis olyan helyzetű, mintha a király maga tartaná: „*clypaeus regis*”. Feltűnő rajta a nagy oromdíz, melyről már Schoenvisner hangsúlyozta, hogy Károly király kedvelt, mintegy személyes jelképül használta a strucmadarat³⁾ és így Salamon Ferenc tévedhetett, mikor a „*királyi pajzsos*” garast a régebbi garasokhoz („*grossi antiqui*”) tartozónak mondta.⁴⁾ Kropf szerint⁵⁾ „a régi magyar garasok” (de nem a legrégibb, a 3-as, mert ő is azt mondja, hogy „a garasverés kezdetén $3\frac{3}{8}$ gr.-ról $3\frac{1}{16}$ gr.-ra süllyedt a garas színezüst-tartalma”, vagyis a legelső garas [tehát a 3. sz.] jobb volt a későbbiekénél), szóval Kropf szerint a „*grossi antiqui*” súlya kevesebb volt az „1329—42.” évi törvényes súlynál, vagy pedig el voltak kopva, vagy megnyirbálva,⁶⁾ aminek megfelel az, hogy a négy utolsó garasfaj közül a legutolsó, a 7. sz. a legnagyobb átlagsúlyú (3·258 gr., a többi 3·187—3·20 gr.). A pápai tizedlajstromok is általában 1338—42-ig említik a „*királyi pajzsos*” garasokat.⁷⁾ Ezek tehát feltétlenül az utolsó, valószínűleg 1336- és 37-ben vert garasai a királynak, már csak a magyar-Anjou címer miatt is, mint mondtuk és a struc miatt, mely jellemző Károly Róbert utolsó pénzeire. De a legutolsó, 15. sz., 1339—42-ben vert királyi dénár miatt is, — mely mintegy kibérbített kiadása a 7. sz. garasnak — ezt kell utolsónak tartanunk és végül azért is, mert Nagy Lajos e típust folytatta a C. 70. sz. garassal. Két évig verethette Károly király e 7. számút, mely sok (12) pénzverőjeggyel ismeretes.⁸⁾ Igen zavaró a Karulus névalak a C. 7. sz. szövegében és főleg ábráján, mely egy kivételes, talán egyetlen példányról készült és pusztán véletlenség, hogy éppen ennek képe került a C.-ba. A M. N. Múzeum összes (20) C. 7. példánya és ezek közt három S—Œ-jegyű közül ugyanis csak egyetlen egyen van Karulus (u-val), a többin mind o-val írott e név, pedig ez a garas már címerénél fogva is biztosan azon időbeli, mikor már csak véletlen tévedésből írtak Karulust. Tipusgyűjteménybe tehát e kivételes és nem jellemző alak semmiképen sem való s dűcát a C. új kiadásánál Karolus-ossal kellene felecserélni.⁹⁾

¹⁾ Ezt látjuk a dénároknál és aranyaknál is; K. R. 224. l. 1. j.

²⁾ E csillag is a címer felett, a pvjegy helyén van és csillagjegy van Nagy Lajos C. 64/A. sz. aranyának egy változatán (Mont. 273/n.) is és ez az aranyon is verdejegy, mert más aranyváltozaton ugyane helyen *kis korona* van, *Buda* jegye. Tekintve, hogy az 1335. évi kamarabérlet-szerződés szerint ez évben Körmöcön és Budán vertek garast, talán (a C—R-en kívül) a csillag is Körmöcbánya jegye lehetett, mert ez időben aranyat Budán és az erdélyi pénzverőn kívül csak Körmöcön vertek.

³⁾ Idézi erre Thuróczi leírását az ő temetéséről. (Not. 190. l.)

⁴⁾ 167. lap. Ugyanitt „új” garasokat is említ, pedig az 1342-i kam.-bérlet-szerződésnek (melyet Salamon itt tárgyal) eredeti szövegében *szó sincs új garasokról*, hanem valószínűleg csak úgynevezett számítási garasról („*grossus seu pondus*”, Schoenvisner 311. l.) az azelőtt garasban (pl. a kapudó = 3 garas), most pedig „új” dénárban („*denarii novi*”) történő fizetések megállapításánál. A dénár az „új”! (a C. 18., ill. 15.); garast akkor már 5 éve nem vertek (l. K. R. 101—9. l.).

⁵⁾ 250. lap.

⁶⁾ 238. lap. Eszerint a C. 6.-ot kellene „*grossus antiquus*”-nak tartani.

⁷⁾ Schoenvisner 283. l., Kropf 251. l.

⁸⁾ Ezek közt van Gyulafehérváré (A—I) is az erdélyi kamara területén, mely kamarában az 1336-beli. e kamaráról szóló bérleti szerződés szerint garast is vertek s e jegy szerint úgy látszik Gyulafehérvárott.

⁹⁾ Hogy csakugyan csak tévedésből keletkezhetett ez a Karulus a 7. sz. garason, bizonyítja a Múzeumban két példányban lévő azon két-liliomos jegyű változat, melyen, mind a kettőn, tisztán és élesen „*Karoulus*” áll (veret-kettőzés nyoma nélkül), mintha az éremvész nem tudta volna biztosan hogy melyik is az az új betű, amelyet neki most már vernie kell, így hát inkább mind a kettőt beverte a verőtőbe. Rupp (szöveg II. 9. l.) C. 6. garast is említ Karolussal; mint már mondtam, ezt csak 1332-ben verheték. Ő azonban a helyesírást a pénzekben nem mindig veszi betűszerint; így a Rupp 338.-nál *grossi*-t és *Karolus*-t, meg a 359.- (=C. 41.-)nél *Karoli*-t ír a szövegben saját ábráival ellentétesen.

Megállapítván a garasok kiverési éveit, ezekhez kapcsoljuk a bevezetésben említett tipológiai egyezések alapján a megfelelő „kispénzeket“. Meggyőződésem, hogy a 10. sz. kis dénár a 3. sz. garasról, a 11. sz. dénár és a 12. sz. obulus a 6. sz. garasról, a 8. sz. dénár és a 9. sz. obulus az 5. sz. garasról, a 30. sz. den.¹⁾, a 15. sz. hátlapja és a 16. sz. obulus a 7. sz. garasról készült mint mintájáról, ugyanazon évben, vagy kevéssel utóbb. Eszerint tehát a 10. sz. kispénzt az ülő király képének azonos-sága²⁾ s a hátlap nagyliliomos és hétszer vörös-ezüsttel vágott címernek és a köriratból látszó „(Kar)ulus“ és „(Dei (gratia)-nak³⁾ a 3. sz. garasával való egyezése alapján 1329-ben verték. A körirat e hiányossága azt mutatja, hogy ezen, a M. N. Múzeumban lévő (azt hiszem) egyetlen ismert példány *csonka*, s így eredeti súlya is jóval több lehetett; úgy hogy e pénz valószínűleg nem is volt obulus, aminek jelen átmérőjénél fogva látszik, mert jelenlegi súlyának (0.30 gr.)⁴⁾ kétszerese $+5\% = 0.819$ gr. is már csak alig fél ctgr.-mal kevesebb az eredeti 1323. évi királyi báni dénár súlyánál (0.823 gr.), pedig az azóta 1329-ig eltelt hat év alatt könnyebbek lettek a dénáro-k (mint látni fogjuk). E 10. sz. tehát egy (az eddigieknél igaz *jóval* könnyebb) *dénár* lehetett, talán ahhoz hasonló súlyú, amelyet a király a következő 1330. évre el-rendelt.⁵⁾ E könnyű dénárokat a nagyobb pénzegység szükségletét úgyis a banalis-nál jobban kielégítő garassal együtt kezdhették verni (tehát 1329-ben); másrészt meg így nem is volt szükség obulusra; elég alacsonyértékű váltópénz volt e könnyű dénár maga is. Mint ahogy Hóman az 1330-iki királyi rendeletről kimutatja, hogy ezen évben a király 0.61 gr. súlyú és $\frac{1}{3}$ -ig égetett (0.666 finomságú) ezüsből veret dénárokat és obulust *nem* veret.⁶⁾ Így tehát a 11. sz. dénár, bár tipológiai-lag „fia“ az 1330-i 6. sz. garasnak, de 0.76 gr. átlagos súlyú, saját példányom 0.850 finom és obulusa feltétlenül a 12. sz.: nem lehet az 1330-iki rendelet szerint vert pénz; mert hogy az átlagos súly a törvényest ennyire meghaladja, ez talán nem is fordul elő a középkorban, csak egyes kivételes, szélső példányok lehetnek ennyivel nehezebbek, mint az elrendelt súly.⁶⁾

Melyik lehetett hát az 1330. évi rendelet dénárja? Átlagsúlyánál (0.546 gr.), köriratánál, betűinél stb. fogva *egyedül csak a 29. sz. „lyliatus“*, amelyet, mint említettük, a pápai adóelszámolások adatai szerint is már 1332. előtt vertek.⁷⁾ Schoenvisner azt mondja, hogy ez volt Károly király „közönséges“ (gyakori) pénze⁸⁾ s ma is elég gyakori.⁹⁾ Átlagsúlya és a törvényes súly között ugyan kissé nagy a különbség (körülbelül $11\frac{1}{2}\%$), azonban Károly Róbertnek *egyáltalában nincs* más pénze, amely itt jobban megfelelne. Az egyetlen, melynek súlya (0.55 gr.) közelebb áll a törvényes 0.61 gr.-hoz, a 26. sz. tipológiai okokból egyáltalán nem illik ide; (ez túlvas-tag lapkára vert obulus, melyet mint mondtam, talán 1324-ben verhettek). A 29. sz.-nak 1330-ra való datálását támogatja hozzávetőleg 0.700-as finomsága (a törvényes 0.666 volna) s e beosztás helyességét bizonyítják pénzverőjegyei is, mindenekelőtt az S—B, melyet Szomolnok-Bánya jegyének tartok; hiszen éppen ezen kamaráról szól az ennek területén volt Ung megyéhez intézett 1330-i királyi rendelet is, mely kamarában e rendelet szerint ez évben ily dénárokat vertek. Többi pénzverőjegye részben azonos a csak két évvel korábbi 49. sz. banalis cruciatus¹⁰⁾ és az ugyanezen 1330. évbéli 6. sz. garas jegyeivel.¹¹⁾ De a liliomosok közül csakis a 29. sz. tartozik ide, melynek nincs

¹⁾ L. Schoenvisner 192. l. 3. j.

²⁾ Ami a C. rajzán kevésbé látszik, mint magán a múzeumi példányon.

³⁾ A „*Dei gratia*“ Károly Róbert pénzei közül egyedül a 2. sz. aranyon, 3. sz. garason és 10. sz. kispénzen van rajta.

⁴⁾ Réthy a C. 10. első leírásában ugyan 0.43 gr.-nak mondja, de azt hiszem ez csak elné-származhatott sajtóhiba az előtte lévő „2. sz.“ (a C. 16.)-ról; l. Arch. Ért. 1886. 143. l. 3. sz.

⁵⁾ K. R. 93. l. 3. j.

⁶⁾ Gyűjteményemben is van egy 1.003 gr. kivételes súlyú 11. sz. dénár.

⁷⁾ K. R. 92. l. 2. j.

⁸⁾ 278. l.: „*facile intelligitur liliatos fuisse denarios communes Caroli*“.

⁹⁾ Ritkasági foka Rupp szerint $\frac{1}{3}$.

¹⁰⁾ S—A és a sólyomkövi leletből L—I és Z—A jeggyel.

¹¹⁾ B—T, R—, és szintén Z—A jeggyel.

obulusa,¹⁾ aminthogy illet a királyi rendelet értelmében ez évben nem is vertek. Nem is volt szükség rá (mint mondtuk, elég könnyű és silány [bécsi] ötvözetű volt maga a dénár is) s én ezt valutapolitikailag egyenesen a már nagyon is elszaporodhattott, úgynevezett „közepes bécsi dénárokról“ kiszorítására irányuló kísérletnek tartom. Erre utal a nálunk egészen szokatlan *hercegi kalapos*, a W. M. 131. sz.-mal rokon fej is, és talán nem véletlen, hogy e 131. (= W. Pf. 52.) sz. bécsinek átlagos súlyát is pontosan ugyanannyinak találta Luschin, mint magam a C. 29.-ét: 0.54 gm.-nak; továbbá, hogy e bécsinek 3 magyar lelőhelye is ismeretes.²⁾ A C. 23—24. számú hasonlósága dacára nem obulusa a 29.-nek, mert: 1. *mégis más a király koronás mellképe* (nincs fején kalap, hanem korona), 2. *Karolus van rajta, nem Karulus*, 3. a 23. sz. *sz. átlagsúlya* (0.43 gr.) *több mint a törvényes súly volna* (a 29. sz. fele 0.305 gr.), ami mint tudjuk középkori pénzeknél nem igen fordul elő, 4. *nincs pénzverőjegye* (a „K“ *Karolus* rövidítése). A 21., 22. sz. fajnak pedig 1.) *szintén nincs pénzverőjegye*, szintén más 2.) *a képverete* és 3.) *a körirata* (az egészen ritka „rex Karolus“, o-val) és végül 4.) *igen magas az átlagos súlya* (0.797 gr.), mely miatt *semmiesetre* sem tartozhatik ezen évbe a C. 29.-hez. Vagyis nem lehet összefoglalni a C. 21—22., 23—24. és 29. sz. pénzeket mint „lyliati“-t,³⁾ hiszen már azon időben is csak a 29.-et, a leggyakrabbit értették e néven, ami a pápai tizedszámadásokból tűnik ki. Különböző pénzfajok összefoglaló felsorolásánál ugyanis, hol mindig értékük szerint következnek egymás után a fajok, a lyliatit *mindig* a bániak után a bécsiek és a parvi előtt⁴⁾ sorolják fel, tehát azoknál kevesebbet, emezeknél többet értek s ez a liliomosok közül *egyedül* a 29. sz.-ra talál. A 29.-est tehát 1330-ban verték, de talán 1331-ben is, hiszen ez „közönséges“ pénz, és hosszas forgása magyarázhatná átlagsúlyának feltűnően csökkent voltát a törvényeshez képest. Azonban a C. 11.—12. sz. is alighanem ugyanez évbeli, mert képveretének rajza, a 11. címere felett a liliom, s a körirat Karulussal szorosan a 6. sz. garas évéhez köti. E 11—12-es sz. ismét igen jó pénz: átlagsúlya 0.76 gr. és próbakövön körülbelül 8.850 finomságot adott, vagyis $\frac{7}{8}$ -ezüstnek vehető. De nincs pénzverőjegye, s ezért csak egy (bizonyára a budai) pénzverőben verhettek. Minthogy pedig a 29. sz. nem ismeretes budai jeggel (a 49. igen: a 2 korona), úgy látszik, hogy 1330- (—31?-)ben a *budai főpénzverő a C. 11.—12. sz. báni dénárt, a többi pénzverő pedig a bécsies C. 29.-est, a lyliatust verte*.

Az 1333-beli 5. sz. garashoz tartozik okvetlenül a 8—9. sz. faj, annyira egyezik a rajzuk, a köriratuk szövege és helyesírása: „Karolus“ (moneta nélkül), „rex Hungariae“ (gh-val!) és egyforma a betűk alakja: a h, a nagy antiqua H is, főleg az 5. és 8. sz.-on; ezek tehát minden valószínűség szerint 1333-beliak. A 8. sz. különben az 54B után legnehezebb átlagsúlyú dénára Károly királynak: 0.804 gr. és igen jó ezüstből van, a kövön 0.850 „*combustio octava*“ finomságúnak bizonyult. Eszerint tehát Hóman azon feltevése, hogy „a bániak pénzlába fokozatosan csökkent 1325—35-ig,⁵⁾ oda módosul, hogy: 1330-ig, mert 1331-től fentiek szerint újból az eredeti 1323-i pénzláb és finomság szerint is vertek dénárt s obulust, ugyanis mind a 8. mind a még nem tárgyalt s el nem helvezett 21—22. sz.-ok *Károly király legjobb belértékű pénzeihez tartoznak*. Az 1317—20. évi pápai tized főösszegezésében az esztergomi főegyházmegye területéről való banalisok 176 darabjáért ugyanakkor csakúgy 3 darab aranyat számolván el a pápai tizedszedő,⁶⁾ mint 240 darab pécsi banalisért,⁷⁾

¹⁾ A C. 30. sz.-út Hóman tévesen nézte liliomosnak (K. R. 93. l. j.); ezen *strucfej* nő ki *sisak* koronából s azonfelül nem is obulus, mint láttuk s legkevesébe obulusa 0.401 gr. átlagsúlyával az 0.546 á.-súlyú C. 29.-nek.

²⁾ L. a bécsiek lelettáblázatát, a IV. (XIII.) táblát és W. N. Z. VI—VII. 85. l. 19—20. sz.

³⁾ K. R. 92. l. 2. j.

⁴⁾ Schoenvisner 278—9. l.

⁵⁾ K. R. 93. l.

⁶⁾ Schoenvisner 274. l.

⁷⁾ „Summa marcharum argenti banalium receptarum in civitate et dioecesi Strigoniensi IX marche, CLXXVI banalibus pro qualibet marcha computatis, quarum quelibet valet III. florenos auri“ és: „... in dioecesi Quinqueecclesiensi praedictis XLI marchae IICXL“ (240), „banalibus pro marcha qualibet computatis, quarum quelibet valet III. florenos auri“. (Mon. Vat. I/1. 19. meg 21. l., és ismételve a főösszegezésben, 26—27. lap.) Nem lehetetlen azonban, hogy itt a pápai

Schoenwisner megjegyzi, hogy a „*Strigonienses banales numeros fuisse melioris notae, vel graviore, quam Quinqueecclesienses*“. 1320-ban Esztergomban forgott banalis természetesen csak a régi szlavóniaiak utánverete lehetett,¹⁾ hiszen tudjuk, hogy a „királyi“ banalisok csak 1323-ban kezdődtek. De a 8. sz. banalison és 9. sz. obulusának egyik változatán lévő érseki *kettőskereszt*²⁾ miatt azt hiszem, hogy e pénzek is esztergomiak. A kettőskereszt egymagában ugyan gyenge érv, de támogatja a 9. sz. egyik változatának nyitrai pénzverőjegye, mert e fajok nyilván helyi, területi pénzek lehettek. Súlyuk és finomságuk is annyira illik az említett értékeléshez, hogy a 8. sz.-t is „*Strigoniensis banalis*“nak képelem, mely elnevezés Hóman szerint a pápai tizedszámadásokban 1332–40-ből,³⁾ de még Gervasius tizedszedő 1342-iki végelszámolásban is előfordul.⁴⁾

Az 1332–37. évi és az 1338. évi pápai tizedlajstromban azonban egy még jobb, még értékesebb banalistról is van hatízben szó a bácsi, bodrogi és szerémi főesperes-ségek (tehát a másik érseki, a kalocsai főegyházmegye) területéről, melyből 4 *darab ért már egy garast*,⁵⁾ s 40 egy „fertót“ (obulusából pedig 8 egy garast⁶⁾ és Schoenvisner hozzáteszi, hogy a garas ezidőben hat *közönséges* dénárt ért). És valóban, ha négyért már egy garast adtak, akkor e banalishoz különösen jónak kellett lennie, mert hasonló magas értékelésű báni pénzről ez években az ország más részéből nincs tudomásunk. Itt önkéntelenül is az utolsó súlyosabb, a már említett 21–22. sz. pénzfajra kell gondolnunk, mely saját példányom szerint próbakövön közel *tized-részig* égetett ezüstműből van és 0.797 gr. átlagos súlyú. Ez egyedül felelhet meg ezen kivételesen magas, a közönségesnél $\frac{1}{3}$ -dal jobb bácsmegyei értékelésnek.⁷⁾ E faj is liliomos, mint a 29. sz., de lilioma stilizált, nincs rajta a „moneta“ és a Karolus o-val van: tehát későbbi mint a 29. sz. Nincs is pénzverőjegye: valószínűleg tehát ezt is csak egy kamara, nyilván (a buda—esztergomin kívül egyetlen kettős kamara) a pécs—szerémi verte. És így mindegyik érseki főegyházmegye területén

tizedszedő, Rufinus valamilyen tévedése vezethette félre Schoenvisnert is; mert a 176 dénáros valószínűleg az erdélyi számítási márka 165.738 gr., a 240-es pedig a baranyai 6 pensás márka, 175.008 gr. színezüsttartalommal (M. P. 346., ill. 351.), e kettő tehát nem érhetett egyidőben egyenlően 3–3 aranyat, hanem a baranyai márkának valamivel többet kellett érnie.

¹⁾ Amilyent készíthettek eleget a Drávan innen is. (L. még hátrább a C. 41. tárgyalásánál is.)

²⁾ Igaz, hogy Hóman szerint (Num. K. 1919–20. 36. l.) a XIII. században rövid ideig valószínűleg a kalocsai érsek is veretett pénzt, *de mint szlavóniai bán* és másrészt az esztergomi érsek: „*habet unum monetarium*“! a III. Béla korabeli angol eredetű párisi kézirat szerint (Rupp 160. l., M. P. 313. és 425. l.)

³⁾ K. R. 92. l. 2. j.

⁴⁾ Monum. Vatic. I/1. 291/2., Schoenvisner 285. l. — Gervasius (ki egy helyen „*marchae grossorum banalium*“ról is ír, vagyis „garasokban kifejezett bániak kombinált számítási márkájában“ fejez ki egy összeget) eladott 12 márkát belőlük 39 magyar arany és 9 magyar garasért, vagyis márkáját körülbelül 3 és $\frac{1}{3}$ aranyért. Ha 176 esztergomi banalis tett egy márkát, akkor egy aranyra körülbelül 53 és $\frac{1}{3}$ banalis esik, ami szintén bizonyítja e pénzfaj jóságát és azt, hogy értéke 1320 óta még emelkedett; akkor ugyanis 58 és $\frac{1}{2}$ ilyenért adtak egy aranyforintot (lásd előbb; 176: 3=58 $\frac{2}{3}$). Számba kellene azonban itt még venni az időközben lezajlott nagy ezüstkrízist, mert talán ez okozta ezen értéktolódást az arany és ezüst közt. Kropf is kiemeli az esztergomi banalist 1341-ből (252. l.) és mintegy kézzelfogható, hogy a *pénzverés legfőbb országos ellenőrző hatósága* (K. R. 228. l.), az esztergomi érsek székhelyén, az ő szeme előtt mégis csak jó pénzt kellett, hogy verjenek, még utánveretként is.

⁵⁾ Mon. Vat. I. 174.; „1332–1337“. „Incipit solutio Dioecesis Colocensis Decime Papalis scilicet de sex annis. Nota quod capitulum Baciense... etc.“ „dominus Albertus... eiusdem ecclesiae solvit pro VI. annis XXX. grossos quator banales pro grosso quolibet computando“, miből nem tudom megállapítani, hogy e bejegyzés és fizetés a hat évre előre 1332-ben, vagy utólag 1337-ben történt-e? Ámbár inkább az előbbi hiszem; Salamon Ferenc is 1332-re teszi (156. l.) és ez pontosan összevág tipológiai alapú rendszerem szerint a C. 21. évével.

⁶⁾ 332–37: „Denarios parvos, de quibus denariis octo valuerunt unum grossum (K. R. 100. l. 3. j.)

⁷⁾ Schoenvisner szerint (275. l.): „Hinc apparet, banales hos communibus denariis esse graviore“, azonban azt hiszem lényegesebb itt a finomabb ötvözet. A 21. sz. színezüsttartalma (0.797 gr. átlagsúlyánál 0.698 gr.) tényleg csak 0.057 gr.-mal kevesebb, mint a (3.223 gr. átlagsúlyú) garas 3.022 gr. szintartalmának negyedrésze, 0.755 gr. Appel azon nézetét, hogy e kitűnő pénzfaj az egy hónapnál alig tovább uralkodott II. (kis) Károly pénze volna (Repert. II. 861.), már Rupp (II/44. l.) megcáfolta.

készítettek, úgy látszik ez években is egy-egy ilyen kivételesen jó banalis dénárt, az esztergomiban a 8.—9. s a bácsiban (kalocsaiban) a 21.—22. sz.-t. Hogy a 21.—22. sz. is különleges banalis volt, ezt bizonyítja az, hogy a tizedelszámolásban három sorral alább „VII banales pro grosso“, vagyis egy sokkal rosszabb banalisról is van szó.¹⁾ Ugyanazon időben tehát másféle báni dénár is forgott ott, ami szintén jellemzi az akkori pénzügyi káoszt. E 21.—22. sz. faj csak az 1332. évi lehet (ami jól egyezik a tizedlajstrom ezen helyeinek a keltével), mert az 1330.—(31.) évi banalis mindenek szerint a 11.—12. sz. volt és 1333-ba jobban illik a 8. sz., (jobban esatlakozik az 1333—34-beli finomvésetű garasokhoz, az 5. és 4. sz.-hoz), 1334 pedig már a „*Karolus pmus rex Hungariae*“ köriratú pénzek esztendeje, mint látni fogjuk, úgy, hogy 1333 után aligha vertek többé ilyen értékes dénárt, „banalist“.²⁾

Károly király valamennyi súlyos³⁾ dénárát sikerült tehát elég nagy valószínűséggel időrendbe szednem és ezen 133—31-beli C. 11. (budai), 1332-beli 21. sz. (bácsi) és 1333-beli 8. sz. (esztergomi) fajokkal be is végeztük a „*királyi banalisok*“ korát, mely eszerint *összesen 11. évig, 1323—1333-ig tartott*. Csak e két utolsó, de a leg-súlyosabb és legfinomabbakhoz tartozó báni dénárának *obulusairól* kell még szólnom, melyek abban is egyeznek, hogy mindkettő súly és típus szerint többféle. Előbb azonban meg kell még említenem, hogy *maga a C. 8. sz. dénár is legalább két különböző súlyú kibocsátásban maradt fenn*. A könnyebb, nyilván későbbi, címere felett *rozettás* változatból a M. N. Múzeumnak átlag 0.41 gr. súlyú⁴⁾ mindhárom példánya kopott; de újabban gyűjteményembe került ennek egy *teljesen ép* fenntartású darabja, melyen a király lába alatt az oroszlanok is jól láthatók, kettőskereszt. belső kör, Hungaria (csak g-vel) van rajta és súlya 0.61 gr. E súly egymaga mutatja, hogy ez már egy „*bécsies*“ banalis-emisszió (az 1330.-i törvényes dénársúly épen ennyi, s az 1330. év dénára, mint látni fogjuk, rokona egy bécsi veretnek), finomsága azonban még a báninál is jobb: 0.980, ami csak egy véletlen lehet. — Az obulusoknak:

1. Van egy-egy *teljesen* a dénárhoz hasonló változatuk: a 9. sz.-nak kettőskeresztos változata, meg a 22. sz.; ezeket körülbelül a dénár fele súlyában is verték.

2. Van azután úgynevezett *belső körrel*⁵⁾ bíró változatuk is, úgy a 9. sz.-nak (kettőskereszt nélkül, 4, sőt 3 pólyás, vagy ötször vágott, pirossal kezdődő címerrel), mint a 22-es sz. liliomosnak, mely utóbbi a C.-ban külön számot is kapott, mert már más a körirata is *m(onetá)val*, ami pedig még későbbre, az 1334 utáni évekre jellemző: s ez a 23.—24. sz. *obulusfaj*.

3. A 9. sz.-nak ezenfelül is van (ismét belső kör nélkül) még kisebb (*nyitrai*)

¹⁾ Mon. Vat. I. 176.: „de archidiaconatu Syrmienſi... de Patrovarad... grossos XL banales pro floreno... fertone LX. banales pro fertone comp.“ (10 sorral tovább:) „...VII. banales pro grosso computando.“ 181. lap: „Item de Archidiaconatu Bodrug. Nota: anno Domini MCCCXXXVIII. episcopus Seremiensis solvit... XL banales pro fertone comp.“ (3 sorral tovább:) „Item dominus Clemens... archidiaconus Seremiensis solvit... VII. banales pro grosso comp. LXX. banales pro fertone comput.“ És: „Item dominus Martinus... IV. banales pro grosso comp., LX. ban. pro fertone comp.“ — „Varia erant nummorum banalium species“ jegyzi meg erre Schoenvisner (275. l.) s ez idézetek szerint az *ugyanazon helyen és időben* forgott banalisok is nagyon különbözők voltak. Hóman szerint „helyenként igen változó értékben számították a báni dénárt“ (K. R. 97. l. j.): 4, 5, 6, 7-et is a garasra. Hogy részben csak úgynevezett „helyi“ pénzek voltak, mutatják a helyi elnevezések is: „banales Strigonienses“, „b. de Clusvár“, sat. — Bohdaneczky szerint (39—40. l.): „...a báni dénárak sem voltak egyenlők, abban az értelemben véve, hogy más helyen más-kép becsülték, de egy és ugyanazon helyen csak egyféleképp becslik állandóan; a mi azt mutatja, hogy *különböző* pénzverdéből kerültek ki“. Ennek ellentmondanak azonban a tizedszedők idézett feljegyzései s ezért Bohdaneczky ezen állítását úgy értelmezem, hogy egy és ugyanazon helyen *egy és ugyanazon faját* a bániaknak nyilván állandóan egyféleképp becsülték, de úgy látszik Bohdaneczky nem veszi tekintetbe, hogy *egy* helyen is foroghatott *többféle* faja a báni dénáraknak.

²⁾ Nagy Lajos kivételesen még 1348-iki rendeletében is „garasokról, *bániakról* és obulusok“ról szól (Kovachich, 19. l.), vagyis a dénárt mondja banalisnak nyilván a kisebb „viennensis mediocris“-szal szemben, amilyent szintén újból veretett. (C. 77. és 79. sz.)

³⁾ 0.68—0.85 gr. átl. súlyúak.

⁴⁾ Saját mérés.

⁵⁾ Talán figyelemztetőjelként az általános olvasni nem tudás ezen idejében?

változata. Erre a két oroslán sem fért már rá a király lábainál, liliom van címere felett, II—I a jegye,¹⁾ 11—12 mm. átmérője és 0.32 gr. átlagsúlya, körülbelül fele a rozettás dénárókénak. Kropf szerint 1332—37-ben a budai *marca fini argenti*: 64 garas, 196:48 gr., a nyitrai főesperesség területén használt: 60 garas, 184:20 gr.²⁾; úgy látszik tehát, hogy Nyitrán is valamilyen különleges helyi számítási mód volt érvényben és talán ennek felel meg ez a dénár meg obulus, melyeket külön *alfajnak* tartva, le is rajzoltattam s 8A—9A jelzéssel a 8.—9. fajnál egy évvel későbbre, 1334-be tettem. E 9A-nak megfelel az, hogy a 23-asok között is van egy egész sora a jóval könnyebb példányoknak (0.30 gr. körül³⁾, amelyeket át nem hidalt, ugrásszerű súlykülönbség választ el a nehezebbektől; utóbbiak átlagsúlya 0.417 gr., feltűnően összevág a C. 9-nek 0.415 á.-súlyával. A könnyebbekhez tartozik 0.30 gr. súlyával maga a 24. sz. is, amelyet már Θ barátfetűje miatt⁴⁾ is még a 23. sz.-nál is későbbinek, 1336-belinek tartok, amikor az országalmáját ismét a király balkezeében ábrázolták.⁵⁾ Hogy a sólyomkövi lelet csak 23- és 24-est tartalmazott, aránylag elég nagy számban (10 db.) és 21—22-est nem, ez már maga eléggé bizonyítja, hogy a 23.—24-et később verhettek, talán 1335—36-ban, mikor ismét „M“-mel kezdődött a körirat és amikor már csak „parvi“-t s obulusokat vertek, a megfelelő dénárak nélkül. Összefoglalva mondhatjuk tehát, hogy a 8.—9., illetve 22—23/24. sz. fajoknak többféle súly- és egyéb változatát valószínűleg több éven át csökkent súlyban és különböző pénzverőkben, a 8A—9A nyitrai fajt a 37. sz. parvusszal egyidőben, a 23.—24-et még később verhették, amiktán betetőzi ezen 1330—37. évek valutatechnikai zűrzavarát, amelyet jól láthatunk a pápai s erdélyi káptalani adórajstromokból is.⁶⁾ És ezen kaosz idejére esik, sajátságosan, Károly Róbert pénzeinek éppen *verdetechnikai fénykora*. Átmenet ezen idő már a következő két (1335—36.) év kisebbsúlyú, bécsi ($\frac{2}{3}$) finomságú pénzeire (*parvi*, melyekről mondtuk, hogy tulajdonképen inkább obulusoknak felelnek meg) s valószínű, hogy a fent leírt könnyebbedő és technikailag is silányodó, korcsosodó C. 9., A és 23., A meg 24. sz. fajok is részben márezen évekből származnak.

Még egy kispénzt kell idesoroznunk, a 31. számút, és pedig a „Karolus rex“ miatt 1332-be; mert 1335-től minden kispénzen visszatér az „M.“ (moneta rövidítése). A struc ugyan a király legutolsó pénzeire jellemző, de e pénz „K— Θ “ betűi és a M. N. Muzeum több példányban meglévő változatának hátlapján lévő félkörös díszítés is sokkal korábbi pénzekkel C. 38 : 1326 (és C. 53 : 1325) képeznek kapcsolatot, úgy hogy a C. 31. ezen besorozását egyelőre kétesnek tartom; átlagos súlya (0.32 gr.) szerint e ritka pénzeeske obulus volna.

1333-ban még a garason — az 5. sz. — sincs „moneta“; az 1334/5-beli 4. sz. garason pedig egy tudtommal az egész magyar numizmatikában többé elő nem forduló királyi cím: „moneta domini Karoli“ van. Úgy látszik, hogy a tipológiai és körirati kísértetkezés ideje is volt ez a különböző finomságú és súlyú veretek kora, mert még egy második ilyen nálunk teljesen szokatlan jelző is akad az ezen három évbe (1332/4) sorolható pénzekben, amelyeket különböző tipológiai elem egy eléggé zárt csoporttá tesz. Ez a „*primus*“ a király neve után a C. 37. és 43. sz. pénzen, amely jelző középkori pénzverésünkben kü önben elő nem fordul, csak I. Mátyásnak Csehöldön (Sziléziában) vert garasain.⁷⁾ Károly Róbert „pri-

¹⁾ És valószínűleg csak pontfelcserélés folytán I—II is.

²⁾ 246—47. l.

³⁾ 0.28, 0.30, 0.31, 0.33 gr. (K. R. 272. l.): C. 23 „A.“

⁴⁾ Ruppnál a C. 23. (R. 370.) Karuli-val van írva; ha ez nem téves olvasás eredménye, úgy ez csak 1331. évi pénz lehetne.

⁵⁾ Lásd C. 25., 7., 18.—9., 15.—16. (A C. 20. egy bécsit utánzó típus, melyre jellemző a kéztartása ezért nem egyezik a többi vele egykorú pénz kéztartásával.)

⁶⁾ Az erdélyi káptalan tizedrajstromokban (Tört. Tár 1911. 406.) egymástól nem messze olvasható: 1331-ből: „június 20. denariorum pro tempore currentium lotonem c. 36 computando“ és: „nov. 18. tres marcas, lotonem c. duodecim denariis computando“, továbbá: „nov. 25. lotonem c. 33 den. comp.“; a november 18-iki feljegyzés tehát okvetlenül más dénárra kell, hogy vonatkozzék.

⁷⁾ C. II. 248—49 és 251—52. Felesleges bőbeszédűség, — hiszen nem tudhatni előre, leszen-e még „*secundus*“ is? és ellenkezik a magyar ember szükségességével. Talán csak az 1332. évi, ezeitőben már

mus“-a is feltétlenül cseh eredetű és I. János (1310—46) pénzeiről került hozzánk, talán a kuttenbergi munkásokkal vagy külföldi származású kamaraispánokkal.¹⁾ E 37. sz. kispénznek nincs dénársúlyú megfelelője; a 43. sz., hátlapjának képe miatt, nem az. De a C. 37. és 43. pénzt mégis ugyanazon pénzverőhöz és közeli időhöz köti a körirat egyezésén kívül betűinek teljes azonossága is; a 43-on látható kis gránátalma-díszecske (vagy pvjegy?) alapján pedig, mely az 5. sz. garason is megvan, e két faj is az 1333/4. esztendő egyikébe tartoznék, még pedig inkább 1334-be, mert 1333 a C. 5. és 8/9. sz. pénzeknek éve. S így összerakulnak a szokatlan köriratok: a „moneta domini Karoli“ és a „Karolus primus“, mintha ezen évben próbálgatás folyt volna új kö. iratokkal is, mint említettem. Az utóbbi hosszú cím nem is fért el a kis 37. sz. egyik lapján s talán ezért megy át a hátlapra is;²⁾ kétoldalos körirat azonban a 18. sz.-on kívül csak a 48.- és 37.-en van Károly R. összes kispénzei közt s az obulusok majd mind kevesebb írást mutatnak (C. 26., 14.) mint a dénárok, tehát már ezért is kis *dénároknak* (parvi) tartom a már tárgyalt 48-ast és e 37-est is. Hogy ezen 1334. évi C. 37-nek megfelelő nagyobb súlyú báni dénárt is vertek volna, már azért sem tartom valószínűnek, mert ez évben verheték, mint említettem, a csökkent súlyú, rozettás, 8 A-nak nevezhető dé. árt és mert a fentemlített tipológiai alapon ez évre kell tennünk még egy más súlyos dénárt, Károly király egyetlen ránk maradt, ú. n. „széles bécsi“ dénárát, a C. 43.-at is, amely, úgy látszik, szintén csak kísérlet volt. A C. 37. sz. „parvus“ 0.35 gr. átlagos súlyával nem marad ugyan el nagyon a következő, 1335. évi C. 25. sz. 0.38 gr. á. súlyától, ez évek szövevényes pénzverési viszonyaiba azonban csak akkor tudnánk jobban betekinteni, ha egy kamarabérletszerződés, vagy más adat, vagy legalább ezen igen ritka pénzek több példánya előkerülne.

A gránátalma a középkorban a keresztény gyülekezet³⁾ jelképe; jelentősége a pénzekben ugyanaz lehetett, mint az 5., 6., 7. sz. garasok és a 2. sz. arany bibliai vagy vallásos mondásainak. A középkor ugyanis Friedensburg szerint⁴⁾ a pénzt „*bűnre csábító ördögi találmánynak*“ tartotta s ezért akarta „*a gonoszság ezen eszközét*“ legalább a reávert képekkel⁵⁾, erkölcsös, vagy vallásos mondásokkal megszentelni, a „*szükséges rosszat lehetőleg ártalmatlanná tenni*“. De talán a gránát is olasz származású, mint a 4. sz. garason és a 8/9. sz. pénzekben a király lábánál fekvő két oroszlán, melyeket nápolyi garasokról másoltaknak mond Schoenvisner.⁶⁾ A „*Hungariae*“-t gh-val a 4., 5. és 8/9. fajokon is csak olasz írhatta, kinek nyelvén h nélkül ds-nek hangzanék a g az olasz Ungheriában is. De az egész 1332/4. évi tipológiai csoport, melyhez a még tárgyalandó 44. és 36., de mindenestre a 20. és 47. sz. pénzeket kell vennünk, súlyos, finom ötvözetű báni dénáraival (C. 8. és 21.), éremképeinek szép, gondos metszésével, gyakori ferdén-kockás damaszkolásával (C. 1., 2., 8/9., 43., 44., 56.) és e korhoz képest különösen finomaknak mondható betűivel s jó latin helyesírással, mely csoportot a Karolus-os körirat „*moneta*“ nélkül, az oroszlánok (4, 8, 9), gránátalmák (5, 43), a karikajegy (9, 20, 44), a fordított antiqua II betű (1, 2, 5, 8, 9, 20, 43, 47) s a *ti*-szótag⁷⁾ (4, 5, [6]) és gh (4, 5, 8/9) még különösen is jellemez és egybefoglal: e csoport Károly Róbert pénzverésének *technikaitag* határozottan tetőfokát képezi, *részletét az új, Olaszországból származó renaissance-kulturánknak*.⁸⁾ És legáltalában ezen évekre illik az, amit Pósta Béla általában Károly Róbert pénzveréséről igen helyesen mond:⁹⁾ „*az érmek értelmes és szép felirataí, a címerek és előforduló alakok korrekt rajzai gyakorlott művész kezéről, egy nagy lépésről tesznek tanúságot és*

szokatlanul rövid „*rex Karolus*“ ellenhatásaként keletkezette a hosszú körirat, mely még betűkihagyással is alig fér el egy kis pénzen s még a C. 43. sz. széles bécsi dénáron is a körirat két utolsó betűje, a *Hungarie* i-je és e-je, emiatt a körből kiszorúlva a címer fölé került, mint Réthy a Montenuovo-féle gyűjtemény jegyzékében a 234. sz.-nál megjegyzi (ezek tehát nem pvjegyek). De el is hagyták nálunk hamarosan s csak ez év e két pénzen van ez a „*primus*“. — ¹⁾ K. R. 90. I. 3. j. — ²⁾ A hátlap szövegének Rupp-féle olvasása: „*Mon. Hungariae*“ már az értelme miatt is (elő- s hátlap szövege *egy egészet* képez!) bizonyára téves; Rupp a „*Rex*“-et olvashatta „*Mon.*“-nak. ³⁾ „*Der christlichen Gemeinde*“, — sok magva miatt! (Friedensburg. Symbolik 184. l.) — ⁴⁾ „*Symbolik etc.*“ 4. és 5. l. — ⁵⁾ Pl. Isien Báránya vagy a hal, mint látni fogjuk. — ⁶⁾ 190. l. — ⁷⁾ *t* és nem *e*, *juditium*- és *gratiában*. — ⁸⁾ Epen ezen években pl. firenzei előkelő bankárok is lettek Buda lakosaivá. (Salamon 103. l.) — ⁹⁾ 26. l. —

nyilván hirdetik, hogy itt nem egyszerűen fokozatos fejlődéssel, de a kulturának idegen réven való újabb és nagyobb mérvű átömlésével van dolgunk“¹⁾

De nem lehet véletlen az sem, hogy éppen ezen időben (1331—48, talán csak két, az 1338. és 44. évi megszakítással²⁾) Ipoly mester (Hypolitus), Salamon Ferenc szerint³⁾ „*kétségen kívül olasz*“, volt a köröci pénzverőkamara bérlője s egyszersmind „*magister machinarum domini regis per Ungariam*“ is. Ezen országos állását ugyan inkább bányászati üzemek főfelügyelőségének képzelem, azonban tekintve a szoros adminisztratív kapcsolatot, mely a bányászat és pénzverés közt különösen ez időben fennállott⁴⁾ és az ő hosszas működését, amely bizonyára rátermettségére vall és arra, hogy tisztét nagy becsülettel láthatta el, mert csak ilyennek újíttatták meg évről-évre kamarabérleti szerződését⁵⁾ azt képzelem, hogy országos pénzverési kérdésekben is befolyásos tanácsadó lehetett s meghallgatásra találhatott a szava. Így kerülhettek a felsorolt olasz elemek Károly Róbert pénzeire és talán éppen Ipoly mester finom olasz fülét sérthette a durva, vidékies, s egyben régies⁶⁾ „*Karulus*“ is (amelynek u-betűje korrendem szerint éppen 1332-ben változik ó-vá), éppen úgy sérthette, mint ahogyan a mi szemünket is sértene, ha valaki parasztosan Káruyl⁷⁾ metszetne egy plakettre. Hogy a névnek ezen kiejtése és írása azon időben is vidékies lehetett, mutatja, hogy az Anjoukori Okmánytár első kötetében 1307—21-ig 78 „*Karolus*“-ra csak 6 „*Karulus*“ esik és ezek közül is öt vidéki⁸⁾ káptalani oklevélben fordul elő és csak egyetlenegy királyi (s ez is „*Szögedébe*“ kelt!) oklevélben.

Karolus és pedig moneta nélkül, van a C. 20. és 47. pénzfajon is és karikajegy a 20. számún, tehát ezek is az 1332/3. évek pénzei lehettek és legalább is különösnek fog feltűnni, ha azt állítom, hogy Károly király pénzverésének legjobb korából való ezen szép pénzfajok súlyuk szerint **bécsi utánveretek s az oklevelek „viennenses“-eihez tartoznak!** Bizonyára különösnek látszhatik ez, mert e pénzek vésése sokkal finomabb, egész stílusuk sokkal fejlettebb, mint maguknak az eredeti bécsieknek stílusa, amint ez Luschin idézett könyvének⁹⁾ ábráin, ha a C. ábráihoz hasonlítjuk, jól látható. Ezért állítottam a mellékelt XIII. (IV.) táblán a magyar utánveretek ábrái mellé az eredeti bécsiek (s egy bajor) ábráit Luschin W. M. könyvéből. Felhivom a figyelmet különösen a C. 47. „hármashalas“-ra, melynek hátlapja a W. M. 111. sz. pénzéből¹⁰⁾ zseniális invencióval lett átalakítva, úgy, hogy az eredetinek a 3 hal között lévő, lóherelevél alakú díszét magukkal a halakkal helyettesítette a magyar éremvész. És ennek mély értelme van. A középkorban ugyanis Friedensburg szerint¹¹⁾ a Szentháromságot általában bármelyik személyének háromszoros ábrázolásával jelképezték, itt a C. 47.-en tehát a második személyt, a Fiúistent jelentő hal¹²⁾ megháromszorozásával. De mennyivel szellemesebben oldotta meg a magyar (vagy ezidőben talán olasz?) éremvész, a Szentháromság „3 személyes egységének“ kifejezését azzal, hogy a 3 halnak egy közös fejet adott, melyből a 3 hal teste elágazik! Wöber a középkori jelképekről írva¹³⁾ éppen ezen C. 47. sz. érmét idézi (Rupp-ból), annak bizonyítására, hogy a középkorban egymásba fonódó, vagy egymásfelé egy középpontra úszó 3 hal valóban

¹⁾ Már Schoenvisner is mondja a C. 18. és 20.-ról: „effigies Regis eleganter facta de progressu artis ad monet“ (191. l.) — ²⁾ K. R. 276. — ³⁾ 103. l.: „Károly rendeletében neve mindig a H elejésével van írva.“ — ⁴⁾ K. R. 202. l. 2. j. és köv. ll. — ⁵⁾ K. R. 209. l. — ⁶⁾ A régibb, zártabb u-hangzó, mely később o-vá vált, igen gyakori a régi magyar nyelvben; pl. éppen az első ismeretes címeradományról szóló Károly R. féle 1326. évi oklevélben a sisakdísz leírásában így fordul elő: „*luhere*“ (Fejérpataky „Magyar Címeres Emlékek“ I. k. 9. l.) vagy a Halotti Beszéd első szava: „*Latiutuc*“, stb. stb. — ⁷⁾ „karuly“ a karvaly madár nevének régi alakja, melyet Éble a nagykarolyi gr. Károlyi család „beszélő“ címerének tart és amelyről Nagykároly városa is nevét vette volna. (Turul, 1915. 48. l.) — ⁸⁾ Bács, csanádi, titeli, egri, nagyvárad. — ⁹⁾ „*Wiener Münzwesen im Mittelalter*“ (1913), melyet ezentúl csak „W. M.“-mel fogok idézni. — ¹⁰⁾ és a W. M. Zeitschr. 1876. (VIII.) 90. l. 76/77. sz.-üüből is. — ¹¹⁾ „*Die Symbolik*“ 18. és 175. ll. — ¹²⁾ Jézus görög neveinek (Ἰησοῦς, Χριστός, Θεός, Υἱός, Σωτήρ) kezdőbetűi Ἰϋδς-t (hal) adják; bár ezt sokkal ritkábban használták, mint az „Agnus Dei“-t (Friedensburg, *Die Münze* stb. 79. l.), mégis e képzetnek sokkal inkább inkább elfogadható magyarázata ez, mint Ruppé (19. l.: „Magyarhon nevezetesebb folyóit látszik jelképezni a 3 hal“), amely nem veszi figyelembe a mindent egyházi és vallásos szempontból néző középkor szellemét (Friedensburg, *Symbolik*, I. Absch.) és ezért erőltetett, mesterkélt. — ¹³⁾ Monatsblatt der Num. Ges. i. Wien 1896. 389.

a Szentháromság jelképes ábrázolása volt. Mert — úgymond — az, hogy e pénzen *csak egy fejük van*, nyilván másképen, mint a „*Deus trinus et unus*“-al nem értelmezhető és e megoldásra épen e pénz bécsi mintájának lóhere-levélkéje¹⁾ vezethette a magyar bélyegvésőt, vagy talán bécsi mintájának egy másik változata is, a paltingi leletből, melyen 3, fejével „*összeütődő*“ hal van.²⁾ A 47. sz. faj előlapjának körirata, betűi annyira egyeznek a 20.-kal, hogy lehetetlen egy pénzverőből, sőt talán egy és ugyanazon éremvész kezéből való eredetüket fel nem ismerni s ezért egy évbe, 1333-ba is helyeztem mindkettőt. Kettős-keresztet címerpajzsra a 47.-nek pedig azonos a III. Endre C. I. 376. számúnak és a 313.-kal képezett hybridjének, a 377.-nek pajzsával; — még a kettőskereszt talpa is ugyanolyan. Ez is egy eddig meg nem fejtett összefüggés a bécsi utánveretek s a szlapon (vagy azok mintájára vert) pénzek közt. Ilyen összefüggés még a kis karika-pvjegy is a 20. sz.-on magán és a 44. számon is (bár itt csak kis díszítés is lehetne a *három* köröcske a címer körül).³⁾ Ez az Árpádkor végén is gyakori (sokszor szimmetrikus két) karikajegy már IV. Béla szlavóniai báni pénzein is előfordul⁴⁾ és Nuber itt Zágráb pénzverőjegyének véli.⁵⁾ Bizonyos, hogy azon pénzek, melyeket Hóman az utolsó ifjabb királyok szlavóniai vereteinek állapított meg⁶⁾ és azokon, melyeket talán III. Endre hercegi idejéből valóknak,⁷⁾ (vagy részben nagybánya Morosini Albert szlapon bányaverteinek?) de legalább is a szlaponokkal rokonoknak kell tartanunk, igen gyakori a többnyire szimmetrikusan elhelyezett két kis karika, és valamilyen kapcsolat van a magyarországi, (főleg az ország nyugati felében készült) bécsi utánveretek és a szlavóniai királyi vagy ifjabb királyi pénz között, az kétségtelen.⁸⁾ (Én pl. nem csodálkoznék azon sem, ha egy szép napon kiderülne, hogy az ifjabb király pénzverőkamara, mondjuk a szerémi leti volna, mert Nagy Lajos szerezsenfejes aranyai és garasai közt is vannak ilyen kis karikás változatok s a Szeréchenek soká voltak a pécs-szerémi kamara bérlei) és a C. 20. sz.⁹⁾ sem. Itt készült, mint látni fogjuk, noha ezen is van egy karikajegy; ezt igen finom betűi vésete, de főleg körirata a C. 8/9. sz. évébe, 1333-ba utalják.¹⁰⁾ Azonban előfordul *egy* ilyen karikajegy olyan pénzek is, melyek aligha készültek szlavóniai pénzverőben (mint pl. a C. 9.). S ámbár nemcsak ez, hanem a Károly Róbert alatt vert „*bécsiek*“ többi faja is általában annyira elüt az egykorú igazi bécsiektől, hogy alig lehet már némelyiknél az összefüggést felismerni; mégis, ha megfigyeljük azt a szinte kizárólagos hatást, melyet főleg a XIII. sz. második

389. l. — ¹⁾ Ez is a Szentháromság kedvelt jelképe. (Friedensburg „*Die Symbolik* etc.“ 19. l.) — ²⁾ „*mit dem Kopfe zusammengestossene*.“ E fajváltozathoz, 2500 középkori (leginkább osztrák és bajor) pénz közt. 61 db. került elő Paltingban, Salzburg közelében 1842-ben, de volt ott a W. M. 111. sz. ból is 8 db., továbbá 1 db. C. I. 354. sz. és még öt magyar pénz: „*1 ovales getheiltes Schild mit Querbalken u. den 5 Lerchen*“ (pacsirtáknak, Felsőausztria címerének vélte az osztrák leíró a lilomokat!) és: „*Schrift halb verwischt Regis hun. C. R.*“: ez címere s iratánál fogva csak a C. 18. lehet, továbbá: *2 gekrönter rechtssehender Kopf mit R. V.*“ (C. 19?) és „*2 geschmückte Kronen mit R. W. (ungarische)*“ — bizony elég szűkszavú leírás (az „*Oesterr. Blätter für Litter. u. Kunst*“-ban, 1844. 224/2. l., Julius Schillingtől; lásd még Luschin W. N. Z. 1876. 90/91. l.) — ³⁾ De van a 44.-nek változata e három karika nélkül is, a mi tehát inkább pénzverőjegy voltuk mellett bizonyít. — ⁴⁾ Arch. Ert. 1900. 273. l. 1.—2. sz. — ⁵⁾ l. m. 474. l. — ⁶⁾ Num. Közl. 1920. 33. l. — ⁷⁾ és így szlaponoknak tartok: C. I. 320., 321.: (Ladislaus—Andreas, nap és hold), 358., 359., 374. (Morosini Albert szlavóniai bány 1290—1301), 362?, 365—368. (obulus, két karikajegy), 372. („*Andreas Dux*“, Rupp l. szöveg. 162. l.), 373. (nap és hold, 2 karika). — ⁸⁾ Még más ilyen összefüggést képeznek a bécsi utánveretek és a szlavóniai pénzek között azok a héber (vagy milyen) megfejtetlen jegyek a C. I. XVIII. sorozatán, amelyek IV. Béla és V. Istvánnak szintén pontosan azokon a veretein fordulnak elő, amelyeket Hóman szlaponoknak mond. Es ilyen összefüggés maga a C. I. 354 számú bécsi is (Szlavónia címerével), mely Magyarországon kívül csak a horvát-steier határon került elő. (Luschin, W. Num. Z. VI/VII., 95. és 73. l.), sőt talán a szintén félhold- és napos W. M. 98. sz. is, melyet csak hazánkban (Csepreg, Németsóók, Nyitra) leltek. — ⁹⁾ melyből a szokolováci leletben 280 db. volt 320 db. 41. sz.-val s egyéb Károly Róbert- és Nagy Lajos-korabeli pénzzel és 36 szlaponnal együtt, (Num. Közl. 1909. 138. és 1922/23. 30. l.) — ¹⁰⁾ A M. N. Múzeum egy egyetlen (0.35 gr. súlyu, elvert?) változatának körirata: „† Ω. RΘΓ. K. OARIΘ“ (karikajeggyel), Rupp szerint (345 3. vált.) „kopott“: „† M. RΘΓI K. P. OARIA“; ezen a király feje is egészen más rajzú, nagyobb és ezért, de már a gót Ω miatt is, hajlandó volnék e változatot későbbinek tartani, ha a zavaros körirat miatt nem kellene talán inkább egykorú hamisításra, vagy utánveretre gyanakodnunk. Elég gyakori faj volt ez a 20. több változattal (karika nélkül stb.): míg a 47. és 43. igen ritkák, hiszen épen ezen

felében a bécsi pénzverés a magyarra gyakorolt,¹⁾ mely akkora volt, hogy majd minden éremképnek megtalálhatjuk bécsi rokonát, akkor lehetetlen elzárkóznunk azon feltevés-
sem elől, hogy a C. 20. hátlapja a W. M. 49. sz. előlapjának, — a C. 47. hátlapja a W.
M. 111. előlapjának és a C. 43. hátlapja is régi és Magyarországon is sokszor ismételt bécsi
éremnek képveretéből fejlődött, még pedig a C. I. 348. előlapjából és a C. II. 27. az I. 349.-éből.
Talán nem közvetlenül, mert bizonyára voltak még ezek között átmeneti fajok (mint pl.
az említett paltingi leletbeli 3 halas), melyek részben ránk sem maradtak, — de az össze-
függés elvitathatatlan. Az nem tesz semmit, hogy a pénzek előlapján Károly király neve,
címere, sőt mellképe van, hiszen már a C. I. XVIII. sorozat egyes darabjain is rajta van
V. István és IV. László neve és mellképe és Károly Róbert mondott pénzei részben épen
ezeknek egyenes utódai, sőt, mint ezt az oklevelek bizonyítják, részben királyi rendeletre,
királyi pénzverőkben készültek,²⁾ a bécsiek egyik oldali képveretének átvételével és tovább-
fejlesztésével; azonban, — és ez a lényeges! — *bécsi súlyrendszerben és finomságban!*
De azért ezek magyar királyi pénzek, „*monete camere nostre*“ mondja maga a király
1342. évi rendeletében. Ép oly kevéssé bécsiek, mint a „királyi“, „új“, „magyar“ stb. jel-
zőkkel megkülönböztetett „banálisok“ nem voltak többé báni pénzek, mert sem szlavón
pénzverőben nem készültek, sem a szlavón nyest nincs rajtuk s a későbbiek a szlavóniai-
aknak már egy kicsike tipológiai jelét sem viselik. És így Pósta Béla szavaival³⁾ (1888-ból)
„*valóban a bécsi fillér*“ (helyesebben dénár)⁴⁾ „*sem egyéb mint név, amellyel a magyar*
érmek e faját, t. i. azt, amely bécsi fillér mintára, osztrák pénzláb szerint veretett,
megnevezték.“ Ezt ma már általában elfogadottnak vehetjük; így Dworschak is Hóman-ra
támaszkodva, ezt írja: „*Die kleinen Wiener sind officielle Gepräge der ungarischen Könige*
etwa von 1272 bis zu den Reformen Karl Roberts 1338, mit der Aufgabe, den Umlauf
der beliebten den. lati Viennenses einzudämmen.“⁵⁾ Megingathatatlan meggyőződésemmé
vált vizsgálataim közben, hogy ezekhez a „*bécsi*“ dénárokhöz kell sorolnunk Károly Róbert
(és Nagy Lajos) majdnem valamennyi állatképet viselő pénzét (csak a strucosokat nem,
mert e madár az Anjou címer oromdíszeként került a pénzekre) és a más bécsi éremképekre
visszavezethető képveretűeket is,⁶⁾ ha nem illenek bele a bániak, vagy későbbi rendeletekre
vert királyi pénzek súlyrendszerébe, hanem bécsi súlyban és kb. $\frac{1}{3}$ -ra égetett ezüsből
készültek.⁷⁾ *A legmeggyőzőbben bizonyítják* ez állításomat e bécsiek *átlagsúlyai*, az átmérő
nem ily jellegzetes.⁸⁾ A C. 20.-nak 0.509 gr. és a 47.-nek 0.51 gr. *átlagsúlya* *sehogysem*
illik sem a későbbi, sem a báni királyi dénároknak (0.76 ill. 0.82 gr. törvényes súlyú) *rend-*
*szerébe,*⁹⁾ mint obulus sem s az 1:35/6. évekre is túl nehéz, 1330-ra meg túl könnyű volna.
Igy ezek *csakis u. n. „közepes“ bécsiek lehetnek*; azok, amelyeknek mint zavaró idegen
pénzláb szerint vert pénzeknek minden áron való kiirtását („*omni modum [sic!] extirpa-*
tionem“) Károly király 1342. évi rendeletében megparancsolja. Hóman ezek átlagos súlyát
0.46—0.58 gr.-nak számítja ki¹⁰⁾ *s e határok közé esik úgy a 20. mint 47. sz. átlagsúlya.* Úgy
látszik, hogy a bécsieket, melyeknek nem igen van pénzverőjegyük, általában csak egy-egy
pénzverőben verték, s részben a verőhelyről is nevezték el; részben csak korlátolt forgalmú
helyi pénz lehetett ez.¹¹⁾ A 43. sz. még kb. megfelelne 0.695 gr. á.-súlyával a könnyebb bániak-

„bécsieket“ váltotta be később erőlyesen Károly király — ¹⁾ Hóman szerint „*rányomta bélyegét*
II. Andrásról Károly Róbertig valamennyi királyunk pénzverésére“ (M. P. 384 I), ahol a „*III.*“ András
sajtóhiba, mert így folytatja: „*Az utolsó Arpadok ... éremrajzán a bécsi dénároknak hatása világosan*
észlelhető.“ — ²⁾ M. P. 382. I. — ³⁾ 21. la. j. — ⁴⁾ M. P. 355. I. I. j. — ⁵⁾ Mitt. d. Num. Ges. 1928. 46. I. — ⁶⁾ C. 20., 27.,
29., 32., 34., 36., 41., 43., 47., 59. (és 77., 79., 99. meg 101. is). — ⁷⁾ Luschin (W. N. Z. VIII. 278.) szerint ekkor
ilyen volt a bécsi pénz finomsága. — ⁸⁾ Luschin a hazánkban lelt kissúlyú bécsieket eleinte „*Hälblingek-*
nek“ nevezte, noha jóval nehezebbek, mint a széles bécsiek fele (l. M. P. 367. és köv. II.). A W. N.
Z. VI/VII. k. 68. lapján így írja le: „*von runder Gestalt und nettem Gepräge, das oft an beiden Seiten*
sichtbar ist. Der Durchmesser beträgt 13 mm. das Gewicht ziemlich regelmässig 0.45, 0.55, 0.62
Grm.“ És a 80. l.-on: „*das zierlichere Gepräge und der abgerundete Schrötling bezeichnend.*“ Károly
R.-nek azonban sok pénzlája közel 13 mm átmérőjű, úgy hogy *súlyuk* szerint jobban elkülönít-
hetők e „*denarii viennenses mediocres*“. — ⁹⁾ ép oly kevéssé, mint ahogy súlyuk alapján sem
dénároknak, sem obulusokként nem illenének a (valódi) bécsi dénárrendszerbe sem. (M. P. 375/6.
I.) — ¹⁰⁾ M. P. 378/9. I. — ¹¹⁾ L. IV. (XIII.) t. *** j.

nak, de azért ez mégis az 1342. évi rendeletben „kir. kamarában vert pénznek“ mondott széles bécsi dénárook egyike, mert azonos a súlya ezekével (0.70 gr.)¹⁾ és mert hátlapi képe, a husvéti bárány, ugyanaz, mint a C. I. XVIII. sorozat 348. és 350. sz.-éé. Rupp e képről megjegyzi,²⁾ hogy az „leginkább a ... (1285—1380) frank királyok aranyain szemlélhető, mely veretet Károly, mint az Anjou családból származott utód, követni látszik.“ Az hiszem azonban, hogy nem kell ily messzire mennünk, sokkal közelebb megtaláljuk bárányos pénzeink mintáját is a bécsiek között; ezeket utánozta (emberarccal) már a C. I. 348., amelynek egyenes leszármazottja a C. II. 43., csak hogy már nem szegletes („cardinatus“)⁴⁾ és a királyi pénzverés Károly korabeli fejlett technikájával fogva hasonlíthatatlanul finomabb vésésű. E széles bécsieket Hóman szerint Károly Róbert 1335 körül verette,⁵⁾ de 1342-ben már 5 éve forgalomból kivont pénznek mondja rendeletében s talán mivel ily rövid ideig forogtak, maradt ránk csak alig néhány példány. A 43. sz. veretését a „primus“ jelző és a gránátalma tipologiai alapján már előbb 1334-re tettük; tehát csak egy évvel korábbra, mint Hóman a „királyi széles bécsi“ veretését.⁶⁾ Rokonát, a 17. sz. igen kis bécsit, a C. I. 350. u ódát körirata („m. regis Karuli“), betűi és a király ülő képének a 10. sz.-hoz való hasonlóságánál fogva kb. 1329-re (?) tehetjük.⁷⁾

A 44. sz. kis dénár szintén a finom vésésűekhez tartozik, de a többitől „m.“ (oneta)-val kezdődő körirata választja el és ezért 1334 utáni veret, amit a Károly utolsó éveiből való sólyomkövi leletben 10-szeres előfordulása is megerősít. Átlagsúlya szerint (0.35 gr.) igen kis („valde parvus“) bécsi, mert hátlapjának sárkánya a W. M. 63/5. sz. hátlapjához hasonlít (fordítottja), mely bécsiek Érmihályfalván, Nagyszombatban meg Balatonfüreden „Hälb ingek“ként és Zalaszentgróthon is előkerültek. (L. a IV. táblát.) Még jobban hasonlít azonban (még a kis keresztke is ott van a sárkány felett) a W. Pf. 225. sz. ábrához, mely a magyar-sziriai határon lelt dénárnak a bécsiekhez való tartozását már maga Luschin kétesnek mondta. De nem tartom kétesnek, hogy technikája („Mache“) azonos azon „más rajzú bécsi dénárral“, melyet Hóman említ M. P.-ében.⁸⁾ Ide tartozik „M.(...)GIS·K(AR)OLI“-ra kiegészíthető körirata⁹⁾ és Anjou-magyar beosztású címere alapján a Ruppnál 354. sz. a leírt és rajzának kezdetlegessége miatt a Corpusba fel nem vett, 0.345 gr. súlyú csonka és kopott dénár is, melyen a lépkedő babenbergi oroszlán jelzi, hogy „bécsi“ veret.¹⁰⁾ Ez a M. N. Muzeumból is hiányzó unicum is a Vidák-féle gyűjt.-ből kerülhetett bold. Jeszenszky Alajos püspökhöz, kinek hagyatékából a Rupp 362. számmal együtt szereztam meg. Harsányi szerint ennek valódiságához sem fér kétség s így közlöm (természetesen új) rajzát. Címere, a Karolus és az „M.“ miatt csak 1335-beli lehet; 44 A-val jeleztem. — Nuber felosztása szerint Károly Róbert, „bécsije“ majdnem mind az ő utolsó, 5. csoportjába tartoznak,¹¹⁾ mert csak egy lapjuk készült bécsi mintára és a magyar király neve, sőt címere is rajtuk van, vagy legalább kezdőbetűi, mint a C. 27-en: R(ex) K(arulus).¹²⁾ Ez az egy pénzárj különben épen mindkét oldalán bécsi (noha már az árpádházi pénzekben is előfordult) éremképet¹³⁾ utánoz. (finom kidolgozásban), tehát a 2. csoportba

1) M. P. 377. I. — 2) 13. I. — 3) amit Schoenvisner helytelenül „carolinus“-nak olvasott (Not. 275. I.) lásd M. P. 383. I. szöve. és 2. j. — 4) M. P. 382. I. — 5) M. P. 382. A. C. II. szövegében Réthy (mintha elfelejtette volna, hogy mit írt ő maga a Montenuovo-jegyzékben!) e pénz címere felett lévő betűket pénzverőjegyeknek mondja, pedig a bécsieken, mint említettük, ritkán van pvjegy (20., 27. sz.) s így a Montenuovo-jegyzéknek lesz igaza, e betűket a körirathoz számítván. — 6) Rupp az ő 351.(C. I. 365.) sz. denárát bár, mint mondja, „munkára hasonló“ Vencel pénzeihez, a bárány miatt mégis Károly R. pénzeihez teszi. Azt hiszem, e miatt épen úgy s iratlan volta miatt még inkább, III. Endréhez is tehető és pedig ennek szlavon hercegi pénzeihez (I. Rupp szöveg XI. nemű 382. sz.) tenném, mert e pénz testvérenek, a C. 366.-nak obulusa van (a 367.) és mert két köröcske-jegye gyakori a szlavonokon. — 7) L. W. N. Z. VI/VII 128. I., meg M. P. 373. I. 2. j. és a 384. I. mellett lévő táblát, melynek alján e „más rajzú dénár“ látható. A W. Pf.-ben „C“-vel jelzett lelet azonban oly kései (1400 körül), hogy az egyedül ebben talált W. Pf. 225. sz. denár korát bajos meghatározni; inkább talán utánzata, mint mintája lehetett a C. 44.-nek? — 8) Rupp tévesen írja le „M... ROLI“-nak; az ő R-je határozottan G és T-je I, sőt az S és K is biztosan felismerhető. Károly kispénzein 1335—33-ig nincs is más körirat mint „M. R. H. S. KAROLI“ (csak a C. 48. kérdéses). — 9) Bár egészen hasonló ábra nincs a W. M. ben. — 10) Id. M. P. 375: N. 5 csoportba osztja a bécsi utánvereteket aszerint, hogy elő- és hátlapjuk bécsi-e, hybridek-e, koholt vagy magyar hátlapú hybridek-e s végül a magyar király neve van-e rajtuk. — 11) Nem „R—R“, mint a Corpus szövege mondja. — 12) C. I. 246., 382. és a XVIII. sor 349. sz. és P. 53;

tartozik (bécsi, de hybrid): előlapja a W. M. 61. sz. = C. I. 349., hátlapja a W. M. 78/b. sz.) A rajta levő „A“-jegy minden erőltetés nélkül Alba Regiara vonatkozatható és e pénz bizonyára egyike a „*denariorum parvorum Viennensium ad rationem ponderis de Alba-regali*“-nak, amelyeket Hóman a Blagay-család oklevéltárából 1328-ból idéz;²⁾ e 27. sz. dénárt eszerint talán ennél egy évvel előbbre tehetjük, a szintén sasos³⁾ 13. sz. báni dénár évébe, 1327-be (a huszas években más pénzen [C. 26, 38] is látjuk a király nevét csak K-val jelölve.)

Rómer szerint Pauer János székesfehérvári püspök, akadémiai tag mondja az 1871. évi szentmihályi lelet leírásában,⁴⁾ hogy ennek „sokféle érmei között egyik-másik létezik olyan, mely egykor Székesfehérvár saját pénzét képezte, e néven nevezetett, forgalomban így ismertetett s azon verdéből került ki, mely az Árpádok és a vegyesházi királyok időszakában itt állandóan működött“. S még jobban megerősíti az „A“-jegynek Alba jelentését, vagyis e pénz székesfehérvári eredetét a „*denarii Viennenses valde parvi, qui currunt in Alba Regali 14 pro grosso*“ feljegyzés a pápai tizedszedők 1335. évi lajstromában (a tolnai főesperességből), amely tehát egy igen rossz, vagy igen kicsiny dénárra vonatkozhatik. Ezen igen ritka 27-es eredetileg kis dénár (ú. n. „közepes“ bécsi, nem obulus = „igen kis“ bécsi) lehetett; gyűjteményem példányai 0.43 és 0.42 gr. súlyuak, átlagos súlyuk tehát 0.425 gramm; a Nemzeti Múzeum példányai sokkal könnyebbek, mert csonkák. Az „igen kis bécsiek“ kiveretése azonban az obulusokéhoz hasonlóan kevés gondnal történhetett, mert pl. a C. 44-esből is van egy 0.58 gr.-os kivételes példányom (s ennek átlagsúlya csak 0.35 gr.). A 27.-hez hasonló, talán szintén fehérváriak lehettek azon „*parvuli Viennenses*“, melyeknek a tizedelszámolások szerint⁵⁾ 17 és fél darabjáért adtak 1341-ben egy garast. Schoenvisner megjegyzi erre, hogy felette könnyűeknek, vagy bizonyára szerfelett nagy réztartalmúaknak kellett lenniök.⁶⁾ Mindkét tulajdonság megvan a 34. számú kis obulusban: súlya csak 0.14 gr. — ez Károly király „alak- és súlyra legkisebb“⁷⁾ „*valde parvulusa*“ — és már szemre is vöröses, rossz ezüstből való; előlapja a C. 27-ével egyező, hátlapja pedig a W. M. 23. számot utánozza. Talán ugyanilyenekről mondja az 1342.-i pápai adóelszámolás összegezése, hogy: „*parvulorum denariorum de Alba Regali*“ 5½ pensáját adták el 11 magyar garasért, mire Schoenvisner megjegyzi, hogy tehát csak 20 tett egy garast.⁸⁾ Ezen székesfehérvári kis bécsi pénz értékének 1337 óta 1/3-ával való csökkenését (könnyű és rossz kiveretésén kívül) a bécsieknek 1338 óta a forgalomból való teljes kiküszöbölésével gondolom magyarázhatónak, hiszen 1342-ben a király a közepes és kis bécsieket, mint „*mindenképen kiirtandó régi pénzfajokat*“ említi, „*amelyekkel kereskednie senkinek*“ (még „*pagament*“-képen) „*sem szabad*“.⁹⁾ E 34. sz. pénzecske eszerint legkésőbb az 1332–37 évekre tehető. Rupp félfillérnek tartja. Hasonló kicsiny, de mégis 0.20–0.30 gr. súlyú obulusokat írt le Buchenau „Vierlinge“ néven,¹⁰⁾ a jellemzően szintén Székesfehérvár mellől származó 1911-iki évi leletből is, ami szintén valószínűvé teszi, hogy Károly király ezen 34. sz. legkisebb pénzfaja is egy „*denarius valde parvulus de Alba Regali*“. Nuber

lásd Pósta 15. lap. — ¹⁾ Mindkét faj előfordult a zalaszentgróthi (obulus), balatonfüredi, nagyszombati („Hälblingek“), csákányi, budapest-rákosmezei („Hälblingek“) és érmihályfalvai leletben; a 78/b nagyobb számban a sárszentmihályiban (l. a IV/XIII. táblát). — ²⁾ M. P. 384. 2. j. — ³⁾ Réthy és Rupp ezt is sólyomnak mondják. — ⁴⁾ Arch. Ért. r. f. VI. k. 195. E leletben volt: a második és harmadik (1324/25-i) királyi báni dénár, a C. 54/A és 51., melyeket Rómer a lelet korhatározóinak vett) a Károly Róbert pénzeihez mintáiul szolgálhatott következő bécsiek: W. M. 81. 111., 112., 118., 131. meg 79. (= C/I. 354.) stb. és végül szlavyonok. Feltűnő összetételének majdnem azonossága (l. a IV. [XIII.] táblát) a Luschin „Wiener Pfenninge“ „E“ alatt leírt sárszentmihályi 1857. évi leletével (e két név ugyanazon helységet jelenti) a mit közeli időpontban történt elárasításuk eléggé megmagyaráz. ⁵⁾ 1341-ben a veszprémi káptalantól kapott 13 tíz pensás márkáját és 3 negyvedénáros pensáját, tehát összesen 5320 dbját 17 aranyra váltotta be a pápai adószedő, vagyis 313-at egy aranyra, ugyanakkor az arany 18 garast érven, egy garas kb. 17 és fél ilyen kis dénárt ért. — ⁶⁾ 283. lap; „*quos proinde oportebat esse admodum leves, vel certe nimis multum aeris argento permixti habuisse*“. — ⁷⁾ Rupp-szöveg 23. l. 388. sz. — ⁸⁾ „*pensam dimidiam. sive 20 parvulus unicum dumtaxat grossum Ungaricum valuisse*“. Schoenv. 234. l. Kropf szerint (id. m. 252. l.) e kis dénárban csak 0.153 gr. színezüst volt. — ⁹⁾ M. P. 386. — ¹⁰⁾ melyeket Luschin „Viertel“- („Oertel“)-nek nevez, de Hóman

beosztása szerint a C. 34. is az utánveretek 2. csoportjába tartozik (bécsi, de nem egymáshoz tartozó elő- és hátlappal).

Még egy pénzfajt neveznek „*moneta parva*”-nak a reánkmaradt pápai tized- és más elszámolások: a „*moneta parva Chegediensis*”-t vagy „*Cegediensis*”-t. Balogh Albin szerint sokszor történik említés róla;¹⁾ Hóman szerint 1332—37 közt, de még 1338 után is találkozzunk nevével Szegedről, amikor már csak elvétve fordulnak elő másutt és még Erdélyben²⁾ is az 1332—37 közt használt régi pénznemek. Melyik lehetett ez? Gyakori volna a 41-es és föltűnően kicsi ennek kisebbik testvére: a 32. sz. faj, az előbbi 0.448 gr., az utóbbi 0.65 gr. (csonka) átlagsúllyal. Utóbbi tehát csakugyan „*moneta valde parva*”; súllyra a legkisebb, a C. 34. mellett áll.) Saját példányom kb. 0.600 finomságot adott. Rupp idejében a C. 41. Károly Róbert legközönségesebb kispénze volt³⁾; és ma is az. Sőt már Károly Róbert idejében is az volt, de csak a délvidéken. Ezt bizonyítják a *leletek*, melyek épen a szeged-lippai kamara területéről⁴⁾ feltűnően nagy számban és több változatban tartalmazták a 41-est (s ezenkívül a C. 20-ast is). Így: 1. a *szokolováci* (Krassó-Szörény m.) eredetileg 1000-nél több drbból állott leleiből⁵⁾ feldolgozott 710 ezüstpénznek $\frac{6}{7}$ részét a C. 41. és 20. képezte és 608 db. bécsi utánveret volt benne, meg 69 szlapon (2 faj). A lelet elrejtése idejét Nagy Lajos pénzei adják: kb. 1350. Egy részét Gohl „*fehértemplomi éremlelet*” címen írta le 14 évvel korábban,⁶⁾ de ez *Böhm F. H. Károly* szíves közlése szerint⁸⁾ eredetileg a szokolovácinak egy része volt. Igen érdekes, hogy Böhm szerint *két átvert példány* is volt benne, mégpedig a *karikásjegyű 20. sz.-át vertékrá mindkét esetben C. 41-esre* (l. a kissé nagyított 2. ábrát), világos bizonyítékául annak, hogy a 20. a későbbi faj és hogy e kettő ugyanazon pénzláb szerint és ugyanazon pénzverőben is készülhetett. Átlagsúlyuknak (0.448 és 0.509 gr.) elég nagy különbségét ismét csak a kiválogatással tudom magyarázni, mert ezeket is egyszerre vonták ki 1338-ban (akár mint a 4.—7. sz. garasokat, vagy Károly halála után a C. 18. és 15. sz. dénárt) a forgalomból, a 41-esnek talán nyolcz, a 20.-asnak öt évi forgása után. Úgy a C. 20., mint a C. 9.-esnek egykarikás változatát e jegy alapján tehát szeged-lippai veretnek gondolom. A 41.-nek a korona rajza alapján Böhm három változatát különbözteti meg és volt belső kör meg „K” nélküli, durva vésésű változat is e leletben, ami szintén a C. 41. nagy mennyiségben évekig folyt kiveretését (esetleg utánveretését) bizonyítja.

2. ábra.

2. A másik a *bogudincei-lelet* (ez is Krassó-Szörény megyéből), melyről Rómer Flóris tett közlést az Arch. Ért. 1871. évf.-ában „*Igen érdekes éremlelet*” címen⁹⁾ a Böhm Lénárd tulajdonában volt, összesen 31 lat súlyú, 700 db. érem alapján. A legkülönösebb, hogy ebben csupán csak olyan fajok voltak, melyek a szokolováciban is előfordultak: 2 db. C. 74-es (mely a leletet kb. 1345-re datálja), 8 db. 13. és 3—3 db. 15. és 18. mellett 42 db. C. 20. és 71 db. 41. E lelet 41-eséről is megjegyzi Rómer, hogy különféle „*veretek*” (=változatok). Volt benne végül 378 szlapon és 197 szlapon „*pro Ungaria*” körirattal (Wesz. A/XIX. 17.). Igen feltűnő jelenség e leletben is a C. 41.- és 20.-nak nagy száma, a szlaponok túlnyomó mennyisége mellett.¹⁰⁾ A szokolováci leletben is volt sok szlapon és 26 db. Wesz. XIX. 17. sz.; de a C. 20. és 41. „*bécsiek*” domináltak benne, mert Böhm értesítése szerint sokkal több volt ezekből a leletben, mint amennyi a Num. Közl. leírásába került, t. i. 280 db. C. 20 és 320 db. C. 41. (meg 34 db. Rupp 268. sz. szlapon). E két lelet bizonyára majdnem egy időben kerülhetett a földre s a délvidék pénzforgalmát mutatja a XIV. század közepén. Feltűnő, hogy az

csak obu'soknak tart (M. P. 379.); talán ezek korcsainak foghatók fel. — ¹⁾ 115. l. j. — ²⁾ ahol a törvényes forgalomból kivont pénzek a hegyek közt legtovább maradtak beváltatlanul; K. R. 198.2. j. és 111. 3. j. — ³⁾ A pápai tizedszedők 1332—37. évi ismételt feljegyzése (Mon. Vat. I. 174. Rupp 166.): „*computando in pondere monete parve Chegediensis*”, stb. emlíkeztet az „*ad rationem ponderis de Alba Regali*”-ra; mindkettő a legapróbb pénzecskékre vonatkozik. — ⁴⁾ Nem is jelezte ritkasági fokát, mert „*majd minden múzeumban van*” (szöveg 15. l. XXI. nemű). — ⁵⁾ Krassó, Temes, Keve, Torontál, Csongrád, Arad és talán Zaránd megyék K. R. 211. j. — ⁶⁾ Numizmatikai Közöny 1922/23. évfolyam 30. lap, ahol tévesen „*Brassó*”-megye van „*Krassó*” helyett. — ⁷⁾ Num. K. 1909. 138. l. — ⁸⁾ Fehérttemplomról. — ⁹⁾ Régi folyam 1870. III. 165. l. és 1871. V. 63. l. — ¹⁰⁾ E feltűnően sok szlapon

egykorú tápiósápi (pestmegyei) és sólyomkövi (kolozsmegyei) leletekben a 41. számnak *egyetlen egy példánya sem volt*, sőt még az ennek folytatását képező C. 20.-asból is csak *egy igen kopott* példány volt a sólyomköviben, pedig Erdélyben mint tudjuk, legtovább maradtak meg a forgalomból kivont pénzek.¹⁾ Ez is azt bizonyítja, hogy a 41. sz. egy u. n. *helyi* pénzfaj, Délmagyarországon nagy mennyiségben vert és a bániak fele értékében soká forgott „kis bécsi“ pénz lehetett, mely Erdélyig már csak elvéve jutott el. Érdekes még a Luschin közölte²⁾ Dobóczy-féle lelet összetételének hasonlósága is (35 db. C. 41. és 16 db. C. 13. meg 24 szlavon); talán ez is Délmagyarországból került elő?

Rupp a C. 32/41-en lévő anglyalt (nyilván Schoenvisner nyomán) a *salernói anglyalnak* mondja, említve, hogy az 1312-ik évben a király címei közt ez is van: „*princeps Salernitanus*, et Honoris, ac Montis Sancti Angeli Dominus“ s megjegyzi: „ugy látszik, hogy a király, noha Endre fiának eljegyzése által annak örökösödési jogot engedett, az érdekelt tartományhozi igazait mindazáltal magának különösen fenntartotta.“³⁾ Ezen kissé erőltetett magyarázat helyett én mégis — a 0.448 ill. 0.24 gr. á.-súly, a „*parva moneta*“, elnevezés és a W. M. 80. sz. pénzéhez való hasonlósága miatt (melyből Csepreghen 70 dbot leltek) — *ezt is egy bécsi utánveretnek tartom*, és pedig az említett két átvert példány alapján „közepesnek“ és ehhez képest csekély á.-súlyát hosszas kiveretése- és forgása - kiválogatásával magyaráznám. (Luschin bunkónak [„Keule“] mondja, azonban azt hiszem inkább *kottatekeres* az, amit az angly a W. M. 80. sz. ábráján kezében tart, mert Rupp szerint is „könny“ az a C. 32.-en.⁴⁾ Megfordítva ugyanis nem lehetett: Károly Róbert pénze *mintájára* a bécsi nem készülhetett, lévén utóbbi az 1261—81 évekből való, noha Luschin maga azt mondja róla, hogy feltűnő a hátlapjának sarkos kerete („eckige Umrahmung“) és ezért is: „die oesterreichische Herkunft etwas zweifelhaft.“⁵⁾ A K betűt, ámbár Schoenvisner a C. 41. fajon Körmöcbánya jegyének mondja, nem tarthatom itt ennek, mert mint említettem e korban a K nem Körmöcöt jelentette, hanem Károlyt;⁶⁾ e fajnak ritkább L-betűs változata pedig talán Nagy Lajos idejéből hybrid a 41. sz. elő- és a 79. sz. hátlapjából. A 32. sz.-ot levél-disze⁷⁾ a 26. és 53. szám közelébe, kb. 1325-be, a 41.-et a „*Ω regis Karuli*“ s a gótikus *Ω* és *Θ* az 1330-at követő évekbe utalja. Érdekes korhatározó azonban, s egyben azon feltevésnek, hogy a köriratok egyes évekre jellemzőek, bizonyítéka a C. 41.-nek „*Ω FΘGIS KAROLVS*“(1) köriratú változata.⁸⁾ Ez ugyanis nézetem szerint csak úgy jöhetett létre, hogy az éremvéső az 1332-ben elrendelt új név alakot, a „*Karolus*“-t rávéste a verőőre, de tévedésből a régi „*Ω regis*“-t (genitivusban!) is. Ez már azért is csak 1332-ben, a „*Karolus rex*“ évében történhetett, mert 1333-ban már a C. 20.-at verték ugyanezen pénzverőben, mint ezt a két 41-esre reávert 20-as a szokolováci leletből (a C. 20. karikajegyének daczára) kétségtelenné teszi, — *csattanóan zárva be egész korrendem rendszerének bizonyítékgyűrűjét!* Böhm Károly szíves közlése szerint a szokolováci leletben is volt a „*Karolus*“-os változat egy példánya, (szerinte *ugyanazon* durvább kézből való, mint a K meg belső kör nélküli változat), sőt egy eddig (azt hiszem) elő nem fordult „*Ω REGIS . . ROLL*“ (tehát nyelvtanilag szabatos köriratú Karolus-os) is volt benne! Szegeden azonban valószínűleg csak 1327-ig vertek pénzt, mert 1328-ból már lippai (L—I) jegyű „*banalis cruciatus*“ (a 49. sz.) ismeretes;⁹⁾ úgy képzelem, hogy e „*parva moneta Chegediensis*“, a 32.—41. sz. kiveretését

báni dénár részben bizonyára utánveret; erre mutat a későbbiek közt a sok elrontott körirat is (l. Truhelka id. m. és Weszerle F./I. t.) és a különböző értékelésük (l. fentebb a C. 8. „*banalis Strigoniensis*“ról mondottakat). Nem tudom, nem a szlavon bániakat értették-e „*ban. antiqui*“-n az egykorú források, tekintve, hogy még N. Lajos korabeli leletekben is ily nagy számban fordulnak elő? (L. a leletláblázat V. - XIV. t. — ¹⁾ K. R. 93. I. j. — ²⁾ W. N. Z. VIII. 117/18. „*J*“ alatt. — ³⁾ 15. I. XXI. nemű. — ⁴⁾ 15. I. XXII. nemű. — ⁵⁾ W. M. 60. I. — ⁶⁾ Az Anjoukori Okmánytárnak az 1307—21. évekről szóló I. kötetében egyetlen egyszer fordul elő a Karolus név C-vel írva. — ⁷⁾ Réthy ugyan 5 liliomnak mondja, Rupp „lóher“-nek; mindenesetre levél (ha nem is lóhere), de nem liliom. Rupp szerint a „félkörbe zárt királyőre vonatkozólag“ a C. 53.-mal való „hasonlatosság szembe szökik.“ — ⁸⁾ Rupp XXI. nemű 2. vált. (saját példányaim 0.46 és 0.50 gr.). Tévedés vagy sajtóhiba azonban Ruppnál az 1. vált. O betűje a Karoliban, mert a XIII. t. ábráján (359) is u van, mint már (a C. 6. sz. garasnál) említettem — ⁹⁾ A sólyomkövi leletből.

még folytathatták a pénzverőnek Lippára költözése után is és pedig nagy mértékben (a „szegedi“ név soká rajta ragadt, mint mondtuk); a kb. 1350-beli szokolováci leletben is mily sok (320 db, a leletnek kb. harmada) került elő belőle! Thallóczy különben a szegedi kamara pénzverőjének általában Lippát tartja.¹⁾ De Nagy Lajos is vette e típust L betűvel, ő ugyanis látva a bécsiek közkedveltségét, 1345-ben újra megengedte azok használatát²⁾ és nyilván ismét verette is és ez volt a C. 79.³⁾ Ez tehát a Nagy Lajos korában vert *utolsó magyarországi „királyi közepes bécsi dénár“*. Ennek átmérője kisebb is a többi dénárjáénál, (szintúgy mint a 77. számú ritka pénzéé, mely szintén Károly Róbert egy bécsi típusának, a C. 42-nek folytatása).

Megengedem, hogy talán kevésbé megalapozottak e csak néhány leletre alapított feltevéseim, azonban az összes ismert körülménnyel és adattal jól egybevág. Bizonyos, hogy ez időben már az egész országban el voltak terjedve a „magyar bécsiek“.⁴⁾ Igen feltűnő ezen bécsi utánvereteknek általában (nemcsak a Karolus rex és Karolus primus köriratúaknak) igen finom, a bécsieknél *sokkal finomabb rajza és vésése*, de hiszen magyar királyi pénzverőben és királyi rendeletre készültek, részben épen Károly Róbert pénzverésének legjava korában és így már nagyon távol állanak nemcsak a C. I. XVIII. sorozatától, hanem a későbbi, pl. Érmihályfalván leletektől is. Sőt a velük egykorú, valódi bécsieknél is sokkal jobb és finomabb a stílusuk (olasz befolyásra?) és rajzuk ősmintáitól már annyira eltávolodó, hogy még azon magyarázat sem volna lehetséges, hogy nem közvetlenül valódi bécsiekről, hanem a fejlődés közbülső fokain álló, esetleg ránk sem maradt magyarországi közvetítő példányokról másolták s ezért „*bécsi motívumokkal készült magyar pénzeknek*“ és nem „*magyar királyi bécsi utánvereteknek*“ kellene őket tartanunk, — ha a magy. kir. pénzládákhoz sehogysem illő *súlyuk* nem bizonyítaná, hogy mégis csak „*magyar királyi bécsi utánveretek*“, vagyis ezek azok a Károly Róbert 1342. évi kamarabérlet-szerződésében említett „*Viennenses camere nostre*“. Ugyanaz történt tehát Károly Róbert eme bécsieknek nevezett pénzfajaival is, mint az úgynevezett banálisokkal: oly messze távolodtak az idők folyamán stílusban, a rajz és metszés finomságában mintáiktól, az *eredetileg* így nevezett pénzekről, hogy senkinek sem juthat eszébe őket valódi bécsi vereteknek tartani, ép oly kevésbé, mint a királyi banaleseket szlavonoknak.⁵⁾ Egy részük már köriratánál fogva is kétségtelenül magyar királyi pénzverőben készült; de rajtuk maradt eredeti nevük még akkor is, mikor stílusuk, sőt éremképük is egészen megváltozott, csak pénzláduk nem, miért is súlyuk szerint, mely elég állandó még ekkor is, elindulhat az ember.

De ezen súlybizonyíték is, cserben hagy Károly Róbert pénzeinek legkorábbi, valószínűleg az 1323-iki reform előtti időből származó néhány fajánál, melyekhez szintén találni mintákat a valódi bécsi pénzek között, azonban súlyuk szerint még sem állapíthatjuk meg, hogy kis („közepes“?) bécsiekkel, vagy csekély súlyú bécsi motívumos magyar dénárokkal van-e dolgunk? Inkább az utóbbiaknak tartom őket. A 0.426(?) gr. á. s-ú⁶⁾ 42. sz.-nak gyűjteményemben lévő példánya kb. 0.850 finomsági próbát adott, ami egy nyolcadrészig égetett ezüstnek felel meg és ez finomabb ötvözet a bécsinél; azonban ezen adat (csak egy példányról) kivételes is lehet. Nuber e 42-t valószínűleg elütő típusa miatt *Csák Máté* pénzének tartotta, akinek címerében is oroszlán volt, csak hogy bal hátulsó lábán („*cölöpméntén*“) *álló oroszlán*,⁷⁾ míg a 42. sz.-on ülve hátranéző s farkát lábai közt felcsapó oroszlán határozottan a bécsi dénárokon gyakori *babenbergi* oroszlán képe, a W. M. 69/b szám megfordítottja (a felette lévő kis golyócska megvan a friesachias C. I. 200. sz. szintén babenbergi

1) „A kamara haszna története. 1879.“ — 2) K. R. 262. és 111. l. 4. j. — 3) A szokolováci leletben a C. 79. sz. koronája ugyanazon rajzváltozatokban volt meg, mint a 41. számé (Böhm F. H. Károly úr szíves közlése); kétségtelenül a C. 41. sz. pénzverőjében folytatták tehát Nagy Lajos alatt a 79. sz. „bécsi“ veretést is, melynek á.-súlya e lelet 5 példányából 0.46 gr. — 4) L. Magyar Pénztörténet 368. l. l. j.: és 372. l.-tól, meg a leleteket (IV.—XIII. tábla). — 5) Hóman szerint „a nép az eféle szóhasználatban mindig konzervatív“. K. R. 111. 3. j. — 6) Jó fenntartású példányom azonban csak 0.38 gr — 7) A Csák-nemzetségbeli Péter nádor 1278. évi (Bárczay 128. l. szöveg és 344. ábra) és a szintén Csák-nemzetségbeli Úgrin országbírónak 1304. évi (l. Nagy Imre, Archaeologiai Értesítő 1879. 22. l. szöveg és ábra) pecsétjei szerint.

oroszlánja felett is).¹⁾ Ez az oroszlánkép tehát bécsi eredetű, sőt a W. M. 118. és 36. sz.²⁾ dénárook oroszlánjaihoz, melyek még koronázatlanok is, még jobban hasonlít. Az állítólag Csák Máté pénzverését bizonyító, tévesen Trencsénre vonatkoztatott egyetemi könyvtárbeli oklevélről pedig Hóman kimutatta, hogy az csak Trier-re vonatkozhatik és ezzel azután H. szavai szerint³⁾ „az egyetlen bizonyíték, melyből a felvidéki fejedelmi hatalmat bitorló Máté úr pénzverésére következtethetnénk, semmivé foszlik“. A 42. sz. tehát Károly Róbert pénze, még pedig eddig az egyetlen ismert kisbarátságos magyar pénz, melyről már első leírója, Erdy Kálmán⁴⁾ kiemeli, hogy „sajátságos ez érmen a minuscula írás“; de sajátságos az egyenesvonalú felirat is a körirat helyett. E betűfaj Luschin szerint⁵⁾ általában „csak itt-ott, a XIV. sz. közepe után fordul elő“ (pénzeken), tehát Károly király későbbi idejére vallana és így inkább e faj bécsi utánveret-voltára engedne következtetni (bár e betűfaj nem fordul elő bécsiekben). Még inkább bécsinek bizonyítja a 42. sz.-út az, hogy Nagy Lajosnak 77. sz. faja, mely bizonyára bécsi, ugyanezen éremképű, mint már Erdy Kálmán is mondja. Véglegesen eldönteni azonban nem merem e kérdést s így egyelőre „Karuli regis“ felirata⁶⁾ alapján az 1323 előtti évekbe teszem e fajt is; előlapjának nyílt (cseh) koronája Ottó dénárán fordul elő először (s ismétlődik a 41. és 25. sz. pénzeken.) Károly király ezidőbeli másik (menő-) oroszlános pénze, a 28. sz. azonban határozatlan a bajor oroszlán képét utánozza egy Luschin szerint⁷⁾ 1310 előtt vert bajor pénzről, amely a szerinte 1308 előtt elásott csepregi leletből került elő. Ezen 28. és 35. számú pénzek 0.40 gr. körüli súlya megfelel III. Endre későbbi és Vencel pénzeinek. Réthy szerint⁸⁾ a 35. „előlapján a koronás királyi fő ily előállításban több árpádkori érmen (IV. Béla, V. István stb.), különösen az ú. n. szlavon dénárokon fordul elő. A hátapon is egy, már az árpádkor végén divatban volt motívumot látunk; a kettős madár alakot, mely alkalmasint friesachi érmek utánzása következtében jutott a magyar pénzverésbe. Súlya 0.41 gr.“; kis ágacsakja a két madár között „bécsi“ veret képelrendezésére emlékeztet (W. M. 79., mely azonban Szlavóniában készülhetett [mint említettük] a rajta lévő nap- és félholdnál fogva). De a két madár különösen Ottó pénzének hátlapjához hasonlít és a 35. sz. mindkét lapja V. István C. I. 297—28. sz. pénzéhez is. Hogy a C. 28. sz. faj is Károly király korai pénze, ezt az is bizonyítja, hogy a *zagyaszentjakabi* leletben⁹⁾ e fajt III. Endrének C. I. 358., meg az eddig neki tulajdonított 381. sz.-ú, továbbá Vencel magyar és I. Albrecht (1282—1308) bécsi dénáraival együtt találták, amely lelet elásatását e herceg pénzei alapján 1310 és 20 közé tehetjük. Ezen C. I. 381. fajt lilomos keresztje és főleg csöbörsisakjának rajza miatt (mely talán inkább XIV. századbéli) és az ezen látható structollak miatt is, melyek Károly Róbert több pénzén nagy szerepet visznek, jobb volna az említett lelet bizonyíték alapján szintén Károly

¹⁾ A nagyszombati leletben 37, a budapestiben 7 példányban volt, még pedig mint „sogenannter Hälbling“ (Luschin szerint). A nagyszombati lelet csakis ilyeneket tartalmazott 0.58 gr. átlagos súllyal és 0.654 átlagos finomsággal; a budapesti, hasonló összetételű leletben pedig ezenkívül még V. István és IV. László pénzei is voltak és Zalaszentgróton 12, Balatonfüreden 262, Ermi-hályfalván 158, Sárszentmihályon 43 ilyen obulust leltek stb. — ²⁾ A W. M. 36. sz. fajból a sárszentkereszt leletben (elásatását Domanig kb. 1260-ra teszi), 68 drb. Hälbling volt 0.52 gr. á. súllyal. A W. M. 118. sz., eddig ismeretlen hátlapú 0.54 gr. súlyú hybridje került elő 1927 nyarán Balatonfüreden, (I. Mitteil. d. Num. Ges. i. Wien, 1928. 46. l.) 1985 más á. 0.47 gr. s. kis bécsi között (Schmideg Alfréd úr szíves közlése). A gyűjteményembe került érdekes darab képét a bécsiek tábláján (IV.) közlöm. — ³⁾ Turul 1915. 33. l. — ⁴⁾ Arch. Ért. 1879. XIII. 393. l. — ⁵⁾ Allg. Münzk. 56. l. — ⁶⁾ Lásd pl. „Reg. Ottonis“ (C. I. 387.) stb. — ⁷⁾ W. M. 63/4. l. és (a szövegben) 6. ábra, melyről nagyon hiszem, hogy valahogyan a W. Pf. 247. (ábra) farkasával rokon (még az oroszlán farkának külön rajzolt darabja is a 247.-nek pástorbot-jából származhatott. (L. még W. M. 103. sz.) Eszerint, bajor pénzek utánveretei is készültek Magyarországon 1310 előtt (Ottó kora!). Lásd pl. a Dobóczy-féle leletből W. N. Z. VIII. 112—15. l. a 254., 260., 264. f. sz. Hälblingeket.) — ⁸⁾ Arch. Ért. új f. VI. 143. l. 1. sz. (számozás nélkül). — ⁹⁾ a Num. Közl. 1906. 16/7. l.-ján kissé hiányos leírásban közölve. Két addig úgy látszik kiadatlan tairól ezt mondja: „e) első lapján koronás mellkép elülről, hátsó lapján balra futó antilop“ és „a) első lapján trónon ülő király koronával és jogarral, hátsó lapján fejét balfelé a földre hajtó madár“. III. Endre vagy esetleg Károly Róbert pénzeit sejtven bennök, személyesen győződtem meg róla, hogy a jelenleg az egri Erseki Lyceum régiségtárában lévő dr. Bartalos-féle gyűjtemény ezen két ritkasága közül az egyik, a „c“, a Harsányitól a Num. Közl. 1912. évf. 85. lapján 11. sz. a. leirt III. Endre-féle új pénzfaj első ismert példánya (tehát nem „antilop“, hanem szarvas van rajta), a másik, a „d“, azonban eddig

legelső pénzeihez sorolni.¹⁾ Mintha jobban illenék ide; átlagos súlyánál fogva (0.45 gr.) is III. Endre súlyosabb pénzesoportjában könnyű, későbbi pénzei közt túlnehéz.²⁾ Az 1323-ikinagy reformot megelőzőt mindeme 0.45—0.40 gr. súlyú pénz pontos korrendi beosztását azonban egyelőre nem tudom adni, csak hozzávetőleg, éremkép és súly szerint szedtem sorba így: C. I/381, II/42, II/35, II/28; talán segít ezen egyszer egy lelet. Obulus itt nincs. Kevés ez a négy faj Károly Róbert 1322 előtti 14 uralkodási évébe, de nem szabad elfelejtenünk, hogy uralkodása elején a belső harcok évekig lehetetlenné tették a pénzverést is, mert „a XIV. század második tizedét a királynak Csák Mátéval és híveivel való harca és belvillongások töltötték be“.³⁾ Kachelmann csak 1318-ra teszi a bányászat és pénzverés első megjavulását, mikor a király első feleségével bányászok és pénzverő munkások is jöttek Csehországból,⁴⁾ amely évben Csák Máté is meghalt, akinek haláláig „a Garam melletti vidék (a bányavárosokkal) hatalma alatt állott“; úgy, hogy „a király 1319 óta mind nagyobb tevékenységet kezdett kifejteni kormányában.“⁵⁾ Emez 1319—22. évekre tehetjük tehát e négy legelső kis pénzének idejét is. Régebbi pénzeit különben Károly Róbert később állandóan be is váltatta s átverette, ezért sem maradt sok ránk. Egyébként előbukkanhat valamikor még eddig ismeretlen új faj is ezen korból. Fentiek után azonban talán elég ez a néhány pénz is „híd“-nak, átmenetnek az árpádkori pénzverés felől és nem szükséges Pósta Béla szavait:⁶⁾ „ha az utolsó Árpádok érmeit és Károly Róbertéit összehasonlítjuk, abban semmi összefüggés nem fedezhető fel“, még különösen megcáfolnom. Pedig még Réthy is így mondja a C. II. elején: „minden átmenet nélkül egyszerre új korszak kezdődik Károly Róberttel. Én ma inkább így mondom: egy 1323-ig terjedő átmenet után kezdődik az új korszak, melyben a legfontosabb újítás (a garassal együtt) az arany forint veretése.

Hóman bebizonyította, hogy az olmtüzi püspök 1326. évi végrendeletében történik először említés „de ----- aureis monete regis Hungariae“ és eszerint 1325-től kezdve I. János cseh királlyal párhuzamosan, a német és egyéb középeurópai fejedelmek legtöbbjét megelőzve verethette Károly Róbert a firenzei típusú, tehát a C. I. sz. aranyát.⁷⁾ A kamara bérleti szerződések szerint pedig 3 pénzverő kamarában: Budán, Kőrmöcön és Erdélyben verette 1335, 36, 38 és 42-ben is még a „florenos ad modum florenorum Florenzie.“⁸⁾ Ha helyes Nuber már említett véleménye, hogy a koronajegy Budát jelenti, akkor nem maradt ránk más aranya, mint budai, mert a fennmaradtak mind koronajegyűek. A „budai kamara az aranyforint-verésben, úgy látszik specialis kiváltságot élvezett“ mondja⁹⁾ Hóman s bizonyára itt verték a legtöbb aranyat.¹⁰⁾ Ez első magyar aranyak gondosan, igen állandó finomságban,

teljesen ismeretlen új faj. Ez 0.44 gr. súlyu és bizonyára szintén III. Endre pénze, (a madár tollazatának rajza Ottó denárjáéhoz hasonlít), melynek képét a Liceum igazgatója, ft. Kiszely Imre úr és a régiségtár őre ft. Ficzek Antal tanár úr szíves engedelmével közlöm is (l. 3. ábra). Nevezett uraknak e helyt is őszinte köszönetemet fejezem ki ezért s egyben önzetlen fáradozásukért is, mellyel ünnepi napon, az átrendezés állapotában lévő múzeumban az engem érdeklő egész anyagot a legnagyobb türelemmel felkutatni és vizsgálódásomnak a legnagyobb készséggel hozzáférhetővé tenni szíveskedtek. — ¹⁾ Weszerlenél a határozatlan árpádkoriak tábláján (xx) van. — ²⁾ M. P. 324. l. —

3. ábra.

³⁾ Nagy Imre, Anjouk. Okm.t. I. k. előszó. — ⁴⁾ „Das Alter . . . stb.“ (70. lap): „..... erhielt die Berg- u. Münzkammer unter ihm erst . . . im Jahre 1318 . . . einen Aufschwung u. Zuwachs“; második nejjével, a cseh király nővérével, Beatrixszal jött bányászok és pénzverő munkások Tétényből, hol először letelepedtek, csakhamar az északibb aranyhegyek közé (Selmec, Kőrmöc) költöztek. (71. lap.) — ⁵⁾ Péch 14. l. — ⁶⁾ 26. lap. — ⁷⁾ M. P. 407. és K. R. 83. és 85. Az 1321. évi a kassaiakhoz intézett királyi rendelet (Thallóczy id. mű 46. l. és oklev. tüggelék I.) is említ már aranyat és garast; ez természetesen csak külföldi pénz (florenai vagy velencei arany és prágai garas) lehetett és semmi esetre sem magyar. De még Kachelmann is (forrás megjelölése nélkül) azt mondja fent idézett műve 71. lapján, hogy az 1323. évi „Münzvertrag“ óta verték az első magyar aranyakat; a király ez évi rendeletében azonban erről nincs szó és Hóman K. R. IV. fejezete szerint nem is lehetett 1323-ban Magyarországon még szó aranypénz kibocsátásáról. — ⁸⁾ Bohdaneczky nézete (id. műve 5. l.), hogy a firenzei liliom („ami sokkal valószínűbb“) az Anjouk czimerét jelzi, „kik az aranytak, mint magyarpénznek megteremtői voltak“, teljesen téves, mert egész Európában a liliommal verték a firenzei arany utánvereteit ez időben. — ⁹⁾ K. R. 224. l. j. — ¹⁰⁾ Dr. Petri Mór kir. tanfelügyelő úr szíves közlése szerint (melyet e helyen is hálásan köszönök) a Pákh Albert szerkesztésében megjelent „Vasárnapi Ujság“ c. hetilap 1856. évfolyamában (5. sz. 50. l.)

súlyban¹⁾ és verettel készültek s még leginkább az N és A betűben különböznek egymástól. A C.-ban ábrázolt példányt azonban legkorábban 1332—33-beli veretnek tartom, nemcsak körirata és a „Karolu“ o betűje, (a m. n. múzeumbeli és a különböző művekben²⁾ ábrázolt és leírt aranyakon is mindenütt o-betűs a király neve), hanem a két fordított antiqua H-betűje miatt is (Nagy Lajos első 62. sz. aranya is H-H betűs), továbbá ez évekre vall a ferdén kockás damaszkolás is.³⁾ Ennél korábbi aranya Károly királynak nem maradt ránk. Úgy látszik, hogy eleinte nem volt nagy a kivert arany mennyiség; a pápai adószedők (kik 1332 és 37 közt alig jutottak hazánkban aranypénzhez)⁴⁾ számadásaiban először 1338-ban fordul elő kifejezetten a „*florenus auri de Hungaria*.“ „A magyar arany készítése“ pláne „szünetelni látszik a 30-as évek elején s helyette a garasokat verték szorgalmasabban. Aztán 1335-ben az aranypénzt is nagyobb mennyiségben kezdték verni.“⁵⁾ És mégis igen ritka ma (Rupp szerint 5/26, míg N.-Lajos liliomos aranyáé csak 1/12).

A csak papírlenymatban fennmaradt C. 2. sz. aranyra nézve Réthynek a C.-ban⁶⁾ kifejtett azon nézete, hogy két különböző pénzverőben „párhuzamosan“ verte volna Károly Róbert meg Nagy Lajos a firenzei és a magyaros jellegű aranyakat, *tarthatatlan*; főleg azért, mert Nagy Lajosnak még a kettő között átmenetet képező aranya is van: a C. 63. (magyaros

ma már ki nem deríthető szerző „Visegrád“ c. cikkben ezt írja: „Róbert Károly Visegrádra tévén lakhelyét, nagy fényre emelte azt; idehozatá a koronát 1310-ben; egy pénzverőt is állított fel, melyben a legelső magyar aranyat verette“. Nagyon érdekes volna megtudni, honnan vehette ezen adatát az ismeretlen szerző? Bár sem írott, sem más bizonyítékunk nincsen arra, hogy Visegrádon valaha is aranyat vertek volna, mégis gondolkodásra késztet, hogy éppen itt őriztette a koronát Károly király és hogy az első magyar aranyaknak is éppen a korona a pénzverőjegyek. Hátha mégis Visegrádot, a királyi székhelyt jelentené e jegy és nem Budát? Visegrádnak ugyan Rupp szerint (168. l.) a „W“ a jegye (I. Ulászló, Hunyadi és II. Lajos [Rupp 166. l.] alatt bizonyosan), de van garasa (C. 7., 69., 70.) Károlynak és Nagy Lajosnak (koronás) Y-nal (ahogy a középkorban egy ideig a V-t írták). Ezzel szemben azonban Károly király kamarabérlet-szerződéseiből kétségtelenül kiviláglik, hogy (Salamon Ferenc szavaival): „Róbert Károly idejében, sőt Nagy Lajos uralkodása elején Buda volt irányadó a többi pénzverőházra; . . . ott, mint bevehetetlen várban, legjobban volt helyén a fő-pénzverőház“ (II. k. 448. l.), mely a többi munkásokkal, szerszámokkal s mintákkal is elláthatta, mert budai mintára verette Károly R. egyebütt is aranyait, garasait és dénárjait (I. Szekli 7. és 12. II. és K. R. 224. l. 1. j.). S így feltehető, hogy csak az ismeretlen szerzőnek képzeletében szövéődött a visegrádi pénzverő és az első aranyverés egyidejűségéből térbeli összefüggésének is képzete. — ¹⁾ 23³/₄ karát, 3·558 gr. törv. súly (K. R. 85. 2. j., Salamon 93. l.) és 3·536 gr. átl. súly (K. R. 370.). — ²⁾ A Schoenvisner, Széchényi, Rupp, Weszerle, Montenuovo, Welzl, Schimko, Horský meg Berchtold f. művekben és jegyzékekben s a C.-ban is. — ³⁾ Ezért került ábrája az 1332. évbe a II. (XI.) táblán. ⁴⁾ K. R. 110. l. 2. j. — ⁵⁾ Salamon 107. és 158. l. A sasiegyet viselő C. 1., melyet Rupp (I. nemű, 2. sz., XII. t. 337. ábra) és Weszerle (I. t. 12. ábra) még Károly Róbertnek tulajdonítottak, Réthy szerint „betűjellegénél fogva“ („mire analógiát Róbert Károly egyetlen éremfaján sem találunk“ főleg a K és X), Luschin szerint pedig rajzának stílusában („Mache“) is idegen (a szent alakja keskenyebb); erről Dannenberg, Luschin (W. N. Z. XII 185., XV 367., XXVIII. 319. meg XXXII. 202.) és Réthy (Arch. Ért. új f. V. 222. és W. N. Z. XVII. 523.) kimutatták, hogy IV. Károly német király pénze (a sas tehát a német r. birodalmi sas) császársága előtti idejéből (1346—55), mivel császári címe nincs rajta. És Friedensburg az 1926-ban megjelent „Münzkunde d. Einzelstaaten“ stb. c. könyve 92. lapján mégis ezt írja: „... dass die häufigen Karolu und Lodovici-Florene nur ungarisch sind, und nicht von den gleichnamigen deutschen Königen ausgegangen sein können“. . . . Sajnos e könyv két hazánk középkorának szentelt lapján csak úgy hirtelenében még a hasonló hibáknak egész sorát lehet találni, ami a „német alaposság“ mellett szinte érthetetlen. Így „IV.“ (!) Béla és „V.“ (!) István pénzzeit, melyeken a Szűz Mária szerinte a „gyermek nélkül“ (!) látható, a „tatárjárás következményének“ tartja, „amely először hozott rézpénzt az országba“; Nagy Lajos aranyain a címert szerinte a „Keresztelő“ helyébe tette, s rögtön rá azt mondja, hogy „Mária“ alatt a „Keresztelőt“ (!) Szt. László szorítja ki s végre a XVI. században „még egyszer feltűnik“ Szt. László (holott tudjuk: addig el sem maradt az aranyokról!); a pénzverőjegyek szerinte a „köröci“ pénzverő „hivatalnokaira“ vonatkoznak (92. l.); Szlavoniát a délszlávok közt tárgyalja (!) és 1366-ig viszi a szlavon báni pénzverést (91. l.); N. Lajos 1351-ben szüntette meg, I. K. R. 199. l.); a brandenburgi sasz Zsigmond aranyain „lengyel“ nek (!) (191. l. Réthy sajnos, maga is „luxemburgi“-nak mondja a Corpus II. 18. l.-ján, holott már Schoenvisner igen találóan figyelmeztette, [Not. 228. l.] hogy „solent . . . arma scuti heraldici examussim respondere titulis Regnorum, & Provinciarum in Diplomate expressis“, s minthogy Zsigmond a sasos aranyok veretésének idejében sohasem hagyta el „brandenburgi választó“ címét okleveleiben: a sas sem lehet más, mint a brandenburgi) s a hollót Mátyás „személyes“ címerének mondja; II. Ulászlónak csak két évi tallérját ismeri s garasáról sem tud (93. l.); János királyt „trónkövetelőnek“ (!) nevezi, ki által a „császári“ pénzverés „megszakítást“ szenved; Szomolnokot a fő-pénzverőkhöz sorolja a Habsburg-korban is (120. l.) stb. Nem elszomorító a mi történelmünknek ilyen fokú semmibevevése?! — ⁶⁾ a 7. és 12. II.-on.

előlappal és firenzei hátlappal) és úgy a firenzei, mint az átmeneti faj csakis korona jeggyel fordul elő, tehát ugyanazon pénzverő terméke. De ami a legfontosabb: a teljesen magyaros jellegű C. 64 A. sz. aranyon is előfordul a koronajegy,¹⁾ vagyis a *koronával jelölő pénzverő verte mind a három fajt!* És ez, — akár Budát jelenti a korona akár más, — Réthy feltevését teljesen megdönti és e három különböző fajú aranyának egyedül elképzelhető bizonyítja Nagy Lajosnál. Károly Róbert kétféle jellegű aranyának egyedül elképzelhető magyarázata pedig szerintem az, hogy a magyaros 2. sz. faj csak rövid kísérlet lehetett (hisz egy példánya sem jutott ránk), amely nem vált be. Akkor nyilván még nem tudott külföldön a magyaros jellegű arany a firenzei világpénz nagy kelendőségével versenyre kelni, ezért hagyhatta abba Károly Róbert és térhetett vissza a lilimoshoz. Az arany azon időben főleg a nemzetközi forgalom számára készült²⁾ s 1337 előtt belföldön alig forgott³⁾; kivitték és így a C. 1.-et Németországban ma is gyakrabban lelik, mint nálunk⁴⁾ Eme C. 2. sz. arany-kísérlet idejét pedig tipológiai hasonlósága alapján, mely szorosan a 6. és némileg a 4. sz. garashoz kapcsolja, meg a Karulus és „Dei gratia“ alapján (lásd az 1329.-i pénzeket), melyek a 4.-től elválasztják: 1331-re tehetjük, amikor korona van a 6. garas „A“ változ. címerén, de vágásai már fehér-piros sorrendben vannak, az országalmáját már jobbkezben tartja a király, trónusa még állatfejes, palást van vállán, de ruháján is gombsor, lába szőnyegen nyugszik, de rózsácska is van előtte. Hátlapi körirata ezzel végződik: „IN NOMINE IhV. XPI“, mit *ma is* akkor írunk le, ha valami új, nagy dologba fogunk (népünk, melynek még az írás, számolás maga is elég nagy dolog, minden új füzetét, számadáskönyvét ezzel kezdi: „Isten nevében!“). Hát még a középkorban! Nagy dolog volt az, egy új aranypénzt megteremteni; a másik világhírű arany, a zecchino veretésének megkezdését (1280) a velencei pénzverőben megörökítő 1284-beli márványtábla felirata is így kezdődik: „In nomine Dei omnipotentis!“⁵⁾ Nem érdekes hasonlóság ez? — Új kezdet, kísérlet volt a mi C. 2.-nk is; és hogy ez is valószínűleg a budai, a főkamrában (annak esztergomi pénzverőjében?) készülhetett: a bevezetésben, a verdejegyekről szólva már kifejtettem. De az 1331-et követő évek igen nagy aranykereslete⁶⁾ dacára sem sikerült, úgy látszik, az európai aranykrízis bizonytalansága idejében ez újfajta aranyat nemzetközi forgalomba hozni, hanem csak Nagy Lajos tudta, — okulva atyja sikertelen kísérletén, — *fokozatos átmenettel* [először az előlapon a címet, (C. 63.) majd a hátlapon az ország védőszentjét (C. 64) is magyarra változtatva meg], végre a magyaros arany külföldi hitelét a firenzeivel egyenlő fokra emelni. Az ő „nagykonceptiójú imperialisztikus törekvései és a magyarországi külkereskedelem hatalmas fellendülése végre piacra vitték a magyar aranypénzt: a magyar arany, mint a firenzei forint s a velencei dukát egyenrangú társa elfoglalta helyét a világpiacon“⁷⁾ (1360 körül) és ezt a helyet a firenzeiét majdnem elérő finomságával meg is érdemelte⁸⁾ és egyenletes kiveretésével sokáig meg is tartotta.

A firenzei mintájú magyar aranyverés megszüntetésének okaként Nagy Lajos alatt pedig (bár ezen korban nem aggályoskodtak túlságosan az eiféle pénzutánzás miatt) mégis firenzei befolyást keresnek. Ugyanis elképzelhetetlen, hogy a már akkor igen magas fejlettségű kereskedelmi élettel és hitelszervezettel bíró firenzeiek, kik a későközépkori Európa, (az akkori világ,) elsőrendű bankárai lettek,⁹⁾ szó nélkül tűrheték volna, hogy az e korban technikailag lehetséges legfinomabb tisztaságú aranypénzüik hitelét mindenféle nagy és kis pénzkibocsátó urak európaszerte egyszerűen lerontsák kevésbé értékes,¹⁰⁾ de az övéktől nehezen vagy alig megkülönböztethető utánzataikkal. Nem is tűrték; jogsérelemnek, pénz-

— 1) Rupp III. nemű, 3. vált., Mont. 273. m. — 2) K. R. 89/90. — 3) A pápai adóelszám. alapján. K. R. 831. — 4) Így a breitenheimi 1882 i. nevezetes lelet 1005 aranya közt 46 C. 1. volt, (W. N. Z. XV. 364.) „A magyar dukát szorgalmas gyűjtőretalált Antal Günther schwarzburgi hercegen. Különösen a Hansa-várokat kutatta fel érte“, közli Salamon (87. lap), Krünitz 1805. évi német enciklopédiája után; és Hamburg Hansa-városban „találtatott, Duda gyűjteményében“ (Rupp II/6. l.) a C. 2. aranyunk egyetlen példánya is, melyről tudunk s mely ott e gyűjteménnyel együtt „1750-ben nyilvános áremelés útján eladatott.“ — 5) W. N. Z. V. 195. — 6) 1323-24-ben az arany értéke az ezüstnek 20-szorosa, 1334-ben 25-szöröse, 1337-ben még mindig 21-szerese (Szekfü 3. lap) — 7) K. R. 137. l. — 8) Salamon 86. laptól. — 9) Salamon 103/4., K. R. 81. l. — 10) K. R. 83. l. j., 137. 2. j.

hamisításnak vették és ünnepélyes egyházi tilalmat eszközöltek ki már 1322-ben ellene XXII. János pápától és később is — többnyire eredménytelenül.¹⁾ Bizonyára tiltakoztak is — legtöbbször hiába (különösen a kisebb uraknál); de elvégre is épen a gazdag Magyarország királya még sem folytathatta, vagy nem akarta folytatni ezen pénzutánzást, még teljesen azonos jó minőségben sem, mert „Firenze nagyon nehezített a becsületes utánzásért is“; hiszen ezen időben még a pápák, XXII. János (1316—34) és 1368-ban V. Orbán is Firenze köztársaság engedélyét kérték és nyerték is arra, hogy az övéi mintájára arany florenusokat verethessenek.²⁾ Ezért térhetett át tehát Nagy Lajos végleg a magyaros jellegű forintra; így képzelem a későbbi világpénz, a magyar arany harmadik (címeres és szentlászlos) típusának (ha a C. 2. és 63.-at 1. és 2.-nak vesszük) a létrejöttét, melyről az említett 1805. évi német enciklopédia azt mondja, hogy „finom anyagáért és verésénél fogva az aranypénzek királyának nevezhető“, s amely századokon keresztül³⁾ csakugyan ez is volt.

Károly Róbert C. 39. sz. pénzét hátlapi képe: a vár-címer alapján a budaiakhoz tenném, már azért is, mert az 1908. évi *budakeszi* leletben 25 példány volt belőle, a C. 5. és 6. sz. garasokkal és II. Vencel és I. János (1310—46) cseh garasaival együtt; ez 5. sz. garasok a lelet elrejtését Károly Róbert uralkodásának 1333 utáni éveire datálják.⁴⁾ E 39. sz.-út a budaiak Károly Róbert idejéből ránk maradt pénzei egyik régebbikének tartom, mert 1.) kissé súlyosabb, mint az 56—60. számúak és mert 2.) előlapján (Rupp szerint)⁵⁾ a király kezét áldóan tartja a királyné karján lévő csecsemő fölé s így az első három királyfi valamelyikének születésére verheték, vagyis 1321 és 26 között.⁶⁾ A Károly Róbert korabeli többi budai közül az 56. sz. a C. 48.-on lévőhöz hasonló K révén talán 1334-ből való, mert, mint említettem, 1335-ben ennek mintájára készülhetett ez a 48. sz. királyi kispénz (?) és mert e K-n is rajta van az 1331—34. évekre jellemző ferdén-kockás vonalozású damaszkozás. A C. 57. sz.-ról Jeszenszky Géza jeles szaktársamtól hallottam azt a véleményét, hogy ezzel talán a budai polgárok vásári-vám mentesen adhattak-vehettek.⁷⁾ Talán e „*libertas Budensium*“ kárpótolta őket azért, hogy Salamon szerint „ismételve is a nyúlzigeti apácák szedték a piaci vámot.“⁸⁾ E „*libertas*“-t is tárgyalta Luczenbacher (Érdy) János, „pénztudományi ritkaság“ címen 1841-ben a M. T. Akadémiában tartott felolvasásában.⁹⁾ Szerinte Károly Róbert pénze ez az 57. számú már azért is, mert ő látott egy hasonló K-betűs kis pénzt Kiss Ferenc gyűjteményében „szintén, + *libertas Budensiu*“ körirattal, hátlapjának képverete pedig koronás fej volt“; én azonban azt hiszem, ez csak a C. 56. sz. lehetett. Nyomósabb érve Érdynek arra, hogy e pénz Károly idejéből való, a hátlapi strucefej, amely Nagy Lajos pénzei közül csak hármon, Károly Róbert 60 pénze közül azonban tizenegyen van rajta, mert, mint tudjuk, ő személyes jelvényeként használta ezt. — Annak bizonyítására, hogy e „*libertas*“ nem a közönséges városi szabadalmakra vonatkozik, mert „a budaiak már Károly Róbert országlása előtt régen szabadok valának“,¹⁰⁾ idézi Érdy a soproniak szabadalmait megerősítő 1317.-i kir. oklevelet; azt pedig, hogy a pénz előlapján lévő delfin „a kereskedési szabadság (és a tengeri hatalomnak) jelképe“, Jobertből bizonyítja.¹¹⁾ Vitatja továbbá, hogy a „*libertas*“ itt nem vonatkozhatik vásárjogra sem, mert ezt már IV. Béla adta Budának,¹²⁾

¹⁾ Luschin Allg. M.-Kunde 47. I. — ²⁾ Dannenberg W. N. Z.XVII. 131. I. — ³⁾ Salamon 85—87. I. — ⁴⁾ Num. Közl. 1908. 24. I. Jánosnak csak 5 garásával szemben Venceltől 23-at tartalmazott e lelet, tehát János uralkodásának első feléből való; míg a kb. 1339. évi sólyomkövi leletben II. Vencel egyetlen garasa mellett 7 drb I. János-féle volt. — ⁵⁾ Rupp II. 19. lap. XXXIV. nemű. 373. sz. — ⁶⁾ E pénz hátlapján a vár nagyon hasonlít III. Endre C. I/370. sz. pénzének hátlapjához s ezért ez utóbbit is budainak vélem. Ezt támogatja súlya (M. P. 324. l., mely valamivel kisebb mint a szintén budai C. I. 330.-é) s az is, hogy finomságánál fogva sem illik jól III. Endre többi I. csoportba i, súlyosabb pénze közé, rajza is egészen más és előlapján (mint más budaiakon is) egy Magyarországon utánzott bécsinek (Luschin W. M. 114. sz., melyből Nyitrán 320 db-ot leltek) éremképe van, (király mellképe karddal). De ezt a képet Károly Róbert idejéből már nem ismerjük, úgyhogy talán egy III. Endre alatt vert budai pénz lehetett ez a C. I/370. sz. — ⁷⁾ A vásári vámkat hol az eladó, hol a vevő, hol mindketten együtt fizették. (Eckhart 105. l.) — ⁸⁾ II. k. 321. l. — ⁹⁾ Tudománytár, értekezések, 1841. II. 89. l. — ¹⁰⁾ „eandem libertatis praerogativam, quem cives Albenses et Budenses . . . a progenitoribus nostris obtulerunt.“ — ¹¹⁾ „gibt Freiheit der Handlung u. die Herrschaft zur See zu erkennen“ Jobert. Einleitung z. Medaillen-od. Münzwissenschaft. Rupp szerint (II. 20. l.) erről ír még Ulich is: „Versuch einer Numismatik für Künstler 1792“ 4. 66. l. — ¹²⁾ Podhradeczy 2. és 67. l.

hanem ez csak az „*árumegállítási jog*“ (jus stapulae) lehetett, melyet Zsigmond 1405. I. törvénye törölt el s ekkor is „libertas“-nak nevezett. 1502-ben is Károly Róbert egy régi oklevelével bizonyították be a budaiak ezen árumegállítási jogukat, „tehát, mondja Érdy, Károly Róberttől nyerték ama kereskedelmi szabadságot, melyről pénzpéldányunk szól.“¹⁾ Ezzel szemben Salamon szerint az árumegállítás jogát Nagy Lajos adta, valóság-nüleg 1347-i nagy szabadságlevelében Budának, mert erről 1370-ben Lajos király maga tett bizonyosságot.²⁾ Ezért Salamon azt hiszi, hogy Nagy Lajos 1347 körül kelt nagy szabadságlevelének emléke lehet ez az 57. sz. „*emlékpénz*“. De e két szabadságlevelél talán nem is zárja ki egymást, sőt a talán Károlytól kapott, de megint vitássá tett szabadságot³⁾ Nagy Lajos újból megerősíthette. Hogy a budaiaknak ismételtén is küzdeniök kellett e jogukért, ez is valószínűvé teszi, hogy Nagy Lajos is csak a régebbi jogot erősítette meg, így tehát nincs okunk e pénzt neki tulajdonítani, mikor tipologiallag inkább Károly Róbert pénzeihez illik. Előlapjának sisakja alapján, mely leginkább a 15/16. sz.-éhoz hasonlít, 1339-be teszem. Hátlapján a háromtornyú vár feltűnően egyezik a IV. László pénzeihez sorolt C. I. 330. sz. faj előlapjával, amelynek hátlapján lévő sas pedig majdnem azonos Károly Róbert 27. sz. „kis bécsi“-jének hátlapján lévővel (éppen csak hogy ez nem áll ágon⁴⁾ s amannak nincs „A“ betűjegye). Ezen C. I. 330., melyet maga Réthy is a Montenuovo-féle katalógusban Károly Róbert pénzeihez tett (Weszerle s Rupp a határozatlanokhoz), tehát valószínűleg szintén budai pénz. Súlya és stílusa szinte kirí a biztosan IV. László pénzeinek tarthatók közül, úgy, hogy ezt is a Károlyiéhoz tenném és pedig sasos „*den. cum aquila*“ évébe, 1327-be; 0.700 finom,⁵⁾ vagyis kb. bécsi ötvözetű. Láttuk, hogy a budaiak szerették érmeikre a kedvelt bécsi érmeke változatos képeit metszetni⁶⁾ s így talán Károly Róbert C. 36. sz. faja is budai. Ennek előlapja ugyanis szintén bécsi éremképhez, a Németsoókon és Csepreghen lelt W. M. 86. sz. „Häbling“ fejéhez hasonlít (főleg a profil-arc és a magasan a hosszúhajú királyfőre [Habsburg Rudolf] helyezett korona, de hasonlít a C. 37-hez is) és hátlapján van a háromtornyú vár, Buda címere. A király neve ugyan a többi budai pénzen nincsen rajta de átmenetet képezhetett ez az *iratlan* budaiaktól a „*Budensiumos*“-akhoz. Köriratánál fogva különben csak a C. 21/22. évébe, 1332-be illik; súlya a fennmaradt csonka példányokból biztosan nem állapítható meg, de két jobb példányom átlaga 0.325 gr.) A C. 59. számú a rajta lévő gót *Ω* miatt csak a király uralkodása végéről való lehet, de nem találók idejének pontosabb meghatározására egyéb adatot; még súlya is hiányos. A hátlapján lévő állatot Réthy kosnak, határozására egyéb adatot; még súlya is hiányos. A hátlapján lévő állatot Réthy kosnak, Rupp „talán farkas vagy medvé“-nek mondja. A C. 60-as N. Lajos korabelinek is lehetne tartani, mert sisakdíszes a C. 70. és 71. is, de Károly R. pénzein nincsenek pontok, golyócskák a keresztségeken, mint a C. 88, 89, 116. sz.-on (és még az L sarkain is a C. 83-nál, melyet pedig Érdy Kálmán szerint⁸⁾ 1350-be tehetünk). Ez a 60. sz. az egyetlen „*Budaiak pénze*“, melyen „M“-mé rövidült a „moneta“, még pedig antiqua M-mé; ez utóbbi és a hátlap alapján tehát mégis a C. 30. évébe, 1336-ba tenném. Végül pedig C. 58-as (melynek á. s.-át 0.375 grammra javíthatám) példányomon s Rupp 2. változatán

1) 1502-ben vita támadt Pest és Buda polgársága között, mert boroszlói kereskedők árúkkal telt kocsijai Esztergomnál áthajóztak a Dunán és ugyanazon parton („*enhalbigen Land*“) Pest felé jöttek a budaiak szabadalmának megsértésével („*wider vnser freihait komen*“), „miután az árúlerakodásnak Budán kell és sehol máshol Magyarországon nem szabad lennie.“ amit a budaiak valami 18 oklevellel bizonyítottak („*legten wyr ein, bey 18. priffen*“), de a legfontosabbat hamisnak („*nicht gerecht*“) találta a tárnokmester és a kincstartó, mire még kerestek oklevelet és találtak is „*einen prief mit zwaiien sigel, denn hett uns geben Khunig Karell*“. Derselbig prief bestätiget uns „*einen prief mit zwaiien sigel, denn hett uns geben Khunig Karell*“. Auch den prief den mann vor, für vnrecht wolt verkent haben. Also ward vns das recht ----- der Niderlag halben ausgesprochen“, vagyis Károly király megerősítette azon oklevelet is, melyet a vizsgálat hamisnak „akart“ találni. (Podhradezky idézte Cromer Lénárd kassai jegyző könyvéből; 95–96. l.) — 2) Oklevelében: „*Libertate civibus nostris Budensibus per nostram Maiestatem gratiose concessas*“ stb. (lásd Salamon: II. köt. 331. l. i.) — 3) Maga Salamon írja (II. k. 327. l.): „... léteznie kellett egy Róbert Károly korában kiállított budai szabadságlevelnek is ...“ — 4) „Mintegy hosszukás papírtekeressen („*scheda*“ Schoenwisner szerint). állva“ mondja Rupp, — érthetetlenül. (I. 165. l. 318. sz.) — 5) M. P. 324. l. — L. a leleteket N. K. 1909 38. l. — 6) Ilyen aszarvasos C. 101. és az angyalos 99. is. sz. — 7) Új rajzát is készíttettem mert a C.-belinek mindkét lapja hiányos. — 8) Arch. Ért. 1879. 395. l.)

is „gömböcsök“ vannak a kereszten, s így talán ez későbbre való; ugyanis a barátírású Ω gyakoribb N.-Lajosnál, de Károly Róbertnek utolsó pénzein [C. 18., 15.] is ez van. Egyelőre 1338-ba teszem, a sisakdísz miatt is, mely a C. 15.-éhez hasonló. De újra hangsúlyozom, hogy mindez alig több a találgatásnál; valamennyi budainak kora nehezen állapítható meg ma még csak hozzávetőleg is, mert nagyon kevés példányban ismert, leletekből sem igen előkerülő pénzek, mint Réthy is megjegyzi.¹⁾

Igen ritka a C. 33. sz. is, melyet első leírója, Érdy Kálmán azért utalt inkább Károly Róbert pénzeihez, mint Nagy Lajoséhoz, mert szerinte „az előlapi koronás fő verete közelebb áll az amannak érmein láthatókhöz“ (stb.); de azért nagyon különbözik bizony e pénzcseke Károly Róbert többi pénzétől: ez az első magyar és egyetlen Károly idejébeli *négylet* címerű,²⁾ olaszosan hosszúkas és hegyes címerpajzsos pénz, melynek különösen stílusa, rajzának kezdetlegessége Károly király minden egyéb pénzétől annyira eltérő, hogy egészen más körülmények közt kellett létrejönnie, mint a többieknek, Korára az Anjou-magyar címerelrendezés miatt, csakis Károly király uralkodásának eleje jöhet szóba; súlya (0.50 gr.) is ide utalja. Veretése idejének nyitjára vezet talán az, hogy Réthy ezen pénz testvérét, (melyen a címer liloma helyett rózsza van, különben teljesen egyformák) a Montenuovo-féle gyűjtemény jegyzékében³⁾ Szlavóniához osztja be és pedig e jegyzék előszava szerint azért, mert a rózsza a címerképe a Blagay-Ursini családnak, amelynek magyar ága több bánt adott Szlavóniának (1280- és 1294-ben) és egy Ursini Miklós 1300 körül Zágráb püspöke is volt. Épen ezen 1300. évben, „III. Endre életének utolsó évében, Károly Róbert már Dalmáciában időzött és feltartóztatás nélkül haladt előre útjában a szlavóniai részekig. A király (III. Endre) halálának híre már Zágrábban találta“, s a Vencel- és Ottó-féle zavaros időkben is a délnyugati hatalmas Brebiriek pártja Károlynak híve maradt.⁴⁾ Lehetséges, hogy ezidőben, tehát még trónralépése előtt (1300—8?) készült ezen pénze Zágrábban, a rózsás Orsini-címeres (báni?) dénár mintájára, csakis a címer megváltoztatásával s eszerint „igénypénz“-nek, „trónkövetelő-pénz“-nek volna talán mondható; S-(U?) jegye megfejtetlen. A 40. sz. fajról első leírásában Réthy még azt mondja:⁵⁾ „ez éremfaj Nagy Lajos Cattaro számára vert érmeihez tartozik“, a C.-ban pedig a 32. sz. hátlapjához hasonlítja a térdeplő angyalt. Pedig a 32. sz. angyala könyvet⁶⁾ tart bal kezében, míg a 40-esé keresztet, s így inkább a W. M 20 sz.-hoz hasonlít. Érdekes, hogy a *nyitrai leletben* is volt egy példánya, amely lelet legkésőbbi veretei 1303. és 1304. évi bécsi dénárok s így elásátását Luschin 1310 körülinek, a C. 40-et pedig Károly R. *első éveiből* valónak tartja.⁷⁾ Á.-súlya (jó példányomával együtt) 0.302 gr.

Szlavóniai félfiller, „bagatino“, mint Réthy a C.-ban maga mondja, az 55. sz.⁸⁾ és ezen C. kötet második kiadásából kihagynám⁹⁾. A 61. sz. *szerb matapánt* Érdy Jánosnak a M.T. Akadémiában 1852-ben tartott felolvasása szerint¹⁰⁾ Zanetti adta ki először 100 évvel előbb egy egyetlen, azóta eltűnt példány alapján, mely Érdy idejéig nem is fordult elő újra. Már Zanetti is Károly királynak tulajdonította, (mondja Érdy,) aki azt (Zanetti szerint) „akkor verette, mikor őt a pápa követe által Székesfehérvárott 1310-ben megkoronáztatá“ és már Schoenvisner is „ez érem alkalmául azon háborút állítja, mely Károly és II. Uros Milutin szerb király közt

¹⁾ (Arch. Ért. 1886. 144. I. 8. sz.) melyeknek átlagos súlya is könnyen megváltozhatik még. Így az 58. sz.-nak egy 0.50 gr.-nyi példánya került elő a szokolováci leletből (N. K. 1922/23. 30. lap), a M. N. Muz. 0.30 gr.-osával együtt átl. súlya tehát 0.40 gr. lenne, saját 0.325 gr.-os példányommal pedig 0.375 gr. Weszerle Károly R. budai pénzeihez teszi a szokatlan *hercegi kalapos* mellkép rajza, sem a pénz súlya (0.518 gm., nehezebb IV. László minden más pénzénél). De csakúgy elkívánczik Károly Rób. pénzei közül is: hátlapján nem a budai vár-címer, hanem kéttornyú templom van. Az előlap „B“-je IV. Bélát s a hátlap B-C-je 4. fiát, Béla herceget és ennek nejét Kunigundát jelenthetné: e herceg 1262—64-ig egész Szlavónia és Horvátország „vezére“, Kninben, a régi püspöki városban lakott, ezért van talán a templom is a hátlapján s lent és fent egy-egy karika: a szlavón pénzek gyakori jegye. — ²⁾ Arch. Ért. 1879. 393. I. Csak Zsigmondnál látjuk újra a négyelt pajzsot. — ³⁾ 215. sz., ábrája a szöveg előtti I. táblán, előszó VI—VII. l. — ⁴⁾ Szilágyi 7. l. — ⁵⁾ Arch. Ért. új f. VI. 2. f. 144. lap, 7. sz. — ⁶⁾ Rupp szerint (II. 15. lap.) — ⁷⁾ W. M 35. l. — ⁸⁾ C. 8. Truhelka 120. (ref. Arch. Ért. 1900. 279. I. 78. sz. — ⁹⁾ Nem Károly R. pénze a Rupp XLVIII. nemű 389. = Weszerle B. II. 20. sem, hanem IV. Béláé (Truhelka ref. Arch. Ért. 1900. 275. I. 3. ábra.) — ¹⁰⁾ „Új Magyar Múzeum“ 1853. II. 51. l.

kitört s melyben Károly 1319-ben visszafoglalta a magyar végvidéket, a Macsó-bánságot.“ Érdy szerint Schoenvisner azért állítja ezt, mert „jól tudta, hogy Róbert Károly fehérvári koronázásán szerb díszöltözetben, miként ez érmen ábrázoltatik, meg nem jelenhetett.“ Érdyt azonban saját szavai szerint „mindig bántotta, hogy Róbert Károly *magyar* királyt ez érem szerb díszöltözetben állítja elő, kinek vallásos buzgalma s a római szent székhöz ragaszkodása fennhangon hirdeti, hogy ily schizmatikus emléket, főkép szerb diadala alkalmából az utókornak nem hagyhatott. Azt ugyan könnyű észrevenni“, folytatja Érdy, „hogy előlapja I. Uros (1237–72) szerb király érmeinek utánzata, liliomos hátlapja pedig II. Uros Milutin példányairól vétetett, de azért mégis bajos összehasonlítás nélkül határozottan kimondani, hogy Zanetti, Urosius helyeti Karulust olvasott... s arról sem hozhatunk láthatlanul világos ítéletet, ami Zanetti azon állításából gyanítható, hogy a többenél“ (a velencei és szerb garasoknál) „sokkal silányabb ötvű“ (vagyis hogy e pénz hamisítvány volna). De végre mégis azon eredményre jut Érdy, hogy Károlynak szerb pénze *egyáltalában nem is lehetett* és e véleményét átveszi Ljubič is.*) Csakhogy Érdy mégis tévedett, mert azóta újabb példány került elő, (mely másutt lukasztott, mint a Zanetti-féle és Érdy könyvében is ábrázolt példány volt), és amelyen, mint magam a M. N. Múzeumban kétségtelenül meggyőződtem, csakugyan „*Karulus*“ van és nem „*Urosius*“. Uros garasai mintájára készült, de finomabb a rajza, a király feje sokkal kisebb, keskenyebb és nem oly otromba; ötvözete azonban ennek is silány, fenntartása kopott. Réthy szerint valószínűleg szerb területen, szerb pénzverőben verték 1319-ben vagy 34-ben; a Karulus névalaknál fogva én természetesen 1319-ből valónak tartom és tulajdonképen szerb, nem magyar pénznek, melynél azonban, — számos szorosabb vonatkozásánál fogva — a *Vodica János, Baboneg István, Subic Mladen és Migh bánoktól* veretett szlapon pénzeket sokkal inkább a Corpus II. kötetébe tartozóknak vélem. Az egyetlen ismert szlapon pénzt *Károly R. király nevével* (Truhelka, Arch. Ért. 1900. XX. k. 277. l. 56. sz.) „*MONETA REGIS KAROLI*“ körirata 1331 után datálja.

* * *

Hóman eredményeit az enyéimmal egybevetve, a magyar pénz Károly Róbert-korabeli történetének főpontjai krónikás rövideggel ezek:

1323-ig: az Árpád-házi pénzverés folyik tovább.

1323-ban: áttérés a IV. Béla korabeli szlapon báni pénzverésre (C. 54.) azon célzattal, hogy a pénzüjtés és kényszerbeváltás megszüntetésével országszerte jó, egységes és állandó új pénz teremtessek. (De emellett a bécsiek utánverése is tovább tart.)

1325-ben: áttérés az aranyvalutára: az első magyar aranyforint veretése.

1329-ben: áttérés a kettős valutára: a garasverés kezdete. (C. 3., talán 62-es láb szerint) s az obuluszerű kis dénárok első kísérlete (C. 10).

1330-ban: áttérés a 72-es garaslábra és az első „bécsies“ királyi dénár (C. 29).

1331-ben: az első magyar jellegű arany kísérlete (C. 2).

1333-ban: „m. kir.“ „közepes bécsiekkel“,

1334-ben: apró királyi dénárral („parvus“) és „széles bécsi“ jellegű dénárral (C. 43.) való próbálkozás; a báni jellegű pénzverés megszüntetése.

1335-ben: az utolsó „igen kis királyi bécsiek“ (C. 44., 44A).

1336-ban: az évenkénti pénzüjtési rendszer megszüntetése.

1337-ben: az utolsó „parvus“ (C. 45.).

1338-ban: áttérés az arany valutára: a garasok s minden egyéb eddigi pénz veretésének (az aranyon kívül) megszüntetése és beváltása mellett új, állandó királyi váltópénz veretése, bécsi finomságban s a széles bécsi dénár értékében (C. 18, illetőleg félértékében: obulus, C. 19.).

1339-ben: az obulusverésnek is megszüntetése.

1339–42-ig: állandó pénzfaj (a C. 15.) veretése.

* * *

*) 57. lap.

Összefoglalva pedig Károly Róbert pénzverésében négy időszak különböztethető meg:

I. *A nagy pénzügyi és pénzverési reform előtti idő 1322-ig*, melyből csak néhány (súlyban, — a többnyire bécsit utánzó éremképben — s abban, hogy körirata nem mindig egyiknek van [s ha van, többnyire csak „Karulus rex.“]) az utolsó árpádházi és első vegyes-házi királyok pénzeihez csatlakozó denár maradt ránk, melyeknek obulusa nincsen. Ez időből egy szerb matapan is ismeretes.

II. *Az első „királyi báni“ pénzek ideje, 1323—28-ig.* $\frac{1}{8}$ -ra égetett finomságú ezüst denárok és obulusok csökkenő súlyban (sőt egy félobulus is); és az első liliomos aranyak (1325-től, ezekből azonban nem maradt ránk egy sem). Az ezüstpénz körirata: moneta regis Karuli (u-val); a címer (egy kivétellel) Anjou-magyar, a csíkok többnyire vörössel kezdődnek; az antiqua E jóval gyakoribb mint a barátírásos, de ugyanazon fajon is előfordul mindkettő. Ekkor találjuk az első rendszeres betű-pénzverőjegyeket a magyar pénzverésben, melyek csak verdejegyek, mesterjegy még nincsen. Első fázisa volt ez a valuta nagy reformjának, mely a régi jó szlavón báni pénz szerint indul, de a bécsiek utánzását (mely IV. Béla ideje óta folyik) nem tudja megszüntetni.

III. *A garasok ideje 1329—37-ig:* a nagy aranykrízisből származó zavaroknak s egyéb nehézségeknek, ezek megoldási kísérleteinek s egyéb kísérletezéseknek kora.¹⁾ Arany (és pedig az első magyar típusú is); garasok két-, kispénz különböző pénzláb szerint és finomságban; különböző bécsi mintára vert pénzek. *A címer 1335-ig Anjou-magyar, 1336-tól magyar-Anjou;* 1330-tól fehér a legfelső csik (két kivétellel), 1329-ben még vörös; 1331—35-ig ferdén-kockás damaszkolás járja.²⁾ 1335-ig évenként változik a körirat: „moneta“-val, enélkül (1329. és 1331—34.) és végül „M“-mel kezdődik; 1331-ig „Karulus“, 1332-től „Karolus“ a király neve. 1333-ban az antiqua H és barátírásu H váltja fel a barátírásu „ és antiqua E betűt. Sokkal finomabb éremvésés (olasz hatás) s általában Károly Róbert pénzverésének verde-technikailag tetőfoka, valutatechnikailag azonban mélypontja esik ezen időbe, amely ismét felosztható: 1.) az utolsó $\frac{1}{8}$ finom báni pénzek (1333-ig) és 2.) a $\frac{2}{3}$ -finoms. kis denárok („parvi“) korára (1334-től).

IV. *Az állandó királyi pénz (moneta perpetuo duratura) ideje 1338—42-ig.* Firenzei aranyforint; két denár- s egy obulusfaj (és 1339-ben még egy obulus-kísérlet) $\frac{1}{3}$ részig égetett bécsi finomságú ezüstből és budai kispénz. A vésés kevésbé finom, a kiverés kevésbé gondos az országszerte vert nagy mennyiség következtében. Körirat: „moneta regis Hungariae“; barát betűk, (még a nagy M is); két-, majd egybetűs pénzverőjegyek. Ez az egész országban egyformán vert és kizárólag használt állandó pénz kora, melyben tehát végre teljesen megvalósult Károly király nagy reformja.

* * *

Munkám legszebb eredménye s a magyar érmelés története ismeretének gyarapodása volna, tudományos haladást jelentene, ha Károly Róbert pénzei korrendjének körvonalozása mellett sikerült volna kimutatnom (s részben be is bizonyítanom), hogy:

1. A C. N. H. új kiadásánál az alfajok és változatok megállapítását nem az érmeken megjelenő különbségek helye (kép vagy írás), hanem a különbség létrejöttének oka (szándékos javítás, változtatás, vagy pedig véletlen tévedés, akaratlan vésési vagy verési hiba) szerint kellene elbírálni.

¹⁾ Méltán csodálhatjuk, hogy Luschin professzor, az osztrák „Altmeister“ (ahogyan a legnagyobb tisztelettel szaktársai őt nevezik) milyen zseniális megérzéssel írta meg több mint 50 év előtt „Wiener Pfennige“ c. nagy művének keretében a magyar 1323—42. évi pénzverés rövid, de bámulatosan találó jellemzését. (W. N. Z. VIII. 299.) Azt mondja többek között: „Dabei sehen wir ein fortwährendes Experimentieren“ (!) „Etwa in den 30-er Jahren, bis 1337 (!) folgen Ausmünzungen, die sich im Korn und wohl auch im Schrot an die Wiener anschlossen“, stb.; *mindez ma is szóról-szóra áll, még az évszámok sem szorulnak javításra!* Pedig forrásul saját szavai (70. jegyz.) szerint csak az 1323. és 42. évi pénzverési rendeletek állottak rendelkezésre! Bohdaneczky (31. l.) „1335-től“, írja „... a magyar pénzügy terén — ha szabad így kifejezni, — a kísérletezések kora bezáródik“, — ²⁾ C. 1., 2., 8., 9., 43., 44., 56.

2. Károly király 1338, ill. 1339/42. évi „állandó“ dénára a C. II. 18. sz., ill. 15. sz. volt. Első, 1329. évi garasa a 3. sz., mely nehezebb, mint a többi s így még közelebb áll cseh mintájához (más, valószínűleg 62-es pénzláb szerint készült); a második, 1330. (—31.?) évi garas a 6. sz. (Karulusszal), és utolsó garasa a 7. sz., a „grossus cum clypaeo regis“; az 5. sz. megelőzte a 4.-et és mind e kettő a 7.-et, mely címerénél fogva csak 1335 után készülhetett. Garasaihoz képveretre hasonló (v. kisebbített) dénár- s obulus-fajok csatlakoznak, (10., 11/12., 8/9., 30.) ugyanabban vagy (15/16.) a következő években. A 2. sz. arany egy rajzban a 6. sz. garashoz legközelebb álló, első rövid kísérlete volt a magyar típusú forint veretésének, valószínűleg 1331-ben.

3. Átlagsúlyánál, ötvözeténél, bécsi képvereténél és jegyeinél fogva az 1330. évi bécsies dénár csak a 29. sz. (a „lyliatus“), — az 1335—36. évi „parvusok“ csak a C. 25., 30. és 30/A, (Rupp 362. sz.) (esetleg a C. 48.) sz. lehet. A C. 43. sz. 1334. évi „széles“, a 20. s 47. sz. „közepes“, a 27. „kis“, a 34. sz. pedig „igen kis“ (még pedig utóbbi kettő székesfehérvári), „bécsi“ („Viennensis“); a 8. sz. valószínűleg a „banalis Strigoniensis“ és a C. 21. sz. bácsmegyei banális; az 54/B. a „banalis Gurhes dictus“ (?), talán a 41/32. a „moneta parva Chegediensis“ s képveretük miatt bécsi utánveretek leszármazói, súlyuk szerint „igen kis bécsiek“ a C. 17., 44. és 44A (Rupp 354.) sz.-ok is; címerénél fogva a 45. sz. kispénz csak 1337-beli lehet, s köriratánál fogva a 37. sz. csak 1334-beli; budaiak talán a 39., a 36., sőt a C. I. 330. sz. is; 1323 előtti pénzek valószínűleg a C. I. 381., C. II. 35., 28. és 42. (?) sz. Végül a 33. sz. Károlynak talán koronázás-előtti zágrábi „igény“-pénze lehetett.

4. A heraldikusokat is érdekelheti az a közjogilag is fontos megállapításom, hogy a magyar királyi címer magyar-Anjou alakjának állandósulása (amely változtatást eddig Nagy Lajosnak tulajdonították¹⁾ 1335- (vagy 1336)-ban történik; továbbá, hogy a magyar címer-vágások közül a középkori pénzekben az egyik szín (mindenek szerint a fehér) mindig jobban kiálló, kidomborodó — akkor is, ha páratlan a vágások száma, tehát nem „pólyák“-ról, hanem „vágások“-ról kell a heraldikai szabályok értelmében beszélnünk; és végül, hogy (ha a magasabb szín a fehér, akkor) a magyar címer-vágások kezdő színe 1330 előtt többnyire vörös, ezután pedig fehér²⁾ volt. A vágások illetve pólyák száma azonban a korban nem állandó s a pénzekben gyakran csakis a szűk tér miatt nem teljes.

5. A „Karulus“ névalak megelőzi a „Karolust“, mely utóbbi 1332-ben kezdődik. 1323 előtt „regis Karuli“ meg „rex Karulus“, 1329-ben „Karulus Dei Gratia (rex)“, 1332-ben „rex Karolus“, 1333-ban „Karolus rex Hungariae“, 1334-ben „Karolus primus rex Hungariae“, 1338—42-ig „moneta regis Hungariae“, a többi esztendőben pedig mindig „m.“ vagy „moneta regis Karuli“, ill. „Karoli“ a körirat kezdete a kispénzekben s részben a garasokon is. — 1323-tól 32-ig az antiqua E, azelőtt és ezután a barát A betű a gyakoribb.

6. Károly R. (és részben Nagy Lajos) alatt mindkét pénzverő-betűjegy a pénzverőhelyre vonatkozik és rendszeresen először a C. 49/50. sz. fazon 1328-ban jelenik meg. Lippán már 1328 körül vertek pénzt, jegye bizonyára L-I. Továbbá A és A-A Alba, B és B-V és a koronás Buda, Q és Q-R (talán a * is) Körmöcbánya, F-A, M és M-M (Mons Medius) Felsőbánya, H-I (és talán H-A is) Nyitra, O-B és O-F Offenbánya, S-B és S-liliom Szomolnokbánya, S-T Szomolnok- és Telkibánya (vagy Esztergom?), koronázott Y-A N.-Várad, Z-A Szatmár és talán A-I Gyulafehérvár, B-T Beszterce és R meg R-A Radna pénzverőjegye.

7. Károly Róbert³⁾ pénzeinek képverete, körirata, helyesírása, betűtípusa s a magyar címer változásai többnyire néhány évig egyformák maradnak, úgy, hogy egybevetve a részben ismert törvényes súllyal és finomsággal, meg a lelet-eredményekkel, kellő kritikával meglehetősen biztos korrendet engednek megállapítani.

8. Ottó idejében bajor utánveretek is készülhettek nálunk. (A szlavoniai pénzekről felmerült és közbevetett megjegyzéseim pedig talán szintén ki fogják állani a behatóbb bírálatot is.) A szövegközti 2. és 3. ábra és az eddig kiadatlan bécsi dénár-hibrid (IV. t., a W. M. 118. sz.-hoz) ujdonságok.

* * *

¹⁾ Pör 196. I. 5. j. — ²⁾ Kb. 1353-ig, ezentúl pedig többnyire ismét vörös. — ³⁾ És Nagy Lajos.

Mindezen új adat és a régebben ismertek felhasználásával s eddig rejtett, meg nem figyelt, vagy nem értékesített összefüggések kimutatásával igyekeztem Károly Róbert pénzeinek korrendjét felépíteni s ebből láthatjuk, hogy a király az 1328—30-i, meg főleg az 1334—37. évi kisebb és silányabb (részben csak egyharmad finomságra égetett) dénárjai közt, 1330—33-ban még *igen jó báni dénárokat is veretett* (amit még Hóman sem említ könyvében), de úgy látszik évenként csak egy-egy pénzverőkamarában és a többiben csak „parvust“ vagy obulust (meg bécsit). *Az úgynevezett királyi báni dénárverés végét eszerint 11 évi tartama után 1333-ban állapíthatjuk meg*; ezután pedig négy évig, 1334-től 1337-ig ismét csak obulusszerű, bécsi finomságú kis pénzt vertek és „bécsieket“ (1333-ban „közepes“, 1334-ben pedig kísérletképen „széles“ bécsit is). *Mindez végül is egészen zavaros aprópénz-valutáris állapotot idézett elő* és szinte képzelhetetlenül tarka sor ez: az 1323-tól 28-ig silányuló (pl. C. 49/50.) báni dénár után 1329—30-ban a sokkal kisebb C. 10. és a bécsies, törv. $\frac{2}{3}$ finomságú, 0.61 gr.-os C. 29.; majd 1331—33-ban ismét a kitünő (de mégsem egyforma!) C. 11/12., 21/22. és 8/9. mellett a törv. 0.54 gr.-os közepes bécsiek (C. 20., 47.), és utánuk (1334.) a széles bécsi kísérlet (C. 43., 0.70 gr.), de főleg a „parvi“ (1335—36-ban törv. $\frac{2}{3}$ f. és 0.43 gr.) s ezenkívül a C. 8/9. könnyebb (bécsies súlyú?) kibocsátása és a 21-nek továbbvert, de rosszabbodó obulusai (C. 23/24.), hozzá még a „közepes“ és „igen kis“ helyi (localis) bécsi utánveretek: a C. 27-től C. 34-ig korcsosodó sz.-fehérvári és C. 20-ra vezető C. 41/32. (szegedi?) kispénz, stb. E folytonos változás, kísérletezés tehát olyan zavart létesített, hogy ha e sokféle pénz átszámításait elgondoljuk, különösen tudva, hogy ha egy-egy év múlva be is váltották őket, *nagyrészők az adó-lajstromok és leletek tanúsága szerint az ország széles vidékein bizony mégis évekig továbbforgott*: ismét eszünkbe jut Hóman megjegyzése, hogy ezidőben, „a pénzzel sűrűn bánó emberfiának valóságos számolóművésznek kellett lennie, ha a megcsalatas veszélye nélkül el akart igazodni“ és valószínűnek látszik Kropf Lajos már idézett mondása is: „sohasem lesz képes közönséges halandó e zürzavart áthatolni!“

De kitűnik korrendemből az is, hogy *tisztán numizmatikai adatokból vont érvek és következtetések is ugyanarra vezetnek, amit Hóman oknyomozó gazdaságtörténelmi úton megállapított*, hogy t. i. Károly Róbertnek 1323-ban megkezdett nagy pénzügyi reformja azért húzódott úgy el 16 évig, mert folyamatát nemcsak „a váltópénzül használt királyi, báni, és bécsi dénárokat, úgy mint az ezüstnek is folytonos forgalmi érték-változása“, ¹⁾ a nagy ezüst-krízis állandó bizonytalansága zavarta (főleg a garasverés idejében), hanem az is nagyon megnehezítette, hogy Hóman szerint „*egyes országrészek lakosai mereven ragaszkodtak az évtizedes gyakorlat által szentesített számítási módhoz*“ s főleg a bécsi, kényszerbeváltás alá nem eső pénzhez.²⁾ És valószínűleg épen emiatt egyes pénzverőkamarákban tovább is különböző pénzláb és finomság szerint vertek pénzt a reform folyamán; talán még törvény ellenére is, — sőt talán még ugyanazt a pénzfajt³⁾ is, úgy, hogy a számtalan helyi számítási márka mellett (talán ezeknek részben meg is felelő) *helyi, területi pénzfajok is voltak forgalomban*, különleges súlyban, finomságban és verettel, melyek az oklevelek s leletek szerint csak az illető pénzverőkamara területén forogtak (és többnyire a kamara vagy a pénzverő székhelyéről is nevezettek el). „Emellett az évenkénti pénzüjtés és kényszerbeváltás is kénytelen-kelletlenül az összes káros következményeivel együtt tovább folyt“ és így a királynak kamarabérlet-szerződéseiből is kivilágó minden igyekezete ellenére⁴⁾ *szétesik a királyi valuta különböző helyi valutákra*, mint az a pápai és az erdélyi káptalani adólajstromokból világosan kitűnik. Ezért hangsúlyozza a király pénzverési rendeleteiben újra meg újra és így érthető

¹⁾ K. R. 97. l. — ²⁾ K. R. 96. l. — ³⁾ Pl. az 1332—36. évi obulusok: C. 9 és 9A. meg 22—24. —

⁴⁾ Rupp még így ír (II. r. 4. l.): „A magyar törvénykönyvbe foglalt 1342-diki híres végzemény, valamint korábbi rendeletei által a király a pénzügyek nevezetes újítoja lön, mely rendeletek azonban az érték és vegyíték szabálytalansága s az ezáltal megnehezült pénzcseré és kereskedés miatt sok alkalmatlanságot szültek.“

csak igazán az az állandóan visszatérő rendelkezése: hogy az új pénz „totum per regnum“ egyformán veretessék¹⁾, forogjon és számíttassék.²⁾ Végül aztán a mind teljesebbé váló zavaros kaoszon csakis egészen radikális intézkedés: *egytéle új pénz veretése és minden egyéb „kiirtása“* (beváltása és átveretése) *segíthetett* és ezt (az 1338., és különösen a 1342. évi kamarabérleti szerződés s. b. szerint) Károly király 1338-ban végre mégis csak elérte. *Ez az új pénz a C. 18. és 15. sz.*, de már nem báni (^{7/8}), hanem bécsi (^{2/3}) finomságú,³⁾ és a bécsi pénz értékével is bír⁴⁾ *királyi dénár*, melyek közül a 15. számú négy éven át egyformán veretvén, sőt Nagy Lajos alatt is folytatást nyervén⁵⁾: végre az a már évtizedek óta tervezett, de mindeddig hiába szándékolt országszerte forgandó és állandó pénze („moneta perpetuo durabilis“) lett Károly Róbertnek, eme nagy királyunknak, ki hazánk legdicsebb korszakának alapjait rakta le⁶⁾ s e pénzzel is újat és maradandót vagy legalább is fenntartásra érdemest alkotott, mint majd minden más terén is az ország közállapotainak. Ez új pénz értékének védelmére pedig régi pénzei beváltását szigorúan elrendelte.

Megszűnt ezzel tehát végre csakugyan a kárhozatos évenkénti pénzújítás és kényszer-beváltás.⁷⁾ A kincstári nyereség elmaradó tetemes jövedelmének⁸⁾ pótlására Károly R. 1336-ban behozta az új 3 garasos (1341-től 18 dénáros⁹⁾ *kapuadót, portális¹⁰⁾ adót, amely az első egyenesadó¹¹⁾ Magyarországon* és amelyet rendesen „lucrum camerae“-nek is neveztek, annak, aminek *pótlására* volt tulajdonképen hivatva.¹²⁾ Ezen, eredetileg a pénzváltás elmulasztása fejében fizetett rendkívüli büntetésdíj-jellegű pénzverési illeték tehát „végleg és névszerint is rendes országos egyenes adóvá alakult“¹³⁾. Ennek „előhírnöke“¹⁴⁾ volt már 1323-ban az a félfertőnyi collecta, melyet a rendek felajánlottak, „csak hogy jó pénzt veressen a király“, aki ezzel nagy pénzügyi reformját megkezdte. Ez volt „az első országos megváltás; itt változik át egyenesadóvá a kamara haszna.“¹⁵⁾ „A rendkívüli adózás azonban korántsen szűnt meg ezzel, hanem megszűnt legfontosabbnak lenni, minő a XIII. században volt és megkezdődött az Anjouk új pénzügyi politikája, mely 1342-ben“ (helyesebben 1336-ban) „az államháztartás tengelyévé a kamara hasznát“ (helyesebben a kapuadót) „és ezzel az első szabályozott egyenesadót tette.“¹⁶⁾ 1323 és 1336(—38) tehát nemcsak a *pénzverésnek*, hanem az *államháztartásnak* is nevezetes fordulópontjai, melyeken megváltozik mindkettőnek egész képe. „Az Anjouk főjövedelmüket nem a király földesúri jogaiban (mint az Árpádok), hanem a pénzügyi jogban keresik s ennek alapján adóztatják meg az országot, — biztos jövedelemhez juttatva

1) 1335 és 36: „in una et eadem forma, pondere, combustione et valore cudenda et pariter fabricanda.“

2) „uniformiter et absque aliquali variatione discurrant et cambiantur“.

3) „Annyi ezüst legyen a dénárban, mint a széles bécsiben.“ (1342. évi pénzv. rend. K. R. 104. j.)

4) Tehát ennek beváltását is könnyűvé tévő. (K. R. 111. j.)

5) C. 71. l. Schoenv. 315., W. N. Z. VIII. 299. l. 71. j.

6) K. R. 192. és 180. ll.

7) Előbb mint Ausztriában, hol csak 1359-ben szüntették meg s az italokra kivetett 10⁰/₀-os fogyasztási adóval pótolták jövedelmét. (W. M. 25. l.)

8) „A pénzváltásból eredő jövedelem, a speciális értelemben vett, „kamara haszna“ már III. Béla idejében a várakénál kétszer nagyobb jövedelmet szolgáltatott.“ (Eckhart 35. l.) Hóman szerint (M. P. 434. l.) ez a király egész jövedelmének 25 %-át, mai pénzben több, mint 3 és 1/2 millió arany koronát tett a XII. század végén; Károly Róbert alatt azonban már csak 1,200.000—1,400.000 arany koronára tehető. (K. R. 283. l.)

9) K. R. 109. l.

10) K. R. 98. l. 5. j. és 99. l., meg 1. j., és M. P. 451. l. 2. j. meg 452. l.

11) A füstpénz után mert t. k. ez „az első királyi egyenesadó, melyet fizetett mindenki, aki személyere nézve szabad volt, de hadi szolgálatot nem teljesített“ (l. Eckhart 30. l.)

12) l. M. P. 450. l.

13) Hóman szerint (K. R. 161) „a regalejogi eredetű egyenesadók a legkülönbözőbb cimeken (védelmi és türelmi díj, *pénzváltás elmulasztása*, hadmentesség, stb.) szedett illetékekből alakultak adóvá“. M. P. 451.

14) Eckhart 72. l.

15) L. Thallóczy „A kamara haszna stb“ c. művének bírálatát a Budapesti Szemlében XXII. évf. (1880) 221. l.

16) Eckhart 73. l.

az államháztartást“, amely jövedelemre uralkodói nagy terveikhez okvetlen szükségük volt. „E joggal“ (adóztatás a pénzverési jog alapján) „már az Árpádok is éltek, — de vissza is éltek vele. Nem tudták megtalálni a jogérvényesítésnek azt a módját, mely az alattvalókat is jó pénzhez, a királyt is biztos jövedelemhez juttatta volna.“ „Az államháztartásnak ezzel új fejezete kezdődik, melynek kiindulópontjául a nemzet és király közt kötött 1323. évi szerződést vehetjük fel,“ mondja Eckhart.¹⁾

Nagy kár, hogy Károly Róbert uralkodásának mindezen nehezen elért pénzügyi eredménye utódai alatt megint elveszett. Nagy Lajos már 1343-ban új pénzt veretett²⁾ s rászorult ismét a kényszerbevéáltásra is, különben nem mentesítette volna ez alól a saját arcképével vert pénzeit.³⁾ 1345-i kamarabérletszerződésében még a kiirthatatlan széles bécsiek forgását is megengedte,⁴⁾ sőt közepes bécsieket újra maga is veretett (C. 77., 79.); 1366-ból pedig évenkénti pénzüjtésről szóló adatunk van⁵⁾. Mindezek tetejébe az atyja gyűjtötte tetemes kincset⁶⁾ eredménytelenül feláldozta öccse, a szegény szerencsétlen Endre érdekében. Uralkodása későbbi folyamán ugyan megint állandó pénzt (C. 89., 94) veretett (miként Zsigmond is), de Alberttől Mátyás madonnás pénzeiig (1468) ismét körülbelül évenként vertek, néha többször is (időnkint igen rossz) új pénz; — „úgy látszik minden adózás dacára a pénz rosszabbítás nem ment ki a divatból“⁷⁾ s megint elveszett Károly Róbert azon eredménye is, hogy a kapuadó, a „lucrum camerae“ fejében az országnak legalább jó pénze legyen. Mert „bizony még Mátyás is folyamodott pénzhamisításhoz“ (l. a 3/4-részt rézből való C. 222. sz. dénárt) „mint ahogy a pápai nuncius ezt egyenesen a magyar állam jövedelmei közé számítja“.⁸⁾ Hóman szerint:⁹⁾ „a közhatalom az alattvalóknak nyújtott csekély szolgáltatást mind nagyobb összegekkel fizetteti meg. Az ellenérték folyton kevesbedik, végül oly csekélyé, szinte észrevehetetlenné válik, hogy az illeték lényegében az alattvalóktól ellenszolgáltatás nélkül fizetett adóvá lesz“; s így „a kamara haszna is átváltozott adóvá, de eredeti célját, a pénzhamisítástól való szabadulást, Zsigmondtól Mátyásig eltéveszté; a rendek megszavazták, a föld népe fizette a „kamara hasznát,“ majd az 1467-ben helyébe behozott „tributum fiscit, — de a jó pénz iránt mégsem voltak biztosítva.“¹⁰⁾ A pénzhamisítás és általános gazdasági leromlás tetőfokát az 1525-ik évi devalváció képezte, amely hathatósan készítve elő Mohácsot, az ország elvesztését, *visszajáról bizonyította be azt, amit Károly Róbert uralkodása pozitíve bizonyított be: hogy a gazdasági viszonyok rendezettségé egyik döntő fontosságú alaptétele minden haladásnak, sőt országok fennmaradásának is s hogy* „minden állam talpköve a tiszta erkölcs“ *még a pénzverésben is!* Polgárainak „megcsalása“ rossz pénzzel minden időben végső eredményében magára az államháztartásra ütött vissza és természetesen a kamarai haszon (különösen a túlhajtott!) céljából üzött pénzüjtés és kényszerbevéáltás „középkori joga mellett nem lehet rendezett valutáris viszonyokról beszélni“ sem.¹⁾ Károly Róbert dicsősége, hogy sikerült neki azt nálunk még a középkor derekán

¹⁾ Id. mű 3. l.

²⁾ „denarios nostros seu monetas de novo fabricatas inter jobbagiones currere . . . facerent.“ (jun. 21.) Anjouk. 349.

³⁾ „novam monetam nostrae Regiae Maiestatis imaginem in se habentem . . . ad vitam nostram currere debere ordinaverimus“. (Kovachich 19. l.)

⁴⁾ K. R. 111. l. 4. j. és 262 l.

⁵⁾ Egy a szepesi szászok jogait szabályozó oklevélben (Cod. dipl. IX. T. 3. v. 561—5. l. id. Bohdaneczky 20. l. 3. j. után): „und das selbige Geld das da blieben wår, soll wieder Kraft haben zu gehen bis über ein Jahr bis wieder eine neue Müntzz wurde, also das ein jedermann habe frey darum zu kaufen“.

⁶⁾ 5250 kg. arany, amely egyszerre véget vetett az európai nagy krízisnek! (l. K. R. 136.)

⁷⁾ Bp. Szemle XXII. 221. l.

⁸⁾ Bp. Szemle XXII. 222. l.

⁹⁾ K. R. 161. l.

¹⁰⁾ Bp. Szemle XXII. 191. l.

megszüntetnie, még 11 évvel korábban, mint a szomszéd Ausztriában IV. Rudolf hercegnek, aki pedig ebben maga is megelőzte a legtöbb német pénzverő hatóságot.¹⁾ Ez is egyik meggyőző bizonyítéka Károly Róbert király ritka éleslátásának, kiváló uralkodásratermettségének.²⁾

* * *

Azt hiszem, hogy két évi munkám ezen eredményével a C. N. H. II. második kiadását is előmozdítottam; de mivel annyi időt nem szentelhettem neki, amennyit szerettem volna, az irodalom egyes részei, sajnos, hozzáférhetetlenek maradtak számomra. Ha sok kérdőjel, „valószínűleg“ és „talán“ van is még ez eredményben s olykor tárgyi bizonyítékok híján érvekkel való megállapítások helyett *csak intuitív megsejtéssel kellett beérnem*, — máskor meg időrendi összefüggéseket, vagy különbségeket véltem talán találni ott, ahol csak területiek vannak³⁾, — szóval: ha nincs is még minden tégl a helyén, — azért mégis járhatni-kelhetni már e házban, atól való félelem nélkül, hogy ráncszakad, vagy le kell bontani s a munkát elülről kezdeni, — mert váza, pillérei hordképes, részben megingathatatlan okleveles, metrológiai, címertani, tipológiai és leletbizonyítékok alapján álnak, melyet jórészt Hóman Bálint rakott le. — Én csak ezen építettem fel tovább, főleg címertani és újabb leletbizonyítékokkal Károly Róbert pénzverésének tipológiai részét⁴⁾, egyszersmind folytatva Hóman azon kezdését, hogy az eddig részben csak kir. rendeletekből ismert különböző *pénzfajoknak* megfelelő *éremfajokat* is felismerjük s az eddig, hogy úgy mondjam: csak „pénzügyi“ fogalmakat *numizmatikai valóságokká* is váltsuk, — mindebből, *a mennyire lehetett, a korrendet kifejlesztve*. Ha azzal, amiben tévedtem, hivatottabbakat hibáim megcáolására és kijavítására, ezáltal még behatóbb vizsgálódásra s így a magyar numizmatika igazi előmozdítására ösztönözném: ez volna fáradószámom legszebb jutalma és legnagyobb örömöm. Hálásan köszönöm Harsányi Pál igazgató úrnak, hogy a M. N. Múzeum éremtárának anyagát felhasználnom a legnagyobb készséggel meg engedte, sőt abban segíteni szíveskedett, a Corpus képdúcait rendelkezésemre bocsátotta s végül számos találóbb kifejezést is ajánlott a szöveghez, — és Luschin gráci egyetemi tanár úrnak szíves engedelmét, hogy „Wiener Münzwesen“ c. művének ábráit használhattam. Köszönöm továbbá Jeszenszky Géza és Zimmermann Lajos dr. kedves szakértársaim önzetlen segítségét és jó tanácsait, meg Kertay Viktor pü. tanácsos (Szeged) és Böhm F. H. Károly (Fehértemplom) urak szíves kimerítő levélbeli tudósításait; utóbbinak különösen nagyfontosságú és részletes adatait meg szép rajzait a szokolováci lelet anyagáról. Reményilem megengedik a körülmények, hogy munkámat ezen irányban az évszamos penzekig kiépítve még befejezéshez juttathassam.

Irodalom.

Anjouk. lásd Nagy I.

Archaeológiai Értesítő (Röv.: A. É.).

Balogh A.: Adalék a magyar pénz történetéhez I. Károly idején. Pannonhalmi Főiskola Évkönyve, 1915.

Barabás S.: Erdélyi káptalani tizedlajstromok, Tört. Tár XII. 1911.

Bárczay O.: A Heraldika Kézikönyve, 1897.

Belházy J.: A régi magyar pénzverési súlymértékek, 1889.

¹⁾ I. W. M. 25, 1.

²⁾ I. K, R. 247. és Bohdaneczky 35. l.

³⁾ Melyeket ugyanazon pénzverőből való származás, vagy az is okozhat, hogy ugyanazon időben területenként különböző pénzek voltak használatban.

⁴⁾ De még új, Hóman eredményeit is meghaladó metrológiai tényekre is jutottam (pl. a 3. sz. garas átlagos súlya meg valószínű pénzlába, a C. 8/9, 21/24. fajok különböző kibocsátásai és főleg a bécsi utánveretek megállapítása).

Belházy J.: Die Wiener Mark vor 1694 und Wiener Pfennige i. XIV. Jh. W. Nm. Ztschr. XXVIII. Bd. 1896/97, 185. l.

(A Berchtold-féle gyűjtemény katalógusa): Auctionskatalog einer alten Sammlung aus aristokratischem Besitz, Egger, 1906.

Bohdaneczky I.: Magyarország pénz- és súlyviszonyai az Anjouk alatt (1908.)

Dworschak F. dr.: Ein Fund von ungarischen „Wiener Pfennigen“, Mitteil. der Num. Ges. i. Wien, 1928, 46. l.

Eckhart F.: A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig, 1908.

Érdy János: Van-e Róbert Károlynak szerb veretű érme? Akad. Ért. XII. 1852.

„ „ Róbert Károly 1335. évi érmelelési szerződése, Arch. Közl. VIII. 1871.

„ Kálmán: Kiadatlan magyar érmek az Anjou-királyok korából, Arch. Ért. 1879. 392.

Fejér Gy.: Codex Diplomaticus Hungariae, 1829—44.

Fejérpataky L.: Magyar Címe és Emlékek I., 1901.

Finály G.: Finály Henrik középkori magyar metrologiája, Num. Közl. VII. 1908.

Friedensburg F.: Die Münze in der Kulturgeschichte, 1909.

„ Die Symbolik der Mittelaltermünzen, 1913—22.

„ Münzkunde und Geldgeschichte der Einzelsstaaten des Mittelalters und der neueren Zeit, 1926.

Gohl Ö.: (Számos éremlelet ismertetése a Num. Közlönyben.)

Harsányi P.: (könyvismertetés a M. P. és K. R.-rő.) N. K. 1916. 110—17. és 1921. 35—37. l.

Hóman B.: A Magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában, 1921 (idézve „K. R.“-rel).

Hóman: II. András és IV. Béla-kori szlapon dénárok, Num. Közl. 1919/20. 33. l.

„ Csák Máté állítólagos pénzverése és egy trieri oklevél, Turul 1915.

„ Magyar Pénztörténet 1000—1325., 1916 (röv. idézve: „M. P.“)

Ivánfi E.: A magyar birodalom címerei és színei, 1873/4.

Jeszenszky G.: Egy lappangó vegyesházi dénár, Num. Közl. 1910. IX. 69. l.

Kachelmann J.: Das Alter u. die Schicksale des ungarischen, zunächst schemnitzer Bergbaues, 1870.

Kachelmann J.: Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung I—III. 1853/67.

Kovachich M. Gy.: Formulae Solennes Styli, 1799.

Kováts Ede: A sólyomkövi éremlelet, Num. Közl. 1905. 12. l.

Kováts Ferenc: Tanulmányok a magyar középkori pénzverés köréből. I. A Boldogasszonyos aranyforintok érmészeti fejlődése, Num. Közl. 1909. 8. l.

Kropf L.: A magyarországi pápai adószedők számadásai a XIII. és XIV. században, Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1901.

Ljubič S.: Opis jugoslavenskih novaca, 1875.

Luczenbacher (Érdy) J.: Magyar Pénztudományi ritkaság. Tudománytár. Értekezések, 1841.

Luschin A., von Ebengreuth: Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neueren Zeit, 1904.

Luschin A. v. E.: Die Wiener Pfennige, W. N. Z. VI—IX. 1876—77. (rövid.: „W. Pf.“)

„ Wiener Münzwesen i. Mittelalter, 1913 (rövid. idézve: „W. M.“).

„ Die Friesacher in Ungarn, W. N. Z. 1923. 111—118. l.

Mellen-Burghart: Series regum Hungariae e mummis aureis, 1750.

Miller J.: Appendix ad catalogum Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani, 1810.

„Mitteilungen“ és „Monatsblatt der Wiener Numismatischen Gesellschaft.“

Mont. I. Réthy.

Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/1. 1887. (Fejérpataky L.)

- Nagy Imre: Anjoukori Okmánytár, I. 1878.
- Nuber K. F.: Beitrag zur Chronologie slavischer Münzen, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien u. d. Herzegovina, 6. Bd. 1899. 467. l.
- Wiener Numismatische Zeitschrift (rövid. W. N. Z.)
- Numizmatikai Közlöny: leletek (állandó rovat) rövid.: N. K. I.—XXIV. évf.
- Nyáry A.: A heraldika vezérfonala, 1886.
- Péchy A.: Alsómagyarország bányamívelésének története, I. k., 1884.
- Podhradczky J.: Buda és Pest szabad királyi városoknak volt régi állapotjokról, 1833.
- Pór A.: Magyar vonatkozású fali képek Runkelsteinban, Arch. É. XX. 193. (1900.)
- Pósta B.: Érmészeti bizonyítékok Magyarország történetéhez, 1886.
- Pray Gy.: Syntagma Historicum de Sigillis.
- Rappe H.: Die Münzstätte Kuttenberg, W. Num. Zeitschr. 1888. XX. 237.
- Réthy L.: Corpus Nummorum Hungariae (Magyar Egyetemes Éremtár) I. 1899, II. 1907. (Réthy L.): Die ungarischen Münzen des fürstlich Montenuovo-schen Münzcabinetts 1886 (rövid.: Mont.)
- Réthy L.: Kiadatlan magyar érmek a Nemzeti Múzeum éremtárában. Arch. Ért. 1886. 143.
- ": Magyar aranyak egy rajnavideki leletben, Arch. Ért. 1885. V. 220.
- ": Noch einmal die Karolus-u. Ludovicus Florene, W. N. Z. 1889. 5. l. XVII. 523. l.
- Rómer F.: Igen érdekes éremlelet, Arch. Ért. 1871. 63. l.
- Rupp J.: Magyarország ekkorig ismeretes pénzei I. 1841, II. 1846.
- Salamon F.: Pénz, súly, érték. Budapest Története III. k. 1885. 85. — 245. l.
- Schmidt F. A.: Sammlung d. Berggesetze, II. Abth., 1. Bd. 1834.
- (Schoenvisner I.) Catalogus Numorum Hungariae Instituti Nationalis Széchényiani I., 1807.
- Schoenvisner I.: Notitia Hungaricae rei Numariae, 1801.
- Szekfü Gy.: Oklevelek I. Károly király pénzverési reformjához. Tört. Tár 1911.
- Szilágyi S.: A Magyar Nemzet Története, III. kötet: Pór A., Az Anjouk kora, 1895.
- Thallóczy L.: A kamara haszna története, 1879. — Ennek bírálata, Budap. Szemle 1880. XXII. évf., XLIII. köt. 191—224. l.
- Toldy L. dr.: Budapest régiebb és újabb címerei, 1896.
- Truhelka C.: Die slavonischen Banaldenare, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien u. d. Herzegovina, VI. 1899. (ref. Arch. Ért. 1900. XX. 274—282. II.).
- Weszerle J.: Hátrahagyott Érmészeti Táblái.
- Zimmermann L. dr.: Pótlék a Magyar Egyetemes Éremtár I. füzetéhez, 1907.

Dr. Schulek Alfréd.

A Nemzeti Múzeum Éremtárának új szerzeményeiből.

1. Antoninus Pius medaillonja.

Az 1926. év tavaszán eszközölt dunapentelei hivatalos ásatás — amelynek célja a hajdani Intercisa további tervszerű feltárása volt, — pompás bronzmedaillonnal (VIII. t., 41. sz.) gazdagította Múzeumunkat.

Paulovics István dr. nemz. múzeumi őr, ki ezen ásatást vezette, egy feldúlt IV. századbéli sír feltáráskor, a szarkofág mellett, egyéb mellékletekkel együtt, amelyeket a sírrablók, mint rájuk nézve értéktelen tárgyakat eldobáltak, találta szerencsés kézzel Antoninus Piusnak (Kr. u. 138—161.) az alább ismertetendő emlékérmét.

A sír — amit hangsúlyozottan ki kell emelnünk, — a IV. század utolsó negyedéből származik. Ezt bizonyítja egyrészt az onnan kikerült 20 darab I. Valentinianus (Kr. u. 364—375.), Valens (Kr. u. 364—378.) és Gratianus (Kr. u. 367—383.) idejéből származó bronzpénz, másrészt pedig a lelet többi tárgya.¹⁾

Antoninus Pius medaillonja tehát oda csak mint egy, a generációk hosszú során át kegyeletesen megőrzött, értékes emléktárgy kerülhetett.

A medaillon előlapját Antoninus Pius császár nemes profilú portréja díszíti.²⁾ Babérokoszorús feje jobbra néz. Körirata: ANTONINVS AVG PI|VS P P TR P COS IIII. A hátlapon — körirat hiányában — az egész kerek teret nagyszerűen tölti ki annak művészi felfogású ábrája, a griffen toványargaló *Apollo Hyperboreos*. A griff,³⁾ ez az oroszlántesttel, sasfejjel és -szárnyakkal ábrázolt mythologiai lény — amint tudjuk, — Apollonak szent állata volt.⁴⁾ A Kr. előtti ötödik-hatodik századig visszamenőleg ki lehet mutatni a görög művészetben⁵⁾ azt a szoros értelmi kapcsolatot, amely Apollo és a látnoki képesség szimboluma, a griff között fennállott. A hellenisztikus művészet — ahonnan a római mythológiába és művészetbe is eljutott Apollo Hyperboreos⁶⁾ mondája és Apollonak ezzel kapcsolatos ábrázolása, — különös szeretettel használta fel e témát.

Visszatérve érmünk leírásához, annak hátlapján Apollo Hyperboreost látjuk, amint jobbfelé vágató griffen oldalt ül, kényelmesen elhelyezkedve. Felső testével — amely teljesen meztelen, — felénk fordul. Előre néz, s így arcát profilban látjuk. Haja gondosan rendezett, hátul fürtökbe omló. Míg baljával íjját szorítja magához, jobb kezében tegezét tartja. Felső testéről lecsúszott ruhájának — amely bokáig fedi a griff jobboldalán lelőgó, keresztbe tett lábait, — egyik vége az állat jobbszárnya alatt lebeg.⁷⁾

Francesco Gnechi a római medaillonokat tárgyaló nagy művében, az „*I medaglionni romani*“ második kötetének 17. oldalán 74. szám alatt⁸⁾ adja ezen érem hátlapjának

¹⁾ L. Paulovics István dr.: „*A dunapentelei római telep, Intercisa.*“ (Megjelent a Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályának „*Archaeologia Hungarica*“ kiadványsorozatában (szerk. Hillebrand Jenő dr.). Paulovics a jelenleg bennünket érdeklő sír mellékleteit az 54. és 55. oldalon tárgyalja, de az 58. oldalon, egy másik sírral kapcsolatban még visszatér annak kormeghatározására.

²⁾ Paulovics monografiájában, a második képes táblán, a sírleletek közt megtaláljuk medaillonunkat. Azonban egyrészt, mivel azt a képes melléklet nem természetes nagyságban közli, másrészt pedig, mivel a reprodukció nem jól sikerült, megközelítőleg sem adja az ábra ennek a pompás éremnek hű képét.

³⁾ Prob. ad Verg. Buc. VIII 27: „Gryphes: ferae quae habent capita aquilae, cetera membra leonis, cum alis ingentis magnitudinis, in tutela Apollinis.“

⁴⁾ Serv. ad Verg. Ecl. V. 66: „Unde etiam tria insignia circa eius (Apollinis) simulacrum videmus: lyram, quae nobis caelestis harmoniae imaginem monstrat; gryphen, quae eum etiam terrenum numen ostendit; sagittas, quibus infernus deus et noxius indicatur.“

⁵⁾ Lásd Ludolf Stephaninak a griffről értekező terjedelmes cikkét a „*Compte rendu de la commission imperiale archéologique de St. Petersbourg*“ az 1864. évfolyamában, amelyben kimerítő részletességgel tárgyalja az ide tartozó emléktárgyat.

⁶⁾ Lásd Maxim. Mayer cikkét „*Hyperboreos*“ címszó alatt a Pauly—Wissowa lexikonban, amelynek függelékében („*Bildliche Monumente*“) felsorolja az erre vonatkozó ábrázolásokat.

⁷⁾ Apollo Hyperboreosnak ehhez hasonló, csak az isten attribútumaiban eltérő ábrázolását találjuk egy görög vázáképen (Lásd L. Lenormant et de Witte: „*Elite des monuments céramographiques*“ II. t., 1.) és egy cyzikosi elektronstateren (Lásd E. Babelon: „*Traité des monnaies Grecques et Romaines*“ II. köt. 2693. szám. Ábrája CLXXV. t., 17.)

⁸⁾ A párisi medaillon átmérője 38 mm., súlya 43.00 gr. Az intercisai átmérője 39.5 mm., súlya 47.77 gr.

leírását.¹⁾ Ő a griffen nyargaló isten, jobbkezeiben tartott tárgyat fáklyának, a személyét pedig Diana Luciferának mondja.

Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy az antik művészet Artemist, illetőleg Dianát meztelen felsőtesttel sohasem ábrázolta — hiszen éppen szűzi mivolta jellemzi az istennőt, — akkor belátjuk ezen álláspont tarthatatlanságát. Azután meg a teljesen ép, kopás nélküli dunapentelei medaillonunkon tisztán láthatjuk, hogy az isten nem fáklyát, hanem tegez tart jobbában. Utalok ezzel kapcsolatban az antik tegez ábrázolásokra,²⁾ amelyek közt ehhez teljesen hasonló típusokat találunk. Ezen medaillonfajból általunk ismert egyetlen párisi darab alaposan megviselt, kopott példány, különösen a jelenleg minket jobban érdeklő hátlapján. „*Miseramente ritoccato al diritto*“, mondja Gneecchi megjegyzésként az érem leírása végén.

Ha medaillonunk pontos mását keressük a külföldi múzeumokban, gyűjteményekben, azonos példányt nem találunk.

A Nemzeti Múzeum érempéldányának előlapja teljesen egyezik a British Múzeum medaillonjának előlapjával (L. Gneecchi 52. t., 2. sz.), úgy, hogy teljes biztonsággal megállapíthatjuk ezekről, hogy egy és ugyanazon verőtővel készültek. Már az 52. táblán 1. szám alatt látható párisi medaillon — amelynek viszont a hátlapja azonos ábrázolású az intercisai példányéval, — semmiesetre sem készült ugyanazon verőtővel, mivel egyes részletekben rajzaik eltérnek egymástól.

A *dunapentelei medaillon tehát* — amelynek kiváló fenntartása még külön tudományos értéket képvisel — új párosításban mutat be két ismert éremképet.

2. Valerianus antiochiai veretű antoninianusa és aureusa.

A visnyei leletből (Somogy vm.) került elő Valerianus császárnak a következő antoninianusa:

Av: IMP VALERIANVS P F AVG. A császár sugárkoronás mellképe j., paludamentumban.

Rv: APOLINI CONSERVA. Apollo áll b., míg jobb lábára támaszkodik testével, bal lábát térdben meghajlítva kényelmesen hátrateszi. Kinyújtott jobbában babérágat tart. Bal kezét a mellette elhelyezett, földön álló lantra teszi.³⁾ (L. VIII. t., 38. sz.)

Róma verdéjében Valerianus pénzeinek nagy mennyiségben készült hátlap típusa ez az APOLINI CONSERVA köriratú, Apollót lanttal és babérággal ábrázoló éremkép, mert az ezen korból származó éremleletekben igen gyakran fordul elő. Azonban, hogy a fent leírt antoninianus az antiochiai verdében készült, stílusából kétségtelenül megállapítható.

O. Voetter, ki Valerianus antiochiai pénzverését feldolgozta, ezt a hátlap típust e verdéből nem ismeri. Az előlap típusát megtaláljuk az „Atlas der Münze der Kaisers Gallienus und seiner Familie“ II. részének XXIII. tábláján a 7. szám alatt, ahol Valerianus antiochiai veretű pénzeinek egyik csoportját mutatja be.

A VIII. tábla 39. ábráján látható aranypénz — amely kiadatlan darab — Valerianus antiochiai emisszióinak időrendjéhez s Antiochia elfoglalásának kérdéséhez szolgál adatokkal.

Av: IMP C P LIC VALERIANVS AVG. A császár páncélos mellképe j. sugárkoronával.

Rv: PM TR P III COS III P P. A császár jobbra fordulva áldoz, előtte égő oltár (tripos). Előrenyújtott jobbában paterát, baljában sceptrumot tart, amely sassal van díszítve.⁴⁾ (cf. Coh. 161., azonban más dátummal.)

Ezen antiochiai veretű pénzdarabokkal kapcsolatban emlékezem meg arról a féméből készült barbárpénzmásolatról (l. VIII. t., 43. sz.), amelynek hátlap típusa Valerianus Coher 253. száma alatt leírt, antiochiai veretű aranyával (l. VIII. t., 42. sz.) egyezik.

¹⁾ Ennek megfelel Cohen II kiadású művében Antoninus Piusnak 1184. száma alatt felsorolt medaillonja, amely a Bibliothèque Nationale-ban van. Cohen képét is adja ezen éremnek, azonban a rajz hibás, mivel a képet készítő Apollonak balkezeiben tartott íjját a griff balszárnnyaként értelmezte s azt úgy rajzolta le.

²⁾ Ilyen például S. Reinach: „*Repertoire de Reliefs Grecs et Romains*“ Tom. III. (1912) c. művének 416. oldalán az 1. szám alatti hellenisztikus reliefen látható tegez.

³⁾ Súly 3.40 gr., átmérője 27 mm. Cohen Valerianus 21. száma alatt írja le.

⁴⁾ Súly 5.21 gr., átmérője 27—28 mm.

Sarmizegetusa emlékérmének berlini példánya.

Traianus Sarmizegetusa kolóniává avatásának emlékére veretett pénztípusából*) mindeddig csak a British Museum és a Bibliothèque Nationale példányai voltak ismertek a szakirodalomban. (Cohen 539. sz.)

Most K. Regling, a berlini Münzkabinett igazgatója és P. Strack urak lekötő szívéssége folytán itt közölhetem a Kaiser Friedrich Museum példányának képét (L. VIII. t., 41. sz.), amelynek kiváló fenntartása, tiszta verete teljes mértékben érvényre juttatja ezen emlékérmének művészi kompozícióját.

Körirata :

Av : IMP CAES NERVAE TRAIANO AVG GER DAC P M TR P COS V PP.
Babérkoszorús mellképe j.

Rv : SPQR OPTIMO PRINCIPI. SC. A cinctus gabinusba öltözött városalapító (conditor) ekével kijelöli az új kolónia határait.

Dr. Jónás Elemér.

Múzeumok, gyűjtemények.

Budapest. *A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára.* Az 1926. év a Magyar Numizmatikai Társulat jubiláris esztendeje, a M. N. Múzeum Éremtára életében is nevezetes fordulópont: önálló, külön osztállyá való szervezésének esztendeje.

Mikor gróf Széchenyi Ferenc (1802-ben) gyűjteményeit a Nemzetnek ajándékozta s ezáltal megvetette a M. N. Múzeum alapját, azon kor szokása szerint éremgyűjteménye a könyvtár függelékét képezte. Csak 1814-ben választották el tőle, amidőn a Régiségtárhoz csatolták. 1888-ban állott be helyzetében újabb változás, amikor fölszaporodott anyaga miatt egymástól teljesen különválasztott két csoportra (A és B) osztották (L. M. N. Múz. Multja és Jelene 176. l.). Az *A csoport* a görög-, barbár-, római- és bizánci érmekeket, az összes emlékérmeket, zsetónokat, kegyérmeket, bárcákat, jelvényeket és az osztrák tartományok pénzeit ölelte fel, a *B csoport* pedig a magyar és erdélyi pénzek sorozata mellett az egyéb külföldi pénzeket foglalta magában. Így maradt ez jó időn keresztül. Az utolsó évtizedben azonban mindegyre jobban kifejezésre jutott az a törekvés, hogy a külföldi nagy éremtárak mintájára a M. N. Múzeumát is minden más osztálytól teljesen függetleníteni kellene, hogy ügyeit önállóan intézhesse. Ennek a törekvésnek volt fáradhatatlan harcosa dr. Gohl Ödön nyug. oszt. igazgató és lelkes támogatója Varjú Elemér az érem- és régiségtár igazgatója. Csakhamar annyira megérett a kérdés, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban is komolyan tárgyaltak róla s egy ízben Pekár Gyula államtitkár és Czákó Elemér (akkor min. tanácsos) a múzeumi ügyosztály vezetője személyesen is felkeresték az éremtárat, hogy ez ügyben kimerítő tájékozódást szerezzenek. Itt jegyzem meg, hogy Magyar Numizmatikai Társulatunk is minden tőle telhetőt elkövetett az éremtár önálló osztállyá szervezése érdekében. A kérdés végleges megoldást 1926-ban nyert, amikor gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter úr jóváhagyta az Éremtár önálló osztállyá való szervezését. Ez a siker és eredmény első sorban Hóman Bálintnak a M. N. Múzeum főigazgatójának érdeme, ki oly nyomós érvekkel tudta támogatni ez ügyben tett felterjesztését, amelyek a legfelsőbb fórum jóváhagyását is kieszközölték!

Az éremtár gyarapodása 1926-ban összesen 1503 db. volt. Ebből 1. *ajándék*: 1355 db. (arany = 1 db., ezüst = 50 db., egyéb fém = 198 db., papír = 1106 db.); 2. *vétel*: 102 db. (arany = 11 db., ezüst = 18 db., egyéb fém = 73 db.); 3. *csere*: 15 db. (arany = 1 db., ezüst = 8 db., egyéb fém = 6 db.); 4. *hivatalos küldemény*: 31 db. (bronz = 1 db., papír = 30 db.). Anyag szerint összegezve az évi szaporulat: arany = 13 db., ezüst = 76 db., egyéb fém = 278 db., papír = 1136 db.

E szerzeményekből kiemelendőbb darabok: 1. 1 db. SVICCA feliratú *barbár ezüst-péNZ* (Dess. 1150. sz. 935 gr.); 2. 1 db. római *arany-péNZ* *barbár utánzata* (Helbing 1926.

*) L. Jónás Elemér: *Sarmizegetusa kolóniává avatásának emlékérmé.* (Archaeologiai Értesítő. LXI. köt., 1927.)

okt. árv. kat. 1522. sz. 3:58 gr.); 3. 2 db. római *siliqua barbár utánzata* (Helbing kat. 1502., 1511., 1512. sz.); 4. 2 db. IV. századi római *kisbronz barbár utánzata* (Helbing kat. 1502., 1504. sz.); 5. 2 db. római *aes grave* (Haeberlin XL. t. 22. sz. és XLIX. t. 11. sz. változatai); 6. a *Cordia* (Bab. 5. sz.), *Junia* (Bab. 39. sz.) és *Pinaria* (Bab. 12. sz.) családok egy-egy db. denárja; 7. *Sabina* aranya (Coh. II. kiad. 84. sz. vált.); 8. *Trajanus* aranya (Coh. II. kiad. 97. sz.); 9. *Volusianus* igen szép fenntartású nagybronz (Coh. II. kiad. 103. sz.); 10. *Maximianus Daza* aranya (Coh. II. kiad. 183. sz.); 11. II. *Ulászló* C. N. H. II. 269A típusú tallérjának változata; 12. *Rudolf* körmöci tallérja 1605-ből (igen ritka évszám!); 13. II. *Mátyás* kiadatlan típusú nagybányai denárja 1617-ből (az 1617-es évszámot az előlap köriratainak a végére is, a hátlap köriratának a végére is ráverték!); 14. *Lothr. Ferenc* halála után vert 4 db. aranya 1765-ös évszámmal, a hátlapon C—A (= I. A. *Cronberg* és *F. A. Aycherau*, Wien) jeggyel, az előlapon a fej alatt K, M, O, P betűkkel; 15. I. *Lipót* nagybányai veretű aranya 1671-ből; 16. III. *Károly* tizenkét arany súlyú (42 gr.) emlékérmé *Belgrád* visszafoglalására 1717-ből (v. ö. Széch. LIV. t. 37. sz., de a fej alatt *Peter Paul Werner* PPW jeggyével. Rendesen csak egyszerű V szokott a jegy lenni!); 17. a *budavári honvédszobor* arany emlékérmé 1893-ból (Gohl, B. U. E. 20. l. 119. sz. csak sárgarézből ismeri!); 18. 1. db. *postatakarékpénztári tízmilliós pénztárjegy*. H. P.

A Magyar Kir. Hadtörténelmi Múzeum éremtára. Az 1918-ban megalakult „Magyar Királyi Hadtörténelmi Múzeum” feladata ezredéves történelmünk hadivonatkozású ereklye- és emléktárgyainak összegyűjtése, megóvása és oly módon való kiállítása, hogy abból a nagyközönség dicső hadi mulunkat megismerhesse. A múzeum különböző gyűjteményei a sokoldalúság, — emléktárgysorozatai a példányszám, — egyes példányai a belső érték tekintetében magas színvonalat értek el.

Az Éremtár elsősorban *Magyarország*, másodsorban a *többi európai országok* hadieseményeire és békekötéseire vonatkozó érmekeket és szükségpénzeket tartalmazza.

Az elrendezés oly módon történt, hogy az egyes időszakok fegyvereivel, ereklye- és emléktárgyaival szerves kapcsolatban a megfelelő emlékérmeket, forgalmi- és szükségpénzeket is kiállítottuk.

Az egyes időszakok érmei így csoportosíthatók:

1. A legrégebb időktől—1711-ig terjedő időszak érmei (340 db.). Fontosabbak: 6 db. Attila érem (2 db. kelheimi kőből), Cas'riota skanderbég karélyos érme, a mohácsi vészre vonatkozó 4 db. érem, Castaldo érme Erdély elfoglalására, János Zsigmond szükségaltallérja 1565-ből, Báthory István szükségaltallérja 1580-ból, II. Rudolf csegelyei Győr (1598) és Székesfehérvár (1601) visszafoglalására. Báthory Zsigmond brassói szükségaltallérjának (1602) későbbi ezüst leverete (az eredetije Resch szerint ismeretlen), Básta György ovális érme, Báthory Gábor szükségaltallérjai (1611 és 1612), Bécs ostromára és felmentésére vonatkozó 15 db. érem. A magyar váraknak I. Lipót alatt történt visszafoglalására vonatkozó érmek 15 db.: Esztergom (6 db.), Érsekújvár (6 db.), Buda (48 db.), Mohács (4 db.), Siklós (3 db.), köztük: Esztergom (6 db.), Érsekújvár (6 db.), Buda (48 db.), Mohács (4 db.), Siklós (3 db.). Továbbá II. Rákóczi Ferenc 3 db. érme (Warrou) és szükségpénzeiből 32 db., köztük 2 ezüstforint és több contremarkás db. Ezenkívül 78 db. Szt. György tallér, köztük 2 db. arany példány és igen sok tallér-tervezet, vékony egyoldalú rézpengén.

2. Az 1711—1789-ig terjedő időszakban különös említést érdemelnek Mária Terézia és kortársainak háborúira, békekötéseire és az államélet berendezésére vonatkozó emlékérmek (121 db.).

3. Az 1789—1815-ig terjedő időszakra, a francia forradalomra 24 db., Napoleon korára 218 db. (közte több csavaros érem színes betétekkel és 3 db. naptárérem), a bécsi kongresszus korára 37 db. egyoldalú plakettszerű arcképmédallion vonatkozik.

4. Az 1815—1848-ig terjedő időszak I. Ferenc, I. Miklós cár és V. Ferdinánd kora. Ide tartoznak Kosciuszko, valamint József nádor emlékérmek (összesen 76 db.).

5. Az 1848/49-iki szabadságmozgalmakra, különösen a magyar szabadságharc korára vonatkozó 92 db. érem között megemlítendő az aradi vértanúk kivégzésének 25. évfordulójára vert emlékérmeknek kisméretű és vastag példányai, melyek igen ritkák. Ezenkívül sok magyar érdemrend (a vértanúk hadbírószági iratai közül kiemelt ereklyéi), katonai kitüntetések és Kossuth-bankók (2 frtos Szemere aláírásával). Külön említést érdemelnek a Guyon tábornoknak fizetése gyanánt kiosztott Kossuth-bankók (kötegekben!).

6. Az 1848—1914-ig terjedő időszak gyűjteménye I. Ferenc József uralkodására vonatkozó 246 db. éremből (köztük igen sok az 1867-iki koronázásra és az 1896-iki millenniumi kiállításra vert érem), valamint a többi külföldi államnak, főleg Németországnak 1864-iki, 1866-iki és 1870/71-iki háborúira vonatkozó érmeiből áll (összesen 97 db.).

7. Az 1914—1918-ig terjedő időből a világháború eseményeit megörökítő érmek (2130 db.), sapkajelvények (4000 db.) és különböző háborús fém- és papírszükségpénzek,

fogolytáborpénzek (teljes sorozatokban), valamint 3 vitrinben a hazai- és külföldi rendjelek, kitüntetések és díszítmények külön teremben vannak elhelyezve.

Végül a 8. időszak (1918-ól napjainkig) a Károlyi-kormány és a tanácsköztársaság, a nemzeti hadsereg és az irredenta jelvényeit és plakettjeit tartalmazza (163 db.).

Ezen fent vázolt érem-, plakett- és sapkajelvénygyűjtemény nagy része nemeslelkű adománv vagy örökletétképen került a múzeum tulajdonába s a gyűjtemény további kiegészítése és rendszeres fejlesztése egyik főcélja a múzeumnak. *Dr. Karny Rezső.*

Debrecen város Múzeumának és a Déri-Múzeumnak éremgyűjteménye. Az éremgyűjtésnek Debrecenben régi tisztos múltja van. Az első, akiről bizonyos, hogy már művelvezetből és tudós szomjúságától készíttette, tervszerűen halmozta össze házában a régi numizmákat, *Kazay Sámuel*, elébb a nemes város, azután a maga kezére dolgozó patikárius. Érmeit, tömérdék apró műtárgyait, ritkaságokban bővelkedő könyvtárát a debreceni ref. egyháztanács vásárolta meg 1796-ban a kollégium részére harmadfelezer rh. forintért, 60 rh. frt. évjáradékon és a már akkor elaggott eladó temetési költségeire megalkudott 100 rh. frt on.*)

A kollégium érem- és régiségtárának alapját azonban nem ez a gyűjtemény alkotja. Mert már jóval előbből, a XVIII. század elejéről is maradtak feljegyzések a kollégiumnak régi pénzeket, emlékérmeket ajándékozókról. A mult században azután inkább ajándékozások, mint vásárlások által tovább szaporodott az éremtár. De minthogy sajátos konzervatív kezelési szabályzat miatt még a könyvtárigazgató sem nyithatja ki a gondjaira bízott *Kazay-érme* szekrényét, e kincses gyűjteményről nem tudhatunk többet, mint amit a róla készült igen szűkszavú régi összeírásokból olvashatunk. A kollégium éremtárának régebbi és későbbi eredetű állományáról nincs számszerű adatunk.

Debrecen város Múzeumának, amely 1905 tavaszán nyílt meg, egyik alkotó része az éremgyűjtemény. Ennek magva, miként az egész múzeumé, *Löfkovits Arthur* adománya. De már a megnyitás előtt beleolvadt néhány kisebb éremcsoport. *Berényi Gyula* egervári tisztartó 61 db. árpádkori, özv. *Sesztina Lajosné* 96 db., özv. *Berger Henrikné* 170 db., özv. *Szikszay Józsefné* 32 db. arany, és züst és rézpénzt ajándékozott a kezdő múzeumnak. *Kiss Gedeon* volt szatmári főkapitány örököseitől pedig 697 db.-ból álló jelentékeny egyes pénzgyűjteményt vásároltak meg 160 koronáért.

Visszatérve a *Löfkovits Arthur* alapvető gyűjteményére, illik tudni róla, hogy körülbelül 1200 jobb fenntartású darabot és pár száz selejtes római rézpénzt számlált. A jobbik részében volt 585 db. görög és római, 404 db. magyar és erdélyi, 204 db. külföldi pénz, ezenkívül 51 db. magyar, 31 db. idegen emlékérem. Zömét *Pataky* nevű erdélyi tagosító mérnökötől vásárolta *Löfkovits* különböző kő- és bronzkors aki leletekkel együtt. Gyöngéje ezen éremcsoportnak, hogy sok benne a hamis vány; körülbelül 75 db. erdélyi ritka aranyéremnek és tallérnak könnyen felismerhető utánzata.

Az alapvető éremanyag összetétele kijelölte a további gyűjtés irányát; a gyarapodás legkönnyebb módja pedig: az ajándékozásból táplálkozó szaporodás támogatta ezt az irányt, hogy t. i. lehetőleg minden kor és minden ország érmés ete képviselve legyen legalább néhány példánnyal. A múzeum önkéntes barátai a legkülönbélebb, igaz sokszor, igen csekély értékű régi pénzeiket hozták be, de bajos volt válogatni és illetlen lett volna visszautasítani azok ajándékát, akik elismerésreméltó önzetlenséggel olykor megbocsátható hiúságból, kedveskedni akartak a múzeumnak. Mert jöttek sűrűn a múzeum megnyitása után is, jönnek most is a kisebb-nagyobb adományok. Egy derék falusi tanító, *Szabó Gerzson*, *Eszlár* környékéről gyűjtött 129 db. régi pénzt ajándékozott. *Vass Jenőné*, *berettyóújfalusi* gyógyszerész özvegye, meghalt férje szülővárosa iránt érzett szeretetből, egyéb emléktárgyakkal közel 100 db. görög, római, árpádkori stb. régi pénzt küldött, minden biztatás nélkül. Másik özvegy úrinő, *Kovács B. Gyuláné Sárvary Róza* végrendeletében reánk hagyott számos családi ereklyén, értékes műdarabokon és szakkönyvtáron kívül még életében a múzeumnak ajándékozta az édesatyja által gyűjtött régi pénzeket, emlékérmeket. *Komlóssy Dezső* (a múzeumi bizottság egyik szorgalmas tagja) és az állami főreáliskola letétként helyeztek el nálunk számottevő éremgyűjteményt. Az utóbbi 422 db.-ból áll.

Vásárlásokkal is szaporodott az éremtár. Résztvett néhányszor a Numizmatikai Társulat éremárverésén. De legjelentékenyebb vétel volt 1913-ban *Nagy István* hegyközszenimrei ref. lelkész esperes 442 db.-ot számláló éremgyűjteményének megszerzése 600 koronán. Ezzel főként görög-római és az Érmelléken talált egyéb régi pénzek jutottak be múzeumunkba. A városi Tanács nem csupán a város által hosszú időn keresztül megrendelt, valamint különböző kiállításokon nyert kitüntető ezüst és bronz emlékérmeket utalta át a

*) Bővebben erről Num. Közlöny 1915. évf. 137—143. Zoltai: A debr. kollégium éremtárának keletkezése és a *Kazay-féle* gyűjtemény.

múzeumba, hanem gondja volt arra is, hogy a város tulajdonát tévő területeken véletlenül talált éremleletek a múzeum gyűjteményébe kerüljenek. Ilyenek: a haláppusztai-pipóhegyi, ahol az erdőcsősz pártás szép ezüstpohárban 96 db. XVI. századbeli magyar, lengyel, brandenburgi stb. tallért, garast és dénárt talált. A Bikaszálloda építéskor lelt 94 db. szlavoniai dénár. A piacutcai Ó-Dobozi (Szikszay) ház elbontásánál az emeleti szoba boltozatából előkerült 359 db. I. Leopold korabeli magyar, osztrák XV és VI. keizár, lengyel és porosz garas. A Hunyadi-utcai csatorna ásásakor lelt 73 db. ezüsthuzas, amelyeknek kora Mária Teréziától V. Ferdinándig terjed. A Kálvin-téri Telegdi-ház udvarán ezüstpohárral együtt kiásott 17 db. magyar tallér és lengyel garas. A péterfiái utcában lelt II. és III. Ferdinánd féle 11 db. tallér, amely szintén ezüstpohárral és két ezüst kanállal volt elrejtve. Természetes, hogy a múzeum éremanyagához csatoltuk a hortobágyi jazyg-szarmata halmos temetők feltárásainál talált 30 db. római dénárt is.

A világháború végén 1918-ban körülbelül 8200 darabot számlált a városi múzeum érem- és pénzgyűjteménye. Anyagra nézve arany volt ebben 80 db., ezüst 3500 db., bronz és réz 3300 db., egyéb fém 140 db., papírpénz 1200 db. Származásra nézve pedig: magyar és erdélyi pénz: 36 db. arany, 1340 db. ezüst, 730 db. bronz és réz, 44 db. egyéb fém; görög, római, barbár pénz: 14 db. arany, 409 db. ezüst, 585 db. bronz; közép- és újkori külföldi eredetű arany 30 db., ezüst 1500 db., réz és egyéb 1290 db. Az emlékérmek 1918-ban így oszlottak meg: magyar vonatkozású 2 db. arany, 100 db. ezüst, 219 db. bronz, 105 db. egyéb fém; külföldi vonatkozású (osztrák, német stb.) emlékérem volt: 1 db. arany, 63 db. ezüst, 214 db. bronz, réz, 38 db. egyéb fémből való; ezenkívül 334 db. többnyire bronz és réz kegy- és búcsuérem, amelyet Löfkovits úr egy esztergomi kanonok hagyatékából vásárolt meg, néhány római és népvándorláskori régiséggel együtt. A világháború után következő években erős hullámozást mutat az éremgyűjtemény számszerű szaporodása. 1919-ben 230 db., 1920-ban 18 db., 1921-ben 256 db., 1922-ben 130 db., 1923-ban 61 db., 1924-ben 51 db., 1925-ben 215 db., 1926-ban 44 db., vagyis nyolc év alatt 1005 darabbal nőtt az érem és pénzgyűjtemény. Ennek is fele, 506 db. különféle papírpénz. Az érmek közül magyar 154 db., külföld 342 db., anyagra nézve 3 db. arany, 246 db. ezüst, 200 db. bronz és réz, 47 db. egyéb fém. Ezekben emlékérem 76 db. magyar, 29 külföldi. Végeredményként Debrecen város Múzeuma 1926 végén hét és félezer érmet, 1700 papírpénzt, vagyis összesen körülbelül 9200 darabot számlált.

Tartsunk további szemlét az egyes éremcsoportok felett.

Kilencven darab görög, pártus, barbár érem közül kiválik Nagy Sándornak Pallás Athenae fejét viselő két arany státére. Néhány hamisítvány ellensúlyozásául számos Filippus, Ptolemaeus, Seleucus, Arsinoe s a trák Roimetalkos-féle, továbbá agrigentumi, apolloniai, athénei, dyrrachiumi, istrosi, metapontumi, neapolisi, samosi, syrakusai, tarentumi, thuriumi, valamint Claudiusától Probusig vert görög feliratú császári ezüst és bronzérem látható e csoportban.

A közársasági dénárak 55 gensen képviselnek. A császárkori pénzek, köztük 6 db. arany, Augustustól Nagy Theodósiusig 69 császár és 12 császárnő nevét viselik. Bizánci érmünk kevés van, ezekből 6 db. arany. Az antik világ érmeit túlnyomólag Dácia és Panonia területén találták; de közelebbi lelőhelyükről nincs semmi följegyzés. Vannak Debrecen környékéről való szórványos magános éremleletek is, többnyire sírokból, leginkább Kr. u. II. III. századbeliek. A már említett hortobágyi temetőkben 30 db. kopott ezüst pénz leltünk, a legrégibb Domitianusé, a legfiatalabb Caracalláé. Valahol a Hortobágyon kerülhetett elő Carinus átlukasztot aranya, amelyet pásztorok ástak ki. A hajdusámsoni lovas sír melléklete volt Rumanus Lacapenus és fia Christophorus (Kr. u. 918-944) bizánci császárok aranypénze.

A magyar érmek csoportjában alig van Árpádházbeli királyunk, akitől ne volna legalább egy két érmünk. Statisztikánk már 1918 végén 418 db. árpádkori pénzről beszél, de ebből közel 100 db. szlavoniai, 190 db. pedig frisachi dénár s így voltaképen külföldi pénz. A vegyes házbeli királyok korából 116 db. ezüst, 15 db. réz pénzen kívül 16 db. aranyat is fel tudunk mutatni. A Habsburgok ezernél több éremmel szerepelnek: 11 db. arannyal és a tallérok hosszú sorával. Kiemeljük I. Leopold 1669 évi körmöci ötös aranyát és Rudolf 1598 évi 43.5 gramm súlyú csegelyét. Utóbbit a hajdusámsoni legelőn találták.

Erdélyi érmeink száma 130 db. Szapolyaitól Mária Teréziáig. De ezeknek csaknem fele hamis. Vannak valódi értékek is. Például Bocskay 1605-ben vert tizes aranya (Resch. 16. T. 48), mely Thaly Kálmán adománya, aki meg Bay Ilonától kapta. Bereg megyében egy kuruc sírjában lelték. Sokat ér — a többiről nem szólva — Barcsay Ákos szebeni arany csegelye (Resch 36. T. 12.).

Magyar vonatkozású emlékérmek, plakettjeink nagy változatosságot mutatnak. A Habsburg-ház tagjai államférfiak, főpapok, költők, írók, tudósok, hadvezérek; szabadság-

harok, fontos politikai, kulturális, közgazdasági események és alkotások, kiállítások, társadalmi mozgalmak, bibliai tárgyak, művészi elgondolások jelennek meg ezeken az aranyból, ezüsből, bronzból és más fémből öntött avagy vert kisplasztikai műveken. Külön csoportba osztottuk be a Debrecen városa és a debreceni polgárok által vert különböző kitüntető érmekeket és plaketteket, a helyi eredetű emlékérmekkel együtt. Ezeknek csaknem teljes sorozatán nehezen pótolható csorba esett azáltal, hogy Nagy József polgári iskolai tanár ez év tavaszán visszavette letétként elhelyezett helyi vonatkozású érmeit. Thaly Kálmántól örökölte múzeumunk Rákóczi Ferenc híres érmei eredeti verő öveivel újra vert érmekeket ezüst és bronz sorozatát az ő személyére vonatkozó ezüst és bronz emlékpénzekkel és plakettekkel egyetemben.

Külföldi emlékérmek túlnyomó része osztrák, de szép számmal vannak német birodalmi, olasz (pápai), francia és más eredetű érmeink is. Főlemlitem: Antonius Maria, Biscionius Florent, Franklin és Montyon, Galitzin Demeter hg., Guizot, Napoleon (temetési), Galeatus János, Haller Sebald, Mária Politana (öntött régi olasz), Artnerné Dirnberger Susánna, Mott Balázs és br. Stifft András orvosok részint ezüst, részint bronz érmeit.

A külföldi pénzek úgyszólván egész Európát képviselik; néhány darab Amerikából, Ázsiából, Afrikából való. Európa mai államai közül csak Norvégia, Luxemburg, Ír-, Észt-, Lettország és Litvánia, meg pár latin nyelvű reszpublika hiányzik. Ausztriának és a Német birodalomnak csaknem valamennyi hajdan pénzverő joggal bírt világi s egyházi fejedelemségével és városával találkozunk e pénzgyűjteményben.

Körülbelül 1700 db.-ot számlál papírpénzgyűjteményünk. Nagyon sok ebben a fölösleges Kossuth bankó. Az utolsó évek szaporodásában túlnyomó a papírpénz. Az államok és a municipiumok pénzjegyeiből igen sokféle kiadvány került múzeumunkba, a fogolytáborok filléres váltópénzeitől a németek egy billió márkás bankjegyéig.

A városi múzeum éremgyűjteménye bőviben lévén többszörös példányoknak, csere útján könnyűszerrel lehetne sok hézagot kitölteni a hiányos sorozatokban. Más oldalról, a jogi helyzet érintése nélkül, a városi múzeum éremanyagát a Déri-múzeum érmei mellé állítva, egymást nagyon előnyösen kiegészítő éremgyűjtemény fogja gyönyörködtetni a laikus és szakértő közönséget.

* * *

Déri Frigyes kizárólag magyar érmekeket gyűjtött. Szent Istvántól kezdve IV. Károlyig minden királyunknak és minden erdélyi fejedelmünknek vereteit időrendi sorozatban szemlélhetjük e semmi pénzt nem sajnáló áldozattal létesített gyűjteményben, amelyről maga az alapító Déri Frigyes úgy nyilatkozott, hogy hazánkban mindjárt a Nemzeti Múzeum éremgyűjteménye után következik, nemcsak a példányok nagy számánál, — hanem a Nemzeti Múzeumban és a bécsi Münzkabinetben sem található ritka darabjainál fogva.*)

A katalógus szerint, a Nemzeti Múzeumnál letétként kezelt érmekekel és az utolsó években szerzett néhány példánnyal együtt 3389 darabból áll e gyűjtemény. *Egyharmada (1031 db.) arany, 2041 db. ezüst és csak 314 db. bronz, réz és egyéb fém.* Árpád-házi pénz és emlékérem 205 db., vegyesházbeli 497 db., habsburgi 1619 db., erdélyi 608 db. (fele arany); a többi emlékérem közül 17 db. zászlósúraké, 29 db. egyházi személyeké, 107 db. városoké, 79 db. híres személyeké, 52 db. különféle más emlékérem, 176 db. pedig vegyes.

Ötös, tizes, huszas, huszonötös arany több van itt, mint akárhány számottevő éremgyűjteményben közönséges körmőci arany. Ferenc József 100 koronás körmőci aranyán kívül egy *huszonötös* (Apaffy-féle), négy *huszas*, ötvenhét *tizes*, két *nyolcas*, egy *hatos*, húsz *ötös*, két *négyes*, hat *hármás* és harminckét *kettes* arannyal dicsekedhetik a Déri-gyűjtemény. Ezeken kívül Mária Teréziától, II. Lipóttól és Ferenc Józseftől huszonnyolc db. olyan aranyérmét említ a katalógus, amelyek a szokottnál nagyobb súlyúak.

Unkumnak mondja Hunyadi Mátyás aranyérmét, amely Festetich Tasziló herceg gyűjteményéből származik; János Zsigmondnak egy tizes tábori aranyát; Székely Mózes tizes aranyának ezüst veretét, amely a Windischgrätz gyűjteményé volt előbb és a II. Rákóczi Ferenc tizes polturájáról vert ötös aranyat. Brandenburgi Katalin (Bethlen Gáborné) tizes aranyérmének is csak a nagyszebeni Bruckenthál múzeumban van párja. Ritkaság I. Ferdinánd nagyszebeni és kostaincai veretű denára. Négy, hat, nyolcszögletű, csillag és félholdalakú aranyak, tallérok bőven láthatók itt. Több-kevesebb verettel képviselve van minden magyar és erdélyországi pénzverő műhely.

A világháborúban résztvevő magyar ezredek sapkajelvényeit és a magyar fogolytábori szükségpénzeket is gyűjtötte Déri. Sapkajelvénye 207 db. van.

*) Déri Fr.: A debreceni Déri-Múzeum gyűjteményeinek leírása. Debrecen 1922. Bevezetés 3. l.

Hiányos volna ez az ismertetés, ha a mostani debreceni éremgyűjtőkről is meg nem emlékeznénk. Nem sokan vannak. De olyan buzgalommal, odaadással vetették rá magukat az érmészetre, hogy a Magyar Numizmatikai Társulat védnöksége alatt külön helyi fiókegyesül-tté szervezkedtek.

Első hely illeti vitéz Kanabé Dezső polg. iskolai tanár éremgyűjteményét. Magyar érmekeket gyűjt. Már 6000 darabot mondhat magáénak. Sok ezer külföldi érme is van, ami mind csak csereanyag nála. Figyelemreméltó Nagy József tanár, Kémeri Mikó Gyula és Győry Lajos éremgyűjteménye is. Az első inkább hazai és debreceni emlékérmekre fekteti a súlyt, a másik kettő mindenféle érmet gyűjt, amit meg tud szerezni.

Dr. Zoltai Lajos.

A fejevármegyei és székesfehérvári múzeum éremgyűjteményének gyarapodását legutóbb 1923-ról közöltük. A múzeumot fenntartó egyesület, mely 1922-ben az aranybulla-emlékérem kiadásával gazdagította érmészettünket, 1924-ben a székesfehérvári ciszt. Szent István reálgymnázium 200 éves fennállásának emlékét örököltette meg éremmel. Az érmet Philipp István, a reálgymnázium rajztanára tervezte és a budapesti Scheid G. A.-cég verte. Előlapja a gimnázium épületét, hátlapja a gimnázium udvarán felállított hősi emléket ábrázolja. Készült belőle 2 db. ezüst (1 db. a múzeum, 1 db. Szentgáli Károly birtokában), 3 db. ólom, 200 db. ezüstözött bronz és 250 db. bronzpéldány.

Az 1924-iki éremgyarapodás 11 db. volt. Még pedig IV. István rézpénze (C. N. H. I. 102) Csabdiról, II. Lajos aranyforintja (1525-ből), Mária Terézia aranyforintja (1751-ből), a múzeumegyesület által kiadott emlékérem ezüst, ezüstözött, bronz- és ölömpéldánya, az 1885-iki budapesti kiállítás „Szűts István és Társainak Székestehérvár” címre kiállított bronzérme és 3 db. jelvény.

Az 1925. évi gyarapodás: Báthori István ezüstérme, Mária Terézia ónérmé Erdély 1762-ben történt visszaállítására, a magyar orvosok és természetvizsgálók pozsonyi gyűlésének ezüstérme (1865), az erdélyi „dallár” (sic!) ünnepély emlékére kiadott ónérmé (1867 aug. 11), a szombathelyi dalverseny fülezzett bronzérme (1905 aug. 12—15), a magyarországi méhészek békésgyulai vándorgyűlésének és kiállításának fülezzett ónérmé (1883 aug. 19—20), lövészemlékérem ónból I. Ferenc József fejképével (1865 jun. 6), a német, osztrák és magyar méhészek vándorgyűlésének bronzérme Mayer Károly nevére (Budapest, 1892) és 10 db. jelvény, melyekből régebbi keletűek: a győri ének- és zeneegylet jelvénye (1862), a pécsi dalárünnepélyé (1864), a Pest-budai zenedéé (1865), a csákvári „Czeczilia Egyesület” jelvénye. Az összes gyarapodás 18 db.

1926-ban nem volt érdemleges gyarapodás.

Magyar pénzeinket sikerült tasakokból fiókokba áthelyeznünk és ilymódon róluk ma már tiszta áttekintést adhatunk. Az Árpádok korából van 180 db. és ezekhez járul a Szentgáli Károly által feldolgozott 1221 db.-ot számláló botpusztai lelet. Vegyes- és Habsburg-házi érmeink száma: 49 db. arany, 59 db. tallér, 205 db. forint és garas, 851 db. dénár és krajcár. Összes magyar pénzeink száma a botpusztai lelettel együtt 2565 db. Barbár érmünk 28 db. van, a római gyűjtemény 1082 db. a bizanci 23 db. Emlékérmünk 363 db. van. Az egész gyűjtemény 4061 db.-ot tesz ki.

Marosi Arnold.

A kiskunfélegyházi Városi Múzeum érem- és régipénzgyűjteménye. A múzeum numizmatikai gyűjteményének alapját az 1903-ban elhunyt *tárnói Milesz József* (a budapesti II. ker. állami főreáliskola tanára) vetette meg, ki tanári pályáját a kiskunfélegyházi régi algymnáziumban kezdte meg. A hagyatéki tárgyalás bevégezéével özvegye a kiskunfélegyházi születésű Kükányi Emilia, tiszteletben tartva férje akaratát, férjének érem- és pénzgyűjteményét, továbbá könyvtárát felajánlotta a kiskunfélegyházi ez időben alakult *Városi Múzeum*-nak. E gyűjtemény további szorgalmas gyűjtéssel és egyes nemesszívű ada-kozók ajándékaival 1920-ban már ötezer darabos tartóival egészen megtölti, rendezés alatt áll. A régi gyűjteménynek leirt katalógusát egy vastagabb kötetben Szalay Gyula múzeum-őr 1908-ban nyomtatásban is kiadta. Az 1920-ik évtől a folytatólagos szaporulattal a gyűjtemény körülbelül megközelíti a 10.000 darabot. Most újabb szekrények készülnek, hogy a gyűjtemény legnagyobb része kiállítható legyen a múzeum legközelebbi időben megtörténendő megnyitására.

A gyűjteményben 37 db. aranypénz van. Ezek között első helyen áll a kiskunfélegyházi lelésű *római aranypénznek szármata utánzata*, melyről Gohl Ödön is megemlékezik a Num. Közl. 1904. III. évf. 81-ik lapján. *Bizánci arany* van 7 db. II. Theodosius (402),

Flavius Theodosius (379-395), Leo (457-74), Zeno (474-491), II. Michael (821-829), IV. Romanus Diogones (1068-71) császároktól. Ezekből 2 db. kiskunfélegyházi lelet. *Oszták császári arany* van 12 db.: II. József 2 db., II. Ferenc 3 db., V. Ferdinánd 5 db., I. Ferenc József 2 db. *Magyar királyi arany* van 13 db., s képviselve van köztük: Károly Róbert, Zsigmond, III. Károly, Mária Terézia, I. Ferenc, V. Ferdinánd, I. Ferenc József. Van ezek között egy hamburgi arany, négy darab négyes dániai arany VI. Frigyes, VIII. Keresztély és VII. Frigyes korából.

Az ezüst pénzek közül kiemelkedik a kiskunfélegyháza melletti pälmonostori lelet, melyet 1907-ben szántás közben egy böggrébe elásva találtak. E lelet néhány darab híjával ezer darab ezüstpénzből áll. 102 darab tallér, a többi I. Ferdinánd és Miksa magyar dénárjai különböző évekből. A tallérsorozat már magában is szép és érdekes, melyet gazdája a török hódoltság alatt rejtett el a Szeged—budai katonai felvonuló út melletti birtokán. A tallérok a következők: *I. Ferdinánd oszták, felsőausztiai, tiroli évszámnélküli* s 1549., 1558., 1559. évi *cseh* tallérjai. *Ernestus* (1553), *Michael* (1559) *salzburgi* tallérjai. *Joh. Friedr.* szász vál. fej. és *Georg* testvére (1598), *Joh. Friedr.* és testvére *Heinrich* (1541), *Joh. Friedr.* és testvére *Móric* (1543), *Joh. Friedrich* és *Fülöp* hesseni tartományi gróf (1545). *Móric* (1548, 1553), *August* (1554, 1555, 1557, 58, 60, 61, 62, 64, 65.), *II. Christján* és testvérei *Joh. Georg* és *August*, gyámság alatt (1594) *szász* tallérjai. *III. Vilmos bergi* tallérja (1586). Ezenkívül képviselve volt e leletben: *Öttingen* grófság: *Karl Wolfgang, Ludvig* és *Martin* (1539, 1545, 1546). *Porosz* hercegség *Brandenburgi Albert* (1549). *Horn* grófság: *Philipp de Montmorenci* 1568-as tallérjával és fél-tallérjával. *Mansfeld* grófság 1555, 1560-as tallérjaival. *Batenburg* grófság (Geldernben) *Wilhelm v. Bronchorst* (1573). *Ostriesland* grófság: *Edzard* 1564. és évszám nélkül. *Stolberg-Königstein* grófság: *Ludovicus* 1546. *Rechem* grófság: évszám nélkül. *Pfalzi* választó-fejedelem: *II. Böles Frigyes* 1547. *Nürnbergi* vágrófság: *Georg* és *Albert* brandenburgi örgrófok 1539, 1542, 1543, 1545. *Leuchtenberg* tartományi grófság: 1547, 1548. *Kempten* bir. város: 1542, 1546. *Hamburg* bir. város: 1566. *Lübeck* bir. vár. 1549, 1559. *Daventer, Campen, Zwoll* bir. városok: 1555. *Kaufbeuern* bir. vár. 1540, 1548. *Ulm* bir. vár. 1546, 1547. *Nimwegen* bir. vár. 1563 és év nélkül. *Donauwörth* bir. vár. 1544, 45, 46. *Thoren* nőapátság: *Brederole Margareta* apátnő 1561. *Halberstadt* püspökség: *Albert* brandenburgi örgróf püspök 1536. *Neuss*, a kölni é sekség birtoka: 1557. *Regensburg* püspökség 1546. *Zürich* canton: 1556. *Soluthum* canton évszám nélkül.

A pénzgyűjteményben van Európa majdnem minden államából s más világrészek pénzéből is kisebb sorozat. A magyarországi pénzek csoportjában vannak elhelyezve a hami-sítványok s azok öntőmintái is.

Az 1848—49-iki szabadságharc idejéből van egy érdekes spion pénz is. Ez egy 1848-iki oszták két-krajcáros, mely kisorolható. Egy temesvári kém ebbe rejtve vitte át a német táborokon a magyar vezérek üzeneteit — a hagyomány szerint.

Az emlékéremgyűjtemény 300 darabból áll.

Van a gyűjteményben nagyobb számmal papírpénz is. Ezek legnagyobb része Kossuth-bankó, néhány szükségpénz és amerikai Kossuth-dollar. Az újabb kor papírpénzeiből is van egy kis gyűjtemény, melyek a nagy világháború s az azt követő forradalmi korszak s a megszálási idő emlékei.

Szalay Gyula.

A miskolci múzeum gyarapodása: 1917—1927. A Borsod Miskolci Múzeum éremgyűjteménye a legutóbbi tíz év alatt 4352 darabbal gyarapodott és az elcsereált kettős példányokat leszámítva, ma tizenkétezerháromszáz darab pénzt és érmet foglal magában. A gyarapodás túlnyomó része természetesen háborús érem, jelvény, fogolytábori- és szükségpénz. A küzdelmes években szegény vidéki múzeumok mással nem is gyarapíthatták gyűjteményeiket, — az arany, ezüst eltűnt a forgalomból, jórésze a nemzeti áldozatkészség oltárára került. Ebben az állapotban legfeljebb a gyűjtés módjában lehetett válogatni. Mi természetesen elsősorban a miskolci és környékbeli vonatkozású pénzeket, érmekeket gyűjtöttük, amikből teljes sorozataink vannak s csak azután általánosságban a magyarországiakat. Külföldieket csak mint ajándékba kapottakat soroztuk be. Mikor a miskolci városi szükségpénzeket nyomtatták (1919), az alap és próbanyomatok minden ívéből s a nyomás minden részle ét feltüntető darabokból teljes sorozatokat kaptunk a várostól. Vétel útján több szép görög pénzt szereztünk. Kiválik ezek között egy ritka messenai (Szcília) tetradrachma (futó nyúl, delfin, öszvérfogatot hajtó női alak, felette Nike.) A magyar árpád-házi pénzek között megemlítem a C. N. H. I. 13, 27, 31, 118, 125, 132, 209, 232, 386 sz. alatt közölteket. Megszereztük II. Lajos rika próbaveretű széles tallérját (C. N. H. II. 302.) is. Három lelet jutott gyűjteményünkbe: 1. a *stósi*: Nagy Lajos garasa. C. N. H. II. 70. 1 db. és dénára C. N. H. II. 89/a 18 db., egy ugyanolyan, de mindkét lapján *Regis Hungarie* (Rupp 36 lap. 15 változat) és egy másik szintén C. N. H. II. 89/a típusú, de csak a keresztes lapja lett

kiverve, a másik homorú maradt. 2. *boldvai* lelet: 110 db. H. Mátyás C. N. H. II. 232, 234, 235/a. 239/a.=19 db., II. Ulá zló 272/a—c, 274/a, 276—278 sz. 52 db., II. Lajos 306 sz. 27 db., I. Ferdinand (1563. utolsó évszám) 12 db. 3. *boldvai* lelet a román stílú templom melletti apátság most kiasott alapfalai közül IV. Kun László (C. N. H. I. 336 sz.) dénára. A papirpénzek közt becses gyarapodás volt egy szomolnoki 1 p. krajcáros 1849-ből. Szerezünk sok szép emlékérmét Legértékesebb gyarapodás volt II. János Zsigmond egyalapú szép nagy érmenek (Resch 13) régi ólomöntésű példánya. Államsegélyből megszereztük egy régi miskolci gyűj őnek innen elszármazott római és magyar gyűjteményét. 21 görög, 198 római, 35 árpádházi, 84 vegyesházi, 146 habsburgkori pénz, 23 emlékérem és 35 vegyes érem volt ebben a gyűjteményben, melynek főértéke a darabok jó állapotában és változatosságában rejtett. Sok hiányt pótolunk ennek a megszerzésével. (L. Num. Közl. 1907. 24—25. l.)
Leszli Andor

Leszih Andor.

Nyiregyháza. A Szabolcsvármegyei Jósza-Múzeum 1920-tól 1926-ig bezárólag vétel és ajándékozás útján 1242 db. régi pénzzel gyarapodott, melyből arany: 1 db., ezüst: 595 db., bronz és réz: 263 db., papír: 333 db., vas: 23 db. Emlékérem: 27 db. van.

Kiss Lajos.

A pápai ref. főiskola éremgyűjteménye 1920 óta a következőleg gyarapodott: római, görög, barbár pénz 691. db, egyéb 1022 db, összesen 1713 db. Ebből arany: 2 db., ezüst: 301 db., bronz: 774 db., papír: 636 db. Nevezetesebb szerzemények: *Lucilla* medaillonja; 301 db., bronz: 774 db., papír: 636 db. Nevezetesebb szerzemények: *Lucilla* medaillonja; *Cornelia Supera* antoninianusa; *Procopius* kis bronz *Cons Z* eddig ismeretlen verőjeggel; *Constantin* sirmiumi ezüst medaillonja *Felicitas Romanorum* felirattal. Külön osztály létesült a protestáns érmei számára. Kézíkönyvtárunk több alapvető munkával gyarapodott, aminő: *Rentzmann*: Wappenlexikon; *Wilberg*: Regenten-Tabellen; *Mattingly*—*Sydenham*: The Roman Imperial Coinage eddig megjelent 3 kötete; *Mattingly*: Coins of the Roman Empire in the British Museum. Vol. I. A szaporulat római anyagát dr. Répássy Gyula, a főiskola volt jeles diákja verdék szerint rendezte és katalogizálta.

Pongrácz József.

A **sümegei állami Darnay-múzeum** éremgyűjteménye az 1920. évtől nem szaporított. A numizmatikai anyag cédulakatalogizálását a folyó évben fejeztem be, melynek teljes állománya az emlékérmekkel és papírpénzekkel együtt 2363 db. Anyag szerint van 68 db. arany-, 1208 db. ezüst-, 904. db. bronz-, 101 db. réz-, 3 ónérem, a gróf Aspremont-féle zborói uradalomból 12 db. üvegbárca és papírpénz (szükségpénz, kincstári utalvány) 67 db. Faj szerint: *barbár* 13 db. ezüst, *római* 1417 db. (9 arany, 519 ezüst, 889 bronz). 67 db. Faj szerint: *barbár* 13 db. ezüst, *római* 1417 db. (106 ezüst, 11 réz); *vegyesházi Magyar pénz* 856 db., még pedig: *Árpádházi* 117 db. (106 ezüst, 11 réz); *vegyesházi Magyar pénz* 856 db., még pedig: *Árpádházi* 117 db. (106 ezüst, 11 réz); *Habsburg és Habsburg-Lotringtoni* 448 db. (26 arany, 148 db. (21 arany, 118 ezüst, 9 réz); *Habsburg és Habsburg-Lotringtoni* 448 db. (26 arany, 148 db. (21 arany, 118 ezüst, 9 réz); *erdélyi* 76 db. (12 arany, 44 ezüst, 1 bronz, 19 réz), 343 ezüst, 14 bronz, 62 réz, 3 ón); *erdélyi* 76 db. (12 arany, 44 ezüst, 1 bronz, 19 réz), 12 db. üvegbárca és 67 db. papírpénz; *osztrák* érem 65 db. Ezek frisachi és bécsi ezüst dénárok, melyeket II. Endre, IV. Béla és V. István érmével lelték Egervárott. H. Zs.

H. Zs.

Szeged. A Városi Múzeum éremtára 1922-ben új rendezésen ment keresztül. Az átrendezést szükségessé tette egyrészt a háború alatt történt betörés liquidálása, másrészt az, hogy a gyűjteményt az adott keretek között a lehető legkönnyebben lehessen áttekintni, lehetővé és használhatóvá tenni. A meglévő keretek közt legcélszerűbbnek mutatkozott a gyűjteményt négy részre osztani. Külön kezelni a magyar, a külföldi, az ókori érmeke-
t és külön a papírpénzeket. Ennek a négyes beosztásnak megfelelően négy külön leltárt s az elhelyezésre négy külön szekrényt állítottunk be, ahol az anyagot szigorú kronologikus sorrendben és országok szerint elkülönítve helyeztük el. A kezelés így a legkönnyebbnek látszik. Minden éremből két példányt tart meg a gyűjtemény, csak a harmadik példány kerül a duplumok közé. Irányelv az is, hogy az egy helyről előkerült leleteket a lehető-
ség szerint együtt tartsuk. Ilyen nagyobb lelet csak kettő van a gyűjteményben, az egyik egy XVI. sz.-beli alsótanyai dénár-lelet, a másik a Demeter-templom bontásakor előke-
rült XVIII. sz.-beli vegyes éremlelet, amelyet a Ferenc József Tudományegyetem archaeologiai intézetének kiadásában megjelenő „Dolgozatok“ c. folyóirat II. évfolyamában részletesen ismertetett e sorok írója.

A magyar gyűjteményben foglalnak helyet a magyarországi és erdélyi érmek és a hazai vonatkozású emlékérmek és plakettek, részben fajták, részben helyek szerint elkülö-

nítve. A gyűjtemény állománya 1926 dec. 31-én a következő volt: 3394 db. ezüst, 953 db. bronz, 140 db. réz, 1 db. hamisítvány, 6 db. nickel, 13 db. vas, 80 db. ón, 3 db. ólom, 1 db. alumínium, 12 db. cink és 154 db. bizonytalan anyagú érem. Összesen: **4757 db.**

Az ókori érmek gyűjteményében vannak elhelyezve a görög, római és itáliai érmek, továbbá a bizánciak is. Ennek állománya: 1 db. arany, 807 db. ezüst, 1366 db. bronz, 5 db. ólom, 20 db. hamisítvány és 21 db. bizonytalan érem. Összesen: **2220 db.**

A külföldi csoportban vannak úgy az európai, mint a többi világrészek érmei. Még pedig: 1675 db. ezüst, 1449 db. bronz, 12 db. hadifém, 18 db. alumínium, 7 db. porcellán, 59 db. ón, 7 db. ólom, 194 db. nickel, 249 db. réz, 53 db. vas, 1 db. cink, 1 db. papír, 11 db. hamisítvány és 146 db. bizonytalan. Összesen: **3882 db.**

A papírpénzek gyűjteményében foglalnak helyet az összes papírpénzek, tekintet nélkül a kibocsátó államra. Természetesen országok és városok szerint külön kezelve. Van benne egy nagyobb osztrák szükségpénz-gyűjtemény és egy csaknem teljes szegedi szükségpénz-gyűjtemény, melynek teljes leírókatalógusa e sorok írójától a fentnevezett folyóirat I. évfolyamában jelent meg. A gyűjtemény állománya: **4387 db.**

A *Ferenc József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetének éremgyűjteménye* 1924-ben alakult meg. Alapját képezi a szegedi állami gimnázium éremtárától átvett 351 db. érem és 25 db. pénzjegy. A megalapítás után az intézet körlevéllel fordult azokhoz a vidéki múzeumokhoz, amelyek valamikor a kolozsvári intézettel összeköttetésben állottak. A felhívás eredményeként a szombathelyi múzeum 34 db. a jászberényi múzeum 35 db. a borsod—miskolci múzeum 115 db. érmet, illetőleg 29 db. pénzjegyet küldött a gyűjtemény részére. A jelentéktlenebb s nagyobbára az intézet belső embereitől származó ajándékoktól eltekintve két, számszerint nem nagy, de értékes adományt kell felsorolnunk. Egyiket (53 db.) dr. Rüblein Richard főszámtanácsos úrtól, a másikat dr. Kertay Viktor pénzügyi tanácsos úrtól kapta az intézet. Ezeken kívül megvásárolta Forray J. Sándor úr gyűjteményét, amelyben mintegy 600 db. római és 360. db magyarországi középkori érmen kívül vegyes külföldi érmek voltak. A gyűjtemény, amelynek célja a hallgatóság numizmatikába való bevezetésének gyakorlati elősegítése, 1926 december 31-én 1 db. arany, 1646 db. ezüst, 2355 db. bronz, 177 db. nickel, 27 db. réz, 3 db. alumínium, 23 db. vas, 5 db. billon, 1 db. ón, 1 db. ólom, 93 db. gipszmásolat, 2 db. hamisítvány, 133 db. bizonytalan. Összesen: **4467 db. érem és 99 db. pénzjegy.**

Banner János.

Társulati élet.

Halálesetek. Kegyeletes kötelességünknek teszünk eleget, midőn megemlékezünk azokról, akik tagjaink sorából a sors mostohasága folytán ez évben kidültek és befejezték földi életpályájukat. Az 1926. évben nyolc tagársat veszítettünk el, de még négy korábban elhunyt tagtársunk elhalálozásának híre érkezett meg hozzánk, akikről ugyancsak ez alkalommal fogunk megemlékezni. *Horsky János* cs. kir. építési tanácsos, brandeisi (csehországi) lakos, a kiváló éremgyűjtő és társulatunknak alapító tagja, még 1917. december 7-én halt meg, amely halálesetről csodálatosképen csaknem 10 év múlva szereztünk tudomást. — Az 1918. évi november hó 23-án halt meg *Kacz Ignác* földbirtokos, társulatunk rendes tagja, Beregszászon, megszállott területen s így nem csoda, hogy csak elkésve jutott tudomásunkra ezen gyászos haláleset. — *Schwarz Rudolf*, gyáros tőzsdetanácsos, társulatunk rendes tagja 1923. évi szeptember hó 19-ikén hunyt el s benne a művészi emlékermek lelkes gyűjtőjét veszítettük el. — Az 1924. évi május hó 6-ikán hunyt el *Gróf Festetics Pál*, v. b. t. t., nagybirtokos, társulatunk alapító tagja, kiből társulatunk egy lelkes pártfogóját gyászoljuk. — Az 1926. évben február 23-ikán *dr. Temunovich Zoltán* ügyvéd, társulatunk rendes tagja, a délmagyarországi irredenta mozgalom egyik leglelkesebb harcosa hunyt el, aki mint régipénzgyűjtő is szép eredményt ért el. — Az erdélyi numizmatikát nagy gyász érte 1926. május 2-ikán, mert ezen a napon *Resch Adolf* ékszerész, a „Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart“ című kiváló mű szerzője, társulatunk rendes tagja hunyt el 72 éves korában Brassóban. — Ugyancsak megszállott területen, Pozsonyban hunyt el, *dr. Gesell-Payer-Endre* fogorvos, társulatunk rendes tagja 1926. május 6-ikán. — *Szabó Ottmár* ciszterciarendi áldozópap, a zirci apátsági könyvtár és

Társulatunk könyvtára ugyancsak minden csütörtökön 6 és 8 óra között áll t. tagjaink rendelkezésére. Ugyanakkor megtekinthető társulatunk gyűjteménye is. A kézikönyvtárt t. tagjaink ezen időn kívül is használhatják. Kulcsa a helyiségben a tagok rendelkezésére áll.

Tagnévsort kívánunk a Közlöny következő füzetéhez mellékelni, s azért arra kérjük igen tisztelt tagjainkat, hogy netalán lakásváltoztatásukat, társadalmi állásukban vagy foglalkozásukban beállott változást okvetlenül közöljék velünk. Ugyanezen tagnévsorban közölni fogjuk az egyes tagok gyűjtési körét is, miért is kérjük, hogy az erre vonatkozó adatokat okvetlenül tudassák velünk, akár történt ebben változás, akár nem.

Társulatunk új tagjai. A Közlöny utolsó évfolyamának megjelenése óta 1926. évi december hó 31-éig felvett új tagok névsorát a következőkben tesszük közzé **Tiszteletbeli tagok:** *dr. Alföldi András* egyetemi nyilv. rk. tanár, Budapest VIII., Bross-utca 15. — *Demole Jenő dr.*, a Genève-i musée d'art et d'histoire éremtáranak vezetője, Genève, Musée d'art et d'histoire. — *Habich György dr.* titkos tanácsos, egyet. tanár, a müncheni Staatliche Münzensammlung igazgatója. München, Schönfeldstr. 20. — *Harsányi Pál dr.*, a Magyar Nemzeti Múzeum éremtáranak vezetője, Budapest I., Zenta-utca 3. — *Hill György Ferenc dr.*, a londoni British Múzeum éremtáranak őre, London, W. C. 1. British Museum. — *Hóman Bálint dr.* egyet. nyilv. r. tanár, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, a M. Tud. Akadémia lev. tagja, Budapest VIII., József-körút 37-39. — *Lafranchi Lajos*, író. Milano, Via Ausonio 10. — *Mattingly Harold*, a londoni British Museum segédőre. London, W. C. 1. British Museum. — **Rendes tagok:** *Andrássy Ernő dr.*, orvos, Érmihályfalva. — *Bocskor Lóránt* m. kir. csendőrszázados. Kecskemét, Csendőrskola. — *Bayer Emil dr.* közs. orvos. Alag. — *Csobán Endre* főlevéltáros. Debrecen, Városháza. — *Greiner Mihály* felsőkereskedelmi iskola igazgató. Debrecen, Piac-utca 8. — *Kárpáti Vilmos* máv. segédtsízt. Alsógöd, XIV. utca 14. szám. — *Kálmán Kálmán*. Budapest VI., Vörösmarty-utca 20. — *Knefely Tibor*. Szekszárd, Lehel-utca 3. — *Landesmann József*, földbirtokos, Budapest V. Kálmán-utca 15. — *Mohácsi II. Lajos Múzeum*, Mohács. — *Magyar királyi Hadtörténelmi Múzeum*. Budapest IX. Üllői-út 47. — *Mérey Andor* főerdőmérnök, Lengyel. — *Rickl Antal* vasnagykereskedő Debrecen, Piac-utca 23. — *Sesztina Jenő* kir. kormányfőtanácsos, vaskereskedő. Debrecen, Ferenc József-út 23. — *Schütz Béla* m. kir. állategészségügyi tanácsos. Eger, Főter 19. — *Szent-Ivány Ferenc* földbirtokos, Apc. — *Varga Károly* órás és ékszerész, Debrecen, Mester-utca 12. — *Veszprémi Dezső* magántisztviselő. Budapest, VIII. Népszínház-utca 16. — *Zirci apátsági könyvtár*, Zirc. — *Zugor Ernő* városi tb. számvevő. Székesfehérvár, Kossuth-utca 18.

Tagdíjfizetési felhívás. Társulatunk közgyűlése az évi tagságdíjat úgy szabta meg, hogy a fővárosban lakó rendes tagok 10 pengő, a vidéken és külföldön lakó rendes tagok 6 pengő tagságdíjat fizetnek. Az új a alapító tagok alapítványa legalább 100 pengőt kell hogy ki egyen. Régi alapító tagjainkhoz azt a kérelmet intézte közgyűlésünk, hogy hozzák meg azt az áldozatot a társulatér, hogy legalább egy fővárosi rendes tag tagságdíj nak megfelelő összeget, vagyis 10 pengőt fizessenek be önkéntes adomány gyanánt, mert csak az összes tagok anyagi támogatásával és áldozatkészségével tudjuk elérni azt, hogy kiadványaink megjelenhessenek. Tisztelettel kérjük mindazokat, kik e kérelmünknek mindeddig eleget nem tettek, hogy azt most már mielőbb teljesítsék. A tagságdíjakat és adományokat azonban nem nyugtázzuk a Közlönyben, mert az túl nagy költséggel járna. Aki a befizetett összegről rendes nyugtát akar, annak azt a postaköltségek előzetes beküldése esetén szívesen kiállítjuk és megküldjük. A pénzküldeményeket kérjük a társulat javára az 51,010. számú postatakarékpénztári csekkszámán befizetni vagy a társulat ügyv. alelnöke dr. Zimmermann Lajos nevére és címére (Budapest IV., Váci-utca 78 — 80. szám) beküldeni. A társulat ügyv. alelnöke egyébként szívesen áll rendelkezésére azon érdeklődőknek, akik a társulatba tagul belépni kívánnak. Telefonja: Aut. 842-22.

INHALT.

Dr. Paul Harsányi: Vorwort. Dr. Paul Harsányi stellt sich als der neue Schriftleiter der Zeitschrift vor, u. gedenkt der Verdienste seines Vorgängers Dr. Edmund Gohl, des Begründers und 24 Jahre lang Schriftleiters derselben. Er betont, dass er als Schriftleiter auch weiterhin den Weg seines Vorgängers verfolgen will, und bestrebt sein wird, dass die Zeitschrift immer als *ungarisches Organ auf wissenschaftlicher Höhe* erhalten bleibe. Er bittet um die Unterstützung von Seiten der Mitarbeiter und Mitglieder der Gesellschaft.

Eduard Telcs. (Seite 3.) Bronzegussplakette zur Erinnerung an das 25-jährige Bestehen der Ungarischen Numismatischen Gesellschaft. Ländelmann in ungarischer Tracht untersucht den durch einen Feldarbeiter soeben gehobenen Münzschatz. Originalgröße 100 × 128 Mm.

Dr. Ludwig Zimmermann: 1901–1926. Die 25-jährige Ungarische Numismatische Gesellschaft. Die Gesellschaft wurde am 14. Mai 1901 gegründet, und hielt ihre Sitzungen und Vortragsabende anfangs in der Ung. Akademie der Wissenschaften, bis sie im Jahre 1907 ein eigenes Heim bezog, wo sie seither ihre wöchentlichen Zusammenkünfte und monatlichen Vortragsabende hält. Sie gründete schon im Jahre 1902 die erste ungarische numismatische Zeitschrift „Numizmatikai Közlöny“, — dann im Jahre 1922 eine zweite Zeitschrift „Az Érem“, welche didaktische popularisierende Zwecke verfolgt. Die Gesellschaft besitzt eine stattliche Bibliothek und Münzensammlung, welche letztere besonders durch die Schenkung der Frau v. Bassarabits vermehrt wurde. Der Stand der Mitglieder beträgt 439, wovon 21 Ehrenmitglieder, 82 gründende u. 336 ordentliche Mitglieder sind. Die Illustrationen des Artikels sind folgende: Seite 4: Dr. Emerich v. Szivák, der erste Vorsitzende d. r. Ges. Seite 5: Dr. Ladislaus Réthy, Vorsitzender der Gesellschaft u. Verfasser des Werkes „Corpus Nummorum Hungariae“. — Seite 6: Eugen Sziklay, der erste stellvertr. Vorsitzende der Ges. Seite 7: Mitglieder-Medaille mit aufgeprägtem Namen des Inhabers, wurde nach dem ältesten ungar. Kaiser von Karl Gerl in Stahl geschnitten. — Seite 8: Dr. Edmund Gohl, stellvertr. Vorsitzender sodann Vorsitzender der Ges., Begründer u. Schriftleiter der Zeitschrift Num. Közlöny. — Seite 9: Medaille zur Erinnerung an den Ausflug nach Kormöcbánya i. J. 1907 von Eduard Telcs. — Seite 11: Jeton zur Erinnerung an das 10-jährige Bestehen der Ges. — Seite 12: Graf Nikolaus v. Dessewffy, Ehrenpräsident der Ges., Herausgeber des bekannten Werkes über Barbarenmünzen. — Seite 13: Hugo v. Kilényi, Vorsitzender, sodann Ehrenpräsident der Ges. — Seite 15: Das zur Erinnerung des 20-jährigen Bestehens der Ges. geprägte Jeton. — Seite 16: Dr. Ludwig Zimmermann, Sekretär, sodann geschäftsführender Vicepräsident der Ges. — Seite 17: Medaille von Ludwig Berán, zu Ehren der Mitglieder Graf Nikolaus v. Dessewffy, Dr. Ladislaus Réthy (Vs.), — Karl Szentgáli, Hugo v. Kilényi, Dr. Ludwig Zimmermann u. Dr. Edmund Gohl (Rs.), anlässlich des 20-jährigen Bestehens der Gesellschaft geprägt. — Seite 18: Karl Szentgáli, Sekretär der Ges. u. Schriftleiter der Zeitschrift „Az Érem“. Einseitige Medaille von Eduard Telcs. — Seite 20: Dr. Géza Faludi, Vicepräsident der Ges. Vorderseite einer Medaille von Ludwig Berán. — Seite 21: Einseitige Plakette anlässlich des 25-jährigen Bestehens der Gesellschaft gewidmet den Verdiensten Dr. Edmund Gohl's (links), und Dr. Ludwig Zimmermann's (rechts). Beide sind Werke von Ludwig Berán.

Dr. Ludwig Zimmermann: Festsitzung anlässlich des 25-jährigen Jubiläums der Gesellschaft. Nach Eröffnung der Festsitzung in der Akademie der Wissenschaften wurden Ansprachen gehalten, Begrüßungsschreiben vorgelegt und zwei Vorträge gehalten. Es sprach Dr. Valentin Hóman, Professor an der Universität in Budapest u. Generaldirektor des Ung. National-Museums über „Geschichtswissenschaft u. Numismatik“, — dann Karl Szentgáli über die Münzschatze des heimischen Bodens. — Illustration auf Seite 25: Dr. Valentin Hóman, Ehrenmitglied der Ges.

Dr. Valentin Hóman: Geschichtswissenschaft und Numismatik. In seinem in der Festsitzung der Gesellschaft gehaltenen Vortrage wirft Verfasser einen Rückblick auf die 300-jährige numismatische Wissenschaft in Ungarn und trachtet die Aufgaben festzustellen, welche auf dem Gebiete der Numismatik der ungarischen Wissenschaft und Numismatischen Gesellschaft harren. Er stellt fest, dass die ungarischen Sammler und Gelehrten in der Vergangenheit an wissenschaftlicher Arbeit tüchtiges geleistet haben, nur konnte die ungarische literarische Tätigkeit nicht immer mit der ausländischen wissenschaftlichen Welt Schritt halten. Die Bahnbrecher auf dem Gebiete der kritischen Geschichtskunde, — Kaprinay, Pray, Cornides u. Stephan Katona, — benützten zur Klärung grundlegender Fragen auf dem Gebiete der Geschichtsschreibung systematisch die numismatischen Quellen. Stephan Kaprinay u. Jakob Peer machten schon Mitte des XVIII. Jahrhunderts einen Versuch zur Bearbeitung der ungarischen Numismatik. Das erste systematische Handbuch der ungarischen Numismatik wurde im Jahre 1801. von Stephan Schönwisner geschrieben. Derselbe verfasste 6 Jahre später den Katalog der Sammlung des Grafen Franz Széchényi, welche den Stock des Münzkabinetts des Ungarischen National-Museums bildet — Martin Kovachich. Jakob Ferdinand Müller, bald danach Joseph Weszerle haben sich durch planmässiges Sammeln der urkundlichen Quellen und des ungarischen Münz-Materials Verdienste erworben. Mit diesen Verfassern schliesst der erste Zeitabschnitt: der des Sammelns von Daten und deren Belegen.

In der zweiten Epoche konnten wir nicht mehr mit dem Auslande Schritt halten. Jakob Rupp, Johann Erdy und Georg Fejér bearbeiteten und gaben nur den nicht veröffentlichten Nachlass der Gelehrten der vorigen Periode heraus, besonders denjenigen von Joseph Weszerle. Wir sehen kaum eine Spur selbständigen Forschens, noch weniger von kritischer Arbeit. Die Werke

Heinrich Finály's, Johann Belházy's und Ludwig Thallóczy's bedeuten schon einen wissenschaftlichen Fortschritt, doch kann man erst das Erscheinen des ersten Heftes von Dr. Ladislaus Réthy's *Corpus Nummorum Hungariae* als Vorboten einer neuen Periode nennen. — Epochemachend war die Begründung der Ungarischen Numismatischen Gesellschaft und die durch dieselbe erfolgte Herausgabe der ersten ungarischen numismatischen Zeitschrift „Numizmatikai Közlöny“, in welcher nunmehr zahlreiche, nach wissenschaftlichen Methoden bearbeitete Abhandlungen erscheinen.

Die wichtigste Aufgabe der ungarischen Numismatiker ist: ihr Spezialfach auf den ihm gebührenden Platz im System der Wissenschaften zu erheben, doch kann man dies nur durch stetige zielbewusste und planmässige metodische Arbeit erreichen. Die erste Bedingung des wissenschaftlichen Fortschrittes und der erfolgreichen Arbeit, sowie der Anerkennung des Erfolges ist die Bewusstheit der Arbeit, die Erkenntnis der Bestimmung des Betreffenden Zweiges der Wissenschaft und der Stellung desselben im allgemeinen System der Wissenschaften. Beim betreiben unseres wissenschaftlichen Faches als Selbstzweck, dürfen wir nie vergessen, dass die allgemeine Wissenschaft ein organisches Ganze bildet. Die Numismatik ist ein Zweig der Geschichtswissenschaften. Ihr Zweck ist die Erkenntnis und Bekanntgabe der Entwicklung, sowie der geschichtlichen Rolle des Geldes. Im Dienste dieses Zweckes prüft der Numismatiker die äusseren und inneren Eigenschaften, das System, die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Beziehungen des Geldes an sich und im Zusammenhange mit andern geschichtlichen Vorgängen. Die Aufgabe der Numismatik ist das systematische Sammeln des uns erhaltenen Quellenmaterials, sowie die kritische und wissenschaftliche Bearbeitung desselben. Die wichtigste Aufgabe der numismatischen Gesellschaften ist die Vorarbeit zur Herausgabe guter Quellenwerke und zwar nach allgemein anerkannten kritischen Prinzipien und allgemeinen geschichtswissenschaftlichen Gesichtspunkten. Verfassers macht zur Inangriffnahme diesbezüglicher wissenschaftlicher Arbeit auch einen Vorschlag.

Die Numismatik hat als Wissenschaft nach der geschichtlichen Rolle und der Entwicklung des Geldes im Rahmen der allgemeinen Entwicklung zu forschen. Die Wissenschaft der Geldgeschichte ist nichts anderes, als die allseitige numismatische, vor allem jedoch wirtschaftsgeschichtliche Bearbeitung des gesammelten und kritisch gesichteten Materials: des Geldes u. der verwandten Gegenstände. Die Numismatik erfüllt nur dann ganz ihre Bestimmung, wenn sie auch die Geldgeschichte systematisch pflegt, und ist sonach die intensive Förderung der ungarischen Geldgeschichte eine der wichtigsten wissenschaftlichen Aufgaben der Ungarischen Numismatischen Gesellschaft.

Dr. Edmund Gohl: Unsere barbarischen Kleinmünzen und das System ihrer Stückelung. Verfassers untersucht die Gewichtsverhältnisse der auf dem Gebiete des geschichtlichen Ungarns vorkommenden grösseren barbarischen Gold-, Silber- und Kupfermünzen verschiedenster Typen im Zusammenhange mit den zu denselben gehörenden oder einzureihenden Kleinmünzen. Er trachtet die Frage zu lösen, den wievielten Teil der Ersteren Letztere in Beziehung von Gewicht und Wert bilden. Aus dem Vergleich der Gewichtsverhältnisse der den goldenen, sowie auch den silbernen Barbarenmünzen entsprechenden kleineren Geldtypen mit den Grossmünzen, kommt Verfassers zu dem Ergebnis, dass vom Zeitalter der frühesten barbarischen Münzprägungen an auf dem Gebiete des geschichtlichen Ungarns sowie Kroatiens neben den grossen Gold-, Silber- und Bronzeprägungen fortwährend solche kleineren Gewichtes und Wertes geprägt wurden. Das System der Stückelung war nicht einheitlich und beständig, — doch spricht die Mehrheit der Daten für ein System von einem Viertel.

Plakette des Antonio Abondio im Ungarischen National-Museum in Budapest. (Seite 36.) Maria mit dem Kinde Jesu. Signiert: AN. AB. Rückseite mit einer Silberplatte bedeckt, auf welcher das Wappen des Barons Paul Sixtus Trautson eingraviert ist. Silber; Grösse 87.5 × 110 Mm.

Dr. Andreas Alföldi: Material zur Klassifizierung der gleichzeitigen Nachahmungen römischer Münzen aus Ungarn und den Nachbarländern. Originalartikel in deutscher Sprache. Seite 37—48; hiezu Tafel I—VI.

Banknotenprobe zu 25 Kronen einer geplanten Ungarischen National-Bank, mit dem Datum 2. Mai, 1919. Einzig bekanntes Exemplar im Ungarischen National-Museum in Budapest. (Seite 48.)

Dr. Elemér Jónás: Daten zur staatlichen Münzprägung von Viminacium. Der Verfasser bekam den Anstoss sich mit der staatlichen Münzprägung Viminaciums zu befassen durch einen Antoninianus des Philippus Arabs, welcher im Funde von Visnye (Comitat Somogy) vorkam. Man kann von diesem Stücke mit ziemlicher Gewissheit auf eine regelmässige staatliche Münzprägung folgern. Die Beschreibung des Stückes ist folgende: Avers: IMP M IVL PHILIPVVS AVG P (sic!) Brustbild des Kaisers mit Strahlenkrone nach rechts, im Paludament. Revers: ADVENTVS AVGG Der Kaiser reitet nach links, hält die Rechte erhoben, in seiner Linken hält er ein Scepter, der Mantel flatternd. (Siehe Tafel VII. No. 2. Der Typus der Rs. ist durch Cohen II., Phil. pater Nr. 3. beschrieben.)

Es wurde schon von O. Voetter festgestellt, dass die mit der charakteristischen Umschrift IMP C M IVL PHILIPVVS PF AVG PM versehene Emission von Antoninianen in Viminacium geprägt wurde. Die am Ende der Legende stehenden Buchstaben PM sollen in diesem Falle zweifellos *Persicus Maximus* und nicht *Pontifex Maximus* gelesen werden.

Aus dem Werke von B. Pick „Die antiken Münzen Nord-Griechenlands“, sowie aus Museal- und Privatsammlungen sind solche koloniale Bronzemünzen Viminaciums bekannt, deren Reversumschrift mit PM, manchmal statt diesen mit PI, oder aber mit P allein endet. Wenn man diesen die Antoniniane aus dem Funde von Visnye, deren Umschrift mit P endet, entgegen hält, — sodann den Styl der Buchstaben und der Portraits mit einander vergleicht, überzeugt man sich, dass diese Münzen alle aus derselben Werkstätte stammen.

Verfasser führt auf Tafel VII. No. I, zum Vergleich einen Antoninianus mit der Reversumschrift ADVENTVS AVGG des Philippus vor, welcher in Rom geprägt wurde. Dieses Stück, — vergleichen mit den Prägungen von Viminacium, — weist hauptsächlich bezüglich des Portraits und der Buchstabentypen einen ausgesprochenen Stylunterschied auf.

Auch aus dem Funde von Visnye stammt der Antoninianus des Trajanus Decius (Tafel VII. No. 6.), mit welchem die koloniale Bronzmünze von Viminacium Tafel VII. No. 7. verglichen, klar festzustellen ist, dass beide aus derselben Werkstätte stammen. — Es beweist dies neben der Identität des Portraits und der Buchstabentypen auch die Reversdarstellung, welche eine historische Beziehung hat.

Als Antoniniane von Viminacium des Aemilianus sind jene Silbermünzen festzustellen, welche die charakteristische Umschrift IMP M AEMIL AEMILIANVS PF AVG aufweisen. Doch kann man durch die Identität des Portraits feststellen, dass der Antoninianustypus Tafel VII. No. 8. auch dort geprägt wurde.

Wenn man die Antoniniane Tafel VII. No. 9. und 10. der Cornelia Supera mit den ähnlichen Reversdarstellungen aufweisenden Münzen der Salonina vergleicht, ist festzustellen, dass auch diese aus derselben Werkstätte herrühren. Die Buchstaben der Umschrift, die Darstellung der Vesta sind die gleichen.

Da aber von den ähnlichen Geprägungen des auf Tafel VII. befindlichen Antoninianus-typus No. 11. der Salonina (Coh. Salonina No. 137) schon G. Cornaggia feststellte, dass diese aus Viminacium stammen, ist es zweifellos, dass diese Antoniniane der Corn. Supera auch aus dieser Werkstätte herrühren.

L. Lafranchi erkannte in den von O. Voetter fälschlich nach Taraco verlegten Münzen Antoninianusprägungen des Valerianus und Gallienus von Viminacium. Er gruppiert dieselben im Jahrg. 1908. der Riv Ital. di Num.

Verfasser trachtet die kronologische Reihenfolge der Antoninianusprägungen von Viminacium dieser beiden Kaiser festzustellen, und zwar mit Hilfe der Aversumschriften und der Portraitdarstellungen (Tafel VII. No. 12–17. und Tafel VIII. No. 23, 25–28.). Der Fund von Visnye bereichert die Antoniniane des Gallienus von Viminacium mit einem neuen Aversumschrift-Typus (Tafel VIII. No. 25.).

Man findet unter den kolonialen Bronzemünzen von Viminacium der Kaiserin Mariniana solche (Tafel VII. No. 20.), auf welchen das Portrait auffallend wohl gelungen, sowie die Buchstabentypen regelmässig sind, was bei Bronzemünzen der Provinz nur als Ausnahme vorkommt. Der Antoninianus von Viminacium der Mariniana, welcher auf T. VII. als No. 21. zu sehen ist, stellt denselben Typus dar. Dieser weist einen ausgesprochenen Typusunterschied von den auf Tafel VII. No. 18. und 19. abgebildeten in Rom geprägten Silbermünzen auf. Dass diese Antoniniane aus Viminacium stammen beweist auch, dass wir von diesen keine Gross- und Mittelbronzen kennen, wogegen in Rom solche nach jedem Antoninian geprägt wurden.

Der auf Tafel VIII. No. 23. dargestellte Antoninian gehört zu den ersten Prägungen des Gallienus. Die Identität des Portraits und der Buchstaben teilt auch die Bronzemünze Tafel VII. No. 24. Viminacium zu, welches Stück eine auffallende Typengleichheit mit dem vorerwähnten Antoninianus besitzt.

In seinem oben zitierten Artikel beschreibt schon L. Lafranchi solche Mittelbronzen von Viminacium, welche nicht nach dem bekannten Reversotypus der kolonialen Bronzemünzen, sondern mit den Darstellungen der einen oder anderen staatlichen Prägung hergestellt wurden.

Eine besondere Emission der Prägungen von Viminacium stellt jene Reihe von seltenen Antoninianen dar, welche im Felde des Reverses, links oder rechts einen Stern aufweisen. Wir kennen solche nur von Gallienus (Tafel VIII. No. 27. und 28.) und von der Kaiserin Salonina (Tafel VIII. No. 30. und Cohen. Salonina No. 112, Paris).

Die Antoniniane der Salonina Tafel VIII. No. 33. und 34. haben einen speziellen Reversotypus von Viminacium.

Man kann die hybride Prägung Tafel VIII. No. 15. im Ung. Nationalmuseum als einen von Valerius Caesar, — dem älteren Sohne des Gallienus, — aus der Werkstätte von Viminacium stammenden Antoninianus feststellen. Hier wurden auch die Antoniniane geprägt, welche Cohen fälschlich Saloninus, — dem jüngeren Sohne des Gallienus, — zuteilt und welche er unter den Münzen dieses Caesars (Coh. 29, 45, 46 und 47) beschreibt.

Verfasser publiziert in diesem Artikel, zu welchem die Tafeln VII–VIII gehören, in grossen Zügen seine Forschungen über die Münzstätte Viminacium. Seine Forschungen über die Antoniniane des Traianus Decius, Trebonianus Gallus und Volusianus publizierte er in seiner Besprechung des Fundes von Bajót.

Gregor Szántó, ungarischer Bildhauer und Medailleur. Eine Serie von Medaillen über den sagenhaften ungarischen Nationalhelden Nikolaus Toldi. — 1. Toldi mit dem Heubaum. 2. Toldi mit dem Mühlstein. 3. Toldis Kampf mit den Wölfen. (Seite 54.)

Lodovico Lafranchi: Über die Denare der Tetrarchie ohne Münzstättezeichen. (Originalartikel italienisch, Seite 55–62.) Verfasser untersucht zu dem Zwecke einer geographischen und kronologischen Einteilung jene Denare der diocletianischen Münzreform, auf welchen das Feld, sowie auch der Abschnitt ganz leer sind. Er stellt fest, dass in der ersten Periode wenigstens 6 Münzstätten, und zwar: Treviri, Rom, Aquileja, Siscia, Cyzicus, später nur Karthago solche Denare ohne Officin- und Münzstättezeichen geprägt haben. Er betont, gegenüber O. Voetter, dass London und Lugdunum während der Tetrarchie gar keine Denare geprägt haben. (Hiezu gehört Tafel IX.)

A. Alföldi: Die Siegesnummer des Kaisers Gallienus und die Treuenummer seiner Legionen. Erscheint in deutscher Sprache in Bande XXXIX. der *Zschr. f. Num.* — Ergebnisse: Bis zum Tode seines Vaters zählt Gallienus fünf Siege, die alle über Germanen gewonnen wurden; der Alemannensieg bei Mailand ist hier inbegriffen. *Victoria VI.* muss die Besiegung des Ingenuus bedeuten, *VICTORIA AVG VII* — die Bezwingung des Regalianus. *VICTORIA AVG VIII* bezieht sich auf den Sieg über Macrianus. Mit *VICTORIA AVG VIII* ist wieder *FIDES EXERC VIII* gleichwertig, wie auch die Treuenummer V., VI., VII. der einzelnen Legionen den *victoriae* V., VI. und VII. entsprechen. Daraus folgt dass die vier Truppen, die das Attribut *VII. pia*, *VII. fidelis* nicht besitzen, also die Legionen *X. gemina*, *XIV. gemina*, *XIII. gemina*, *XI. Claudia*, die mit Regalianus empörten Heeresabteilungen sein müssen. Die rheinischen Legionen sind andererseits in den letzten drei Monaten des J. 260 noch als zu Gallienus treu genannt, also beginnt die Usurpation des Postumus erst Ende 260; das heisst, er hat nicht den Valerianus Caesar, sondern den Saloninus getötet.

Mit dem Tode des Valerianus erscheint für Gallienus — parallel mit der ersten — eine zweite Art Siegeszählung, bei welcher *VICTORIA AVG III* den Sieg über Regalianus bedeutet, die folglich nur seit dem Abgang des Valerianus nach dem Osten anfängt: der Sohn will keine Gemeinschaft mit dem katastrophal beendigten Regime des Vaters gehabt haben. — Die imperatorischen Acclamationen des Gallienus sind noch keine Jahreszahlen, wie bei Postumus, sondern entsprechen der obigen zweifachen Siegeszählung. — Die Münzen mit dem Beinamen *Faterius* sind Ende 260 geprägt. *PIETAS FALERI* bezieht sich nicht auf *Veiovis* und *Diouvis*, sondern auf Saloninus als Jupiter crescens. — Marinianus ist der dritte Sohn des Gallienus, der 268 ermordet wurde.

A. Alföldi: Zum Verständnis der offiziellen Phraseologie der Kaiserzeit. I. Libertas recepta und saevissima dominatio. Erscheint vollinhaltlich in der Zeitschr. f. Numismatik XXXIX (1929). Es handelt sich zuerst um eine Münzgruppe des Gallienus (C² 672—682, 841, 1006 etc. S. . . ., Nr. 1—15) der Kaiser wird wegen der „zurückgegebenen Freiheit“ gefeiert, was die Besiegung eines Gegenkaisers bedeutet. Die begleitende Revers-Legende *ob conservationem sauitis* spielt möglicherweise auf die Errettung des Gallienus aus einer Lebensgefahr an. Das zugegeben könnte diese im J. 264, in der Münzstätte Rom verfertigte Serie sich auf den Krieg mit Postumus beziehen; Verfasser gibt eine kritische Übersicht der darauf bezüglichen litterarischen Quellen, wobei die Rekonstruktion der der Historia Augusta zu Grunde liegenden Angaben einen zur Quelle des Zonaras nahestehenden Bericht ergiebt. Dann wird noch eine neue Inschrift aus Aquincum besprochen, in welcher ein Clodius Celsinus seinen Kampf gegen einen Gegenkaiser (*saevissima dominatio*) des dritten Jh erzählt, in welchem er in der *legio VII Claudia* gegen die rebellischen Truppen der Provinz Moesia interior gefochten habe.

Andor Leszli: Unbekannte Denare des Königs Albert von Ungarn (1437—1439.) Verfasser beschreibt 6 Denare der Münzensammlung des Museums der Stadt Miskolc, welche im II. Bande des Corpus Nummorum Hungariae nicht vorkommen, beziehungsweise Varianten der dort publizierten sind.

Franz Kováts: Ungarischer Geldverkehr im Zeitalter der Anjous. I. Allgemeine Charakterisierung des Geldverkehrs 1301—1350. (Erster Teil.) Verfasser unternimmt den Versuch, in Fortsetzung und Ergänzung der geldgeschichtlichen Arbeiten *V. Hómans* (vergl. Anm. 1) des ung. Textes) die Geschichte des marktmässigen Geldverkehrs in der spätmittelalterlichen Periode der ungarischen Städtewirtschaft auf Grund um angereichen edirten und unedirten Urkundenmaterials darzustellen. Das Aufblühen der ungarischen Städtewirtschaft setzt in der Hauptsache nach Ablauf der grossen Tatareninvasion in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts ein. Bis dahin war der ungarische Geldverkehr primitiv und accessorisch im Rahmen einer naturalen Haus- und Güterwirtschaft. Zur Zeit seines Entstehens findet der städtische Markt in der Hauptsache eine zur Abwicklung des geregelten Güterverkehrs durchaus ungeeignete Münze vor, den in zahllosen Typen und mit fortwährend wechselndem Schrot und Korn ausgeprägten, alljährlich verruinen königlichen Denar. Infolgedessen sind die Städte gezwungen, in bewusster Ablehnung der „gesetzlichen“ und landesüblichen Zahlungsmittel ihre Verkehrsmünzen und ihr Geldsystem sich selbst zu schaffen, bezw. durch ihre internationalen Handelsverbindungen als Handelsmünzen aus dem Ausland zu übernehmen. Einen ersten, freilich schwerfälligen und tastenden Versuch zur Schaffung einer stabilen Landeswährung erblickt Verfasser in der Verkehrsgewohnheit, die seit den zwanziger Jahren des XIII. Jahrhunderts (1222 *marca puri argenti*, 1227 *marca fini argenti*) urkundlich überliefert ist, Silbergeld (und Rohsilber?) in Feinsilbergewichtseinheiten (Marken) zusammenzufassen. Allein dieses Zahlungsmittel, dessen tatsächlicher Verkehrswert in jedem einzelnen Falle durch Abwegen und Feingehaltsprobe festgestellt werden musste, genügt dem städtischen Marktverkehr nicht. So setzt nun seit 1260 (Handelssilbermark 1261, Wiener Denar-mark 1264—1265) das unzweifelhaft von den grösseren Städten ausgehende Bestreben ein, ein bequemerer dem rasch intensivierte Verkehr angepasstes Zahlungs- und Tauschmittel zu erlangen, dessen Wertkonstanz eine genauere Wertmessung ermöglicht.

Die von den ungarischen Städten adaptierten Handelsmünzen drangen zuerst vom Westen und Südwesten her — entsprechend den regen Handelsverbindungen nach diesen Seiten hin — in Ungarn ein. Es sind dies der Wiener Denar (Pfeuning) und der Banaldenar, und ihr Auftauchen entspricht den zwei uralten wichtigen Handelsrouten, welche Ungarn mit Central- und Südeuropa verbanden, deren ausländische Knotenpunkte Wien und Venedig waren. Gleichzeitig entwickelt sich im Zentrum Ungarns (Leitstädte Gran und Ofen) die merkwürdige und spezifisch ungarische Handelssilbermark, deren spätere Verbindung mit dem Rechnungsgulden (per 100 Denare) die

Grundlage der spätmittelalterlichen ungarischen Geldrechnung wird. So zeigt sich das Land am Anfange des XIV. Jahrhunderts in vier Geldumlaufs-, genauer Geldrechnungsgebiete geteilt. Im Westen zirkuliert die Wiener Denarmark (per 400 Wiener Pfennige), im Südwesten und Süden die Banalmark (per 200 oder 240 Banaldenare), im Herzen des Landes die Handelssilbermark, während der übrige, weitaus grösste Teil des Landes bis zum Eindringen des böhmischen Groschens von Norden her, an der Feinsilbermarkrechnung festhielt. In Untersuchung des Verhältnisses zwischen Münze und Rechnungsmark, beziehungsweise der Rolle des einheimischen (königlichen) Geldes im Geldumlauf dieser Zeit gelangt Verasser auf Grund eines umfangreichen Beweismaterials zu dem Ergebnis, dass während die Wiener und die Banalmark tatsächlich die Zusammenfassung einer bestimmten (oben erwähnten) Zahl der betreffenden Handelsmünzen bedeutete, das ungarische Geld, (der königlich ungarische Denar), wahrscheinlich zusammen mit Rohsilber mit den in Feinsilbermarken zusammengefassten Münzen identisch ist. In einzelnen Ausnahmefällen begegnet man in den Urkunden auch der Erwähnung der Rechnungsmark in ungarischen Denaren (per 400 D.); in den weitaus häufigeren Fällen wird der ungarische Denar aber nicht nach Stückzahl, sondern nach Feingewicht in Marken zusammengefasst.

Im Anhange publiziert der Verfasser 269 Regesten unedierter Urkunden aus der Zeit 1301–1350, welche Geldausdrücke enthalten.

Gregor Szántó. Fortsetzung der Toldi-Serie auf Seite 54. 4. Toldi bändigt den Stier. 5. Toldi Zweikampf mit dem tschechischen Ritter. (Seite 109.).

Joseph Ernyey: Zur Verlegung der Körmöcbányaer Münze in der Zeit von 1524–1640. Nachstehende Zeilen mögen uns gelegentlich die Nachricht ins Gedächtnis zurückrufen, dass die Tschechen die Münze von Körmöcbánya nach Prag übertragen und dort das tausendjährige Jubiläum der Prager Münzprägung feiern wollen. Ähnliche Versuche zur Verlegung der Körmöcbányaer Münze waren schon des öfteren geplant, doch scheiterten diese bisher noch immer am Widerstande der Stadt, respektive des benachbarten Hochadels, denn Körmöcbánya (Kremnitz) besass ausser seinem durch königliche Privilegien gesicherten Rechte überdies noch die Aufgabe der Kontrolle. Im Besitze der „Goldenen Landsnadel“ übte die Stadt in der Tat das dem Magister Tavernicorum zustehende Recht der Prüfung und ergänzte die Rolle des nicht immer sachverständigen Pisetarius des Primas. So ist es verständlich, dass die Stände, die übrigens auch die Privilegien der Stadt verteidigten, in erster Reihe die Rechte der Stadt Körmöc gegen die Übergriffe der Hofbeamten schützten. Als infolge der seitens des Hofes ausgehenden Intriguen, hauptsächlich der durch die Königin Maria (als der Nutzniesserin der Bergstädte) geschürten Arbeiterunruhen (1524) die Unternehmungen der Familien Fugger und Thurzó sich zerrütteten, Elek Thurzó hingegen auch seiner Oberkammergrafwürde entsagte, stellte man die ränkevollen Emerich Fortunatus und Bernhard Beheim an die Spitze der Münze. Beheim der i. J. 1524 Kammergraf wurde, machte sich bald verhasst, wie er selbst sagt „habe er von den Kremnitzern nichts anders als schandt, schaden und spott“. Hiermit verteidigt er sich, als ihn die Münzer der Geldfälschung beschuldigten. Als Vergeltung hierfür wollte der Kammergraf die Münze nach Selmecbánya (Schemnitz) verlegen und im Interesse dieser Stadt fremde Arbeiter bringen lassen. Hier war sowohl er, als auch hauptsächlich sein Bruder an dem wiederrechtlich erworbenen Schaidegaden interessiert. Ja selbst den Rat von Selmec führte er irre, indem er diesen durch das in Aussicht gestellte neue Münzrecht hinhielt, wodurch er die beiden rivalisierenden Städte noch mehr gegeneinander aufstachelte. Im kritischen Augenblicke eilte der Thesaurarius Johann Dóczy der Stadt Körmöcbánya zu Hilfe, ordnete mit dem Kammergrafen die Lohnbewegung der Münzer und veranlasste schliesslich auch den König zur Erneuerung des alten Privilegiums: „*Non in aliis civitatibus, quam Cremnicy monetae cudantur*...“ (7. December 1525). Im Weiteren werden auf Grund von Daten des Archives der Stadt Körmöc der Antagonismus zwischen den Beamten der Königin, hernach der niederösterreichischen Kammer und der nunmehr nicht allein um ihre Rechte, sondern auch um ihre materielle Existenz besorgten Stadt behandelt. Von diesem Zeitpunkte an nahmen die hofischen Intriguen Körmöc gegenüber eine andere Richtung, so wurde z. B. auch der finanziell nachteilige, gesetzwidrige Vertrag des Sauer mann aus Breslau erneuert, demgegenüber die Stadt der Königin für ihre in Ofen und Visegrad aufs Neue ins Leben gerufenen Münzen keine Arbeiter sandte, so dass sie die gesammelten Kirchenschätze nur mit aus Wien verschriebenen Arbeitern zu Geld prägen lassen konnte. Wie der Augenzeuge Szerémi aussagt „liess sie solch schlechtes Geld prägen, machte eine solch grosse Beute, dass der Türke, hätte er im Lande gebrannt und gesengt, dieses nicht hätte ärger schädigen können.“

Unterdessen war, wie es den Anschein hat, Beheim in Breslau oder Schweidnitz tätig, weshalb die Bergstädte auch an der Mohács-Schlacht nicht teilnahmen. Demgegenüber musste sich Körmöc auch weiterhin gegen die neuerlichen Selmecer Pläne des Kammergrafen wehren, bis die Königin am 25. Oktober 1526 endgültig den Plan der Verlegung der Münze fallen liess. Beheim gelang es, alles was vom Hofe ausging, äusserst verhasst zu machen, ja selbst das loyale Körmöc jagte die ihm gesandten Lanzknechte hinaus und schloss sich Szapolya an (1527), um welche Zeit Beheim seine Kammerbeamten gefangen setzen liess. Diese Feindseligkeiten dauerten beinahe ein Jahr, bis der siegreiche Kacizianer die Körmöc-er gewann und zwar durch einen Pakt, ohne Waffengewalt. Ferdinand erneuerte unterdessen – obgleich die Städte seinem Wirkungskreise tatsächlich nicht angehörten – im Verfolge einer klugen Politik das Münzrecht der Stadt Körmöc und ausserdem die Privilegien der Münzergilde; Beheim hingegen mied auch darnach noch die Bergstädte und ordnete aus der Ferne seine Angelegenheiten. Im J. 1533 erwarb er abermals den Schaidegaden, hernach verlegte er die Magazine und die Kammerkasse nach Selmec, um zuguter

letzt auch die Münze hieher bringen zu lassen. Diesmal wandte sich die Stadt Körmöc an Ferdinand um Hilfe, da man sich des zerrütteten geschwisterlichen Verhältnisses zwischen Maria und Ferdinand wohl bewusst war.

So bedeutete denn der Sturz des Oberkammergrafen Beheim i. J. 1537, der Veruntreuungen überführt wurde, für Körmöc eine Erlösung. Nun verhandelte der Reichstag (1538—1540) die Angelegenheit des wesentlich verschlechterten Geldes, obwohl auch Ferdinand, solange die Königinwitwe im Besitze der Kammer war, nicht zu helfen vermochte. Erst i. J. 1547 unternahm er den Versuch sich von seiner Schwester zu befreien, als er das Fuggersche Unternehmen in Besztercebánya ablöste und dort mit Unterstützung der Körmöcer scheinbar mit dem Bau einer Münze begann. Auf diese Kunde hin nahm sich nun die Königin der Verteidigung und des Beweises der Rechte und der Kompetenz der Stadt Körmöc zur Aufrechterhaltung der Münze an, sogar des Kontrollrechtes gedenkt sie. Schliesslich söhnte sie sich mit ihrem königlichen Bruder aus und übergab ihm die Bergstädte gegen eine Lebensrente. In Besztercebánya wurde folglich die neue Münze, noch ehe sie in Betrieb gesetzt wurde, überflüssig.

In der Folge gelangten die Bergstädte und somit der ganze Münzbetrieb, trotz der vielen Eide und Versprechungen Ferdinands in die Hand der niederösterreichischen Kammer; gleichzeitig erlitt der Reichstag, der Primas und das Kontrollrecht der Stadt Körmöc stufenweise Abbruch, doch wurde die Münze trotz alledem nicht angegriffen. Im J. 1526 begann die Kammer mit ihren Angriffen, sie lieferte i. J. 1558 noch Probegeld, obgleich sie sich gegen die Probenadel und die Kontrolle verwahrte. Die Stadt gab trotzdem nicht nach und hielt ihr Recht auch noch während der Einstellung des Pisetumrechtes des Primas aufrecht. Der zähen Ausdauer der Stadt Körmöc ist es zu verdanken, wenn zu jener Zeit, als das Silbergeld jeder Betreuung entbehrte und das Geld sich von Tag zu Tag verschlechterte, die Güte unserer Dukaten keinen Abbruch erlitt. Die Kammer, erzürnt durch die erlittenen zahlreichen Niederlagen, suchte nun nach einer Gelegenheit, um ihren Zorn zu kühlen. Dies geschah i. J. 1596, als die verschuldete Stadt von ihrem Gläubiger Sebastian Thököli bedrängt wurde. Sie arbeitete einen Plan zur Aufstellung der in Gutenberg bereits fallen gelassenen Münzpresse aus. Dies hätte die Auswanderung der ohne Verdienst geliebten Arbeiter, ferner die stufenweise Reduktion der in die Hände der Kammer gelangten Bergwerke nach sich gezogen. Mit Recht war die Stadt um den Wohlstand und um ihre eigene Bedeutung besorgt. Anfänglich erhob in ihrem Interesse der 1596 abgehaltene Reichstag und die Deputation des Komitates Turóc vergebens Einspruch, da der König diesen Plan guthiess und der übelgesinnte Kammergraf, David Hag die neue Maschine eiligst in Selmec aufstellte. Die erbitterte Stadt wandte sich nun unter Aufrechterhaltung ihrer protestantischen Glaubensgrundsätze an den Primas, andererseits gewann sie mit Unterstützung von Révay, Illésházy und der übrigen Magnaten den Erzherzog Matthias zum Schutze ihrer Angelegenheit und rettete auch diesmal den Betrieb ihrer Münze. Es gereicht der Stadt zur Ehre, dass der Rat auch dann noch, als die Kriese den Höhepunkt erreichte, stolz den öffentlichen Charakter ihres Kontrollrechtes verkündete, da sie dieses auch noch in Selmec nach Auflösung ihrer Münze ausüben wollte. Zum Glück kam es nicht dazu. Die Kammer war gezwungen i. J. 1605 zurückzukehren, trotzdem aber bedrohte i. J. 1605 die in Selmec verbliebene Presse aufs Neue die Stadt. Die Kammer, auf die durch die Kämpfe des Bocskay verursachten Wirren sich berufend wollte nun auch das „Ducateneisen“ und die ganze „geheime Cimentkunst“ unter Begleitung entsprechender Körmöcer Facharbeiter nach Wien transportieren lassen, dass Silber hingegen unmittelbar in Selmec zu Geld verarbeiten. Das Vordringen Bocskay's (1605) vereitelte auch diesen Plan.

In der Folge sind nur mehr unbedeutende lokale Zwistigkeiten zwischen der Stadt und den Kammerbeamten zu verzeichnen, so wegen Verweigerung des Probegeldes, in anderen Fällen, wegen Umgehung der amtlichen Wage oder Kontrolle, doch stets wusste die Stadt ihre Rechte zu verteidigen. Schliesslich verlegte der erbitterte Kammergraf i. J. 1616 seinen Sitz nach Selmec. Die Münze verblieb zwar in Körmöcbánya, war indessen bereits vollkommen dem Machtbereich der Stadt entrückt; doch vermochte sie sich ihrer Kontrolle dennoch nicht zu entziehen. Nachdem der König auf dem Reichstag zu Sopron (1618) gelobte, die Freiheit der Bergstädte samt dem Wirkungskreise des Palatins und Primas wieder herzustellen, wandte sich nun Körmöc mit seiner gegen die Kammerbeamten erhobenen Klage im Sinne des Gesetzes an den Palatin und erwarb sich damit eine „nota infidelitatis“. Erst der Angriff Bethlen's machte der Erbitterung ein Ende, denn danach wurde das Pisetumrecht des Primas wieder hergestellt (1624) und obgleich es nicht im vollen Umfange zur Geltung gelangte, so hatte die Stadt dennoch einen festen Halt hieran. Bis zum Jahre 1638 wurden ernstere Klagen nicht erhoben und auch in diesem Jahre war es nur eine theoretische, insofern als die Reformpläne des Barons Prandei's aufs Neue die Frage des Ausstellungsortes der Presse und in Verbindung hiermit die Übersiedlung der Münze nach Selmec aufwarfen. Es ist lehrreich, dass diesmal die Körmöcer Kammer selbst, aber eher noch die äusseren Umstände, d. h. der Verfall der Stadt Selmec, den Plan vereitelten.

Die Studie begleiten Dokumenten- und Quellenmaterialangaben

Dr. Géza Faludi: Eine Klippe auf Dr. Georg Blandrata. Verfasser beschreibt und bringt das Bild einer bisher unbekannten viereckigen Silberklippe auf Dr. Georg Blandrata (1516—1588), einem der Begründer der Unitarischen Kirche in Siebenbürgen. Die Klippe ist seiner Ansicht nach eine fiktive Medaille und ist durch Vergleich mit Stücken ähnlichen Stils festzustellen, dass dieselbe in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts verfertigt worden sein mag.

Joseph Ernyey: Manuscript einer Numismatik des Georg Lazáry aus dem XVIII. Jahrhundert. Der berühmte Thesaurarius Rákóczi's Johann v. Radványky hatte schon in seinen Jugendjahren eine Sammlung von siebenbürgischen Münzen angelegt, welche durch seinen Enkel

erweitert wurde und so entstand in Radván langsam ein wahres „Numophilacium“. Georg Lazáry cand. theologiae bezog die Universität in Königsberg und Jena auf Kosten Radvánszky's und später (1774) erhielt er, als er in Radván als Instruktor angestellt war, eine Vocation nach Maskófalva. Da er in Jena auch Müllers numism. Vorträge besucht und sogar im berliner Museum eine Anstellung erhalten hatte, suchte er auch in Radván Gelegenheit weiter Numismatik zu treiben. Dies war umso leichter, als er in der Schlossbibliothek eine reiche Fachliteratur fand und der junge Anton v. Radvánszky sich auch für Münzen begeisterte. Als Sammler stand er mit Weszerle und Rupp in Verbindung.

So ist die Handschrift „*Narratio de Hebraeorum, Graecorum etc. re nummaria*“ entstanden, eine synoptische Darstellung, speziell von Falsificaten, welche freilich auch in Radván vorhanden waren. Ausführlicher, sogar schön illustriert ist die *Descriptio nummorum etc.*, in welcher er sich, den Anweisungen von Cornides, der dieser Zeit an der Pester Universität über Numismatik praelegierte, entsprechend, mit ungarischen Münzen beschäftigt. Leider blieb die Handschrift unvollendet; mit Cap. 105. wurde selbst die Beschreibung der Batthyány'schen Münzen abgebrochen.

Eine „continuatio“ hat sein Schüler Anton v. Radvánszky wohl angefangen: „*Nummi per se acquisiti*“, doch bis zum „*Purum*“ ist auch er nicht gelangt.

Lazáry's Handschriften (Tom. I., II.) werden in der Radváner Bibliothek pietätvoll aufbewahrt.

Probe eines 10-Kronenstückes aus der Zeit der Räteregierung in Ungarn (27. März—1. August 1919.) Einzig bekanntes Original exemplar im Besitze der Marquess of Bute in England.

Dr. Alfred Schulek: Über die Münzen der sog. „gemischten“ Periode und ihre Zeitfolge. I. Karl Robert. Nach einer Einleitung, in welcher Verfasser die Notwendigkeit der Verbesserungen bei der Neuauflage des Corpus Nummorum Hungariae v. Réthy II. T. (u. zw. auf chronologischer Grundlage statt der bisherigen rein typologischen) darlegt, und auch eine genaue Definition von „Gattung“, „Abart“ und „Variante“ gibt, — legt er einen ganzen Plan zu so einer chronologischen Bearbeitung der Münzen König Karl Roberts (1308—42) vor, welche durch die urkundlich nachweisbar jährlich einmalige Münzerneruerung erleichtert wird, und als deren Ergebnis Verf. auf den beigegebenen Tafel X.—XII. sämtliche (an die 60) Typen König Karls in chronologische Ordnung zu bringen versucht. Vor allem bespricht er die direkten und indirekten Daten, welche seine Zeitbestimmungen ermöglichen, und teilt diese ein in 1. innere: Münzbild, bes. Wappen, Umschrift, Münzzeichen, Rechtschreibung, Schriftart, Styl u. „Mache“ des Gepräges; ferner Durchschnittsgewicht, (durchschn.) Feingehalt; und 2. äussere: Fundergebnisse, Urkunden, u. andere schriftliche Überlieferungen (besonders die uns erhaltenen sechs Münzkammerpachtverträge des Königs der J. 1330, 35, 36, 38, u. 42 (zwei), und die Steuerregister der päpstlichen Zehentnehmer); alles unter Zugrundlegung der einschl. Litteratur, besonders der hervorragenden Werke Professor Dr. Bálint Hóman's: „Magyar Péntörténet 1000—1325“ (1916) (Ungarische Geldgeschichte 1000—1325) und „Magyarország pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában 1921“ (Geldwesen u. Wirtschaftspolitik Ungarns zur Zeit Karl Roberts.)

Der ungarische Wappenschild war unter den Anjous erst angiovinisch-ungarisch (Lilien-Balken) dann umgekehrt gespalten. Verfasser gelang es auf Grund der uns erhaltenen Siegel zu bestimmen, dass diese Änderung des Wappens nicht vor 1335 stattfinden konnte (weil ein Siegel von 1335 noch das angiovinisch-ungarische Wappen führt). — im Jahr 1336 aber wahrscheinlich schon geschehen war, da ein einziger Groschen (C. N. H. Nr. 7.) König Karls das ungarisch-angiovinische Wappen hat, und bereits durch Hóman aus den Münzverträgen nachgewiesen wurde, dass der König nach 1337 keine Groschen mehr prägen liess. (Verf. glaubt annehmen zu können, dass der Groschen Nr. 7. wenigstens 2 Jahre hindurch geprägt wurde, da derselbe der häufigste ist, und von allen Groschen die meisten Münzzeichen aufweist.) Hiedurch erscheinen also alle Münzen mit dem Lilien-Balken-Schild als vor, — und alle mit dem Balken-Lilien-Wappen als nach 1336 datiert (bis auf eine einzige Ausnahme, den sogenannten „Banaldenar“ C. N. H. 54/A, welcher aber durch alle andern Eigenschaften sicher als einer der ersten seiner Gattung schon durch Hóman erkannt wurde). Verf. findet, dass die Reihenfolge der Farben des ungarischen rot-silbernen geteilten Wappenschildes (welche in der 1. Hälfte des XIV. Jh.-s noch wechselt) auf den ungarischen Münzen daran zu erkennen sei, dass „Silbern“, — entsprechend der ursprünglichen, im Zeitalter der sogen. „lebenden“ Heraldik befolgten Gepflogenheit, die „Metalle“ durch wirkliche, an den Schild genagelte Metallplättchen zu bezeichnen —, immer erhöht dargestellt wurde, u. zw. unabhängig davon, ob es sogenannte „Balken“ (d. i. Teilungen gleicher Zahl) oder nur „Teilungen“ (ungleicher Zahl) sein sollten. Aufallen ungarischen M.-A.-Münzen und Siegeln ist jede zweite Teilung (entweder über, oder unter dem ersten Teilungsstrich beginnend) ganz deutlich erhoben, hervorstehend; — und ist Verf. überzeugt, dass dies als Darstellung von „Silbern“ zu gelten habe, trotzdem es Münzen aus dieser Zeit gibt, welche ganz gegen die heraldische Regel, die erste Teilung erhöht darstellen und welche dabei auch noch Teilungen ungleicher Zahl haben. Da nun die erhabene Darstellung, also die Reihenfolge der Farben meist Jahre hindurch gleich bleibt, ermöglicht dies weitere Zeitbestimmungen der Münzen Karl Roberts (und auch Ludwigs des Grossen). — Dadurch, dass ferner sämtliche Münzen mit dem späteren Wappen die Namensform Karolus tragen (wieder mit einer einzigen Ausnahme eines einzigen Exemplars vom Groschen Nr. 7, welches rein zufällig leider gerade für das Corpus abgebildet wurde) sind auch sämtliche Münzen mit Karolus als die früheren bestimmt.

Als die Ersten dieser erwähnten Banaldenare hat schon Hóman Nr. 54 A. B u. Nr. 51. des Corpus Num. Hung. erkannt; dieselben wurden der ersten Münzreform (1323) gemäss geprägt. *)

*) Hóman hebt hervor, dass in dieser Zeit unter „Banales“, „Banaldenare“, nicht slavonische, sondern solche königlich ungarische Münzen verstanden wurden und zu verstehen sind, welche nach Art der älteren Denare der slavonischen Bane aus d. Mitte d. XIII. Jhrt.-s) in Ungarn (engeren Sinnes) geprägt wurden, — woselbst gewiss keine Münzen mit dem slavonischen

Als deren unmittelbare Nachfolger (aus den Jahren 1326—28) bezeichnete auch bereits Hóman auf Grund der päpstlichen Steuer-Register: Corpus Nr. 13/14 („denarii cum aquilis“), Nr. 49/50, („d. cruciati“) u. 9. („d. lyliati“), zu welchen Verf. noch den (inbetr. seiner Echtheit sehr fraglichen) Den. Nr. 46. reiht. Auf den Denar Nr. 29. passt jedoch die Beschreibung des königl. Dekretes v. J. 1330 und sein durchschn. Gewicht (0.546 Gr.) kommt dem Sollgewichte dieses Jahres (0.61 Gr.) von allen in Betracht kommenden Denaren am nächsten (auch Legierung (0.700) u. Münzzeichen stimmen zu diesem Dekret); — ebenso wie das Durchschnittsgewicht von C. N. H. Nr. 25 und 30. dem gesetzlichen Schrote der Jahre 1335—36 (0.438 Gr.) am nächsten kommt. Die letzten, in d. Jahren 1338, bzw. 1339—42 geprägten Denare des Königs können nach dem Verfasser nur C. Nr. 18. bzw. 15. sein, weil die Funde aus den ersten Jahren der Regierung Ludwigs des Grossen (von 1342 an) diese in grösster Zahl enthalten;!) ferner auch weil die Umschrift („M. Regis Hungariae“) welche auf Ludwigs Münzen vorkommt, nur auf diesen beiden Denaren Karls zu finden ist. Nr. 18 ist auch des Wappens wegen unbedingt nach 1336 geprägt; der letzte (von 1339 bis 1342 geprägte) Denar („ewige Pfennig“) Karl Roberts ist hiegegen gewiss C. N. H. Nr. 15, dieser auch heute noch häufigste von den schwereren Denaren des Königs, welcher in den letzten vier Jahren seiner Regierung in sehr grosser Menge²⁾ geprägt worden sein musste. Gewicht u. Feingehalt von C. 18. u. 15. entsprechen ungetähr den Vorgeschriebenen. Verfasser ergänzte die Durchschnittsgewichtangaben Hómans durch Wägungen z. T. aus seiner eigenen Sammlung und durch andere neuere Angaben; er konnte aber die Legierungen leider nur beiläufig durch einige Strichproben ermitteln lassen, welche jedoch im Grossen und Ganzen den Vorschriften der Münzverträge der betreffenden Jahre entsprechen: so bei C. 8., 11. und 42. : 0.850; 15. u. 29. : 0.700; Nr. 21. (war besonders fein) : 0.900; C. 32. : 0.600.

Verfasser hält A u. A—A für die Münzzeichen von Alba (Stuhlweissenburg), A—I für das von Alba Julia (? Karlsburg), B, B—V und die Krone für die von Buda (Ofen), Q (Q—R u. * (?)) für die von Körmöcbánya (Kremnitz), F—A u. M—M (=Mons Medius) für die von Felsöbánya, K jedoch für Karolus (erst vom XV. Jh. an für Kremnitz u. C für Kassa.) L—I für das Mzz. von Lippa, N (N—I (u. I—A ?)) für d. v. Nyitra (Neutra), O—B u. O—F für die v. Offenbánya, R u. R—A für die v. Radna, S—B u. S—Lilie für die v. Szomolnokbánya (Schmölnitz), S—T für das v. Szomolnok- und Telkibánya (oder ev. Strigonium, Gran), gekröntes Y—A für das v. Várad (Grosswardein) und Z—A für das v. Szatmár. Münzmeisterzeichen gab es damals wahrscheinlich noch nicht.

Die Groschen bestimmte schon Hóman auf Grund der Urkunden als sicher von 1329 bis 1337 geprägt. Der erste Groschen meint Verfasser, sei zweifellos Nr. 3. gewesen; derselbe ist grösser, schwerer, (durchschn. 3.745 Gr.) und berechnet Verf. dessen Münzfuss auf 62 St. aus der 15-lötigen ofner Mark. Der letzte Groschen musste, wie gesagt Nr. 7. (der „Grossus cum clypaeo regis“ der Urkunden) sein; alle anderen haben das angiovinisch-ungarische Wappen. Die Zusammenstellung des Verfassers nach ihren typologischen Elementen ergibt eine Reihenfolge in welcher die durchschnittliche Schwere (aber auch je die schwersten sowie leichtesten Stücke) der einzelnen Typen im Gewichte stetig genau zunehmen, was ihn veranlasst zu glauben, dies sei auch die genaue zeitliche Reihenfolge der Arten, da er meint, die Verschiedenheit des durchschnittlichen Gewichtes der vier, nach gleichen Normen in verschiedenen Jahren geprägten, jedoch zu demselben Zeitpunkt (1338) verufenen Type (C. 6., 4., 5. 7.) sei durch die „Säigerung“³⁾ entstanden (ja vielleicht sogar die so auffallende Verschiedenheit der Groschen-Zahlmarken hiemit zusammenhängen könnte.) Die länger im Verkehr gewesenen älteren Typen (so Nr. 6 mit Karolus) mussten ja durch die Säigerung stärker im Durchschnittsgewichte verringert worden sein⁴⁾ und hätte nach der Entwertung eine weitere Säigerung der nunmehr bloss als Pagament geltenden Groschen keinen Sinn mehr gehabt. Der zweite Groschen (vom Jahre 1330) ist unbestreitbar Nr. 6., weil er der einzige von den nach 72-er Fuss geprägten ist, welcher die ältere Form des Namens Karolus trägt.

Verfasser hebt die auffallende typologische Verwandtschaft

des Groschen C. Nr. 3. mit Denar Nr. 10.,	
„ „ „ „ 5. „ „ „ 8. und Obol 9.,	
„ „ „ „ 6. „ „ „ 11. „ „ 12.,	
und „ „ „ „ 7. „ „ d. Denaren 15. und 30.	

hervor, und sieht einen zeitlichen Zusammenhang zwischen diesen verschiedenen Nominalen (bis auf 1 Jahr) so dass hiedurch auch die angeführten Denare und Obole als zeitlich bestimmt erscheinen. Den Denar C. 21., welcher der feinste und einer der schwersten des Königs ist, glaubt Verf.

Wappen, dem Marder ausgegeben wurden. Nuber irrte, als er in seinem „Beitrag zur Chronologie slawonischer Münzen“, (Wissensch. Mitt. a. Bosnien u. d. Herzegovina VI, Bd., S. 474.) behauptete, ein grosser Teil slawonischen Geldes sei in einer ungarischen Münzstätte geprägt worden; dies können nur Nachprägungen, Beischläge gewesen sein, denn die „Banales“ der Urkunden dieser Zeit beziehen sich wie gesagt, auf die nach Art der banalen geprägten königlichen Münzen.

¹⁾ So der Fund von Tápió-Sáp (s. v. Luschin „Wiener Münzwesen“ i. M. A.“ S. 36) d. J. 1900. Verf. möchte jedoch die Vergrabungszeit desselben auf 1345—0 herabsetzen, da die späteste Münze in demselben Denar C. 74 war, der Einzige aus dieser Zeit mit einem Obol (C. 75.), solche aber laut Münzvorschrift (S. Hómans Karl Robert-Buch S. 262.) i. J. 134. geprägt wurden.

²⁾ Wie Verf. nach den Angaben des Münzvertrages von 1342 berechnet: mindestens 23 (wahrscheinlich jedoch noch viel mehr) Millionen St.

³⁾ „D. i. Ausscheidung von überwichtigen Stücken in gewinnsüchtiger Absicht“ (v. Luschin, Allg. Münzkunde I. Aufl., Seiten 114., 174., 222. u. Wiener Münzwesen i. M. A. S. 29.

⁴⁾ Es wurden nur gut erhaltene Stücke gewogen, die Mehrzahl, besonders der Groschen C. Nr. 6. ist sehr schlecht erhalten. (z. B. Széchényi Taf. 4. Abb. 2—7.)

für jenen halten zu können, von welchem die Steuerregister d. Jahres 1332 berichten, dass in der bācser Erzdioecese 4 Denare schon einen Groschen machten. (Sonst waren es 6 bis 7 Banaldenare.)¹⁾ Dies wäre also der beste Denar des Königs gewesen, und ist sein Feingehalt nur um 6 Centigramme geringer, als der vierte Teil des durchschnittl. Feingehaltes der Groschen. Merkwürdig ist, dass diesem Denar C. 21. und dem Zweitbesten, dem C. 8. mindere Emissionen desselben Typus (bes. d. Obolen) gefolgt zu sein scheinen. So besitzt Verf. einen vorzüglich erhaltenen Denar C. 8. (mit einem Röschen über d. Wappen) von 0.61 Gr., also um ein Viertel geringer als die Gewöhnlichen, (aber, ausnahmsweise? 0.980! fein), welchem eine Reihe von Obolen von beiläufig 0.30 Gr., mit einer Lilie über d. Wappen, u. z. T. mit dem Beiz. v. Nyitra (H—I) entsprechen. Auch Obolen des C. 21. gibt es zu diesem geringen Schrote: C. 23. u. 24; nur haben diese bereits eine andere Umschrift: mit „M“ (oneta) beginnend, was diese Abart also in die Jahre 1335–36. verweist, da die Umschriften der Münzen Karl Roberts (und auch Ludwigs d. Grossen) den einzelnen Jahrgängen charakteristisch sind. Als besonders auffallend und bemerkenswert hebt Verf. das zeitliche Zusammentreffen des grössten *münzpolitischen Verfalls der Jahre 1330–37*, (eines waren Chaos von lokalen Zahlmarken, Territorialmünzen usw., welches schon aus den Steuerregistern ersichtlich ist, und mit den „Parvi“ der Jahre 1334–37 endet²⁾) mit dem Höhepunkt der Ausmünzung Karl Roberts in *münztechnischer Hinsicht* (s. die Groschen, Banaldenare C. 11., 8., 21 u. auch die Viennenses: C. 43., 20., 47., 44) welche letzterer wohl auf italienischen Einfluss (Rechtschreibung, typologische Entlehnungen s. Abb. a. S. 162.) zurückgeführt werden kann. Schon Wöber³⁾ deutete auf die drei Fische mit einem Kopf von C. Nr. 47. als geniale Lösung des Dreifaltigkeits-Problems („Deus trinus et unus“).⁴⁾

Infolge typologischer und perigraphischer Zusammenhänge (feiner Schnitt, „primus“ nach dem Namen des Königs wegbleiben von „moneta“, Granatapfel-Ornament und Ringelchen neben d. Wappen, H statt Q gh in „Hungariae“, Silbe „ti“ statt „ci“) weist Verf. auch Nr. 43, 20, 47, 36, 44 in die Jahre 1332–35, und zwar hält er der Durchschnittsgewichte halber (und trotz des um vieles feineren Styls, als der wiener) C. Nr. 43. für einen „Viennensis latus“, C. 20 u. 47. (0.509 u. 0.51 Gr.) für „V. mediocres“ der königlichen Kammer, welche laut Münzvertrag 1342 (0.509 u. 0.51 Gr.) für „V. mediocres“ der königlichen Kammer, welche laut Münzvertrag 1342 solche „Viennenses“ geprägt gehabt hatte⁵⁾ ganz besonders deshalb, weil diese Durchschnittsgewichte zu keinem der bekannten Münzfüsse König Karls passen, aber den durchschnittl. Gewichten Hómans (0.46–0.58 Gr.)⁶⁾ für diese Münzgattungen genau entsprechen. Überhaupt hält Verf. alle Münzen des Königs Karl u. auch Ludwigs des Grossen mit Wienern entlehnten Münzbildern (besonders der Tiere, ausgenommen den Straussenkopf, dass Helmkleinod der Anjous) wenn Durchschnittsgewicht und Legierung (beil. $\frac{2}{3}$ fein) entsprechen: für *wiener Nachprägungen*, für die Fortsetzung der Reihe XVIII. des Corpus I., welche ja Z. T. auch Namen u. Bildnis der ungarischen Könige trägt.⁷⁾ Für „Viennenses mediocres“ also auch C. 27. 41., u. für „viennenses valde parvi“ C. 17, 44, 44A, 32. und 34. deren Abbildungen Verf. denen der entsprechenden, oder „Verwandten“ Wienern aus v. Luschins „Wiener Münzwesen i. M. A.“ auf Taf. XIII. vergleicht, dazu auch die ungarländischen Funde dieser „Wiener“ zusammenstellend. Der Inhalt dieser Funde (meist die von Luschin früher „Hälblinge“ genannten „Mediocres“) ist ja auch zum grossen Teil gewiss in Ungarn als Nachprägung entstanden⁸⁾. C. 27. und 34. gehören wohl sicherlich zu den von 10 auf 14 u. 17 $\frac{1}{2}$ und zuletzt gar 20 St. auf d. Groschen⁹⁾ gesunkenen „denariis Viennensibus ad Rationem ponderis de Alba Regali“, oder „quae currunt in Alba R“ der Urkunden; und das A der Rs. bedeutet gewiss Alba, Stuhlweissenburg. Auf Grund der Fundergebnisse¹⁰⁾ hält Verf. ferner die Viennenses C. Nr. 41. u. 32.¹¹⁾ für die „Moneta parva Chegedinensis“ der Urkunden, von welchen C. 41. hauptsächlich in Südungarn in grosser Menge umlief. Als besonders bemerkenswert hebt Verf. zwei *überprägte* Exemplare: C. 20 auf 41. (s. d. etw. vergr. Abb. 2. d. ung. Textes) aus dem szokolovácser Funde hervor,¹²⁾ welche seiner Meinung nach die Folgerung gestatten, dass beide Arten in derselben Münzstätte und nach demselben M.-Fusse geprägt worden sein mögen. Die Verschiedenheit ihres durchschnittl. Gewichtes glaubt Verf. mit dem um Jahre längeren Umlauf der leichteren Gattung C. 41. erklären zu können, eben so, wie bei den Groschen 4.–7. und den Denaren C. 15. u. 18., welche auch nach gleichem M.-Fusse ausgebracht dennoch ganz verschiedene durchschn. Gewichte haben, wohl weil die eine Gattung länger umlief u. gesaigert usw. wurde als die andere, beide aber zugleich verfallen wurden.

Die Zeitfolge dieser Viennensium parvorum ist vorläufig schwer zu bestimmen.¹³⁾ Am schwersten jedoch die der „Parvorum“ der autonomen Hauptstadt Buda, zu welchen Verf. wegen dem

¹⁾ Siehe Schoenwisner, Notitia Hungaricae rei Numariae P. 27.—76.

²⁾ Worauf dann vom J. 1338 an alles verfallen u. umgeprägt wurde.

³⁾ Monatsblatt d. W. Num. Ges. 1896. S. 39.

⁴⁾ Vgl. auch Friedensburg. Symbolik d. Mittel-A.-Münzen S. 18. u. 175.

⁵⁾ „Monete camere nostre“ sagt der König selbst in Münzvertrag.

⁶⁾ W. N. Z. 1918. Bd. 51. S. 21.

⁷⁾ Vgl. Luschin „Wiener Münzwesen i. M. A.“ S. 60.

⁸⁾ S. Dworschak, Mitteil. d. Num. Ges. 1928. S. 46.

⁹⁾ Berechnet aus d. päpstl. Steuerausweisen, s. Schoenwisner, „Notitia“, S. 284.

¹⁰⁾ S. Tafel XIV. (V.)

¹¹⁾ Auf C. 32. hält der Engel (nach Rupp) ein Buch, weshalb Verf. auch die „Keule“ v. Luschins (W. M. Nr. 80) lieber als „Notenrolle“ deuten möchte.

¹²⁾ Deren Abbildungen und wichtige Angaben Verf. der freundlichen Bemühung des Herrn Fachgenossen Carl F. H. Böhm, in Fehértemplom (Weisskirchen, Banat) verdankt, was auch hier dankend vermerkt sein soll.

¹³⁾ Daher die vielen Fragezeichen auf den chronologischen Tafeln.

Wappen: der dreitürmigen Burg auch Nr. 36 u. 39, ferner Nr. 330 des C. N. H. I. rechnet, da diese letztere hinsichtlich ihres Durchschnittsgewichtes und der Legierung zu den Münzen Ladislaus d. IV. ohnedies nicht recht passen will.

Für Münzen vor Anfang der Währungsreform 1323 hält Verf. C. I. 381, C. II. 35, 28, u. 42, (Durchschn.-Gew. 0.40—0.45 Gr.) welche fast alle auf Wiener zurückführbare Münzbilder haben (der Löwe auf C. Nr. 42. ist der babenberger, der auf Nr. 28 der bayrische),¹⁾ wie ja auch die Münzen der letzten Árpáden zum grossen Teil sich an wiener Vorbilder lehnen, die Münzbilder dieser ersten Periode König Karls sich also auch über die letzten Árpáden-Münzen, (denen sie doch noch näher stehen) von den Wienern hergeleitet werden könnten. Der Denar C. 33 könnte als der Nr. 215 des Kat. Montenuovo (Ungarn) Nächststehende, vielleicht eine „Anwartschafts“-Münze aus Zágráb (Agram) und der Tronprätendenten-Zeit des Königs (1300—1308) sein²⁾: jedenfalls ist er von ganz fremder Mache. C. Nr. 40. endlich bestimmte schon v. Luschin³⁾ als aus den ersten Regierungsjahren des Königs stammend.

Florene liess Karl Robert vom Jahr 1325 an prägen, wie Hóman in seinem Buch (S. 256) feststellte; der Bischof Konrad von Olmütz verfügte nämlich in seinem Vermächtnisse i. J. 1326 „de nonaginta aureis monete regis Ungariae“. Man prägte die „floreos ad modum florenorum Florenciae“ laut der M.-Verträge bis 1342, doch glaubt Verf., dass keine vor 1332 geprägten erhalten blieben, da mit „Karulus“, der früheren Schreibart, keine bekannt sind und die Ausmünzung anfangs auch keine beträchtliche sein konnte. Den Dukaten C. N. H. Nr. 2., der uns nur als Zeichnung erhalten ist, hält Verf. für den ersten Versuch eines Dukaten von ungarischem Typus aus dem Jahre 1331 wegen der Ähnlichkeit mit dem Groschen Nr. 6. Dieser Versuch einer Ausland-, also Handelsmünze misslang jedoch damals; wahrscheinlich wegen dem hohen Ansehen und der hohen Bewertung des Florentiners, und konnte sich den Auslandsmarkt (auf welchen es ja aber eben ankam, da im Inland zu dieser Zeit nur Silber umlief) nicht erobern (was dann unter Ludwig dem I. wie bekannt, vollkommen und für Jahrhunderte gelang). Der Floren mit dem Adler-Beizeichen⁴⁾ ist heute wohl schon sicher als dem deutschen König Karl dem IV. (1346—55) zugehörend erkannt; und wundert sich Verf., das Friedensburg in seinem Buch „Münzkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten des Mittelalters u. d. Neuzeit 1926“ trotzdem⁵⁾ schreibt, dass „die häufigen Karolu- und Lodovici-Florene nur (!) ungarisch sind, und nicht von den gleichnamigen deutschen Königen ausgegangen sein können“,⁶⁾ was, den Floren mit dem Adler-Beizeichen, betreffend v. Luschin und v. Réthy⁷⁾ doch wohl entgeltlich in entgegengesetztem Sinne entschieden haben dürften.

Dies in Kürze die wichtigsten Ergebnisse der Abhandlung, welcher Tafeln und Zusammenstellungen der Münzzeitfolge, der Fundbeweise, (s. Taf. Nr. XIV.) der Zusammenhänge mit den wiener Münzbildern⁸⁾ (und Vorkommen dieser Wiener in ungarischen Funden), der Durchschnittsgewichte, der uns erhaltenen Münzvorschriften und der Beizeichen, und schliesslich ein Verzeichnis der Literatur beigegeben sind. Zahlreiche neue Einzelheiten der Arbeit sind einer auszugsweisen Mitteilung nicht geeignet.

Verf. hofft sehr, die Zeitbestimmung der Münzen der „gemischten Periode“ bis zu den datierten Münzen (1503) fortführen, und so vorliegende Arbeit seinerzeit noch vollenden zu können.

* * *

Die Endergebnisse seiner Arbeit zusammenfassend glaubt Verf. die Umriss der Zeitfolge der Münzen Karl Roberts festgelegt zu haben und hält auf Grund der metrologischen und typologischen (bes. heraldischen) Daten und Beweise die Einteilung und Zeitbestimmung der sog. Banaldenare (1323—33) der Groschen (1329—37), „Parvi“ (1334—7), des Viennensis lati (1334) und der Mediocrum und der „ewigen Pfennige“ (1338—42) für einwandfrei, da diese den uns erhaltenen Münzvorschriften (Kammerpachtverträgen) und anderen schriftlichen Überlieferungen, ferner den Fundbeweisen entsprechen, aber auch mit dem grossen „Währungschaos“ (wie Verf. es nennt) im Einklang stehen, welches die päpstlichen und die siebenbürgischen Steuerregister der Jahre 1332—7 uns deutlich enthüllen.⁹⁾

Daraus erhellt, dass die 1323 begonnene grosse Währungs- und Finanzreform Karl Roberts sich deshalb bis 1338, also 16 Jahre lang dahinzog, weil nach Hóman 1. während der grossen europäischen Silberkriege dieser Zeit die fortwährende Wertschwankung des Silbers und der als Scheidemünze verwandten königlichen, „banalen“- und wiener Denare u. Obole im Verkehr eine ständige Unsicherheit erzeugte und 2. die Bevölkerung ganzer Landesteile sich dabei auf die durch jahrzehntelange Gewohnheit eingefleischten verschiedenen Lokalen Zahl-Marken versteifte u. auch die „Wiener“, welche nicht erneuert wurden, bevorzugte, so dass neben der königlichen Währung eine Reihe von Lokalen, Kreis-, oder vielleicht besser: Kammeral-Währungen entstanden

¹⁾ Luschin, Wiener Mw. Seite 63. Fig. 6.

²⁾ Vorwort d. Kat. Mont. S. VI—VII.

³⁾ W. M. S. 35.

⁴⁾ Rupp T. XII. Nr. 337, Weszler B/I. Nr. 12.

⁵⁾ S. 192.

⁶⁾ Verf. bedauert lebhaft, dass sich in dies schöne Buch gerade auf den Ungarn behandelnden Seiten eine ganze Reihe von Irrtümern und Versehen einschleichen konnten.

⁷⁾ Wiener N. Z. XV. 365., XVII. 523., XXVIII. 319.

⁸⁾ Verf. schuldet Herrn Hofrat Prof. von Luschin besonderen Dank für die gütige Erlaubnis, die Abbildungen seines „Wiener Münzwesen i. M. A.“ verwenden zu dürfen.

⁹⁾ Geradezu erstaunlich findet Verf., dass Hofrat Prof. v. Luschin dies bereits vor *mehr als 50 Jahren* in seinem Werke über die Wiener Pfennige (W. N. Z. VIII. S. 229. und Annk. Nr. 70) mit unfehlbarer Intuition, nur auf Grund der damals bekannten zwei Münzverträge (1325 u. 42) kurz aber treffend schilderte!

ist, welche den Verkehr auf dem Gebiete einzelner Münzkammern beherrschten. Und diesen Umständen stand der König eine Zeit lang machtlos gegenüber; besonders da er lange Zeit hindurch auf die jährliche Münzerneuerung, trotz aller ihrer verderblichen wirtschaftlichen Folgen, des unentbehrlichen Schlagschatzes wegen nicht verzichten konnte. Erst im Jahre 1338 (also immer noch 11 Jahre früher als in Österreich) gelang es ihm endlich, die „moneta perpetua durabilis“, den „ewigen Pfennig“ in Ungarn einzuführen, welche Rolle ja schon den ersten Banaludenaren von den 1077 erste „ewige Pfennig“ in Ungarn nur der Denar C. II. Nr. 18. und dann endgültig (1339—42) der Nr. 15. sein konnte, welche Schrot u. Korn betreffend bereits ganz nach dem Wiener Vorbilde ($\frac{2}{3}$ fein) geprägt und gleichwert mit den Viennenses lat. waren, (so dass die glatte Einlösung aller früheren „Wiener“ auch hiedurch erleichtert wurde). Denn: alle bisherigen königlichen und lokalen Prägungen und verschiedenen Wiener Nachprägungen, alle geduldeten u. verrufenen Münzgattungen u. Arten (gegen 60, auch die Groschen) einzulösen, und die reine Goldwährung einzuführen war ja das schliessliche Trachten dieses grossen Herrschers, welches Ziel nach so vielen Schwankungen endlich doch erreicht wurde, indem seit 1339 im ganzen Lande nur mehr ausschliesslich der Florin u. der königliche Denar C. 15. geprägt wurden u. umliefen. Leider gingen aber fast alle finanziellen Errungenschaften König Karls unter seinen Nachfolgern sehr bald wieder verloren.

Dr. Elemér Jónás: Neuerwerbungen des Münzkabinetts des Ungarischen Nationalmuseums.

1. Das Medaillon des Antoninus Pius.

Die im Frühjahr 1926 in Dunapentele (Comitat Fejér) durchgeführten amtlichen Grabungen bereicherten das Ungarische Nationalmuseum mit einem prächtigen Bronzemedallion (Taf. VIII, Nr. 41). Dr. Stefan Paulovics fand gelegentlich der Aufgrabung eines bereits durchwühlten Grabes aus dem IV. Jahrhundert neben dem Sarkophag zusammen mit anderen von den Plünderern als wertlos weggeworfenen Beigaben, die in Folgendem zu besprechende Denkmünze des Antoninus Pius (138—161 n. Chr.). Das Grab stammt — wie ausdrücklich betont werden muss, — aus dem letzten Viertel des IV. Jahrhunderts. Dies wird einestheils durch die dort gefundenen 20 Bronze- münzen, welche aus der Zeit Valentinus I. (364—375 n. Chr.), Valens (364—375 n. Chr.) und Gratianus (367—375 n. Chr.) stammen, andererseits durch die übrigen Fundgegenstände bestätigt.¹⁾ Das Medaillon des Antoninus Pius konnte dahin folglich nur als eine mehreren Generationen wertvolle Reliquie gelangt sein.

Die Vorderseite des Medallions zielt das Porträt des Kaisers Antoninus Pius.²⁾ Das mit einem Lorbeerkranz geschmückte Haupt sieht nach rechts. Die Umschrift lautet:

ANTONINVS AVG PIVS P P TR P COS IIII.

Die ganze Fläche der Rückseite füllt — mangels einer Umschrift — die Darstellung des auf dem Greif dahinsprengenden Apollo Hyperboreos aus. Der Greif ist wie bekannt, das Apollo geheiligte Tier³⁾ Der vollständig nackte Oberkörper ist dem Beschauer zugewendet. Der Kopf ist nach vorwärts gerichtet, wir sehen denselben folglich im Profil. Das sorgfältig geordnete Haar fällt rückwärts in Locken herab. Während er mit der linken Hand einen Bogen an sich presst, hält er in seiner Rechten einen Köcher. Das eine Ende des vom Oberkörper herabgeglittenen Gewandes, die an der rechten Seite des Greifes herabhängenden, gekreuzten Beine bis zu den Knöcheln deckend, flattert unterhalb des rechten Flügels des Tieres.

Das die römischen Medallions behandelnde grosse Werk „I medaglioni romani“ von Francesco Gnechi bringt Bd. II, S. 17 unter Nr. 74 die Beschreibung⁴⁾ der Reversseite dieses Medallions⁵⁾ Er sieht den Gegenstand in der linken Hand des auf dem Greif dahinsprengenden Gottes für eine Fackel an, erklärt hingegen die Person selbst für Diana Lucifera, die aber nur auf dem Gegenstück passt, stimmt ganz genau mit der Vorderseite des im Ungarischen Nationalmuseum bewahrten Medallions überein (Gnechi, Taf. 52, Nr. 2), so dass sich die Prägung beider auf ein- und demselben Prägestock mit vollkommener Sicherheit feststellen lässt. Das Medaillon von Dunapentele, welches seiner vorzüglichen Erhaltung halber einen besonderen wissenschaftlichen Wert besitzt, ist eine bisher unbekannte Zusammenfügung zweier bereits bekannter Münzbilder.

2. Über einen in Antiochien geprägten Antoninianus und Aureus Valerians.

Im Funde von Visnye (Kom. Somogy) kam folgender Antoninianus des Kaisers Valerian zum Vorschein:
Av. IMP VALERIANVS P F AVG. Das Brustbild des Kaisers mit Strahlenkrone im Paludamente rechts.

¹⁾ S. Dr. Stefan Paulovics: „Die römische Ansiedlung von Dunapentele, Intercisa.“ (Erschienen in der Veröffentlichung „Archaeologia Hungarica“ der Archaeologischen Abteilung des Nationalmuseums, redigiert von Dr. Eugen Hillebrand.) Paulovics spricht über die uns interessierenden Beigaben auf Seite 116 und 117, und kehrt a. Seite 119, in Verbindung mit einem anderen Grabe, auf deren Zeitbestimmung zurück.

²⁾ Wir finden unser Medaillon in der Monographie von Paulovics und zwar auf Taf. II. unter den Grabfunden.

³⁾ Siehe den Artikel von Maxim. Mayer im Pauly-Wissowa-Lexicon unter dem Schlagworte „Hyperboreos“, in dessen Anhang „Bäurliche Monumente“, die diesbezüglichen Abbildungen angeführt sind.

⁴⁾ Der Durchmesser des Medallions von Paris beträgt 38 Mm., sein Gewicht 43.00 Gr., der des Stückes aus Intercisa 39.5 Mm., das Gewicht 47.77 Gr.

⁵⁾ Diesem entspricht das im Cohen II. unter Nr. 1184 angeführte Medaillon, welches sich in der Bibliothèque Nationale befindet. Cohen bildet dieses auch ab, die Zeichnung ist jedoch fehlerhaft.

Rv. APOLINI CONSERVA. Apollo stehend; während er sich auf den rechten Fuss stützt, hält er den linken, im Knie gebogen, bequem nach hinten. In der ausgestreckten Rechten hält er einen Lorbeerzweig, seine Linke liegt auf einer neben ihm auf dem Boden stehenden Lyra.¹⁾ (Taf. VIII, Nr. 38.)

Dieses, Apollo mit Lyra und Lorbeerzweig darstellende Münzbild mit der Umschrift APOLINI CONSERVA wurde in der Münze von Rom geprägt. — es ist ein in grossen Mengen angefertigter Reversstyp der Münzen Valerians. Dass aber oben beschriebener Antoninianus in der antiochischen Münze geprägt wurde, lässt sich aus seinem Stil jeden Zweifel ausschliessend feststellen. O. Voetter, der die antiochischen Münzprägungen Valerians bearbeitete, kennt diesen Reversstyp aus dieser Münze nicht. Den Aversstyp finden wir in seinem „Atlas der Münzen des Kaisers Gallienus und seiner Familie“, II. Teil, Taf. XXIII, Nr. 7, wo er eine Gruppe der antiochischen Prägungen Valerians vorführt.

Die Goldmünze auf Taf. VIII, Abb. 39 — bisher unediert — gibt uns Daten zur Chronologie der antiochischen Emissionen Valerians und zur Frage der Eroberung von Antiochien.

Hs.: IMP C P LIC VALERIANUS AVG. Rechts das geharnischte Brustbild des Kaisers mit Strahlenkrone.

Rs.: PM. TRP III COS III P P. Der Kaiser bring nach rechts gerichtet ein Opfer dar, vor ihm steht ein brennender Altar (tripos). In der nach vorne ausgestreckten Rechten hält er eine Patera, in der Linken das mit einem Adler geschmückte Scepter.²⁾

Im Zusammenhang mit diesen Geldstücken aus der Münze zu Antiochien erwähne ich jene, aus weissem Metall angefertigte Barbarenmünze, deren Reversstyp mit der bei Cohen 253 beschriebenen, in Antiochien geprägten Goldmünze des Valerian überstimmt. (Taf. VIII, Nr. 42.)

Das Berliner Exemplar der Denkmünze auf Sarmizegetusa. Vom Münztypus³⁾, welcher auf die Erhebung Sarmizegetusa's durch Traian zur Kolonie geprägt wurde, sind in der Fachliteratur bisher nur die im British Museum und der Bibliothèque Nationale verwahrten Exemplare bekannt. (Cohen² Nr. 539) Durch die mich verpflichtende Liebesswürdigkeit der Herren K. Regling, Direktor des Berliner Münzkabinetts und Paul Strack ist es mir ermöglicht, an dieser Stelle die Abbildung des im Kaisers-Friedrich-Museum befindlichen Exemplars zu bringen (s. Taf. VIII, Nr. 41), dessen vorzügliche Erhaltung u. klare Prägung die künstlerische Komposition dieser Denkmünze vollkommen zur Geltung gelangen lassen.

Museen, Sammlungen.

Nachrichten der Ung. Numism. Gesellschaft.

SOMMAIRE.

Préface de Paul Harsányi. L'auteur se souvient en quelques mots du docteur Edmond Gohl, fondateur et, pendant 24 ans, rédacteur en chef de la revue: „Numizmatikai Közlöny“. Il se fait un devoir de suivre les traces de son prédécesseur. Il mettra toutes ses forces à maintenir la Revue à son niveau scientifique et restant au service de la culture hongroise. Pour arriver à ce but, il sollicite ses collaborateurs et les membres de la Société Numismatique de vouloir bien le seconder dans ses tendances.

Edouard Felcs (page 3): médaille en bronze fondu en souvenir du 25-ième anniversaire de la fondation de la Société Numismatique Hongroise. Un gentilhomme campagnard en costume national hongrois examine les monnaies d'une trouvaille qu'un laboureur vient de déterrer. Grandeur originale: 100×128 mm.

Louis Zimmermann docteur en droit: 1901–1926. Les vingt-cinq années de la Société Numismatique Hongroise. La société fondée le 14 mai 1901, tint au commencement ses réunions dans l'Académie des Sciences Hongroise, jusqu'à l'occupation de son propre domicile en 1907. Dès ce moment c'est là qu'ont lieu les réunions hebdomadaires et les conférences mensuelles. La société a fondé la première revue numismatique hongroise: „Numizmatikai Közlöny“, déjà en 1902, et en 1922 la seconde, nommée „Az Érem“ (La Médaille), petite revue didactique populaire. La société possède une bibliothèque formidable et une collection de monnaies, qui fut surtout enrichie par le don de Mme de Bassarabits. La société compte 439 membres, dont 24 membres d'honneur, 82 fondateurs, 336 membres ordinaires.

Les illustrations de l'article sont les suivantes. Page 4: Emeric de Szivák docteur en droit, premier président de la Soc. — Page 5: Ladislav Réthy docteur ès lettres, président de la Soc. et auteur de l'oeuvre „Corpus Nummorum Hungariae“. — Page 6: Eugène Sziklai, premier vice-président de la Soc. — Page 7: Médaille des membres, taillée en acier par Charles Gerl, d'après le plus ancien thaler hongrois; le nom du possesseur y est empreint. — Page 8: Edmond Gohl

¹⁾ Gewicht 3.40 Gr., Durchmesser 27 mm. Cohen beschreibt dieses Stück unter Nr. 21.

²⁾ Gewicht 5.21 Gr., Durchmesser 28.27 mm. Cohen 161, aber mit anderem Datum.

³⁾ Siehe: Elemér Jónás: „Die Münze zum Gedächtnis der Koloniegründung zu Sarmizegetusa.“ Archeologiai Értesítő, Band XL. 1927.)

docteur ès lettres, viceprésident, plus tard président de la Société, fondateur et rédacteur de la revue: „Numizmatikai Közlöny“. — Page 9: Médaille d'Edouard Telcs en souvenir de l'excursion à Körmöcbánya (Kremnitz) en 1907. — Page 11: Jeton frappé en souvenir du dixième anniversaire de la fondation de la Société. — Page 12: Le comte Nikolas de Dessewffy, président d'honneur de la Société et éditeur d'une oeuvre connue sur les monnaies barbares. — Page 13: Hugo de Kilényi, président et plus tard président d'honneur de la Société. — Page 15: Jeton frappé en souvenir du vingtième anniversaire de la Soc. — Page 16: Louis Zimmermann doc. en droit, secrétaire et plus tard viceprésident et gérant d'affaires de la Soc. — Page 17: Médaille faite par Louis Berán en l'honneur des membres: le comte Nikolas Dessewffy, le docteur Ladislás Réthy, Charles Szentgáli, Hugó de Kilényi, les drs. Louis Zimmermann et Edmond Gohl, au moment du 20-ième anniversaire de la fondation de la Société. — Page 18: Charles Szentgáli, secrétaire de la Société et rédacteur de la petite revue „Az Erem“; médaille unilatérale d'Edouard Telcs. — Page 20: Géza Farudi dr. en médecine, viceprésident de la Soc.; avers d'une médaille de Louis Berán. — Page 21: Médailles unilatérales frappées à l'occasion du 25-ième anniversaire de la fondation de la soc. et offerte à Mr. le dr. E. Gohl, (à gauche) et à Mr. le dr. L. Zimmermann (à droite) en vue de leur grand mérite concernant le développement de la Société; oeuvres de Louis Berán.

Louis Zimmermann dr. en droit: Assemblée solennelle à l'occasion du jubilé de 25 ans de la Soc. dans l'Académie des Sciences. Après l'ouverture, les discours et la lecture des salutations, deux conférences eurent lieu. Mr. le dr. ès lettres Valentin Hóman, professeur à l'université de Budapest et directeur en chef du Musée National Hongrois, parlait des rapports de la numismatique à la science historique, puis M. Charles Szentgáli parlait des trouvailles de monnaies du sol hongrois. Illustration à la page 25: le dr. Valentin Hóman, membre d'honneur de la Société.

Valentin Hóman dr. ès lettres: La Science Historique et la Numismatique. Dans sa conférence faite à l'assemblée générale de la Soc. Num. Hongr. à l'occasion de son jubilé de 25 années, il jette un coup d'oeil rétrospectif sur les trois siècles de l'histoire numismatique hongroise et il tâche d'indiquer les problèmes, qui attendent leur solution de la science hongroise et de la Société. Il constate que les savants et les collectionneurs ont pris leur part avec un zèle ardent au travail qui s'accomplit dans le monde entier sur le champ de la numismatique, quoique la littérature num. hongroise ne pût pas toujours suivre de près l'érudition de l'étranger. Les pionniers de notre histoire critique: Kaprinay, Georges Pray, Cornides, Etienne Katona etc. se sont servis systématiquement des sources numismatiques pour élucider des questions fondamentales d'histoire de chronologie et d'héraldique. Etienne Kaprinay et Jacques Peer, ont même tenté l'élaboration de la numismatique hongroise. En 1801 Etienne Schoenvisner fit paraître dans un gros volume le premier manuel de la numismatique hongroise et six années plus tard le Catalogue du médaillier du comte François Sécényi, qui constitua la base du Cabinet des médailles de notre Musée National. Martin Kovách, Ferdinand Jacques Miller, plus tard Joseph Weszerle ont obtenu beaucoup de mérites, par la réunion systématique de la matière des monnaies et des sources diplomatiques de la numismatique. Avec eux s'achève la première époque de la numismatique hongroise qui s'occupait du rassemblement des données. A l'époque suivante nous ne pouvions pas rester au niveau de l'étranger. Jacques Rupp, Jean Erdi, Georges Fejér n'ont puisé que dans les oeuvres posthumes inédites des savants (surtout de J. Weszerle) de l'époque précédente, qu'ils ont publiées dans la suite. Nous voyons peu de traces de recherches individuelles et d'oeuvres critiques. Puis le travail de Henry Finály, de Jean Belházy et de Louis Thallóczy, marquait un progrès scientifique; l'édition du premier volume du Corpus Nummorum Hungariae, de Ladislás Réthy était le précurseur d'une nouvelle époque. La fondation de la Société Numismatique Hongroise, était un événement remarquable dans l'histoire de la numismatique hongroise, ainsi que l'édition de la revue „Numizmatikai Közlöny“, dans laquelle ont paru bien des études basées sur une science méthodique.

La tâche la plus importante des adhérents hongrois de la Numismatique est de lui assurer la place, qui lui est due au rang des sciences. *Mais pour attendre ce but il faut l'envisager d'une manière exacte, ne le perdre jamais de vue, en fournissant un travail systématique et méthodique.* Le travail conscient est la première et la plus importante condition du progrès de la science, des résultats de l'ouvrage scientifique et de la reconnaissance de ces résultats. L'ouvrier de la science doit voir bien clairement la vocation de cette branche de la science dont il s'occupe, comme il est absolument nécessaire qu'il soit capable de reconnaître la place que sa branche tient dans le système universel des sciences. Ce n'est qu'après s'être rendu bien compte de ces deux facteurs qu'il pourra bien envisager son but et commencer son travail. *Même en cultivant notre branche spéciale dans un but absolu nous devons toujours porter notre attention aux points de vue de la science universelle formant un ensemble organique.*

La numismatique est une branche de la science historique. Son but est d'occuper et de faire connaître le développement de la monnaie et son rôle dans l'histoire. Dans ce but elle examine les qualités intérieures et extérieures de la monnaie, son système, ses relations économiques et sociales en soi et par rapport à d'autres évolutions historiques. *Sa tâche est: l'assemblage systématique, la critique et l'élaboration des documents et des sources, qui nous sont restées. Le devoir essentiel des sociétés numismatiques est la préparation de bonnes publications de source, d'après les points de vue historiques universels et d'après les principes critiques partout acceptés.* M. Hóman donne des initiatives pour le commencement de ces travaux scientifiques fondamentaux. La numismatique en sa qualité de science doit examiner le rôle historique de la monnaie et son

développement au cadre de l'évolution universelle. *La science de l'histoire de la monnaie* — s'étendant à l'examen de la monnaie et les objets similaires, et cultivée en premier lieu au point de vue de l'histoire économique, *n'est qu'une élaboration numismatique exigeant le recueillement des matières et la critique de celui-ci. La numismatique ne remplit sa vocation qu'en cultivant systématiquement l'histoire de la monnaie.* Le devoir scientifique le plus important de la Société Numismatique Hongroise est donc la propagation de la culture intense de l'histoire de la monnaie hongroise.

Edmond Gohl docteur ès lettres: Nos monnaies barbares et leurs systèmes de fraction. L'auteur examine la proportion des poids des différents types de grandes monnaies barbares en or, en argent et en cuivre et des petites monnaies corrélatives, toutes trouvées sur les territoires de la Hongrie intègre. Il veut savoir combien de fois ces dernières sont contenues dans les premières au point de vue du poids et de la valeur. En comparant les dates du poids des monnaies de petits types à celles des grandes en or et en argent, il arrive au résultat suivant: Sur les territoires de la Hongrie et aussi en Croatie, dès l'époque la plus précoce des monnaies barbares on en avait toujours frappé de petites ayant moins de valeur et moins de poids que les grandes en or, en argent et en cuivre. Le système de fraction n'était pas uniforme et constant, mais la plupart des dates rétrospectives prouvent qu'il était basé sur „le quart“.

Médaille d'Antonio Abondio au Musée National de Budapest (page 36). La vierge avec l'enfant Jésus. Signé AN. AB. Le revers couvert d'une plaque d'argent sur laquelle est gravé le blason du Baron Paul Sixtus Trautson. Argent, grandeur 87,5×110 mm.

Andreas Alföldi dr. ès l.: Assemblage des données pour la classification des imitations contemporaines des monnaies romaines frappées en Hongrie. (v. tabl. I—VI.). Jusqu'à nos jours les numismates se sont peu occupés de cette série; aussi il est impossible de faire la description exacte des différents types que les tableaux supplémentaires ci-joints doivent remplacer. Son but est de rassembler le plus de matières possible avec les indications concernant le lieu des trouvailles et les dates de poids, d'après lesquels on pourrait diviser les types différents en groupes et les mettre dans l'ordre de leur évolution.

1. Groupe. Les imitations des petites monnaies romaines frappées entre 317—330 d'un poids général de 3 10—3 20 gr., dont il dit

a) On avait employé des coins trop mous et à la suite du changement rapide des coins les lignes abîmées de l'avvers et du revers se séparent et s'entrecroisent.

b) Il y a des séries d'un poids moyen plus petit et d'autres d'un poids plus grand que le poids légal.

c) La plupart des lieux de trouvaille était sur les territoires romains, dans les provinces: donc c'était des falsifications. Le tout était peut-être l'oeuvre d'une seule grande alliance de falsificateurs.

d) La croix est le signe caractéristique du groupe plus abondamment représenté.

L'épreuve d'un billet de 25 couronnes, émanant d'une banque nationale hongroise projetée, portant la date du 2 mai 1919. Exemplaire unique connue se trouve au Musée National à Budapest (page 48).

Elemér Jónás dr. ès l.: Données sur le monnayage d'État à Viminacium. (Voyez les tableaux VII et VIII ci-joints.) Dans la grande trouvaille des monnaies d'argent à Visnye, Com. Somogy il y avait aussi un antoniniane de l'empereur Philippus Arabs qui prouve mieux que toutes les recherches antérieures qu'il existait un monnayage d'État considérable de monnaies d'argent, organisé systématiquement dans cette colonie.

La description de cet antoniniane est la suivante: *Avers: IMP M IVL PHILIPPVS AVG P* (ainsi) à droite le buste de l'empereur avec une couronne radiée, vêtu d'un paludamentum. *Revers: ADVENTVS AVGG.* L'empereur à cheval lève sa droite et tient un sceptre dans sa gauche, son manteau flatte derrière lui (voir tabl. VII no 2). Le type du revers est décrit dans le Cohen II. (Phil. pater no 3.). O. Voetter a déjà démontré, que l'émission des antoninianes pourvue de la légende caractéristique: *IMP CM IVL PHILIPPVS P F AVG PM*, a été frappée à Viminacium. On doit lire dans ce cas indubitablement *Persicus Maximus* et non *Pontifex Maximus*. Les monnaies de bronze coloniales de Viminacium dont la légende de l'avvers se termine par *P. M.*, quelquefois *P. I.* ou un *P* seul sont connues des musées, des collections privées et de l'oeuvre de B. Pick: „die Antiken Münzen Nordgriechenlands.“ („Les monnaies antiques de la Grèce du Nord.“) En comparant la légende de l'antoniniane de Visnye se terminant aussi par un *P*, au style des lettres et au portrait, nous pouvons nous convaincre, que cette pièce est sortie de la même monnaie que celles mentionnées ci-dessus. Pour faciliter la comparaison, l'auteur publie la figure d'un antoniniane de Philippus ayant la même légende de revers, mais frappé à Rome. Cependant le style du portrait et le type des lettres sont bien différents de ceux de Viminacium.

L'antoniniane de Traianus Decius no. 6 au tabl. VII vient aussi de la trouvaille de Visnye. En le comparant à la monnaie de bronze coloniale de Viminacium no. 7 au tabl. VIII nous pouvons constater qu'elles étaient frappées dans la même monnaie. Ce qui prouve aussi — en dehors du portrait et des types des lettres — les rapports historiques du revers. On peut déterminer, que les monnaies d'argent d'Aemilianus à la légende caractéristique: *IMP AEMIL AEMILIANVS PF AVG* sont aussi des antoninianes de Viminacium. Basé sur l'identité du portrait on peut constater, qu'on avait frappé au même endroit aussi le type d'antoniniane reproduit par la figure 8. au tabl. VII.

Si on compare les antoniniales no. 9. et 10. au tabl. VII de Cornelia Supera aux monnaies de Salonina au même revers, on peut arriver à la conclusion, qu'ils proviennent de la même monnaie. Les lettres de la légende et le dessin de Vesta en sont tout à fait égaux. Puisque G. Cornaggia avait déjà constaté que les antoniniales de Salonina, pareils au type fig. 11 tabl. VII (Cohen Salonina 137/a) étaient venus de Viminacium, nous ne pouvons plus douter, que ces antoniniales de Cornelia Supera ont été aussi frappés au même endroit. L. Lafranchi avait reconnu les émissions d'antoniniales de Valérien et de Gallien de Viminacium*) qu' O. Voetter avait tenu par méprise pour des coins de Taraco. L'auteur a essayé la classification chronologique des antoniniales de Viminacium des deux empereurs mentionnés ci-dessus à l'aide des légendes des avers et du dessin des portraits (tabl. VII nos 12—17 et tabl. VIII nos 23, 25, 28). La trouvaille de Visnye avait enrichi les antoniniales de Viminacium de Gallien (v. tabl. VIII no 25) aussi d'un nouveau type de légende d'avvers.

Parmi les monnaies coloniales en bronze de Viminacium de l'impératrice Mariniana nous trouvons des pièces (v. tabl. VII no 20) sur le- quelles l'excellent portrait et la régularité des types de lettres sautent aux yeux ce qui est rare parmi les monnaies de bronze provinciales. L'antoniniane de Viminacium de Mariniana (tabl. VII no 21) est du même style, mais nous pouvons constater une grande différence de style, si nous le comparons à ses monnaies d'argent frappées à Rome (tabl. VII nos 18 et 19). Il y a encore une circonstance qui atteste l'origine de Viminacium de cet antoniniane, c'est que nous ne connaissons pas de GB. ni de BM. de ce type comme on en avait toujours frappé de chaque espèce à Rome. L'antoniniane reproduit au tabl. VIII, no 23 appartient aux premiers coins de Viminacium de Gallien. On peut y compter de même le no 24 du tabl. VII, à cause de l'identité du portrait et des lettres. C'est une monnaie de bronze d'une ressemblance frappante à l'antoniniane précédent. Lafranchi a déjà décrit dans son étude citée plus haut des MB de Viminacium, dont le revers n'était pas formé d'après le type connu des monnaies de bronze coloniales, mais selon l'un ou l'autre type de monnaies de l'Etat.

La série rare d'antoniniane, qui porte la marque d'étoile au champ droit ou gauche de leur revers, est une émission particulière du monnayage de Viminacium. L'auteur n'en connaît que ceux de l'empereur Gallien (tabl. VIII no 27 et 28) et de Salonina (tabl. VIII no 30 et Cohen Salonina no 112, Paris). Les antoniniales de Salonina dessinés au tabl. VIII nos 33 et 34 ont des types de revers caractéristiques de Viminacium. Les antoniniales originaires de Viminacium du Caesar Valérien, fils aîné de Gallien sont démontrables par la pièce hybride du Musée National Hongrois (v. tabl. VIII no 15). C'est aussi à Viminacium qu'on avait frappé les antoniniales que Cohen avait attribués par erreur à Salonin, fils cadet de Gallien; Cohen les avait décrit parmi les monnaies de ce César (nos 29, 45, 46 et 47).

Dans cette étude l'auteur ne s'est pas occupé des antoniniales de Viminacium de Traianus Decius, de Trebonianus Gallus et de Volusianus, car on en avait déjà parlés en rapport à la trouvaille de Bajót.

Grégoire Szántó sculpteur et médailleur hongrois. Une série de médailles représentant le héros hongrois national légendaire Nicolas Toldi.: 1. Toldi avec la perche. 2. Toldi avec la meule. 3. La lutte de Toldi avec les loups.

Lodovico Lafranchi: Des deniers sans poinçons de la Tétrarchie. L'original de l'étude est écrit en italien. L'auteur examine — en vue de la classification géographique et chronologique des deniers du temps de la réforme de Dioclétien — les monnaies qui manquent de légende aux champs et aux exergues. Il arrive à la conclusion que dans la première époque il y avait au moins 6 monnaies: à *Treviri* (Trèves), *Rome*, *Aquileja*, *Siscia*, *Cyzicus* et *Karthage*, qui frappaient des deniers sans poinçons et sans déferents, mais plus tard il n'y avait qu'une seule: *Karthage*. En s'opposant à l'opinion de Voetter il affirme, que Londres et Lugdunum n'avaient frappé aucun denier à l'époque de la Tétrarchie. (Voyez le tabl. no IX.)

A. Alföldi dr. ès l.: Les chiffres commémoratifs triomphals de l'empereur Gallien et les „chiffres de fidélité“ des légions.

L'article paraîtra en allemand dans le XXXIXe volume de la *Zeitschrift für Numismatik*. Les résultats des recherches de l'auteur sont: Gallienus compte jusqu' à la mort de son père 5 victoires, toutes remportées sur les Germains y compris celle sur les Alemannis près de Milan. Il paraît que *victoria VI* désigne la défaite de Ingenuus, *VICTORIA AVG VII* celle de Regalianus, et *VICTORIA AVG VIII* celle de Macrianus. *VICTORIA AVG VIII* est équivalent au *FIDES EXERC VIII*, ainsi que les chiffres de fidélité V., VI. et VII. des légions correspondent aux chiffres V., VI. VII. de *victoriae*. On peut en tirer la conclusion, que les 4 troupes qui n'ont point reçu les attributs VII. pia, VII. fidelis, c'est à dire les légions *gemina X.*, *gemina XIV.*, *gemina XIII.* et *Claudia XI.* devaient être probablement les parties de l'armée, qui se révoltaient sous Regalianus. D'un autre côté les légions rhénanes sont encore nommées fidèles à Gallien les trois derniers mois de l'année 260; par conséquent l'usurpation de Postumus ne pouvait commencer que vers la fin de cette année, cela veut dire qu'il avait tué Saloninus, et non Valérianus Caesar.

Après la mort de Valérianus commence pour Gallienus — en même temps que la première — une seconde sorte d'énumération des victoires (au courant de laquelle *VICTORIA AVG III* désigne la victoire remportée sur Regalianus,) qui ne commence qu'après le départ de Valérianus pour l'Est: le fils ne voulait avoir rien de commun avec le père, dont le régime prit une fin si désastreuse. Les „acclamations“ impériales ne sont pas encore des dates comme chez Postumus,

* Riv. Ital. di Num. 1908.

mais elle correspondent à la double énumération des victoires mentionnées ci-dessus. Les monnaies qui ont le surnom de Falerius, sont frappées à la fin de l'année 260. — *PIETAS FALERI* ne se rapporte point à Veiovis et Diiovis, mais à Saloninus comme Jupiter crescens. Marinianus est le troisième fils de Gallienus, qui fut assassiné en 268.

A. Aliödi dr. és l.: Contribution à l'intelligence de la phraseologie officielle de l'époque des empereurs. I. Libertas recepta et saevissima dominatio. L'article paraîtra tout entier dans la *Zeitschrift für Numismatik* XXXIX. (1929.) Il y s'agit d'un groupe de monnaies de Gallienus (Conen 672—682, 841, 1006 etc = S Nr. 1-15). On fête l'empereur pour avoir recouvert sa liberté, ce qui signifie sa victoire remportée sur l'un des contre-empereurs. La légende du revers de la médaille: „ob conservationem salutis“ paraît faire allusion à un danger de mort, dont Gallienus fut heureusement sauvé. Si nous prenons pour vérité cette supposition, nous pouvons admettre, que cette série frappée dans la monnaie de Rome en l'an 264 se rapporte à la guerre contre Postumus. L'auteur donne un aperçu critique des sources littéraires, qui s'y rapportent. La reconstruction des données, qui servent de base à l'„*Historia Augusta*“, constituent un rapport qui se rapproche beaucoup de la source de Zonares.

Puis on parle encore d'une nouvelle inscription d'Aquincum dans laquelle un Clodius Celsinus raconte son combat contre un contre-empereur (saevissima dominatio) du troisième siècle; il a lutté dans la *legio VII. Claudia* dans la province Moesia interior contre les troupes rebelles.

Andor Leszli: Deniers inconnus du roi Albert de Hongrie (1437—1439). L'auteur fait la description de 6 deniers de la collection de monnaies du Musée de la ville de Miskolc, qui ne sont pas mentionnés dans le IIe volume du *Corpus Nummorum Hungariae*, ou qui sont des variantes des pièces y publiées.

François Kovats: La circulation de la monnaie hongroise au temps des rois Anjou. Description générale de la circulation monétaire de 1301 à 1325. (Première partie.) L'auteur s'essayant à continuer et à compléter les oeuvres de M. Hóman concernant l'histoire de la monnaie hongroise, écrit l'histoire de la circulation des monnaies du commerce des villes hongroises du moyen âge avancé. Son ouvrage est basé sur de nombreux et vastes documents. Le développement économique des villes hongroises ne commence que dans la seconde moitié du XIIIe siècle après l'invasion des Tartares. Dans ces temps-là la monnaie hongroise royale était tout à fait inapte à régier le commerce, car elle avait non seulement de nombreux types de poids et de finesse différents, mais encore on l'avait convertie chaque année. C'est pourquoi les citoyens étaient obligés d'avoir recours à l'étranger d'où ils se procuraient par leurs relations commerciales internationales de la „monnaie commerciale“ (Handelsmünze).

D'après le témoignage des documents on essayait dès 1220 de créer une valeur stable reconnue au royaume entier. Mais pour y arriver, on employait la méthode un peu difficile de réunir la monnaie d'argent en unités de poids d'argent pur (en marcs). Pour éviter ce calcul compliqué bientôt (après 1260) on commença à compter par le „marc d'argent commercial“ (Handelssilbermark), puis le „marc du denier viennois“. Les monnaies commerciales répandues dans les villes hongroises affluaient de l'ouest et du sud-ouest au pays, car les relations commerciales étaient très vives dans ces directions. Ces monnaies (les deniers viennois et des bans) paraissent tout d'abord sur la route des anciennes voies commerciales, qui avaient relié la Hongrie à l'Europe de l'ouest et du sud, dont Vienne et Venise étaient les centrales. En même temps se développe au coeur de la Hongrie le „marc d'argent commercial“ étrange et caractéristique, qui se joint plus tard au florin à 100 deniers et qui devint la base du système monétaire hongrois du moyen âge avancé. Alors la circulation de la monnaie du pays se divisait en 4 parties de calculs différents: à l'ouest le denier-marc viennois (à 400 deniers viennois), au sud le marc des bans (à 200—240 deniers des bans) au centre le marc d'argent courant et dans le reste (la partie la plus étendue) du royaume le marc d'argent pur se maintenait jusqu'à l'affluence des gros tchèques. En examinant avec intensité le rôle des monnaies royales hongroises dans la circulation de ces temps, l'auteur arrive à la conclusion, que les deniers viennois et banois comptaient par leur nombre, tandis que les monnaies hongroises, les deniers royaux sont identiques avec les monnaies qu'on pesait par le poids des marcs d'argent pur. Dans des cas exceptionnels on trouve le marc de compte du denier hongrois (à 400 den.); le plus souvent on n'avait pas compté par le nombre, mais par le poids du marc d'argent fin. Dans l'appendice l'auteur ajoute 269 documents inédits (des années 1301—50, on y trouve des expressions de sommes d'argent.

Gregoire Szántó: Continuation de la série Toldi à la page 54: 4. Toldi dompte le taureau 5. Lutte de Toldi avec le chevalier tchèque. (Page 109.)

Joseph Ernyei: Tentatives de déplacement de la monnaie de Körmöcbánya (Kremnitz) (1524—1640). Autrefois la monnaie de Körmöcbánya se servait des minerais produits par „les villes de mine de la Hongrie Inférieure“ et ne recevait que bien rarement de l'or ou de l'argent étranger. On avait pensé, que les veines minérales de ces villes, surtout Körmöcbánya ont tari à cause de leur peu de soins et par suite la mauvaise administration des Fugger. C'est une erreur. Les mines se sont remplies d'eau et l'exploitation de la mine fut suspendue. L'alliance Fugger-Thurzó remédia à cet état des choses. Les rivalités des villes Körmöc, Selmec et Beszterce avaient causé beaucoup d'ennuis à l'entreprise. Après la renonciation d'Alexius Thurzó, Emeric Fortunatus se chargeait de la monnaie en s'associant avec Bernard Bohemus. Ils voulaient à tout prix se soustraire au contrôle de la ville pour pouvoir faire frapper plus librement des

monnaies de bien peu de valeur, et à cause de cela on fait venir les monnayeurs à Bude (en 1521). Quand des difficultés en surgirent, malgré les résolutions du parlement, la reine Marie affermit Bernard Behem non seulement dans sa position de directeur de la monnaie, mais le nomme aussi capitaine de toutes ses forteresses. En 1525 Behem veut transférer la monnaie de Körmöc à Selmec, mais cela ne lui réussit pas. En 1526 „pour frapper la nouvelle monnaie“ la reine fait venir des monnayeurs à Bude; on ne lui répond même pas. En 1529 on n'obéit non plus à l'ordre de Szapolyai.

En 1546 Ferdinand I. veut ériger une monnaie à Besztercebánya (Neusohl); le député de Körmöc lui-même ne s'y oppose pas, mais l'affaire ne réussit pourtant pas. En 1596 sur l'initiative du cabinet de Prague, on veut dresser une machine pour frapper les monnaies à Körmöc, et en cas de résistance on menace le conseil municipal du transfèrement de toute l'usine à Selmec. Rodolphe nomme directeur en chef de la monnaie (Oberkammergraf) l'adhèrent le plus fervent du monnayage à la machine: David Hag. Celui-ci était si sûr de son affaire, qu'il avait déjà acheté un fond pour l'établissement de l'usine et faisait venir à Selmec des ouvriers sur lesquels on pouvait compter. Les ouvriers protestaient et juraient de ne point suivre Hag à Selmec. Cependant à la nouvelle, que des ouvriers de l'étranger viendraient, il se trouvait des traites parmi eux, qui voulaient bien se charger du transport et de l'établissement de la machine. Hag exigeait même de la municipalité, qu'elle lui donne l'aiguille d'essai. Le conseil la lui refusait carrément, disant, que seule la municipalité à le droit du contrôle de l'usage de l'aiguille. Enfin en 1599 d'abord par l'intervention de l'archiduc Matthias, puis par la mort de Hag cette tentative du déplacement avait encore échouée.

L'insurrection de Bocskay avait encore empêché plus tard, en 1605, le projet de transfèrement de la monnaie, d'après lequel on aurait dû frapper les monnaies d'argent à Selmec, et celles en or à Vienne. En 1638 le projet du transfèrement surgissait encore une fois au cadre des réformes désirées de Prandeis, mais il ne réussit pas.

Geza Faludi, docteur-médecin: Une médaille de dr. Georges Blandrata. L'auteur fait la description et nous montre l'image d'une médaille sur l'an carré d'argent, jusqu'ici inconnue, de G. Blandrata (1516—1588) qui était l'un des fondateurs de l'église unitaire en Transsylvanie. Cette pièce est d'après son aspect une médaille fictive; en la comparant à d'autres du même style on peut affirmer, qu'elle a été faite dans la première moitié du XIXème siècle.

Joseph Ernyey: Manuscrit numismatique de Georges Lazáry du XVIIIème siècle. Fait connaître la vie et les études de Georges Lazáry, dont l'oeuvre numismatique de 1778, faite pour ses élèves, est restée manuscrit. Les deux volumes de cet ouvrage sont conservés dans la bibliothèque de la famille du baron Radvánszky à Radvány.

L'épreuve d'une pièce de 10 couronnes de l'époque du gouvernement des „commissaires du peuple“ (la commune du 27 mars au 1. août 1919). L'unique exemplaire est dans la possession de la marquise de Bute, en Angleterre.

Alfred Schulek, docteur en médecine: Les monnaies des rois de la „période mixte“ et leur chronologie. 1. Charles Robert. Après avoir démontré, qu'il serait nécessaire, à propos de son édition nouvelle, de transformer au point de vue chronologique le Corpus Nummorum Hungariae de Réthy, le manuel indispensable de la numismatique hongroise médiévale, — l'auteur essaye de mettre en ordre chronologique les espèces diverses (plus de 60 types, bien entendu sans millésime) de monnaies de Charles Robert, le premier roi (1308 à 42) de la dynastie hongroise des Anjou. Il a construit un système (développé sur les tableaux X—XII ci-joints) fondé sur les faits historiques, sur les documents des trouvailles, de la métrologie, de la typologie, et principalement de la science du blason et sur la littérature numismatique; mais il s'appuie avant tout sur les travaux de M. le Dr. Bálint Hóman (professeur d'histoire à l'Université de Budapest et directeur en chef du Musée National Hongrois), dont les oeuvres tirent époque dans la Numismatique hongroise. L'auteur espère, que son système permettra de fixer les espèces et les dates des monnaies, surtout celles des années de 1323 (commencement de la grande réforme financière) jusqu' à 1342 (mort du roi); ce sont: les deniers nommés „banales“ (les nos. du Corpus 54, 51-53, 13/14, 46, (?) 49/50, 11/12, 21/22, 8/9 frappés de 1323 à 1333, au commencement au modèle des deniers des „bans“, des gouverneurs de la Slavonie), les gros (frappés de 1329 à 1337), les divers „deniers viennois“ (monnaie préférée et imitée dans ces temps-là en Hongrie, les nos. 43, 20, 47, 27/34, 41/32, 17, 44 et „44A“ du Corpus) les petits deniers royaux appelés „parvi“ (Corpus: nos. 37, 25, (48?) 30, 45; de 1334 à 37), et enfin les den. royaux „perpétuels“ des années 1338 à 42. (Corpus: nos. 18/19 et 15/16). L'auteur pense que les nos. du Corpus I. 330, et II.: 36 et 39 sont aussi des monnaies de Bude, car elles ont le blason de cette capitale autonome: la forteresse à trois tours, à leurs revers. Il est content de voir ses résultats de numismatique correspondre tout à fait à ceux des recherches d'économie politique et d'histoire financière de M. Hóman, d'après lesquelles la grande réforme s'est prolongée jusqu' à 1338, il espère qu'ils seront utilisés dans l'édition prochaine du „Corpus“, et il croit d'avoir aussi trouvé des nouveaux détails du développement du blason royal hongrois de cette époque. — Les tableaux ci-joints des poids moyens, des ordonnances sur le monnayage et des sigles et enfin des matières des trouvailles (le XIVe), à part celles des monnaies viennoises imitées et découvertes en Hongrie (le XIIIe), rendent plus intelligible la matière traitée. L'auteur termine l'étude par la littérature corrélatrice.

Elemér Jónás dr. ès i.: Acquisitions nouvelles du Musée National Hongrois.

I. Médaillon d'Antonine Pius trouvé à Dunapentele (l'ancien Intercisa, comit. Fejér). Les fouilles officielles ont découvert un médaillon de bronze superbe (tab. VIII fig. 41) près d'un

tombeau depuis longtemps dévasté, au milieu d'objets abandonnés sans valeur. Il est vrais, que le médaillon est du temps d'Antonine Pius (131—161 après J. Chr.), mais le tombeau date du dernier quart du quatrième siècle, comme le prouvent décidément différents objets et les monnaies y trouvés qui sont de l'époque des empereurs Valentinus, Valens et Gratianus (tous les trois ont régné jusqu'en 375). Le docteur Etienne Paulovits nous démontre dans son oeuvre: „Die römische Ansiedelung von Dunapentele. Intercisa“¹⁾ que le médaillon d'Antonine Pius ne se trouvait au tombeau que comme relique précieuse de plusieurs générations. Avers: Portrait de l'empereur Ant. Pius lauré à droit; la légende: ANTONINVS AVG PI | VS PP TRP COSIII. Revers: Apollon Hybernoreos caracole sur le griffon (l'animal consacré à lui) ayant un arc dans sa droite et un carquois dans sa gauche. Sans légende.

Dans la grande oeuvre de Fr. Gneccchi „I medaglioni romani“ se trouve la description de ce revers (vol. II p. 17 nr 4) qui est tout à fait pareil au médaillon de la Bibliothèque Nationale décrit par Cohen.²⁾ L'avvers de notre exemplaire au Musée Nat. Hongr. est pareil à celui du British Museum (Gneccchi tabl. 52, no 2) qu'on peut prétendre avec fermeté que les deux pièces étaient frappées au même coin. Ce médaillon étant très bien conservé a une valeur scientifique spéciale. Il est la combinaison jusqu'ici inconnue de deux côtés déjà connus.

11. *L'antoniniane d'Antioche de Valérien, et son aureus.* De la trouvaille de Visnye (Com. Somogy) est sorti un antoniniane de l'empereur Valérien, dont la description suit: Avers: IMP VALERIANVS PF AVG le buste de l'empereur à droit avec une couronne radiée, vêtu d'un paludamentum. Revers: APOLINI CONSERVA Apollo debout à gauche pendant qu'il s'appuie de tout son corps sur le pied droit. Dans sa droite tendue il tient une branche de laurier. Il pose la main gauche sur une lyre placée à côté de lui³⁾ (v. table VIII no. 38). On trouve bien souvent dans les trouvailles de cette époque ce type de revers de la monnaie de Valérien, qu'on avait frappé en grand nombre dans la monnaie de Rome. Cependant d'après son style nous pouvons constater que l'antoniniane décrit plus haut a été frappé dans la monnaie d'Antioche. C. Voetter, qui s'est occupé des monnaies d'Antioche de Valérien, n'en connaît pas ce type de revers.⁴⁾

La monnaie d'or — pièce inédite — (v. t. VII, fig. 39) nous fournit des dates concernant la question d'occupation d'Antioche et la chronologie de l'émission du Valérien d'Antioche. Avers: IMP C P LIC VALERIANVS AVG. Buste cuirassé de l'empereur à droite; sur la tête une couronne radiée. Revers: PM TR P III COS III PP. L'empereur sacrifie tourné à droit; devant lui un autel (tripos) avec du feu. Dans sa droite une patère, dans sa gauche un sceptre orne d'un aigle.⁵⁾

En rapport avec ces monnaies d'Antioche on peut citer cette imitation de la monnaie en métal blanc qui est au no 43 du tabl. VIII, dont le revers s'accorde avec celui de la pièce d'or de Valérien frappée à Antioche et décrite par Cohen sous le no. 253 (v. tabl. VIII, no. 42).

III. *L'exemplaire de Berlin de la médaille de Sarmizegetusa.*

Du type de la médaille frappé en souvenir de l'inauguration de la colonie Sarmizegetusa par Traian⁶⁾ seuls les exemplaires du British Museum et de la Bibliothèque Nationale étaient connus jusqu'ici dans la littérature numismatique (Cohen²⁾ no. 539). M. K. Regling, directeur du Cabinet des médailles de Berlin et M. Strack eurent l'obligeance de permettre à l'auteur la publication de la figure.

Avers: IMP CAES NERVAE TRAIANO AVG GER DAC PM TRP COS V PP. Le buste couronné de laurier à droite.

Revers: SPQR OPTIMO PRINCIPI - SC. Le fondateur de la ville (conditor) vêtu du „cinctus Gabinus“ marque avec une charue les limites de la colonie.

Musées, collections.

Nouvelles de la Société Numismatique Hongroise.

¹⁾ „La Colonie romaine à Dunapentele, Intercisa“; parue dans l'édition de l'„Archeologia Hungarica“ de la section archéologique du Musée Nat. Hongr.

²⁾ Vol II. no. 1184 mais la figure en est fautive.

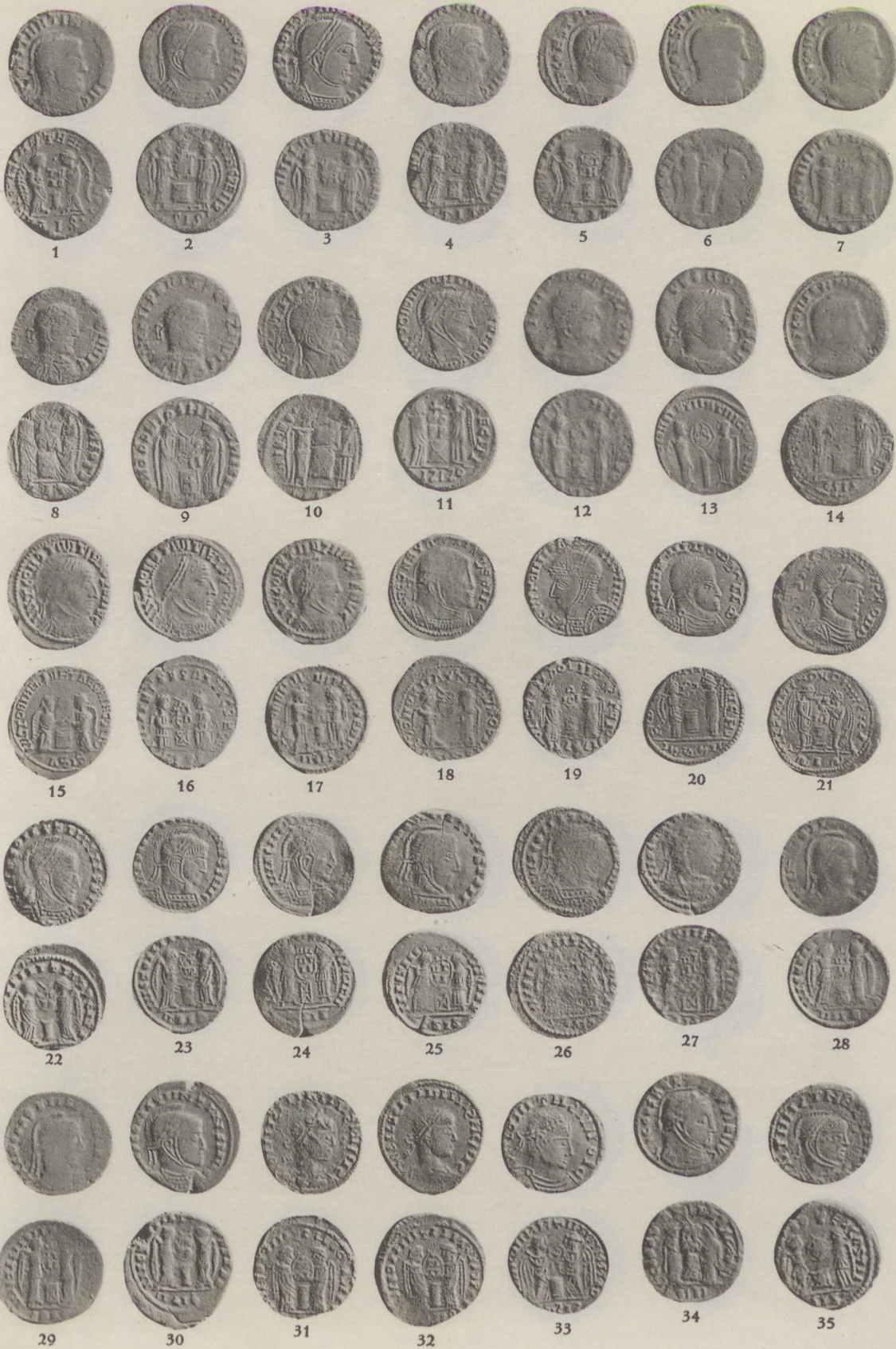
³⁾ Poids 3.40 gr. diamètre 27 mm. Cohen le décrit sous le no. 21 de Valérien.

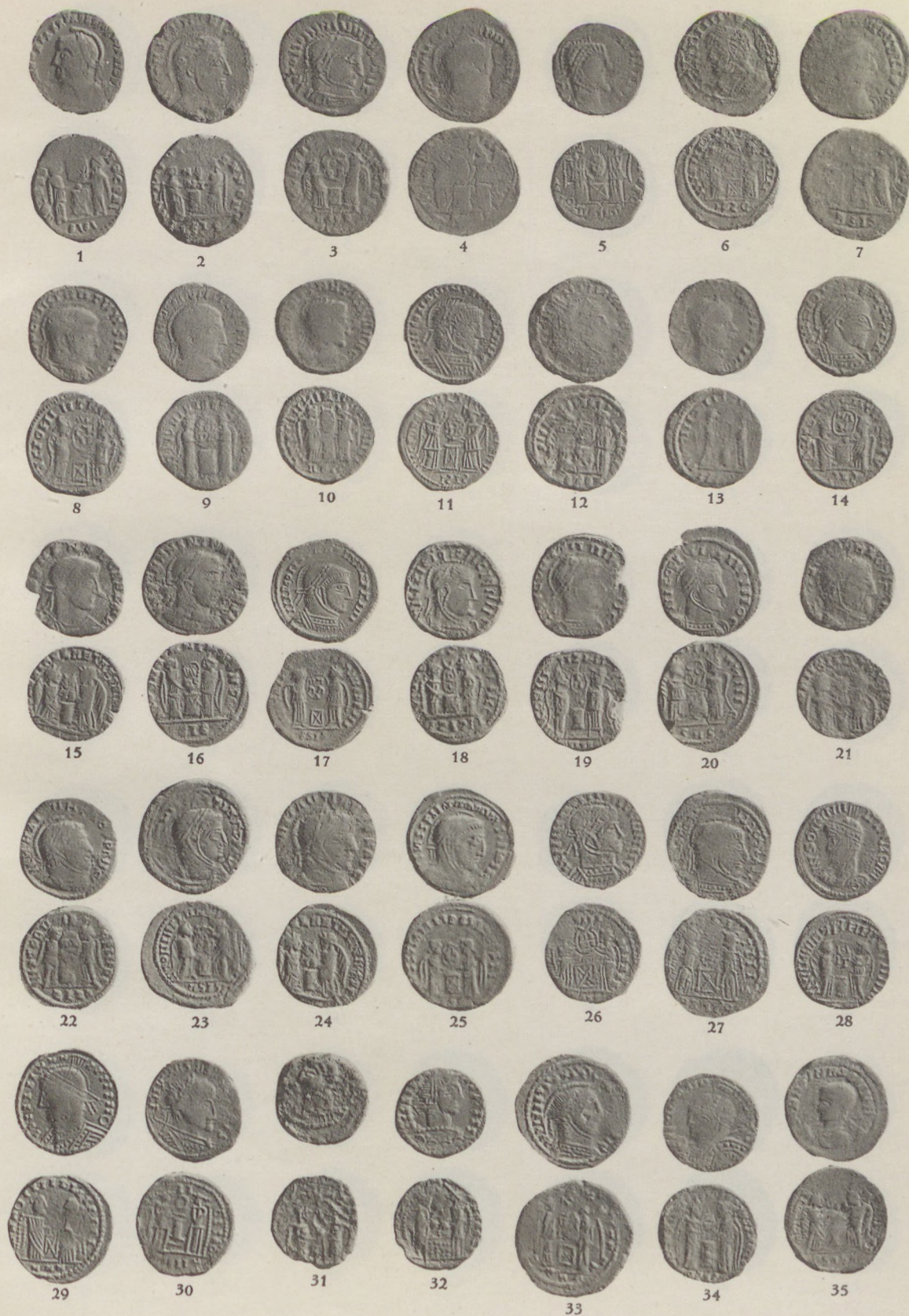
⁴⁾ On retrouve son type d'avvers dans l'„Atlas der Münzen des Kaisers Gallienus und seiner Familie“ („Atlas des monnaies de l'empereur Gallienus et de sa famille“) tabl. XXIII no 7.

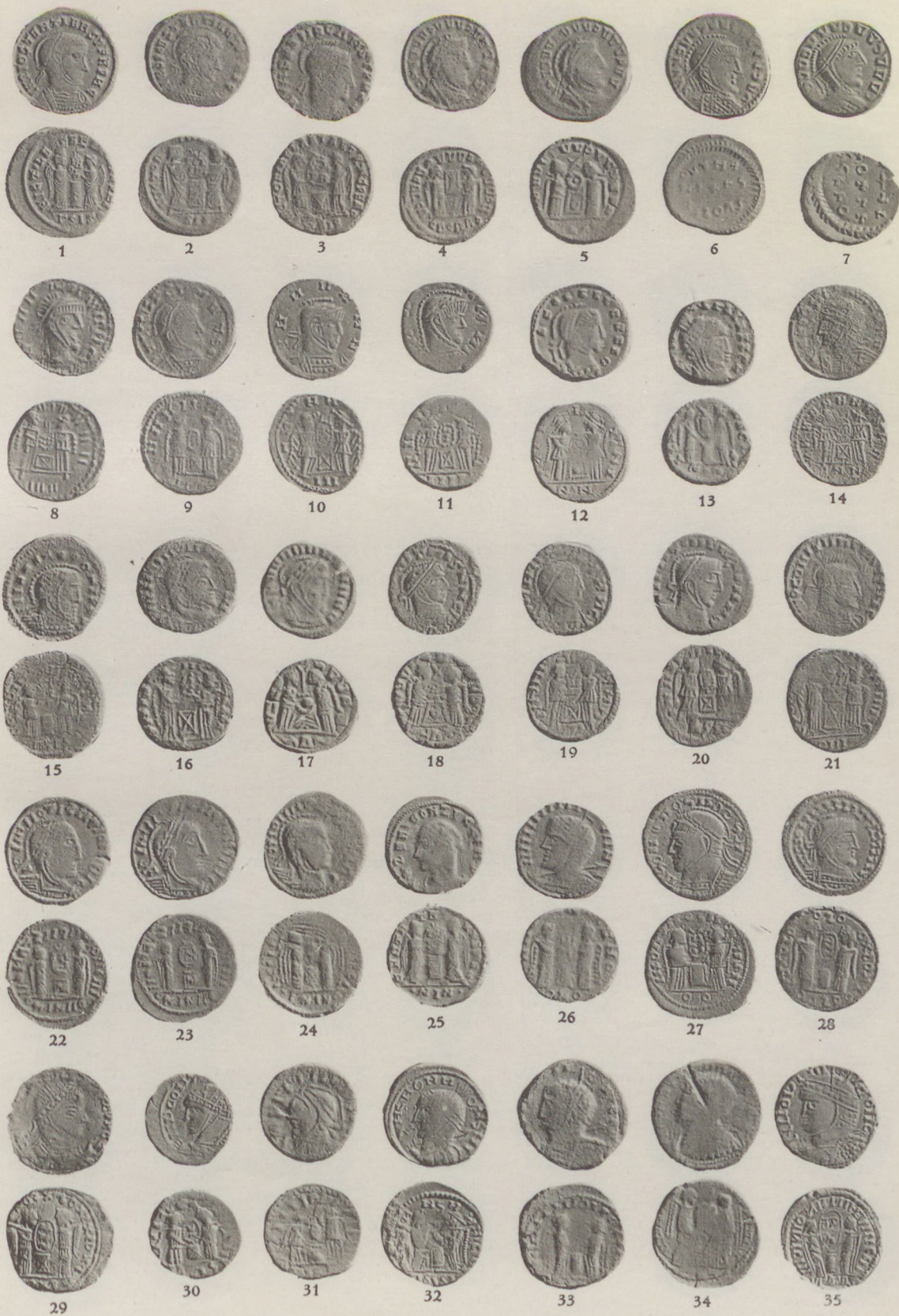
⁵⁾ V. Cohen 161 mais ayant une autre date. Poids 5.21 gr., diamètre 27—28 mm.

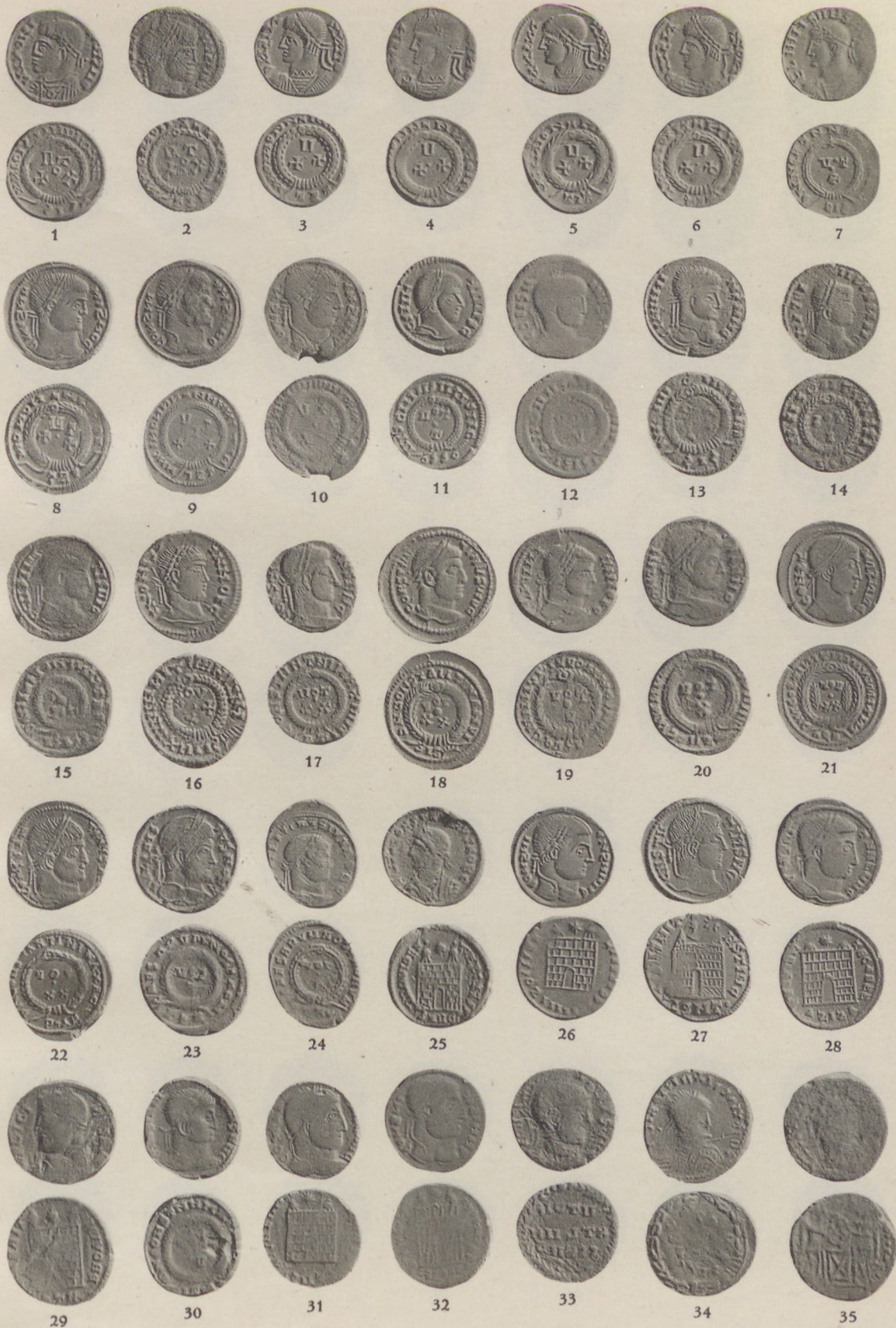
⁶⁾ Elemér Jónás: „Médaille en souvenir de l'inauguration de la colonie Sarmizegetusa“ „Archeológiai Értesítő“ (Annales Archeologiques) vol. XLI. 1927.

1 2 3 4 5 6 7

8 9 10 11 12 13 14

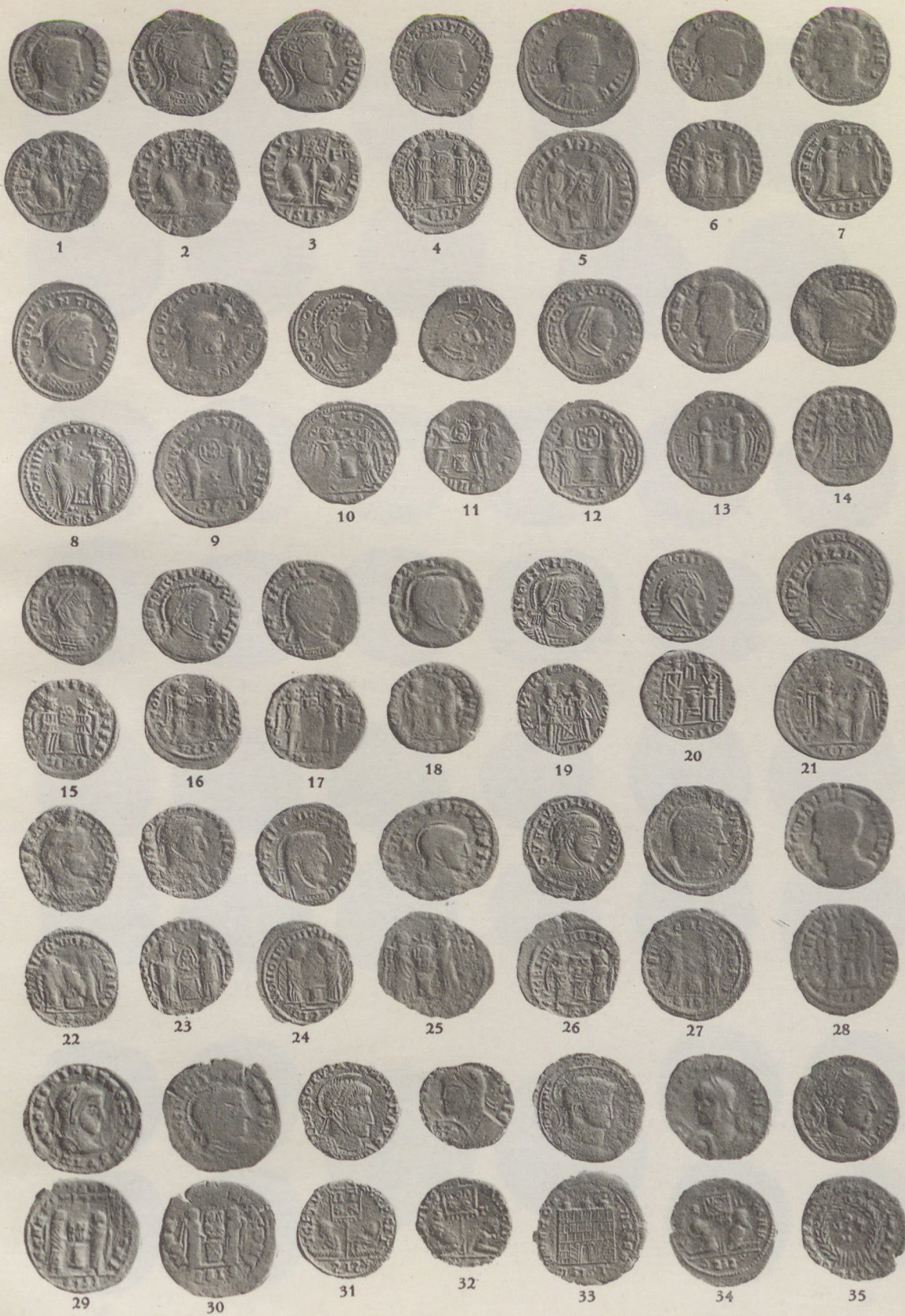
15 16 17 18 19 20 21

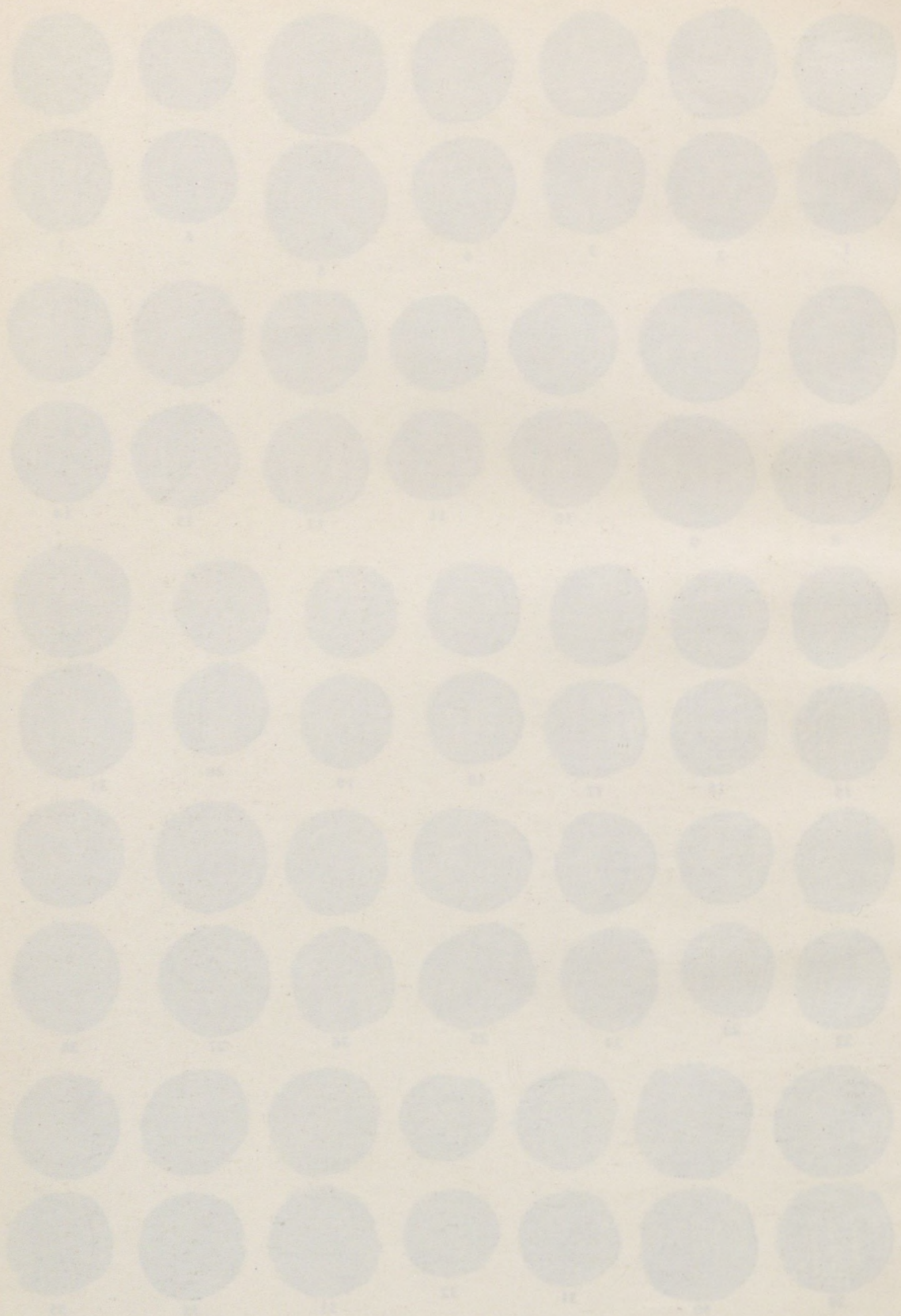

22 23 24 25 26 27 28

29 30 31 32 33 34 35

1

2

3

5

4

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

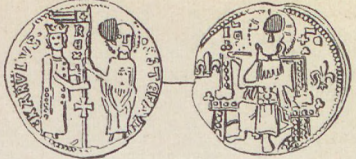
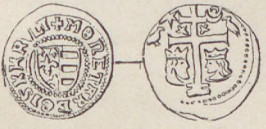
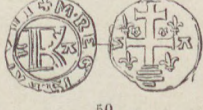
22

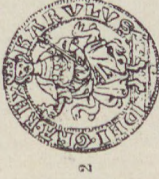
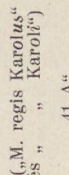
1 - 10 TREVIRI: 11 - 26 ROMA: 27 - 31 AQUILEIA: 32 - 37 TICINUM: 38 - 51 SISCIA: 52 - 58 CIZICUS:
59 - 63 KARTHAGO.

Károly Róbert pénzei 1308—1328 (a nagy pénzreform előtti és az első báni pénzek).

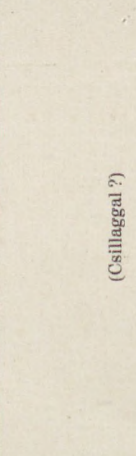
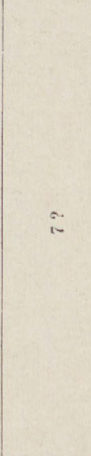
Év	1319 ?—22.	1308 előtt ?	dénárok			
			 C. I. 381 ?	 40 ?	 61	Szerb matapan
			 C. I. 381 ?	 C. (II.) 42 ?	 35 ?	 28 ?
Év	1323	1324	1325	1326	1327	1328
	 54B, ban. „Gurhes dictus“ ? törv. súly: 0.823 gr.	 54A	 51	 ? 46	 13, „den. cum aquila“	 49, „ban. cruciatus“
		 26 ?	 52 53, félfillér	 38 ?	 14	 50
			 32 ? („szegedi kis pénz?“)		 27 ? „den. parvus de Alba Reg.“	
				 39 (1321—26)	 C. I. 330 ?	

*) a számok (ha nincs egyéb jelölés) a C. N. H. II. számból.

Károly Róbert pénzei 1329—1333 (garasok és utolsó báni pénzek kora).

Év	Aranyforint	Garas (15/16 fin.)	Denár	Obulus (fillér)	„Bécsiek“ (2/3 fin.)	Buda város pénze
1329			 10	—	 17? „igen kis“ „bécsi“	
1330		 Törv. súly: 3-41 gr.	 11	 12	 41? „mon. parva Chegediensis“?	
1331		 6 „A“ (cimere) korona	29?	—		
1332		 Törv. súly: 3-5585 gr. Hímsúly: 23 3/4 karát 6 „B“? („Karolus“)	 12	 22	 („M. regis Karolus“ és „ „ Karolus“) 41 „A“	 36
1333		 Törv. súly: 3-41 gr.	 8 banalis „Strigoniensis“ (?)	 9	 20 47 „Közepes“ „bécsiek“ A. Kiv. s.: 0-54 gr. (M. P. 379. I.)	

Károly Róbert pénzei 1334—1342 (utolsó garasok meg „bécsiek“- és „kispénz“- és „állandó pénz“-kora).

Év	#	Garas (törv. s. 3-41 gr., fin. $\frac{13}{16}$)	Denár (és „parvus“)	Obulus (fillér)	„Bécsiek“ ($\frac{2}{3}$ fin.)	Buda város pénze
1334	?		 37	 9 „A“	 4 ⁱ „széles“ bécsi den. (0-70 gr.)	 6?
1335	1	 (Csillaggal ?) 4 „A“ ?	 48?? 25	 23	 44 „A“ Rupp 324 „44A“ „igen kis“ bécsiek (0-35 gr.)	
1336	1	 7, grossus „cum clypeo regis“	 Rupp 302 „30A“ 30	 24	 34? „den. valde parvulus de Alba Regali“	 60?
1337	?	 7?	 45			 50?
1338	1		 18	 19		 58?
1339—1342	1		 15	 1339 ? 16		 57?

[illegible]

1) Szerző szives engedelmévei.

2) Átl. súly = 0.43 gr.

³⁾ Nemesak korok, de vidékek szerinti változó volt a valódi bécsei forgalma; így a W. M. 111. sz.-ot csak Pozsony, Nyitra, Esztergom, elvéve Haves és Fehér megyékből ismerjük, Nyitra központtal (568! db.). Világos képet az egyes fajok forgalmának mennyiségi- és földrajzi terjedelméről azonban természetesen csak sok lelet tartalmaznak %-os összeállításba nyújtathatna.

*) 0.47 gr. átlagos súllyal.

4) 0.58 gr. átlagos súllyal és 0.654 átlagos finomsággal (l. W. M.)
5) = Szentmihályi.

5) = Szentmihályi

6) A lelettartalom:

7) „Häbling“-ek: összetétele korábbi idők

8) Átlagsúly 0,517

9) Átlagsúly 0.48 gr.

10) Átlagsúly 0,51 g.

11) Átlagsúly 0,47 gr

¹²⁾ Átlagsúly 0.495 gr.

¹³⁾ Átlagsúly 0.448 gr.

¹⁴⁾ Átlagsúly 0,72 gr., egyes fin. 0,764. (I. W. M. 60. 1.)

^{1b)} Átlagsúly 0.568 gr.

16) Átlagsúly 0:54 gr. egyes fin. 0:590 0:595 610 cl W. M.

¹⁶⁾ Atlagsuly 0.54 gr.,
lés W N Z VIII 82

17) Átlagsúly 0:454 gr.

18) Átlagsúly 0:512 gr.

²⁰⁾ Átlagsúly 0·508 gr.

21) Átlagsúly 0.49 gr.

²⁷²⁾ E két pénzfaragjának stílusát v. ö. a M. P. 373. 1. 2. j.-ében említett s az érmihályfalvai lelet táblázatának alsó szélén látható „más technikájú magyarországi bécsi utáneret” széles, lapos ábrázolási módjával; mindhármukat jellemzi az átlagos bécsiéknél keskenyebb keret is. (Ezt pedig v. ö. a W. M. 95. sz. előlapi képével.)

²³⁾ Egyes súlvadatai: 0.45, 0.62 gr. (I. W. N. Z. VI/VII. 128. 1.)

Károly Róbert pénzeinek fontosabb leletei:

Lelőhely és leletleírás		Zagyvaszentjakab, Heves m. (1904) Num. Közl. 1906. 17. l.	Budakeszi, Pest m. (1908) Num. K. 1908. 24. l.	Újszeged, Csongrád m. (1899) Num. K. 1912. 14. l.	Sólyomkő, Kolozs m. Num. K. 1905. 12. l.	Tápióság, Pest m. (1900) Num. K. 1914. 21. l. Luschin W. M. 36. l.	Bogudince, Krassó-Szörény m. (1870) Arch. Ért. 1871. 63. l.	Szokolovác, Krassó-Szörény m. (1909) Num. K. 1922. 3. 30. l. és „Fehértemplom” N. K. 1909. 138. l.	(Dél-?) Magyarország. (Dobóczy Ignációl) Luschin W. Pt. W. N. Z. VI/VII. 68/9. 74. VIII. 118.	Szentmihály, Fejér m. (1870) Arch. Ért. 1872. 193. l.	Patting, Salzburg (1842) Oest. Blatt. I. Litter. u. Kunst 1844. 221. és W. N. Z. VII/VII. 73. és VIII. 80. l. 461. („O“)
Elrejtés ideje:		1322 után	1333 után	1339 után	1339 után	1345 után	1345 után	1350 után	1390 körül	1399 körül	1399 körül
Szlavonok*) Arch. É. XX. 273-281. l.	2. sz. IV. Béla (Rupp. 196.)							1	21	+	
	3. „ „ (R. 389.)								1	+	
	4/6. „ „									+	
	12/14. „ V. István (R. 225.)									+	
	16. „ IV. László (R. 268.)						378	34	1		
	17. „ „ (R. 270.)							1			
	81. sz. IV. László (W. A. XIX. 17)						197	35			
	41. „ Károly R. Mighs b.								1		
	III. András C. N. H. 358.	1									
	„ „ N. K. 1912. 85. l. 11. sz.	1									
	„ „ N. K. 1906. 17. l. „d.“	1									
	Vencel C. N. H. 384.	1									
	Bécsi dénárak, 1308 előttiak	28	5		1						
	Cseh Vencel garasok, 1305 előttiak				1						
	Szerb Uros István garasok, 1272 előtt.										
	Károly R. C. N. H. I. 381.**)	1									
	„ „ II. 28.	1									
	„ „ „ 54A									+	
	„ „ „ 54B								1		
	„ „ „ 51.								1	+	
	„ „ „ 39.		25								
	„ „ „ 13.					8		6	16		
	„ „ „ 49.				3						
	„ „ „ 50.				1						
	„ „ „ 17.							1			
	„ „ „ 6.		4		11						
	„ „ „ 29.							1			
	„ „ „ 11.								5		
	„ „ „ 41.					71		320	35		
	„ „ „ 5.		3								
	„ „ „ 8.							10			
	„ „ „ 9.							4			
	„ „ „ 20.				1	42		280			
	„ „ „ 4.				2						
	„ „ „ 23.				9						
	„ „ „ 44.				10			1			
	„ „ „ 7.				18						
	„ „ „ 30.				7			1			
	„ „ „ 24.				1						
	„ „ „ 58.			+	15	55	3	11			2
	„ „ „ 18.			+	11			1			2
	„ „ „ 19.				7	69	3	10			
	„ „ „ 15.										
	Bécsi dénárak, { 1335 előttiak										
	{ 1341 előttiak					47					
	Cseh I. János (1310-46) garasok		23		7						
	Szerb Dusan István („rex” 1331-46)				6		4				
	Nagy Lajos C. N. H. 72.					1 vált.		1			
	„ „ „ 74.					4	2	3			
	„ „ „ 75.							1			
	„ „ „ 79.							5			
	„ „ „ 83.							2			
	Bécsi dénárak, 1390 előttiak							4	108		
	„ „ 1399									+	kb. 2500
Összesen		100-nál több?	60	?	111	191	708	1000- nél több	190	?	2500

*) Truhelka dolgozatában nem alkalmazott folytatólagos számozást s ezért igen alkalmatlan belőle idézni, de meg az Arch. Ért. bő méltatása nekünk magyaroknak könnyebben is hozzáférhető és a fontosabb ábrákat is egyfolytában számozva közli, ezért idézem ezt.

**) A táblázatból kimaradt a *nyitrai* lelet, — elrejtve 1308. után, (lásd W. M. 35. oldal) melyben egy-egy C. N. H. II. 40. és C. N. H. I. 358.-as példány volt több ezer 1308 előtti bécsi denár között.

84
1926-28

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A
MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
DR. HARSÁNYI PÁL

XXV. ÉVFOLYAM

1 9 2 6

KIADJA A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM TÁMOGATÁSÁVAL

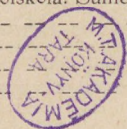

STÁDIUM SAJTÓVÁLLALAT R.-T., BUDAPEST

1 9 2 8

T A R T A L O M:

1. <i>Harsányi Pál</i> : Előszó	1. oldal
2. <i>Telcs Ede</i> : A társulat 25 éves jubileumára készült plakett	2. "
3. <i>Zimmermann Lajos dr.</i> : 1901—1926. A 25 éves Magyar Numizmatikai Társulat	3. "
4. <i>Zimmermann Lajos dr.</i> : A társulat alapításának 25. évfordulója alkalmából tartott ünnepi ülés	22. "
5. <i>Hóman Bálint dr.</i> : Történettudomány és numizmatika	26. "
6. <i>Gohl Odön dr.</i> : Barbár aprópénzeink és darabolási rendszereik	31. "
7. <i>Abondio, Antonio</i> : Mária a gyermek Jézussal. (Plakett)	36. "
8. <i>Álföldi András dr.</i> : Anyaggyűjtés a római pénzek Magyarországon készült egykorú utánzatainak osztályozásához. (Magyar és német szöveg.) I.—VI. képestáblával	37. "
9. Huszonöt koronás bankjegy tervezet 1919. évi május hó 2.-iki kelettel	48. "
10. <i>Jónás Elemér dr.</i> : Adatok Viminacium állami pénzveréséhez. VII.—VIII. képestáblával	49. "
11. <i>Szántó Gergely</i> : »Toldi« sorozatának 3 érme	54. "
12. <i>Laffranchi Lodovico</i> : A tertrarchia verdejegynélküli denáiról. (Magyar és olasz szöveg.) IX. képes táblával	55. "
13. <i>A. A.</i> : Gallienus császár győzelmi számai és légios pénzei	63. "
14. <i>A. A.</i> : A római császárkor hivatalos frazeológiájának megértéséhez	81. "
15. <i>Leszih Andor</i> : Albert király ismeretlen denárai	89. "
16. <i>Kováts Ferenc</i> : Magyar pénzforgalom az Anjouk korában. I. Az 1301—1350. évi pénzforgalom általános jellemzése. (Első közlemény.) Függelék. Pénztörténeti regesták	90. "
17. <i>Szántó Gergely</i> : »Toldi« sorozatának 2 érme	109. "
18. <i>Ernyey József</i> : Kísérletek a körmöcbányai pénzverő áthelyezésére. (1524—1640.)	110. "
19. <i>Faludi Géza dr.</i> : Blandrata György dr. csegelye	133. "
20. <i>Ernyey József</i> : Lázár György kéziratok éremtana a XVIII. századból	135. "
21. Magyar 10 koronás ércpénz tervezete a kommunizmus idejéből	137. "
22. <i>Schulek Alfréd dr.</i> : Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük. I. Károly Róbert. (X.—XIV. képes táblával)	138. "
23. <i>Jónás Elemér dr.</i> : A Nemzeti Múzeum Éremtárának új szerzeményeiből. (VIII. képestáblával)	196. "
24. <i>Múzeumok, gyűjtemények.</i> Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum. Debrecen város Múzeuma és a Déri-Múzeum. Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeum. Kiskunfélegyházi városi Múzeum. Miskolci Múzeum. Nyíregyháza. Pápai ref. főiskola. Sümegi áll. Darnay-Múzeum. Szeged városi Múzeum	198. "
25. <i>Társulati élet</i>	206. "
26. <i>E füzet tartalmának német kivonata</i>	209. "
27. <i>E füzet tartalmának francia kivonata</i>	220. "

A közleményekben foglalt állításokért és az éremleírások helyességeért azoknak szerzői felelősek. — A Numizmatikai Közlöny közleményeinek úgy utánnyomása, mint fordítása, valamint a közölt képek utánnyomása, akár eredeti, akár változtatott nagyságban, tilos. Minden jogot fenntart magának a szerkesztő. Kéziratokat nem adunk vissza.

MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

Alakult 1901-ben a numizmatika tudományos művelésére és a hazai éremgyűjtés fejlesztésére.

A társulat folyóirata: a

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

SZERKESZTI: Dr. HARSÁNYI PÁL

a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárának igazgatója. (Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum.)

A társulat tagjai tagdíjuk fejében kapják a Közlönyt. A tagok kötelezettsége legalább 3 évre terjed. A fővárosban lakó tagok évenként legalább 10 pengő, vidéken és külföldön lakó tagok legalább 6 pengő tagdíjat fizetnek. Alapítótagok legalább 100 pengőt fizetnek egyszerismindenkorra.

A Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratai, úgyszintén tudományos ügyekben, továbbá leletek, gyűjtemények és numizmatikai irodalmi termékek dolgában való értesítések és kérdések közvetlenül a szerkesztőhöz küldendők.

Társulati ügyekben és új tagok felvételét illetően, úgyszintén hirdetések és esetleges reklamációk dolgában is a társulati ügyv. alelnök, *Zimmermann Lajos dr.* intézkedik. Hivatalos órát tart a társulat helyiségében (VIII., Csepreghy-utca 4. sz., II. em. 15.) csütörtökön este 6 órától 8 óráig.

A társulati könyvtár és gyűjtemény a társulat helyiségében a könyvtár őre: *Stöhr Géza dr.*, továbbá *Jónás Elemér dr.* másodkönyvtáros, valamint *Szentgáli Károly* titkár és a gyűjtemény őre hivatalos órái alatt — csütörtökön este 6 órától 8 óráig — áll a tagok rendelkezésére.

Befizetések a társulat postatakarékpénztári csekkszámlájára: 51.010 forintnek.

TAGTÁRSAINK FIGYELMÉBE!

Tagsági érem. Az egyes tagok nevével és a társulatba való felvételének évszámával kiverendő társulati tagsági érem (lásd a Közlöny jelen évfolyamának 7. oldalán levő képet) ezüst példánya 12 pengő, bronz példánya 8 pengő áron rendelhető meg, még pedig az ár előzetes beküldése mellett. Vidéki rendelés esetén még 50 fillér postaköltség is beküldendő.

A társulat 20 éves fennállására vert zseton (lásd a Közlöny jelen évfolyamának 15. oldalán levő képet) bronz példányai még kaphatók. Áruk darabonként 3 pengő.

A társulat 20 éves fennállása alkalmából vert kétoldalú érem, amely Berán Lajos szobrászművész műve (lásd a Közlöny jelen évfolyamának 17. oldalán levő képet), még néhány példányban kapható. Ára 15 pengő. Postai küldés esetén postaköltség fejében még 60 fillér küldendő be.

A társulat 25 éves fennállására készült plakett, Telcs Ede szobrászművész műve (lásd a Közlöny jelen évfolyamának 2. oldalán levő képet) 10 pengő áron rendelhető meg. Postai küldés esetén postaköltség fejében 70 fillér küldendő be.

„Gróf Dessewffy Miklós barbár pénzei“ című mű, 54 képestáblával, 8 pengő áron áll tagjaink rendelkezésére. Más érdeklődők a művet 16 pengő áron szerezhetik meg. A mű árával együtt 70 fillér postaköltség is beküldendő.

Dr. Gohl Odön: „Magyar királyok koronázási érmei“ című közleménynek különlenyomata 1 pengő áron áll t. tagjaink rendelkezésére. Nemtagok azt 2 pengő áron kaphatják.

Dr. Gohl Odön: „Magyar bányapénzek“ című közleményének különlenyomatát 1 pengő áron szerezhetik meg t. tagjaink. Nemtagok 2 pengő áron kaphatják.

Dr. Gohl Odön: „Magyar robotjegyek“ című közleményének különlenyomata 1 pengő áron áll t. tagjaink rendelkezésére. Nemtagok 2 pengő áron szerezhetik meg.

A „Numizmatikai Közlöny“ régi évfolyamai, azonban már csak a IX., XI., XII., XIV., XV., XVI., XVII., XVIII.—XIX., XX., XXI.—XXII. és a XXIII.—XXIV. évfolyamok, évfolyamonként 2 pengő áron szerezhetőek meg t. tagjaink által. Nemtagok évfolyamonként 4 pengőt tartoznak fizetni. A többi évfolyam már teljesen elfogyott. A megrendeléskor évfolyamonként 50 fillér postaköltség is beküldendő.

„Az Érem“ régi évfolyamait t. tagjaink a következő áron kaphatják meg: I. évfolyam (3 füzetben) ára 3 pengő, a II. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő, a III. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő, a IV. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő, végre az V. évfolyam (két füzet) ára 2 pengő 50 fillér. Nemtagok ezen árnak kétszeresét fizetik.

A megrendeléseket és a fentiekre vonatkozó pénzküldeményeket kérjük vagy a társulat 51.010. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára befizetni, vagy pedig Zimmermann Lajos dr. nevére és címére (Budapest, IV., Váci-utca 78—80. sz.) elküldeni.

FRIEDRICH

REDDER

A megszűnt
ZSCHIESCHE & KÖDER
cég volt cégvezetője

RÉGIPÉNZKERESKEDŐ

LEIPZIG, THOMASKIRCHHOF 21., I.

Régipénzek és emlékérmek vétele és eladása

HANS MEUSS

RÉGIPÉNZKERESKEDÉS

HAMBURG

GROSSE BLEICHEN 36

ALAPÍTTATOTT 1890. ÉVBEN

Régipénz- és éremkereskedés. (Alapítatott 1895-ben.)

FEJÉR JÓZSEF ÉS TÁRSA BUDAPEST,

Nagy választék mindenmű régipénz és emlékérmekben.

Üzleti órák egész napon át.

Éremárjegyzék december hó folyamán jelenik meg. Igénylők jelentsék be címüket.

VI., Eötvös u. 24.,
I. em. 13.

Régipénzek egyenkinti, valamint egész gyűjtemények, úgyszintén mindenmű földből ásványi régiségek vétele és eladása.

RÉGIPÉNZ- ÉS ÉREMKERESKEDÉS BUDAPEST, V., CSAKY-UTCA 8., II. EMELET 1. SZ.

Telefon: Aut.
130—09.

Régipénz és emlék-
érem nagy raktára.
Ásatások.
Vétel, eladás és csere.

SCHMIDEG ALFRÉD

ÉREM- ÉS RÉGISÉGKERESKEDŐ
BUDAPEST,
II., LOVÓHÁZ-UTCA 3.

Legmagasabb árakat fizeti ritkább külföldi tallérokért
és aranyakért. Esetleg magyar cserét is ad!

BRÜDER EGGER RÉGIPÉNZKERESKEDÉS WIEN, I., OPERNRING 7., MEZZANIN.

Ajánlja régipénzek és emlékérmek minden
fajából álló nagy raktárát. Különlegességek:
ókori, görög és római pénzek. Egyes érmek
és egész gyűjtemények vétele. Árjegyzé-
kek kiadása. Régipénzárverések rendezése.

WILHELM TRINKS WIEN, I., LUGECK 7

Mindenmű régipénzek és emlék-
érmek vétele és eladása, úgy egyes
darabokban, mint egész gyűjtemé-
nyekben — Prehisztórikus és
római ásatások és régiségek. —
Választékküldemények
a gyűjtők rendelkezésére
állanak.

Magyar levelezés.

OTTO HELBING NACHF. RÉGIPÉNZKERESKEDÉS MÜNCHEN, BARERSTRASSE 20., I.

VÉTEL ÉS ELADÁS!

Egész gyűjtemények és egyes jó darabok
átvétele árverésre.

DR. EUGEN MERZBACHER NACHF. RÉGIPÉNZKERESKEDÉS MÜNCHEN, KARLSTRASSE 10

ADOLPH HESS NACHFOLGER RÉGIPÉNZKERESKEDÉS FRANKFURT AM MAIN MAINZER LANDSTRASSE 49.

Alapítatott
1870-ben.

Minden időszak és ország régipénzei és
emlékérmek.
Régi és modern művészi emlékérmek
Évenkénti főbb éremárverés.
Numizmatikai művek kiadása.
Bizományi könyvkereskedés és antikvárius.